تفسير

شيخ الإسلام ابن تيمية

ŞEYHULİSLÂM

İbn Teymiyye Tefsîri

1

بسم الله الرحمن الرحيم

Orjinal Adı
El-Câmiu-li Kelâmi'l-İmam İbn Teymiyye Fi't-Tefsir

Tercüme
M. Beşir ERYARSOY

Tashih
Polen Yayınları

Dizgi
Saliha Nur KAVAK

Mizanpaj
Polen Yayınları

Kapak Tasarımı
Ehl-i Dizayn

Baskı - Cilt
Step Ajans Matbaacılık
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11
Bağcılar / İSTANBUL
Tel: 0212 446 8846

Ocak 2017

KARINCA & POLEN YAYINLARI
(Karınca & Polen Yayınları
"Billbao Tekstil Yayıncılık Sanayi ve Tic. Ltd. Şti" kuruluşudur)

Adres ve Telefon
Soğanağa Camii Sok. Büyük Tulumba Çıkmazı
Beyem Han No: 1/25 Beyazıt / İSTANBUL
Telefon: (0 212) 638 69 19 Fax: (0212) 516 42 44

www.karincakitap.net
karincakitap@hotmail.com

الجامع لكلام الإمام ابن تيمية في التفسير

Şeyhu'l-İslâm

İbn Teymiyye Tefsîri

Derleme, Tahkik ve Notlar:

İyad b. Abdullatif b. İbrahim el-Kaysî

Kontrol:

Osman b. Muallim Mahmud

Mütercim:

M. Beşir ERYARSOY

1. Cilt

BU CİLTTEKİ SÛRELER

Hafız İbn Receb el-Hanbeli, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin vefatına dair şunları söylemiştir:

"Yakın ve uzak Yemen'e ve Çin'e varıncaya kadar İslâm ülkesinin birçok yerinde gıyabî cenaze namazı kılındı. Yolcuların haber verdiklerine göre Çin'in en uzak yerlerinde Cuma günü namaz için yapılan çağrıda: "es-salâte alâ tercümani'l-Kur'ân: Kur'ân tercümanına namaza!" diye nida edilmiştir." (ez-Zeylu alâ Tabakati'l-Hanabile, II, 407.)

YAYINCININ TAKDİMİ

Kitab'ını, âyetlerini iyiden iyiye düşünelim diye hidâyet ve rahmet olmak üzere indirmek sûreti ile bize lütufta bulunan Allah'a hamdolsun: *"(Bu), âyetlerini düşünsünler, tam akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz hayır ve bereketi bol bir kitaptır."* (Sâd, 29)

Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, bir ve tek olup ortağının bulunmadığına şehadet ederim. Muhammed'in de onun kulu ve Rasûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) olduğuna şehadet ederim.

İmdi... Ashab-ı Kiram (radıyallâhu anhum), Arapçayı doğuştan bilen kimselerdi. Dolayısıyla onların âyetlerin anlamını, bilinmeyen kelimelerini ve genel manalarını açıklayacak kimselere ihtiyaçları yoktu. Çünkü Arapça, onların ana dili idi. Kur'ân'ın indirilişine tanıklık etmişler, hangi sebeplerle âyetlerin indiğini de biliyorlardı.

Onların bazıları için açıklanması gereken kimi bölümleri de Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendilerine açıklamıştır. Mesela siyah iplikten beyaz ipliğin ayırdedilmesinin, gece karanlığından gündüz aydınlığının ortaya çıkması olduğunu açıklayarak tefsir etmiştir. "Kolay bir şekilde hesaba çekilme"nin amellerin kula arz edilmesinden ibaret olacağını, "kuvvet/güç"ün atmak olduğunu, "kendilerine gazap edilenler ile doğru yoldan sapıtanları, yahudi ve hristiyanlar" diye tefsir etmiştir. Ve buna benzer Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in yaptığı daha başka tefsirler de vardır.

Tabiun asrına gelindiğinde onlar, daha çok açıklamaya gerek duydular. Bundan dolayı Ashab-ı Kiram da onlara kendileri için kapalı görülen bazı manaları tefsir edip açıkladı. Hatta Mücahid'in şöyle dediği nakledilmektedir: "Ben, mushafı İbn Abbas'a üç defa Fâtiha'dan sonuna kadar arz ettim ve her bir âyetin sonunda onu durduruyor ve ona bu âyete dair soru soruyordum."[1] demektedir.

1 Câmiu'l-Beyân, I, 85.

Daha sonra tabiun da kendilerinden sonra gelenlere, kendilerince anlamın o olduğunu kabul ettikleri birçok açıklamalar yapmışlardır. Arkasından başkaları gelmiş ve nakil yoluyla gelen tefsire kabul edilebilir ictihad türünden de bir şeyler eklemiş, görüşler arasında tercihlerde bulunmuşlardır. Daha sonra başkaları ortaya çıkmış ve inandıkları birtakım bidatleri desteklemek için Kur'ân tefsirini dayanak almış ve böylelikle Kur'ân'ı kendisine uyulup arkasından gidilen bir kitap değil, uydurulan bir kitap haline getirmişlerdir.

Şanı yüce Allah da bu Kur'ân'a sımsıkı sarılan kimselerin, dininde hiçbir şekilde sapmayacağının, ahiretinde de bedbaht olmayacağının teminatını vermiştir.

Ashab-ı Kiram (radıyallâhu anhum), bir sûre üzerinde onu öğrenmek ve iyice düşünüp anlamak için uzun bir süre duruyorlardı. İbn Ömer (radıyallâhu anhum)'dan rivâyet edildiğine göre o, sekiz yıl Bakara Sûresi üzerinde durmuştur.

İbn Mesud (radıyallâhu anh)'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Bizden herhangi bir kimse on âyet öğrendi mi, onların manalarını ve gereklerince amel etmeyi öğrenmedikçe bir başkasını öğrenmeye geçmezdi."[2]

İbn Cerir et-Tâberî dedi ki: "Ben, Kur'ân-ı Kerim'in tevilini bilmediği halde onu okuyan kimsenin, o okumasından nasıl zevk aldığına hayret ederim."[3]

Bu sebeple onların çabaları ve genel olarak gayretleri, Allah'tan gelen buyrukları anlamaktan ibaretti.

Tefsir mahiyetinde yapılan açıklamanın kabul edilmesi için de "tevilinin ve tefsirinin Ashab-ı Kiram ve bu alanda imam sayılanlardan, Selef'in görüşlerinin tabiin ve ümmetin alimlerinden olan halifin görüşlerinin dışarı çıkmaması da" şart olarak aranır.[4]

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'ye Allah'ın Kitab'ını anlama ve onun tefsirini yapabilme gücü, bu alanda sahih olanı olmayanından ayırdedebilme imkânı verilmiş idi. Bundan dolayı hayırlara vesile olmasını istediğimiz İbnu'l-Cevzî Yayınevi, onun derlenmiş tefsirini yayınlayıp ümmete takdim etmeyi arzu etti. Bu maksatla Şeyh İyat el-Kaysi ile bu açıklamalarını derlemek üzere anlaştı. O da çaba ve gayretleri nispetince bunu yerine getirdi. Aynı zamanda yayınevimiz

2 Tâberî, Tefsirinin mukaddimesinde sahih bir senedle rivâyet etmiştir.
3 Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Udebâ, VI, 2453.
4 Bk. Camiu'l-Beyân, I, 89.

tefsir ve (Kur'ân) ilimlerinde uzmanlaşmış Dr. Osman b. Muallim Mahmud'dan da bu Kitab'ı gözden geçirmesini dilemiş, o da bunu -teşekkürlerimizle- yerine getirmiştir.

Bu çalışmanın tefsir kütüphanesindeki bir boşluğu dolduracağını ve Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin tefsirini araştıranların susuzluğunu gidereceğini ümit ederiz. Sunduğumuz bu hizmetimizi kabul buyurmasını, bu işi takib etmek ve güzel bir baskıyla çıkarmak için ortaya koyduğumuz çaba ve gayretlerimizin mükâfatını, bize saklı tutmasını yüce Allah'tan niyaz ederiz.

GÖZDEN GEÇİRENİN SUNUŞU

Muhakkak hamd, Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'nun yardımını diler, mağfiretini isteriz. Nefislerimizin şerlerinden, amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah'ın hidâyet verdiğini kimse saptıramaz, O'nun saptırdığını da kimse hidâyete iletemez. Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, bir ve tek ortaksız olduğuna şehadet ederim. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in de O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şâhitlik ederim.

"Ey iman edenler! Allah'tan gerektiği gibi korkunuz ve ancak Müslümanlar olarak ölünüz." (Al-i İmrân, 102)

"Ey insanlar! Sizi tek bir candan yaratan, ondan eşini de yaratıp her ikisinden birçok erkek ve kadın türeten Rabbinizden korkun. Kendisi adına birbirinizden bir şeyler istediğiniz Allah'tan ve akrabalık bağını koparmaktan da korkun. Şüphesiz Allah, sizi görüp gözetleyendir." (Nisa, 1)

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve dosdoğru söz söyleyin. (Böylelikle) sizin için amellerinizi ıslah eder, günahlarınızı bağışlar. Kim, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ederse pek büyük bir kurtuluş ile kurtulmuş olur." (Ahzâb, 70-71)

İmdi;

Şüphesiz sözlerin en hayırlısı Allah'ın Kitab'ı, hidâyetin en hayırlısı da Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in gösterdiği yoldur. İşlerin en şerlileri (din adına) sonradan ortaya atılanlardır. Sonradan ortaya çıkartılan her bir iş bidattir, her bir bidat delalettir ve her bir delalet de ateştedir.[5]

Allah, bu ümmete, her yüz senede bir, dini ile ilgili hususları yenileyecek bir müceddid göndermektedir. Bundan maksat ise O'nun bu ümmeti bilgisizliğin ve gafletin çukurlarından çekip alması, onun eklemlerine ruh üflemesi, yaşayışındaki yanlışlıkları doğrultup düzeltmesi, Allah'ın kainattaki sünnetlerine uygun olarak çalışması için de o sünnetler ile ilgili basiret gözlerini açmasıdır.

5 Bu, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in hitaplarının başında söylediği "Hutbetü'l-Hace/İhtiyaç Hutbesi" diye bilinir. Elbanî, bunu bağımsız risale/kitapçık olarak neşretmiştir.

Kanaatimce Şeyhu'l-İslâm Ahmed b. Abdulhalim b. Teymiyye -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun-, yenileyicilik niteliğinin kendisi ile örtüşmeye en layık olan birisidir.

Yüce Allah, kendisine, şer'i ilimleri ehil kimselerden uyulması gereken esaslara göre tahsil etme lütfunu vermiştir. O da bu ilimleri kazanmış, elde etmiş, bu alanda sivrilmiş ve akranlarını geride bırakmıştır. Allah, kendisine gerçekten güçlü bir hafıza ve derinlemesine bir anlayış ihsan etmiş; bu ilmi ile gereğince amel etmeyi, insanları da buna yönlendirmeyi nasip buyurmuştur.

Onun tecdid edip yenilediği alanlar arasında, şer'i siyaset ve yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkilerin açıklığa kavuşturulması vardır. O kamu yönetimlerini yüklenmekten gözetilmesi gereken maksadın, yaratılmışların dinini ıslah etmektir. Çünkü onlar, bunu ne zaman gerçekleştiremeyecek olurlarsa apaçık bir hüsrana düşerler ve dünyada sahip bulundukları nimetlerin onlara bir faydası olmaz. Bir diğer esas maksadı ise dünyaları ile ilgili işlerinde o olmazsa dinin de dosdoğru dimdik ayakta duramayacağı hususların ıslah edilmesidir. Bu da iki türlüdür: Malı hak edenler arasında paylaştırmak ve haddi aşanları cezalandırmak. Haddi aşmayan kimselerin de böylelikle hem dinleri hem de dünyaları düzeltilip yoluna koyulmuş olur. Bundan dolayı Ömer b. el-Hattab şöyle derdi: "Ben sizin üzerinize valilerimi (ve diğer kamu görevlilerimi) size Rabbinizin Kitab'ını, nebinizin sünnetlerini öğretmeleri ve aldığınız ganimetlerinizi aranızda paylaştırması için gönderiyorum."[6] Ancak bir taraftan yönetilenler, diğer taraftan yönetenler değişince işlerde bir gerileyiş, bir eksiliş görülmeye başladı. Yönetici, onların dinlerini ve dünyalarını imkân ölçüsünde düzeltmek için gayret harcadığı taktirde zamanının en faziletlilerinden olur, Allah yolunda cihad edenlerin de en faziletlilerinden sayılır."[7]

Bundan sonra Şeyhu'l-İslâm, adaletli imamın/yöneticinin faziletlerini zikretmektedir.

Şeyhu'l-İslâm, gerçek bir yöneticinin yönettiklerinin menfaatlerini sağlayıp zararları onlardan uzaklaştırmak için yönettiklerini ıslah edip münkerlerden alıkoymayı maksat olarak gözetip, bunu da yüce Allah için yaparak emrine itaat etmek üzere gerçekleştirecek olursa, Allah da onun için kalpleri yumuşatır, onun

6 İbn Hacer, el-Metalibu'l-Âliyye, VI, 305'te belirttiği üzere bunu İshak b. Rahuye müsnedinde rivâyet etmiştir. Ayrıca Beyhakî, es-Sura, VII, 378; İbnul Carut, el-Munteka, II, 415'te Ebu Firaz'tan -adı er-Rabi b. Ziyad'dır- o, Ömer'den buna yakın olarak rivâyet etmiştir.

7 es-Siyasetü'ş-Şer'iyye, 37-38.

için hayrın sebeplerini kolaylaştırır, beşeri cezalandırmalara karşı ona yeter. Kendisine had uyguladığı kimse de bu duruma rıza gösterebilir. Fakat onun maksadı onlara üstünlük sağlayıp kendisini tazim etmeleri ve istediği malları kendisine karşılıksız vermelerini sağlamak olursa, o taktirde durum tam aleyhine gerçekleşir.[8]

Yine Şeyhu'l-İslâm, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in yöneticiyi de yönetileni de kendileri için neyin uygun olacağını, kendilerini neyin ıslah edip düzelteceğini de göstermiş ve şöyle demiştir: "Şeriat koyucu, her insana kendisi için ve Müslümanlar için maslahat ne ise onu emretmiştir. Bu sebeple o, yöneticilere adaletli olmalarını, yönettikleri kimselerin de samimiyetle iyiliklerini istemelerini (nush) emir buyurmuştur." Sonra şunları söyler: "Allah, kullarından bir kulunun yönetimi altına bir grup verecek olur da o kişi, yönetimi altındakileri aldattığı bir kimse olarak öldüğü gün, mutlaka Allah da ona cenneti haram kılar."[9] Yönetilenlere itaat etmeyi ve samimi olarak (yönetenlerin) iyiliklerini istemeyi emir buyurmuştur. Sahih hadiste de nitekim: "Din nasihattir." buyurduğu ve bunu üç defa tekrarladığı sabittir. Ashab: Kimin için ey Allah'ın Rasûlü, deyince O: "Allah'a, Kitab'ına, Rasûlü'ne ve Müslümanların imamlarına da avamına da." buyurdu.[10]

Onların, kendilerini kayırmalarına rağmen sabretmeyi emretmiş...[11] Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin tecdid yaptığı/yenilediği alanlardan birisi de şer'i fetva alanıdır. O, bu hususta herhangi bir karşılık beklemeden insanlara faydalı olmuş, onların sorularına ve açıklama istedikleri hususlara dair cevap vermek için öne çıkmıştır. Onun verdiği cevaplar, kitap ve sünnetten delillerle destekli sahih istidlallerin bulunduğu sağlam cevaplardır. Allah da ondan yararlanılmasını sağladı. Hala da onun verdiği fetvalardan insanlar yararlanmaktadırlar.

Verdiği fetvaları, İslâm ilimlerinden belli bir alana münhasır değildi. Aksine onun fetvaları bütün İslâmî ilimleri kuşatmıştır.

Diğer taraftan fetva vermeye ehil olmayan kişilerin fetva vermesine engel oluyor, onların yaptıklarını kabul etmiyor, onlara karşı bir hisbe görevlisi gibi görev yapıyordu. Onlar da bu tutumundan rahatsız oluyordu.

İbn Kayyım el-Cevziye dedi ki: Fetva ehliyetine sahip olmadığı halde insanlara fetva veren bir kimse günahkâr ve asi bir kimsedir. Yöneticilerden onun

8 es-Siyasetü'ş-Şer'iyye, 102.
9 Buhârî, 6731; Müslim, 142.
10 Müslim, 55 Temîm ed-Dârî (radıyallâhu anh)'tan.
11 Buradan itibaren, bir sahifeden bir kaç satır fazlalık bir bölüm, gerek görülmediğinden ayrıca tercüme edilmemiştir.

bu haline itiraz edip onu engellemeyen kimseler de aynı şekilde günahkârdır. Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- dedi ki: Veliyyü'l-Emir'in de bunları -umeyye oğullarının yaptıkları gibi- engellemesi gerekir.

Böyleleri, yolu bilmeyen bir kimsenin kervana kılavuzluk etmesi durumundadırlar. Gözü görmeyen kimsenin insanlara kıbleyi göstermesi durumundadırlar. Tıp bilmeyen bir kimsenin doktorluk yapmasına benzer. Hatta böyle bir kişi, bütün bunlardan daha kötü durumdadır. Veliyyü'l-Emir'in, hastaları doğru bir şekilde tedavi edemeyen kimseleri, bu mesleği icra etmekten alıkoyması kesin bir yükümlülük olduğuna göre, Kitab'ı ve sünneti bilmediği ve dinde fıkıh bilgisine sahip olmadığı halde fetva vermeye kalkışanların durumu gör nasıl olur?

Bizim üstadımız (İbn Teymiyye), bu gibi kimselere ileri derecede karşı çıkar, tepki gösterirdi. Onu şöyle derken dinlemiştim: Bu gibi kimselerden birisi bana: "Sen fetva ile ilgili olarak hisbe görevlisi olarak mı tayin edildin." demişti. Ben ona: Peki fırıncıların, aşçıların/lokantacıların hisbe görevlisi oluyor da fetva hususunda hisbe görevlisi neden olmasın, dedim.[12]

Âlemlerin Rabbinin tevhid edilip isim ve sıfatları ile O'na iman edilmesi ve yalnızca O'na ibadet olunması meselesine gelince, bu da üstadın meşhur olduğu ve kendisinden dolayı işkencelere maruz kaldığı, ciltler dolusu eser bıraktığı bir alandır. Onun bu eserlerinin çoğu da bâtıl kanaat ve iddiaların peşinde gidenlere birtakım redler, bir kısmı da asli hususu açıklamaya yönelik eserleridir.

Bu alanda asıl olarak değerlendirilebilecek kitapların bir kısmı da şunlardır:

et-Tedmuriyye

el-Hamaviye

el-Vâsıtiyye

el-Furkan Beyne Evliyairrahman Evliyaişşeytan

Kaidetün Celiletün Fittevessüli ve'l-Vesile

Red mahiyetindeki eserlerinin bazıları:

Beyan-u Telbisi'l-Cehmiyye

Der-u Tearuzi'l-Akli ve'n-Nakl

er-Redd-u ale'l-Bekrî

er-Redd-u ale'l-Ahnâî

12 İ'lâmu'l-Muvakki'în, IV, 217.

Bu alanda yaptığı tecdidin büyüklüğünün delillerinden birisi de Allah'tan başkasını imdada çağırmayı/istiğâseyi caiz kabul eden el-Bekrî'ye reddiyesinde sözkonusu ettiği hususlardır. Bu eserinde Şeyhu'l-İslâm, el-Bekri hakkında şu açıklamaları yapmaktadır: "O, kendisinden önce hiçbir ilim adamının sözkonusu etmediği, lehine hiç kimseden herhangi bir nakli ortaya koyamadığı bir meseleye dalmıştır. Üstelik bu mesele, ilim adamları arasında tartışma konusu olan meselelerden birisi olduğu için bu husustaki iki görüşten birisinin tercih edileceği bir mesele de değildir. Aksine o, bu meselede Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den geldiği kesinlikle bilinen İslâm dinine muhalif bir yol izlemiştir.

Çünkü bizler, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdiklerini öğrendikten sonra kesin olarak şunu da bildik ki: O, ümmetine ister Nebi, ister Salihlerden, ister başkalarından olsun ölülerden herhangi birisine dua etmeyi meşru kılmamıştır. Ne istiğase/yardıma çağırma lafzı, ne başka bir lafız, ne istiaze/sığınma lafzı ne de başka bir lafızla böyle bir şeyi uygun görmüştür. Nitekim ölü ya da diri herhangi bir kimseye secde etmeyi vb. hususları da meşru kılmamıştır. Aksine bizler, bütün bu hususları yasakladığını ve bunların, hem yüce Allah'ın hem de Rasûlü'nün haram kılmış olduğu şirk türünden olduğunu biliyoruz. Fakat müteahhirlerin birçoğunun, risaletin eserlerini/izlerini az bilmeleri sebebiyle böyle yaptıkları için bu gibi kimseleri tekfir etmek -kendilerine Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdikleri ile ona aykırı olanlar açıkça gösterilmedikçe- mümkün değildir. İşte bundan dolayı ben, İslâm'ın aslını bilmediği halde bu meseleyi kime (bu şekilde) açıkladımsa mutlaka bunu kavramış ve: İşte İslâm dininin aslı budur, demiştir.

Arkadaşlarımızın içinden, ariflerin şeyhlerinin büyüklerinden birisi şöyle derdi: Bu, senin bize yaptığın en büyük açıklamalardan birisidir. Çünkü o, bunun, dinin aslı olduğunu öğrenmiş idi. Hâlbuki bazı kimseler, bir başka yerde ölüleri dua ile çağırıyor ve onlardan dileklerde bulunuyor, onlara sığınıyor ve onlara yalvarıp yakarıyorlardı. Hatta bazen aynı tutumu ölülere daha da büyük bir çapta yapıyorlardı. Çünkü onlar, ancak başlarına inen ve çaresiz bırakan bir musibet halinde ölülere yöneliyorlar ve çaresiz/mustar kalmış kimsenin ettiği gibi dua ediyorlar, ona dua etmek, onun vesilesiyle duada bulunmak yahut da kabrinin yanı başında dua etmek sûretiyle ihtiyaçlarının görüleceğini ümit ediyorlardı. Onların bu yaptıkları, yüce Allah'a ibadetleri ile ona dualarından farklı idi. Çünkü onlar, bunu çoğunlukla adet ve tekellüf/kendilerini zorlayarak yapıyorlardı. Hatta İslâm şeriatının dışına çıkmış olan düşman, Dimaşk'a yaklaştığı zaman dışarı çıkıp sıkıntılarının açılıp giderileceğine ümit ettikleri kabirlerin yanında, ölüleri yardıma çağırmaya koyuldular.

Şairlerden birisi de şöyle demişti:

يا خائفين من التتر　　لوذوا بقبر أبي عمر

"Ey tatarlardan korkanlar
Ebu Ömer'in kabrine sığınıp yalvarın."[13]

ya da şöyle demiştir:

عوذوا بقبر أبي عمر　　ينجيكم من الضرر

"Ebu Ömer'in kabrine sığının
O sizi her türlü zarardan kurtaracaktır."

Ben onlara: Sizin bu yardımlarını dilediğiniz bu kimseler, eğer savaşta sizinle birlikte olsalardı, Uhud gününde bozguna uğrayan Müslümanlar gibi onlar da bozguna uğrayacaklardı. Çünkü böyle bir bozgunu gerektiren çeşitli sebeplerden ötürü ve bu hususta yüce Allah'ın bir hikmeti dolayısıyla ordunun bozguna uğrayacağı takdir edilmişti. Bundan dolayı dini bilen ve keşif sahibi kimseler o seferde savaşmamışlardı. Çünkü Allah'ın ve Rasûlü'nün emrettiği şer'i kitalin varlığı sözkonusu olmadığı gibi bu kital sebebiyle ortaya çıkacak birçok şer ve fesat da vardı. Ayrıca savaşmak neticesinde arzu edilen yardım ve zafer de sözkonusu görülmüyordu. O halde hem bunu hem ötekini bilen kimseler için bunda ne dünya sevabı ne de ahiret sevabı vardı. Bunun şer'i bir savaş olduğuna kanaat getirenlerin birçoğu ise niyetlerine göre ecir almış olabilirler. Bundan sonra bizler, insanlara dinlerini Allah'a hâlis kılmalarını ve ona sığınmalarını, ondan başkasına sığınmamaları gerektiğini, ne mukarrem bir meleğe ne de mursel bir nebiye sığınmalarının şer'i olduğunu açıklayıp böyle yapmalarını emrettik. Nitekim yüce Allah Bedir günü: *"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz da o da sizin duanızı kabul buyurmuştu."* (Enfâl, 9) buyurmaktadır.

13 Bu kişinin, şeyh Ebu Ömer Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame el-Makdisi olma ihtimali vardır. Bu zat, el-Muğni adlı eserin sahibi şeyh Muvaffakuddin Abdullah (İbn Kudame)'nin kardeşi idi. Ebu Ömer, kendisinden yaşça büyüktü. Muvaffakuddin'i yetiştiren o olmuştu. Fıkıh, feraiz ve daha başka ilimlerde oldukça bilgiliydi. Zahidlerdendi. Ziya, onun birçok kerametini ve kabul edildiği görülen birçok duasını kaydetmektedir. Dimaşk'ın yakınında kasyun eteğinde el-Ömeriyye eş-Şeyhiyye medresesini Kur'an ile meşgul olan fakirler için bina eden odur. Hicri yedi yüzüncü yıl rabiülevvel ayında vefat etmiştir. (Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, XX, 8; el-İber fi Haberi men Ğabar, V, 25.)

Rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Bedir günü: "Ey Hayy, ey Kayyum Sen'den başka hiçbir ilah yoktur. Rahmetinle yardımını diliyorum." dediği rivâyet edilmiştir.[14] Bir lafızda da şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Bütün işlerimi benim için ıslah et. Bir göz açıp kırpacak kadar bir süre dahi beni ne bana ne de yarattıklarından herhangi bir kimseye bırak." buyurmuştur.[15] İnsanlar, kendi hallerini ıslah edip düzeltince ve Rabbierinden samimiyetle yardım isteyince Allah da onlara düşmanlanna karşı pek büyük bir zafer verdi. Kesinlikle bundan önce Tatarlar, benzeri bir yenilgiye uğramadı. Buna sebep ise daha önceden görülmedik bir şekilde yüce Allah'ın tevhidinin sahih bir şekilde tahkik edilip Rasûlü'ne itaat edilmesi idi. Şüphesiz yüce Allah, Rasûlü'ne iman edenlere dünya hayatında ve şâhitlerin ayağa kalkacağı günde yardım eder."[16]

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin tecdid de bulunduğu alanlardan birisi de tefsir alanıdır. Onun terceme-i halini/biyografisini yazanların ittifak ettikleri üzere, o, bu hususta başlı başına bir alamet idi. Onun yaptığı tefsirlerde, bize ulaşanlara dikkatle bakıp onun dilediği yöntemi iyice inceleyen bir kimse, onun bu alanda tecdid ve ihya gerçekleştirdiğine tanıklık eder.

Ebul Feth İbn Seyyidi'n-Nas dedi ki: Ben onun, birçok ilimden pay sahibi olmuş bir kişi olduğunu gördüm. Sünnetleri ve ashab ile tabiinden gelen rivâyetleri neredeyse tamamen ezberlemiş gibiydi. Tefsire dair konuşursa, bu işin sancaktarı olduğu görülürdü. Fıkha dair konuşursa, onda en ileri dereceye vardığı anlaşılırdı. Hadisi müzakere ederse, hadis ilmini bilen ve bu işin bayraktarlığını yapan birisi olduğu anlaşılırdı. Eğer dinler ve mezhepler ile alakalı konuşuyorsa, bu hususta onun izlediği yoldan daha geniş bir yol, onun dirâyetinden daha yüksek bir dirâyet göremezdiniz. Her bir ilim dalında, o ilmin mensuplarından daha da öne geçmişti. Onu gören hiçbir göz onun gibi birisini görmediği gibi, bizzat kendisi de kendisi gibi birisini görmemiştir. Tefsire dair söz söyler, onun meclisinde pek büyük kalabalıklar toplanırdı. Onun pek tatlı ve pek engin deryasından kana kana içerler, oldukça sulak bir bahçe içinde onun baharı andıran yeşilliğinden beslenirlerdi."[17]

14 Hakim, Müstedrek, I, 344; Tirmizî, Sünen, 3524; Elbânî, Sahihu's-Süneni Tirmizî'den hasen olduğunu söylemiştir.

15 Ahmed, Müsned, 20430; Ebu Davud, 5090; Nesaî, es-Sünenü'l-Kübra, 10412; Elbânî, Sahihu's-Sunni Ebu Davud adlı eserinde hasen olduğunu belirtmektedir.

16 el-İstiâze, II, 730-738'den özetle.

17 İbn Abdulhadi, el-İntisar, 72-73.

Alamuddin el-Birzalî dedi ki: "Tefsiri sözkonusu ettiğinde ezberinin çokluğundan, bunları güzel bir şekilde dile getirip sıralayışından, her bir sözü hak ettiği şekilde tercihe değer bulup, zayıf görmesinden ya da çürütmesinden, insanlar hayretten hayrete düşerlerdi."[18]

Zehebi dedi ki: "İlimde ve tefsirde oldukça ileri gitti... Cuma günlerinde yıllar boyunca Allah'ın Kitab'ını kalbinden (herhangi bir kitaba müracaat etmeden) tefsir etti... Onun tefsire dair bilgisi, bu hususta varılabilecek son noktadır."[19]

Bir başka yerde de şöyle demektedir: "Tefsire gelince, bu hususta onun yetkisi kabul edilmelidir. Bir mesele hakkında delil ortaya koymak gerektiğinde Kur'ân-ı Kerim âyetlerini hatırlamasındaki gücü hayrete düşürürdü. O bakımdan Kur'ân okuyan kişi (hafız), onu gördüğünde bu haline şaşırır kalırdı. İşte tefsirdeki önderliği ve bu alandaki bilgisi ileri derecede olduğundan dolayı, müfessirlerin birçok görüşünün hatasını da açıklar ve pek çok görüşün pek güçlü olmadığını ortaya koyar. Kur'ân ve hadisin delil teşkil ettiği uygun bir tek görüşü destekler (kabul eder)di.[20]

İbn Abdulhadi eserlerini sayarken şöyle diyor: "Kur'ân-ı azim tefsirine dair topladıkları ve kitaplarında senetleri zikreden Selef müfessirlerin görüşlerinden bir araya getirdiği bilgiler de bunlardandır. Onun bu topladığı bilgiler, otuz ciltten daha fazladır. Arkadaşları/öğrencileri bunları kısmen temize çekmiş oldukları halde, henüz bunun büyük bir kısmını yazmamışlardır.

Kendisi -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- şöyle derdi: "Bazen bir tek âyet hakkında yüze yakın tefsir mütalâa etmişimdir. Sonra da Allah'tan bana doğru anlamayı nasip etmesini diler ve: Ey Âdem'e ve İbrahim'e öğreten, bana da öğret, derdim."[21]

Merhum Şeyhu'l-İslâm, Kur'ân-ı Kerim'in birçok Sûresini tefsir etmiş bulunmaktadır. Nûr, Ala, Beyyine, Kâfirûn, İhlas, Felak ve Nas sûreleri bunlardandır.

Birçok ilim adamı için anlaşılması güç bazı âyetler hakkında bağımsız bir eser de kaleme almıştır.[22]

Şeyh Ebu Abdullah b. Ruşeyk dedi ki: "Şeyhu'l-İslâm -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun-, Kur'ân'ın tamamı üzerine -istidlallerinden soyutlanmış ola-

18 İbn Abdulhadi, el-İntisar, 75.
19 er-Reddü'l-Vâfir, 33.
20 el-İntisar, 87.
21 el-İntisar, 89.
22 Abdulaziz el-Halife'nin tahkiki ile basılmıştır.

rak- Selef'ten gelmiş nakilleri yazmış ve onun baş tarafına istidlale dair büyükçe bir bölüm yazmıştı. Ben onun bitakım sûre ve âyetleri tefsir ettiğini ve bir kısmı hakkında: 'Bunu hatırlamak için yazdım.' vb. ifadeler kullandığını gördüm.

Daha sonraları ömrünün son zamanlarında, hapse atıldığı sırada kendisine Kur'ân-ı Kerim'in tamamı üzerine sûrelerin tertibine göre bir tefsir yazması için mektup yazmıştım. O da bana yazdığı cevabında şunları söylüyordu: Kur'ân-ı Kerim'de bizzat açık olan kısımlar olduğu gibi müfessirlerin birçok kitapta açıklamış oldukları kısımları da vardır. Fakat bazı âyetlerin tefsiri, bir grup ilim adamı için açıklanması zor görünmüştür. İnsan, bazı hallerde ona dair yazılmış pek çok eser okumakla birlikte, o âyetin tefsirini açık bir şekilde anlayamayabilir. Bazen bir müellif, bir âyet hakkında bir tefsir yazar ve onun bir benzerini o yazdığından başka türlü tefsir eder. İşte ben, bu gibi âyetlerin tefsirini delillendirmek istedim. Çünkü bu, başkalarına göre daha önemlidir. Bir âyetin manası açıklık kazanacak olursa ona benzer diğer âyetlerin manaları açıklık kazanmış olur."[23]

İbn Ruşeyk, Şeyhu'l-İslâm'ın yanından pek ayrılmayan arkadaşlarının en özellerinden idi. Üstadın hattını (eliyle yazdıklarını) çıkartıp onun birçok Kitab'ını istinsah ederdi. Onun bu söyledikleri de üstadın Kur'ân sûrelerinin tertibine göre sıralı bir tefsir telif etmediğinin bir delilidir.

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin Tefsire Dair Açıklamalarını Derleme Teşebbüsleri

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin tefsir derlemelerini ilk yayınlayan kişi, Abdussamed Şerefuttin'dir. O, Ala, Şems, Leyl, Alak sûrelerinin baş tarafları, Beyyine ve Kâfirûn'dan ibaret altı sûrenin tefsirini kapsayan bir derlemeyi Darü'l-Kütüp el-Mısrıyye'de bulunan el-Kevakibu't-Derari yazmasından derleyip bastı. Bunu, ed-Darü'l-Kayyıme Bombay Hind, 1374 h. tarihinde yayınladı.

Daha sonra Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin Mecmu el-Fetava'sının on üç, on dört, on beş, on altı ve on yedinci ciltlerinden derlenmiş bir derleme yayınladı.

Sonra İkbal Ahmed el-Azami, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin tefsir ile ilgili çalışmalarını onun kitaplarından derleyip bunları belli bir şekilde düzenlemeye gayret etti ve bu çalışması Hindistan'daki el-Matbaatü'l-Âlemiyye'de 1971'de basıldı. (De) sayfasında şunları söylemektedir: "O, Şeyh Abdussamed'in derlemesinden herhangi bir şey almadığı gibi Şeyhu'l-İslâm'ın fetvaları mecmuasın-

23 İbn Abdilhadi, el-İntisar, 90.

daki tefsir bölümünden de sadece Şeyhu'l-İslâm'ın önemini açıkça ifade ettiği ve birçok müfessir için açıklanması zor olan önemli birtakım bölümleri aldığı söylemektedir. Ayrıca şunu ifade etmektedir: "Bu derleme, Şeyhu'l-İslâm'dan Kur'ân'ın manalarına dair varit olmuş bütün bilgileri ihtiva etmemektedir. Hatta buraya alınmamış olan tefsir açıklamaları daha da çok olabilir."

Ama bazı hallerde sözkonusu ettiği âyetin tefsiri ile alakası olmayan bilgiler de nakletmektedir. Yüce Allah'ın: *"İçine her bir grup atıldığında bekçileri onlara: Size uyarıcı bir peygamber gelmedi mi diye sorarlar."* (Mülk, 7) buyruğunun tefsirinde zikrettikleri buna örnektir.[24] Çünkü bu âyet ile uyum arz eden herhangi bir ibare kaydetmemiş, aksine zikretmediği ve bundan sonra gelen âyet ile uyumlu bilgiler kaydetmiştir.

Daha sonra Muhammed es-Seyyit el-Cüleynit, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin tefsire dair açıklamalarını derlemeye teşebbüs etmiş ve kendisinin "İbn Teymiyye'nin matbu ve yazma bıraktığı bütün mirasını okuduğunu" söylemiş ve şunları söylemiştir: "Ben, bu mirastan değişik kitaplarında dağınık olarak bulunan çeşitli âyetlere dair tefsirini derledim."[25]

Bunu incelemenin neticesinde açıkça onun okumaları gerçekten eksiktir ve Mecmu'l-Fetava (daki fetva derlemelerine) ayrıca fazla bir şey eklememiş olduğunu gördüm.

Üçüncü cildin muhteviyatını dikkatle inceleyecek olursanız, Abdussamed Şerefuddin'in yaptığı yayını, otuz dördüncü sayfadan başlayarak yeniden neşrettiğini görürsünüz.

Daha sonra Abdurrahman Umeyra gelerek, kendisinin, kendisinden öncekilerin yapamadıklarını yaptığı izlenimini verecek şekilde şunları söylemektedir: "... durum böyle olduğuna göre otuz cilt tefsir meselesi nedir? Üstad İbn Teymiyye, tefsire dair Selef'ten gelen nakilleri derleyip toplamakla yakından ilgileniyordu. Muhtemelen bu otuz cilt, onun toplayıp bir araya getirdikleridir. Bunlar, eksiksiz olarak bulunmaktadır. Bundan dolayı İbn Teymiyye bunlar üzerinde: 'Ben bunu hatırlamak için yazdım.' demiştir.

Eğer sağlıklı önermeler doğru neticelere götürüyorsa, şüphesiz bizim şu an da İslâm ümmetine sunduklarımız İbn Teymiyye'nin yazmış olduğu tefsirin tamamı ve eksiksiz halidir. Doğru yola ileten Allah'tır."[26]

24 Bk. a.g.e., s. 425.
25 Dekaiku't-Tefsir, I, 13.
26 et-Tefsirü'l-Kebir, I, 11.

Bu eser, Darü'l-Kutübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan'da tarihsiz olarak basılmıştır.

Ben de baktım. Bize bazı sayfaların filmlerini koymuş olduğunu gördüm. Büyük bir ihtimalle bunlar, Dekaiku't-Tefsir'de alınmıştır. Çünkü elli sekiz, elli dokuz, kırk sekiz ve kırk dokuz numaralı Dekaiku't-Tefsir'de bulunan sayfalar, aynı zaman da et-Tefsirü'l-Kebir'de dokuz, on, on bir ve on iki rakamları ile yer almaktadır.

Bunun dışında iki film daha koymuş ve bunların hint taş baskısından alınmış olduğunu kaydetmiştir. Bu filmlerin sonuncusunu tetkik edince, burada, İmadüddin İbn Kesir'den bir nakil olduğunu, şefaat ve daha başka hususlar ile alakalı çeşitli meselelerin açıklaması hususunda müteahhirinin sözlerine benzer açıklamalar olduğunu gördüm.

Kitabın başına ilk koyduğu ise bağımsız olarak defalarca basılmış iki yüz sayfa civarında Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin el-Furkan Beyne'l-Hakkı el-Bâtıl adlı risalesi olduğunu gördüm. Acaba bu risale, Fâtiha'nın ya da Bakara'nın tefsiri midir? Yoksa bunda tefsire dair birtakım mukaddimeler mi vardır ki onun yaptığı derlemenin başına koymuş. Bu ise onun sahip olmadığı şeyleri yemiş, tokluk arz eden ve yalandan alt ve üst birtakım elbiseye bürünen bir kişiye olduğunun göstergesidir.

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin tefsirinin aşağıda belirtilen bazı ayrıcalıkları vardır:

1) O, Usulu't-Tefsir'e dair mukaddimesinde tespit ettiği tefsirin en uygun yöntemi ile alakalı olarak ortaya koymuş olduğu şu esaslara riâyet etmiştir: Kur'ân'ın Kur'ân ile, sonra hadis ile, sonra Ashab-ı Kiramın sözleri ile, sonra tabiinin sözleri ile tefsir edilmesidir. Eğer bütün bunlar bulunmayacak olursa bu sefer, Kur'ân'ın indiği dile başvurulur.

2) Tefsir yapma ehliyetine sahip kimselerden nakledilmiş görüşler arasında tercihte bulunur ve okuyucuyu birbirine aykırı görüşler arasında şaşkın vaziyette bırakmaz.

3) Selef'in tefsire dair görüşlerine saygılıdır. Çünkü o şöyle der: Kur'ân üzerinde düşünen, âyetin öncesini ve sonrasını iyice kavramaya çalışıp Kur'ân'ın maksadını da bilen bir kimse maksadı açıkça görür, hidâyeti ve risaleti bilir, doğru yolu sapıklıktan ve eğrilikten ayırdeder. Fakat mücerred lafzın anlamını, açıklık getirecek diğer hususlardan soyutlanmış lafzın mücerred manası ile tefsir yapma-

ya gelince, işte burası, hataya düşenlerin hatalarının menşeidir. Özellikle de bu hususta lugavi ihtimalleri göz önünde bulundurarak açıklama yapanların çoğu bu durumdadır. Bunlar, meşhur müfessirler arasında en çok hataya düşenlerdir. Çünkü onlar, diğer müfessirlerin kastettikleri gibi manasını bilmek maksadını gütmemişlerdir.

Bunlardan da, ötekilerden de daha büyük bir hata ise Allah'ın maksadını bilmeyi maksat olarak gözetmeyenlerdir. Bunun yerine hasmının o âyeti delil göstermesinin önünü kesecek şekilde âyeti tevil etmeye kalkışmaktır. İşte bunlar da çeşitli tahrifleri yapmak durumunda kalırlar. Bundan dolayı aralarından kimileri, âyet-i kerimenin Selef'in yaptığı tevilden farklı bir şekilde tevil edilmesini caiz görmüş ve şöyle demişlerdir: İnsanlar, bir âyetin tevili hususunda farklı iki görüşe sahip iseler, onlardan sonrakilerin üçüncü bir görüş ortaya koymaları caizdir. Bu ise ahkam hususunda iki görüş ortaya koyup ihtilafa düşmelerinden farklı bir durumdur. Ancak bu kanaat, yanlıştır. Çünkü eğer onlar: "Âyet-i kerimeden maksat ya bu ya da bu olmalıdır." şeklinde ittifak halinde iseler maksadın bu iki görüşün dışında olduğunu söylemek, onların icma ve ittifaklarına aykırıdır. Fakat böyle bir yol; maksadı, muradın ne olduğunu bilmek olanların değil, maksadı hasmın delilini çürütmek olan kimselerin yoludur. Yoksa ümmetin Kur'ân-ı Kerim'i anlamakta doğru yoldan sapması ve hepsinin de (ilahi) muradın dışında bir şey anlamaları,[27] müteahhir kimselerin (gelip) ilahi muradı anlamaları nasıl mümkün olabilir?[28]

4) Usulu't-Tefsir mukaddimesinde olduğu gibi, bazı tefsirleri diğerlerine tercih etmesi.

Sözü edilen mukaddimeden başka bir yerdeki sözlerinden birisi şöyledir: "İbn Atiyye, arapça ve meaniyi sözü geçen bu kimselerden daha iyi biliyordu.[29] Simevihin ve Basralıların mezhebini/yollarını da daha iyi biliyordu."[30]

Durum böyle olduğu için onun tefsirini yaptığı Kur'ân-ı Kerim'i; kelimelerin, âyetlerin ve sûrelerin bütün kitaplarından, risalelerinden ve fetvalarından derlenip toparlanmasına bir ihtiyaç hasıl olmuştur.

İşte bu işi, kardeşimiz İyad el-Kaysî yapmıştır. Sonra da hadislerin ve diğer rivâyetlerin tahricini yaparak çeşitli sözleri belgelendirip şahsiyetlere dair biyografileri de eklediği bir hizmette daha bulunmuştur.

27 Asıl nüshada boşluk vardır. Muhtemelen "gelip..." gibi bir kelimedir.

28 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 94-95.

29 Bunlar da Zeccac, İbnu'l-Cevzî, Beğavî ve el-Mehdevî'dir.

30 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVII, 431.

Bu elinizdeki tefsiri derleyen kişi Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin matbu eserlerinin tamamını, yazma eserlerinin de bir kısmını okumuş tefsire ait sözlerini tedvin etmiştir. Tefsir sözlerinin ister asıl maksadı olsun ister dolaylı olsun, böyle bir ayırıma gitmemiştir. Çünkü üstad, bazı âyet ve sûreleri özel olarak da tefsir etmişti.

Bazı hallerde tefsir, âyetleri ya da belirli bir âyeti bâtıl bir manaya delil gösteren kimselerle tartışma şeklinde ortaya çıkmaktadır. O, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak hakkı ortaya çıkarmak ve bâtılı çürütmek için yapmıştır.

Üstad, bazen âyet-i kerimeyi fıkhi bir hükme delil olmak ya da herhangi bir anlamda varid olmuş başka âyetler ile benzerliklerini göstermek yolunu da izlemiş olabilir.

İşte bütün bu hususları, bu derlemeyi yapan tespit etmiş ve ayrıca bir anlam ifade etmeyen tekrarlardan da kaçınmıştır.

Bundan sonra, kendim kitabı gözden geçirdim. İzlediğim yöntem, kitabı dikkatle ve ağır ağır okumak oldu. Herhangi bir ifadeyi anlamakta zorlanacak olursam, o ifadeyi aktarıldığı kaynaktaki ifade ile karşılaştırdım. İster bir kelime kaybı ister bir baskı hatası olsun, hatayı, yanlışı tashih ettim. Eğer problem asıl ifadelerde ise bu sefer: "Asılda da böyledir, doğrusunun şu olma ihtimali vardır..." ifadelerini -buna imkân bulabildiğim ölçüde- kullandım. Değilse sadece problemin varlığına işaret etmekle yetindim. Bu sûretle okuyucuyu kaynağa başvurmak külfetinden kurtarmak istedim. Bazen de aslı tahkik edenin dipnotta işaret ettiği nüshalardan birisinde, benim yaptığım eleştiri doğru olabilir. Bu durumda buna dikkat çekerek onu da kaydettim.

Bazen de derleyenin zikrettiği metinde bir tashif/yazım yanlışı yahut bir eksiklik bulunabilir. Fakat Şeyhu'l-İslâm'ın kitaplarından bir başka yerde doğru olan ifade bulunabilir. İster derleyenin dipnotta işaret ettiği kabilden olsun ister kendimin eklediği notlar da olsun. sahih olan nassı/İbn Teymiyye'nin ibaresini metne koydum.

Nassların belgelendirilmesini, bu tefsiri derleyenin ihmal ettiği bazı yerlerde cilt ve sayfa numarasını ekleyerek tamamladım. Bununla birlikte bazı kaynakları da daha uygun başka kaynaklarla değiştirdim. Bazı hadislerin tahricini tamamladım. Bazılarını da kısalttım.

Allah, bizi ve diğer kardeşlerimizi sevdiği ve razı olduğu sözlere ve amellere iletsin.

Osman b. Muallim Mahmud
Medine-i Münevvere
10/11/1426

MUHAKKİK'İN MUKADDİMESİ

Rahman, Rahim Allah'ın adıyla.

Hamd, Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım ve mağfiret dileriz. Nefislerimizin şerlerinden, amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah'ın hidâyet verdiğini kimse saptıramaz. O'nun saptırdığını da kimse hidâyete iletemez. Şâhitlik ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O, bir ve tektir, ortaksızdır. Ve yine şehadet ederim ki Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) O'nun kulu ve Rasûlüdür. İmdi;

Şüphesiz yüce Mevlamızın kuluna lütüf ve ihsanda bulunup onu pek büyük bir işte istihdam etmesi, uzun bir zamandan beri ilim tahsil edenlerin ve ilim adamlarının bekledikleri bir tefsirin ortaya çıkmasında pay sahibi olması, elbetteki sevinmeyi gerektiren hususlardandır. Bu, aynı zamanda basılı diğer tefsirlere bir tefsir daha katma işidir. Muhtemelen şöyle dersek abartı olmaz: Şüphesiz sevinç ve neşe, bu çalışma ürününü gören herkesi kuşatacaktır. Bu çalışmaya yöneltilen eleştiriler, her ne olursa olsun, şüphesiz bu ümmetin en büyük alimlerinden birisi olarak kabul edilen, imam görülen bir müfessirin, dağınık açıklamalarını ve sözlerini bir araya getirip toplayan bir çalışma olarak kalacaktır. Aynı şekilde bu çalışmanın, Kur'ân-ı Kerim incelemelerinin oluşturduğu pek yüksek köşkte bir kerpiç ilavede bulunmak gibi bir payı olacaktır.

Bu, neden böyle olmasın? Çünkü bu tefsir; gayretlerinin büyük çoğunluğunu yüce Allah'ın kelamını ve O'nun Nebisi (sallallahu aleyhi ve sellem)'in sünnetini, ümmetin zihinlerine yerleştirmek, ümmetin hayatında vakadaki bir amel olarak tercüme etmek olan bir imama ait tefsirdir.

İmam, yazdığı mukaddimesinde tefsire dair bir nazariyye ortaya koymuş, sonra da bu nazariyyesini ümmetin doğru yoldan uzaklaşmış fırkalarına redlerinde ve delil getirmelerinde yahut da Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmış yanlış kavramları düzeltmesinde Allah'ın Kitab'ını ıslah için bir yol ve yöntem ola-

rak ve Müslümanların karşı karşıya kaldığı her türlü problemi onun aziz Kitab'ına havale ederek ondan birçok inciler ve hazineler çıkartarak Allah'ın kelamı ile alaka kurarak, bu nazariyyesini de pratik olarak uygulamış oldu. Eğer: "Bu tefsirde öyle bahisler vardırki araştırmacı bir kimsenin bunun dışındaki tefsirlerde bunlara rastlaması oldukça zor bir iştir." diyecek olursam mübalağa etmiş olmam.

Bu ise Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye hakkında garip karşılanacak bir durum değildir. Çünkü o, bütün ilimlerde ve ilim dallarında hem kendi akranlarına, hem çağdaşlarına hem de diğer çağlarda bütün ilim dallarında üstünlük sağlamış pek yüksek bir mertebeye ulaşmıştır. O, tartışmasız olarak tecdid rütbesine sahip olmuş, ümmet akidesinin parlaklığını kaybedip kitap ve sünnetten ibaret asli kaynaklarından uzaklaşmış, hayatına felsefe ve mantık girip Yunan düşünceleri İslâm akidesi içerisinde geniş bir alan işgal etmiş, mutaassıp mezhep eğilimleri dinin temel ve belirgin çizgilerini değiştirecek ve neredeyse Kur'ân ve sünnetin nurunu söndürecek hale kadar gelmiş iken, yeniden Kitab'ın ve sünnetin kucağına dönmesinde güçlü bir paya sahip olmuştur. İşte yüce Mevlam, Rabbani imam Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin, en büyüklerinden birisi olduğu birtakım yiğit adamlarıyla dinini korudu. Kitab'ını ve Rasûlü'nün sünnetini muhafaza etti.

Yüce Mevla, Şeyhu'l-İslâm'ı, Kitab'ını korumak için hazırladı. –Ben, bu sözlerimle bizzat Kitab'ın kendisinin ve Allah'ın kelamının muhafaza edilmesini kastetmiyorum.- O Kitab'ın âyetlerinin tevil edilmesi sûretiyle tahrif edilmesinden, gerçek anlamından uzaklaştırılarak Allah'ın kelamını, kişisel görüşlere ve hevalara boyun eğdirilip nassların bu maksatla eğilip bükülmesi sûretiyle tahrif edilmesine karşı, onu koruduğunu kastediyorum.

Şeyhu'l-İslâm, neredeyse ihmal edilmiş olunan rivâyetle tefsiri yeniden desteklemek üzere geldi. Rivâyet yoluyla tefsir ile ilgili temel kuralları koydu. Böylelikle kendisinin başkalarına göre Kur'ân tefsirini yapma gücüne daha çok sahip olduğunu ispatladı. Çünkü kelam alimleri ile onlardan etkilenenler, rivâyet yoluyla tefsirden uzaklaşmaya hatta onun değerini azaltarak Kur'ân-ı Kerim'i anlamak için dil ile yetinmeye gayret ettiler.

Aynı zamanda Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, dili de oldukça geniş boyutlarda biliyordu. O, bunu, şeriata hizmet ve Allah'ın Kitab-ı Kerim'ini tefsirde değerlendirmiş, onu kullanarak dili kendi amaçları doğrultusunda kullanıp hevâlarına hizmet ettirmeye çalışan çeşitli heva ve bidat ehlinin kanaatlerini reddedip çürütmüştür.[31]

31 Bk. Dr. Hadi Ahmed Ferhan eş-Şuceyrî. ed-Dirasatü'l-Lüğaviyye ve'n-Nahviyye fi Muellefat-i

Şeyhu'l-İslâm, ister şeri ilimlerden olsun ister başka ilimlerden olsun, Allah'ın Kitab'ını tefsir etmekte kullanıp değerlendirmediği hiçbir ilim bırakmamıştır. Fıkıh, usul, belağat, tarih, felek (astronomi) ve diğer ilimler gibi. Bütün bunlar ise ancak geniş bilgilere muttali olmuş ve kapsamlı bir anlayışa sahip olan bir kimse tarafından yapılabilir.

İbn Teymiyye, tefsirinde karşımıza birkaç yönden bir ıslahatçı olarak çıkmaktadır. Bunlar arasından aşağıdakileri zikredebiliriz:

• Tefsirlerde, müfessirlerin akli yapılarındaki ve yöntemlerindeki tutarsızlıklar ve çeşitli fırkalara mensup kişilerin düşüncelerinin bu müfessirlerin tefsirlerindeki etkisi.

• En önemli yön ise Şeyhu'l-İslâm'ın Kur'ân-ı Azimüşşan'ın âyetlerini birçok hususa tanık olarak gösterebilme gücüdür. Çünkü o, Allah'ın Kitab'ını; hakk ile aydınlanmanın temel kaynağı olarak görmüş, ümmetin birçok meselesini Allah'ın Kitab'ına dönmek ile çözmüştür.

Gerçek şu ki, Şeyhu'l-İslâm'ın tefsir alanındaki çaba ve gayretleri ile ondan sonra öğrencisi İbnul Kayyım'ın gayretlerinin benzerleri, şu günümüze kadar tekerrür etmemiştir. İster öğrencilerinden olsun ister başkalarından olsun, ondan sonra kim gelmişse mutlaka onun teliflerinden ve yazdıklarından yararlanmıştır.

Bu girişte hatırlatmak istediklerim bunlardır. Araştırmacı ve okuyucu, bu derleme tefsirin köşe bucağında neredeyse başka bir telifte görülemeyecek türden çeşitli ilim dallarına dair pek çok nükteler ve pek büyük çapta faydalı bilgiler bulacaktır.

Netice olarak ben, bizim bu eserimizin; Şeyhu'l-İslâm'ın tefsir yöntemine yahut tercihlerine dair bir şeyler yazmak isteyen ya da yüce Allah'ın Kitab'ı ile ilgili herhangi bir konuda bir şeyler yazmak isteyen herkes için temel bir kaynak olacağını düşünüyorum.

Burada, bu eserin derlenmesinde kardeşim Beşir b. Cevat el-Kaysi ile İmam b. Muhammed el-Bağdadi'nin benimle beraber katkıda bulunduklarını söylemeden geçmek istemiyorum. Allah, her ikisini de çaba ve gayretlerinden dolayı hayırla mükafatlandırsın.

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye ve Eseruha fi İstinbati'l-Ahkami'ş-Şer'iyye. Darü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1422; Nasır b. Hamed el-Feth. İhtiyarat-u Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye ve Takriratuhu fin Nahvi ve's-Sarf, Advâu's-Selef 1423.

Büyük Arşın Rabbi Allah Azimüşşan'dan bütün işlerimizi kendi rızası için hâlis kılmasını ve amelimizden bir zerresini dahi kendisinden başkası için yapmaktan bizi korumasını; hatalarımızı, kusurlarımızı affetmesini; bana, anne babama, aile halkıma ve bütün Müslümanlara mağfiret buyurmasını dilerim... Amin... Amin... VelhamdulillahiRabbilalemin...

Muhakkik

İyâd b. Abdullatif b. İbrahim el-Kaysî

MÜFESSİR OLARAK ŞEYHU'L-İSLÂM İBN TEYMİYYE

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, birinci sınıf bir müfessir sayılır.[32] Bu hususu, onun biyografisini yazan herkes sözkonusu etmiştir. İbn Teymiyye, diğer müfessirler gibi bir müfessir değildi. O, bu ilim dalında oldukça sağlam bir konuma sahipti. Bu ilme ve ona bağlı diğer ilimlere derinliğine dalmış tefsirlere ve tefsir türlerine dair daha etraflı bilgi sahibi olmuş; buna bağlı olarak pek çok hususu, hazineleri ve incileri ortaya çıkarmıştır. Bunların bir kısmını tefsirimizde kaydettiğimiz gibi, bir kısmı da kayıptır. Bir kısmı da yazma hazinelerinin bağrında, yerinde durmaktadır.

Onun tefsirci kimliğinin bir kısmını ortaya çıkarması ümidiyle bu türden bazı çizgileri kaydetmek istiyorum:

1) Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, tefsire 22 yaşında iken başladı. Yani o erken yaşta tefsire başladı. Çünkü kendisi 661 h. doğumludur. Tarihçiler, onun 683 yılında[33] Cuma gününe rastlayan Safer'in onunda[34] tefsir dersi vermek üzere Emevi Camii'nde meclise oturduğunu,[35] onun bu meclisinin de babasının meclisinin yerine geçtiğini bildirmektedir.[36] Tefsire, Fâtiha Sûresi'nden olmak sûretiyle

32 Bundan kastım onun tefsir ilimlerini de bilen alimlerden birisi olduğunu değil, bizzat bir müfessir olduğunu anlatmaktır.

33 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihâye 406.

34 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihâye 406: el-Makrizi. el-Mukaffa el-Kebir. 498: en-Nuaymî. ed-Daris. 592'de -yalnızca Cuma gününü kaydederek- ; İbn Abdulhadi. Muhtasaru Tabakati Ulemai'l-Hanebile. 251: İbnu'l-Verdi. Tetilmetü'l-Muhtasar. 332; ed-Dâvûdî. Tabakatu'l-Müfessirîn. 622; İbnu'l-İmâd. Şezavatzehep. 630.

35 İbn Kesir. el-Bidaye ve'n-Nihâye 406: el-Makrizi. el-Mukaffa el-Kebir. 498'de -Dimaşk Camiinde diyerek-

36 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihâye 406: el-Makrizi. a.g.e. , 498: en-Nuaymî a.g.e . 592: ed-Dâvûdî. a.g.e. . 622: İbnu'l-İmâd. a.g.e. . 630.

Kur'ân'ın başından başladı.[37] Ders vermek için Cuma Hutbesinin okunduğu mimberin üzerine oturmayarak, dersler için hazırlanmış kürsüye oturdu.[38]

2) Tefsir derslerini vermeye başladığında, bu ilmi öğrenmeye yeni başlamış bir öğrenci değildi. Aksine hafızasından tefsir yapmakla nitelendirilmiştir. Söylediklerini duraksamadan ve teklemeden zikrediyor, tefsir ile ilgili açıklamaları sükunetle, yüksek sesle ve fasih, açık ifadelerle dile getiriyordu.[39] Dersinde büyük bir kalabalık ve çok sayıda kişi bulunurdu. Dersi, dine bağlılık, zühd ve ibadet ile birlikte, çeşitli ilimler ile yoğun bir muhtevaya sahipti.[40] Bir tek mecliste anlattıkları eğer yazılmış olsaydı, iki tomardan daha çok olurdu.[41]

Tarihçilerin biyografisinde zikrettiklerine göre o, Nuh Sûresi'ni Cuma günlerinde birkaç yıl boyunca tefsir etmiştir.[42] Aynı şekilde, onun pek çok kimsenin katıldığı ve kendisinden övgüyle söz ettikleri. besmeleye dair tek büyük bir dersinin olduğunu da sözkonusu etmişlerdir.[43]

3) Ondan nakledildiğine göre o, yüz yirmi tefsire vakıf olmuş ve hepsinden onlardaki sahih bilgileri de hatırlayabiliyordu.[44]

4) Aynı şekilde o, tefsirde bir imam ve bir önder olduğuna delil teşkil eden genel ifadelerle de nitelendirilmiştir. Mesela biyografisini yazanlar, onu şu ifadelerle nitelendirirler:

37 el-Makrizi, a.g.e.,498; İbn Kesir. a.g.e.. 406: en-Nuaymî. a.g.e., 592; ed-Dâvûdî. a.g.e, 622 bunlar "Kur'an'ın başından" ifadesini kullanmışlardır.

38 İbn Abdulhadi, Muhtasaru Tabakati Ulemai'l-Hadis. 251; İbnu'l-Verdi, Tetimmetü'l-Muhtasar, 332: Makrizi, el-Mukaffa, 498'de minber üzerinde oturduğunu zikretmektedir. Arada bir çelişki bulunmamaktadır. Çünkü İbn Kesir. el-Bidaye. 406; en-Nuaymî, ed-Darüs, 592'de kendisi için hazırlanmış bir mimber olduğunu belirtmektedirler. Yani Cuma namazında hutbe okunan mimber değildir.

39 İbn Abdulhadi. a.g.e., 251, İbnu'l-Verdî. a.g.e.. 232.

40 İbn Kesir. a.g.e.. 406. en-Nuaymî, a.g.e., 592.

41 İbnu'l-Verd. a.g.e.. 406: en-Nuaymî. a.g.e., 592.

42 İbn Muhlif. el-Maksadu'l-Erşed. 592; ed-Dâvûdî, a.g.e.. 622; İbnu'l-İmâd. a.g.e., 630. Üzülerek belirtelim ki bizler bu sûrenin tefsiri ile alakalı herhangi bir şey bulamadık.

43 İbn Muflih, a.g.e., 582; ed-Dâvûdî. a.g.e.. 622: İbn Receb. ez-Zeyl. 462; İbn Ruşeyk, Esma'u-Muellefati (İbn Teymiyye), 319, en-Nuaymî, a.g.e., 592; el-Alimi. el-Menhecü'l-Ahmed, 598, İbnu'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb, 630; el-Keşmiri, Nuzul-u meni't-Tekâ, 668; Sıddik Hasan Han, et-Tâcü'l-Mukellel. 719. Bizler tefsirimizde Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin besmeleye dair pek çok açıklamasını kaydetmiş bulunuyoruz.

44 es-Safdî. el-Vâfî bi'l-Vefayât. 368.

• Tefsire tamamıyla yöneldi ve bu alanda en ileriye geçti. Tefsirden söz edildiği taktirde bu husustaki hıfzının çokluğundan, onları güzel bir şekilde sıralamasından, her bir söze hak ettiği şekilde tercih etmek, zayıf bulmak ve çürütmek gibi hakkını tam olarak verişinden, insanları hayretten hayrete düşürürdü.[45]

• Tefsirde ve tefsir alanında geniş bilgi hususunda, Allah'ın belgelerinden bir belge idi. Bazen bir âyetin tefsirini bir ve hatta iki mecliste devam ettiriyordu.[46]

• Tefsir ve Kur'ân ilimleri alanında bir imamdı.[47]

• O, Kur'ân tefsirine yöneldi ve bu alanda oldukça sivrildi.[48] Öyleki bu alanda en ileriye geçti.

• Tefsire dair söz söyledi mi, bu işin sancaktarının o olduğu görülürdü.[49]

• Tefsir ilminde oldukça maharet sahibi oldu; son derece seyyal bir karakter ile onun manasının inceliklerine daldı. Müşkil olan noktalarla uğraştı ve kendisinden önce tespit edilmemiş birçok hususu istinbat edip çıkardı.[50]

• Tefsire gelince, bu alanda o, oldukça yetkindi; tefsire dair açıklamalara giriştiği vakit, gözler hayretten yuvalarından dışarıya fırlardı.[51]

• Tefsire gelince, onun yetkisi tartışmasız kabul edilmiştir. Delillendirmek maksadıyla âyetleri hayrete düşürecek şekilde hatırlıyordu. Tefsirde oldukça ileri bir imam ve büyük çapta bilgi sahibi olduğundan ötürü, müfessirlerin görüşlerinin birçoğunun hatasını ortaya koymuştur. O, bir günde tefsir, fıkıh ya da başka herhangi bir ilim ile ilgili olmak üzere... dört tomar yazıyordu.[52]

5) Onun biyografisini yazanlardan kimisi, onu tenkit etmiş ve hristiyanlara, rafızilere, dine karşı çıkanlara yahut din ile çelişenlere reddiyede bulunmakla zamanını kaybettiğini; eğer Buhariyi şerh etmiş ya da Kur'ân-ı Azimüşşan'ı tefsir

45 İbn Abdulhadi, a.g.e., 250.
46 Zehebi, Zeylu Tarihi'l-İslâm, 268; İbn Hacer, ed-Düreru'l-Kâmine, 539; Sıddik Hasan Han, a.g.e., 717; Şevkani, el-Bedru't-Tâli', 649.
47 el-Ömeri, Mesalikü'l-Emsâr, 332; el-Makrizi, el-Mukaffa el-Kebir, 497.
48 İbn Receb, a.g.e., 464; İbn Muhlif, a.g.e., 581; en-Nuaymî, a.g.e., 593; el-Alimi, a.g.e., 598; İbnu'l-İmâd, a.g.e., 629; Sıddik Hasan Han, Ebcedu'l-Ulûm, 507; Alusi, Cilâu'l-Ayneyn, 731.
49 İbn Receb, a.g.e., 467, Zehebi'den naklen: el-Alimi, a.g.e., 599; İbn Seyyidi'n-Nâs, 735.
50 Zehebi, Tabakatü'l-Müfessirîn, 623; İbn Receb, Zeyl, 466; Sıddik Hasan Han, et-Tâcü'l-Mukellel, 720; İbnu'l-İmâd, a.g.e., 360.
51 es-Safdî, A'yânu'l-Asr, 348.
52 İbnu'l-Verdi, Tetinmetü'l-Muhtasar, 332; Sıddik Hasan Han, Ebcedü'l-Ulûm, 706.

etmiş olsaydı, çeşitli ilimlerle uğraşan kimselerin boynuna son derece düzenli açıklamalarının incilerinden oluşmuş gerdanlıklar takardı. Evet, es-Safdi böyle demiş ve onun söylediklerine de cevap verilmiştir.[53]

6) Bazen bir âyet hakkında yüz tefsir mütala eder; sonra Allah'tan onu anlamayı niyaz ederek "Ey İbrahim'e öğreten, (bana da öğret!)" derdi.[54]

7) İbn Teymiyye, müsned (senedleri bilinen) on beşe yakın tefsire vakıf olmuştur.[55]

8) İbn Teymiyye, ömrünün sonunda, zamanının çoğunu Kur'ân manaları dışındaki işlerde kaybettiğine pişman olmuştur.[56]

9) O, senedleri zikreden ve yazan Selef müfessirlerinin görüşlerini toplar; sonra da onun altına "Hatırlamak için yazdım." ibaresini yazardı.[57]

10) Öğrencisi İbn Ruşeyk, kendisinden Kur'ân tefsiri yazmasını isteyince ona şunları yazmıştır: "Şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'de bizatihi açık seçik olan buyruklar vardır. Yine Kur'ân'da müfessirlerin birçok kitapta açıkladığı bölümler vardır. Ama bazı âyetler de bir grup ilim adamı için anlaşılması zor görülmüştür. Bazı hallerde insan, bu âyete dair birçok kitap mütala ettiği halde o âyetin tefsiri onun için açıklık kazanmaz. Hatta bazen bir musannıf bir âyete dair bir tefsir yazdığı halde, onun benzerinin tefsiri daha başkadır. İşte ben, bu gibi âyetleri delil ile birlikte (tefsir etmeye) yöneldim. Çünkü bu, diğerlerinden daha önemlidir. Bir âyetin manasını açıklayacak olursak, benzeri diğer âyetlerinin de manalarını açıklamış oluruz."[58]

---

53 es-Safdî, A'yânu'l-Asr, 349. Eserin muhakkikleri Üzeyr Şems ile Al-i İmrân ilgili notlarında şunu söylemişlerdir: "Şeyhu'l-İslâm, yaptıklarıyla vaktini kaybetmedi. Aksine bu zaman zarfında hayrete düşürecek işler yaptı. Minhacü's-Sünne Der'u Tearüzi'l-Akli ve'n-Nakl el-Cevabu's-Sahîh, Beyanu Telbisi'l-Cehmiyye gibi eserleri kim yazacaktı? Ayrıca onun tefsir ve hadise dair yazdıkları bize tam olarak ulaşmış olsaydı bu, çok sayıda kocaman kitaplar oluştururdu."

Aynı şekilde Muhammed b. Abdullah el-Konevi'de Mevkıfu Halil b. Aybek es-Safdî min Şeyhu'l-İslâm adlı eserinde s. 87-91'de de onun bu sözlerine cevap vermektedir.

54 İbn Ruşeyk, Esmau Muellefati İbn Teymiyye, 683. el-Ukudu'd-Durriyye, 26. Burada "yüz yirmi tefsir" denilmektedir. Yine aynı yerde: "Ey Âdem'e ve İbrahim'e öğreten..." denilmektedir. Yine orada belirtildiğine göre terk edilmiş mescidlere (bu maksatla) gittiği belirtilmektedir.

55 İbn Ruşeyk, Esmau Muellefati İbn Teymiyye, 283.

56 İbn Ruşeyk, a.g.e., 284.

57 İbn Ruşeyk, a.g.e., 283.

58 İbn Ruşeyk, a.g.e., 284.

11) İbn Teymiyye, zindanda bulunduğu zaman hakkında şunları söylemişti: "Allah, bu zaman zarfında bu kalede Kur'ân-ı Kerim'in manalarına dair ve ilmin esasları ile ilgili öyle şeyleri anlamayı lutfetti ki, birçok ilim adamı onları (bilmiş olmayı) temenni ederek ölmüşlerdir."[59]

İbn Teymiyye'nin Tefsire Dair Yazdığı Eserlerin Listesi

Aşağıda Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- tefsire dair basılmış bütün kaynaklarda ve başvuru eserlerinde sözkonusu edilmiş eserlerin isimlerine dair bir liste yer almaktadır. Bu listeyi Kur'ân sûrelerine göre düzenledik:

1) Fâtiha ve Fâtiha Sûresi'ndeki isimler hakkında ve yüce Allah'ın: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* (Fâtiha, 5) buyruğu hakkında bir kaide.[60]

2) Yüce Allah'ın: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* (Fâtiha, 5) buyruğu hakkında bir kaide=Fâtiha hakkında bir kaide.[61]

3) Fâtiha Sûresi tefsiri.[62]

4) Bakara Sûresi'nin baş taraflarının tefsirine dair bir kaide=Bakara Sûresi'nin baş taraflarının tefsirine dair bir risale.

5) Bakara Sûresi'nin baş taraflarının tefsirine dair büyükçe bir bölüm.[63]

6) Yüce Allah'ın: *"İnsanlardan Allah'a ve ahiret gününe iman ettik diyenler vardır."* (Bakara, 8) buyruğuna dair.[64]

7) *"Onların durumu bir ateş yakanın durumu gibidir."* (Bakara, 17) buyruğunun tefsiri.[65]

59 İbn Ruşeyk, a.g.e., 283, 284; el-Ukududduriyye, 44.

60 İbn Ruşeyk s.284 –Darül-Kütübi'l-Mısrıyye baskısı, 695- de Fatiha ve İhlas Sûresi'nin faziletlerine dair sorulara dair verilmiş cevaplar ile ez-Zahiriyye'de yüce Allah'ın: "Kendilerine gazap edilmişlerin de doğru yoldan sapmış olanlarında" (Fatiha, 7) âyetine dair tefsir yer almaktadır. No. 1092

61 A'yânu'l-Asr, 353; el-Vâfî bi'l-Vefayât, 386; Fevâtu'l-Vefayât, 391.

62 Bir kısmı Mecmû'u'l-Fetâvâ XIV, 4-40'da basılmıştır.

63 İbn Ruşeyk, 284; A'yânu'l-Asr, 353, el-Vâfî bi'l-Vefayât, 376; Fevâtu'l-Vefayât, 391.

64 İbn Ruşeyk, a.g.e., -yaklaşık otuz yaprak- A'yânu'l-Asr, 353'te 3 tomar; el-Vâfî bi'l-Vefayât, 376'da "3 tomar"; Fevâtu'l-Vefayât, 391'te "3 tomar".

65 Esmâ-u Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 284'te yirmi yaprak kadar, A'yânu'l-Asr, 353'te iki tomar; el-Vâfî bi'l-Vefayât, 376'da: iki tomar, Fevâtu'l-Vefayât, 391'de iki tomar denilmektedir.

8) Yüce Allah'ın: *"Ey insanlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin."* (Bakara, 21) buyruğuna dair açıklamalarda kaide=Ubudiyet.[66]

9) Yüce Allah'ın: *"İman edenler..."* (Bakara, 62/Maide, 69) buyruğunun tefsiri.[67]

10) Yüce Allah'ın: *"İyilikle/hasene ile gelene bunun on misli vardır."* (En'am, 160); *"İyilik ile gelene ondan hayırlısı vardır..."* (Neml, 89-90); *"Hayır (öyle değil) kim kötülük işler ve günahı..."* (Bakara, 81-82) buyruklarındaki "seyyie/kötülüğün anlamı."[68]

11) Yüce Allah'ın: *"Sabır ve namaz ile yardım dileyin."* (Bakara, 45) buyruğuna dair bir risale.[69]

12) Yüce Allah'ın: *"Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilir?"* (Bakara, 130) buyruğuna dair.[70]

13) Kur'ân-ı Kerim'de Bakara 135; Al-i İmrân 67-95; Nisa 125; En'am 161; Nahl 121; Hacc 30-31; Rûm 30-31; Beyyine 5 buyruklarında hanifin manası.[71]

14) Yüce Allah'ın: *"Her nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir."* (Bakara, 149) buyruğuna dair.[72]

11) Yüce Allah'ın: *"Fakat kim mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi aşmaksızın..."* (Bakara, 176) buyruğuna dair.[73]

16) Yüce Allah'ın: *"Kim hacc zamanına kadar umreden faydalanmak isterse."* (Bakara, 196) buyruğuna dair.[74]

---

66 Bağımsız olarak basılmıştır. Sonra da Mecmu'u'l-Fetava, X, 149-236; el-Ukudu'd-Durriyye, 43; Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 285, yetmiş yaprak kadar; A'yânu'l-Asr, 353, yedi tomar; el-Vâfî bi'l-Vefayât, 376: yedi tomar; Fevâtu'l-Vefayât, 391: yedi tomar.

67 Muhtasar olarak Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 68,69'da basıldığı gibi tam olarak da "Tefsiru Âyâtin Üşkilet, I. 239-292'de basılmıştır.

68 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV. 48-50'de muhtasar olarak basıldığı gibi Tefsiru Âyâtin Üşkilet, I, 335'te eksiksiz olarak basılmıştır.

69 Câmiu'r-Resâil, I. 79-84.

70 Esmau Muellefati İbn Teymiyye, 284, bir tomar (defter) kadar, A'yânu'l-Asr. 353: bir defter; el-Vâfî bi'l-Vefayât. 376: bir defter; Fevâtu'l-Vefayât, 391: bir defter.

71 Tefsiru Âyeti'n-Üşkilet, I, 393- 408'de basıldı. Daha sonra bunu değerli Muhammed Aziz Şems Câmiu'r-Resâil. V, 177-178'de neşretti.

72 Esmau Muellefati Şeyhu'l-İslâm, 285.

73 Aynı eser, 285.

74 Aynı eser, 285: yirmi varak kadar.

17) Bakara, 227. iman âyetinin tefsiri.[75]

18) Yüce Allah'ın: *"Anneler, çocuklarını iki bütün yıl emzirirler."* (Bakara, 233) buyruğuna dair.[76]

19) Âyetel Kürsî'ye dair (Bakara, 255) buyruğu.[77]

20) *"Hayy'dır, Kayyum'dur."* (Bakara, 255) buyruğunun anlamı.[78]

21) Âyetel Kürsî ve Al-i İmrân Sûresi'ndeki "el-Kayyum"un anlamı.[79]

22) Mübah/faiz âyetleri hakkında, bu arada rivae'l-fadr (fazlalık faizi)'ne dair de açıklamalarda bulunmaktadır. (Bakara, 277-280)[80]

23) Yüce Allah'ın: *"Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmadığını ... açıkladı."* (Al-i İmrân, 18)[81]

24) Yüce Allah'ın: *"Hâlbuki onun tevilini Allah'tan başkası bilemez."* (Al-i İmrân, 7) buyruğunun tefsirine dair.[82]

25) Yüce Allah'ın: *"Kendileriyle birlikte birçok âlimin çarpıştığı nice peygamber gelip geçmiştir."* (Al-i İmrân, 146) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[83]

26) Yüce Allah'ın: *"Ondan bir kısım âyetler muhkemdir."* (Al-i İmrân,7) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[84]

27) Yüce Allah'ın: *"Onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"* (Al-i İmrân, 83) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[85]

---

75 Bunu değerli Muhammed Üzeyr Şems, Camiu'r-Resâil, I, 371-381'de neşretti.

76 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 285: yaklaşık otuz varak.

77 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 285 iki yerde yaklaşık yirmi varak; A'yânu'l-Asr, 253'te: iki defter, el-Vâfî bi'l-Vefayât, 376'da iki defter; Fevâtu'l-Vefayât, 391'de: iki defter; Hediyetü'l-Arifin, I, 106.

78 Bunu Muhammed Aziz Şemsi, Câmiu'l-Mesâil, I, 35-59' da neşretti.

79 Tefsiru Âyatin Üşkilet, I, 421-468'de basıldıktan sonra bunu Muhammed Aziz Şems Câmiu'l-Mesâil, V, 159-175'te neşretti.

80 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 285: yaklaşık otuz varak kadar, Tefsiru Âyatü'l -Üşkilet, II, 575-703'de de basıldı.

81 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 285: yaklaşık altmış varak; A'yânu'l-Asr, 253 yaklaşık on defter; el-Vâfî bi'l-Vefayât, 376: yaklaşık altı defter; Fevâtu'l-Vefayât, 391: altı defter.

82 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 285'te: Bir cilt kadar.

83 Aynı eser, 285: On varak kadar.

84 Aynı eser, 285.

85 Salahuddin el-Müneccidin neşrettiği İbnu'l-Kayyim'in: Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm adlı eserde 17 numarada bulduğum halde Muhammed Aziz Şems'in neşrettiği İbn Ruşeyk'in (aynı ismi taşıyan eserinde) bunu bulamadım.

28) Al-i İmrân, 165-175. âyetlerin tefsiri.[86]

29) Yüce Allah'ın: *"Eğer onlara bir iyilik isabet ederse..."* (Nisa, 78) buyruğu.[87]

30) Yüce Allah'ın: *"Sana gelen her iyilik Allah'tandır."* (Nisa, 79) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[88]

31) Yüce Allah'ın: *"Bir selâmla selâmlandığınızda..."* (Nisa, 86) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[89]

32) Yüce Allah'ın: *"Kim de bir mümini kasten öldürürse."* (Nisa, 93) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[90]

33) Sûrenin tefsiri ve bütün manaları vb.[91]

34) Maide Sûresi'nin tefsiri.[92]

35) Yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman..."* (Maide, 6) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[93]

36) Abdest âyetinin tefsiri.[94]

37) Yüce Allah'ın: *"Allah'tan başkasını mı veli/dost edinecekmişim?"* (En'am, 14) buyruğunun tefsiri.[95]

38) Yüce Allah'ın: *"Gözler onu idrak edemez/ona erişemez."* (En'am, 103) buyruğu.[96]

---

86 Muhammed Aziz Şemsüddîn bunu Câmiu'r-Resâil, III, 49-62'de neşrettiği bir risale arasında.

87 Muhammed Aziz Şems, Câmiu'r-Resâil, III, 263-267'de neşretti.

88 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 285: Yaklaşık yüz varak kadar; A'yanu'l-Vefayat, 333'de on defter; el-Vâfî bi'l-Vefayât, 376'da: on defter; Fevâtu'l-Vefeyât , 391'de on defter.

89 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 286.

90 Aynı eser, 286.

91 Mecmû'u'l-Fetâvâ da birçok âyetin tefsiri XIVi 448-487 arasında basıldı; Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 286'da küçük bir cilt; A'yânu'l-Asr, 353'te: Büyük bir cilt; el-Vâfî bi'l-Vefeyât , 476'da: Küçük bir cilt; Fevâtu'l-Vefeyât : Küçük bir cilt.

92 Fevâtu'l-Vefeyât , 391'de: Küçük bir cilt; Hediyetü'l-Arifin, I, 106.

93 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 286'da: otuz varak kadar; A'yânu'l-Asr, 353'te: Üç defter; el-Vâfî bi'l-Vefeyât , 376: Üç defter; Fevâtu'l-Vefeyât , 391'de: üç defter.

94 İlk olarak Muhammed Habid el-Fakihi'nin derlediği ve Şezeratü'l-Belati adını alan bir derleme arasında I, 125-164'de sonrada Mecmû'u'l-Fetâvâ' da basıldı.

95 Muhammed Aziz Şems bunu Câmiu'r-Resâil, I, 109-139'da neşretmiş bulunmaktadır.

96 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 286.

39) Yüce Allah'ın: *"Ben, sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım?"* (En'am, 81) buyruğu.[97]

40) Yüce Allah'ın: *"Ben, öyle sönüp gidenleri sevmem."* (En'am, 76) buyruğu.[98]

41) Yüce Allah'ın: *"O âyet geldiği zaman da yine iman etmeyeceklerinin farkında değil misiniz?"* buyruğundan itibaren *"Kör ve şaşkın terk ederiz."* (En'am, 109-110) buyruklarının tefsiri.[99]

42) Yüce Allah'ın: *"Andolsun ey Şuayb, mutlaka seni ... ülkemizden çıkaracağız."* (A'râf, 88) buyruğu.[100]

43) Yüce Allah'ın: *"Eğer o yerinde durabilse sen de beni görebileceksin."* (A'râf, 143) buyruğuna dair.[101]

44) Yüce Allah'ın: *"Mûsâ kavminden yetmiş adam seçti."* (A'râf, 155) buyruğuna dair.[102]

45) Yüce Allah'ın: *"Hani Rabbin âdemoğullarının sırtlarından/sulbünden ... almış ve ..."* (A'râf, 172) buyruğu.[103]

46) Yüce Allah'ın: *"Ey nebi, Allah sana yeter..."* (Enfâl, 64) buyruğu hakkında.[104]

47) Yüce Allah'ın: *"O halde onların süreleri bitinceye kadar vahitlerini tamamlayın."* (Tevbe, 4) buyruğuna dair.[105]

48) Yüce Allah'ın: *"Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse..."* (Tevbe, 6) buyruğu hakkında.[106]

97 Aynı yer.
98 Aynı yer.
99 Muhtasar olarak Mecmû'u'l-Fetâvâ, IXV, 195'te basıldıktan sonra aslı Tefsiru Âyâtin Üşkilet, I, 135-159 arasında neşredildi.
100 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 286; Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 30-31'de muhtasar olduğu basıldığı gibi tam olarak: Tefsiru Âyatin Üşkilet, I, 160-238'de basıldı.
101 Bağdat Evkaf makamlığında bir koleksiyon içerisinde 4767/44'te kayıtlı yazma; Mecmû'u'l-Fetâvâ'da da basıldı.
102 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 286.
103 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 276, yetmiş varaktan fazla üç kaide; A'yânu'l-Asr, 353: yedi defter ve kaideler; el-Vâfî bi'l-Vefeyât , 376: Yedi defter ve kaideler; Fevâtu'l-Vefeyât , 391: Yedi defter ve kaideler.
104 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm 287; Eluku'd-Duriyye, 40.
105 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm 287.
106 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 287. Bunu defalarca birçok kaideler halinde tefsir etmiştir.

49) Yüce Allah'ın: *"Müminlerin topluca (savaşa) çıkmaları gerekmez."* (Tevbe, 122) buyruğu hakkında.[107]

50) Yüce Allah'ın: *"Sadakalar (zekât) ancak fakirlerin...hakkıdır."* (Tevbe, 60) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[108]

51) Yüce Allah'ın: *"Haberiniz olsun ki Allah'ın velilerine..."* (Yunus, 62) buyruğu ile Nûr, 37'deki: *"Kendilerini ticaretin de...alıkoymadığı yiğitlerdir."* buyruklarının tefsiri.[109]

52) Yüce Allah'ın: *"Allah'tan başkasına tapanlar dahi Allah'a koştukları ortaklara uymuyorlar."* (Yunus, 66) buyruğu hakkında.[110]

53) Yüce Allah'ın: *"Yunus kavmi müstesna! Bunlar iman edince..."* (Yunus, 98) buyruğuna dair.[111]

54) Yüce Allah'ın: *"Âyetleri muhkem kılınmış/sağlamlaştırılmış bir kitaptır."* (Hud, 1) buyruğuna dair.[112]

55) Yüce Allah'ın: *"Böyle bir kimse Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunup da onu yine kendinden bir şâhit takip eden..."* (Hud, 17) buyruğuna dair.[113]

56) Yüce Allah'ın: *"Gökler ve yer devam ettiği sürece onlar orada ebediyyen kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği kadarı müstesna."* (Hud, 107) buyruğuna dair.[114]

57) Yüce Allah'ın: *"Onlarsa hala anlaşmazlık içerisindedirler. Rabbinin rahmet ettikleri müstesna. Zaten onları bunun için yaratmıştır."* (Hud, 118-119) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[115]

107 Aynı yer.
108 Aynı yer.
109 Bunu , Câmiu'r-Resâil, IV, 309-310'da neşretmiş bulunmaktadır.
110 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 287.
111 Aynı yer.
112 Aynı yer.
113 Aynı yer.
114 Aynı eser, 87. o âyet-i kerimedeki istisna ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Son defa hapsedildiğinde cennet ve cehennemin yok olacağına dair kanaat belirtenlerin kanaatlerini reddetmek manasında yaklaşık yirmi varaklık bir kaide tespit etmiştir. Bu da Daru'b-Elensiye'de: er-Raddu Ala Menkale bi Fenai'l-Cenneti ve'n-Nar başlığı altında 1415 h. yılında Dr. Muhammed b. Abdullah es-Semheri'nin tahkiki ile basılmıştır. İbn Şakir el-Kütibi Fevâtu'l-Vefeyât , 391'de belirttiği üzere o bu risalesini kadılar kadısı Takiyüddin es-Sübki'nin görüşünü reddetmek üzere telif etmiştir. el-Vâfî bi'l-Vefeyât , 378'de de büyük alim kadılar kadısı da ona redde bulunmuştur. Doğru olanda faziletli Üzeyr Şems ile Al-i İmrân'ın dedikleri gibi budur.
115 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 287. Buradaki açıklamalar âyette geçen bu (velizalikedeki) lam harfi hakkındadır.

28) Yûsuf Sûresi'nin tamamını ya da büyük bir kısmını tefsir etmiş, Mısır'da kuyuda (mahpus) iken ihtiva ettiği manalara dair iki cilt kadar açıklamalarda bulunmuştur.[116]

59) Yüce Allah'ın: *"Andolsun ki o kadın ona meyletmişti. O da o kadına meyletmişti. Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı..."* (Yûsuf, 24) buyruğu hakkında.[117]

60) Yüce Allah'ın: *"Bununla beraber ben nefsimi temize çıkarmıyorum."* (Yûsuf, 53) buyruğu hakkında.[118]

61) De ki: *"İşte bu, benim yolumdur. Ben, Allah'a bir basiret üzere davet ediyorum."* (Yûsuf, 110) buyruğu.[119]

62) Yüce Allah'ın: *"Nihâyet o peygamberler ümitlerini kesip de..."* (Yûsuf, 110) buyruğu.[120]

63) Yüce Allah'ın: *"Gök gürültüsü ona hamd ile...tesbih ederler."* (Rad, 13) buyruğu hakkında.[121]

64) Yüce Allah'ın: *"Rabbinden sana indirilenin ancak hak olduğunu bilen kimse, (ona inanmayan) kör gibi midir?"* (Rad, 19) buyruğu hakkında.[122]

65) Yüce Allah'ın: *"Benim uymayı taahhüt ettiğim dosdoğru yol şu ki ...-...-"* (Hicr, 41) buyruğu ile bu âyet-i kerimenin: *"Hidâyete iletmek şüphesiz ki bize aittir."* (Leyl, 12) ve: *"Şüphesiz benim Rabbim dosdoğru bir yol üzerindedir."* (Hûd, 56) buyruklarına dair.[123]

66) Yüce Allah'ın: *"Andolsun ki biz sana tekrarlanan yediyi/mesâniyi ...-...- verdik."* (Hicr, 87) buyruğuna dair.[124]

67) Nahl Sûresi'nin: *"Bunda düşünen bir topluluk için elbette birer âyet vardır."*, *"Aklını kullanacak bir topluluk için elbette âyetler vardır."*, *"Bunlarda öğüt alan bir topluluk için bir âyet vardır."* (Nahl, 11-12-13) âyetleri.[125]

116 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 288; A'yânu'l- Asr, 353: Büyük bir cilttir; el-Vâfî bi'l-Vefeyât, 386'da: Büyük bir cilttir. Fevâtu'l-Vefeyât , 391'de: Büyük bir cilt (denilmektedir.) Aynı zamanda bir bölümü Mecmû'u'l-Fetâvâ'da basılmıştır.

117 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 288.

118 Aynı yer.

119 Aynı yer.

120 Aynı yer.

121 Aynı yer.

122 Aynı yer.

123 Aynı yer.

124 Aynı yer.

125 Aynı yer.

68) Yüce Allah'ın: *"İşleyegeldiklerinizin karşılığı olmak üzere girin cennete."* (Nahl, 36) buyruğu ile Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: *"Sizden hiçbir kimse kendi ameliyle cennete giremeyecektir."* buyruğu hakkında bir kaide.[126]

69) Yüce Allah'ın: *"Başkasının mülkiyetinde bulunan bir köle..."* (Nahl, 75) buyruğuna dair.[127]

70) Yüce Allah'ın: *"Rahman arşa istiva etti."* (Tâhâ, 5) buyruğu.[128]

71) Yüce Allah'ın: *"Bu ikisi gerçekten sihirbazdır."* (Tâhâ, 63) buyruğuna dair.[129]

72) Yüce Allah'ın: *"Andolsun biz onların ...-...- dediklerini biliyoruz."* (Nahl, 103) buyruğuna dair.[130]

73) Yüce Allah'ın: *"Sen'den başka ilah yoktur. Seni tenzih ederim."* (Enbiya, 87) buyruğuna dair.[131]

74) Yüce Allah'ın: *"Gerçekten siz de Allah'tan başka taptıklarınız da..."* (Enbiya, 98) buyruğu ve İbnu'z-Zibari itirazı ve cevabı hakkında.[132]

75) *"Senden önce ne kadar bir rasûl ve Nebi gönderdiysek..."* (Hacc, 52) buyruğuna dair.[133]

76) Yüce Allah'ın: *"Kim, kendisine yapılan haksızlığı misliyle cezalandıracak olursa..."* (Hacc, 60) buyruğuna dair.[134]

77) Yüce Allah'ın: *"Bu (böyledir.) Çünkü Allah hakkın ta kendisidir."* (Hacc. 62)[135]

---

126 el-Ukudu'd-Durriyye, 40; Bu kaide Muhammed Reşad Salim'in derlediği Camiu'r-Resâil'de basılmıştır.

127 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 289.

128 el-Bezzar, el-Alamu'l-Âliyye, 24: otuz beş defter. Mecmû'u'l-Fetâvâ ile Cemai'r-Resail'de bundan birden çok risale basılmış bulunmaktadır.

129 Mecmûu'l Fetâvâ, XV, 248-265'te basılmıştır. Bunda risalenin bir kısmı yer almakta ve nispeten tahrifler bulunmaktadır. Bunu Nasr b. er-Reşid tahkik etmiş ve el-Melik Abdulaziz üniversitesi el-Bahsu'l-İlmî/İlmi Araştırmalar dergisinde 1399 h. yılında s. 265-268'de yayınlanmış bulunmaktadır.

130 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 289.

131 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 289: İnce bir cilt halinde. Bu risale aynı zamanda Zunnun duasının şerhi adını da taşır. Bir kaç defa basılmış olup Mecmû'u'l-Fetâvâ'da yer alır.

132 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 289.

133 Aynı yer; burada tevil lafzına dair bir defter kadar açıklamalarda bulunmuş eş-Şeyh el-Cezairi'de: "Bunu Hindistan'da gördüm." notunu eklemiştir.

134 Aynı yer.

135 Tefsiru Âyatin Üşkilet, I. 409-420'de basılmıştır.

78) Çoğunluğunun tefsirini yaptığı küçük bir cilt hacminde Nûr Sûresi.[136]

79) Yüce Allah'ın: *"Zina eden bir erkek ancak zina eden ... bir kadını nikâh edebilir."* (Nur. 3) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[137]

80) Yüce Allah'ın: *"Mü'min erkeklere söyle... Gözlerini (harama bakmaktan) sakınsınlar."* (Nûr, 30) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[138]

81) Mûsâ (aleyhisselâm)'ın kayınpederi Şuayb mıdır yoksa başkası mıdır=Risaletü'n-Fi Kıssat-i Şuayb (aleyhisselâm).[139]

82) Yüce Allah'ın: *"Bu, bana ancak bende olan bir ilim dolayısıyla verilmiştir."* (Kasas, 78) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[140]

83) Yüce Allah'ın: *"İşte ahiret yurdu. Biz onu yeryüzünde üstünlük sağlamak ve bozgunculuk yapmak istemeyenlere veririz."* (Kasas, 83) buyruğuna dair.[141]

84) Yüce Allah'ın: *"Elif, Lâm, Mîm. İnsanlar ... mi sandılar."* (Ankebût, 1-2) buyruğuna dair.[142]

85) Yüce Allah'ın: *"Namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve münkerden alıkor."* (Ankebût, 45) buyruğu hakkında.[143]

86) Yüce Allah'ın: *"Kitap ehli ile ancak güzel yolla mücadele edin."* (Ankebût, 46) buyruğu hakkında.[144]

87) Yüce Allah'ın: *"Muhakkak şirk, pek büyük bir zulümdür."* (Lukmân, 13) buyruğu hakkında.[145]

88) Yüce Allah'ın: *"Ve onlardan sabrettikleri zaman bizim emrimizle hidâyete ileten önderler kıldık."* (Secde, 24) buyruğu hakkında.[146]

---

136 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 289; A'yânu'l-Asr. 353'te: İnce bir cilt, el-Vâfî bi'l-Vefeyât, 376'da: İnce bir cilt; Fevâtu'l-Vefeyât, 391'de: İnce bir cilt; İbn Abdulhadi b. el-Müberred, Mücemu'l-Kutu, 119.

137 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm. 289'da: İki kaide halinde.

138 Aynı eser, 289'da... Beş varak.

139 Aynı eser, 290... Bir defter halinde; Câmiu'r-Resâil, I, 59-66'da basılmıştır.

140 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm. 290.

141 Aynı yer.

142 Aynı yer; ayrıca İbn Kayyimin El-Favâid adlı kitabinin sonunda Câmiu'r-Resâil, III. 251-258'de de basılmıştır.

143 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 290.

144 Aynı yer.

145 Aynı yer.

146 Aynı yer.

89) Bazı secde âyetlerine dair.[147]

90) Yüce Allah'ın: *"İşlediğimiz günahlardan sorumlu olmazsınız; biz de işlediklerinizden dolayı sorumlu olmayız."* (Sebe, 25) buyruğuna dair.[148]

91) Yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın."* (Ahzâb, 9) ve Hendek Vakası'na dair.[149]

92) Yüce Allah'ın: *"Sonra Kitab'ı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik."* (Fâtır, 32) buyruğuna dair.[150]

93) Yüce Allah'ın: *"O inkâr edenlere gelince, onlar için cehennem ateşi vardır. Onlar hakkında hüküm verilmez ki ölsünler..."* (Fatır. 36) buyruğuna dair.[151]

94) Yûsuf'un kardeşleri de nebi mi idiler meselesi.[152]

95) Zümer Sûresi'ndeki: *"De ki ey kullarım .."* (Zümer, 53-55) âyetlerinin tefsiri.[153]

96) Mü'min Sûresi'nin sonlarındaki: *"...- Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ...-..."* (Mü'min, 82-85) âyetlerinin tefsirine dair bir risale.[154]

97) Yüce Allah'ın: *"Onun benzeri hiçbir şey yoktur."* (Şûra, 11) buyruğuna dair.[155]

98) Yüce Allah'ın: *"De ki: Rahmanın bir evladı olsaydı ibadet edenlerin ilki ben olurdum."* (Zuhruf, 81) buyruğuna dair.[156]

99) Yüce Allah'ın: *"Andolsun biz onları bilerek âlemlerin üzerine seçkin kılmıştık."* (Duhân, 32)[157]

100) Yüce Allah'ın: *"Bilgisine rağmen Allah'ın kendisini şaşırtmış olduğu ..."* (Casiye, 23) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[158]

---

147 Bu Muhammed Üzeyr Şems, Câmiu'r-Resâil, I, 140-146'da neşretmiş bulunmaktadır.

148 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 290.

149 Aynı eser, aynı yer; bunu tam olarak el-Ukudu'd-Durriyye, 120-125'te zikretmiş ve sonra da Mecmu'ul-Feteva, XXVII, 224-267'de yayınlaşmıştır

150 Aynı eser, s.291. Şeyh el-Cezairi: Bu risaleyi gördüm, notunu düşmüştür.

151 Aynı yer.

152 Bunu Muhammed Üzeyr Şems, Câmiu'l-Mesâil, III. 295-300'de neşretmiş bulunmaktadır.

153 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 18-32'de ve Tefsiru Âyatin Üşkilet, I, 293-334'de basılmıştır.

154 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 291.

155 Aynı yer: Yaklaşık elli varaktır.

156 Aynı yer.

157 Aynı eser.

158 Aynı yer.

101) Teğabun Sûresi *"Şüphesiz sizin eşlerinizden ......"* on dördüncü âyetinin tefsiri.[159]

102) On küsür varakta tefsirini yaptığı Hucurat Sûresi.[160]

103) Yüce Allah'ın: *"Ben cinleri de insanları da ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 56) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[161]

104) Yüce Allah'ın: *"Ve insan için çalıştığından başkası yoktur."* (Necm, 39) buyruğuna dair bir risale.[162]

105) Yüce Allah'ın: *"Hele (o can) boğaza gelince."* (Vaka, 83) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[163]

106) Yüce Allah'ın: *"Üç kişi fısıldaşmayı versin..."* (Mücadele, 7) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[164]

107) Yüce Allah'ın: *"Mü'min kadınlar, hicret edenler olarak size geldiklerinde onları intihan edin."* (Mumtehine, 10) buyruğunun tefsirine dair bir risale.[165]

108) Kalem Sûresi'nin tefsiri.[166]

109) Mücadele, 1-2 zihar âyetlerinin tefsiri.[167]

110) İnsan Sûresi'nden çıkartılan manalara dair bir risale.[168]

111) Taha Sûresi'nin tefsiri.[169]

112) Yüce Allah'ın: *"Ve on geceye."* (Fecr, 2) buyruğu.[170]

113) Yüce Allah'ın: *"Yüksek direkli ireme."* (Fecr, 7) buyruğunu tefsir edip ondan birkaç defa söz etmiştir.[171]

159 Bunu Muhammed Uzey Şems, Câmiu'r-Resâil. IV, 76-78'de neşretmiştir.
160 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 291.
161 Aynı eser, 292. Bu âyeti iki defa tefsir etmiştir. Bunların biri yetmiş kadar varaktır.
162 Aynı eser, 306, Hindistan'da da basıldığı gibi Mecmû'u'l-Fetâvâ arasında da basılmıştır.
163 Aynı eser, 292.
164 Aynı eser. s. 292. Bu âyeti defalarca tefsir etmiş olup geçtiği bütün yerlerde "(Allah'ın) beraber oluşu" hakkkında da açıklamalarda bulunmuştur.
165 Aynı yer.
166 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 61-73.
167 Muhammed Üzeyr Şems, Câmiu'r-Resâil, I, 385-411'de neşretmiştir.
168 Câmiu'r-Resâil, I, 67-77 arasında.
169 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 292: Bu sûreyi küçük bir ciltte tefsir etmiş ve Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 82-216 arasında neşredilmiştir.
170 Aynı yer: Ayrıca bunu yirmi faziletini olduğunu açıklamaktadır.
171 Aynı yer.

114) Beled Sûresi: *"Yemin olsun bu beldeye."* (Beled, 1) bu sûreyi tamamıyla tefsir etmiştir.[172]

115) Yüce Allah'ın: *"Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene ki."* (Şems, 8) buyruğu hakkında da açıklamalarda bulunmuştur.[173]

116) *"Veşşemsi: Andolsun güneşe..."* (Şems, 1) Sûresinin tefsiri.[174]

117) *"Yaratan Rabbinin adıyla oku."* (Alak, 1) Sûresinin tefsiri.[175]

118) *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar..."* (Beyyine, 1) Sûresi.[176]

119) Kevser Sûresi'nin tefsiri.[177]

120) *"De ki: Ey kâfirler!"* (Kâfirûn, 1) Sûresinin tefsiri.[178]

121) Tebbet Sûresi'nin tefsiri.[179]

122) İnce bir cilt halinde İhlas Sûresi'nin tefsiri. Onun Kur'ân-ı Kerim'in üçte birine denk düştüğü ve Kur'ân'ın bazı bölümlerinin diğer bazılarından daha faziletli olduğu.[180]

123) Rahman'ın Rasûlü'nün haber verdiği şekilde "De ki: O, Allah'tır bir ve tektir." Kur'ân'ın üçte birine denk düştüğüne dair haberinin tahkiki ile birlikte ilim ve iman ehlinin cevabı.[181]

---

172 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 221-225; Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 292 sûreyi tamamiyle tefsir etmiş ve yüce Allah'ın: "Ve biz ona iki de yol gösterdik." (Beled, 10) buyruğu ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.

173 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 294.

174 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 226-250; Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 293.

175 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 293. Bu sûreyi tefsir etmiş ve indirilmiş ilk sûre olduğunu, bu sûrenin dinin temel esaslarını ihtiva ettiğini beyan etmiş ve küçük bir ciltte tefsirini yapmıştır; Hediyetü'l-Arifin, I, 106; Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 251-479'da basılmıştır.

176 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 480-516'da basılmıştır; Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 293'te: Sûreyi tamamiyle tefsir etmiştir demektedir. el-Cezairi de: Ben de baş taraflarının tefsiri bulunmaktadır notunu düşmüştür.

177 İlk olarak Mecmuatü'r-Resaili'l-Munuriyye, I, 224-228' de sonra da Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 526-233'de basılmıştır.

178 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 293. Sûreyi yaklaşık otuz varakta tefsir etmiştir; A'yânu'l-Asr, 353; el-Vâfî bi'l-Vefeyât , 376, Fevâtu'l-Vefeyât , 391; Hediyetü'l-Arifin, I, 106; Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 534-601'de basılmıştır.

179 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 251-379'da basılmıştır; Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 293'de: Yaklaşık on varakta tefsirini yapmıştır. A'yânu'l-Asr, 353; el-Vâfî bi'l-Vefeyât , 376; Fevâtu'l-Vefeyât , 391.

180 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 294.

181 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 5-213; Hediyetü'l-Arifin, I, 106.

124) İhlas Sûresi'nin tefsiri.[182]

125) Felak ve Nas sûreleri.[183]

126) Kıraatler ilmine dair bir risale.[184]

127) İstiaze'ye dair birkaç varak.[185]=İstiaze'ye dair bir kaide.

128) et-Tibyan fi Nuzuli'l-Kur'ân.[186]

129) el-İklil fi'l-Muteşabihi ve't-Tevil.[187]

130) Beğavi, Kurtubi ve Zemahşeri tefsirlerinin hangisi daha üstündür, sorusuna verdiği cevap.[188]

131) Emsadü'l-Kur'ân.[189]

132) Mücmel bir şekilde tefsire dair kaideler adı altında tasnif edilmiş eserler, müfessirler, muttasıl olan ve olmayan kendisine itimat olunan ve olunmayanlara dair açıklamalarda bulunmuştur. Bu eserinden yaklaşık büyükçe bir cilt kadarını gördüm.[190]

133) Kur'ân fezailine dair bir kaide=Fezailü'n-Kur'ân.[191]

134) Aksamu'l-Kur'ân: Kur'ân'daki yeminler.[192]

---

182 Hindistan'da bir cilt halinde basıldıktan sonra Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 214-503'te yer almıştır; Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 293: Sûreyi bir cilt halinde tefsir etmiştir; A'yânu'l-Asr: 353: Bir cilt; el-Vâfî bi'l-Vefeyât , 376: Bir cilt; Fevâtu'l-Vefeyât . 391, bir cilt; el-Bezzar, el-Ukudu'd-Durriyye, el-AlamulÂliyye, 21: Büyükçe bir cilt; Hediyetülarifin, I, 106.

183 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 293: Bunu (bunları) defalarca yaklaşık yetmiş varak halinde tefsir etmiştir; Fevâtu'l-Vefeyât , 319'da: Bu ve onunla birlikte Tebbet Sûresi olmak üzere bir ciltte; İbnul Müberre Mucemul Kütüp. 1108: Kahire'de 1323'te basıldıktan sonra ordan hareketle Mecmû'u'l-Fetâvâ arasında basılmıştır.

184 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 389-404. Tahkikli olarak Dr. Muhammed Ali Sultani'nin tahkiki ile basıldı ve Risaletü'r-Buhusu'l-İlmiyye ve İfta... yayını olan el-Buhusu'l-İslâmiye dergisi Riyad, 13. sayı, 1405 yılında s.179-203'te yayınlandı.

185 Mecmuatü'r-Rasil ve'l-Mesail, I, 25-26'da basılmıştır: Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 284; A'yânu'l-Asr, 353; el-Vâfî bi'l-Vefeyât , 376: Fevâtu'l-Vefeyât , 391.

186 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XII, 246-257'de basılmıştır.

187 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XII, 246-257.

188 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 294.

189 el-Ukudu'd-Durriyye, 27; Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 294.

190 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 294; bu anlamda büyük bir kaidede yazmış bulunmaktadır.

191 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 294.

192 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XII, 314-318; el-Ukudu'd-Durriyye, 27.

135) Besmele sûreden midir, hususuna dair bir kaide.[193]

136) Kaidetü'n fi Emsali'l-Kur'ân.[194]

137) Risaletü'n fil Ligai Vema Verade fil Kur'âni ve Gayri.[195]

138) Kaidetün fi Aksami'l-Kur'ân: Kur'ândaki yeminlere dair bir kaide.[196]

139) Müfessirler ve tasnif ettikleri eserlere dair büyük bir kaide.[197]

Bir Mülahaza: Ben Şeyhu'l-İslâm'ın biyografisini kaydetmiş eserler ile değerli Muhammmed Üzeyr Şems ve Ali b. Muhammed el-İmran'ın pek güzel şu kitaplarını kaynak gösterdim: el-Camiul-i Sireti Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye Hilale Sebati Kurun, Dar-u Âlemi'l-Fevaid ikinci baskı.

ŞEYHU'L-İSLAM İBN TEYMİYYE'NİN TEFSİRİNİN DERLENMESİ UĞRUNDA DAHA ÖNCE GÖSTERİLMİŞ ÇABALAR

Daha önceden de belirttiğimiz gibi Şeyhu'l-İslâm, Kur'ân-ı Aziz'e tam bir tefsir telif etmemiş olmasına rağmen, müfessirlerin büyüklerinden sayılır. Onun tefsirini yaptığı yerleri öğrenmek maksadıyla teliflerinin çeşitli yerlerine dağılmış bulunan hususları araştırmak, ilim adamları ve ilim tahsil eden öğrenciler için zor bir işti. Çünkü hayatının erken dönemlerinden itibaren ve vefatından sonra Şeyhu'l-İslâm'a karşı savaş açılmış, kitaplarına ve düşüncelerine düşmanlık beslenmiştir. Hatta bu kitapların elden ele dolaşması engellenmiş, bazı telifleri yakılmış, tecsim ve dört imama muhalefet etmek gibi türlü ithamlara maruz kalmıştır. Bu durum, hicretin onüçüncü asrına kadar devam etti. Şeyhu'l-İslâm'ın görüşlerini taşıyan ya da benimseyen kimseler, şurada burada dağınık bazı ferdlerden ibaretti.

Arap yarımadasından Şeyh Muhammed b. Abdulvehhab'ın -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- ortaya çıkmasının Şeyhu'l-İslâm'ın davetinin yeniden geri dönmesinin bir fecrini temsil ediyordu. Bu davetin Irak'ta, Şam'da, Mısır'da, Hint topraklarında, Arap mağriplerinde ve diğer İslâm ülkelerinde açık bir etkisi görüldü. Benim de ülkem olan Irak'ın büyük ilim adamı Şeyh Mahmud Şükri

193 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm. 284: A'yânu'l-Asr. 357: el-Vâfî bi'l-Vefeyât . 380.

194 el-Vâfî bi'l-Vefeyât , 380; Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 294.

195 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm, 300.

196 el-Vâfî bi'l-Vefeyât ,380; Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm. 300. Az önce zikredilen eser ile aynı olabilir.

197 Esmâu Muellefâti Şeyhu'l-İslâm. 294.

el- Alusi -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun-, böyle bir tefsirin derlenmesinde ilk çabayı göstermiştir.

Bununla birlikte, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin yazma eserlerinin toplanıp istinsah edilerek çoğaltılması uğrunda çeşitli ilim adamları ve şahıslar tarafından ortaya koyulmuş çokça çaba ve gayretler de görülmüştü. el-Kasımî Muhammed Behcet el-Baytar, Muhammed Reşid Rıza gibi Hint ve Şam alimleri ile Necip, Hicaz ve Irak alimlerinin özellikle de büyük ilim adamımız Mahmud Şükri el-Alusi'nin ve bu ıslahat önderi ilim adamlarının Şeyhu'l-İslâm'ın ve onun öğrencisi İbn Kayyım'ın yazma eserlerinin araştırılmasında belirgin çaba ve gayretleri olmuştu. Bu eserlerin istinsah/birebir kopya edilip eksiklerinin giderilmesi ve yazma nüshalarda görülen kayıpların telafi edilmesi, dolayısıyla bunların basılması için çalışıp uğraşılması hususunda da çabalarının olduğu görüldü.

Belki de şanı yüce Allah, öğrencisi İbn Murri'nin, Şeyhu'l-İslâm'ın diğer öğrencilerine söylemiş olduğu şu sözlerindeki yeminin gereğini de gerçekleştirmiş oluyordu: "Yemin ederim -inşaallah- şanı yüce Allah;[198] yardım ve destek verecek, onu yayacak, tedvin edecek, anlaşılmasını sağlayacak, maksadlarını ortaya çıkartıp ender görülen güzelliklerinin görülmesini temin edecek. Şu anda babalarının sulhlerinde bulunan birtakım yiğitler ortaya çıkartacaktır."[199]

Önce Irak'ın ilim adamı Alusi -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- öne atılmış ve bu eserlerinin bir kısmını, oldukça güzel bir eseri olan "Riyazu'n-Nazirin fi Murasaletin Muasirin" adlı eserinde tedvin etmiştir.[200] Bu yazışmalarda, Irak'ın büyük ilim adamı Alusi'nin, Şeyhu'l-İslâm'ın tefsir ile ilgili açıklamalarının derlenmesi arzusuna işaret eden mektuplar da bulduk. İşte size bunlardan birisinin örneğini veriyoruz:

Abdullah b. Ahmed er-Revvaf en-Necdi'den[201] el-Alusi'ye bir mektup: "... Ayrıca mektubumuzda sizlerin Şeyhu'l-İslâm Takiyyüddin'e ait bazı sûre ve âyetler

198 Şeyhu'l-İslâm'ın sözlerine ve teliflerine.

199 Şeyh Ahmed b. Muhammed b. Murri el-Hanbelî'den Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin öğrencilerine mektubu. Bu mektup, el-Câmiu li Sîreti Şeyhu'l-İslâm, s.156'da basılmıştır.

200 Biz de Muhammed b. Nasır el-Acmi ile birlikte bunu biricik el yazmasından hareketle neşrettik. Sonra benden onu tek başına tahkik etmeyi istedi ve onun isteğini kabul ettim.

201 Şeyh Abdullah b. Ahmed er-Revvaf en-Necdi, gezgin bir alimdir. Necid'den Dimaşka yolculuk yapmış, orada bir dönem kalmıştır. Kendisi, aynı zamanda Şam diyarının büyük alimi el-Kasımî'nin de yakın arkadaşıdır. Öyleki Alûsi, el-Kasımi ile konuşurken: "Sizin o birlik arkadaşınız." derdi. Kitapların istinsah edilip basılmasında ayrıcalıklı çaba ve gayretleri olmuştur. 1359 h. yılında vefat etmiştir. İbn Bessam'ın Ulema'u Necid adlı eserinde bir biyografisi bulunmaktadır.

ile ilgili tefsirlerini bağımsız bir derlemede bir araya getirmek için çaba harcadığımızı ifade etmektesiniz. Bu konuda Necid, Dimaşk, Şam, Hint ve Mısır'daki bazı ilim adamları ile yanlarında bulunan tefsire dair bu gibi bilgilerle sizleri desteklemelerini istemek üzere yazıştığımızı ve size cevap vermediklerini de bildirmektesiniz..." Şam'ın büyük ilim adamı Muhammed Behcet el-Baytar'ın, Alusi'ye hitaben yazdığı bir başka mektubunda şu ifadeleri görüyoruz:

"el-Melik ez-Zahir Kütüphanesi'nde ben birkaç cildi karıştırırken Şeyhu'l-İslâm'a ait birtakım koleksiyonları araştırıyordum... Şimdiye kadar da yirmi dört cilde bakmış bulunuyorum.[202] Ama henüz Furkan Sûresi'nin tefsirini göremedim, hatta Furkan Sûresi'nin tefsirini bulamadım. Derlenmiş bir şekilde tam bir sûrenin tefsirini -Şeyhu'l-İslâm'ın matbu bulunan İhlas Sûresi dışında- bulabilmiş değilim.

Bazen o (yani İbn Urve el-Hanbeli, âyetin manasını tefsir ediyor; sonra da âyetin Şeyhu'l-İslâm'a ait tefsirini zikrediyor... Benim ilk bulabildiğim bu âyetler, Bakara Sûresi'nden olup sonuncuları da Ankebût Sûresi'ndendir. Ayrıca bu tefsirde, Şeyhu'l-İslâm'ın on iki varak'a ulaşan 'tevbe' hakkında bir makalesini de buldum.

Diğer taraftan yaklaşık yirmi yedi varak'a ulaşan 'er-Raddu Ale'l-İttihadiyye'ye dair bir risale ve *'Sana gelen her iyilik Allah'tandır.'* (Nisa, 79) tefsirine dair büyükçe bir parça ile yine 'Nakzu Kelami'r-Razie'ye dair yine büyük bir bölüm de tespit ettim. Ayrıca bunda İbnu'l-Kayyım'ın sözlerinden de çokça nakil yer almaktadır. Sözkonusu bu risale, 1333 h. yılında yazılmıştır."

O halde Şeyhu'l-İslâm'ın tefsirini derlemek maksadıyla ortaya konulmuş ilk çaba, Irak'ın büyük alimi Mahmud Şükri el-Alusi tarafından gösterilmiştir.

Muhtemelen İbn Urve el-Hanbeli (837 h.)'nin çaba ve gayretleri de Şeyhu'l-İslâm'ın tefsirinin pek çok bölümünü "el-Kevakibu'd-Derârî" kitabının arasına yerleştirmesi,[203] daha erken dönemde başlamış bir çaba olabilir. Fakat bu çaba, sadece Şeyhu'l-İslâm'ı ilgilendiren bir çaba değildi.

İşte bunlar, ortaya koyulmuş ilk çalışmalardır. Muhtemelen Şeyhu'l-İslâm'ın eserlerinin basılması işi de Alusi'nin, başladığı projeyi tamamlamaktan vazgeçmesine sebep olmuştur.

---

202 Kastettiği, el-Kevakibu'd-Derârî'den yirmi dört cilttir.

203 Bu eser, yaklaşık yüz yirmi cilttir. Kitabın çoğunluğu Dimaş el-Mektebetü'z-Zâhiriyye ile Kahire'deki Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır. Kitap, aynı zamanda Şeyhu'l-İslâm'ın ve öğrencisi İbnu'l-Kayyim'in birçok eserini ihtiva etmiş ve başka hiçbir yerde bulunmayan pek çok risaleyi de koruma altına almış bulunmaktadır.

Daha sonra Hint muhakkiklerinden birisi olan Abdussamed Şerefuttin -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun-[204] bir başka çalışma ortaya çıktı. Bu da "Mecmuat-u Tefsir-i Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye" kitabıdır. Dolayısıyla bugün aydınlığa çıkan ilk ciddi çalışmadır:

Onun bu eseri ise Darü'l-Kütübi'l-Mısrıyye'de 645 numarada kayıtlı bir el yazmasının tahkikinden ibarettir. Bu el yazması da "el-Kevakibu'd-Derârî fi Tertibi Müsnedi'l-İmam Ahmed Ala Ebvâbi'l-Buhârî"[205] adını taşıyan ve İbn Urve el-Hanbeli'ye ait kitabın kapsamı içerisinde bulunuyordu.

Bu kitapta; Alâ, Şems, Leyl, Alak, Beyyine ve Kâfirûn Sûrelerinin tefsiri yer almaktadır. Eser, Hindistan'da 1374/1954 yılında Bombay'daki "Kaf" matbaasında basılmıştır. Ayrıca bu eserde, yazma nüshadan ayrı olarak İbnu'l–Kayyım'e ait ve "et-Tibyan fi Aksamu'l-Kur'ân" adlı eserinden Şeyhu'l-İslâm'ın nakletmiş olduğu bir açıklamayı da eklemiş bulunmaktadır.

Muhakkik -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun-, Nass'ın tespitinde gerçekten güzel bir çaba ortaya koymuştur. Bu hususta yüce Allah'tan, sonra Şeyhu'l-İslâm'ın telif ettiği eserlerine dair geniş bilgisinin ve pek yüksek ilmi kültürünün de desteğini almıştır. O, gerçekten Şeyhu'l-İslâm'ın metinlerini pek güzel okuyan, kaybolmuş lafızları ve tahrif edilmiş olanları son derece yararlı bir şekilde tespit edebilen az sayıdaki insanlardandır. Onun bu durumu ise bugün çağdaş muhakkiklerde gördüğümüz durumdan oldukça farklıdır. Çünkü bu muhakkikler, İslâm kültürüne aşırı derecede kötülük yapmışlardır. Mecmu'u'l-Fetâvâ'yı derleyen kişi de Abdussamed Şerefuddin'in yazma nüshasında açık olmayıp kendisinin değerlendirmesine göre tespit edip [ ] arasına yerleştirmiş olduğu bütün kelimelerden de gerektiği gibi istifade etmiş bulunmaktadır.

Şeyh Abdurrahman b. Kasım'ın ve oğlu Muhammed'in -Allah'ın rahmeti onların üzerine olsun- Derledikleri: Mecmu'u'l-Fetâvâ

Tefsir derlemesi için baskı alanında gösterilmiş ikinci çalışmadır bu. Bu çalışmada bizi ilgilendiren; on dört, on beş, on altı ve on yedinci ciltlerde bulunan ve aşağıdaki sûre tefsirlerinin derlendiği Kur'ân tefsirine ait olan bölümdür:

1) Fâtiha, 2) Bakara, 3) Âl-i İmrân, 4) Nisa, 5) Maide, 6) En'am, 7) A'raf, 8) Enfâl, 9) Tevbe, 10) Yunus, 11) Hud, 12) Yûsuf, 13) Ra'd, 14) Hicr, 15) Nahl,

204 Fazilet sahibi bir zattır. O, sadece bir muhakkik değildi. Aynı zamanda özellikle Şeyhu'l-İslâm'ın eserleri alanında, bir ilim adamı idi.

205 İmam Ahmed'in Müsned'inin Buhari'nin Bablarına Göre Düzenlemesi (Çeviren)

16) Kehf, 17) Meryem, 18) Taha, 19) Enbiya, 20) Hacc, 21) Mü'minûn, 22) Nûr, 23) Furkan, 24) Neml, 25) Ahzâb, 26) Zümer, 27) Şuarâ, 28) Zuhruf, 29) Ahkâf, 30) Kaf, 31) Mücadele, 32) Talâk, 33) Tahrim, 34) Mülk, 35) Kalem, 36) Abese, 37) Tekvir, 38) A'la, 39) Ğaşiye, 40) Beled, 41) Şems, 42) Alak, 43) Beyyine, 44) Tekasür, 45) Hümeze, 46) Kevser, 47) Kâfirûn, 48) İhlas, 49) Felak, 50) Nas.

İşte bunlar, 114 sûreden ibaret Kur'ân-ı Kerim Sûrelerinden 50 Sûre'dir.

Bunların tamamını yakından tahkik eden bir kimse, aslında Şeyhu'l-İslâm'ın bütün teliflerinin ihtiva edilmediğini ve buna bağlı olarak azımsanmayacak bir bölümün de derlemeye katılamadığını görecektir.

Aynı şekilde, derlemeyi yapan bazı telifleri muhtasar ya da eksik olarak nakletmiş bulunmaktadır. "Tefsiru Âyâtin Üşkilet" kitabı, bunlardan birisidir. Bu eser, fetava derlemesinde muhtasar olarak neşredilmiştir. "Beyanu Telbisi'l-Cehmiyye" eseri de tam olarak neşredilmemiştir...

İşte bu dört cilt de Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin tefsirinin derlenmesine dair bu asılda binaya konulmuş ikinci kerpiçtir.

Hakaiku't-Tefsir

Bu da Mecmu'u'l-Fetâvâ'dan sonra tefsirin derlenmesi yolunda görülen üçüncü çabadır. Kitabın derleyicisi olan fazilet sahibi Dr. Muhammed es-Seyyid el-Culeymid, Mecmu'u'l-Fetâvâ'ya birkaç şey daha eklemek istemiş ve bu maksatla Mecmu'u'l-Fetâvâ'da (14, 15, 16, 17. ciltlerde) yer alan tefsiri yapılmış âyetleri seçtikten sonra, onlara Şeyhu'l-İslâm'ın diğer teliflerinden tefsire dair otuz kesim daha eklemiştir. Minhâcü's-Sünne, Der'u Te'ârudi'l-Akli ve'n-Nakl, el-Cevabu's-Sahih Limen-Beddele Dine'l-Mesih, İktizâu's-Sıratı'l-Mustakîm, Mecmu'u'l-Fetâvâ, er-Resailü'l-Kubrâ, Mecmuatu'r-Resâil ve'l-Mesâil ve daha başka eserler bunlara örnektir.

Kitap, eksiksiz olarak 1404/1984 yılında Suriye'de Muessesetü Ulumi'l-Kur'ân'da altı cilt halinde basılmıştır.

Dr. Sayın Abdurrahman Umeyra'nın Tahkikiyle et-Tefsirü'l-Kebîr:

Ben, bu kitabı gördükten, bunu etraflı bir şekilde inceleyip onunla Dekaiu't-Tefsir ile Mecmu'u'l-Fetâvâ arasında bir karşılaştırma yaptıktan sonra, bu kitabın kendisinden önceki iki kitaptan alınmış olunduğunu ve bunda söz etmeye değer yeni bir şey bulunmadığını gördüm.

BU TEFSİRDE ESAS ALINAN ŞEYHU'L-İSLÂM'IN ESERLERİ

1) Mecmu'u'l-Fetâvâ (37 Cilt).

2) Der'u Teârüzi'l-Akli ve'n-Nakl, Tahkik: Muhammed Reşad Salim (11 Cilt).

3) Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye, Tahkik: Muhammed Reşad Salim. (9 Cilt).

4) Câmiü'r-Resâil, Derleme ve Tahkik: Muhammed Reşad Salim (2 Cilt).

5) es-Safdiyye, Tahkik: Muhammed Reşad Salim (2 Cilt).

6) el-İstikame, Tahkik: Muhammed Reşad Salim (2 Cilt).

7) el-Cevabu's-Sahih Limen Beddele Dine'l-Mesih, tahkikli Darülasime baskısı (8 Cilt).

8) Beyanu Telbisi'l-Cehmiyye (2 Cilt).[206]

9) İgtiza Ussurati'l-Mustakim, Tahkik: Dr. Nasır el-Akl (2 Cilt).

10) es-Sarimu'l-Meslu'l Ala Şatimi'r-Rasûl, Dar'u Remadi baskısı, Takdim: Şeyh Bekr Ebu Zeyd (3 Cilt).

11) el-Musevvede li Âli Teymiyye (Şeyhu'l-İslâm'ın dedesi, babası ve Şeyhu'l-İslâm'ın kendisi) (1 Cilt).

12) Tefsiru'l Âyâtin Üşkilet (2 Cilt).

13) Şerhu'l-Umde (Taharet, Namaz, Oruç, Hacc) (6 Cilt).

14) er-Raddu Ala'l–Ahnâî[207] (Ortalama bir hacimde 1 Cilt).

15) er-Raddu Ala'l-Mantıkıyyîn (Büyükçe 1 Cilt).

16) Beyanu'd-Delil Ala İbtali't-Tahlil (el-Fetavau'l-Kubra'nın dördüncü cildi muhtevasında.)[208]

17) et-Tis'îniyye (el-Fetavau'l-Kubra'nın onbeşinci cildinde.)[209]

18) Buğyetü'l-Murtâd (1 Cilt).

19) Camiu'r-Resâil[210] Derleme ve Tahkik: Muhammed Üzeyr Şems (4 Cilt).

206 Birinci baskıdan yararlandım. Kitabın dizilişinden sonra tahkikli kitap, ilmi bir tez olarak basıldı. Gelecekte eksiklerimizi telafi edeceğimizi ümit ederiz.

207 Mecmû'u'l-Fetâvâ'da muhtasar olarak basılmıştır.

208 Aynı şekilde tahkikli Daru Lîne baskısından da yararlandım.

209 Aynı zamanda Daru'l-Mealif'in üç ciltlik baskısından da yararlandım.

210 Beş ve altıncı cildi yayınlandığı halde ben, onlardan yararlanamadım.

20) İhtiyarâtu Şeyhu'l-İslâm (el-Ba'lî) üçüncü cildin içerisinde (1 Cilt).

21) el-Fetava el-Kubra'dan: Nazariyyetü'l-Akd (1 Cilt).

22) el-Kavâidu'n-Nûraniyye (1 Cilt).

23) Muhtasaru'r-Reddi Ale'lBekrî (el-İstiâne)[211] (1 Cilt).

24) Savnu'l-Mantık (Suyuti'nin ihtisarı) (1 Cilt).

25) el-Kelimu't-Tayyib (1 Risale).

26) er-Raddu Ala Men Kale Bifenai'l–Cennet-i Ven-nar[212] (Risale).

27) Muhtasaru'l-Fetava el-Mısrıyye (Büyükçe 1 Cilt).

28) Kelam-u İbn Teymiyye İnde'l-İmam İbni'l-Kayyım (Yazma, 1 Cilt).

29) Muhammed b. Abdulvehhab'ın Şeyhu'l-İslâm'ın sözlerinden derlediği ifadeler.[213] (1 Cilt).

30) en-Nubuvvat[214] (1 Cilt).

31) Risaletü'n–İle's-Sultan el-Melik (Küçük bir risale).

32) Sualü'n-Fi Yezid (Küçük bir risale).

33) Nakzu Meratibi'l-İcma (Orta boy).

34) "Zina eden zina ettiği zaman..." hadisinin şerhi (Küçük bir risale).

35) Şerhu'l-Akıdeti'l-Asfahaniyye -Eski baskıdan yararlandım- (1 Cilt).

36) Mes'eletün: el-Murabatatu Bi's-Suğuri Afdalu Em el-Mucaveratu Bi Mekke (1 risale).

37) Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin eserlerinin bulunduğu bir derleme (Çeşitli risalelerin bulunduğu bir cilt. Dar-u İbn Haz baskısı).

38) Kaidetün Fi'l-İstihsan (Küçük bir cilt).

39) el-Mustedrak-u Ala Mecmu'u'l-Fetâvâ (Beş orta boy cilt).

211 Bunun. Muhammed b. Ali Accal'in tahikiki ile iki cilttlik bir baskısı da vardır. Sözkonusu bu eser, Darü'l-Ğuraba el-Eseri'de basılmış; bunda Muhibuddin el-Hatib'in hattı ile bazı fazlalıklarda bulunmaktadır.

212 Bu risale, Dar-u Belensiye'de 1415'te Dr. Muhammed b. Abdullah es-Semeri'nin tahkiki ile basıldı.

213 Şeyh Muhammed b. Abdulvehhab'ın teliflerinin yer aldığı bir derleme arasında basılmıştır.

214 Son zamanlarda iki cilt halinde basıldı; ondan da yararlandım.

40) Tenbihu'r-Raculi'l-Âkıl alâ Tenvihı'l-Cedeli'l-Bâtıl[215] (2 Cilt).

41) Cevabu'l-İ'tirazâti'l-Mısnyye Ale'l-Fetva'l-Hameviyye[216] (Orta boy bir cilt).

42) er-Raddu ale'ş-Şâzelî[217]

43) Tefsiru İbn Kesir.

44) Muellafatu İbn Receb.[218]

45) Tefsiru'l-Kasımî

46) Mecmu'u'l-Fetâvâ'da tahrif edilmiş ve eksik olarak yer almış Resail ve Mesail; bu da basılmamış ve bende bulunan bir çalışmadır. (2 Cilde yakındır.) Bunda yer alan eserler şunlardır:

• el-Vâsıtat-u Beyne'l-Halki ve'l-Hakk. (Matbu olanı hem tahrif edilmiş hem de eksiktir. Bunu, Daru'l-Asıme yayınevi için tahkik etmiş olduğum halde şu güne kadar basılmış olduğunu işitmedim.)

• Hakîkatu's-Siyâm.

• Kaıdetün Azımetün fi'l-Farki Beyne İbadati Ehli'l-İslâm Ve'l–İman. (Bunun nassını Şeyh Süleyman el-Ğısn tahkik etmiştir.)

• el-Mesailu'l–Mardiniyye. (Bu Mecmû'u'l-Fetâvâ'da eksiktir.)

• Şerhu Kelimati'ş-Şeyh Abdulkadir el-Ceylani.[219]

• Risaletün Fi'l-Hidane

• Tezkiyetü'n-Nüfus.

• Akıdetü'ş-Şafi.

215 Son olarak iki cilt halinde basıldı; ondan da yararlandım.

216 Bir önceki nota bakınız.

217 Önceki nota bakınız.

218 Daha önce belirttiğim üzere ben, İbn Receb'in Şeyhu'l-İslâm'dan tefsiri ilgilendiren bir naklini görmediğini ve bundan sadece risalesinde bulduğum: "Allah'tan, kulları arasında ancak alimler korkar." (Fâtır, 28) buyruğunun istisna olduğunu ifade etmiştim. Şimdi "Hafız İbn Receb el-Hanbelî'nin bütün çalışmaları" adında bir projeye başlamış bulunuyorum. Bundan şimdiye kadar sekiz cilt yayınlandı. Diğerleri ise Beytu'l-Efkar ed-Devliyye'de baskıda bulunmaktadır.

219 Bunu 1987 yılında Bağdat'ta Daru'l-Müsennâ'da Irak'taki bazı yazmalara göre yayınladım. Benden önce Muhammed Reşad Salim onu yayınlamıştı. Benim yayınım ile Muhammed Reşad Salim'in yayını Mecmû'u'l-Fetâvâ'da basılı olana göre birkaç varak daha fazladır.

- Ehlu's-Suffa.
- Mes'eletün Fi'l–Kenais.
- Merakibu'l-İcma.
- es-Sıfatü'l–Ihtıyariyye. (Bunu, eksiksiz olarak sayın Dr. Muhammed Reşad Salim yayınlamıştır.)
- Kaidetün Fi'd-Tevhidî Ve'l-İhlas ve daha başka birtakım risaleler...

Yine sözkonusu ettiklerim bunlardır. Hemen hemen kesin olarak da diyebilirim ki birçok şeyi de unuttum. Çünkü Şeyhu'l-İslâm'ın onlarca risalesini buldum ve Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye ile alakalı pek çok yazma ve mikrofilmi de inceledim.

İbn Teymiyye'ye ait basılmış olan ciltler, 110'dan daha çok olduğu tahmin edilmektedir.

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin Kendisinden Sonra Gelen Müfessirlere Etkisi

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, Allah'ın Kitab'ının tefsiri alanında pek büyük ilmi bir konuma yerleşmiştir. Onun çağdaşı olan, yahut da telif ettiği eserleri gören herkes, bunu kolaylıkla anlar. İmam Zehebi, onun hakkında şunları söyler: "Tefsire gelince, bu alandaki yetkisi müsellemdir. Herhangi bir mesele ile ilgili Kur'ân âyetleri ile delil getireceği zaman, âyetleri hatırlamakta hayret verici bir güce sahipti. İyi bir Kur'ân hafızı, onun bu halini görünce ona şaşardı. Tefsirdeki ileri derecedeki önderliği ve geniş bilgisi, müfessirlerin birçok görüşlerinin hatalı ve zayıf olduğunu ortaya koyuyor; Kur'ân ve hadisin delalet ettiklerine uygun düşen tek bir görüşü destekliyordu. Gece-gündüz bir günde tefsir olarak yaklaşık dört tomar/defter ya da daha fazlasını yazıyordu..."[220]

Yine Zehebi diyor ki: "Tefsirde ve tefsir alanında alabildiğine geniş bir bilgi sahibi oluşunda Allah'ın âyetlerinden bir âyetti."[221]

Bundan dolayı, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin kendisinden sonra gelmiş birçok müfessir üzerinde açık bir etkiye sahip olmasında, hayret edilecek bir durum yoktur. Özellikle ister açıktan ifade etsinler isterse etmesinler, kendisinden nakilde bulunanlar üzerinde bu etkisi görülmektedir. Bunlar arasından en meşhur olanlardan bazıları şunlardır:

220 el-Cami-u Lisirati Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, s. 190.
221 Aynı eser, s. 206.

Öğrencisi İbn Kayyım el-Cevziyye

Hafız İbn Kesir

O, kendi tefsirinin mukaddimesine Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin tefsir usulüne dair mukaddimesini nakletmiş ve bunu tefsirde bir yöntem olarak dayanak almıştır.

Cemaluddin el-Kasımî

Şeyh Abdurrahman b. Nasır es-Sadi

Şeyh Muhammed b. Salih el-Useymin

Tefsiri Derleme Yöntemimiz

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin telif ettiği eserler hakkında etraflı bilgi sahibi olan okuyucular, bu eserlerinde tefsir ile ilgili açıklamalarının üç kısma ayrıldığını görecektir:

Birinci Kısım: Şeyhu'l-İslâm'ın bir ya da birkaç âyet yahut da tam bir sûrenin tefsirini yapmak maksadıyla telif ettiği eksiksiz risaleler.

İkinci Kısım: Şeyhu'l-İslâm tarafından bir tefsir olarak kaleme alınmamış diğer konular hakkında açıklamalarda bulunurken, açıklamaları arasına serpiştirmiş olduğu tefsire dair açıklamalar.

Üçüncü Kısım: İbn Kesir'in tefsiri yahut İbnul Kayyım'ın açıklamaları gibi bizzat kendisine ait olmayan diğer telif eserlerde, şurada burada serpiştirilmiş bulunan tefsire dair açıklamalar.

• Birinci kısım, aşağıdaki hususları kapsar:

1) Mecmu'u'l-Fetâvâ'da yer alan on dört, on beş, on altı ve on yedinci ciltlerdeki bilgiler.[222]

2) Tefsiru Âyâtin Üşkilet.[223]

3) Dr. Muhammed Reşad Salim'in derlemiş olduğu Câmiü'r-Resâil. Bu eserden de aşağıdaki risaleleri aldım:

• Bütün eşyanın/varlıkların yüce Allah'a ibadet ettiklerine dair bir risale (Bakara Sûresi).

---

222 Burada tefsire dair ciltlerden başka yerlere yerleştirilmiş bazı risaleleri de eklemek gerekir.

223 Bu kitabın faydası şu olmuştur: Bu kitapta, tefsire dair ilk defa neşredilen birtakım risaleler de vardır. Bununla birlikte Mecmû'u'l-Fetâvâ'da muhtasar olarak yer almış bazı risaleler de bu eserde tam olarak karşımıza çıkmaktadır.

• İnsan Sûresi'nden çıkarılan manalara dair bir risale.

• Şuayb (aleyhisselâm) kıssasına dair bir risale.

• Yüce Allah'ın: *"Sabır ve namazla yardım isteyin."* (Bakara, 45) buyruğuna dair bir risale.

4) Muhammed Üzeyr Şems'in derlediği Camiü'r-Resail. Bu eserden de aşağıdaki risaleleri aldım:

• "el-Hayyul Kayyum"un manasına dair bir risale.

• Yüce Allah'ın: *"Allah'tan başka... bir veli mi edinecekmişim?"* (En'am, 14) buyruğunun tefsirine dair pek önemli bir kaide.

• Hâ mim es-Sedde (Fussilet) Sûresi'ne dair bir fasıl.

• Îlâ'ya dair bir risale.

• Zihar'a dair bir fasıl.

• Ankebût Sûresi'nin baş taraflarının tefsiri.

• Yüce Allah'ın: *"Eğer onlara bir iyilik rağbet ederse 'Bu, Allah'tandır.' derler..."* (Nisa, 78) buyruğuna dair bir mesele.

• Yûsuf'un kardeşleri nebi miydiler, meselesi.

• Yüce Allah'ın: *"Şüphesiz eşleriniz ve çocuklarınız arasından size düşman olanlar vardır."* (Teğâbun . 14) buyruğu.

• Yüce Allah'ın: *"Şunu bilin ki muhakkak Allah'ın velileri için bir korku yoktur..."* (Yunus, 62) buyruğuna dair.

• En'am Sûresi, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e bir defada toptan mı indirildi, yoksa arka arkaya kısım kısım âyetler halinde mi indirildi, meselesi.

Bu kısmı eksiksiz olarak kaydettim. Her ne kadar okuyucu, arada tefsir ile ilgisi olmayan birtakım açıklamalar görecek olsa dahi. Bunun sebebi de şudur: Telif ettiği bu eserleri, Şeyhu'l-İslâm'ın bizzat kendisi bir tefsir olarak ortaya koymuştur. Bu eserler, onun, âyetlerin ve sûrelerin tefsirinde izlediği yolu ve yöntemi ifade eder.

Diğer taraftan Mecmu'u'l-Fetâvâ'da yer alan risaleler hakkında önemli bir mülahaza da vardır: Bu risalelerin birçoğu ya muhtasar olarak nakledilmiştir yahut da eksik bir şekilde elden geçirilerek ortaya konulmuştur.

Ben "Tefsiru Âyâtin Üşkilet" risalesini tam olarak buldum. Bundan dolayı bunu, el-Mecmu (Mecmu'u'l-Fetâvâ)'dan değil de risaleyi eksiksiz olarak "Tefsiru Âyâtin Üşkilet" kitabından aldık.[224]

• **İkinci Kısım:** Bu da bizim Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin tefsir ile alakalı sözlerini yakından takip edip seçmek, bunu ortaya çıkarmak ve sûrelere göre düzenlemek için harcadığımız kişisel çabalarımızın ürünüdür.

Derlemede izlediğimiz yol ile karşımıza çıkan çeşitli problemleri geniş bir şekilde sözkonusu edeceğim.

• **Üçüncü Kısım:** Bu da Şeyhu'l-İslâm'ın tefsir ile ilgili söylediklerini onun öğrencilerinin zikretmiş olduğu nakiller arasında, yahut da hala elimizde bulunmayan daha başka yerlerden yapılmış nakillerden seçip çıkarmaktır.

Sözkonusu bu nakiller ise:

İbnul Kayyım, İbn Kesir ve İbn Receb'in eserleri ve müteahhir bazı Hanbelî alimleri ile el-Kasımî'nin eserlerinde bulunmaktadır.

• İbnul Kayyım'ın eserlerindeki ifadeleri tespit etmek için İmam İbnul Kayyım'ın bütün teliflerinin listesini ortaya koyduk ve bu eserlerinden Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin sözlerini çıkardık. Bu açıklamalar da tam bir cilt kadardır. Bu açıklamaların da bir kısmı Şeyhu'l-İslâm'ın basılı teliflerinde bulunduğu gibi bir kısmı da onun basılı teliflerinde bulunmamaktadır. Ya hala yazma olarak mevcuttur. Yahut da onun kayıp eserlerindendir.

Bunların bir kısmı da İbn Kayyım'ın kişisel konuşmalarında yer almaktadır.

Ben de tefsirle alakalı olan kısımları bizim bu tefsir çalışmamıza yerleştirdim.

---

224 Aslında Mecmû'u'l-Fetâvâ'nın baskısının yeniden tekrarlanması, bu muhtasar ve elden geçirilmiş risalelerin Tefsiru Âyâtin Üşkilet kitabında yer alanlar ile değiştirilmesi gerekir. Diğer taraftan ihtisarı yapılmış el-İhnaiye risalesinin de aslıyla değişmesi gerekmektedir. Çünkü elimizin altında el yazması birçok nüshaya göre tahkik edilmiş ve neşredilmiş onlarca risale bulunmaktadır. Bu risaleler de Mecmû'u'l-Fetâvâ'da görülen kaybolmuş ibareler, tahrifler ve eksikler tespit edilmiş bulunmaktadır. Bende bunlardan iki cilt vardır. Allah'ın izniyle yakında neşredilecektir. Zaten bu. önceden beri söylediğim bir husustur. Şu kadar ki ben, Mecmû'u'l-Fetâvâ tarzında yeni bir derleme yapacak ve bunun kapsamına Şeyhu'l-İslâm'ın el-Mecmu'daki teliflerini sonradan yeni olarak basılmış bulunan ilmi tezler ve yazma nüshalara göre tahkik edilmiş risaleler ile gerekli karşılaştırmaları yaptıktan sonra koyacağım. Diğer taraftan Şeyhu'l-İslâm'ın mevcut basılmış bulunan bütün fetvalarını, hem Irak'ta bulunan yazmalarla hem de elime geçen diğer yazmalarla ve daha önce basılmış olanlarla karşılaştıracağım.

- İbn Kesir'de bulunan ibarelerden maksat, İbn Kesir'in kendi tefsirine koyduğu ifadelerdir. İbn Kesir'in Şeyhu'l-İslâm'dan tek başına nakletmiş olduğunu gördüğüm dört yer tespit ettim.

- İbn Receb'e gelince, ona ait tefsire dair bir şey bulamadım. Sadece onun: *"Allah'ın kulları arasında Allah'tan en çok alimler korkar."* (Fatır, 28) risalesinde yaptığı nakiller bundan müstesnadır. Onun, burada nadir bazı nakiller yaptığını gördüm.

- Diğer Hanbelilere gelince, onların söylediklerini "el-Müstedret Ala Mecmu'u'l-Fetâvâ" adlı eserden aldım.[225]

- el-Kasımî: Maksat onun "Mehasinu't-Tevil" adını taşıyan tefsirinde yapmış olduğu iktibaslardır. el-Kasımî, İbn Teymiyye'nin teliflerinde birtakım kesitleri tamamen tefsirinde nakletmiş bulunmaktadır.

- Bilindiği gibi el-Kasımî, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'den ve İbnul Kayyım'dan yaptığı nakillerin -hepsini demesek dahi- birçoğunu yazmalardan aktarmış bulunmaktadır; basılı eserlerden değil. Bundan dolayı ben de el-Kasımî'nin yapmış olduğu bütün nakilleri çıkardıktan sonra, basılmış olanlarla onları karşılaştırdım. Çünkü el-Kasımî'nin yaptığı nakil, bütün basılı eserlerinin yanında ek bir yazma olarak değerlendirilebilir.

- Basılı olanlara göre fazlalık teşkil eden ibareleri de tespit ettim.

- İşte Şeyhu'l-İslâm'ın tefsir konusunda bütün yazdıkları ile ilgili olarak yaptığımız derleme ve seçimlerde izlediğimiz genel çerçeve, bundan ibarettir.

İkinci Kısmın Derlenmesinde İzlediğimiz Yol

Şeyhu'l-İslâm'ın özel olarak tefsire dair yazıp önceden basılmış olan açıklamaları, dört cilt kadardır. Geri kalan açıklamaları ise bizim onun diğer eserlerinden çıkardığımız açıklamaları olup, bu da tarafımızdan yedi cilt olarak çıkartılmış bulunmaktadır.[226] Böylelikle bu, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin derlenmiş tefsirinin tamamını oluşturmaktadır.

225 Bu kısmı, Şeyh Abdurrahman el-Kasım, "el-Müutak-u Ala'l-Mecmu" adlı kitabında neşretmiş bulunmaktadır. Orta hacimli beş cilt olarak basılmıştır. Bu da birtakım üstadların ve Hanbelî alimlerinin, öğrencilerinin kendi teliflerinde Şeyhu'l-İslâm'dan nakletmekle birlikte Mecmû'u'l-Fetâvâ'da bulunmayan ifadelerden ibarettir.

226 Tefsir, aslında on bir cilt olarak düşünülmüştü. Daha sonra yayınevi (İbnu'l-Cevzî) -Allah onları korusun- eseri yedi cilt halinde çıkarmayı uygun gördü.

Bu derleme, ilk olarak Bağdat'ta 1412/1991 yılında Irak'ın kuşatılması ile birlikte başlamıştı.

Ben de Beşir b. Cevat el-Kaysî ile İmad b. Muhammed el-Bağdadî adındaki kardeşlerimle, bu işin listesini çıkarma işlemine başlamak üzere ittifak ettim.

Yapılacak ilk iş, İbn Teymiyye'nin tekrara kaçmadan bütün eserlerini tespit etmekten ibaretti.

Kardeşlerim işe başlayıp Mecmu'u'l-Fetâvâ'dan ve diğer eserlerden derlemeye giriştiler. Tefsire dair bütün bölümleri yazıyorlardı. Bu derlemenin planı da; bir kardeşimiz, İbn Teymiyye'nin telifi olan bütün eserleri tetkik edecek ve tefsir ile alakalı paragrafları işaretleyecekti. Sonra, diğer kardeşimiz aynı işlemi aynı kitapta yapacak, arkasından iş bana gelecekti. Ben, her ikisinin ortaklaşa tespit ettiklerine, farklı kanaat belirttiklerine ve gözlerinden kaçanlara bakacak, sonra da ulaştığımız sonucu birlikte tartışacaktık. Karşımıza çıkan problemler, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin sözlerinden olup hakkında görüş ayrılığı olan kesimler ile bazı geniş açıklamalardan ayrı olarak, kuşatma altında geçim şartları oldukça kötüleşti. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in güvenlik şartları da kötüleşti. Bu da 1414 h. yılında Ürdün'den çıkmaya bizi mecbur etti.

1415 h. yılında Umreyi eda ettiğim esnada, Şeyhu'l-İslâm'ın tefsiri konusunu Dar-u İbni'l-Cevzi'nin sahibi faziletli kardeşim Ebu Fevvaz Sad es-Sumeyl'e açtım. O da konuyu benimsedi; arkasından biz de bu işe yeniden başladık.[227]

Yapılacak taramanın hatadan uzak, sağlıklı ve kapsamlı olmasını sağlamak maksadıyla Şeyhu'l-İslâm'a ait her bir cilt üçümüz tarafından gözden geçiriliyordu.

Sekiz aylık ya da bir yıllık bir süre içerisinde iş tamamlandıktan sonra, 110 ciltten fazla eserin ve küçük bir risalenin taraması tamamlandı. Ayrıca İbn Receb'in bütün eserleri, İbn Kayyım, İbn Kesir, el-Kasımî ve Şeyhu'l-İslâm'ın biyografisini yazmış diğer eserler de tarandı.

Derleme işleminin sona ermesinden sonra, kitabı, Kur'ân-ı Kerim'in sûrelerine uygun olarak sıralamaya koyulduk. Sonra tek başıma kitabın tahkik işini yaptım. 1416 h. yılı sonunda kitap, sayfa düzeni verilmek üzere takdim edildi. Pek çok problem ortaya çıktı. Bunlar da kitabı - fihristler dışında- 11 cilt halinde çıkarılması maksadıyla pek kısa sayılmayan bir süre geciktirdi.

---

227 Şunu da belirtelim ki, daha önce yazılanlardan yararlanamadık. Çünkü yazdıklarımız Bağdat'ta kalmıştı ve onları Ürdün'e getirememiştik.

Daha sonra Dar-u İbni'l-Cevzi sahibi değerli kardeşimiz Sad es-Sümeyl, kitabın Beyrut'ta yeniden düzenlenmesini uygun gördü. Böylelikle kitap yeniden dizildi. Tashih ve fihrist çalışmaları yeniden yapıldı. 1416-1424 yılları arasında ise Şeyhu'l-İslâm'ın tahkikli yeni birtakım eserleri daha ortaya çıktı. Onların ışığında tefsire de yeni şeyler ilave edildi. Buna göre böyle bir gecikme çok hayırlı olmuştu. *"Hoşunuza gitmeyen bir şeyde Allah, pek çok hayır takdir etmiş olabilir."* (Nisa, 19)

Eserin Derlenmesi, Düzenlenmesi ve Tahkikinde İzlenen Yol

Şeyhu'l-İslâm'ın sözlerini ve Kur'ân âyetlerinin tefsiri hakkında açıklamalarını bilen ilim ehli kişiler için, bu açıklamalarının üç türlü olduğunu bilmeyen yoktur:

- Sözlerinin bir kısmı kesinlikle tefsirdir. Bunda bir görüş ayrılığı yoktur. Zannederim, bu türden hiçbir şeyi dışarıda bırakmadım. Bu türden açıklamalarını herhangi bir eksiklik sözkonusu olmamak üzere tamamen ilgili yere yerleştirdim.

- Bir kısmı, tefsir değil, tanık olarak gösterilen açıklamalardır. Yahut da sadece âyet-i kerimeyi delil göstermekten ibarettir. Bunun tefsir olmadığı hususunda da görüş ayrılığı yoktur.

- Bir kısmı ise bir istidrat (ek açıklama) ve âyetin yahut sûrenin anlamı hakkında geniş çerçeveli bir ifadedir. Bu da bir bakıma tefsirle ilgilidir. Fakat doğrudan tefsirle alakalı değildir. Bu husus, ictihadi bir meseledir. İlim ehli ve ilim tahsil edenler, bu hususta benden farklı kanaat sahibi olabilirler.

- Aynı şekilde şunu da eklemek istiyorum: Eğer Şeyhu'l-İslâm, tefsir mahiyetindeki bir rivâyeti ya da bir sözü nakletmiş ise bundan dolayı bu nakil bizim tefsirimize girmiştir.

- Yine burada tam olarak koymuş olduğum uzunca bir tek hususa dikkat çekmek istiyorum. Bu da, Rûm Sûresi 30. âyetle ilgili olarak yüce Allah'ın: *"Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtratına dosdoğru çevir."* (Rûm, 30) buyruğudur. Şeyhu'l-İslâm, bu âyetin manasına dair açıklamalar yazmış ve burada, konuyu enine boyuna dile getirmiştir. Çok sayıda görüşleri kaydetmiş ve tefsirin sınırlarının dışına çıkmıştır. Arkasından tekrar âyet-i kerime ile ilgili açıklamalarına devam etmiştir. Bunları, ilgili yerine koymakta tereddüt ettim. Sonra eksiksiz olarak koymayı uygun gördüm ve bu da yetmiş sayfadan fazla bir yer tutmaktadır.

Tefsirin tertibine gelince; bu sıralama, Kur'ân sûrelerine uygundur. Tefsirin paragrafları da bir ya da birkaç âyet esası ile ayrılmıştır. Aşağıda görüldüğü gibi:

- Âyetin ya da sûrenin faziletleri
- Nüzul sebebi
- Âyetin toplu olarak tefsiri ya da adlandırıldığı şekliyle e sûrenin yahut bir grup âyetin konulu tefsiri ile ilgili açıklamalar
- Kur'ân'ın, Kur'ân ile tefsirine dair söylenenler
- Kur'ân'ın, hadislerle yahut sahih olsun ya da sahih dışında olsun Ashab ve Tabiin'den gelen rivâyetler ile tefsiri
- Ashabın, Tabiin'in yahut da Tabiin'in Tabiileri'nin sözleri ile yapılmış rivâyet tefsiri
- Lügavî tefsir
- İstinbat ve İstidrat (geniş açıklamalar ya da yeni açılan) yahut bunun dışındaki açıklamalar
- Yapılmış yanlış tefsirler ile Şeyhu'l-İslâm'ın bunları reddetmesi

Bazı hallerde ise bu sıralamada takdim ve tehir yapmak zorunda kalmış olabiliriz.

- Sonra da Şeyhu'l-İslâm'ın tefsir olarak yazdıkları kaydedilmiştir.

Kitabın Tahkikinde İzlediğimiz Yol

Kitabın tahkikinde izlediğimiz yol, iki noktada toplanır:

Birinci Nokta: Nassın Tahkiki

Şeyhu'l-İslâm'ın sözü olarak derlenmiş bütün metinler, benim tarafımdan okunmuştur. Bundan maksat ise matbu nüshada herhangi bir hata ya da bir tahrif yapılıp yapılmadığını tespit etmektir. Kaynakları ve başvuru eserlerini ya da tahkikli baskıları kullanmak sûretiyle de yapabildiğim kadarının tashihini yaptım.

İkinci Nokta: Metinde Yer Alan İfadelerin Tahkiki

a) Metinde yer alan bütün hadisleri tahkik ettim. Bunu da bütün hadislerin kaynaklarını göstermek, sonra da sıhhat ya da zayıf oluşlarına dair aşağıdaki yolu izleyerek hüküm vererek yaptım.

1) Sahihayn (Buhârî ve Müslim)'de ya da onlardan herhangi birisinde ise bu kaynakların güvenilirliği dolayısıyla orada yer aldığını söylemeyi yeterli buldum.

2) Sahihayn'ın dışındaki hadislerin; önce Kütüb-i Sitte'deki yerlerini, sonra İmam Ahmed'de, sonra da Mucemler, Mûsânnefler, Müsnedler ve daha başka kitaplardaki yerlerini gösterdim. Bununla birlikte, eski ve yeni hadis alimlerinin kılavuzluğunda hadislere dair hüküm de verdim.

3) Metinde varit olmuş bütün eserlerin (Ashab ve Tabiin'den gelen rivâyetlerin) kaynaklarını gösterdim. Onların bir kısmı hakkında hüküm verdim. Özellikle de tefsir ile alakalı rivâyetlere itina gösterdim; Ashab-ı Kiram'dan, Tabiin'den ve onlardan sonra gelenlerden rivâyetle tefsir gibi. Eğer bunları, rivâyet yoluyla tefsir ile ilgilenen kaynaklarda bulduysam -Tâberî, Abdurrezzak'ın tefsiri, İbn Ebu Hakim'in tefsiri gibi-, onu naklettim. Eğer buna imkân olmadıysa onu, Suyuti'nin ed-Durru'l-Mensûr adlı eserinden aldım. Buna da imkânım olmadıysa onu, Selef'ten, nadir birtakım hususları nakletmiş kitaplardaki yerlerini gösterdim. İbnu'l-Cevzî'nin Zadu'r-Mesir adlı eseri, Kurtubî, Maverdî, el-Vahidî, el-Beğavî, İbn Hud, es-Sebanî, es-Semerkandî ve daha başka tefsirler gibi.

4) Şiirlerin kime ait olduklarını belirttim.

5) Okuyucular tarafından pek bilinmediğinden ötürü, hakkında biyografik bilgi verilmeyi hak ettiğini düşündüğüm kimselere dair biyografik bilgiler verdim.

6) Az sayıdaki bazı yerlerle ilgili notlar düştüm.[228]

İşte bu pek büyük eserin ortaya çıkarılması uğrunda gösterdiğim çabaların özeti, budur. Bu çalışmalarımı, ülkem Irak'a yapılmış zalimce kuşatmanın arkasından, Amerikalıların vatanımı işgali, ülkede bid'at ehlinin üstünlük sağlayarak Irak'taki ehli sünnet kardeşlerimizi öldürmek, işkence yapmak, göçe zorlamak gibi ancak Allah'ın bildiği birçok acıları tattırdıkları bir zamanda yaptım. Bunların neticesinde ise Irak'ta yeniden Safeviler Dönemi geri döndü. Ben de hala ailemden ve sevdiklerimden uzak Ürdün'de gurbette bulunuyorum. Eğer bir kusur varsa -ki kesinlikle vardır- bu, zaten bizim vasfımızdır ve şeytandandır. Elde ettiğim başarı ise yalnızca Allah'tandır. Bu hususta ebediyyen benim bir üstünlüğüm, bir faziletim yoktur. Aksine lütuf sahibi sadece O'dur. Böyle bir işe beni seçtiği, böyle bir işle beni şereflendirdiği ve bana ikramda bulunduğu için

228 Her bir cildin sonuna bir fihrist konulmuştur. (Yayıncı)

şükrediyorum. Iraklı kardeşlerimle beni destekleyip bana lütufta bulunan O'dur. Niyetimizi hâlis kılacak, maksadımızı gerçekleştirecek yüce Allah'tır. Allahu Teâlâ, Nebimize, onun aile halkına, ashabına salat ve selâm eylesin. Hamd. âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

Ebu Muâz
İyad b. Abdullatif b. İbrahim el-Kaysî
10 Muharrem 1431/27-12-2009
Amman/Ürdün
ayad_qisi@yahoo.com

FÂTİHA SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. Yedi âyettir)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿١﴾ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٢﴾ اَلرَّحْمٰنِ
الرَّح۪يمِۙ ﴿٣﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِۜ ﴿٤﴾ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُۜ ﴿٥﴾ اِهْدِنَا
الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَۙ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْۙ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ
عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧﴾

1. "Rahmân Rahîm Allah'ın adı ile.

2-4. Hamd, ancak âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm ve Din Günü'nün sahibi Allah'adır.

5. Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz.

6. Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola.

7. (Yani) gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil de kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna." (Âmîn: Kabul buyur.)

Tefsiri:

Fâtiha'nın Nüzul Sebepleri

Fâtihatü'l-Kitab'ın Mekke'de indiğine şüphe yoktur. Nitekim yüce Allah'ın: *"Andolsun ki Biz sana tekrarlanan yediyi ve şu azim Kur'ân'ı verdik."* (Hicr. 87) buyruğu buna delildir. Ayrıca Sahih'te Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "O tekrarlanan yedi (es-Seb'u'l-Mesânî) ve bana verilen Kur'ân-ı azim'dir." buyurmuştur.[229]

Hicr Sûresi de şüphesiz Mekkî'dir. Bu sûrede, Mekke müşriklerinin sözleri ve Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in onlarla birlikte başından geçen hususlar dile

229 Buhârî. 4474.

getirilmektedir. İşte bu, şanı yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de sonradan indirmiş olduğu buyruklardan önce daha faziletli olanlarını da indirdiğine delildir. Diğer taraftan *"De ki: Ey kâfirler!"* (Kâfirûn, 1) buyruğunun da Mekke'de indiğinden hiçbir şüphe yoktur. Cumhur'un görüşü de budur. Sûrenin Medine'de indiği söylenmiş ise de bu, açık bir yanlıştır.

Aynı şekilde: "Fâtiha, Medine'den başka bir yerde inmemiştir." diyenlerin görüşleri de şüphesiz yanlıştır. Elimizde, bize bunu gösteren sahih deliller bulunmasa dahi: "Bu sûre Mekke'de inmiştir." diyenlerin diğerlerine göre fazladan bir bilgisi olduğu anlamına gelir. Diğer taraftan: *"De ki: O, Allah'tır, bir ve tektir."* (İhlas, 1) Sûresi de çoğunluğun kanaatine göre Mekke'de inmiştir. Bu sûrenin nüzul sebepleri arasında ise müşriklerin Mekke'deki soruları[230] ve kâfirlerin Medine'deki kitap ehli Yahudilerden soru sordukları da zikredilmiş bulunmaktadır.[231] Bunlar arasında bir aykırılık yoktur. Çünkü şanı yüce Allah, önce bu sûreyi Mekke'de indirmiştir. Daha sonra ona, buna yakın bir soru sorulunca, bu sefer bu sûreyi bir defa daha indirmiştir.

Bu husus, ilim adamlarından bir kesimin zikrettiği hususlardandır. Ayrıca bunlar, şöyle demektedirler: "Bir âyet yahut bir sûre, iki defa ya da daha fazla inmiş olabilir."

Sözkonusu edilen birçok nüzul sebebinin hepsi doğru olabilir. Bundan maksat da şudur: Eğer inişine uygun bir sebep meydana gelirse Cebrail iner ve onu, o sebebin cevabını ihtiva ettiğini öğretmek üzere o âyeti ya da sûreyi ona okurdu. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), önceden bunu hafzetmiş olsa dahi.[232]

Fâtiha Sûresi'nin Fazileti

[Ummu'l-Kur'ân/Kur'ân'ın anası, Fâtihatu'l-Kitap'tır. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), sahih bir hadiste şöyle buyurmuştur: "Allah: Namazı, kendimle kulum arasında iki yarıya böldüm. Yarısı benim, yarısı kulumundur. Ayrıca kuluma istediği verilecektir. Kul: 'Hamd, ancak âlemlerin Rabbi Allah'adır.' dediği vakit, Allah: Kulum bana hamd etti, der. Kul: 'Rahman, rahim.' dediği vakit, Allah:

230 Tirmizî, 3287; Ahmed, 20272 Ubey b. Kaad'tan. Elbâni, Sahihü't-Tirmizi, 2680'de hasen olduğunu belirtmiştir.

231 Tâberî, Tefsir, XXIV, 688; İbnu'd-Durays, Fezailü'l-Kur'an, 236'da kataat eden mürsel olarak. İbn Ebu Hâtim, Tefsir, XII, 465'te Muhammed b. Hamza b. Yûsuf b. Abdullah b. Selam'dan yine mürsel olarak; İbn Asakir, Tarihü Dimaşk, II, 387'de Muhammed b. Hamza, dedesi Abdullah b. Selam'dan diye rivâyet etmiştir; ama dedesine yetişmemiştir.

232 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVII, 191. Fatiha Sûresinin nüzul sebeplerine gelince, bu hususta sahih bir rivâyet yoktur. İki defa indiği kanaati için bk. Suyuti, İtkan, I, 113-114.

Kulum beni övdü, der. Kul: 'Din gününün sahibi.' dediği zaman, Allah: Kulum beni yüceltti, der. Kul: 'Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Sen'den yardım dileriz.' dediği taktirde, Allah: Bu, benimle kulum arasındadır. Kuluma da istediği verilecektir, buyurur. Kul: 'Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil de kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna.' diyecek olursa yüce Allah: Bunlar da kuluma aittir. Kuluma istediği verilecektir.' buyurur."[233]

İşte bu sûrede, hamdin Allah'a mahsus olduğu belirtilmektedir. Dünyada da ahirette de hamd O'nundur. Yine bu sûrede, kulun dilekleri vardır. Bu sûrede, yalnızca Allah'a ibadet, kulun da O'ndan yardım dilemesinin sözkonusu olduğu belirtilmektedir. O halde Rabbin hakkı, O'na hamd etmek, bir ve tek olarak O'na ibadet etmektir. İşte dinin tamamı, bu ikisi üzerinde, yani Rabbe hamd ve onu tevhid etmek üzerinde döner.][234]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Fâtiha ile ilgili hadise gelince; Buhârî, Sahihi'nde Ebu Said b. el-Mualla'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Mescidde namaz kılıyordum. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), beni çağırdığı halde ben ona icabet etmedim. Sonra: Ey Allah'ın Rasûlü, namaz kılıyordum, dedim. O: "Allah: *'Sizi çağırdığı zaman Allah ve Rasûlü'nün çağırısına uyun.'* (Enfâl, 24) buyurmuyor mu?" dedikten sonra şunları söyledi: "Andolsun sana, Kur'ân-ı Kerim'de en büyük olan bir sûreyi öğreteceğim. O, 'ElhamdulillahiRabbilâlemin'dir. es-Seb'u'l-Mesânî/tekrarlanan yedi ve el-Kur'ân'ul-Azim O'dur." buyurdu.[235]

Bunu, Malik de el-Muvatta adlı eserinde el-Ala b. Abdurrahman'dan, o Amir b. Keriz'in azadlısı Ebu Said'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.[236]

Müslim'in Sahihi'nde Ukbe b. Amir'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Bu gece, benim üzerime

233 Muslim, 395 Ebu Hureyre (radıyallâhu anh)'tan.

234 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VI, 259, 234, XXII, 350-351, 277 (muhtemelen 377 olmalıdır), 380,422, XXXV, 37; Beyanu Telbisü'l-Cehmiyye, II, 229, 435; Câmiu'r-Resâil, I, 272; Şerhul Estahanıyye, V, 40; Der'u Tearizı'l-Akli ven-Nakl, II, 127.

235 Kaynakları daha önce gösterildi.

236 Malik, Muvatta, 231- Ebu Mus'ab ezberi rivâyeti- hadisi ayrıca Tirmizî, 3125; Nesaî, II, 139; Hakim, I, 557; İbn Uzeyme, 500; Abdullah b. Ahmed, Müsned üzerine Zevaidi de, V, 114; İbn Hibban, 775 -el-İhsan- hadis sahihtir. İbn Kesir dedi ki: Bu, ceyit bir hadistir. Heysemî de Mecma, VI, 310'da: "O, hasen bir hadistir. Bu hadis, aynı zamanda Fatiha'nın Tevrat'ta da, İncil'de de indirilmiş olmadığının zikredildiği hadistir." demektedir.

kesinlikle bir benzeri görülmeyen birkaç âyetin indirildiğini görmedin mi?" *De ki: Sabahın Rabbine sığınırım.* (Felak, 1) ve *De ki: İnsanların Rabbine sığınırım.* (Nas, 1) Bir başka lafızda da şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bana: "Üzerime kesinlikle benzeri görülmemiş birkaç âyet indirildi. Bunlar, Muavizeteyn (Felak ve Nas)'tır."[237] Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), bu sahih hadiste, Muavizeteyn'in benzerinin görülmediğini haber vermektedir. Nitekim Tevrat'ta da, İncil'de de, Zebur'da da, Kur'ân'da da Fâtiha'nın benzeri bir sûre indirilmemiş olduğunu haber vermiştir. İşte bu da Kur'ân-ı Kerim'in bazı kısımlarının, diğer bazı kısımlarına göre daha faziletli olduğunu açıklayan hususlardan birisidir.][238]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Rivâyet edildiği üzere yüce Allah, 104 kitap indirmiştir. Bu kitapların manalarını Kur'ân-ı Kerim'de, Kur'ân-ı Kerim'in manalarını Mufassal bölümünü teşkil eden sûrelerde, Mufassal'ın manalarını Ummu'l-Kitap'ta, Ummu'l-Kitab'ın manalarını da şu: "Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Sen'den yardım dileriz." şeklindeki iki kelimede toplamıştır.[239] Bu manayı, şanı yüce Allah, mesela: *"O halde O'na ibadet et ve O'na tevekkül et."* (Hud, 123) *"Ben yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na dönerim."* (Hud, 88) ve *"Yalnız O'na tevekkül ettim, dönüşüm de yalnız O'nadır."* (Rad, 30) gibi buyruklarda tekrar etmiştir. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de kurbanını kestiği zaman: "Allahım bu Sen'dendir ve Senin içindir." buyururdu.[240]][241]

İbn Teymiyye dedi ki: ["Fâtiha'nın Rabbe ait olan yarısının ilk kısmı, O'na hamd etmektir. Son kısmı, O'na ibadet etmektir. Baş tarafı: "Hamd, âlemlerin

237 Muslim, 814.

238 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 8-9; Beyan-u Telbisi'l-Cehmiyye, II, 457.

239 Bu eser, Hasan-ı Basri'den gelmektedir. İleride yüce Allah'ın: "Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz." buyruğunun tefsirinde asıl ifadeleriyle gelecektir. Meyhaki, Şuabu'l-İman, 2371'de buna yakın bir rivâyet zikretmiş, Suyutî'de bunu ed-Durru'l-Mensûr, I, 5'te şu lafızlarla kaydetmiştir: "Allah, 104 kitap indirmiştir. Bu kitapların ilimlerini, bunların dördünü teşkil eden Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'a tevdi etmiştir. Daha sonra Kur'an'daki ilimleri, Mufassal bölümünü teşkil eden sûrelere. Mufassal bölümündekileri Fatihatu'l-Kitab'a yerleştirmiştir. Buna göre bu sûrenin tefsirini bilen bir kimse, bütün indirilmiş kitapların tefsirini öğrenmiş gibi olur."

240 Bu lafız, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kurban bayramında iki koç kurban kesmesini anlatan bir hadisin kapsamı içerisinde Ebu Davud'un 2795; Darimî, II, 75 ve başka yerlerde yer almaktadır. Senedi hasendir. Ayrıca başka şâhitleri de vardır. Allah, en iyi bilendir.

241 Mecmû'u'l-Fetâvâ, II, 455-456.

Rabbi Allah'a mahsustur." buyruğudur. Sonu ise: "Yalnız Sana ibadet eder..." buyruğudur. Nitekim paylaştırılması ile ilgili hadiste sabit olduğu üzere "Şanı yüce ve mübarek Allah: Namazı, kendimle kulum arasında iki yarıya paylaştırdım..." buyurmaktadır.][242]

İbn Teymiyye dedi ki: [Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Müslim'in Ebu Hureyre'den rivâyet ettiği sahih hadiste, namaz ile ilgili olarak şöyle buyurduğu sabit olmuştur: "Her kimin, Ummu'l-Kur'ân'ı/Fâtiha'yı okumadığı bir namazı olursa o, eksiktir." buyurdu ve (eksik olduğunu) üç defa tekrar etti. Ebu Hureyre'ye: Ben, imamın arkasında (ona uymuş) bulunuyorsam deyince; Ebu Hureyre: Onu sen, kendi içinden oku. Çünkü ben Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i şöyle buyurken dinledim: "Allah buyurdu ki: Namazı, kendimle kulum arasında iki yarıya böldüm. Yarısı benim, yarısı kulumundur. Ayrıca kuluma istediği de verilecektir. Kul: ElhamdulillahiRabbilâlemin/Hamd, âlemlerin Rabbine mahsustur, diyecek olursa Allah da: Kulum bana hamd etti, buyurur..."][243]

İbn Teymiyye dedi ki: [En faziletli sûre Ummu'l-Kur'ân (Fâtiha) Sûresi'dir. Nitekim bu husus, Sahih'te yer alan Ebu Said el-Mualla'nın rivâyet ettiği hadiste sabit olmuştur. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ona: Şüphesiz ne Tevrat'ta, ne İncil'de, ne Zebur'da ne de Kur'ân'da onun gibi bir sûre inmiştir. O, es-Seb'u'l-Mesânî=tekrarlanan yedi ve bana verilen Kur'ân-ı Azim'dir.[244] Bu sûrede, ayrıca Allah'ın isim ve sıfatları sözkonusu edilmektedir. Bu sûrede, en büyük hususlardan birisi de Meaat'tan/ölümden sonra dirilişten söz edilmiş olmasıdır.][245]

İbn Teymiyye dedi ki: [Bütün insanların ona ihtiyacı, başka herhangi bir şeye ihtiyaçlarından daha büyüktür. Bundan dolayı namazın tamamında, diğer sûreler arasından onu okumaları kendilerine farz kılınmıştır. Tevrat'ta, İncil'de, Zebur'da ve hatta Kur'ân'da onun benzeri bir sûre indirilmemiştir. Çünkü bu sûrede: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." âyeti vardır.][246]

el-Ba'lî de el-İhtiyârât adlı eserinde şunları söylemektedir:

[Fâtiha, Kur'ân-ı Kerim'deki en faziletli sûredir. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), onun hakkında Kur'ân-ı Kerim'deki en büyük sûredir, buyurmuştur. Onu,

242 Minhâcü's-Sünne, V. 405; Hadis, Müslim'de yer almaktadır. Az önce tamamen geçmiş bulunuyor.

243 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXIII, 282-283.

244 Kaynakları az önce gösterildi.

245 Deru't-Tearuz, V. 310-311, VII, 13, bunun bir bölümü de Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 129-130'da yer almaktadır.

246 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 239.

Buhârî rivâyet etmiş, bu manada İbn Şehhab ve başkaları da (benzer rivâyetler) zikretmişlerdir. Âyetel Kürsî ise Müslim'in Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den rivâyet ettiği üzere Kur'ân âyetlerinin en büyüğüdür. Ebu'l Abbas'tan nakledildiğine göre onun kanaatince Kur'ân buyrukları arasındaki fazilet farkı, bizzat harflerin kendisi ile alakalıdır. Lafzın bir kısmı ise diğerinden daha faziletlidir. Bazı mezhep alimlerimizin de görüşü budur. Muhtemelen maksat, -az önce geçen rivâyetler sebebiyle- Âyetel Kürsî ve Fâtiha dışındaki buyruklardır. Allah, en iyi bilendir.][247]

Namazda Fâtiha Sûresi'ni Okumanın Sebebi

[Şafiî mezhebi alimleri ile Ahmed'in namazda Fâtiha Sûresi'nin muayyen olarak okunacağına dair söylediklerinin bir benzeri olmak üzere Ebul Muzaffer, Mansur b. Muhammedes-Semani, eş-Şafiî "el-İstılâm" adlı eserinde şunları söylemektedir: Onların: "Kur'ân-ı Kerim ile ilgili diğer hükümler özel olarak Fâtiha hakkında sözkonusu değildir." sözlerini ele alalım. Derim ki: Diğer hükümler, genel olarak Kur'ân-ı Kerim ile alakalıdır. Bu ise özeldir. Buna delil de şudur: Bize göre muayyen olarak Fâtiha Sûresi'nin okunması, vacip hükmünden meşrudur. Size göre ise hükmü sünnettir. Mezhep alimlerimiz şöyle demiştir: Fâtiha Sûresi'nin namazda okunması vacip olduğu için, Fâtiha'nın ayrıca muayyen olarak vacip olmasını gerektirmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, diğer sözlerden icazı ile ayrılmaktadır. İcazın kendisi ile gerçekleştiği asgarimiktar ise bir sûredir. Bu sûre de sûrelerin en şereflisidir. Çünkü bu, es-Seb'ul Mesan/tekrarlanan yedidir. Ayrıca bu sûre, diğer bütün sûrelerin yerine geçebildiği halde, diğer bütün sûreler onun yerini tutmaz. Çünkü bu sûre, kulun yüce Rabbi övmesi, O'na hamd etmesi, O'ndan yardım dileyip O'na sığınması ve O'na dua etmesini ihtiva eder. Şimdi bu sûre, bütün sûrelerin en şereflisi olduğuna göre; namaz da insan hallerinin en şereflisi olduğu için, en şerefli sûrenin en şerefli durumda muayyen olarak okunması gerekmiştir.

Onun ibareleri, bu şekildedir. Ayrıca Şafiî mezhebine mensup alimlerden, bu sûre nasıl ki namazdaki durumların en şereflisi ise sûrelerin de en şereflisi olduğunu söyledikleri nakledilmiş ve sûrenin diğerlerine göre şerefi ile ilgili sözkonusu ettikleri açıklamaları yapmışlardır.

Aynı şekilde bunu, Ahmed b. Hanbel mezhebine mensup ilim adamları arasından da zikredenler olmuştur. Kadı Ebu Ya'la b. Ferra'nın oğlu, kadı Ebu

247 Fetava, IV, 30. Buradaki "Ebul Abbas'tan nakledildiğine göre" ifadesi ile kastedilen kendisidir. Yani Şeyhu'l-İslâm'ın görüşü budur.

Hâzim'in oğlu, kadı Ebu Ya'lâ gibi.[248] O, yazdığı tağlikinde -ki ben onun hattından naklettim- Fâtiha'yı okumanın namazda rükûn olup olmadığı meselesi ile ilgili olarak şöyle demiştir: Bu mesele hususunda itimat olunan yol da şudur. Biz diyoruz ki: Namaz, Kur'ân okumanın vacip olduğu ibadetlerin en şereflisidir. O halde bu ibadette, muayyen olarak en şerefli sûrenin okunması vaciptir. Fâtiha da sûrelerin en şereflisi olduğundan, muayyen olarak vacip olması gerekir. (Devamla) dedi ki: Şunu da bil ki bizler bu yolu ortaya koyarken, iki şeye ihtiyacımız vardır. Birincisi, namazın ibadetlerin en şereflisi olduğudur. İkincisi ise hamd (Sûresi)'nin sûrelerin en şereflisi olduğudur. Sonra buna, kendisinin zikrettiği hususları delil gösterip şunları söylemektedir: Fâtihatü'l-Kitab'ın en şerefli sûre olduğunun deliline gelince; bu nass, mana ve hüküm ile ortaya çıkmaktadır. Nass, daha önce geçen bu sûrenin başkalarının yerini tutacağıdır.[249]

Ebu Said el-Hudrî (radıyallâhu anh)'tan da Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Fâtihatü'l-Kitâp, zehire karşı bir şifadır." buyurmuştur.[250]

Hasan-ı Basri dedi ki: "Allah, semadan yüz dört kitap indirmiş. Bu kitapların ilimlerini dört tanesine koymuştur: Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan. Sonra, bu dört kitabın ilimlerini Furkan'a koymuştur. Sonra, Kur'ân'daki ilimleri Mufassal bölümü sûrelerine, sonra Mufassal bölümündeki ilimleri Fâtihatü'l-Kitab'a koymuştur. Buna göre bu sûrenin tefsirini bilen bir kimse, Allah'ın indirilmiş bütün kitaplarının tefsirini bilen bir kimse gibi olur. Bu sûreyi okuyan bir kimse, tıpkı Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Kur'ân'ı okumuş gibi olur."[251]

248 Adı, Muhammed b. Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Halef b Ahmed b. el-Ferra olup kadı Ebu Ya'la es-Sağır lakaplıdır. Aynı zamanda İmadüddin lakabı da verilmiştir. O mezhebin üstadı Ebu Ya'la'nın oğlu kadı Ebu Hazim'in oğludur. 494 yılında doğmuş 560 yılında vefaat etmiş. Bağdat'a defnedilmiştir. Hanbelî alimlerindendir.

249 Bu sözleriye Hakim, Müstedrek, 833: Darâkutni. Sünen. 1241'de Ubade b. es-Samid (radıyallahu anh)'tan merfu olarak naklettikleri şu rivâyete işaret etmektedir: "Ummu'l-Kur'an, kendisinden başka yerini tutar ama kendisinden başkası onun yerini tutamaz." fakat bu hadis, mahfuz bir hadis değildir. Mahfuz olan Ubade'nin rivâyet ettiği: "Ummu'l-Kitab'ı okumayanın namazı yoktur." hadisidir. Bk. Lisanü'l-Mizan. II, 384.

250 Bunu, Beyhakî zayıf bir sened ile Şuabü'l-İman. 2368'de rivâyet ettikten sonra buna dair Beyhakî bir not eklemekte ve bunun için Darimî, II. 445'teki bir rivâyeti tanık olarak göstermektedir. Bu hadisin lafzı da: "Fatihatü'l–Kitap, her bir hastalığa karşı bir şifadır." Fakat bu hadisin senedinde inkıta/kopukluk vardır. Suyutî, Beyhakî'nin bunu Şuabu'l-İman'da ve Said b. Mansur'un da bunu rivâyet ettiklerini belirtmektedir. Bk. ed-Durru'l-Mensûr. I. 5. Hadis Said (b. Mansur)'un Süneni'nde 178'de yer almış olup, senedi de oldukça zayıftır. Hatta Elbânî, el-Camiü's-Sağir, IV, 88'de görüldüğü üzere uydurma olduğuna hükmetmiş ve ayrıca Silsületi'l–Ahadisi-Daife, 3954'de yer aldığını ifade etmiştir.

251 Kaynakları daha önce gösterildi.

Mana bakımından deliline gelince: Şanı yüce Allah, bu sûreyi Kur'ân'ın tamamının karşılığında zikretmiş ve: *"Andolsun ki biz sana tekrarlanan yediyi ve Kur'ân-ı Azim'i verdik."* (Hicr, 87) buyurmaktadır. Bu ise başka sûrenin bu hususta kendisiyle boy ölçüşemediği bir hakikattir.

Derim ki: Bu kanaat, elbetteki es-Seb'u'l-Mesânî'den kastım, bu sûre olduğunu söyleyip Kur'ân-ı Azim'i de Kur'ân'ın tamamı olarak açıklayanlara göredir.

O dedi ki:[252] Diğer taraftan bu sûre, "Ummu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anası" diye adlandırılır. Bir şeyin ummu, onun aslı ve temel kaynağıdır. Bundan dolayı şanı yüce Allah, Mekke'ye diğer şehirlere göre şerefi ve üstünlüğünden ötürü "Ummu'l-Kurâ: Şehirlerin Anası" adını vermiştir. İşte Fâtiha'ya es-Seb'u'l-Mesânî/tekrarlanan yedi ve başka herhangi bir sûrenin kapsamadığı şekilde şanı yüce Rabbi övmek, O'na hamd etmek, O'ndan yardım dilemek, O'na sığınmak ve Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şu buyruğunda geçtiği gibi, kulun dua etmesi gibi hususları kapsamaktadır: "Yüce Allah buyuruyor ki: Ben, namazı benimle kulum arasında paylaştırdım." Bu, meşhur bir hadistir. (Devamla) dedi ki: Diğer taraftan bu sûrenin bir benzeri, ne Tevrat'ta ne İncil'de, ne Zebur'da ne de herhangi bir kitapta indirilmiştir. Bunun herkes tarafından Kur'ân-ı Kerim'in diğer sûrelerinde görülmeyecek şekilde kolaylıkla okunması da buna delildir. Hem biz, bunu, bu konuda bir örnek olarak gösteriyoruz. Bundan dolayı: Filan kişi şunu Fâtiha gibi ezbere bilir, deriz. Şimdi bu sûre, bu konumda olduğuna göre başka sûreler ise bu hususta ona eşit değildir. Bundan dolayı bu sûrenin özel bir şerefi vardır. Ayrıca bu sûre, es-Seb'u'l-Mesânî/tekrarlanan yedidir. Tefsir alimleri şöyle demişlerdir.:[253] Bunun manası, her bir rekatte bu sûrenin okunmasının tekrar edilmesidir. Kimi ilim adamı da: Bu sûrenin Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e nüzulu tekrar edilmiştir, demiştir. Derim ki: Bu hususta daha başka görüşler de vardır.

(Ebu Ya'la devamla) dedi ki: Hüküm bakımından böyle olduğuna gelince; çünkü bu sûrenin her rekatta okunması müstehap/sevilen bir iştir. Onu okumamak ise mekruhtur. Eğer bu sûre daha şerefli olmasaydı, böyle bir özelliğe sahip olmazdı. Ayrıca buna, karşı kanaati savunanların -yani Ebu Hanife mezhebine mensup ilim adamları- kabul ettikleri: Fâtiha'yı okumayan bir kimsenin sehiv secdesi yapması gerekir, kanaatleri de buna delildir. Buna sebeple biz diyoruz ki: O halde bu sûrenin okunması ya bir rükûndur ya da değildir. Eğer sûre bir rükûn

252 Buradaki "o dedi ki" sözünden kastı Ebu Ya'lâ es-Sağır'dir. "Derim ki" sözünden kastı da Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin kendisidir.

253 Bu nakledilen görüş Katade'den diye zikredilmiştir. İbn Cerir'in tefsirinde tercih ettiği kanaatte budur.

ise sehiv secdesi ile telafi edilmesinin sözkonusu olmaması gerekir. Eğer rükûn değilse o taktirde onu okumayana da sehiv secdesinin düşmemesi gerekir.

Derim ki: Bununla şunu söylemek istiyor: Sehiv secdesi, ancak kasti olarak vacip (rükûn) bir fiilin terk edilmesi ile sözkonusu olur. Böyle bir rüknü, yanılarak yerine getirmeyen kişinin secde etmesi icap eder.[254] Vacip olan bir iş kasten terk edilecek olursa, namazının bâtıl olması gerekir. Çünkü bu durumda kişi. emrolduğu bir işi yapmamış olur. Hâlbuki vacip olan bazı amelleri yanılarak yerine getirmeyenin durumu böyle değildir. Bunun yapamadığının sehiv secdesi ile telafi edilmesi mümkündür.

Malik, Ahmed ve Ebu Hanife'nin görüşüne göre sehiv secdesi vaciptir. Çünkü onlara göre, vacip olan bir iş eğer sehven terk edilecek olursa namaz bâtıl olmaz. Nitekim sehven yapılan fazla bir iş sebebiyle de ilim adamlarının ittifakıyla bâtıl olmaz. Ama kasten böyle bir fazlalık yaparsa namaz bâtıl olur. Ancak Malik ve Ahmed, kendilerinden meşhur olarak nakledilen görüşe göre şöyle demişlerdir. Vacip olan bir ameli, kasten terk edecek olursa namazı bâtıl olur. Eğer sehven terk edecek olursa onun bir kısmı namazı iptal eder; bir kısmı ise sehiv secdesi yapmakla telafi edilir. Rükûnun, sücudun ve kıraatin terk edilmesi, kayıtsız ve şartsız olarak namazı bâtıl kılar. Ama her ikisine göre birinci teşehhüdün terk edilmesi, kasten namazı bâtıl kılar; fakat yanılarak/sehven yapılmayacak olursa sehiv secdesi gerekir. Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Vacip olan amel, Fâtiha'yı okumak gibi farz olmayan işlere denilir. Bunu yapmayacak olursa iyi bir iş yapmamış olur ve namazı da bâtıl olmaz. Şafiî ise namazda rükûn olan ile vacip olan arasında fark gözetmez. Fakat hacc ile ilgili hususlarda, kendisi de diğer imamlar da bu ikisi arasında fark gözetirler.

Burada maksat ise, Fâtiha'nın diğer sûrelere göre daha şerefli olduğunu söyleyen bazı kimseleri zikretmektir.

Ebu Ömer b. Abdilberr[255] dedi ki: "Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Ubeyye: 'Şunu biliyor musun? Şanı yüce Allah, ne Tevrat'ta, ne İncil'de, ne Zebur'da ne de Kur'ân-ı Kerim'de benzeri bir sûre indirmemiştir.' bunun manası ise hayır ile

254 Metinde bu şekildedir. (Çeviren)

255 Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr b. Asım en-Nemri el-Kurtubi'dir. Künyesi, Ebu Ömer'dir. 368 yılında Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. Kendisi. en-Dürüs'teki hadis alimlerindendir. el-İstizkâr. et-Temhid. Camiu Beyani'l-İlm ve Fadlihi. el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb ve daha birçok faydalı eserin müellifidir. 463 yılında Endülüs'teki Şâtıbe kentinde vefat etmiştir. Ona dair biyografik bilgi "et-Temhid" adlı eserinin mukaddimesinde yer almaktadır. Ayrıca onun biyografisine dair özel eserler de telif edilmiştir.

ilgili hususları başka bir sûrede bu şekilde toplamamıştır. Çünkü bu sûrede, şanı yüce Allah'a layık olduğu ve hak ettiği şekilde gerçek manada başkasının değil, yalnız kendisinin olan övgüler ve hamd sözkonusudur. Çünkü her türlü nimet ve hayır başkasından değil, yalnız O'ndandır. Yaratan O'dur, rezzak O'dur. O'nun verdiğini kimse engelleyemez, vermediğini de kimse veremez. Bundan dolayı da kendisine hamd edilen O'dur. Her ne kadar başkası da övülecek olsa, neticede bu hamd, O'na aittir. Ayrıca bu sûrede, şanı yüce Allah tazim edilmekte. Bütün âlemlerin Rabbi olduğu, dünyanın ve ahiretin mutlak maliki olduğu, kendisine ibadet olunanın ve yardımı istenenin o olduğu belirtilmektedir. Bu sûrede; dua, hidâyet ve yolunu şaşırıp azanların yolundan uzak durmak öğretilmektedir. Dua ise ibadetin özüdür. Bu sebeple bu sûre, hayırları en çok ihtiva eden bir sûredir. Diğer kitaplarda, bu bakımlardan benzeri bir sûre yoktur. (Devamla) dedi ki: Şöyle de açıklanmıştır: Bunun anlamı şudur: Bu sûreyi okuyarak namaz kılmak yeterli olur. Fakat ondan başka sûreler için bu, böyle değildir. Fakat ondan başka sûreler, onun yerini tutmaz. Yalnız bu, üzerinde ittifak olunmuş bir tevil/yorum değildir."[256]

Derim ki: Bununla, bu hususta ilim adamları arasından görüş ayrılığı bulunduğunu kastetmektedir. Bu da namazın Fâtiha okunmadan sahih olup olmayacağı meselesidir. İşte bu, birinci vasfının üzerinde ilim adamları arasında ittifak olduğunu göstermektedir ki; bu da bu sûrenin, bütün sûrelerin en faziletlisi olduğu hususudur.][257]

Besmeleye (Bismillâhirrahmânirrahîm)'e Dair

["Besmele, bir âyet midir yoksa her sûrenin bir âyetinin bir kısmı mıdır ya da Neml Sûresi dışında Kur'ân-ı Kerim'den değil midir yahut da mushaflarda yazıldığından ötürü Allah'ın Kitab'ından bir âyet olmakla birlikte sûrelerden (bir âyet) değil midir?" hususunda ilim adamlarının üç farklı görüşü vardır. Birinci görüş, bu husustaki görüşlerin en mutedil olanıdır. Bu görüş ile deliller, bir ortak noktada toplanmaktadır. Çünkü Ashab-ı Kiram'ın bunu mushaflara yazmış olmaları, Allah'ın Kitab'ından olduğunun delilidir. Besmeleyi, kendisinden sonra gelen sûreden ayrı yazmış olmaları da besmelenin sûreden olmadığına bir delildir. Ayrıca Sahih'te sabit olduğuna göre Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Az önce üzerime bir sûre nazil oldu." dedi ve sonra: *"Bismillâhirrahmânirrahîm. Muhakkak Biz, sana Kevser'i verdik."* (Kevser, 1) sûresini sonuna kadar okudu.[258]

256 el-İstizkâr, IV. 186-187 az farkla.

257 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 13-18.

258 Müslim, 53. Enes (radıyallâhu anh)'tan.

Yine Sahih'te sabit olduğu üzere, melek vahyi ilk olarak getirdiğinde: "*Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir alaktan (sülük gibi yapışan bir kan parçacığından) yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretendir.*" (Alak, 1-5)[259] İşte ilk inen buyruklar bunlar olmakla birlikte, bunlardan önce de "Bismillâhirrahmânirrahîm" inmemiştir.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den, Sünen'de sabit kalan rivâyete göre o şöyle buyurmuştur: "Kur'ân-ı Kerim'de otuz âyetli bir sûre vardır. Bir adama, günahları bağışlanıncaya kadar şefaat etmiştir. Bu sûre de 'Her şeyin mülkü/egemenliği elinde Olan'ın şanı ne yüce ve ne mübarektir." sûresidir.[260] Bu sûre, besmele sayılmamak sûretiyle otuz âyet-i kerimedir.

Yine Sahih'te Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle dediği sabittir: "Yüce Allah buyuruyor ki: Ben, namazı kendimle kulum arasında iki yarıya böldüm. Yarısı benimdir, yarısı da kulumundur. Kuluma da istediği verilecektir. O: 'Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.' buyurduğu zaman Allah: Kulum bana hamd etti, der. O: 'Rahman, Rahim dediği zaman.' Allah: Kulum beni övdü, der. Kul: 'O, din gününün malikidir.' dediği zaman Allah: Kulum beni yüceltti, der. Kul: 'Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz.' dediği zaman O: Bu âyet, benimle kulum arasında yarı yarıyadır. Kuluma da istediği verilecektir, buyurur. Kul: 'Bizi dosdoğru yola ilet, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna. Üzerlerine gazap ettiklerinin de bundan sapıtanların da yoluna değil.' dediği taktirde Allah: Bunlar ise kuluma aittir ve kuluma istediği verilecektir, der.[261]

İşte bu hadis, Besmele'nin Fâtiha'dan olmadığı hususunda açık bir delildir. Herhangi bir sahih hadis de onunla tearuz halinde değildir. Bu hususta rivâyet olunan en ceyit (sağlam) hadis dahi, sadece Fâtiha'nın başında besmelenin okunacağına delildir. Ama Fâtiha'dan olduğuna dair delil değildir. Bundan dolayı Kurra/Kur'ân okuyucularının kimi, her sûrenin başında onu okurken, kimileri de okumazdı.

---

259 Buhârî, 3; Müslim, 252.

260 Ahmed, II, 299, 321: Ebu Davud, 1400; Tirmizî, 2891; Nesaî, Amelü'l-Yevmi ve'l-Leyle, 710; İbn Hibban, 787 -el-İhsan- ; Taberânî, Kebir, 8650-8651, 10254; Abdurrezzak, Musennef, 6024-6025; Taberânî, Sağır, I, 176; Ebu Şeyh, Tabakatü'l-Muhaddisîn bi Esbehân'da ve başkaları da rivâyet etmiştir. Hadis ile ilgili olarak Ebu İshak el-Huveynî, Cennetü'l-Murtab'da birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Hadis, hasen ya da sahihtir. Enes İbn Mesud ve İbn Abbas'tan diye rivâyet edildiği gibi tabiinden bazı kimseler tarafından mürsel olarak rivâyet edilmiştir. Allah, en iyi bilendir.

261 Kaynakları daha önce gösterildi.

Bu da her iki şeklin uygun olduğuna delil olmakla birlikte, besmeleyi (sûrenin başında) okuyan kimsenin daha faziletli olan bir işi yaptığını göstermektedir. Aynı şekilde her sûrenin başında onu tekrar okuyan bir kimsenin bu yaptığı, onu okumayı terk eden kimsenin yaptığından daha güzeldir. Çünkü böyle bir kimse, Ashab-ı Kiram'ın mushaflarda yazdıklarını okumuş olur. Eğer onların teberrüken yazdıklarını varsayacak olursak, bu besmelenin de teberrüken okunması gerekir. Aksi taktirde onlar, kıraati meşru olmayan bir şeyi mushafa nasıl yazmış olabilirler? Çünkü onlar, mushafı, Kur'ân'dan olmayan her şeyden soyutlamışlardı. Hatta onlar, (Fâtiha'nın sonunda) "Amin"i dahi yazmadıkları gibi, sûrelerin isimlerini tahmis (denilen beş âyetlik bölümleri), taşhir (denilen her on âyette bir işaret koymayı) ve başka şeyi de yazmamışlardır. Hâlbuki namaz kılan kimse için, Fâtiha'dan sonra "Amin" demesi sünnettir. O halde namaz kılan bir kimsenin Kur'ân'dan olmayan bir şeyi söylemesi meşru olmakla birlikte, yazmamış oldukları halde söylemesi meşru olmayan bir şeyi nasıl yazabilirlerdi? Bu durumda, şeri deliller bir arada ele alındığı taktirde, besmelenin (sûrenin başlarında) Allah'ın Kitab'ından ve sûreden bir bölüm olmadığına delildir.][262]

İbn Teymiyye dedi ki: [İkra Sûresi, Kur'ân-ı Kerim'in ilk nazil olan buyruklarıdır. Her iki kesim de onu delil göstermişlerdir. Her bir kesim lehine de haklı olduğu kadar onda delil vardır. "Besmele sûreden değildir." diyenler şunu söylerler: Cebrail, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e geldiği zaman, ona besmeleyi okumasını emir buyurmadı, aksine doğrudan: "Yaratan Rabbinin adıyla oku." diye okumasını emretmiştir. Eğer besmele sûrenin başını teşkil etseydi, onu okumasını da mutlaka emrederdi. Bu hususta zaten Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde Âişe (radıyallâhu anhâ)'nın rivâyet ettiği hadis ile sabittir.

(Sûrelerin başında) besmelenin okunacağını kabul edenler de şöyle söylemektedirler: Yüce Allah: "Yaratan Rabbinin adıyla oku." buyurmuştur. Bu, Kur'ân okuyan herkese Rabbinin adı ile okumasına dair bir emirdir. Çünkü Allah'ın adı ile kes, Allah'ın adı ile ye, Allah'ın adı ile bin, denilecek olursa bunun manası, "Bu işi yaptığın taktirde Allah'ın adını an." olur. Şanı yüce Allah da: "Yaratan Rabbinin adıyla oku" buyurmakla, Kur'ân okuyacak kimseye Allah'ın adını anmasını emretmiş ve "Bismillah" demesini istemiş olmaktadır. Bu durumda Allah'ın adını anmak ise hayvan kesmek, yemek ve içmek halinde Allah'ın adını anmaktan daha evla/önceliklidir.

262 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXII. 276-278.

İşte yine burada Kur'ân okunurken istiazede bulunmayı ("Euzubillahimineşşeydanirracim" demeyi) emretmiş bulunmaktadır. O halde bir kimse "Bismillâhirrahmânirrahîm" diyecek olursa kendisine verilmiş olan emri yerine getirmiş ve Kur'ân okuduğu vakit Rabbinin adını anmış olur. Cebrail'in başta onu zikretmeyiş sebebi ise henüz Kur'ân-ı Kerim'den bir şey öğrenmemiş bulunması idi. Ama ona, bunu öğretti ve böylelikle bu buyruğunda Kur'ân okumaya başladığı taktirde Rabbinin adını anmasını emretti. İşte bundan dolayı bir sûreyi okuyacak olursa "Bismillâhirrahmânirrahîm" diye okumaya başlardı. Nitekim Müslim'in Sahih'inde sabit olduğu üzere o, şöyle buyurmuştur: *"Az önce benim üzerime bir sûre indirildi."* dedi ve sonra da: *"Rahman, Rahim Allah'ın adıyla. Muhakkak biz, sana Kevser'i verdik. O halde Rabbin için namaz kıl ve (kurban) kes. Şüphesiz seni yeren kişinin kendisi, Ebter'dir."* (Kevser Sûresi)'ni okudu.[263]

Fakat bu besmelenin okunması, maksat olarak gözetilen Kur'ân'a tabii olduğuna bir delildir. Çünkü besmelede Allah'ın anılması vardır. Bundan dolayı besmele, sûrelerden ayrı, sûreler ile karıştırılmadan mushaflarda ayrıca yazılmıştır. Şüphesiz besmele, bu durumda mushaflarda yazılı bir Kur'ân'dır. Ama kendisinden başkasına tabii olarak indirilmiştir. Asıl maksat ise ondan başkasıdır. Bundan dolayı besmele, yazılışında da tilavette de münferit kılınmıştır. Yazılırken tek başına yazılır, tilavette Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) onu açıktan okumazdı. Ayrıca besmeleyi, şu sahih hadisteki buyruğunda görüldüğü gibi okunması farz olan Kur'ân kapsamında zikretmemiştir: "Yüce Allah buyuruyor ki: Namazı, kendimle kulum arasında yarı yarıya böldüm. Yarısı benim, yarısı kulumundur. Kuluma da istediği verilecektir. Kul: "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun." dediği zaman Allah: Kulum bana hamd etti, der. Kul: "Rahman, Rahim." dediği zaman Allah: Kulum beni övdü, der. Kul: "Din gününün malikidir." dediği zaman Allah: Kulum şanımı yüceltti, der..."[264]

Besmele hakkında ilim adamlarının cumhurunun/çoğunluğunun görüşü budur. Buna göre besmele, Kur'ân-ı Kerim'in bağımsiz bir âyeti olmakla birlikte her sûreden (bir âyet) değildir. Ayrıca besmele, namazda gizli olarak okunur. Kur'ân-ı Kerim'in dışında tutularak terk edilmez. Kasten okunarak Kur'ân'a benzetilerek cehren/açıktan okunmaz. Besmele, bazı yönleriyle istiazeye benzer. Ama istiaze, Kur'ân'dan değildir. Mushaflara da yazılmamıştır. Sadece mushafta istiaze emredilmiştir. Bu ise Kur'ân'dır. Fâtiha Sûresi de ittifakla yedi âyettir. Esasen bu husus,

263 Kaynakları daha önce gösterildi.
264 Kaynakları daha önce gösterildi.

yüce Allah'ın: *"Andolsun biz, sana tekrarlanan yediyi ve Kur'ân-ı Azim'i verdik."* (Hicr, 87) buyruğu ile sabit olmuştur. Sahih'te de Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Fâtihatü'l-Kitap, es-Seb'u'l-Mesânî/Tekrarlanan Yedi" buyurduğu sabittir.[265]

Selef'ten birçok kimse, besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olduğunu söylüyor ve okuyordu. Ve yine Selef'ten başka kimseler de besmeleyi Fâtiha'dan bir âyet olarak saymıyor ve yedinci âyeti "Enamtealeyhim: Kendilerine nimet verdiğin" buyruğu olarak sayıyordu. Nitekim Ebu Hureyre'nin sahih hadisi de buna delildir. İki görüş de haktır. Çünkü besmele, bir bakıma Fâtiha'nındır. Bir diğer bakımdan, Fâtiha'dan değildir. Fâtiha da yedi âyettir. Bir bakıma besmele, Fâtiha'dan olursa bir âyet olur. Bir diğer bakımdan Fâtiha'dan olmadığına göre yedinci âyet "Kendilerine nimet verdiğin" buyruğudur. Çünkü besmele, sûrelere tabii olarak indirilmiştir.

Asıl maksat ise Kur'ân'a Allah'ın adının anılarak başlanmasıdır. İşte besmele, sûrenin başında tabii olmak üzere indirilmiştir. Sûrelerin sonlarında değil. Ayrıca besmele, mushaflarda bağımsız olarak yazılmıştır. Fakat kendisinden öncekilere değil, kendisinden sonraki sûreye tabii olarak yazılmıştır. Bundan dolayı Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): *"Az önce üzerime bir sûre indirildi."* buyurmuş ve *"Bismillâhirrahmânirrahîm. Muhakkak biz sana Kevser'i verdik..."* diye (Kevser Sûresi)'ni okumuştur.[266]

Sünen adını taşıyan hadis kitaplarında belirtildiği üzere Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), üzerine "Bismillâhirrahmânirrahîm" nazil olmadıkça, bir sûrenin diğerinden ayrıldığını bilemiyordu.[267] Buna göre besmele, sûreye tabii olması bakımından sûreden kabul edilir. Ama maksat itibariyle, diğer işleri yaparken "Bismillah" diyerek başlandığı gibi, "Bismillah" diyerek Kur'ân okumak olması cihetiyle besmele sûreden bir âyet değildir. Bundan dolayı Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Şüphesiz ben, Kur'ân-ı Kerim'den otuz âyetlik bir sûrenin bir adama günahları bağışlanıncaya kadar şefaat ettiğini biliyorum. Bu ise 'Mülk elinde olanın şanı ne mübarektir.' sûresidir." (el-Mülk, 1) buyurmuştur.[268]

Kurra (Kıraat imamları)'nın bir kısmı, her iki sûreyi birbirinden ayırmak için besmeleyi okuduğu halde, bir kısmı da Kur'ân'ın tamamı Allah'ın kelamı olduğundan ötürü sûrelerin başında besmeleyi okumaz. Ve böylelikle her iki sûreyi

265 Kaynakları daha önce gösterildi.
266 Kaynakları gösterildi.
267 Ebu Davud, 788; Beyhakî, Sünen, II, 42, Hadis sahihtir.
268 Kaynakları daha önce gösterildi.

besmele ile birbirinden ayırmazlar. Tıpkı bir kimsenin yemek yiyeceği vakit, besmele çektikten sonra türlü yemekler yemesi gibi. Kıraat imamlarının kimi ise her sûrenin başında besmele çeker. Bu ise mushaf hattına uygunluğu sebebiyle daha güzeldir. Bu da bir yemeğin kaldırılıp ötekinin konulması halinde besmele çekmenin daha faziletli olması durumundadır.

Ardı arkasına koyun kesen kimsenin durumu da böyledir. Her bir koyun için besmele çekmesi daha faziletlidir. Ama Fâtiha'nın başında besmeleyi okumak, onunla Kur'ân okumaya başlamaktır. Bundan dolayı İmam Ahmed'in bu husustaki görüşleri farklı gelmiştir: "Acaba Fâtiha'nın başında besmeleyi okumak olmazsa, namazın sahih olmayacağı vacip bir farz mıdır?" Ondan iki rivâyet gelmiştir. Yine istiaze hususunda ve istiftah (duası) hususunda da iki rivâyet nakledilmiştir. Buna göre besmelenin vacip olması daha uygundur. Ayrıca besmelenin vacip olması, Fâtiha'dan oluşu esasına da bina edilebilir. Fâtiha'dan olmasa dahi yine de vacip olduğu söylenebilir. Nitekim onun istiazeyi ve istiftah' ı(duası) vacip kabul ettiği gibi. Bundan dolayı o, besmelenin açıktan okunmasını, onun vacip oluşuna tabii bir iş olarak görmemektedir. Aksine besmele çekmeyi vacip kabul etmekle birlikte, onu gizliden okumak müstehaptır. Eğer her bakımdan Fâtiha'dan olsaydı, Fâtiha'nın bir kısmını açıktan, bir kısmını içten okumak, esaslara uzak düşmek olurdu. Şâyet besmele, bir bakıma Fâtiha'dan kabul edilir, bir bakıma kabul edilmezse o taktirde deliller ve usuller arasında ittifak olur ve bunların her biri bir nitelik kazandırır. O, -besmeleyi Neml Sûresi dışında Kur'ân'dan kabul etmeyenlerin görüşü gibi dahi olsa- besmelenin Fâtiha'nın başında Kur'ân'dan olduğunu söylememiştir.

Bir kesim de şöyle demektedir: Besmele, kimi kıraatte Kur'ân'dan değildir. Kimisinde ise -bu kıraatlerin- mütevatir oluşundan dolayı Kur'ân'dandır. Buna göre şöyle denilir: Mütevatir olan, fiilen varolduğu görülen durumdur. Bu da onların Ashab-ı Kiram'dan dinledikleri ve Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye tebliğ ettikleri Kur'ân'daki şekildir. Kur'ân-ı Kerim, onun zamanında yazılmamıştı. Sûrelerin bu şekildeki sıralanışı da vacip, Allah tarafından verilmiş bir emir değildi. Aksine bu hususta iş, Müslümanların seçimine bırakılmıştı. Bundan dolayı Ashab-ı Kiram arasından bir topluluğun, her birisinin kendi sûrelerini sıralamasında başkasından farklı olarak kabul ettiği bir sırası vardı. Bu durumda besmeleyi sûrenin başında okumayanlara, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in besmele çekmeden okumayı öğrettiği, öbürlerine de besmele çekerek okumayı öğrettiği anlaşılmaktadır. Bu ise her iki durumun da caiz olduğuna delildir. Bunlardan birisinin daha faziletli olması, iki şekilden birisinin Kur'ân'dan olma-

dığına ve okunmasını yasakladığına delil değildir. Şüphesiz ki bu, iki farklı şeyi bir arada kabul etmektir. Nasıl olur da hem okunması doğru hem de okunması neyh edilmiş olabilir. Hayır, aksine bu, her iki durumun da caiz olduğuna delildir. Bazı kıraatlerde sabit kabul edilen ve bazılarında sabit kabul edilmeyen kıraat şekilleri gibidir. Mesela "mintahtiha: Altından"[269] ile *"Şüphesiz Allah, kimseye muhtaç olmayandır."* (Lukmân, 26; Hadid, 24; Mümtehine, 6)[270] gibi. Buna göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), bunun sabit olarak okunmasını da hazf edilmesini de caiz kılmıştır. Onun şeriatinde her ikisi de caizdir.

İşte bununla besmeleyi okumak, sûrenin başında âyet olarak kabul edenler için vaciptir. Öyle kabul etmeyenler ise "Okumak mekruhtur." diyen fukahadan bazı kimselerdir ve hatalı oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Aksine Kur'ân-ı Kerim, her iki hususun da caiz olduğuna delildir. İki kıraatten birisi ile okuyan bir kimse için, "Ne zaman Kur'ân okuyacak olursa ona göre okuması vaciptir." denilemeyeceği gibi, başkasının kıraati ile okumayan bir kimse de "Öbürlerinin kıraati mekruhtur." demez. Aksine bütün bunlar, ittifakla caizdir. Her ne kadar her bir grup birisini tercih etse bile. Böylelikle Kur'ân-ı Kerim'in Neml Sûresi dışında, büsbütün Kur'ân'dan olmadığını söyleyen ve "Kur'ân'dan oluş, ancak kat'i delil ile sabit olur." esasına bağlı olarak onu sabit kabul edenlerin kesinlikle hata ettiğini söyleyen bir kimse, bu kanaatinde hata etmiş olur ve ona: "Fakat Kur'ân'dan olmadığı da yine aynı şekilde kat'i bir delile dayanılarak reddedilebilir." denilir.

Sonra ona şöyle denilir: Onu, sûreden sabit gören bir kimse kesin olarak sabit olduğunu söyler ve olmadığını söyleyenin de kesinlikle hata içinde olduğunu belirtir. Hâlbuki tahkike göre bir şeyin kat'i olup olmadığını kabul etmek, izafi/göreceli bir durumdur. Kanaatler ise her iki hususun caiz olduğuna delildir. Ama onu okumak, daha faziletlidir. İşte ilim adamlarının cumhurunun görüşü de budur. Onlar, bunu caiz görüyor ve okumayı tercih ediyorlar. Birlikte onu, Kur'ân'ın diğer bölümleri açıktan okunurken gizli okurlar. Çünkü besmele, kendisinden başka buyruklara tabiidir. Allah, en iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a

269 İbn Kesir. Tevbe Sûresi'nde (Tevbe. 100) bu kelimeyi "min" ziyadesi ile ve "t" harfi kesreli olarak "mintahtiha" diye okuduğu halde. diğer kıraat imamları "min"i "t" harfi olmadan ve "t" harfi fethalı olarak sadece "tahteha" diye okumuşlardır. Bk. Ebul Iğz el-Kalanisi. Irşadü'l-Mübtedi. 355; el-Cezeri. en-Neşr fil Kıraati'l-Aşr. II. 280.

270 Ebu Cafer Nafiğ ve İbn Amir. buradaki (bu anlamdaki) ibareyi "hüve" siz okumuşlardır. Medine ve Şam mushaflarında da bu şekildedir. Diğerleri ise "hüve" diye okumuşlardır. Onların mushaflarında da böyledir. Bk. İrşadü'l-Mübtedi. 585: en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr. II. 384.

mahsustur. Allah'ın Nebisi Efendimiz Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e, onun aile halkına ve ashabına salat ve selâm olsun. Allah hepimize yeter; O, ne güzel vekildir.][271]

Merhum İbn Teymiyye, önce yapmış olduğu bazı açıklamalardan sonra şunları söylemektedir: [Bu iki görüşten birisi, besmele Fâtiha'nındır. Başka sûrelerden değildir. Dolayısıyla Fâtiha'nın okunması gereken yerde, onun da okunması gerekir.

İkincisi -daha sahih olup- bu hususta Fâtiha Sûresi ile diğer sûreler arasında fark olmadığı ve Fâtiha Sûresi'nin başında besmeleyi okumak, herhangi bir sûrenin başında okumak gibi olduğu görüşüdür. Sahih hadisler, bu görüşe uygundur. Muhalif değildir. Yine bu durumda, Fâtiha okunması hususunda üç farklı görüş ortaya çıkmaktadır:

1) Şafiî mezhebinde Ahmed'den gelen iki rivâyetten birisinde ve bir kesiminin bir bölümüne göre -besmelenin şuna binaen- "Fâtiha'yı okumak nasıl ki vacipse besmeleyi de okumak öylece vaciptir." şeklindeki görüştür.

2) Malikî mezhebinin meşhur görüşünde ifade edildiği gibi, "Besmeleyi gizliden de açıktan da okumak, mekruhtur." diyenlerin görüşü.

3) Besmeleyi okumak caizdir, hatta müstahaptır. Bu da Ebu Hanife'nin ve kendisinden meşhur olarak nakledilen rivâyete göre, Ahmed'in görüşüdür. Hadis ehlinin çoğunluğu da bu görüştedir. Bunlardan bir kesim ise besmeleyi okuyup okumamak arasında fark görmemekte ve her ikisinden birisini yapmayı isteğe bırakmaktadır. Bunlar, birisini yapan kimsenin iki kıraatten birisine göre amel ettiğine, diğerinin de öbür kıraate göre amel ettiğine inanırlar.

Diğer taraftan, besmele okunmakla birlikte açıktan okunması sünnet midir, değil midir? Bu hususta da üç görüş vardır.

"Açıktan okunması sünnettir." denilmiştir. Şafiî'nin ve ona muvafakat edenlerin görüşü böyledir.

Bir diğer görüşe göre, hadis ehliyle rey ehlinin çoğunluğunun ve değişik bölgelerdeki fukahanın çoğunluğunun kabul ettiği gibi, açıktan okunması sünnet değildir.

271 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 349-355.

Öbür görüşe göre, ikisi arasında muayyendir. Nitekim İshak'tan[272] bu şekilde rivâyet nakledilmiştir. Aynı zamanda bu, İbn Hazm'ın ve başkasının çeşitli yerlerde kaydedilmiş görüşleridir. Buna göre şöyle denilir: Besmelenin Kur'ân'dan oluşu hususunda ikisi uç, biri orta olmak üzere, üç görüş vardır.

Birinci uç görüş, besmelenin Neml Sûresi müstesna, Kur'ân'dan olmadığını söyleyenlerin görüşüdür. Nitekim Malikî ve Hanefîlerden bir kesim böyle demiş olmakla birlikte, İmam Ahmed mezhebine mensup kimileri de mezhebinin bu olduğunu iddia ederek yahut da ondan gelen bir rivâyet olmak üzere naklederek ileri sürmüşlerdir.

Öbür uç görüş ise besmelenin her bir sûreden bir âyet yahut bir âyetin bir kısmı olduğunu kabul edenlerin görüşüdür. Şafiî ve ona muvafakat edenlerin meşhur görüşünde olduğu gibi. Bununla birlikte Şafiî'den Fâtiha dışında diğer sûrelerin başından olmadığı, ancak teberrüken sûrelerin başında okunduğunu da söylediği nakledilmiştir. Fakat Fâtiha'dan olduğunu söylediği, herhangi bir delil de ondan sabit değildir.

Mutedil görüşe gelince; bu sûre yazıldığı yerde Kur'ân'dandır. Bununla birlikte sûrelerden değildir. Aksine her bir sûrenin başında bir âyet olarak yazılmıştır. Bu şekilde her sûrenin başında da bağımsız bir âyet olarak okunur. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), üzerine Kevser Sûresi indirilince onu böylece okumuş ve (sonra) *"İnna ateyna kelkevser: Muhakkak biz, sana Kevser'i verdik."* (Kevser, 1) diye okumuştur. Nitekim bu husus, Müslim'in Sahih'inde sabittir. Yine onun: "Kur'ân'dan otuz âyetlik bir sûre bir adama günahları bağışlanıncaya kadar şefaat etmiştir. Bu ise: *"Mülk elinde bulunanın şanı ne mübarektir."* (Mülk, 1) âyetidir, diye buyurmuştur.[273] Bunu, Sünen sahipleri rivâyet etmiş ve Tirmizî, hasen olduğunu söylemiştir. Bu görüş, Abdullah el-Malik'in de görüşüdür. Ahmed b. Hanbel'in kendinden açıkça ifade edilen görüşü de budur.

Ebu Bekr er-Razi'nin zikrettiğine göre -kendisince- Ebu Hanife mezhebinin gereği de budur. Ve bu, aynı zamanda bu mesele hakkındaki görüşü tahkik edip, bu hususta delillerin muktezası ile sûreden ayrı bir satır halinde yazılmasını bir arada değerlendirip, bu hususta orta yolu izleyen diğer şahsiyetlerin de görüşüdür. Bunu, İbn Abbas'ın şu rivâyeti de desteklemektedir: "Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), üzerine 'Rahman, Rahim Allah'ın adıyla.' buyruğu nazil olmadıkça sûrenin ayrı bir sûre olduğunu bilmezdi."[274]

272 İmam İshak b. Râhûye olup 238 h. yılında vefat etmiştir.
273 Kaynakları daha önce gösterildi.
274 Kaynakları daha önce gösterildi.

Bunu, Ebu Davud rivâyet etmiştir. Bu kanaatte olanların da Fâtiha'ya dair iki görüşleri vardır. Bu iki görüş de İmam Ahmed'ten gelen iki rivâyettir.

Bununla birlikte doğrusu şudur: Açıktan okunmayıp ağır basan bir maslahat dolayısıyla açıktan okunması meşru olabilir. Mesela imamın bazı hallerde kendisine uyanlara öğretmek gibi bir maksatla okuması meşru görülebilir. Namaz kılanların da bazen birkaç kelimeyi açıktan okumaları uygun olabildiği gibi, bir kimsenin kalpleri ısındırmak, söz birliğini sağlamak ve arayı düzeltme imkânını kaybetmek korkusu ile daha faziletli olanı terk etmesi de uygun düşebilir. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in, Beyt'i/Kabe'yi İbrahim (aleyhisselâm)'ın kurduğu temeller üzerine bina etmemesi buna benzer. Çünkü Kureyşliler, cahiliye döneminden yeni kurtulmuşlar ve böyle bir şey yaparak onları uzaklaştırmaktan korkmuştur.[275] O, bu durumdan söz birliği ve kaynaşma maslahatının, Kabe'nin İbrahim (aleyhisselâm)'ın temelleri üzerine bina edilmesi maslahatının önünde geldiğini görmüştür.

İbn Mesud da Osman (radıyallâhu anh)'ın arkasında namazını kasretmeden tam kılıp, onun böyle yapmasına tepki gösterip bu hususta bazı sözler söyleyince o: "İhtilaf, bir şerdir." demişti.[276] İşte bundan dolayı Ahmed ve daha başka imamlar; besmele ile ve vitr'in bitişik (iki artı bir şeklinde değil de üç rekatı birlikte) kılınması vb. daha faziletliyi bırakıp fazileti daha az ve caiz olan işe yönelmek gibi hallerde açıkça ifade etmiştir. Bundan maksat ise cemaate uyanların birbirleriyle kaynaşmalarını ya da onlara sünneti öğretmek vb. hususlardır. Allah, en iyi bilendir.][277]

İbn Teymiyye dedi ki: [Yine ona, "*Bismillâhirrahmânirrahîm* her bir sûrenin başında bir âyet midir? Allah'ın ecrinizi vermesini dileyerek bize fetvamızı verir misiniz?" diye sorulması üzerine, o da şu cevabı vermiştir:

Elhamdulillah, Müslümanlar yüce Allah'ın: "*Muhakkak o, Süleyman'dandır ve muhakkak o, Rahman, Rahim Allah'ın adıyla (diye başlıyor.)*" (Neml, 30) buyruğunda Kur'ân-ı Kerim'den olduğu üzerinde ittifak etmişler; fakat yazılmış olduğu şekliyle sûrelerin baş taraflarındaki durumu hakkında üç farklı görüşe sahiptirler:

275 Âişe (radıyallâhu anha)'dan rivâyet edilmiş, Müttefaku'n-Aleyh (Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edilen) bir hadistir.

276 Ebu Davud, 1960; Abdurrezzak, 4269; Bezzar, 1641; Taberânî, Emsat, 6637; Ebu Ya'la, 5377 hadis sahihtir.

277 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 433-437. Bu açıklamaları Fatiha'nın açıktan okunmasına dair bir bahis arasında sözkonusu etmiştir.

1) Besmele, Kur'ân'dan değildir. Teberrüken yazılmıştır. İmam Malik'in ve Hanefîlerden bir kesimin görüşü budur. Bu, aynı zamanda İmam Ahmed'den gelen bir rivâyet olarak nakledilmekte ise de -onun mezhebindeki bir görüş olmakla birlikte- ondan sahih olarak nakledilmemiştir.

2) Besmele, her sûrenin bir parçasıdır. Ya bir âyettir veya bir âyetin bir bölümüdür. Bu da İmam Şafiî'nin görüşüdür.

3) Besmele, Allah'ın Kitab'ında her bir sûrenin başında yazıldığı yer, Kur'ân-ı Kerim'dendir; sûreden değildir. Bu da İbnul Mübarek'in, Ahmed b. Hanbel'in ve daha başkalarının görüşüdür. er-Razi'ye[278] göre, Ebu Hanife'nin mezhebinin muktezası/gereği budur. Bu da görüşlerin en mutedil olanıdır.

Besmelenin mushafta Kur'ân'ın yazıldığı kalem ile yazılmış olması, onun Kur'ân'dan olduğuna delildir. Fakat onun kendisinden önceki ve sonraki buyruklardan ayrı olarak tek başına yazılması da besmelenin sûreden olmadığına bir delildir. Ayrıca buna Sünen sahiplerinin Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğuna dair naklettikleri rivâyet de delildir: *"Kur'ân-ı Kerim'den otuz âyetlik bir sûre bir adama günahları bağışlanıncaya kadar şefaat etti. Bu sûre ise her şeyin mülkü elinde olanın şanı ne mübarektir."* (Mülk, 1) Sûresidir.[279] Ama bu, ötekine aykırı değildir. Çünkü Sahih'te kaydedildiği üzere Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), kısa bir süre uyudu ve: "Az önce üzerime bir sûre indirildi." buyurduktan sonra *"Bismillâhirrahmânirrahîm, İnna ateyna kelkevser: Rahman, Rahim Allah'ın adıyla. Muhakkak Biz, sana Kevser'i verdik."* (Kevser, 1)'i okudu.[280] Çünkü burada, besmelenin sûreden olduğunu zikretmemektedir. Aksine bu hadisten anlaşılan, her sûrenin başında okunacağıdır. Bu da bir sünnettir. Besmele, sûrenin kendisinden olmasa dahi her bir sûrenin başında okunur.

Bunun bir benzeri de İbn Abbas'ın şu hadisidir: "Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Bismillâhirrahmânirrahîm" nazil olmadıkça bir sûrenin diğerinden ayrıldığını bilmezdi. Bunu, Ebu Davud rivâyet etmiştir.[281] Bu hadisten, besmelenin sûreleri birbirinden ayırmak için indiği anlaşılmakta ise de sûreden bir âyet olduğu anlaşılmamaktadır. Çünkü "Tebarakellezi biyedihilmülk" (Mülk) Sûresi, besmelesiz otuz âyet-i kerimedir. Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin sayı-

278 Kasır el-Cessas diye bilinen hanifi alimi Ebu Bekr er-Razi'dir. 370 yılında vefat etmiştir. Mefatihü'l-Gayb tefsirinin sahibi değildir. Müfessir er-Razi de kendi görüşünü tefsirinde I, 197'de zikretmiş bulunmaktadır.

279 Kaynakları daha önce gösterildi.

280 Kaynakları daha önce gösterildi.

281 Kaynakları daha önce gösterildi.

larını tespit eden uzmanlardan hiçbir kimse, besmeleyi sûreden bir âyet olarak saymamıştır. Ancak bunlar, Fâtiha Sûresi hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Diğer sûreler için değil de besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olup olmadığı hususunda iki görüşleri vardır. Bu iki görüş, aynı zamanda İmam Ahmed'ten gelen rivâyettir.

Birinci rivâyet: Besmele, diğer sûrelerin değil, Fâtihatü'l-Kitab'ın bir âyetidir. Bu, hadis ehlinden bir kesimin de görüşüdür. Zannederim Ebu Ubeyd'in görüşü de budur. Bu gibi kimseler, besmelenin Fâtiha'dan olduğuna dair kaydedilen rivâyetleri delil göstermişlerdir. Bunların görüşüne göre besmelenin namazda okunması gerekir. Bunlar da besmeleyi açıktan okumasalar dahi besmelenin okunmasını vacip kabul ederler.

İkinci rivâyete göre: Besmele, nasıl ki diğer sûrelerin bir âyeti değilse Fâtiha'dan da değildir. Bu görüş, daha açık/güçlüdür. Çünkü Sahih'te Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğu sabittir: "Yüce Allah buyuruyor ki: Namazı, kendimle kulum arasında iki yarıya böldüm. Yarısı benim, yarısı onundur. Ayrıca kuluma istediği verilecektir. Kul: "Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır." buyurur Allah: Kulum bana hamd etti, der. Kul: "Rahman, Rahim." der Allah: Kulum beni övdü, der. Kul: "Din gününün maliki." der. Allah: Kulum beni yüceltti, der. Kul: "Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Sen'den yardım dileriz." der. Allah: Bu âyet benimle kulum arasında iki yarıya ayrılmıştır. Kuluma da dilediği verilecektir, buyurur. Kul: "Bizi dosdoğru yola ilet..." der. Allah: Bunlar, kulumundur. Kuluma da istediği verilecektir."[282] Eğer besmele Fâtiha'dan olsaydı, diğer âyetleri zikrettiği gibi onu da mutlaka zikrederdi.

Uydurma bir hadiste besmeleden bu şekilde zikredildiği rivâyet edilmektedir. Bu hadisi, Abdullah b. Ziyad b. Seman rivâyet etmiş ve onu es-Sağlabî'nin tefsirinde zikrettiği gibi zikretmiştir.[283] Açıktan okunacağı ile ilgili diğer hadisleri de toplayanlar buna örnektir. Bütün bu hadisler ya zayıftır veya uydurmadır.[284]

282 Kaynakları daha önce gösterildi.

283 Şeyhu'l-İslâm, bu hususu birkaç yerde sözkonusu etmiştir. Bunlardan birisi Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 422-423'tür. el-Vâhidî'nin tefsirinde, I, 53; Darâkutnî'nin Sünen'inde, I, 312'de, Abdullah b. Ziyad b. Seman yoluyla zikrettiği hadise gelince bu, terk edilmiş ravilerden birisi olan Medineli fakihtir. Malik, onun yalancı olduğunu söylemiştir. es-Sağlabi'nin ise "el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân" adındaki tefsir ise hala yazmadır. Hadis ile ilgili olara ez-Zeylai, Nasbu'r-Râye, I, 340'ta geniş açıklamalarda bulunmuştur.

284 Şeyhu'l-İslâm, açıktan okuma ile ilgili hadislere dair Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 371-372, 422-423, 426-427, 430-431, 415-417, 440-442'de açıklamalarda bulunmuş. İbnu'l-Kayyım da üstadının açıklamalarını Zadü'l-Meâd, I, 206-207'de özetlemiştir. Ayrıca bk. Zeylai, Nasbu'r-Râye, I, 327-262.

Eğer besmele Fâtiha'dan olmuş olsaydı; yüce Rabbe ait üç buçuk âyet, kula ait de üç buçuk âyet olmazdı. Hadisin zahiri, paylaştırmanın âyetlere göre yapılmış olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah: "Bunlar, kuluma aittir." demektedir. Bu ise çoğula işarettir. Böylelikle yüce Allah'ın: "Bizi dosdoğru yola ilet." buyruğundan itibaren, sûrenin sonuna göre besmeleyi Fâtiha'dan bir âyet olarak saymayanların görüşlerine göre üç âyet olduğu anlaşılmaktadır. Ancak besmeleyi Fâtiha'dan bir âyet olarak sayanlara göre bunları iki âyet kabul eder.

Aynı şekilde Fâtiha, Kur'ân sûrelerinden bir sûredir ve besmele de bu sûrenin başında yazılıdır. O halde bu açıdan, Fâtiha ile diğer sûreler arasında herhangi bir fark yoktur. Bu da ibretle bakmanın/kıyasın en açık şekillerinden birisidir.

Yine besmele Fâtiha'dan olsaydı, sûrenin diğer âyetlerinin okunduğu gibi onun da açıktan okunması gerekirdi. Bu ise Şafiî gibi besmeleyi açıktan okumayı ön gören kişilerin ve Mekkeliler'le Basralılar'dan bir kesimin görüşüdür. Çünkü bu kanaatte olanlar, "Fâtiha'dan bir âyet olup Fâtiha'nın diğer âyetleri gibi açıktan okunur." demişler ve bu hususta kimisi Ashab-ı Kiram'dan, bir kısmı da Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den nakledilmiş bazı rivâyetlere dayanmışlardır. İbn ez-Zübeyr vb. Ashab-ı Kiram'dan nakledilmiş rivâyetlerin arasında sahih olanları da, vardır zayıf olanları da vardır. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye rivâyet edilenler ise zayıf ya da uydurmadır. Nitekim Dârakutnî ve daha başka hadis hafızları bunun böyle olduğunu söylemiştir.

Bundan dolayı bilinen Sünen ve Müsned sahibi olan hadis alimleri, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den besmelenin açıktan okunacağına dair bir tek hadis dahi rivâyet etmemişlerdir. Fakat bu gibi hadisleri ise ancak aralarındaki farkı ayırdedemeden es-Sağlabi vb. kimselerle bu alanda hadis alimlerinden eser tasnif etmiş bazı kimseler gibi rivâyetleri birbirinden ayırdetmeyenler rivâyet ederler. Fukahadan bir kesimin fıkıh kitaplarında zikrettikleri de bunun gibidir. Ahmed'den ve başkalarından açıktan okunacağına dair nakledilen görüş, aslında ondan gelen iki rivâyetten birisi olan besmelenin Fâtiha'dan olduğu ve dolayısıyla "Fâtiha'nın diğer âyetleri açıktan okunduğu gibi besmele de açıktan okunur." şeklindeki kanaatine binaen ifade edilmiştir. Hâlbuki onun benimsediği görüş bu değildir. Tam aksine ona göre besmele, içten okunur.

Her ne kadar besmelenin Fâtiha'dan olduğunu söylemiş olsa dahi İmam Ahmed'e göre besmele, ancak ağır basan bir maslahat dolayısıyla açıktan okunur. Namaza duranların, hiçbir şekilde Kur'ân okumasını bilmeyen kimseler olması, buna örnektir. Bu durumda, besmeleyi okumanın sünnet olduğunu onlara

öğretmek maksadıyla besmeleyi açıktan okur. Nitekim İbn Abbas da cenaze namazını kıldırırken Fâtiha'yı açıktan okumuştur.[285] Ömer b. el-Hattab da istiftah (namaza başlarken Fâtiha'dan önceki) duayı açıktan okumuştur.[286] Ayrıca Ebu Hureyre, önce besmeleyi sonra da Ummu'l-Kitab'ı okuduğunu ve: "Ben, aranızda namazı Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in namazına en çok benzeyen kişiyim." demiştir. Bunu, Nesaî[287] rivâyet etmiş olup, bu da bu kanaatte olanların delil olarak gösterdiklerinin en ceyyidi/iyisidir.

Aynı şekilde İmam Ahmed'in mezhebine mensup kimi ilim adamı, buna muhalif açıklamada bulunmuş ve onun eğer imama uyanlar, besmeleyi açıktan okumayan kimselere tepki gösteren kimseler gibi durum varsa besmelenin açıktan okunacağını ifade etmişlerdir. Çünkü bu durumda besmeleyi açıktan okumak da, içten okumak da sünnettir. Eğer içten okuyan bir kimse, besmeleyi açıktan okursa hiç şüphesiz namazı sahih olur. Ebu Hanife, Malik, Ahmed ve Evzaî gibi ilim adamlarının çoğunluğu (cumhuru), açıktan okunacağı görüşünde değildirler. Fakat aralarında, bunu içten okuyanlar vardır; Ebu Hanife, Ahmed ve başkaları gibi. Bazıları da ne içten ne de açıktan okurlar; Malik gibi.][288]

İbn Teymiyye dedi ki: [Besmelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmamasına gelince; Malik gibi bir kesim, besmelenin Neml Sûresi dışında Kur'ân'dan bir âyet olmadığını söylemişler ve bunlar, Ashab-ı Kiram'ın mushafa Allah'ın kelamından olmayan şeyleri teberrük maksadıyla koymuş oldukları kanaatini benimsemişlerdir. İmam Ahmed'in mezhebine mensup bir kesim ilim adamı, bunun İmam Ahmed'den gelen bir rivâyet olduğunu nakletmişler; hatta belki de bazıları, onun görüşünün bu olduğuna inanmışlardır.

Aralarında Şafiî'nin de bulunduğu bir kesim de şöyle demiştir: "Ashab-ı Kiram, mushafta Kur'ân'dan olmayan hiçbir şeyi yazmamış olmakla birlikte, besmeleyi mushafa yazdıkları aynı kalem ile yazmalarının tek sebebi, besmelenin sûrenin kendisinden olmasından dolayıdır." Bununla birlikte, daha başka delilller de ileri sürmüşlerdir.

Ahmed gibi hadis ehli fukahanın ve Ebu Hanife mezhebine mensup muhakkiklerin çoğunluğu ise orta yolu tutturarak şöyle demişlerdir: Besmelenin mushafa yazılması, Kur'ân-ı Kerim'den olmasını gerektirir. Çünkü onların mushafa

285 Buhârî, 1335.
286 Müslim, 399.
287 Nesaî, II, 134; İbn Hibban, 180, 1797-el-İhsan; İbn Huzeyme, 499. Sahih bir hadistir.
288 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 438-442.

Kur'ân'dan olmayan bir şey yazmadıkları bilinen bir husustur. Fakat bu durum, besmelenin sûreden olmasını gerektirmez. Aksine besmele, her sûrenin baş tarafında indirilmiş başlı başına bir âyettir. Tıpkı Ashab-ı Kiram'ın besmeleyi ayrı bir satır halinde yazdıkları gibi. Nitekim İbn Abbas da şöyle demiştir: "Bismillahirrahmanirrahim indirilmedikçe bir sûrenin diğerinden ayrı olduğunu bilmezdi."[289] İşte bunlara göre besmele, her bir sûrenin başında Allah'ın Kitab'ından bir âyet olup, onun içine (mushafa) yazılmıştır. Ama sûrelerden değildir. İşte Ahmed'den, birçok yerde açıkça zikredilen rivâyet budur. Ondan, buna muhalif açık bir nakil bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu, Abdullah b. Mübarek'in ve başkalarının görüşüdür. Bu husustaki görüşlerin en mutedil ve en dengeli olanları da budur.][290]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Besmele, onların büyük çoğunluğu nezdinde özel olarak gözetilen bir maksattır. Çünkü besmele, bir vesiledir. Zira Kur'ân okuyacak bir kimsenin "Bismillah" demesi, "Allah'ın adıyla okuyorum" ya da "okumaktayım" anlamına gelir. Bundan dolayı besmele çekmek, bütün amellerin başında meşru kılınmıştır. Bu sebeple kişi; yemek yerken, içerken, evine girerken, evinden çıkarken, mescide girerken, mescidden çıkarken vb. işleri yaparken Allah'ın adını anar. Ayrıca hayvan kesimi esnasında besmele çekmek, tevhidin şiarlarındandır. Buna göre namaz ve kıraat, amellerden birer amel oldukları için onlara besmele ile başlanmıştır.

İşte bu sebeple şanı yüce Allah, besmeleyi her sûrenin başında indirmiştir. Besmele, Ashab-ı Kiram'ın yazdığı şekilde, yazıldığı yerde Kur'ân-ı Kerim'dendir. Fakat o, sûrenin başında bağımsız bir âyettir, sûreden değildir. Bu görüş, bu husustaki ilim adamlarının üç görüşü arasında en mutedil olan görüştür. Besmele, bir tabii ve bir vesile olduğu için hamd (Fâtiha Sûresi'ndeki övgü), bizatihi maksat gözetildiği için, besmele çekmek de bunun bir yolu, bir vesilesi olduğundan maksat olan açıktan okunur ve ilan edilir, vesile ise içten okunur. Nitekim ilim adamlarının cumhurunun görüşü budur. Sahih hadisler de buna delildir. Nitekim Müslümanların ittifakı ile ve aynı zamanda Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den mütevatir bir sünnet olarak besmelenin hutbelerde açıktan okunmadığı, görülen bir husus değil midir? Bunun yerine, Kur'ân olmasa bile hutbeye hamd ile başlanır.][291]

289 Kaynakları daha önce gösterildi.

290 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 406.

291 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 392-393.

Yazma olarak bulunan ve Mecmû'u'l-Fetâvâ'nın on dördüncü cildinde yayınlanan, oradan hareketle de "Dekaiku't-Tefsir" ve "et-Tefsirü'l-Kebîr"de kaydedilen Şeyhu'l-İslâm'a ait tefsir, buradan başlamaktadır. [292]

Kur'âna Uymaya Delil Teşkil Eden Âyetler

Yüce Allah'ın: *"Bizi dosdoğru yola ilet."* (Fâtiha, 6) buyruğu, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den gelen merfu tefsirde Allah'ın Kitab'ı olduğu belirtilmektedir.[293]

Merhum İbn Teymiyye'ye, bazı hadisler hakkında "Sahih midirler? Bu hadisleri, birisi, muteber kimselerden sahih senedle rivâyet etmiş midir?" diye sorulmuş, o da şöyle demiştir:[294]

Fâtihatü'l-Kitab'a Dair Hadis

Fâtihatü'l-Kitab'a dair hadis, Sahih'te Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sabit olmuştur.[295] Müslim'in Sahih'inde İbn Abbas'tan şöyle dediği sabit olmuştur: "Cebrail, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in yanında oturuyorken, yukarıdan bir gıcırtı işitip başını yukarıya kaldırdı ve dedi ki: Bu, semada bugün açılan bir kapıdır. Bu kapı, bugüne kadar hiç açılmamıştı, dedi. O kapıdan bir melek inince: Bu yeryüzüne inen melek, bugünden başka daha önce hiç inmemişti, dedi. Selam verdi ve dedi ki: Sen'den önce hiçbir peygambere verilmemiş ve sana verilen iki nurun müjdesini veriyorum. Bunlar, Fâtihatü'l-Kitâb ile Bakara Sûresi'nin sonundaki âyetlerdir. Bunlardan okuduğun her bir harfin gereği, mutlaka sana verilecektir, dedi."[296]

---

292 Daha önce mukaddimede aslında Dekaiku't-Tefsir ile et-Tefsirü'l-Kebir'in Mecmû'u'l-Fetâvâ'da neşredilenin kendisi olduğuna işaret edilmişti.

293 İlgili yerdeki dipnotta "asıl nüshada boşluk" kaydı bulunmaktadır. Maalesef "et-Tefsirü'l-Kebir"in Dr. Abdurrahman Umeyre tahkiki ile yapılan baskısında bu husus zikredilmemektedir. Hadise dair açıklama da ileride gelecektir.

294 Bu soruyu aynı şekilde et-Tefsirü'l-Kebir ile Dekaiku't-Tefsir'i tahkik edenler zikretmemişlerdir.

295 O, şöyle buyurdu: "Yüce Allah buyuruyor ki: Namazı, kendimle kulum arasında iki yarıya böldüm. Yarısı benim, yarısı kulumundur. Kuluma da istedikleri verilir. Kul: 'Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.' dediği zaman Allah: Kulum bana hamd etti, der. O: 'Rahman, Rahim.' dediği zaman Allah da: Kulum beni övdü, der. O: 'Din gününün malikidir.' derse Allah: Kulum şanımı yüceltti, der. Kul: 'Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz.' diyecek olursa O: Bu âyet benimle kulum arasındadır. Kuluma da istediği verilir buyurur. Kul: 'Bizi dosdoğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet gazaba uğramışların ve sapıtanların yoluna değil.' diyecek olursa yüce Allah: İşte bunlar da kuluma aittir ve kuluma istediği verilecektir."

296 Müslim, 254.

Bir hadiste de şöyle denilmektedir: "Fâtihatü'l-Kitâb, bana Arşın altındaki bir hazineden verilmiştir."[297]

Ummu'l-Kur'ân, es-Seb'u'l-Mesânî ve el-Kur'ânu'l-Azim

Şanı yüce Allah, Ummu'l-Kur'ân, es-Seb'u'l-Mesânî ve Kur'ân'ı Azimuşşan hakkında, "Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Sen'den yardım dileriz." buyurmaktadır. Bu sûre, Ummu'l-Kur'ân'dır, Fâtihatü'l-Kitab'dır, es-Seb'u'l-Mesânî ve el-Kur'ânu'l-Azim'dir. Aynı zamanda eş-Şafiye ve kendisi okunmadan hiçbir namazın caiz olmadığı namazlarda okunması vacip olan "el-Vacibe"dir, el-Kâfiye'dir. Başkasının yerini tuttuğu halde, başkası onun yerini tutamaz.

Namaz, amellerin en faziletlisidir. O, pek güzel sözlerden ve salih amellerden oluşur. Onun güzel sözlerinin en faziletlisi ve en vacibi Kur'ân-ı Kerim'dir. Namazın en faziletli ve en vacip salih ameli ise secdedir. Nitekim bu hususu şanı yüce Allah, Rasûlü'nün üzerine ilk sûrede bir arada zikretmiş bulunmaktadır. Çünkü yüce Allah, bu sûrenin başında: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku."* (Alak, 1) diye başlamış ve sûreyi: *"Secde et ve yaklaş."* (Alak, 19) diye bitirmiştir. İşte namaz da bu şekilde olup, başlangıcı kıraattir; sonu da sücuddur.

Bundan ötürü şanı yüce Allah, korku namazı ile ilgili olarak: *"Secde ettikleri vakit sizin arkanızda bulunsunlar."* (Nisa, 102) buyurmaktadır. Burada secdeden kasıt ise imamdan ayrılmalarından sonra tek başına kıldıkları rekattır. Kıraatten önceki tekbir istiftah (Subhaneke ya da Veccehtü duaları) ve istiaze ise namaz için bir tahrimdir (namazın dışındaki fiillerin namazda artık yasak olduğunun başlangıcıdır) ve sonrakileri için bir mukaddimedir. İlk başlanılan bir mukaddime gibidir. Secdeden sonra yapılan oturuş ve oturuş halindeki teşehhüd, Allah'a tahiyye, Allah'ın salih kullarına selâm. dua ve hazır bulunanlara selâm ise namaz için bir tahlil (namazın dışındaki fiillerin helal kılınmış olması) ve ondan önce yapılanların bir nihâyetidir. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Namazın

297 Hakim. I. 559: Taberânî, XX, 226. Hadis, bir parça zayıftır. Elbânî, Zaiufu'l-Cami es-Sağır, 3951'de zayıf olduğunu belirtmiştir. Hadis, ayrıca: "Bu sûre, arşın altındaki bir hazineden indirilmiştir." lafzı ile Ali b. Ebu Talib (radıyallâhu anh)'tan da zikredilmiştir. Hadisi el-Metalibu'l-Âliyye, 3885'te kaydedildiği üzere İshak b. Râhûye müsnedinde zikretmiştir. Senedi ise sahihtir. Yine bu hadisin Müsnedü'l-Firdevs'te ve el-Vâhidî, Esbabü'l-Nüzul'de belirttiği gibi başka bir senedde vardır. Sözkonusu bu rivâyetleri Mevsuatu Ali b. Ebu Talib, 13779'da zikretmiş onun muhakkiki Ali Rıza'da sahih olduğunu söylemiştir. Hadisin uzun ve muhtasar daha başka rivâyet yollarıda vardır. Bunları Suyutî, ed-Durru'l-Mensur, I, 5'te zikretmiş bulunmaktadır.

anahtarı abdest, tahrimi tekbir, tahlili ise selâm vermektir." buyurmuştur.[298] İşte bundan dolayı ilim adamları: "Fazla rükû ve sücud yapmak mı daha faziletlidir, yoksa uzunca kıyamda durmak mı ya da her ikisi birbirine eşit midir?" şeklinde ihtilafa düşmüştür. Bunlar, Ahmed'in ve başkalarının üç ayrı görüşüdür. Bu görüşlerin sahih olanı ise her ikisinin eşit olduğudur. Çünkü kıyamda, zikirlerin en faziletlisi vardır. Secde etmek de amellerin en faziletlisidir. Böylelikle her ikisi eşit olmaktadır. Bundan dolayı Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in namazı da itidalli idi. Rükûnleri, hemen hemen birbirine eşit ifa ederdi. Eğer kıyamı, -gece namazında ve kusuf namazında yaptığı gibi- oldukça uzun tutarsa onunla birlikte rükû ve secdeyi de uzun tutardı. Eğer kıyamı orta halli yaparsa rükû ve sücudu da orta halli olurdu. Ummu'l-Kitap, vacip/farz olan kıraat olduğu gibi Kur'ân-ı Kerim'in de en faziletli sûresidir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), sahih hadiste şöyle buyurmaktadır: "Ne Tevrat'ta, ne İncil'de, ne Zebur'da ne de Kur'ân'da onun gibi bir sûre inmiştir. Bu sûre, es-Seb'u'l-Mesânî ve Kur'ân'ı Azim'dir."[299] Bu sûrenin faziletleri gerçekten pek çoktur.

Hasan-ı Basri'den gelen, İbn Mace'nin ve başkalarının naklettiği bir rivâyete göre şanı yüce Allah, yüz dört kitap indirmiştir. Bu yüz dört Kitab'ın ilmini dört kitapta toplamış, dört Kitab'ın ilmini Kur'ân-ı Kerim'de, Kur'ân-ı Kerim'in ilmini mufassal bölümünü teşkil eden sûrelerde, mufassalın ilmini Ummu'l-Kur'ân'da, Ummu'l-Kur'ân'ı da şu iki kelimede: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* (Fâtiha, 5) buyruklarında toplamıştır. Şüphesiz semadan indirilmiş olan kitapların ilmi, işte son derece kapsamlı bu iki kelime grubunda toplanmış olmaktadır.[300]

İşte bundan dolayı sahih hadiste şu husus sabittir: "Muhakkak yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Namazı, kendimle kulum arasında iki yarıya böldüm. Yarısı benim, yarısı kulumundur. Kuluma da istediği verilecektir..."[301]

298 Ebu Davud, 61, 618; Tirmizî, 3; İbn Mace, 275; Ahmed, I, 129; Şafiî, Müsned, 34; Darimî, 687; İbn Ebu Şeybe, 2378; Taberânî, el-Evsat, 9267; Bezzar, 633; Ebu Ya'la; 616 Ali (radıyallâhu anh)'tan. Ayrıca bunu, Cabir'den Tirmizî, Ahmed, Bezzar ve Taberânî de rivâyet etmekle birlikte senedi zayıftır. Yine bunu, Ebu Said el-Hudrî'den, Tirmizî, İbn Mace, Hakim ve Dârakutnî de rivâyet etmiştir. Bunun da senedi zayıftır. Diğer taraftan bunu, Abdullah b. Zeyd'den Darâkutni ve Evsat adlı eserinde Taberânî rivâyet etmiştir. Bunun da senedi zayıftır. İbn Abbas'tan ise Taberânî el-Kebir ve el-Evsat'da rivâyet etmiş olup bunun da senedi zayıftır. Hadis ise sahih ve sabittir.

299 Kaynakları daha önce gösterildi.

300 Kaynakları daha önce gösterildi. İbn Mace demiş olması, Sünen'de bunu rivâyet ettiği anlamına gelmez. Muhtemelen bu, onun kayıp "tefsir"indedir. Ben, Şeyhu'l-İslâm'ın zikrettiği bu rivâyeti bulamadım. Ancak daha önce belirttiği gibi buna yakın bir rivâyet bulabildim.

301 Kaynakları daha önce gösterildi.

İşte bu nass ile sabit olduğu üzere bu sûre, Allah ile kulu arasında ikiye bölünmüştür. Şu iki kelime (grubu) da sûrenin ortadan bölündüğü yerdir. "Yalnız Sana ibadet ederiz." kendisinden öncekilerle birlikte Allah'a aittir. "Yalnız Sen'den yardım dileriz." kendisinden sonrakilerle birlikte kula aittir. Kula da istediği verilecektir. Selef'ten birisi de şöyle demiştir: Onun yarısı övgüdür, yarısı dilek ve duadır. Ayrıca ibadet ve istianenin her biri de duadır.[302]

Şanı yüce Allah, bize bu iki kelime ile her bir namazda kendisine seslenip dua etmemizi bize farz kılmış olduğuna göre; bunun, bizim kendisine ibadet etmemizin ve O'ndan yardım dilememizin üzerimizde farz olmasını gerektirdiği de bilinen bir husus olur. Çünkü bir ikrar, bir itiraf, bir dua ve bir dilek olan bir sözün gerekli kılınması, aynı zamanda onun anlamının gerekli kılınması demektir. Anlamsız soyut bir lafzın gerekli kılınması değildir. Böyle bir şeyin meydana gelmesi caiz olamaz. Hatta bunun gerekli kılınması, soyut ibadetin ve yardım dilemenin gerekli kılınmasından daha belirgindir. Çünkü onun aslının, mücerred kalp ile yahut da kalp ve beden ile hasıl olması mümkündür. Bu türden vacibin hem şekil hem anlam olarak, hem kalp ile hem bedenin diğer kısımları ile eksiksiz olması için Allah'a dua etmeyi, ona seslenmeyi, onunla konuşmayı ve bu şekilde ona hitap etmeyi vacip kılmıştır.

Bu kapsamlı iki esası, çeşitli yerlerde hem vacip olmak üzere hem vacip kılmamak sûretiyle bir arada zikretmiş bulunmaktadır. Hud Sûresi'nin sonunda: *"Artık yalnız O'na ibadet et ve yalnız O'na tevekkül et."* (Hud. 123) buyruğunda salih kul Şuayb (aleyhisselâm)'ın: *"Benim başarım ancak Allah iledir. Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na dönerim."* (Hud. 88); İbrahim (aleyhisselâm) ile onunla beraber olanların söyledikleri: *"Rabbimiz, yalnız Sana tevekkül ettik, yalnız Sana yöneldik ve dönüş yalnız Sana'dır."* (Mümtehine. 4) buyruğu ile şanı yüce Allah'ın, Rasûlü'ne söylemesini emretmiş olduğu şu buyruklarında olduğu gibi: *"Seni de öylece kendilerinden evvel nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmete, sana vahyettiğimizi kendilerine okuman için gönderdik. Hâlbuki onlar, Rahman'ı inkâr ediyorlar. De ki: O, benim Rabbim'dir. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Ben, yalnız O'na güvenip dayandım, dönüşüm de yalnız O'nadır."* (Rad. 30)

Böylelikle yüce Allah, nebisine şunları söylemesini emretmektedir: Ben, Rahman'a güvenip dayandım, dönüşüm yalnız O'nadır. Nitekim: "O halde yalnızca O'na ibadet et ve yalnızca O'na tevekkül et." buyruğunda da aynı iki husu-

302 Ebu Ubeyd Fezailü'l-Kur'an, 331'de Ebu Bekr b. Ebu Meryem'den, o Mekhul'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ummu'l-Kur'an: kıraat, dilek ve duadır.

su ona emretmiştir. Emir, hem ona hem de ümmetinedir. Gerek Ummu'l-Kur'ân (Fâtiha)'da gerekse başka buyruklarda hem ona hem de ümmetine bunu emretmiş olması, onların bu fiillerinin Allah'a itaat olması, O'nun emrini yerine getirmeleri içindir. Allah'ın ve Rasûlü'nün önüne geçmemeleri içindir. Bundan dolayı Nebimiz'in ve onun ümmetinden ihlâs sahibi kimselerin genel olarak yaptığı bütün duaları, alışkanlıkları ve diğer işleri, Allah'tan gelen bir emir iledir. Onların bu durumu, emrolunmadığı işleri -güzel ya da mübah türünden olsa dahi- yapan kimselerinkinden farklıdır. İşte gerek onun gerekse ümmetinin diğerlerine ümmeti arasından ihlâs sahibi kimselerin, -dosdoğru yoldan inhirâf edenlerin yaptığı gibi- onun getirdiklerini başka şeylerle karıştırıp şaibelendiren kimselere, üstün ve faziletli olmalarını gerektiren sebeplerden birisidir.

İşte Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), ibadetlerinde, zikirlerinde, dua ve yakarışlarında bu iki aslı maksat olarak gözetiyordu. Kurban keserken söylediği "Allahım! Bu, Sen'dendir ve Sana'dır."[303] sözü, buna bir örnektir. Onun "Sen'dendir" buyruğu, tevekkülün ve ondan yardım dilemenin anlamını; "Sana'dır/Senin içindir" buyruğu da ibadetin anlamını ifade eder. Yine gece namazı kılarken söylediği: "Sana teslim oldum, Sana iman ettim, Sana tevekkül ettim, Sana yöneldim, Senin adına davalaştım, Senin huzurunda muhakemeye çağırdım. (Allahım) Sen'den başka bir ilah olmadığı için, beni saptırmandan izzetine sığınıyorum. Sen asla ölmeyen dirisin. Cinler ve insanlar ise ölürler."[304] vb. buyruklar.

Bu esas iyice anlaşıldığına göre, şunu belirtelim ki insan, bu iki vacibde/görevde, mümkün olan kısımlardan ibaret şu dört halden birisinde olur. Ya her ikisini yerine getirir, ya yalnızca ibadeti yerine getirir, ya sadece ondan yardım dilemeyi gerçekleştirir ya da hepsini terk eder.

Bundan dolayı insanlar, hatta türlü dinlere mensup olanlar, bu dört kısım içerisinde bulunmuşlardır ve bu dört kısma ayrılmış olanlardır. Buradaki açıklamalardan hedef onlardır:

Bir kısımda, yalnızca Allah'a bağlı kalmak, emre ve yasağa uyup yüce Allah'a ihlâsla yönelmek, emirlerine ve yasaklarına, kevnî buyruklarına boyun eğmek hususlarında şeriate tabii olmak özelliği daha ileridedir. Fakat O'ndan yardım dilemek ve O'na tevekkül etmek açısından eksikliği bulunabilir. Burada ya acizdir ya da haddi aşmış bir kimsedir. Bununla birlikte böyle bir kimse, görünen düşmanı karşısında yeniktir. Bazı hallerde, karşı karşıya kaldığı musibetlerden

303 Kaynakları daha önce gösterildi.
304 Buhârî, IX, 143-162; Müslim, 2717 İbn Abbas'tan.

dolayı çokça sabırsızlık gösterir. Elde edemekleri için üzülür. Allah'ın şeriatını ve emrini bilenlerin, kendisinin şeriate ve şer'i ibadete tabii olduğu kanaatinde olanların, bununla birlikte onun kaza ve kaderini bilmeyenlerin çoğunluğunun durumu budur. Bu gibi kimselerin maksatları güzeldir. Hakka taliptirler. Fakat hedefe ulaştıran yolu ve buna götüren yöntemi bilmemektedirler.

Bir diğer kısımda, Allah'ın yardımını dilemek, O'na tevekkül etmek, O'nun huzurunda fakirliğini, muhtaçlığını açıkça ortaya koymak, kaza ve kaderine, kevnî kelimelerine boyun eğmek maksadı daha baskın gelir. Fakat bu kısmın, ibadet ve dini Allah'a hâlis kılmak bakımından eksikliği bulunabilir. Bundan dolayı o, öbür maksada sahip bulunsa bile dinin tamamının Allah'ın olmasını maksat olarak gözetmez. Böylelikle bu kimse, Allah'ın şeriatına ve onun düzenine uyan bir kişi olmaz. Aksine bunun maksadı, âlemde bir çeşit otorite sahibi olmaktır. Bu, ya kudret ve etki otoritesi olur yahut da keşif ve haber verme otoritesi olur. Ya da bunun maksadı; istediğini elde etmek, hoşlanmadığı şeyleri hangi yoldan olursa olsun def edip uzaklaştırmak da olabilir. Yahut da onun maksadı, hangi şekilde olursa olsun bir tür ibadet ve bir ilaha yönelmek olabilir. Onun bütün çabası, maksadını gerçekleştirmekte kendisine yardımcı olacak yardım dilemeye ve tevekküle yöneliktir. Bu da ya cahil birisi olur yahut da Allah'ın kendisine vermiş olduğu emirlerin bir kısmını terk eden, Allah'ın yasakladığı bazı şeyleri de işleyen zalim birisi olur. Allah aşkına yönelen, tasavvufa kendisini veren ve fakirlik yoluna yönelenlerin çoğunun durumu budur. Allah'ın kaza ve kaderine şâhit olur; ama Allah'ın emir ve yasağına tanıklık etmez. Kainatın, Allah'ın var etmesiyle ayakta durduğuna, kainatın O'na muhtaç olduğuna (fakr) ve O'nun bu kainatı ayakta tuttuğuna şâhitlik eder; fakat O'nun emredip yasakladıklarına şâhitlik etmez. Allah'ın kendisinden neyi sevip neden razı olduğuna, kendisinin neleri yapmasından hoşlanmayıp gazap ettiğine de bakmaz.

Bundan dolayı bu gibi kimseler arasında, birtakım keşifleri, etkileri ve olağanüstü bazı halleri görülenler çok olur. Bununla birlikte böyleleri, kısmen şeriattan uzak, bazı emirlere de aykırı durumlar sergilerler. Bunlardan bir kişi, aşırıya kaçacak olursa ibahiliye/her şeyi mübah görmeye ve (şer'i kayıtlardan kurtulmak anlamında) çözülüşe gider. Bazen de tevhidin bozuluşu noktasına kadar çıkar. Böylelikle ittihada ve kayıtlı hulûle girer. Birçok şeyhin durumu gibi. Menazilü's-Sailîn sahibinin ve ondan başkalarının sözlerinde buraya kadar ulaşan ifadeler görülmektedir.[305]

305 Menazilü's-Sailîn adlı eserin sahibi, Abdullah b. Muhammed b. İsmail el-Ensarî el-Herevî Ebu İsmail'dir. Kendi çağında Horosan şeyhi ve Hanbelîler'in büyüklerindendir. 396 yılında

Hatta bazıları, mutlak ittihat ve vahdet-i vücud söylemini dillendirme çerçevesine dahi girebilir. Buna bağlı olarak mutlak varlığın Allah olduğuna inanır. Nitekim el-Futuhatu'l-Mekkîye sahibi,[306] baş tarafında şunları söylemektedir:

الرَّبُّ حَقٌّ وَالْعَبْدُ حَقٌّ　　يَا لَيْتَ شِعْرِي مَنْ الْمُكَلَّفُ ؟

إنْ قُلْتَ عَبْدٌ فَذَاكَ مَيِّتٌ　　أَوْ قُلْتَ رَبٌّ أَنَّى يُكَلَّفُ ؟

"Rabb da haktır kul da haktır

Keşke bilsem mükellef kimdir?

Eğer kuldur dersen, o ölecektir

Eğer Rabbdır diyecek olursan, ona kim yükümlülük verebilir?"[307]

Üçüncü bir kısım ise Allah'a ibadetten de, O'nun yardımını istemekten de birlikte yüz çeviren kimselerdir. Bunlar da dünya ehli ve din ehli olmak üzere iki kısımdır. Bunların din ehli olanları; Allah'tan başkasına ibadet eden, bozuk dine mensup olan kimselerdir. Kendi zanları ve hevalarının etkisiyle Allah'tan başkasından yardım isterler. "Onlar, ancak zanna ve nefislerin hevasına uyarlar. Hâlbuki Andolsun ki, Rabblerinden kendilerine hidâyet gelmiştir." (Necm, 23) Aralarından dünya ehli olan kimseler ise sebeplere olan inançları ile çabuk geçen şu dünyadan canlarının çektiği şeylere taliptirler.[308]

Şunu bilelim ki, Allah'a ibadet etmekten ve O'ndan yardım istemekten bazen yüz çevirebilen kimseleri ve O'ndan başkasına ibadet edip, başkasının yardımını isteyenleri birbirinden ayırmak gerekir.

"Hamd, Âlemlerin Rabbine Mahsustur"

Yüce Allah, sûrenin baş tarafında: "Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur." buyurarak şu iki isim ile, Allah ve Rabb isimleriyle başlamaktadır. "Allah", kendisine ibadet olunan ilahtır. Bu isim ile ibadetin zikredilmesi, hakk olandır.

dünyaya gelmiştir. Zemmu'l-Kelam, el-Faruk Fi's-Sıfat ve Menazilu's-Sailin eserlerinden bazılarıdır. Bu sonuncu eseri, büyük ilim adamı İbnu'l-Kayyım, Medaricu's-Salikîn adlı eserinde şerh etmiştir. 481 yılında vefaat etmiştir. Muhammed es-Seyyid el-Cüneylid, yanlışlıkla Dekaiku't-Tefsir, I. 176'da biyografisini kaydetmiştir.

306 İbn Arabi et-Tai el-Endelüsi olup Vahdet-i Vucud anlayışına sahiptir. Bilinen bir kişi olup 638 yılında vefat etmiştir. Sözü edilen kitabı defalarca basılmıştır.

307 el-Futuhatu'l-Mekkiye, II, Buğlak baskısı.

308 Şeyhu'l-İslâm burada dördüncü kısmı açıkça ortada olduğu için zikretmemektedir. Dördüncü kısım ise hem ibadet ehli hem de Allah'tan yardım isteyen kimselerdir.

Bundan ötürü Allahu Ekber, Elhamdulillah, Subhanallah, La İlahe İllallah denilir. Rabb ise terbiye eden, yaratan, rızık veren, yardım eden, hidâyete iletendir. Bu isim ise yardım dilemek ve dua edip istemek için kullanılmayı en çok hak eden isimdir.

Bundan dolayı *"Rabbim! Bana, ana ve babama mağfiret buyur."* (İbrahim, 41) *"Rabbimiz! Biz, nefislerimize zulmettik. Eğer sen bize mağfiret buyurmaz, merhamet etmezsen; hiç şüphesiz zarara uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 33) *"Rabbim! Gerçekten ben, kendime zulmettim. Beni bağışla!"* (Kasas, 16) *"Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizde aşırı gidişimizi bize mağfiret buyur!"* (Al-i İmrân, 147) *"Rabbimiz! Eğer unutur yahut hata edersek bizleri sorgulama!"* (Bakara, 286) buyrulmuştur. O halde genellikle meşru olan dua ve yardım dileme, Rabb ismiyle yapılır.

Buna göre birinci isim; kulun amacını, akıbetini ve varacağı son noktayı, ne için yaratıldığını, onun salahının ve kemalinin nerede olduğunu -ki bu da Allah'a ibadettir- ihtiva eder. İkinci isim ise kulun yaratılmasını, ilk olarak var edilmesini ihtiva eder. Bu da onun Rabbinin o olduğunu, onun rububîyete dair işlerini onun üzerine almış olduğunu ifade eder. Bununla birlikte ikinci isim, birincisinin kapsamında rububîyetin uluhîyet içerisinde olması gibi iç içedir. Rububîyet de aynı zamanda uluhîyeti getirir.

"er-Rahman" ismi ise her iki alakanın kemal derecesinde olmasını, onda/insanda her iki halin sıfatları sayesinde dünyasında da, ahiretinde de mutluluğunun tamam olacağını ifade eder.

Bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hâlbuki onlar, Rahmanı inkâr ediyorlar. De ki: O, benim Rabbimdir. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Ben, yalnız O'na güvenip dayandım; dönüşüm de yalnız O'nadır."* (Rad, 30) Burada, 'Rahman', 'Rabbim' ve 'İlah' olmak üzere üç ismi birlikte zikretmiş ve: "Ben, yalnız O'na güvenip dayandım (tevekkül ettim), dönüşüm de yalnız O'nadır." Nitekim Ummu'l-Kur'ân'da da üç ismi zikretmiş bulunmaktadır. Fakat orada Allah'ın adı ile başlanmış olduğu için sûrede önce: "Yalnız Sana ibadet ederiz." buyrulmuş, ismi ve o isim ile alakalı olan ibadeti önce sözkonusu etmiştir. Çünkü o sûre, Fâtihatü'l-Kitâb ve Ummu'l-Kur'ân'dır. Bundan dolayı ondan nihai amaç durumundaki asıl maksat, öne alınmıştır. Çünkü o, nihai illetin fail illetidir.[309]

309 el-Mecmu'da: Çünkü o, failiyet illetinin nihai illetidir, şeklindedir. Ancak doğru olan bizim kaydettiğimizdir. Nitekim Beyan-u Telbisi'l-Cehmiyye, II. 454'te de bu şekilde kaydedilmiş. Dekaiku't-Tefsir sahibi de bunu desteklemiştir. İbarenin anlamı da şudur: Yardım dilemek (istiane), nihai illet için bir faillik illetidir.

Ben, bu manayı değişik yerlerde tefsirin baş taraflarında,[310] Kaidetü'l-Mehabbeti ve'l-İrade'de[311] ve daha başka yerlerde genişçe açıklamış bulunmaktayım. Diğer taraftan O'nun yardımını dileyip O'ndan dileklerde bulunan kişi, ya kendisi ile emrolunmuş olduğu şeyleri isteyecektir, ya kendisine yasak olan şeyleri isteyecektir ya da mübah olan şeyleri.

Birincisinin durumları: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." mahiyetinde bulunan mutlu müminlerin durumudur.

İkincisi ise kâfir olsalar dahi kendisine bir şekilde iman eden kâfir, fâsık ve isyankârların durumudur. Nitekim o: *"Onların çoğu, şirk koşmaksızın bir türlü Allah'a iman etmezler."* (Yûsuf, 106) buyurmaktadır. Çünkü bunlar, O'nun rububîyetine iman ettikleri halde, O'na ibadette ortak koşmaktadırlar. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), Husayn el-Huzaiye: "Ey Husayn, kaç ilaha ibadet ediyorsun?" diye sormuş; o, "Altısı yerde biri semada olmak üzere, yedi ilaha." demişti. Bu sefer: "Umutların ve korkuların için kime ibadet ediyorsun?" diye sormuş; o: "Semadakine." demiş. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Müslüman ol da Allah'ın, sana, kendisi sebebiyle fayda vereceği bir kelime öğreteyim." buyurmuş; o da Müslüman olunca: "Allahım! Bana, doğru yolu izlemeyi ilham et ve beni, nefsimin şerrinden koru, de." buyurdu.[312] Bunu, Ahmed ve başkaları rivâyet etmişlerdir.

İşte bundan dolayı şanı yüce Allah: *"Kullarım, sana beni sorarlarsa işte muhakkak ben yakınım. Bana dua ettiğinde dua edenlerin duasına, karşılık verir kabul ederim. O halde onlar da çağrımı kabul etsinler, bana iman etsinler. Olur ki doğru yola ulaşırlar."* (Bakara, 186)

Şanı yüce Allah, kullarına yakın olduğunu, dua eden kimsenin kendisine dua etmesi halinde duasını kabul ettiğini haber vermektedir. Bu, yüce Allah'ın onlara, kendilerinin Rabbi olduğuna, dileklerini verdiğine, dualarını kabul ettiğine dair bir haberdir. Onlar, O'na dua ettikleri taktirde kendilerinin Rabbi olduğuna iman etmişlerdir. Bir başka açıdan bununla birlikte kâfir, fâsık ya da isyankâr

310 Bu, Şeyhu'l-İslâm'ın bağımsız bir tefsirinin ya da tefsirden bir bölümünün varlığına bir işarettir.

311 Bunu, Dr. Muhammed Reşad Salim Câmiu'r-Resâil kitabının ikinci cildinde Kaidetü'l-Nahabbe adı altında yayınlamış bulunmaktadır. Bk. a.g.e, s. 209-210.

312 Tirmizî, 3483; Taberânî, XVIII, no: 396 bu lafız ile bir parça zayıftır. Ancak bu hadisin sahih birtakım şâhitleri vardır. Bunlardan bazıları: Ahmed, IV, 444, Buhârî, Tarih, III, 1; Taberânî, XVIII no: 223,439; Hakim, I, 510; Tahari, Muşkulu'l-Asar, III, 212-213; İbn Hibban- el-İhsan-, 899; Hadis yüce Allah'ın izniyle hasen bigayrihidir.

olsalar dahi. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Denizde size bir sıkıntı dokunduğu zaman, O'ndan başka taptığınız herkes kaybolur. Fakat O, sizi kurtarıp karaya çıkarınca (yine) yüz çevirirsiniz. Zaten insan, çok nankördür."* (İsra, 67) *"İnsana, bir sıkıntı gelip çattığında yanı üzereyken, otururken yahut ayakta iken bize dua eder. Fakat onun sıkıntısını giderdiğimiz zaman, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı(yı) gidermek için bizi çağırmamış gibi geçer gider. İşte haddi aşanlara, işledikleri böylece süslü gösterilir."* (Yunus, 12)

Bunun benzeri Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. Daha sonra yüce Allah, kendilerine iki emir verip: *"O halde onlar da çağrımı kabul etsinler, bana iman etsinler. Olur ki doğru yola ulaşırlar."* (Bakara, 186) buyurmaktadır.

O halde kul; kendisine yardım etmesi, duasını kabul edip dileğini vermesi, ihtiyaçlarını gidermesi hususlarında her zaman Allah'a muhtaç/fakirlik halinde olduğu gibi, yine kendi halini düzeltecek, maksadının ve iradesinin neler olduğunu bilmek hususlarında da O'na muhtaçtır. İşte emir, nehy ve şeriat de budur. Aksi taktirde onun, istediği ve dilediği ihtiyacı görülüp de kendisinin maslahatına bir şey değilseler bu, onun aleyhine bir zarardır. O durumda, bu istediğinde bir zevk ve bir menfaat bulunsa dahi asıl muteber olan, katıksız ya da ağır basan menfaattir. Bunu ise yüce Allah, kullarına rasûlleri ve kitapları aracılığı ile öğretmiştir. Rasûlleri de kullarına öğretmiş, onları arındırıp temizlemiş, kendilerine faydalı olan hususları emretmiş, zararlı olacak hususları onlara yasaklamışlardır. Aynı zamanda onlara dileklerinin maksatlarının ve mabutlarının da -kendilerinin Rabbi ve yaratıcıları olduğu gibi- bir ve tek ortaksız olarak Allah'ın olması gerektiğini, kendilerinin ise O'na ibadeti terk ettiklerini yahut da O'na başkasını ortak koştukları için apaçık bir hüsran ile zarara uğradıklarını, haktan alabildiğine uzak sapıp gittiklerini de açıklamışlardır. Onlara verilmiş olan güç, bilgi, makam, mal ve daha başka bütün hususlar -bunları elde etmek için Allah'a muhtaç, bu maksatla O'nun yardımını dileyen ve rububîyetini kabul eden kimseler olsalar dahi- gerçekte aleyhlerine bir zarar olduğunu ve bu durumda onların akıbetinin pek kötü, uğrayacakları yurdun da pek berbat olacağını açıklamışlardır.

İşte, dini şer'i emir ve dini şer'i irade ile alakalı olan husus budur. Nitekim birincisi de kevnî ve kaderi emir ve irade ile alakalı idi.

Şanı yüce Allah, müminlere yardımcı olup onları hidâyete iletmek nimetini ihsan buyurmuştur. O, kendilerine rasûlleri göndermek, kitapları indirmek sûretiyle hidâyete ilettiğini, ilim ve amel yönüyle buna uymak için kendilerine yardımcı olduğunu, aynı şekilde onları ve diğer bütün yaratılmışları yaratıp rı-

zıklandırmak ve onlara afiyet vermekle lutufta bulunduğunu, yaratılmışların birçoğuna kendilerinin Rabbi olduğunu ve kendine muhtaç olduklarını tanıtmakla, dileklerini onlara verip dualarını kabul etmekle lütufta bulunduğunu da açıklamıştır. Yüce Allah: *"Göklerde ve yerde bulunan herkes ondan dileklerde bulunur. O, her gün (her an) bir iştedir."* (Rahman, 29) buyurmaktadır. O halde göklerde ve yerde bulunanların hepsi, ondan dileklerde bulunmaktadır. Bu durumda dört türlü derece sözkonusudur:

Bir kısmı, kendilerini yaratmış olduğu, rızıklandırdığı ve afiyet vermiş olduğu halde O'na ibadet etmediler, O'nun yardımını dilemediler.

Bir kısmı da O'ndan yardım istediler; O da onlara yardım ettiği halde O'na ibadet etmediler.

Bir diğer kısım ise O'na ibadet ve itaatte bulunmanın yolunu aradılar. Ama O'ndan yardım dilemediler, O'na tevekkül etmediler.

Dördüncü kesim ise O'na ibadet edip O'ndan yardım isteyenlerdir. O da kendilerine, kendisine ibadet ve itaatte bulunmaları için yardımcı olur. İşte iman edip salih amel işleyenler bunlardır. Şanı yüce Allah, şu buyruğunda müminlere özel olarak neleri verdiğini açıklamaktadır: *"Bilin ki Allah'ın Rasûlü sizin aranızdadır. Eğer o, işlerin çoğunda size itaat ederse elbette zorluğa düşersiniz. Fakat Allah size imanı sevdirdi, onu kalplerinizde süsledi ve küfrü, fıskı ve isyanı size çirkin gösterdi. İşte onlar, doğru yolu bulanların ta kendileridirler."* (Hucurat, 7)

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. Allah'ın salavatı, rasûllerin en üstünü Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e, onun bütün aile halkına ve ashabına olsun.][313]

Fâtiha Sûresi'nin Toplu Manası

[Gerekli olan; indirilmiş kitaba, elçi olarak gönderilmiş nebiye ve muhacirlerle ensar gibi Allah'a yönelerek Kitab'a ve Sünnet'e tâbi olanların yoluna uymaktır. Buna aykırı olan ataların ve ataların dışındakilerin dinine değil. Allah, bize de diğer kardeşlerimize de sırat-ı mustakime, Allah'ın kendilerine nimet ihsan etmiş olduğu nebilerin, sıddîkların, şehidlerin ve salihlerin yoluna hidâyet etsin -onlar ne iyi arkadaştırlar-.

Şanı yüce Allah, Kur'ân'ı indirdi. Onunla, insanları doğru yola iletti. Onunla, onları karanlıklardan nura çıkardı. Ummu'l-Kur'ân/Kur'ân'ın anası, Fâtihatü'l-

313 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 36.

Kitap'tır. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de sahih hadiste şöyle buyurmuştur: "Allah buyuruyor ki: Namazı, kendimle kulum arasında iki yarıya böldüm. Yarısı benimdir, yarısı kulumundur. Kuluma da istediği verilecektir. Kul: 'Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.' dediği zaman, Allah: Kulum bana hamd etti, buyurur. Kul: 'Rahman, Rahim.' dediği zaman Allah: Kulum beni övdü, der. Kul: 'Din gününün maliki.' dediği zaman, Allah: Kulum şanımı yüceltti, der. -Bir defasında da: Kulum işini bana havale etti, der.- Kul: 'Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz.' dediği zaman, Allah: Bu, benimle kulum arasındadır. Kuluma da istediği verilecektir, buyurur. Kul: 'Bizi dosdoğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna, gazaba uğramışlarınkine de sapıtmış olanlarınkine de.' diyecek olursa, Allah: Bunlar kulumadır, kuluma da istediği verilecektir, buyurur."

Bu sûrede, hamdın dünyada da ahirette de Allah'a mahsus olduğu, istekte bulunmanın kula ait, ibadetin bir ve tek olarak Allah'a, yardım dilemenin kula ait olduğu ifade edilmektedir. O halde Rabbin hakkı; O'na hamd etmek, bir ve tek olarak yalnız O'na ibadet etmektir. İşte dinin tamamı, bu ikisinin yani Rabbe hamd edip O'nu tevhid etmenin etrafında döner durur.

İhtiyari sıfatlar meselesi, O'na hamd etmeyi tamamlayan bir husustur. Buna göre bu sıfatları kabul etmeyenin, Allah'ın kayıtsız ve şartsız olarak kendisine hamd edilen olduğunu ikrar ve kabul etmesine, O'nun âlemlerin Rabbi olduğunu kabul etmesine imkânı olmaz. Hamd, yerginin zıttıdır. Hamd, övülen kimseye sevgi beslemekle birlikte, onun güzelliklerini bildirmektir. Yergi ise yerilen kimseye buğzetmekle birlikte, kötülüklerini haber vermektir.

Kötülüklerin özü, şer yapmaktır. Nitekim güzelliklerin özü de hayır işlemektir. Eğer bir kimse kendi meşieti ve kudreti ile hayır yapıyorsa övülmeyi hak eder. Kendisi ile kaim olan ihtiyarî/kendi seçimi sonucu yaptığı bir fiili bulunmayan, aksine buna güç yetiremeyen bir zat ise ne yaratıcı olabilir ne de âlemlere Rabb.

Şanı yüce Allah, fiileri ile kendi zatını över, hamd eder. Çünkü o: *"Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur." "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'adır."* (En'am, 1) *"Hamd, Kitab'ı kuluna indiren Allah'a mahsustur."* (Kehf, 1) vb. buyurmaktadır.

Eğer kendi tercihi ve seçimi ile kendisiyle kaim olan bir fiili yoksa bütün bunlar, imkânsız olur. Çünkü aklın apaçık hükümleri gereğince şu, bilinen bir husustur: O, gökleri ve yeri yaratmış olduğuna göre, mutlaka onların yaratıcısı

olmasını sağlayacak bir fiil gerekir. Aksi taktirde, eğer durum aynı halde sürüp giderse herhangi bir fiil meydana gelmez ve her bir şey yaratılmadan önceki hali üzere kalır. İşte o durumda da yaratılmış olan var olmaz. Aynı şekilde yaratılmadan önce yaratılmışın da mevcut bulunmaması gerekir. Çünkü eğer gelecekteki durum geçmişteki gibi olursa, Rabb tarafından gökleri ve yeri yaratmak şeklindeki fiil de meydana gelmez."

Yüce Allah da: *"Ben, göklerin ve yerin yaratılışına da kendilerinin yaratılışına da onları tanık etmedim."* (Kehf, 51) buyurmaktadır. Oysa onların yaratılmış olanın bizzat kendisine tanıklık ettikleri, bilinen bir husustur. Bu da onların yaratmaya tanık olmadıklarına delildir. Yaratmak ise O'nun gökleri ve yeri meydana getirmesi ve yaratılmış olandan başka her ikisini de yoktan var etmesidir.

Aynı şekilde yüce Allah: *"Gökleri ve yeri altı günde yarattı."* (A'râf, 54) buyurmaktadır. Buna göre bunların yaratılışları altı günde gerçekleşmiş ve altı günden sonra var olmuşlardır. O halde altı günde var olmak özelliğine sahip olan varlıklar, altı günden sonra var edilenlerden ayrı ve farklıdır.

Yine yüce Allah: "Rahman, Rahim." buyurmaktadır. Şüphesiz Rahman, Rahim meşieti ve kudretiyle kullara merhamet buyurandır. Şâyet O'nun kadim iradenin kendisi yahut da bir başka kadim sıfatı dışında bir rahmeti olmasaydı O, hiçbir şekilde dilediklerine merhamet eden, dilediği kimselere de azap eden sıfatına sahip bir zat olmazdı.

el-Halil dedi ki: *"De ki: Yeryüzünde gezin dolaşın da yaratmaya nasıl başladığına bir bakın. Bundan sonra Allah, ahiret hayatını tekrar yaratacaktır. Çünkü Allah, her şeye gücü yetendir. Dilediğine azap eder, dilediğine de rahmet eder. Ve yalnız O'na çevrileceksiniz."* (Ankebût, 20-21) Rahmet, azaplandırmanın zıttıdır. Azaplandırmak da onun fiilidir ve onun meşieti/dilemesi ile olur. Aynı şekilde rahmet de onun meşieti ile olur. Nitekim: "Dilediğine de merhamet eder." buyurmaktadır. Zatının ayrılmazı olan kadim irade yahut bir diğer sıfat da aynı şekilde onun meşieti ile değildir. Buna göre (sıfat olarak) rahmet, onun meşietiyle var olmaz.

Eğer, "Ancak O'ndan ayrı olan yaratılmışlar onun meşieti iledir." denilecek olursa rahmetin, yüce Allah'ın sıfatı olmaması gerekir. Aksine rahmet, O'nun tarafından yaratılmış olur. Hâlbuki O, ancak kendi zatı ile kaim olan şeylerle nitelendirilir. Yalnız onlar Onun sıfatı olurlar. O, yaratılmışlar ile nitelendirilemez. Bu durumda O; Rahman, Rahim olmaz.

Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğu sabittir: "Allah, yaratmayı takdir buyurunca kendi nezdinde, arşın üstüne konulmuş bulunan bir kitaba: Şüphesiz benim rahmetim gazabıma galiptir, diye yazmıştır." Bir diğer rivâyet de "(Rahmetim) gazabımı geçer." şeklindedir.[314] Kendisinden sonra meydana gelecek şeylerden önce var olan bir şey ise ancak Rabbin meşieti ve kudreti ile olur. Diğer taraftan: "Ortada rahmet diye bir şey yoktur. Ancak kadim bir irade ya da onun benzeri bir şey vardır." diyen kimselerin bu kanaatine göre, Allah'ın rahmetini geçen (ondan önde olan) bir gazabının bulunması da imkânsız olur. Çünkü eğer gazap irade ile açıklanacak olursa irade de kendi kendisini geçemez. Aynı şekilde aynı itibar ile "kadim bir sıfat" diye açıklanacak olursa kadimin de bir kısmı diğer bir kısmını geçemez. Şâyet yaratılmışlar ile açıklanacak olursa o taktirde ne rahmet ne de gazap sıfatı olur.

Yüce Allah ise kendi gazabı ve ikabı arasında fark olduğuna şu buyruğuyla dikkat çekmiş bulunmaktadır:

"Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası orada ebediyyen kalmak üzere cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lanet etmiş ve ona pek büyük bir azap hazırlamıştır." (Nisa, 93) *"Münafık erkeklerle münafık kadınları ve müşrik erkeklerle müşrik kadınları azaplandırsın diye. Kötü akıbet onların üzerine olsun. Allah da onlara karşı gazaplanmış onları lanetlemiş ve onlar için cehennemi hazırlamıştır. O, ne kötü bir dönüş yeridir."* (Fetih, 6)

Abdullah b. Amr b. el-Âsım'ın, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den rivâyet ettiği hadiste belirtildiği üzere o: "Allah'ın gazabından, ikabından, kullarının şerrinden, şeytanların dürtmelerinden ve yanında hazır bulunmalarından Allah'ın eksiksiz kelimelerine sığınırım." derdi.[315] Buna yüce Allah'ın: *"Rabbiniz sizi en iyi bilendir. Dilerse ya size rahmet eder yahut sizi azaplandırır."* (İsra, 54) buyruğu da delildir. Burada, azabı meşiete bağlı sözkonusu ettiği gibi, rahmeti de meşiete bağlı olarak sözkonusu etmiştir. Rabbin sıfatlarından olup meşiet ile alakalı olan hususlar, şüphesiz ihtiyarî (etkilerinin farkı Allah'ın iradesine bağlı) sıfatlardandır.

Yüce Allah'ın, kulların amellerinin karşılığını vereceği gün olan din gününün maliki olması da böyledir. Eğer hayır işlemişlerse hayır ile şer işlemişlerse şer ile karşılık verecektir: *"Din gününün ne olduğunu sana ne bildirdi? Yine o din*

314 Buhârî, 3194; Muslim, 2751 Ebu Hureyre'den.

315 Ebu Davud, 3894; Tirmizî, 3528; Ahmed, II, 181, IV, 57; VI, 6. Hadis, yüce Allah'ın izniyle hasendir. Bu hadis, hem belirtilen kaynaklarda hem de başka kaynaklarda Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kendilerine bu duayı öğretip emrettiği kimselerin sözü olarak da -Allah Rasûlü'nün sözü değil- kaydedilmiş bulunmaktadır.

gününü sana ne bildirdi? O günde kimse kimseye bir şey yapamaz. Ve o gün, emir yalnız Allah'ındır." (İnfitar, 17-19) Şüphesiz "el-Melik", emretmekte tasarruf sahibi olandır. O, emreder ve emrine itaat olunur. İşte bundan dolayı emrine itaat olunan ve hayatta olan birisine "Melik" denilir. Fakat cansızlar hakkında, cansızlara sahip olanlara "Melik" denilmez. Böyle birisine sadece "Malik" denilir. Arı beyine: "Melikulnahl" denilir. Çünkü o, emreder ve emrine itaat edilir. Malik ise mülkünde tasarrufta bulunma gücüne sahip olan kişiye denilir.

Buna göre Melik; emreden, yasaklayan ve itaat olunan olduğuna göre, eğer kendi meşieti ile emredip yasak koyuyorsa onun bu emredip yasaklaması, ihtiyarî/seçim ve tercihe bağlı sıfatlarından olur. Kur'ân da bunu böylece haber vermiştir. Yüce Allah: *"Ey iman edenler! Akitleri tastamam yerine getirin. İhramda iken avlanmayı helal saymamak şartı ile ve size okunacak olunanlar hariç olmak üzere, size dört ayaklı damarlar helal kılındı. Şüphesiz Allah, dilediği hükmü koyar."* (Maide, 1)

Eğer kendi meşietiyle emir verip yasak koymuyorsa, aksine onun emri, onun ayrılmaz bir gereği olup meşieti ve kudreti olmadan hasıl oluyorsa böyle birisi de "Malik" olamaz. Aksine böyle birisinin, memluk/mülkiyet altında olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü yüce Allah, insanı yaratmış ve onu kendisinden ayrılmaz sıfatlara sahip kılmıştır. Ten rengi, boyunun uzunluğu, eni, hayat sahibi olması vb. kendi seçim ve tercihi olmaksızın kendi şahsı için hasıl olan diğer hususlar gibi. O, bu itibar ile yalnızca yüce Rabbin memluku ve mahlukudur. Ama kendisi, kendi seçim ve tercihi ile emir verip yasak koyacak birisi haline gelecek ve ona itaat olunacak olursa o zaman Melik olur. Her ne kadar Allah, onun hem fiilinin hem de her şeyinin yaratıcısı olsa bile.

Fakat maksat, böyle bir kimsenin kendi meşiet ve kudreti ile emir verip yasak koymadığı sürece Melik olamayacağını anlatmaktır. [Buna göre ihtiyarî sıfatları kabul etmeyip "Rabbin kendi meşietiyle, kendisiyle kaim olanı emretmesi ve nehyetmesi yoktur." diyen kimseler] hatta: "Bunlar, meşieti olmadan dahi ondan ayrılmaz." diyen ya da "Bu, onun mahlukudur." diyen kimselerin bu demelerine göre, onun malik olmaması gerekir.

Eğer kendi meşieti/dilemesi ile tasarrufta bulunması imkânı yoksa yine "melik" olamaz. Buna göre: "O'nun zatı ile ihtiyarî hiçbir fiil kaim değildir." diyen bir kimse, gerçekte O'nun hiçbir şeye malik olmadığını kabul ediyor demektir. Fakat Kur'ân'ın diğer buyruklarını göz önünde bulunduracak olursak şunu görürüz: İhtiyarî sıfatları kabul etmeyen bir kimse, imanın hakikatini ve Kur'ân'ın gereğini yerine getirmemiş olur.

İşte bu da Fâtiha'nın ve daha başka buyrukların yüce Allah'ın ihtiyarî sıfatlarına delalet ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." Bu buyrukta; ibadetin Allah'a ihlâs ile yapılması, O'ndan yardım dilenmesi, müminlerin Allah'tan başkasına ibadet etmedikleri gibi Allah'tan başkasından da yardım istemedikleri anlaşılmaktadır. Buna göre Allah'ın dışında mahluklara dua eden yahut kabir ehli ve onlardan başka diğer yaratılmışlardan yardım isteyen bir kimse, Allah'ın: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* buyruğunu tahkik etmemiş/gereğini yerine getirmemiş olur. Bunu ise ancak şer'i olan bir ziyaret ile bid'at olan ziyareti birbirinden ayıran kimseler gerçekleştirebilirler. Çünkü şer'i ziyaret; Allah'a bir ibadettir, Rasûlü'ne itaattir, tevhid etmektir, Allah'ın kullarına ihsanda bulunmaktır, ziyaret eden kimsenin karşılığında sevap alacağı salih bir ameldir. Bid'at olan ziyaret ise yaratıcıya ortak koşmaktır, yaratılmışlara da zulmetmektir, nefsin kendisine de zulmetmektir.

Buna göre şeriate uygun ziyareti gerçekleştiren kimse, yüce Allah'ın: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* buyruğunu tahkik etmiş/gereğini yerine getirmiş olur. Nitekim şunu görüyoruz: İki kişi bir cenazede bulunsa, onlardan biri kalkıp ölüye dua etse ve: "Allahım günahlarını bağışla, ona merhamet buyur, ona afiyet ver, onu affet, onun konaklayacağı yeri üstün kıl, gireceği yeri geniş tut. Onu kar ve dolu suyu ile yıka, beyaz elbisenin kirden ayıklandığı gibi onu da küçük büyük günahlardan arındır. Ona kendi evinin yerine ondan hayırlı bir ev, komşularının yerine onlardan hayırlı komşular, ailesi yerine ailesinden hayırlı bir aile ver. Onu ateş azabından koru, kabir azabından koru. Kabrini onun için genişlet, onun için kabrini nurlandır." ve buna benzer dualarda bulunacak olursa, diğeri de kalkıp: "Efendim! Borçlarımın, düşmanlarımın, günahlarımın çokluğundan sana şikâyet etmekteyim. Senin imdadına sığınıyorum. Beni himayene al, beni koru. Beni kurtar." ve buna benzer sözler söyleyecek olursa; birinci kişi Allah'a ibadet eden, Allah'ın yarattıklarına iyilikte bulunan, Allah'a ibadet edip kullarına faydalı olmak sûreti ile de kendisine iyilik yapan birisi olur. Öbür ikinci şahıs ise Allah'a ortak koşan, eziyet veren, zalim ve bu ölüye haksızlık eden, kendi nefsine de zulmeden birisi olur.

İşte bu, bid'at (ziyaret) ile meşru (ziyaret) arasındaki farkların bir kısmıdır. Maksat ise şer'i ziyareti yapan bir kimse, eğer *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* diyecek olursa bunun bu sözünün doğru olduğunu anlatmaktır. Çünkü böyle bir kimse, Allah'tan başkasına ibadet etmemiştir, O'ndan

başkasından yardım istememiştir. Bid'at ziyareti yapan bir kimse ise Allah'tan başkasına ibadet etmiş, ondan başkasından yardım istemiş olur.

İşte bu açıklamalar, Fâtiha'nın yani Ummu'l-Kur'ân'ın hakkında anlaşmazlığa düşülmüş iki meseleyi gerektiği gibi açıklamayı kapsadığını açıkça ortaya koyan hususların bir kısmını teşkil eder. Anlaşmazlık konuları ise ihtiyarî sıfatlar meselesi ile şer'i/meşru ziyaret ile bid'at ziyaret arasındaki fark meselesidir. Bizi ve diğer kardeşlerimizi; o dosdoğru yola, kendilerine nimet ihsan etmiş olduğu nebilerin, sıddîklerin, şehidlerin ve salihlerin -ki onlar ne güzel arkadaştırlar- iletmesini niyaz ettiğimiz merci, şanı yüce Allah'tır.

Bu hususa açıklık getiren buyruklardan birisi de şudur: Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Kul: Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır." dese, Allah: Kulum bana hamd etti, der. Kul: "Rahman, Rahim." dese, O: Kulum beni övdü, der. Kul: "Din gününün maliki." dese, Allah: Kulum şanımı yüceltti, der." Burada, hamdi, övgüyü, şanı yüceltmeyi (senayı ve mecdi) sözkonusu etti. Bundan sonra da kul: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." der ve hadis böylece devam eder.

Bu, kıraatin başında, namazdayken kıyamda okunur. Sonra da rükûdan sonra kıyamın nihâyetinde: "رَبنَا وَلَكَ الْحَمد مِلْء السَّمَاء وملء الأَرْض: Rabbimiz! Hamd yalnız sanadır. Gök dolusu ve yer dolusu kadar." der ve sözlerini: "أهل الثَّنَاء وَالْمجد أَحَق مَا قَالَ العَبْد وكلنَا لَك عبد لَا مَانع لما أَعْطَيْت وَلَا معطي لما منعت وَلَا ينفع ذَا الْجد مِنْك الْجد: Ey övgüye, yüce şan ve şerefe layık olan! Kulun -ki hepimiz senin kulunuz- söylediği en hak söz (budur.) Senin verdiğini kimse alıkoyamaz. Senin vermediğini de kimse veremez. Varlık sahibi kimsenin bu varlığının, Sana karşı bir faydası olamaz."[316]

Hadisteki "أَحَق مَا قَالَ العَبْد :Kulun söylediği en hak (söz)" buyruğu, hazf edilmiş bir mübtedanın (isim cümlesi öznesinin) haberidir. Yani bu söz, kulun söylediği en hak sözdür. Böylelikle Allah'a hamd edip O'nu övmenin, şanını yüceltmenin, kulun söylediği en hak söz olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bunun muhtevası içerisinde de onun tevhid edilmesi vardır. Çünkü kul: "Ve hamd yalnız Sanadır." Yani başkasının değil yalnız senindir, der. Sonunda da: "Senin verdiğini kimse engelleyemez. Senin engellediğini de kimse veremez." demektedir. Bu ise vermek ve engellemekte onun bir ve tek olmasını gerektirir. Yalnız O'nun yardımı istenir ve yardım ancak O'ndan istenir. Sonra da: "Varlık sahibine varlığının, sana

316 Müslim, 477.

karşı bir faydası olmaz." Bu da insana her ne kadar mülk, zenginlik ve başkanlık verilmiş olsa dahi onun bu durumu, onu senin elinden kurtaramaz. Onu ancak iman ve takva kurtarır, gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu da yüce Allah'ın: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* buyruğunun tahkikidir. İşte kıyamın sonundaki bu zikir, kıyamın başındakine münasip bir zikirdir.

Hadisteki "Kulun söylediği en hak söz budur." buyruğu, Allah'a hamd etmenin, kulun söylemesi en hak olan söz olduğunu gerektirmektedir. Eğer bir söz, en hak ise sözlerin en faziletlisi ve insanın yerine getirmesi gereken en büyük görevi olur.

Bundan dolayı şanı yüce Allah, her bir namaza "Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'adır."ı okuyarak başlamalarını kullarına farz kılmış ve yine aynı şekilde onlara her bir hutbeye de "Allah'a hamd ederek" başlamalarını, "elhamdulillah" sözünün ister yaratıcıya hitap olsun ister yaratılmışa hitap olsun, bir fark gözetmeden bütün sözlerden önce söylenmesini emir buyurmuştur. İşte bunun için Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), kıyamet gününde şefaatten önce Allah'a hamd etmeyi dile getirecektir.[317] Bundan dolayı teşehhüdde duadan önce Allah'a övgülerde bulunmayı bize emretmiş ve: "Kendisine 'elhamdulillah' diye başlanılmayan önemli her bir işin arkası kesiktir." buyurmuştur.[318]

"Cennete, ilk olarak rahatlık halinde de darlık ve sıkıntı halinde de Allah'a hamd eden 'hammâd/çokça hamd eden kimse'ler çağırılacaktır."[319]

Yüce Allah'ın: *"Rahman, Rahim"* buyruğunu bir övgü olarak, *"Din gününün maliki"* buyruğunu da bir temcid/şanını yüceltmek olarak değerlendirmiştir.

---

317 Bu husus, meşhur şefaat hadisinde bilinen bir husustur.

318 Bu. hakkında çok ihtilaf edilmiş bir hadistir. Hadisi. İmam Ahmed, II, 359; Ebu Davud, 4840: Nesaî, Amel-u Yevmî Velleyle. 494; İbn Mace. 1894; İbn Ebu Şeybe, Mûsânnef, 6734; Beyhakî, es-Sünenu'l-Kübra. III. 209: Dârakutnî. Sünen, I, 229; İbn Hibban, 1 -el-İhsan-; yine hadisi bu şekilde es-Sem'ani, Edebü'l-İstimla, s. 52'de rivâyet ettiği gibi daha başka yollardan mürsel olarak da rivâyet edilmiştir. İbn Hibban ve el-Ezkar. s. 94'de belirtildiği üzere Nevevi de bu hadisin sahih olduğunu söylemişlerdir. İbnu's-Salah ve el-Iraki, İbn Hacer ve Suyutî de hasen olduğunu, Elbânî ve Şuayb el-Arnavut gibi daha başkaları da zayıf olduğunu söylemişlerdir. Allah, en iyi bilendir.

319 Taberânî, Kebir. 12345; Sağir. 288; Evsat, 4548 -Mecmaul Mahreyn-;ayrıca Bezzar, 3114; Ebu Nuaym, Hilye, V. 69: Sıfatul Cenne, 82; Hakim, Müstedrek, I. 502; Beğavî, Şerhu's-Sünne. 1270; İbnu'l-Mübarek, Zühd. 226'da Habibe mevkuf olarak rivâyet edilmiştir. Heysemî de Taberânî'nin üç muceminde yer aldığını belirtmiş, zayıf olduğuna işaret etmiştir. Aynı şekilde el-Iraki ve es-Silsiletu'l-Daife. II. 93-94'de Elbanî de zayıf olduğunu belirtmiştir. Muhtemelen doğrusu, hadisin Habib üzerine mevkuf olduğudur. Allah, en iyi bilendir.

"Elhamdulillah" buyruğunda hamd, mutlaktır. Çünkü hamd, bir kemiyeti ve bir keyfiyeti olan cins isimdir. Sena ise onun tekrar edilmesi demektir. Onun tekbiri ise ondan ayrı kemiyetinin (miktarının) büyültülmesi demektir. Mecd ise şanın yüceliği, genişlik ve yücelik demektir. O halde bu da keyfiyetinin miktarının ve onunla birlikte sözkonusu olan kemiyetinin büyültülmesidir.

Bunun böyle olması ise onun hakkında "mülk" ile nitelendirilmesi mahiyetinde oluşundan dolayıdır. Mülk ise kudreti ve dilediğini yapmayı ihtiva eder. Rahman ve rahim, kullara kendi meşieti ile ve yine kendi kudreti ile ihsanı ihtiva eden rahmetle bir nitelendirmedir. Aynı zamanda hayır da rahmeti kapsayan kudret ve irade ile hasıl olur. Şanı yüce Allah, ihsanda bulunma kudretine ve iradesine sahip olduğuna göre, her türlü hayr da hasıl olur. Çünkü eksiklik, ancak kudretin bulunmayışından yahut da hayrın irade edilmeyişinden dolayı meydana gelir. Buna göre Rahman, Rahim ve Melik olan, ihsanı en ileri derecede dilemek ve en ileri derecede kudrete sahip olmak sıfatı ile muttasıftır. Bununla da her türlü hayır dünya ve ahiret hayrı elde edilir.

"Din gününün maliki" buyruğuna gelince; O, dünyanın maliki/meliki olmakla birlikte din gününün de maliki/melikidir. Çünkü din gününde, hiç kimse bu hususta onunla çekişmek iddiasında bulunamaz. O gün, en büyük gündür. Esasen dünya, ahirete göre ancak sizden herhangi birinizin parmağını denize daldırması gibidir. Çıkardıktan sonra onun denizden ne aldığına bir baksın.

"ed-din", kulların fiillerinin akıbeti/sonucudur. Dikkat çekmek yahut da genel anlatım yolu ile -bazılarına göre- dünyaya da malik olduğuna delil olabilir. Bu durumda, hem mülk hem de hamd yalnız O'nun olur. Yüce Allah'ın: ***"Mülk de, hamd de yalnız onundur ve O, her şeye gücü yetendir."*** (Teğabun, 1) buyurmaktadır. Bu ise onun merhamet etmeye kudretinin olmasını gerektirir. O'nun rahmeti ve ihsanı, meşieti ile hâsıl olan bir sıfatıdır ve bu da ihtiyarî sıfatlardandır.

Sahih'te belirtildiği üzere Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), ashabına bütün işlerde istihare yapmayı öğretirdi. Tıpkı onlara Kur'ân-ı Kerim'den bir sûreyi öğretir gibi. Şöyle buyururdu: "Sizden herhangi biriniz bir işi yapmak istediğinde, hemen farzın dışında iki rekat kılıversin. Sonra şöyle desin: اللَّهُمَّ إِنِّي أستخيرك بعلمك وأستقدرك بقدرتك وَأسألك من فضلك الْعَظِيم فَإنَّك تقدر وَلَا أقدر وَتعلم وَلَا أعلم وَأنت علام الغيوب اللَّهُمَّ إن كنت تعلم أَن هَذَا الْأَمر - ويسميه باسمه - خيرا لي فِي ديني ودنياي ومعاشي وعاقبة أَمْرِي : فاقدره لي ويسره لي ثُمَّ بَارك لي فِيهِ ؛ وَإِن كنت تعلم أَن هَذَا الأَمر شَرّ لي في ديني ومعاشي وعاقبة أَمْرِي فاصرفه عني واصرفني عَنهُ واقدر لي الْخَيْر حَيْثُ كَانَ: Allahım! Ben, ilminle Sen'den hayırlı olanı isterim. Kudretinle bana güç vermeni dilerim. Pek büyük lütfundan dilerim.

Çünkü Senin gücün yeter, benim gücüm yetmez. Sen bilirsin, ben bilmem. Hem Sen bütün gaybları bilensin. Allahım! Eğer bu işin, -ve o işin adını verir- benim için; dinimde, dünyamda, geçimimde ve işimin akıbetinde hayırlı olduğunu biliyorsan, onu benim için takdir buyur ve bana kolaylaştır. Sonra da onu benim için mübarek kıl. Ve eğer bu işin, dinimde, geçimimde ve işimin akıbetinde bir şer olduğunu biliyorsan onu benden uzaklaştır, beni de ondan uzaklaştır. Ve benim için hayır nerede ise onu takdir buyur."[320]

Böylelikle ilmiyle. kudretiyle ve lütfundan O'ndan dilekte bulunmuştur. Lütfu ise rahmeti ile hasıl olur. İşte bu sıfatlar, bütün sıfat kemallerini toplar. Fakat ilmin genel bir taalluku/bağlantısı vardır. İlim, hem hâlık ile, hem mahluk ile, hem var olan ile, hem yok olan ile alakalıdır. Kudret ise ancak mümkün olan ile alakalı olur. İrade de ancak var olan ve yaratılmış olanla alakalıdır. Rahmet ise ondan daha özeldir ve yalnız yaratılmışa taalluk eder. Mülk de aynı şekildedir. O, ancak mahlukat üzerinde mülk sahibi olur.

Böylelikle Fâtiha, irade bakımından kemali kapsamaktadır. Bu ise rahmettir. Kudret hususunda da kemali kapsamaktadır. Bu da din gününün maliki olmasıdır. Her ikisi ise ancak -daha önce geçtiği üzere- ihtiyarî sıfatlar ile tamam olur. Şanı yüce Allah, en iyi bilendir.][321]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Fâtiha hakkında; yarısı sena/övgü, yarısı da duadır, denilir.][322]

Yine merhum dedi ki: [Şanı yüce Rabbe ait olan Fâtiha'nın ilk yarısının baş tarafı tahmid (hamdi öğretme), sonu ise ta'bid/kulluğu öğretmedir.][323]

Merhum dedi ki: [Yaratılmışların nimet adına sahip oldukları her ne varsa, yalnızca bir ve tek ve ortaksız olarak O'ndandır. Bundan dolayı şanı yüce Allah, şükrü ve tevhidi bir arada bulundurur. Namazda, Fâtiha'nın başında: *"Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."* denilir, ortasında: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* buyurulur. Allah'a hamd ederek başlanılmayan hutbeler ve önemli olan her bir işin sonu kesiktir. İbn Abbas'tan[324] rivâyete göre: Eğer 'la ilahe illallah' dersen, hemen 'elhamdulillah' de. Çünkü şanı yüce

320 Buhârî, 6382, Cabir b. Abdullah (radıyallâhu anh)'tan.
321 Câmiu'l-Mesâil, II, 56-70.
322 Beyanu Telbisi'l-Cehmiyye, II, 459.
323 Câmiu'l-Mesâil, III, 287.
324 İbn Cerir, XXXIV, 81

Allah da şöyle buyurmaktadır: *"O halde dini yalnızca O'na hâlis kılanlar olarak O'na dua ediniz. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'adır."* (Mü'min, 65)

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den rivâyet edilen bir hadise göre o şöyle buyurmuştur: "Kim, sabahı ettiği zaman: 'Elhamdulillahi Rabbi la uşriki bihi şey'a eşhedü en la ilahe illallah: Rabbim Allah'a –O'na hiçbir şeyi ortak koşmayarak- hamdolsun. Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şâhitlik ederim.' diyecek olursa akşama kadar günahları bağışlanır durur. Kim, akşamı ettiği vakit bunu söylerse, sabahı edene kadar günahları bağışlanır durur."[325] Hadisi, Eban el-Muhabirî, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den -İbn Abdi'l-Berr'in ve başkalarının zikrettiği gibi- rivâyet etmişlerdir.

O halde hamd etmek, işin başıdır. Esasen Allah'a hamd ile başlanılmayan önemli her bir işin sonu kesiktir. Tevhid ise işin sonudur. Bundan dolayı Fâtiha Sûresi'nin Allah'a ait olan yarısının başı hamd, sonu ise *"Yalnız Sana ibadet eder."* ile ifade edilen tevhiddir.

Hamd, şükrün başıdır. Hamd eden kişi, öncelikle nimetleri dolayısıyla O'na şükreder, sonra da yalnızca O'na ibadet eder. Şüphesiz kulun ilk öğrendiği şey, kendisi için hâsıl olan nimettir. Hayat sahibi olarak yaratılması gibi. İlim yolları olan işitmek, görmek ve aklın yaratılması gibi.

İnsanlar, Allah'ın kula ihsan etmiş olduğu ilk nimetin hangisi olduğu hususunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bunun diri olarak yaratılmış olmasıdır yahut da hayatın yaratılmasıdır, denilmiştir. Nitekim Mutezile'den bu görüşte olanlar, böyle demişlerdir. Hayır, lezzetlerin idrak edilmesi ve arzuların elde edilmesidir, diye de söylenmiştir. Nitekim Eş'ari ve ona muvafakat eden İmam Ahmed'in ve başkasının mezhebine mensup fukaha, böyle demişlerdir. İki görüşünden birisinde Kadı Ebu Ya'lâ gibi. Yine İmam Ahmed'in mezhebine mensup bazı alimler ile onlardan başkaları şöyle demişlerdir: Hayır, nimetlerin ilki imandır. Nimet-

325 Taberânî, Kebir, 635'te senedinde metruk bir ravi olan Ebban b. Ebu Ayyaş olduğu halde rivâyet etmiştir. Ayrıca bunu, el-Bezzar, 3104; İbnu's-Sünni, Ameli Yevmi Vel Leyle, 57, 60'da Amr b. Ma'di Kerib'den vahi (pek gevşek) bir senetle rivâyet etmiştir. Hadis, bir parça zayıftır. Hadisi, İbn Abdilberr, el-İstiab fi esmail eshab adlı eserinde I, 48'de senetsiz olarak rivâyet etmiştir. İbn Hacer ise el-İsabe'de (I, 25) Eban el-Muharibî'nin biyografisini verirken Beğavî'nin bu hadise dair: "Onun (Eban'ın) başka bir hadisi olduğunu bilmiyorum." sözünü nakletmiş ve İbn Hacer, bununla alakalı olarak onun rivâyet ettiği bir başka hadisin de bulunduğunu belirtmiş, İbn Hacer Dârakutnî'nin onu "el-Efrad"da zikrettiğini belirtmiş ve Eban b. Ebu Ayyaş'ın ilk hadisi tek başına/münferiden rivâyet ettiğine işaret etmiştir.

ten önce de herhangi bir nimet yaratmamıştır. Çünkü bütün bu sözü edilenler, ancak iman ile nimet halini alırlar. Kâfirin de üzerinde hiçbir nimet yoktur. Bu, aynı zamanda Eş'ari'nin iki görüşünden birisidir ve İmam Ahmed'in mezhebine mensup müteahhir alimlerinin -Ebu'l-Ferec gibi- ve başkalarının iki görüşünden birisidir.[326]

Doğrusu şudur: Allah'ın herkes üzerinde nimeti vardır. Kâfir olanlar üzerinde de, olmayanlar üzerinde de. Fakat mutlak ve eksiksiz nimet, Allah'ın kendilerine nimet ihsan etmiş olduğu nebiler, sıddîkler, şehitler ve salihler üzerindeki nimetidir. *"Bizi dosdoğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna."* diyerek namazımızda söylememiz ve iletilmeyi istememiz; emrolunan yol budur. Eğer bundan sonra gelen "gayri" kelimesini burada istisna değil de sıfat kabul edilecek olunursa, kendilerine gazap edilenler de, doğru yolu şaşırmış olanlar da "kendilerine nimet verilenler"in kapsamına girmezler. Eğer istisna kabul edilecek olursa onlar, kendilerine nimet ihsan edilenlerin kapsamına girerler; fakat ilim adamları birincisini tercih edip -lafız Beğavî'ye ait olmak üzere- şöyle demişlerdir: Buradaki "gayri" lafzı, "la (olumsuzluk edatı)" anlamındadır. "La" da "gayr" anlamındadır. Bundan dolayı ona atıf yapmak caiz olmuştur. Nitekim "Filan kişi, ne ihsan eden birisidir ne de iyilik yapan." denilirken gayr kelimesi kullanılır. Eğer Fâtiha'daki bu "gayr" kelimesi "siva: dışında" anlamında ise o taktirde "la" ile ona atıf yapılması caiz olmaz. Dolayısıyla konuşma esnasında "indi siva abdillah vela zeyd (bende Abdullah ve Zeyd dışında kimse yok, anlamına)" denilemez. Ömer (radıyallâhu anh)'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Sirâti men en'amte aleyhim ğayril mağdubi aleyhim ve ğayriddallin: Kendilerine gazap edilenlerin ve doğru yoldan sapıtanların dışında kalan kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna."[327]

Bu şekli, Arapça dil bilginlerinden birçok kişi zikretmiştir. Buna ayrıca bir kimsenin: "İnni leukarrı bissadiki gayril kazib: Benim, yalancı olmayan doğru sözlü ile gözüm aydın olur." sözünü örnek vermişler ve şöyle demişlerdir: Burada "gayri" istisna için değil, bir sıfattır. Esasen bu lafzın aslı, sıfat olmasıdır. Âyette de bir sıfattır. Bundan dolayı cer ile (gayri şeklinde) gelmiştir. Sanki: "Hem şunların hem de ötekilerin dışında kalan kendilerine nimet ihsan edilmiş olanların yoluna (ilet.)" denilmiş gibidir.

326 Ebu'l-Ferec ile kastettiği İbnu'l-Cevzi'dir.

327 İbn Ebu Davud, Kitabu'l-Mesahif, I, 146-149. Ömer (radıyallâhu anh)'tan gelen bir yol ile. Senedi sahihtir. Ayrıca bk. Begavî Tefsiri, I, 15.

İşte mutlak ve eksiksiz nimet budur. Kur'ân-ı Kerim, kâfirler üzerindeki nimetleri söz eden buyruklarla doludur. Nitekim yüce Allah: *"Nasıl olur da Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Hâlbuki siz daha önce ölüler idiniz de sizi o diriltti."* (Bakara, 28) buyurmuştur. O halde hayat da bir nimettir, lezzet verici şeyleri idrak etmek de bir nimettir. Ama iman, nimetlerin en büyüğüdür ve onunla diğer nimetler tamam olur.][328]

"Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'adır." buyruğunun tefsiri hakkında da şunları söylemiştir:

["Elhamdulillah: Hamd, Allah'adır." buyruğundaki 'elif lam' ile ilgili iki görüş vardır. Bunun Mutezile'ye mensup bazı müfessirlerin söylediği ve ehli sünnete müntesip birilerinin de bu hususta kendisine uyduğu birilerinin zikrettiği gibi, cins için olduğu söylenmiştir. İkinci görüş -ki sahih olan odur- istiğrak içindir. Buna göre bütün hamdler, Allah'a aittir. Nitekim bir rivâyette: "Hamdin tamamı yalnız Senindir, mülkün tamamı yalnız Senindir." denilmektedir.[329]][330]

["Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'adır." İlah. kendisine ibadet olunan (mabud), Rab ise başkasına Rabblik eden ve onun işlerini yöneten, idare eden kimse demektir. Bundan dolayı ibadet, "ilah"ın adı ile alakalıdır. Dilekte bulunmak da Rab ismi ile alakalıdır. İbadet, Allah'ın ismi ile alakalı olduğundan ötürü meşru zikirler, bu isim zikredilerek gelmiştir. Ezan lafızlarında "Allahuekber" şehadet lafızlarında, tahiyatta, tesbihte, tehlilde, "subhanallahi velhamdulillahi vallahu ekber" gibi zikirlerde görüldüğü gibi.

Dilekte bulunmak halinde ise çoğunlukla dilekler Rabbin adı ile zikredilir. *"Rabbimiz, nefislerimize zulmettik."* (A'râf. 23) *"Rabbim, şeytanların vesveselerinden, kışkırtmalarından sana sığınırım."* (Mü'minûn. 97) *"Rabbim, gerçekten ben nefsime zulmettim."* (Neml. 44) *"Rabbimiz, ben zürriyetimden bir kısmını Senin mukaddes evinin yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim."* (İbrahim. 37) buyruklarında olduğu gibi.

İmam Malik'ten de şöyle dediği nakledilmiştir: Ben, bir kimsenin dua ederken; "ey benim seyyidim, ey hannan, ey mennan" demesini hoş görmüyorum. Bunun yerine nebilerin dualarında kullandıkları "Rabbimiz, Rabbimiz" demeyi

328 Câmiu'l-Mesâil. I. 108-110

329 Bu hadis. Ahmed. V. 395'te yer almakta olup senedi bir parça zayıftır. Seleften de bu şekilde rivâyet gelmiştir.

330 Câmiu'l-Mesâil. III. 283.

uygun görüyorum. Bu sözü, kendisinden el-Utbi,[331] el-Utbiyye adlı eserinde nakletmiş bulunmaktadır.

Buna göre kalpte Allah'tan dilekte bulunup dua etme maksadı doğacak olursa, Rabb adı ile dilekte bulunması münasip olur. Eğer Allah adını –Rabb ismini de ihtiva ettiğinden ötürü- anarak dilekte bulunursa bu da güzel olur. Ancak kalpte ibadet maksadı ortaya çıkacak olursa, Allah adını zikrederek bunu yapması daha uygundur.][332]

"Rahman, Rahim"

[Aynı şekilde "er-Rahman, er-Rahim" de böyledir. Çünkü er-Rahman, er-Rahim, kullara kendi meşiet ve kudreti ile rahmet buyuran demektir. Eğer O'nun kadim bir iradesinin yahut kadim bir başka sıfatının kendisi dışında bir rahmeti yoksa O, dilediği kimselere rahmet ihsan etmek ve dilediklerini azaplandırmak sıfatlarına sahip olmamış olur. el-Halil dedi ki: *"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da yaratmaya nasıl başladığına bir bakın. Bundan sonra Allah, ahiret hayatını tekrar yaratacaktır. Çünkü Allah, her şeye kadirdir. Dilediğine azap eder, dilediğene de rahmet eder. Ve yalnız O'na döndürüleceksiniz."* (Ankebût, 20-21) Buna göre rahmet, azaplandırmanın zıttıdır. Azaplandırmak da onun fiilidir. Azaplandırmak, onun meşietiyle olduğu gibi, rahmet de aynı şekilde onun meşietiyle olur. Nitekim yüce Allah: "Dilediğine rahmet eder." buyurmaktadır. Zatının ayrılmazı olan kadim bir irade ya da zatının bir diğer sıfatının varlığı onun meşietiyle olmaz, (böyle kabul edilecek olursa) o taktirde rahmet de onun meşietiyle gerçekleşmez.

Eğer: Onun meşieti ile ancak (ondan ayrı) ve farklı yaratılmışlardan söz edilebilir. Bu durumda rahmetin, Rabbin sıfatı olmaması aksine onun bir mahluku olması gerekir. O, ancak mahlukatın niteliği olmayan ve kendisi ile kaim/var olan şeyler ile nitelendirilebilir. Bu durumda "Şanı yüce Allah 'Rahman, Rahim' olmaz." denilecek olursa (şöyle denilir):

Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu sabittir: Allah, mahlukatı yaratmayı hükme bağlayınca, kendi nezdinde arşın üstüne konulmuş bir kitapta: "Şüphesiz benim rahmetim gazabıma galiptir -bir rivâyette: Gazabımı geçer-." diye yazmıştır.[333]

331 Muhammed b. Ahmed b. Abdulaziz b. Utbe b. Humeyd el-Umevi el-Utbi el-Kurtubi el-Maliki'dir. el-Utbiye diye bilinen eserin sahibidir. Ayrıca buna el-Mustahrecetu'l-Utbiyyetu Ale'l Muvatta da denilir. 255 h. yılında vefat etmiştir.

332 Muhtasaru'l-Fetava el-Mısrıyye. 135.

333 Kaynakları daha önce gösterildi.

Kendisinden sonra olacaklardan önde olan ise ancak yüce Rabbin meşieti ve kudreti ile olur."[334]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yaratmak, başlamayı da ihtiva eder. Kerem ise sona varmayı ihtiva eder. Nitekim Ummu'l-Kur'ân da "Âlemlerin Rabbi" buyurduktan sonra "Rahman, Rahim" buyurmuştur.][335]

"Din Gününün Maliki"

[Şanı yüce Allah, kıyamet gününe, "din günü" adını vermiştir. "Din gününün maliki" buyurduğu gibi. Aynı zamanda bu, İbn Abbas'tan ve ondan başka Selef'ten de böyle rivâyet edilmiştir: "O gün Allah'ın, kullarını amelleri ile hesaba çekeceği gündür. Hayırsa hayır, şerse şer (karşılık verecektir.)[336]

İşte bundan dolayı "O gün, hesap günüdür ve ceza (amellerin karşılıklarının verileceği) günüdür." diyen kimseler, "din"in bazı niteliklerini de sözkonusu eder. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"Hayır! Bilakis siz, dini (hesaba çekilmeyi) yalanlıyorsunuz. Hâlbuki şüphe yok ki üzerinizde bekçiler, çok şerefli yazıcılar vardır. Onlar ne yaparsanız bilirler. İyiler, hiç şüphesiz nimetler içindedirler. Kötüler ise hiç şüphesiz cehennemdedirler. Din (hesap) gününde, oraya girecekler-dir. Ve onlar, bir daha oradan kaybolmayacaklardır. Din gününün ne olduğunu sana ne bildirdi? Yine o din gününün ne olduğunu sana ne bildirdi? O gün, kimse kimseye bir şey yapamaz ve o gün, emir, yalnız Allah'ındır."* (İnfitar. 9-19)][337]

"Yalnız Sana İbadet Eder ve Yalnız Sen'den Yardım Dileriz"

[Âyet, yüce Allah'ın bütün ilahi kitapların ilmini toplayan "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğu ile örtüşme halindedir. Çünkü takva, emrolunmuş ibadetin kendisidir. Gerçekten Allah'a karşı takvalı olmak, O'na ibadet etmek ve O'na itaat etmek; birbirine yakın, birbirine denk ve birbirinden ayrılmaz isimlerdir. O'na tevekkül etmek, O'ndan yardım dilemekle aynı şeydir. Buna göre "Kim. Allah'tan korkarsa..." buyruğu "Yalnız Sana ibadet

334 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VI. 260-261.

335 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 293. Bu ibare ise "Yaratmanın ve en kerim olanın sözkonusu edildiği Alak Sûresi'nin tefsirinde yer almaktadır."

336 İbn Ebu Hâtim. I. 19. Az farkla: İbn Cerir. I. 68.

337 Câmiu'r-Resâil. II. 240. Fatiha'nın toplu tefsirinde "el-Malik/el-Melik'in anlamına dair açıklamalar etraflıca geçmiş bulunmaktadır.

ederiz." buyruğu gibidir. *"Kim, Allah'a tevekkül ederse..."* (Enfâl. 49) buyruğu da "Yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğu gibidir.][338]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğuna göre kulun, hem ibadet edici olması hem de yardım dileyici olması kaçınılmazdır. Bundan dolayı bunu, namazında söylemesi her Müslümana farzdır.

Bu ifade, kul ile Rabb arasındadır. Hasan-ı Basri'den -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah, yüz dört kitap indirmiştir. Bunların hepsinin sırrını dört kitapta toplamıştır. Dört Kitab'ın sırrını Kur'ân'da, Kur'ân'ın sırrını Fâtiha'da, Fâtiha'nın sırrını da şu: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." lafızlarında toplamıştır.[339] Bundan dolayı şanı yüce Allah, bunu Kitab'ı Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde tekrar etmiştir. *"Artık O'na ibadet et ve O'na tevekkül et/güvenip dayan."* (Hud. 123) *"Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na dönerim."* (Hud. 88) *"Yalnız O'na tevekkül ettim, dönüşüm de O'nadır."* (Rad. 30); *"Kim, Allah'tan korkarsa Allah, ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona ummadığı bir yerden rızık verir. Kim, Allah'a tevekkül ederse O, kendisine yeter."* (Talak. 2-3) buyrukları vb. daha başka buyruklarda olduğu gibi.][340]

İbn Teymiyye dedi ki: ["Fâtihatü'l-Kitâb, yarısı Allah'ın, yarısı kulun olmak üzere iki yarıdır. Rabbe ait olan yarısının başı hamd, sonu ise tevhiddir: "Yalnız Sana ibadet ederiz." kula ait olan yarısı ise duadır, onun ise başı tevhiddir: "Yalnız Sen'den yardım dileriz."][341]

İbn Teymiyye dedi ki: [İndirilmiş kitaplar, yüce Allah'ın: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğunda toplanmıştır. "La ilahe illallah"ın da "La havle vela kuvvete illa billah: Herhangi bir itaati yapabilmek ve bir masiyetten kaçınabilmek gücünü bulmak ancak Allah ile olur." buyruğunun da anlamıdır. Bunlar, hep "La ilahe illallah"ın manasını taşır. "Elhamdulillah" da o anlamdadır. "Subhanallahi vallahu ekber: Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih

338 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 55. âyet-i kerime'de, yani yüce Allah'ın: "Kim Allah'tan korkarsa..." âyeti Talak Sûresi ikinci âyettir.

339 Kaynakları daha önce gösterildi.

340 Minhâcü's-Sünne, IV, 394; Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 607; Ayrıca Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 18'de: "Ve Selef'ten..." denilmektedir.

341 Câmiu'l-Mesâil, III, 278.

ederim ve Allah en büyüktür." de onun anlamındandır. Fakat bunda, icmal/özet ifadeden sonra bir tafsil/açıklama vardır.][342]

Merhum dedi ki: [Allah, rasûlleri kendisinden başka hiçbir ilah bulunmadığı hakikati ile gönderdi. Dolayısıyla O'na duyulan muhabbet ve O'ndan beslenen ümit sebebiyle, kalplerde O'ndan başkasının muhabbeti yer etmez, O'ndan dilekte bulunulması sebebiyle başkalarından bir şey istenmez, O'nun için amel edildiğinden ötürü başkası için amelde bulunulmaz, O'nun yardımı istendiği için başkasının yardımı istenmez.

İşte bundan dolayı Fâtiha'nın ortası, "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğudur. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) sahih hadiste şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah buyuruyor ki: Namazı kendimle kulum arasında ikiye böldüm. O: 'Rahman, Rahim.' dediği zaman yüce Allah: Kulum beni övdü, der. O: 'Din gününün maliki.' dediği zaman Allah: Kulum şanımı yüceltti, der. O: 'Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz.' dediği zaman Allah: Bu âyet, benimle kulum arasında yarı yarıyadır. Kuluma da istediği verilir, buyurur. O: 'Bizi dosdoğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna. Gazaba uğrayanların ve yoluna sapıtanlarınkine değil.' dediği vakit Allah: Bunlar kuluma aittir, kuluma da istediği verilecektir, buyurur." Buna göre sûrenin ortasında "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğu yer almaktadır. O halde din, Allah'tan başkasına ibadet edilmemesi ve O'ndan başkasından yardım istenmemesidir.][343]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şüphesiz yüce Allah, maksudun, dua edilenin ve matlûbun bizzat kendisi olmasını sever. Matlûba ulaşmanın muini/yardımcısı O'dur. O'nun dışındaki şeyler ise mekruh/hoşlanılmayan şeylerdir. Hoşlanılmayan şeyleri önlemeye muin/yardımcı olan O'dur. Bu dört hususu kendisinde toplayan şanı yüce Rabbimizdir. O'nun dışında bu dört husus hiç kimsede bir arada bulunmaz. İşte yüce Allah'ın: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğunun anlamı budur. Çünkü ubudiyet, gerçekleştirilmesi istenen maksudu ihtiva eder hem de en mükemmel şekilde. el-Musteal/yardımı istenen ise maklubun elde edilebilmesi için yardımı talep edilen demektir. Buna göre birincisi, uluhiyetin anlamından; ikincisi, rububîyetin anlamından gelmektedir.][344]

342 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 421; Ayrıca XXII, 607.
343 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVIII, 319-320.
344 Mecmû'u'l-Fetâvâ, I, 22.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[O halde şunu da öğrenmiş oluyoruz: Kul her durumda ve her zamanda nihai olarak birisine taliptir. O da onun ilahıdır. Nihai olarak da kendisinden bir şeyler istediği birisi vardır; o da kendisinden yardım istediği "müsteal"ıdır. İşte yardım dileyişinde ve ibadet edişinde kendisine yöneldiği "samed" ise O'dur. Bu da yüce Allah'ın: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğunun başından sonuna kadar oldukça kapsamlı ve kuşatıcı bir söz olduğunu, hiçbir şeyin onun dışında kalmadığını açıkça gösterir. Bu durumda dört kısım ortaya çıkmaktadır:

1) Kul, ya -Müslüman dahi olsa- Allah'tan başkasına ibadet edip başkasından yardım dileyecektir. Çünkü bu ümmet arasında şirk, karıncaların yürüyüşünden de daha gizlidir.

2) Ya O'na ibadet etmekle başkasından yardım dileyecektir. Din ehlinden çok kimsenin durumu böyledir. Onların maksadı Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edip, Allah'a bir ve tek olarak ve O'na ortak koşmaksızın ibadet etmektir. Ama kalpleri; hükümdar, zengin, şeyh gibi kendilerinden yardım, rızık ve hidâyet geleceğini düşündükleri kimselere itaatle boyun eğer.

3) Ya da -başkasına ibadet etse dahi- Allah'tan yardım diler. Çeşitli hal sahibi, güç sahibi, gizli ya da açık saltanat sahibi, keşif ve etki sahibi olan ve bununla birlikte O'nun yardımını isteyen, O'na güvenen, O'ndan dileyen ve O'na sığınan birçok kimse gibi. Ancak bunların maksatları, Allah'ın ve Rasûlü'nün emrettiğinden farklıdır; Rasûlü ile göndermiş olduğu dinine ve şeriatına uymaktan başka bir amaçtır.

4) Bunlar da Allah'tan başkasına ibadet etmeyen ve O'ndan başkasının yardımını istemeyen kimselerdir.

Dörtlü kısımlara ayırma, daha önce de zikredilmiş olmakla birlikte bazen ibadet ve yardım dilemek şeklinde yapılır. Bazen de kendisinden yardım istenen itibariyle yapılır. Burada ise kendisine ibadet edilen ve yardımı istenen itibariyle yapılmıştır. Bundan maksat ise her bir kul için bir ibadet olunanın ve yardımı istenenin bulunmasının kaçınılmaz olduğunu açıklamaktır. Bundan sonra ise Allah'a ibadet etmek ve O'nun yardımını dilemek bakımından da insanlar dört kısma ayrılırlar.][345]

345 Mecmû'u'l-Fetâvâ. I. 36.

Merhum dedi ki: [Her bir mahluk Allah'a muhtaçtır. O'nun önünde fakirlik ve zillet içerisindedir. Yaratılmış için ihtiyaç ve fakirlik ayrılmaz bir haldir. Dünyada da ahirette de bu hali kendisinden ayrılmaz. Aksine kul, Allah'a hem uluhiyeti bakımından hem rububîyeti bakımından muhtaçtır. O, başkasına ibadet etmemek şartıyla yalnızca Allah'a ibadet etmeye muhtaç olduğu gibi, başkasından yardım dilememek şartıyla yalnızca O'ndan yardım dilemeye de muhtaçtır. Nitekim yüce Allah: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyurmuştur. Eğer kul, Allah'a ibadet etmeyip başkasına ibadet ederse yahut da ibadetten yüz çevirecek olursa dünyayı da ahireti de kaybeder. (Şanı yüce Allah, onu kendisine ibadete vacip kılarsa şüphesiz kuluna güç yetiremeyen yardımsız birisi olur.)[346] Hiç şüphesiz Allah'ın dilediği olur, onun dilemediği olmaz. Herhangi bir itaati yapabilmek de bir masiyetten uzak kalabilmek de ancak O'nun yardımı ile mümkün olur. O'ndan başka sığınacak bir yer, tehlikelere karşı O'ndan başka korunulacak bir sığınak yoktur. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Şüphesiz Allah, yüz dört Kitab'ı indirmiştir. Bunların sırrını dört kitaba yerleştirmiş. Dört Kitab'ın sırrını Kur'ân-ı Kerim'e, Kur'ân'ın sırrını mufassal bölümündeki sûrelere, mufassal bölümündeki sûrelerin sırrını Fâtiha'ya, Fâtiha'nın sırrını da: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğuna yerleştirmiştir. İşte yarısı Rabbe, yarısı kula olan âyet de budur.][347]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İnsanlara iyilik yapacak olursa onlara, ancak en yüce Rabbinin rızasını ümit ederek iyilik yapar. Allah'ın kendisini bir ihsan edici kılmış olması sebebiyle kendisine lütuf ve ihsanda bulunmuş olduğunu bilir ve yaptığı amelinin Allah için ve Allah'ın yardımı ile gerçekleştiğini görür. İşte bu husus, Fâtiha Sûresi'nde: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğunda sözkonusu edilmiştir. Bundan dolayı iyilik yaptığı kimseden ne bir karşılık ne de bir teşekkür ister. Ve ne de bu yaptığı iyiliği onun başına kakar. Çünkü o, iyilik yapmak hususunda Allah'ın kendisine amelde bulunmayı sağladığından dolayı asıl lütufta bulunan ve minnet etmesi sözkonusu olanın Allah olduğunu bilmiştir. O halde Allah'ın kendisine kolay olanı kolaylaştırdığı için Allah'a şükretmek görevidir. Ayrıca Allah'ın, kendisine kendisi için yararlı olanları kolaylaştırdığından ötürü de şükretmesi gerekir.][348]

346 Asıl nüshada da bu şekildedir. İbare, açık ve anlaşılır değildir.

347 Câmiu'l-Mesâil, IV, 285-286. Zikredilen rivâyetinde kaynakları daha önce gösterildi.

348 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 221.

Merhum dedi ki: "Allah'ın kuluna yardımcı olmadığı herhangi bir amel, ne meydana gelir ne de kula fayda verir. Çünkü O'nun yardımı ile olmayan bir şey olmaz. O'nun için yapılmayan bir şey de faydasızdır, devamı gelmez. Bundan dolayı kuluna: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." demesini emir buyurmuştur.][349]

İbn Teymiyye dedi ki: "İnsanlar, çoğunlukla riyakârlığı ve ücbu/kendisini ve amelini beğenip gururlanmayı bir arada yaparlar. Riyakârlık, yaratılmışları ortak koşmak kabilindendir. Ucb ise nefsi ortak koşmak türündendir. Müstekbirin durumu da budur. Buna göre riyakârlık yapan bir kimse "Yalnız Sana ibadet ederiz." buyruğunun gereğini gerçekleştiremez. Ucbe kapılmış bir kimse de onun "Yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğunun gereğini gerçekleştiremez. Bundan yolayı "Yalnız Sana ibadet ederiz." buyruğunu gerçekleştiren bir kimse, riyakârlığın dışına çıkmış olur. "Yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğunu gerçekleştiren bir kimse, ucbun dışında kalmış olur. Bilinen hadiste de şöyle buyrulmuştur: "Üç şey helak edicidir. İtaat olunan cimrilik, arkasından gidilen heva ve kişinin kendi kendisini beğenmesi (ücbu.)"[350]][351]

İbnu'l-Kayyım dedi ki:

[Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'yi -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun-: "Yalnız Sana ibadet ederiz." buyruğu riyakârlığı; "Yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğu da kibriyayı/büyüklenmeyi önler, dediğini çokça işitmişimdir.][352]

Şeyhu'l-İslâm dedi ki: [Bundan dolayı Fâtiha Sûresi'nde "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyurmuş ve: "Yalnız Sana ibadet ederiz." buyruğunu öne almıştır. Çünkü bizatihi maksat olan bir husustur. Ondan sonra ise "Yalnız Sen'den yardım dileriz." buyurmaktadır. Çünkü bu da ona götüren

349 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 76.

350 ez-Zar. 80-82; Ukayli, ed-Duafa, Ebu Nuaym, el-Hılye, II, 343, III. 219; VI, 268-269; Taberânî, Evsat. 142 -Mecmail Bahreyn-; Kuzaî, 238 ve başkaları. Hadisin rivâyet yolları ile ilgili tenkitler bulunmakla birlikte Şeyh Nasiruddin, Silsile, 1802'de görüldüğü gibi onu hasen kabul eden bazı ilim ehli kimseler de vardır.

351 Mecmû'u'l-Fetâvâ. X. 277.

352 Medaricu's-Salikîn. I. 54. Bu da bundan önceki nakle benzemektedir. Ancak bizler, ibaredeki basit bir farklılıktan ötürü bunu da nakletmeyi tercih ettik. Çünkü İbnu'l-Kayyım'ın burada "çoğu zaman" ifadesi, önceki nakle göre bir fazlalıktır. Bu da Şeyhu'l-İslâm'ın bu kavramı ne kadar önemsediğini göstermektedir. Bundan önceki metin ise bu manayı ifade etmiyor. Bundan ötürü biz de bu önemli fazlalık dolayısıyla İbnu'l-Kayyım'dan bu ibareyi aktarmayı tercih ettik. Allah. en iyi bilendir.

bir araçtır. Maksatlar kastedilen hususlarda öncelenir. Söz de yol ve araçlardan önce gelir. Diğer taraftan dua eden kimsenin duadan maksadı, her iki kısmın en şerefli olanı ile uğraşması ile birlikte ibadet eden ve övgüleri takdim eden bu kişi için hasıl olur.][353]

Merhum dedi ki: [Aksine arifler nezdinde övülmeye değer olan fani "La ilahe illallah" şehadetini tahkik etmektir. Herhangi bir yaratılmış lehine uluhiyetten bir pay bulunduğuna tanıklık etmemektir. Böylece O'ndan başka bir yaratıcı bulunmadığına şâhitlik eder. O'ndan başkasının ibadeti hak etmediğine de şâhitlik eder. Bu yolla da "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğu ile *"O halde yalnız O'na ibadet ve yalnız O'na tevekkül et."* (Hud. 123) buyruğunun hakikatini gerçekleştirir. Aksi takdir eğer senin nefsin "Ve yalnız Sen'den yardım dileriz." hakikatine tanıklık etmediğini gördüğün halde ibadeti hak edenin O olduğuna şâhitlik edersen ve her şeyi yapanın gerçekte O'nun olduğuna tanıklık etmekle birlikte yalnızca O'nun ibadeti hak ettiğine tanıklık etmezsen; O'na ibadetin de ancak Rasûlü'ne itaat ile gerçekleşeceğine tanıklık etmezsen, sen gerçekte "Yalnız Sana ibadet ederiz."in hakikatine tanıklık etmemiş olursun. Eğer, "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğunu gerçekleştirecek olursan o taktirde sen de yüce Allah'ın Rasûlü ile gönderdiği kitaplarında indirmiş olduğu tevhidde fani olmayı gerçekleştirmiş olursun.][354]

İbn Teymiyye dedi ki: [Yüce Allah buyurdu ki: "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." Biz emre uyarak O'na ibadet ederiz, kadere iman ederek O'ndan yardım dileriz.][355]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), kula, faydalı olacak şeyleri ısrarla istemesini ve Allah'tan yardım dilemesini emretmiş; acizlik göstermeyi ona yasaklamıştır. Şüphesiz kula olan en faydalı şey, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat etmektir. Yüce Allah'a ibadet budur. İşte bu iki esas, yüce Allah'ın "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğunun hakikatini ifade eder.][356]

Merhum dedi ki: ["Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." Bu iki kelimenin semadan indirilmiş kitapların ihtiva ettikleri anlamları kapsadığı söylenmiştir. Ayrıca Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in, bir seferinde bir

353 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 385.
354 er-Raddu Ala'l-Mantıkıyyın, 520-521.
355 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 73.
356 el-İstikame, II, 33.

gazada bulunuyor iken: "Ey din gününün Maliki! Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." diye buyurduğu ve arkasından omuzların üzerinden kellelerin düşmeye başladığı rivâyet edilmiştir.[357]

Bu hususu, Kitab'ında birkaç yerde zikretmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'ın: *"O halde yalnız O'na ibadet ve yalnız O'na tevekkül et."* (Hud, 123); *"Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na dönerim."* (Hud, 88); (Şûrâ, 10) Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de kurbanlığını kestiği zaman: "Sen'dendir ve Sana'dır." buyururdu.[358]][359]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), Rabbinden şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "Ben, namazı kendimle kulum arasında iki yarıya böldüm."[360] Sözlükte namazın dua demek olduğunu söylemişlerdir. Dua da daha önce geçtiği gibi iki türlüdür. Şanı yüce Rabbe ait olan yani ona yapılan övgülerdir. Bundan maksat ise bizzat kendi zatıdır. O, bunun ile mabuddur, maksat olarak gözetilir ve kendi zatına dua edilendir. Kula ait olan ikinci yarı ise ondan bir şeyler dilemek ve talep etmektir. O, bununla ve bu iş için maksat olarak gözetilir. O'ndan dileklerde ve isteklerde bulunulur. O, her iki durumda da "es-Samed"dir. O'ndan başkası hakkında ne bu anlamdaki "es-Samed" ne öbür anlamındaki "es-Samed" başkası için sözkonusu olamaz. O, aynı zamanda bu iki hususta da "ahad/bir ve tek"tir. O'ndan başkasının mabud olması uygun olmadığı gibi O'na tevekkül olunan, yardımı istenen, kendisinden dilekte bulunulan kişi olması da uygun değildir. Çünkü kendisine ait olan yarıda, ahad ve samed olan O'dur. Yüce Allah'ın: *"İyyake nabudu"* buyruğunda olduğu gibidir. O, kula ait olan yarıda da ahad ve sameddir. "Ve iyyake nestain: Ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğunda olduğu gibi. Bundan ötürü Selef'ten birisi şöyle demiştir: Şanı yüce Allah, yüz dört kitap indirmiştir. Onların anlamlarını dört kitapta, dört Kitab'ın anlamını Kur'ân'da toplamıştır. Kur'ân'ın manalarını da mufassal bölümünde, mufassal bölümünün manalarını da Ummu'l-Kur'ân'da/Fâtiha'da toplamıştır. Ummu'l-

357 Hadisi, ed-Durru'l-Mensûr sahibi (Suyutî) zikretmiş ve Ebu'l-Kasım el-Beğavî ile el-Barudî'nin birlikte Ma'rifetu's-Sahabe adlı eserlerinde geçtiğini Taberânî, Evsat, Ebu Nuaym, ed-Delail'de rivâyet ettiklerini belirtmiştir.

Derim ki: Taberânî bunu ed-Dua, 1033; İbnu's-Sünnî, Amelü'l-Yevme Velleyle, 336; Deylemî, el-Firdevs, 8143'te rivâyet etmişlerdir. Hadis, açıkça zayıftır. Hadisin senedindeki ravilerden birisi zayıf, diğeri meçhuldur. Allah, en iyi bilendir.

358 Kaynakları daha önce gösterildi.

359 Câmiu'r-Resâil, II, 135.

360 Kaynakları daha önce gösterildi.

Kur'ân'ın manalarını da: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* buyruğunda toplamıştır.[361]

Biz, bu kitaptan başka yerlerde bu hususa dair geniş açıklamalarda bulunmuş, ibadetin uluhiyet ile alakasını da açıklamıştık. Çünkü ilah, ma'bud demektir. Ayrıca yardım dilemenin/istianenin onun rububîyeti ile alakasına gelince, şüphesiz "kulların Rabbi" demek onlara rablik eden demektir. Bu ise O'nun, onlardaki ve onlardan olan her bir şeyin yaratıcısının olduğu manasını da kapsar. İlahlık ise nihai illettir. Rububîyet ise failiyet illetidir. Nihai (gai) illet, maksut olandır. Bu, aynı zamanda gai illetin de failiyet illetidir. Bundan dolayı, önce yüce Allah'ın: *"Yalnız Sana ibadet ederiz."* buyruğu gelmiş, arkasından *"Yalnız Sen'den yardım dileriz."* buyruğu gelmiştir. İlahlığın tevhid edilmesi rablığın tevhid edilmesini de ihtiva eder. Çünkü Allah'tan başka hiçbir kimseye ibadet etmeyen bir kişinin bu durumunun kapsamına, O'nun başkasının rububîyetini kabul etmediği gerçeği de dahildir. Hâlbuki rububîyetin tevhid edilmesi böyle değildir. Çünkü ilahlığın tevhidi hususunda şirk koşanlar, genel olarak o tevhidi/rububîyet tevhidini zaten ikrar etmişlerdir. Nitekim yüce Allah: *"Onların çoğu şirk koşmaksızın (bir türlü) Allah'a iman etmezler."* (Yûsuf, 106) buyurmaktadır.

Buhârî Sahih'inde İkrime'den ve başkalarından şöyle dediklerini rivâyet etmektedir: Onlara gökleri ve yeri kim yarattı diye sorarsın, "Allah" derler. Fakat bununla birlikte onlar, başkalarına ibadet ederler.[362]][363]

İbnul Kayyım'ın Medâricu's-Sâlikîn adlı eserinde Şeyhu'l-İslâm'dan bir nakli:

[Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- dedi ki: En faydalı duanın hangisi olduğunu düşündüm. Onun, kendisinin razı olacağı hususlarda yardımını istemek olduğunu gördüm. Sonra bunun, Fâtiha'da yüce

---

361 Kaynakları daha önce gösterildi.

362 Buhârî, 23/43. Dedi ki: İkrime dedi ki: "Onların çoğu Allah'a şirk koşmaksızın (bir türlü) Allaha iman etmezler." (Yûsuf, 106); "Eğer onlara kendilerini kim yarattı, diye sorarsan..." (Zuhruf, 87); "Gökleri ve yeri kim yarattı, diye sorsan Andolsun Allah diyeceklerdir." (Lukmân, 25) İşte bu, onlar başkasına ibadet ettikleri halde imanlarını ifade eder. Hafız (İbn Hacer) dedi ki: Tâberî, bunu Hennad b. es-Serri'den, o Ebu'l-Ahvas'tan, o Simak b. Harb'den, o İkrime'den diye yüce Allah'ın: "Onların çoğunluğu şirk koşmaksızın (bir türlü) Allah'a iman etmezler." (Yûsuf, 106) buyruğu hakkında o dedi ki: Onlara, kendilerini gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsa onlar "Allah'tır" diyecekler. İşte onların başkasına ibadet ettikleri halde imanları budur, diye zikretmektedir.

363 Beyan-u Telbis-i Cehmiyye, II, 454.

Allah'ın: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* buyruğunda yer aldığını gördüm.][364]

Yüce Allah'ın, *"İyyake: Yalnız sana"* buyruğunun "ibadet ederiz" ve "yardım dileriz" fiillerinden önce zikredilmesinin sebebi:

[Eğer iki yerde, *"Ona (yaklaşmaya) yol arayın."* (Maide, 35) buyruğunda ve: *"Elbette o zaman Arş sahibine bir yol ararlardı."* (İsra, 42) buyruklarında car ve mecrur fiilden önce neden öne alınmış ve "Ona giden yol arayın." ile "Arşın sahibine yol arayın." denilmemiştir.[365] diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Bu, yüce Allah'ın: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* buyruğu ile; *"Hayır! İşte bundan ötürü yalnız Allah'a ibadet et ve şükredenlerden ol."* (Zümer, 66); *"Ve yalnız benden korkun."* (Bakara, 40); *"Ve yalnız benden sakının."* (Bakara, 41); *"Ve yalnız Rabbine yönel."* (İnşirah, 8); *"Ve yalnız Allah'a tevekkül edin."* (Maide, 23) buyruklarına benzemektedir. Kunut duasında söylenen "İyyakenabudu ve lekenusalli ve nescudu ve ileyke nesa: Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız sana namaz kılar ve secde ederiz, yalnız Senin (yolun) için koşarız, çalışırız, çabalarız."[366] duası da bu kabildendir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in âl-i beytinin taziyesinde: "Artık yalnız Allah'tan korkun ve yalnız O'ndan umun." denilmektedir.[367]

Bu ve benzeri ifadeler de 'mefuli bih'in öne alınması kabilindendir. Fiilin ona bizzat geçiş yapması ile harf-i cer ile yapması arasında bir fark yoktur. Böyle bir anlatım Arap dil bilginlerinin ittifakı ile 'mefulin bih'e ihtimam ve itina gösterildiğine delalet eder. Aynı zamanda onların birçoğuna göre de ihtisas/özelleştirmeye de delildir. Çeşitli yerlerde ihtisasa delalet ettiğinde de şüphe yoktur. Buna göre:

364 Medâricu's-Sâlikîn, I, 78.

365 Buradaki bu inceliği Arap nahvini bilenler daha iyi kavrarlar. (Çeviren)

366 Ebu Davud, Merâsîl, 89; Beyhakî, Sünen, II, 210. Merfu olarak ama sahih değildir. Bu Ömer (radıyallâhu anh)'a mevkuf olarak sahih rivâyet edilmiştir. Bunu da Abdurrezzak, III, 110-111: İbn Ebu Şeybe, II, 314-315; Beyhakî, Sünen, II, 210-211'de rivâyet etmişlerdir.

367 Hakim, III, 57-58. Sahih olduğunu belirtmiş ve Zehebi de ona muvafakat etmiş ise de dedikleri gibi değildir. Bunu Beyhakî, Sünen, IV, 60'da rivâyet etmiş, zayıf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Delâilu'n-Nübuvve, II, 210, 211, VII, 267'de de birden çok senetle rivâyet etmiş zayıf olduğunu ifade etmiştir. İbn Ebu Dünya, el-Hevatif, s. 23-24; Ebu Nuaym, Delâilu'n-Nübuvve, II, 565: İbn Sa'd, Tabakat, II, 275. Hadisi, İbn Kesir de el-Bidaye ve'n-Nihâye, V, 262'de el-Iraki de Tahricu'l-İhyâ, no, 4412'de; İbn Hacer, ez-Zehru'n-Nadr fi Nebei'l-Hadr, II, 216-219'da zayıf olduğunu söylemişlerdir. İbn Abdilberr, et-Temhid, II, 162'de senetsiz temriz (sahih olmadığını belirten ifadeler) sigası ile zikretmiştir. Bu haberin senetleri ya mürseldir yahut da ravileri zayıf ve meçhul ravilerdir. Allah, en iyi bilendir.

"Ve ona yol arayın." (Maide. 35) buyurup kendisine yol aranılacak olanı öne almıştır. Çünkü birinci derecede maksat odur. Nihai gaye ise hem ilim bakımından hem de maksat bakımından vesileden önceliklidir. Nitekim *"Hayır! Artık yalnız Allah'a ibadet et."* (Zümer. 66) ve *"Ve yalnız Allah'a tevekkül edin."* (Maide. 23) buyrukları da böyledir. Yani başkasına değil yalnız O'na tevekkül edin. Allah'a ibadet et, O'nunla birlikte başka bir ilaha ibadet etme. Böylelikle iki fayda elde edilmiş olmaktadır.

1. Kalbin. Allah'a giden yol olan ibadetin şuuruna varmasından önce kendisine ibadet olunan ve yakınlaşmaya çalışılan Allah'ın zikrinin şuuruna varmasıdır. Onun şuuruna varmak ise O'nu bilmeyi ve O'nu sevmeyi gerektirir. Bu durumda O'nu bilmek ve O'nu sevmek, kalbe O'na ibadetten önce gelmiş olur. Bu ise ibadette en faydalı olan haldir. Fıtri tertib de budur. Maksattan önce vesilenin/yolun şuuruna varmak ise böyle değildir.

2. Bu kullanım, ihtisası ve hasrı ifade eder. Çünkü kullanılan ibareler öbürüne de buna da delalet etmektedir. Çünkü car ile mecrur (Maide 35. âyette) vesile ile alakalıdır. Nitekim (İsra, 42'de) ona giden yol ile alakalı olması gibi. Fakat daha önce geçtiği üzere bunun ifade ettiği anlamdan ötürü meful öne alınmıştır...[368]][369]

"Elhamdulillah: Hamd Allah'adır." buyruğunun "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." buyruğu ile ilgisine dair:

[Yüce Allah buyurdu ki: *"Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır."* Burada bütün hamdleri kapsamasını gerektiren elif ve lam ile "el-hamd" buyrulmuştur. Bu ise hamdin bütünü ile Allah'ın olduğuna delildir. Daha sonra bunu: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* buyruğu ile hasretmiştir (yalnızca ona tahsis etmiştir.) İşte bu yüce Allah'ın: *"Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır."* buyruğunun bir açıklamasıdır. Bu da Allah'tan başka bir mabud olmadığına ve O'ndan başka hiçbir kimsenin ibadeti hak etmediğine delildir. Çünkü yüce Allah'ın: *"Yalnız Sana ibadet ederiz."* buyruğu, onun ilahlığının gerektirdiği muhabbet, korku, ümit, emir ve yasak gibi hususlarla ona ibadet etmeye işaret et-

368 Burada. günlük konuşma esnasında kullanılan yarım satırlık iki örnek. ayrıca maksat tercümede yansıtılamayacağından tercüme edilmemiştir. (Çeviren)

369 Telhisu- Kitabi'l-İstiğâse; Ebu Abdurrahman Muhammed b. Ali Accal'in tahkiki ile. Muhibbuddin el-Hatib'in el yazması ile nüshalardan birisindeki fazlalıktan nakledilmiştir. Muhibbuddin'in nüshası da Mısır milli Kütüphanesi no: 281. Akaid Teymur'da kayıtlı bir nüshadan nakledilmiştir. (Telhis-u İstiğase. II. 772)

mektedir. *"Yalnız Sen'den yardım dileriz."* buyruğu da tevekkül, tefvîz/işleri ona havale etmek ve teslimiyet gibi rububîyetin gereği olan hususlara bir işarettir. Çünkü Rab, "malik" olandır. Aynı zamanda bunda rububîyet ve ıslah etmek manası da vardır. "Malik" ise mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunan demektir.

Kul, rububîyetin bir sırrı olarak mülkün ve tedbirin/idarenin işleri çekip çevirmenin tamamı ile yüce Allah'ın elinde olduğunu açıkça görürse -çünkü yüce Allah: ***"Mülk bütünü ile elinde olanın şanı ne mübarektir ve O, her şeye gücü yetendir."*** (Mülk, 1) buyurmaktadır.- O taktirde her bir faydanın, zararın, hareketin, haraketsizliğin, daraltmanın, genişlik vermenin, alçaltmanın, yükseltmenin tek failinin yaratıcısının; daraltanın, genişlik verenin, yükseltip alçaltanın Allah olduğunu görür. İşte buna tanıklık etmek, kevnî kelimelerin sırrını teşkil eder... Rububîyet sıfatını da bilmek budur. Birincisi, ilahlık sıfatı bilgisidir. Bu da teklifî kelimelerin sırrını açığa çıkartır.

Buna göre emir ve nehy ile muhabbet, korku ve reca/ümit ile tahkik, ilahlık ilminin keşfinden dolayı olur.

Tevekkül tefvîz/işleri Allah'a havale etmek ve teslimiyet ile tahkik ise rububîyet ilminin açığa çıkmasından sonra olur. Bu da kainatta geçerli olan tedbir ilmidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Bir şeyi dilediğimiz zaman sözümüz, ona sadece "Ol!" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir."* (Nahl, 40) Bu sahneye tanıklığını gerçekleştirip buna muvaffak olursa ve bu tanık olduğu sahne kendisini birinci sahneye tanık olmasını perdelemez ise işte o kul, ubudiyetinde gerçek fakih/bilgi sahibi kimse olur. Çünkü din, bu iki müşahede üzerinde döner durur. Rahmetin, lütfun, keremin ve cemalin bütün sahneleri rububîyetin tanıklığının içerisine girer.

Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Bu âyet-i kerime, Kur'ân'ın bütün sırlarını toplamıştır: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* Çünkü bunun baş tarafı emir, yasak, muhabbet, korku ve ümit ile -zikrettiğimiz gibi- O'na ibadet etmeyi gerektirmektedir. Son kısmı ise tefvîz, teslimiyet, ihtiyarı terk etmek ile O'na ubudiyeti gerektirir. Bütün ubudiyetler de buna dahildir.][370]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır."* buyruğu, hem ilah hem de Rabb ismini bir arada toplamaktadır. Şüphesiz "el-ilah", ibadet edilmeyi hak eden mabuddur. "er-rabb" ise kuluna efendilik yapıp onun işlerini çekip çeviren, idare edendir.

370 Mecmû'u'l-Fetâvâ, I, 89-90.

Bundan dolayı ibadet, "Allah" adı ile alakalıdır. İstemek ve dilemek ise onun "rabb" adı ile alakalıdır. Çünkü ibadet, mahlukatın kendisi için yaratılmış olduğu amaçtır. İlahlık da amacın kendisidir. Rabblik ise mahlukatı yaratmayı, onları inşa etmeyi ihtiva eder. Buna göre Rabblik, onların hallerinin başlangıcını kapsar. Namaz kılan kimse "Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz." dediği zaman başlangıç olup, vesileyi/aracı teşkil edene götüren amacın kendisi olan asıl maksadı dile getirerek başlamaktadır. Çünkü ibadet, maksat olarak gözetilen bir amaçtır. Yardım dilemek ise ona götüren bir vesile/araçtır. İşte bu, bir hikmettir. Aynı zamanda bu, illet-i gaiye (denilen nihai amaç) ile illet-i failiye/bir işi yapmanın illeti arasında bilinen farkın sebebidir. Bundan ötürü şöyle denilir. Düşünmenin başı, amelin sonudur. Aramanın başı da elde etmenin sonudur. Buna göre illet-i gaiye, tasavvur ve iradede önceliklidir. Fakat var oluşta sonra gelir. Bundan dolayı mü'min, öncelikle Allah'a ibadeti maksat olarak gözetir. Bununla birlikte o, bunun ancak O'nun yardımı ile gerçekleşeceğini de bildiği için: *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz."* der.][371]

"Sırat"ın anlamına dair:

[Sırat, Arap dilinde yol demektir. Açık, belli yol demek olduğu, dışına çıkılamayan her iki yandan sınırlı yol anlamında olduğu da söylenmiştir. Cehennem üzerinde kurulu "sırat" da bundandır. O ise müminlerin üzerinden geçip cennete gidecekleri köprüdür. Kâfirler, üzerinden geçecek olurlarsa cehenneme düşerler.

Sırat kelimesinde, üzerinden hızlıca geçmeyi gerektiren tam anlamıyla doğrulmak ve itidalli durmak manası da vardır.

Bu kelimenin üç söyleyişi olup bunlar, aynı zamanda üç ayrı kıraattir: (Sad harfi ile) sırat, (sin harfi ile) sirat, (ze harfi ile) zirat.

Kelime, katıksız Arapça bir kelimedir. Arapçalaştırılmış kelimelerden de değildir. Bazılarının ileri sürdükleri gibi Rûmca'dan da alınmış değildir.

Bunun aslının "sin" harfi ile "sereta"den geldiği de söylenmiştir. Bu da bir şeyi yutmak için kullanılır. Yutulan bir şey, sınırları belli bir mecrada hızlıca akıp gider.

Arapların mesellerinden/atasözlerinden birisi de şudur: "Tatlı olma ki seni istirad ederler (hızlıca yutarlar.) Acı da olma ki seni ağızlarından dışarıya fırlatırlar."

Yine: "Filan kişi aldığı borcu istirad eder (midesine indirir.)" denilir.

371 Mecmû'u'l-Fetâvâ. X. 284.

Yakub b. es-Sikkît'ten:[372] "Almak, serit (hızlı); ödemek ise sarâyıt (ağır, diye nitelendirilir.)" dediği nakledilmektedir. Aynı zamanda es-sirtât, "pâluze" demektir. Çünkü o da kolaylıkla yutulur. Kılıcın sıfatı olarak sirâtî, "keskin ve iyi kesen" demektir. Çünkü böyle bir kılıç, darbenin indirildiği yerde hızlıca işler ve derine gider.

O halde sırat, onu izleyenin maksadına süratle vardığı sınırları belli ve mutedil yol demektir. Şanı yüce Allah, "sırat" lafzını Kitab'ında birçok yerde zikretmiştir. Allah, şeytanın yoluna "sırat" adını vermemiştir. Ona "sebil/yol" demiştir. Kendi yolu için ise özellikle "sırat"ı kullanmıştır. Yüce Allah'ın: *"Şüphesiz ki bu benim dosdoğru yolumdur (sıratımdır.) O halde ona uyun. Başka yollara uymayın. Sonra sizi onun yolundan ayırırlar."* (En'am, 153) buyruğu gibi.

Sünen'de Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bize bir çizgi çizdi. O çizginin sağında ve solunda da birtakım çizgiler çizdi; sonra şöyle buyurdu: Bu, Allah'ın yoludur. Bunlar da her birisinin üzerinde kendisine davet eden bir şeytanın bulunduğu diğer yollardır. O, şeytanın çağrısına uyan kimseyi ateşe atar. Sonra da: 'Şüphesiz ki bu, benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. Başka yollara uymayın. Sonra sizi onun yolundan ayırırlar.' (En'am, 153) buyruğunu okudu."[373]

Böylelikle şanı yüce Allah kendi yoluna "sırat" adını vermiş, öbür diğer yollara da "sübul" demiş; ama "sırat" adını vermemiştir. Diğer yollara "sebil" adını verdiği gibi kendi yoluna da "sırat" dediği gibi "sebil" adını da verir.

Yüce Allah, Mûsâ ve Harun hakkında: *"İkisine apaçık gösteren Kitab'ı verdik. O ikisini de dosdoğru yola (sırata) ilettik."* (Sâffât, 117-118) Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Gerçekten biz, sana apaçık bir fetih nasip ettik. Allah, geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın. Üzerindeki nimetini tamamlasın ve seni dosdoğru yola (sırata) iletsin diye. Ve Allah, seni çok üstün bir zafere erdirsin diye."* (Fetih, 1-3) buyurmaktadır.

İşte yüce Allah'ın Hudeybiye fethinden sonra vermiş olduğu bu özel hidâyet, önce geçenden daha da özeldir. Çünkü Allah'a giden yolu takib eden bir kimse, ardı arkasına yavaş yavaş ona yakınlaşır durur. Allah da ona hidâyet üstüne

372 Adı Yakub b. İshak olup Ebu Yûsuf b. es-Sikkit. Lügatte ve dinde imamdır. Aslen Huzistanlı'dır. Bağdat'ta öğrenim görmüştür. Mütevekkil'in çocuklarının eğiticilerinden ve onun nedimlerinden idi.

373 İbn Mace, 11; Tayalisi, 244; Ahmed, 435; Darimî, I, 67; Tâberî, 14168; Bezzar, 2410; Hakim, II, 318. Hadis sahihtir.

hidâyet vererek artırır. Yolların en doğrusu ve en kâmil olanı ise Allah'ın nebisi Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile gönderdiği yoldur.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Gerçekten bu Kur'ân en doğru olana iletir ve salih amellerde bulunan müminlere kendileri için muhakkak büyük bir mükafat olduğunu da müjdeler."* (İsra, 9)][374]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de: *"Bizi dosdoğru yola ilet."* buyruğunda olduğu gibi bir isim zikredecek olursa müfessirlerin her biri bu dosdoğru yoldan bir kısım nitelikleri ile ona delalet eden bazı ibareler ile anlatmaya çalışır. Bunların hepsi de doğrudur ve tıpkı Allah'ın, Rasûlü'nün ve Kitab'ının birtakım isimler kullanıp bu isimlerin her birinin onun niteliklerinden birisine delalet etmesine benzer. Bazıları: "Dosdoğru yol" Allah'ın Kitab'ıdır yahut Allah'ın Kitab'ına uymaktır, der.[375] Bir başkası: "Dosdoğru yol (sırat-ı mustakim)" İslâm'dır yahut İslâm dinidir, der.[376] Bir diğeri ise "dosdoğru yol" sünnet ve cemaattir, der.[377] Bir diğeri: "Dosdoğru yol" ubudiyet yoludur.[378] Yahut korku, ümit ve muhabbet yoludur. Emrolunanları yerine getirmek, yasaklardan uzak durmaktır. Yahut kitap ve sünnettir. Yahut Allah'a itaat olan amelleri yapmaktır, diye açıklar. Yahut da buna benzer isim ve ibareler kullanır.

Bilindiği gibi müsemma/adı taşıyan varlık birdir. Nitelikleri çeşitlense isimleri ve onu anlatan ibareler çok olsa bile o, birdir. Nitekim: "Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem), Ahmed'in kendisidir. O; el-Hâşir'dir, el-Mâhîdir, el-Âkib'dir ve Hâtemü'l-mürselîn'dir. O, rahmet peygamberidir. O, savaş peygamberidir." denilmesi de buna benzer.

374 el-Cevabu's-Sahih, III, 178-180.

375 Bu husus Ali b. Ebu Talib'den merfu olarak oldukça zayıf bir senet ile rivâyet edilmiştir. Bunu İbn Ebu Hâtim, no: 32; Darimî, II, 312; İbn Cerir, I, 74; Tirmizî ve başkaları zikretmişlerdir. İbn Kesir ise bunun Ali b. Ebu Talib'in kendi sözü olduğunu tercih etmiştir. Buna İbn Mesud'un bu rivâyetin tefsiri ile ilgili olarak söylediği ve el-Mervezi'nin es-Sünne, s. 7 ve Hakim, Müstedrek, II, 258 ile İbn Cerir, Tefsir, I, 74'de zikrettiği rivâyet bunun lehine bir tanıktır. Bunun senedi de sahihtir. Allah en iyi bilendir.

376 Bu da Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in en-Nevvas b. Sem'an tarafından rivâyet edilen şu buyruğundan alınmıştır: "Allah bir sırat-ı mustakimi/dosdoğru yolu misal olarak verdi. Sırat İslâm'dır..." Ahmed, IV, 182 ve başkaları rivâyet etmişlerdir. Allah'ın izni ile senedi hasendir. Hakim, Zehebi ve Ahmed Şakir hasen olduğunu söylemişlerdir.

377 Bu mana da Ebu'l-Âliyye'den rivâyet edilmiştir. Bunu da İbn Ebu Hâtim, 34; İbn Cerir, I, 175'te zikretmiş olup senedi hasendir. Allah en iyi bilendir.

378 Bunu bu manada İbn Ebu Hâtim, İbn Cerir ve başkaları zikretmişlerdir.

Aynı şekilde "Kur'ân; Furkan'dır, Nûr'dur, Şifa'dır, hikmeti sonsuz Zikir'dir, âyetleri muhkem kılındıktan sonra geniş geniş açıklanmış Kitap'tır." denilmesi de bunun gibidir.][379]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Biz, bu hususu birçok mukaddimedeki kaidelerde açıklamış bulunuyoruz. Bunu iyice düşünen bir kimse Selef'in tefsire dair görüşlerinin birçoğunun farklı değil birbiri ile ittifak halinde olduklarını öğrenir. Bazılarının "dosdoğru yol/sırat-ı mustakim" hakkında: "O, İslâm'dır." Bir diğerinin: "O, Kur'ân'dır." Ötekinin: "O, sünnet ve cemaattir. Bir başkasının: "O, ubudiyet yoludur." diye açıklaması bunun örneğidir. Bütün bunlar, onun (dosdoğru yolun) biri diğerinden ayrılmaz nitelikleridir. Farklı şeyler değildir. Ona bu isimlerin verilmesi tıpkı Kur'ân'ın ve Rasûl'ün değişik isimler ile adlandırılması gibidir. Hatta Allah'ın güzel isimleri/esmau'l hüsnası durumundadır.][380]

Merhum dedi ki:

[Onların "dosdoğru yol (sırat-ı mustakim)"e dair tefsirleri bunun örneğidir.

Kimileri, "O, Kur'ân'dır yani ona tabi olmaktır." demiştir. Çünkü Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in, Tirmizî'nin rivâyet ettiği hadisteki buyruğu buna delildir. Bu hadisi, Ebu Nuaym da birçok yoldan rivâyet etmiştir.[381] O, Allah'ın sapasağlam ipidir; o, hikmeti sonsuz zikirdir; o, sırat-ı mustakimdir.[382]

Bazıları da: "O, İslâm'dır." demişlerdir. Çünkü Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Tirmizî'nin ve başkalarının rivâyet ettiği en-Nevvas b. Sem'an yoluyla gelen hadiste şöyle buyurmuştur: "Allah, dosdoğru bir yolu (sırat-ı mustakim) misal

379 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 381-382.

380 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VI, 390-391.

381 Ebu Nuaym, Hilye, II, 380'de Muaz b. Cebel'den rivâyet etmiştir. O dedi ki: Bir gün Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), fitneleri, fitnelerin büyük olacaklarını sözkonusu etti ve bunların çok ağır olacaklarını ifade etti. Ali b. Ebu Talib: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bunlardan çıkış yolu nedir?" diye sorunca o şöyle buyurdu: "Allah'ın kitabıdır. Onda sizden öncekilere dair bilgiler vardır... Ve nihâyet şunları söyledi: O, Allah'ın sapasağlam ipidir." Arkasından hadisin geri kalan kısmını da zikretti. Hadisin senedinde Amr b. Vâkid vardır. Metruk bir ravidir. Zehebi Mizan, III, 291-292'de onun biyografisini sözkonusu ederken birtakım hadisler zikretmekte olup birisi de bu hadistir. Ayrıca: Bu hadisler, ancak Amr b. Vâkid'in rivâyeti ile bilinirler. O Malik'in kendisidir.

382 Buna daha önce işaret edildi. el-Haris el-A'ver'den ötürü oldukça zayıftır. İlim ehli, bu hadisin merfu rivâyetinin zayıf olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Mevkuf rivâyetine gelince İbn Kesir gibi ve daha başka ilim ehli bazı kimseler tercih edilenin o olduğuna işaret etmişlerdir. Allah, en iyi bilendir.

olarak vermiştir. Bu sıratın her iki yanında iki sur bulunur. İki surun içerisinde açılmış kapılar vardır. Kapılar üzerinde sarkıtılmış perdeler ve sıratın üstünden (o yola) çağıran bir davetçi ile sıratın başı üzerinde çağıran bir başka davetçi daha vardır. (Devamla) buyurdu ki: Sırat-ı mustakim (dosdoğru yol), İslâm'dır. İki sur, Allah'ın hadleri; açık duran kapılar, Allah'ın haramları; sıratın başındaki davetçi, Allah'ın Kitab'ı; sıratın üstündeki davetçi ise her müminin kalbindeki Allah'ın vaizi/öğütçüsüdür."[383]

Bu iki görüş birbiri ile uyuşan görüşlerdir. Çünkü İslâm dini Kur'ân'a tabi olmakla aynı şeydir. Ama bunların her biri diğerinden farklı bir niteliğe dikkat çekmektedir. Aynı zamanda "sırat" lafzı, üçüncü bir niteliğin bulunduğu hissini de vermektedir. Diğer taraftan "O, sünnet ve cemaattir." diyenlerin görüşü de "O, kulluk yoludur." diyenlerin görüşü de "O, Allah'a ve Rasûlü'ne itaattir." diyenlerin görüşü ve buna benzer başka görüşler de böyledir. Bunların hepsi aynı kişiliğe işaret etmişlerdir. Ama her biri bu kişiliği niteliklerinden birisi ile nitelendirmişlerdir.][384]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu da bizim şanı yüce Allah'tan kendisine bizi iletmesini dilememizi emretmiş olduğu "dosdoğru yol/sırat-ı mustakim" gibidir. Çünkü sırat-ı mustakim, İslâm ile Kur'ân'a tabi olmakla, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat olmakla, kulluk yolu olmakla da nitelendirilmiştir.][385]

"Hidâyet"in Anlamı:

[Yüce Allah'ın: *"Bizi dosdoğru yola ilet/hidâyet eyle."* buyruğunda istenen hidâyet bulmayı da gerçekleştirecek şekilde eksiksiz ve özel hidâyettir. Yüce Allah'ın: *"Takva sahipleri için bir hidâyettir."* (Bakara. 2); *"O bir kısmına hidâyet verdi, bir kısmına da sapıklık hak oldu."* (A'raf. 30); *"Şüphesiz Allah, dalalette bırakmayı dilediği kimseye hidâyet vermez."* (Nahl. 37); *"Allah, onunla rızasına uyanları selâmet yollarına iletir."* (Maide. 16) buyruklarında olduğu gibi. Bu ise Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur.][386]

383 Bu hadise daha önce işaret edilmişti. Hadisi Ahmed, IV, 182; Tirmizî ve Tefsiri'nde Nesaî, s. 89'da rivâyet ettikleri gibi. hadisi Tâberî. İbn Ebu Hâtim, el-Acurri. eş-Şeria'da rivâyet etmişlerdir. İbn Kesir. Suyutî ve Elbânî hadisin sahih olduğunu söylemiş. Tirmizî ve başkaları hasen olduğunu ifade etmişlerdir. Yüce Allah. en iyi bilendir.

384 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII. 336-337.

385 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 39.

386 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI. 156-157.

Merhum dedi ki:

["Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola." buyruğunda geçen bu Allah'tan istenen hidâyeti vermeye, Allah'tan başkasının gücü yetmez.][387]

Merhum dedi ki:

[Bizim namazda söylediğimiz: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* buyruğu da bu kabildendir. Çünkü müşterek hidâyet, esasen hâsıl olan bir husustur. Ayrıca dua ile istenmesine ihtiyaç yoktur. Yalnız hidâyet bulanlara özel olarak ihsan ettiği hidâyet istenir. Bunu, hidâyetin ve hidâyet üzere sebatın daha da artmasını istemek anlamında yorumlayıp "Bu da bir karşılıktır." diye açıklayanlar, aslında çelişkiye düşerler.

Çünkü şöyle denilir: Eğer bu istenen (hidâyet), kulun kendi seçimi ile hâsıl olmuyorsa bundan dolayı ona sevap verilmez. Çünkü kula, ancak kendi seçimi ile yaptığı işlerden ötürü sevap verilir. Eğer yaptığı iş kendi seçimi ile olursa, şanı yüce Allah'ın kulun seçtiği fiili ihdas edeceği/yaratacağı da sabit olur. Ehl-i sünnetin mezhebi işte budur.][388]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, ona namazlar tekrarlandıkça hatta farzı ile, nafilesi ile rekatler kılındıkça tekrarlanan ve düzenli bir şekilde ona farz kıldığı dua, Ummu'l-Kur'ân'ın/Fâtihanın ihtiva ettiği malum duadır. O da yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* duasıdır. Çünkü her kul, her zaman için bu duada gözetilen maksada zorunlu olarak muhtaçtır. Bu maksat ise dosdoğru yola iletilmektir, hidâyet bulmaktır. Çünkü bu hidâyet olmaksızın azaptan kurtuluş mümkün değildir, mutluluğa ancak onunla ulaşılabilir. Bu hidâyeti elden kaçıran kimse ise ya gazaba uğrayanlardandır yahut yolunu sapıtanlardandır.

Bu şekilde hidâyeti bulmak da ancak Allah'ın hidâyeti ile hâsıl olabilir: *"Allah, kime hidâyet verirse o, doğru yola erdirilmiştir. Kimi de saptırırsa artık onun için doğru yola erdirecek bir veli (yardımcı ve dost) bulamazsın."* (Kehf, 17) Bu âyet-i kerime, hidâyet bulmak için kulun (ilahi tevfike) muhtaç olmadığını iddia eden Kaderiyye mezhebinin bozukluğunu açıkça ortaya koyan delillerdendir. Hatta onlara göre, her bir kul ile birlikte kendisi ile itaatin ve masiyetin hâsıl

387 Camiu'r-Resail, II, 75.
388 Minhacü's-Sünne, III, 263.

olacağı bir imkân vardır. Onlara göre mü'min ile kâfir arasında (bu bakımdan) bir fark yoktur. Allah, onlara göre mü'min kimseye, kendisi ile hidâyet bulmanın hâsıl olduğu bir hidâyeti özel olarak vermez. Bu hususa dair geniş açıklamalar başka yerdedir.][389]

Merhum dedi ki:

[Şanı yüce Allah, bize namazlarımızda: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* dememizi emir buyurmuştur. Bu ise duaların en faziletlisi ve kullar üzerinde yapılması en vacip olan duadır.][390]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu duaların başı ve en faziletlisi, yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* buyruğundakidir. İşte bu dua. duaların en faziletlisi ve insanlar üzerinde yapılması en vacip olan duadır. Çünkü bu dua, din, dünya ve ahirete kulun salahını birlikte dile getirir.][391]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bundan dolayı en faydalı, en büyük ve en sağlam dua, Fâtiha'daki *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* duasıdır.

Çünkü onu bu yola hidâyet eyleyecek olursa, kendisine itaat edip isyanı terk etmekte ona yardım eder. Dünyada da, ahirette de ona şer dokunmaz. Günahlar, nefsin ayrılmazlarındandır. O, her anda hidâyete muhtaçtır. Onun hidâyete olan ihtiyacı, yemeğe, içmeye duyduğu ihtiyaçtan fazladır. Bunun kapsamına, sayılması imkânsız türlü türlü ihtiyaçlar girer. Ona duyulan aşırı ihtiyaçtan ötürü her namazda bu duanın yapılmasını emir buyurmuştur. Kendi nefsinin durumunu bu duayı yapmakla emrolunmuş insanların ve cinlerin nefislerini iyice düşünüp, bu nefislerdeki dünyada ve ahirette bedbaht olmayı gerektiren bilgisizliği ve zulmü gören bir kimse, bu duanın değerini kısmen ancak anlayabilir. Böylelikle yüce Allah'ın lütfuyla ve rahmetiyle bu duayı, hayra götüren ve şerden koruyan en büyük sebeplerden kılmış olduğunu da bilir.][392]

389 Mecmû'u'l-Fetâvâ, II, 399-400.
390 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 515.
391 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 330.
392 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 215-216.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu, bazılarının yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola."* buyruğu hakkında söylediklerine benzer. Derler ki: Mü'min, dosdoğru yola hidâyet olunmuştur zaten. Ayrıca hidâyeti istemesinin ne gibi bir faydası vardır? Arkasından kimileri buna şöyle cevap verir: Maksat, hidâyet üzere bize sebat ver, demektir. Nitekim Araplar uyuyan bir kimseye: Ben yanına gelinceye kadar sen uyumaya devam et, derler. Ya da kimileri: Kalplerimizi hidâyetten ayırma, diye açıklar. Kimileri: Hidâyetimi artır, diye açıklar. Onların böyle bir soruyu gündeme getirmeleri, kulun kendisine hidâyeti istediği dosdoğru yolu/sırat-ı mustakimi tasavvur edemeyişleridir. Çünkü bundan maksat, Allah'ın emrettikleri gereğince amelde bulunmak ve yasakladığı hususları da bütün işlerinde terk etmektir.][393]

Merhum dedi ki:

[İlmi, kendilerine ilim öğrettiği kimselerin kalplerinde yaratan yüce Allah'tır. Bundan dolayı kul, bunu ondan isteyerek *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola."* denilir. Fakat aynı şey, insanlara söylenmez. Çünkü onların buna güçleri yetmez. Ayrıca kul, Allah'tan, kendisine anlayış vermesini öğretmesini, göğsünü genişletmesini, kendisine imanı ve salih ameli sevdirmesini diler. Bu da Allah'tan başkasından istenmez.][394]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İşte "hidâyet" lafzı da böyledir. Mutlak olarak kullanıldığı taktirde Allah'ın rasûl ile gönderdiği şeyleri bilmeyi ve gereğince amel etmeyi bir arada ifade eder. Böylelikle onun kapsamına Allah'ın emrettiği bütün hususlar girer. Yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola."* buyruğunda olduğu gibi. Maksat ise hakkı bilip gereğince amel etmeyi birlikte dilemektir. İşte yüce Allah'ın: *"Takva sahipleri için bir hidâyettir."* (Bakara, 2) buyruğu da böyledir. Bundan maksat da şudur: Onlar, onda bulunanı da bilirler ve onda bulunanlar gereğince amel ederler. Bundan dolayı da kurtuluşa erenler (muflihun) olurlar. Cennetliklerin: *"Hamd, bizi buna hidâyet eden Allah'adır."* (A'raf, 43) şeklindeki duaları da böyledir. Çünkü onları, kendilerine faydalı ilmi ve salih ameli ilham buyurmakla hidâyete iletmiştir.][395]

İbnu'l-Kayyım -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola."* buyruğunda çoğul zamiri-

393 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 106-107.

394 Minhacü's-Sünne, V, 308-309.

395 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 166.

nin getirilmesi ile ilgili olarak bazı kimseler şöyle demişlerdir: Şüphesiz kulun her bir organı gizli ve açık her bir duyusu kendisine ait özel bir hidâyete muhtaçtır. İşte onun her bir organı doğru yola iletilmeyi arzu eden, hidâyeti isteyen bir kişi konumuna getirilmiştir. Ben, bu cevabı Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'ye -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- arz ettiğimde, bunu oldukça gevşek ve son derece zayıf buldu.][396]

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğramışların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* buyruğu gibi. Yani yüce Allah, onlara şu buyruğunda sözkonusu edilen mutlak ve

396 İmam İbnu'l-Kayyım, Bedaiu'l-Fevaid, I, 217-218'de zikretmiş olduğu Şeyhu'l-İslâm'ın bu sözleri ile alakalı bir not düşmüştür. Şeyhu'l-İslâm'ın sözü olarak aktarılan bu nakil, şanı yüce Allah'ın bize bağımsız bir ciltte bir araya getirip derlemeyi kolaylaştırdığı, İbnu'l-Kayyım'in telif ettiği eserleri arasında yer almaktadır. Yüce Allah'tan onu yayınlamayı kolaylaştırmasını da dileriz. İbnu'l-Kayyım diyor ki: "Durum, onun dediği gibidir. Çünkü 'insan' bütünün bir adıdır. Onun her bir cüzünün ya da bir organının adı değildir. Bir kimse: 'Bana mağfiret buyur, bana merhamet eyle, eksiklerimi gider, beni ıslah et, bana hidâyet eyle.' diyecek olursa yüce Allah'tan zahiri ile batını ile kendisinin tamamı için bunun hâsıl olmasını diler. Ayrıca her bir organı için bağımsız bir lafız ile özel bir dilekte bulunmayı düşünmesine ihtiyaç yoktur. Doğru olan şöyle denilmesidir: Bu, yüce Allah'ın: 'Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Senden yardım dileriz.' buyruğu ile örtüşmektedir. Her iki yerde de çoğul zamirinin getirilmesi daha güzel ve daha yerindedir. Çünkü konum, kulluk, yüce Rabbe ihtiyacını arz etme, O'na kul olmaya, O'ndan yardım ve hidâyet dilemeye muhtaç olduğunu ikrar ve itiraf etme konumudur. Bundan dolayı burada çoğul zamiri kullanılmıştır. Yani bizler, sana kulluk edenler topluluğu olarak sana kulluğumuzu ikrar ve itiraf ediyoruz. Bu da kölenin şanı pek büyük bir hükümdara şöyle demesine benzer: Biz, senin kullarınız, senin mülkiyetin altındaki köleleriniz, sana itaat eden emrinin kullarıyız. Senin emrine muhalefet etmeyiz. Bu ifade o hükümdara göre, ben senin kulunum, kölenim, demesinden daha güzel ve daha büyük bir ifade olur. İşte bundan dolayı eğer: Yalnız başıma ben senin kölenim, diyecek olursa o hükümdarın gazabını üzerine çeker. Fakat: Ben de bu ülkedeki herkes de senin mülkiyetin altındaki köleleriz, senin emrine hazır bekleyen askerleriniz, diyecek olursa bu, daha büyük ve daha etkin bir ifade olur. Çünkü bunun muhtevasında senin kölelerin gerçekten pek çoktur ve ben onlardan biriyim. Hepimiz sana köle olmak, senden yardım dilemek ve senden hidâyet istemek bakımından ortak bir konumdayız, demeyi de kapsar. İşte bu ifadenin yüce Rabbi, şan ve şerefinin genişliği, kullarının çokluğu, kendisinden hidâyeti dileyenlerin oldukça fazla olduğunu tekil zamirin ihtiva etmediği kadar geniş bir mana taşımaktadır. Bunu iyice düşünmek gerekir. Kur'an'daki dualar üzerinde dikkatle düşündüğümüz taktirde, genel olarak hepsinin bu tarzda olduğunu görürüz. Mesela: 'Rabbimiz! Bize dünyada bir güzellik ver, ahirette de bir güzellik ver ve bizi o ateş azabından koru.' (Bakara, 201) duası, Bakara Sûresi'nin sonundaki dua, Al-i İmrân'ın sonundaki ve başındaki dua, bunun gibidir. Kur'an'daki duaların çoğunluğu böyledir."

tam nimet ihsan ettiği kimseler gibi: *"Kim, Allah'a ve rasûl(ün)e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği, nebiler, sıddîkler, şehitler ve salihlerle beraberdirler. Onlar, ne iyi arkadaştırlar."* (Nisa, 69)][397]

İbn Teymiyye dedi ki:

[Allah, mü'min kullarına her namazda şu buyruğu ile kendisine dua etmelerini emir buyurmuştur: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğramışların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."*

İşte bundan dolayı yüce Allah, Nebisini şu iki husustan tenzih etmiş bulunmakta ve şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun battığı zaman yıldız(lar)a ki arkadaşınız asla sapmadı, bâtıla da yönelmedi. O, kendi hevasından bir söz söylemez. O, (kendisine) bildirilen bir vahiyden başkası değildir."* (Necm, 1-4) Şaşkın (dalalete düşmüş), hakkı bilmeyen, aksine o hakkı bilmediği halde kendisinin hak üzere olduğunu zanneden kimseye denilir. Hristiyanların üzerinde bulundukları hâl gibi. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Ey kitap ehli! Dininizde haksız yere sınırı aşmayın. Bundan önce sapıklığa/dalalete düşmüş birçok kimseyi saptırmış ve sonra da dümdüz yoldan (haktan) sapagelmiş bir kavmin heva (ve heveslerine) uymayın."* (Maide, 77) Gavi/azgın kişi ise hakka aykırı olduğunu bildiği halde heva ve arzularına uyan kimse demektir. Yahudilerin üzerinde bulundukları hâl gibi. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri âyetlerimden yüz çevirteceğim. Onlar, her âyeti görseler bile yine de onlara iman etmezler. Hidâyet yolunu görseler, onu bir yol edinmezler. Fakat azgınlığın yolunu görseler, hemen onu yol edinirler. Bu, âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarındandır."* (A'raf, 146)

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Sen, onlara, âyetlerimizi verdiğimiz halde onlardan sıyrılıp çıkmış, derken şeytanın kendisine uydurduğu ve sonunda azgınlardan olmuş kimsenin haberini oku. Eğer biz dileseydik onu, bunlar sebebi ile yükseltirdik. Fakat o, yere mıhlandı ve hevasına uydu. Artık onun durumu, üstüne varsan da dilini sarkıtıp soluyan, kendi haline bırakırsan da yine dilini uzatıp soluyan bir köpeğin durumuna benzer. İşte âyetlerimizi yalanlayan toplulukların durumu budur. Artık sen kıssayı (onlara) anlat. Belki iyice düşünürler."* (A'raf, 175-176)

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den gelen hadis-i şerifte de şöyle buyrulmaktadır: Sizin için en korktuğum şey mideleriniz ve fercleriniz hususunda azgınca arzular ve doğru yoldan saptırıcı fitnelerdir."[398]

397 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XI, 180.

398 Ahmed, Müsned, IV, 420. "Sizin için en korktuğum şeyler arasında..." lafzı ile. Yine İmam

Şüphesiz gay/azgınlık ve dalal/doğru yoldan sapmak Âdemoğullarının bütün kötülüklerini ifade eden kapsamlı lafızlardır. Çünkü insan yüce Allah'ın da buyurduğu gibi: *"... ve onu insan yüklendi. Şüphesiz ki o çok zalim çok cahildir."* (Ahzâb, 72) buyurmaktadır. O zalimliği sebebi ile azgınlaşır, cahilliği sebebi ile de doğru yoldan sapan birisi olur. Çoğunlukla da her iki özelliği bir arada taşıyarak herhangi bir hususta doğru yoldan sapmış/dalalete düşmüş olur. Bir başkasında da azgın/gavi olur. Çünkü o hem çok zalim hem çok cahildir. Ayrıca iki günahtan her birisi ile diğerine karşılık da cezalandırılır. Nitekim yüce Allah: *"Kalplerinde hastalık vardır onların. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır."* (Bakara, 10) ve: *"Onlar doğru yoldan sapıp eğrilince Allah da onların kalplerini doğrudan saptırıp uzaklaştırdı"* (Saf, 5) buyurmaktadır.][399]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şüphesiz Allah Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i hak ile göndermiş, üzerine Kitab'ı indirmiş onunla ümmetini dosdoğru yola, kendilerine nimet ihsan etmiş olduğu nebilerin, sıddîklerin, şehitlerin ve salihlerin yoluna hidâyet etmiştir. Esasen kul, bütün hallerinde yaptığı ve yapmadığı, hidâyet üzere olmadan yapmış olması muhtemel her durumunda böyle bir hidâyete muhtaçtır. Bu sebeple o, bu gibi günahlardan tevbe etmeye de ihtiyaç duyar. Bazı durumlarda da esas itibariyle hidâyet bulmuş olmakla birlikte, ayrıntılarında böyle olmayabilir. Yahut da bir yönü ile hidâyete erdirilmiş olabilir. Bu durumda da bu gibi hususlar hakkında geçmişte gerçekleştiği gibi gelecekte de hidâyetin tamamlanmasına muhtaçtır. Bazı hususlarda sahip olduğu inancı itibariyle dalalette olabilir. Bu hususta da o hidâyete muhtaçtır. Yapmadığı birtakım işler olabilir. Ama o, bunları hidâyete uygun olarak yapma ihtiyacında bulunur. Ve buna benzer çeşitli hidâyet türlerine türlü şekillerde ihtiyaç bulunmaktadır. İşte bundan dolayı ona hallerinin en faziletlisi olan namazda, bu hidâyeti bir gün ve bir gecede defalarca istemesi farz kılınmıştır. Ayrıca bu nimete ehil olanların da aslında kendilerine gazap edilmiş bulunan "yahudiler"den ve doğru yoldan şaşmış "nasara/hristiyan"lardan farklı olduklarını da beyan etmiş bulunmaktadır.][400]

Ahmed'in zikrettiği bir başka lafızda: "Sizin için... ve hevanın saptırıcılarından korkuyorum" şeklindedir. Heysemî, Mecma, VII, 305-306'da: Bunu Ahmed rivâyet etmiş olup ravileri Sahih'in ravileridir demiştir. Ayrıca Taberânî, Evsat -Mecmaul Bahreyn 74-; Sağir, I, 185; Bezzar, I, 82 -Keşful Estar-; de rivâyet etmişlerdir. Hadisin daha başka şâhitleri de vardır. Bunları el-Hakim et-Tirmizî Eflah'tan, Deylemî Enes'ten diye -Kenzul Ummal, 43861'de belirtildiği üzere- rivâyet etmişlerdir. Allah en iyi bilendir.

399 Câmiu'r-Resâil, I, 228-229.

400 el-Fetava, 3. -Bu İbtalu't-Tahlîl kitabıdır, s. 3-.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ona düzenli olarak farz kılınmış ve namazlarda hatta rekatlerde –farzıyla, nafilesiyle- muntazam dua Ummu'l-Kur'ân'ın ihtiva ettiği duadır. Bu da yüce Allah'ın: "Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil." buyruğudur.

Çünkü her bir kul, her zaman için bu duadaki maksada zorunlu olarak muhtaçtır. Bu maksat ise dosdoğru yola/sırat-ı mustakim'e hidâyet bulmaktır. Çünkü bu hidâyet olmadan azaptan kurtuluş mümkün değildir. O olmadan mutluluğa ulaşılamaz. Bu hidâyeti elden kaçıran bir kimse, ya kendilerine gazap edilenlerdendir yahut da yolunu sapıtanlardandır.

Bu şekilde hidâyet bulma, ancak Allah'ın hidâyet vermesi ile hasıl olur. Bu sebeple Allah, kimi hidâyete iletirse hidâyet bulan odur. *"Kimi de şaşırtırsa artık onun için doğru yola erdirecek bir veli (yardımcı ve dost) bulamazsın."* (Kehf, 17) Bu âyet-i kerime, kulun yüce Allah'a giden yolda hidâyet bulması için bunun gerçekleşmesine muhtaç olmadığını ileri süren Kaderiye mezhebinin bozukluğunu açıkça ortaya koyan âyetlerdendir. Hatta onlara göre her bir kul ile birlikte, kendisi ile hidâyetin gerçekleşeceği imkânlar da vardır. Bu hususta onlar hakkındaki açıklamalar bir başka yerde genişçe yapılmıştır.

Buradaki maksadımız ise şüphesiz her bir kulun her zaman böyle bir hidâyete muhtaç olduğunu anlatmaktır. Şanı yüce Allah, onları zaten imana ileterek hidâyet vermiştir. O halde hidâyeti istemeye ihtiyaç yoktur, diyenlere "Burada istenen, hidâyetin devamlılığıdır." diye cevap verenlerin cevabına gelince; şüphesiz bu, sebeplerin ve emrolunduğu şeyin durumunun hakikatını bilmeyen kimselerin bir sözüdür. Çünkü sırat-ı mustakim, senin her zaman için, o zamanda emrolunduğun ilmi ve ameli yerine getirmek ve sana yasaklanan herhangi bir işi yapmamaktır. Böyle bir şey için ise her zaman kişinin o vakitte kendisine nelerin emredildiğini, nelerin yasaklandığını bilmesine ve ayrıca emrolunduğu işleri yapmak için kesin bir iradeye, yasak kılınmış şeyleri terk etmek için de kesin bir hoşlanmayışa ihtiyaç vardır. İşte bu şekildeki ayrıntılı bilgi ile ayrıntılı iradenin kul için tek bir vakitte hasıl olması düşünülemez. Aksine her zaman için yüce Allah'ın, onun kalbine o vakitte kendisi ile hidâyet bulacağı ilimleri ve iradeleri var etmesine ihtiyacı vardır. Evet, genel manada onun için hidâyet hasıl olmuştur. Şüphesiz Kur'ân haktır, İslâm dini haktır, Rasûl haktır vb. Fakat bu genel hidâyet, eğer yapıp idare ettiği ve yaratılmışların akıllarının birçoğunun pek çoğunda şaşkınlığa düştüğü, nefislere şüphelerin ve şehvetlerin baskın gel-

mesinden ötürü insanların çoğunluğuna hevanın galip ve baskın geldiği, bütün cüz'i hususlarda ayrıntılı bir hidâyete de mazhar olmazsa bu toplu hidâyetin ona bir yardımı/katkısı olmaz.

İnsan, pek zalim ve pek cahil olarak yaratılmıştır. Onda aslolan, bilgisizlik ve şer türünden hevasına uygun olan şeylere meyletmektir. Bundan dolayı her zaman bilgisizliğini ortadan kaldıracak ayrıntılı bir bilgiye, sevgi ve nefretinin hoşnutluk ve gazabının, yaptıklarının ve yapmadıklarının, verdiklerinin ve alıkoyduklarının adaletli ve dengeli olmasına, söylediği ve bildiği her bir şeyde de zulmü ile bağdaşmayan bir adalete ihtiyacı vardır. Buna göre eğer Allah, kendisine ayrıntılı bilgi ve ayrıntılı adaleti lutfetmeyecek olursa ondaki cehalet ve zulüm, kendisini dosdoğru yolun dışına çıkartır. Nitekim şanı yüce Allah, Hudeybiye Barışı ile Rıdvan Beyati'nden sonra Nebisine şöyle hitap buyurmuştur: *"Gerçekten biz, sana apaçık bir fetih nasip ettik. Allah, geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın, üzerindeki nimetini tamamlasın ve seni dosdoğru yola iletsin diye. Ve Allah, seni çok üstün bir zafere erdirsin diye."* (Fetih, 1-3) Bu buyruklarıyla yüce Allah, bunu, kendisini dosdoğru yola iletmek için yaptığını haber vermektedir. Onun durumu bu olduğuna göre, ya başkasının durumu nasıl olur?

Sırat-ı mustakim/dosdoğru yol, Kur'ân-ı Kerim ile, İslâm ile, kulluk yolu ile tefsir edilmiştir. Bunların hepsi haktır. Çünkü sırat-ı mustakim'in bu ve daha başka nitelikleri vardır. O halde kişinin mutluluğu ve kurtuluşu için böyle bir hidâyete ihtiyacı bir zorunluluktur. Onun bu ihtiyacı ise rızka ve yardıma nail olma ihtiyacından farklıdır. Çünkü yüce Allah, ona zaten rızkını verir. Rızkı kesilirse ölür. Ölüm de kaçınılmaz bir şeydir. Eğer hidâyet ehlinden ise bahtiyardır, mutludur. Ölümden sonrasında ve ölüm kendisini ebedi ve daimi mutluluğa ulaştıracak olursa o taktirde ölüm, onun hakkında bir rahmet olur. Yardım da böyledir. Eğer onun ölünceye kadar yenilmesi ve galip gelmesi takdir edilmiş ise kendisi istikamete doğru hidâyet bulmuşlardan olursa, şehid olarak ölür. Öldürülmek de Allah'ın üzerindeki nimetinin eksiksiz bırakılmayışı olarak ortaya çıkar. Böylelikle kulların hidâyete olan ihtiyaçlarının rızka ihtiyaçlarından daha büyük olduğunu hatta aralarında bir oranlamanın dahi sözkonusu olmayacağını açıkça görmüş oluyoruz. İşte bundan dolayı bizzat bu duayı yapmak onlara farzdır.

Aynı şekilde dua, rızkı ve yardımı da ihtiva eder. Çünkü sırat-ı mustakim'e iletildiği taktirde o, takva sahibi kimselerden olur: *"Kim, Allah'tan korkar (takvalı olur)sa Allah ona bir çıkış yolu gösterir ve ummadığı yerden onu rızıklandırır."* (Talak, 2-3) Allah'ın ve Rasûlü'nün dinine yardımcı olanlardan olur. Allah da kendi dinine yardım edene yardım eder ve bu kişi Allah'ın askerlerinden olur. Allah'ın

askerleri ise galip gelenlerin ta kendileridir. O halde eksiksiz hidâyet, kendisi ile rızkın ve ilahi yardımın hasıl olabileceği en büyük şeyin hasıl olmasını ihtiva eder.][401]

Şeyhu'l-İslâm Ebul Abbas Ahmed b. Teymiyye -yüce Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- dedi ki:

[Kul, her zaman için Allah'ın kendisine sırat-ı mustakim'e giden yolu göstermek sûreti ile hidâyetine zorunlu olarak muhtaçtır. O, bu duanın maksadını teşkil eden hale kayıtsız ve şartsız muhtaçtır, mecburdur. Çünkü bu hidâyet olmaksızın azaptan kurtuluşa, mutluluğa ulaşmaya imkân yoktur. Bu hidâyeti elden kaçıran bir kimse de ya kendilerine gazap edilenlerdendir yahut da doğru yolu şaşıran dalalet ehli kimselerdendir. Bu hidâyet de ancak Allah'ın o hidâyet yolunu göstermesi ile hasıl olur. Bu âyet-i kerime de Kaderiyye mezhebinin bozukluğunu açıkça gösteren buyruklardan birisidir.

Allah, onlara zaten hidâyet vermiştir. Dolayısıyla böyle bir istekte bulunmaya gerek yoktur, diyen kimselere "İstenen şey, onun devamlılığıdır." diye cevap verenlere gelince; bu, sebeplerin ve Allah'ın vermiş olduğu emirlerin gerçeğini bilmeyen kimselerin söylediği sözdür. Çünkü "sırat-ı mustakim", kulun her zaman, o zaman için yerine getirmesi gereken her türlü ilmi ve ameli yapması ve kendisine yasak olanları yapmamasıdır. Bu da her zaman için, o zamanda yapmakla emrolunduğu ve kendisine yasak kılınmış olan şeyleri bilip yapmasını gerektirir. Aynı zamanda emrolunduğu işi yapmak için kararlı bir iradeye ve yasak olan işi terk etmek için de kararlı bir hoşlanmayışa ihtiyacı vardır. İşte bu ayrıntılı bilgi ile bu ayrıntılı iradenin kul için bir vakit içerisinde gerçekleşmesi tasavvur edilemez. Aksine her bir vakitte Allah'ın, kalbine o hususta kendisi vesilesi ile dosdoğru yola hidâyet bulacağı bilgileri ve iradeleri var etmesine de muhtaçtır.

Evet, Kur'ân-ı Kerim'in hak, Rasûlü'n hak, İslâm dininin hak olduğunu bilmek sûreti ile onun hakkında genel bir hidâyet hasıl olmuştur. Evet, bu bir gerçektir. Fakat bu genel irade, eğer yaratılmışların çoğunun akıllarının şaşırıp kaldığı, insanlara arzuların ve şüphelerin galip gelmesinden ötürü çoğunun akıllarına heva ve arzuların galip geldiği cüz'i hususlarda, bütün yaptıklarında ve yapmadıklarında ayrıntılı bir hidâyet onun için hasıl olmazsa, bu toplu hidâyetin ona bir faydası olmaz.

İnsan da zaten çok zalim ve çok cahil olarak yaratılmıştır. Onda aslolan bilgisizliktir ve hoşuna giden şerre eğilim göstermektir. Bundan ötürü her zaman için bilgisizliğini ortadan kaldıracak ayrıntılı bir ilme, sevgisinde, nefretinde, rı-

401 Câmiu'r-Resâil, I. 98-100.

zasında, gazabında, yaptıklarında, yapmadıklarında. verdiklerinde, engellediklerinde, yediğinde, içtiğinde, uyurken ve uyanıkken söylediği ve yaptığı her bir hususta bilgisizliğine aykırı bir ilme, zulmünü ortadan kaldıracak bir dengeye/adalete ihtiyacı vardır. Eğer Allah, kendisine ayrıntılı bir ilim ve ayrıntılı bir adalet lutfetmeyecek olursa ondaki bilgisizlik ve zulüm kendisini dosdoğru yolun dışına çıkartır. Esasen yüce Allah, Hudeybiye Sulhü'nden ve Rıdvan Beyati'nden sonra Nebisine: *"Gerçekten biz sana apaçık bir fetih nasip ettik. Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın, üzerindeki nimetini tamamlasın ve seni dosdoğru yola iletsin diye;ve Allah seni çok üstün zafere erdirsin diye."* (Fetih, 1-3) buyurmaktadır. Hayatının sonlarında ya da ona yakın zamanda onun durumu bu olduğuna göre, ya başkasının durumu nasıl olabilir?

"Sırat-ı mustakim/dosdoğru yol"; Kur'ân-ı Kerim, İslâm, kulluk yolu diye tefsir edilmiştir. Bunların hepsi doğrudur. Çünkü o, hem bu niteliklere hem de daha başka niteliklere sahiptir. O halde "Kur'ân", pek önemli hususları, oldukça ince meseleleri, birtakım yasakları, haberleri, kıssaları ve daha başka hususları kapsar. Eğer Allah, kulu bunlara hidâyet etmeyecek olursa o, bunları bilmeyen bir cahil ve bunları kaybetmiş bir şaşkın/dalaletteki kimse olur. "İslâm" ve onun kapsadığı üstün değerler, itaatler, övülmeye değer hasletler de böyledir. "İbadet" ve onun kapsâdıkları da böyledir.

Buna göre kulun böyle bir hidâyeti dilemesi; mutluluğu, başarısı ve felahı/umduklarını elde eden, korktuklarından emin olan bir kişi olabilmesi için bir zorunluluktur. Hâlbuki rızka ve yardıma olan ihtiyacı böyle değildir. Zaten Allah, onu rızıklandırır. Rızkı kesilirse de ölür. Ölüm de kaçınılmazdır. Eğer onunla hidâyet bulan birisi ise ölümden önce de, sonra da mutlu bir kişidir. Ölüm de onu ebedi saadete ulaştırmış olur. Yardım da böyledir. Eğer bir kimsenin galib gelmesi ve nihâyet öldürülmesi takdir edilmiş ise bu kişi şehid olarak ölür ve öldürülmesi de nimetin tamam olmasını sağlayan bir kısım olur. Böylelikle hidâyete duyulan ihtiyacın yardıma ve rızka duyulan ihtiyaçtan daha büyük olduğu hatta aralarında bir oranın dahi sözkonusu olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü bir kişi hidâyete iletilecek olursa, takva sahibi kimselerden olur. *"Kim, Allah'a karşı takvalı olursa Allah, ona bir çıkış yolu gösterir ve onu ummadığı bir yerden rızıklandırır."* (Talak, 2-3) Ve bu kişi, Allah'a ve Rasûlü'ne (dinine) yardım edenlerden olur. Kim, Allah'a (dinine) yardım ederse Allah da ona yardım eder ve o Allah'ın askerlerinden olur. Galib gelenler de onlardır. Bundan dolayı bizzat bu dua yapılması farz olan duadır.

Aynı şekilde bu dua, rızkı ve ilahi yardımı da kapsar. Çünkü kişi, hidâyete iletildikten sonra kendisi emreder, sözüyle, fiiliyle, bakışıyla başkasını da hidâyete iletir. O halde eksiksiz hidâyet, rızkın ve ilahi yardımın kendisi ile elde edilebileceği en büyük hususlardan birisidir. Bununla da bu duanın her türlü dileği kapsadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu hususta ayrıca şuna da açıklık getirmektedir: Fâtiha'dan başkası onun yerini tutamaz. Fâtiha'nın diğer sözlere olan üstünlüğü, rükûnun ve sücudun diğer itaat ve boyun eğme fiillerinin üstünlüğünden daha da büyüktür. Eğer fiiller muayyen olarak ortaya çıkacak olursa, bu sözleri söylemek en uygunudur. Allah en iyi bilendir.][402]

Yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola ... ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* buyruğu:

[O, bize namaz esnasında: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* dememizi emir buyurmuştur. Allah'ın kendilerine nimet vermiş olduğu kimseler ise yüce Allah'ın: *"Kim, Allah'a ve rasûl(ün)e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği nebiler, sıddîkler, şehidler ve salihlerle birliktedirler. Onlar, ne iyi arkadaştırlar."* (Nisa, 69) buyruğunda sözü edilen kimselerdir.

Mutlak olarak nimet verilenlerin kapsamına, müminler girer. Bu da müminlerin ortaya koydukları itaatin, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimet olduğunun delilidir. Eğer onlar üzerindeki nimeti, kâfirler üzerindeki nimeti gibi olmuş olsaydı (mü'min kâfir) herkes, kendilerine nimet verilenlerden, sırat-i mustakim'e hidâyet edilenlerden olurdu.

Yüce Allah'ın: *"Gazaba uğrayanların...değil."* buyruğu, istisna değil, sıfattır. Çünkü burada "gayr: değil" lafzı, mecrurdur. Nitekim Araplar: "İnni leemurru bisadiki gayril kazibi: Ben doğru sözlü olana uğruyorum. Yalancıya değil." derler. (Sıfat olarak daha anlaşılır tercümesi: Ben yalancı olmayan, doğru sözlü kimseye uğruyorum, şeklindedir.) Buna göre gazaba uğramış olanlar ile yolunu sapıtanlar, kendilerine nimet verilenlerin kapsamına girmezler ki dışına (istisna ile) çıkartılsınlar. Aksine bunların öbürlerinden ayrı ve gayri olduklarını, bu ayrılığın gayrılığın, doğru sözlü olanın yalancıdan farklı oluşu gibi olduğunu açıklamaktadır.][403]

"Gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil." buyruğu:

402 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 37-40.
403 Minhâcü's-Sünne, V, 306-307.

İşte bundan dolayı Allah, bize her namazda: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* dememizi emir buyurmuştur. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Yahudiler gazaba uğrayanlardır, Hristiyanlar da yollarını sapıtanlardır."[404] buyurmaktadır.][405]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bundan dolayı Fâtiha Sûresi'nde: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* buyrulmaktadır.

Gazaba uğrayanlar ve yollarını sapıtanlar (gazap ve dalal ehli kimseler), bedbaht olan ve dalalette bulunan kimselerdir. Bunlar haklarında: *"Muhakkak günahkârlar, sapıklıkta ve çılgın ateş içindedirler."* (Kamer, 47) denilen kimselerdir. Bunlar, hidâyet ve felah/umduklarını elde edip korktuklarından emin olarak kurtulanların zıddıdır. İlmi ve mutluluğu ihtiva eden hidâyet ehli kimseler ise Allah'ın indirilmiş Kitab'ına tabi olanlardır. Buna göre Kitab'ın bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr eden kimseler -yahudiler ile hristiyanlar gibi-, bunlardan olmazlar. Ya kitaba büsbütün iman etmeyenlerin durumu ne olur? Hatta böyleleri, haklarında şu buyrukların ifade edildiği kimselerdendir: *"Allah'ın âyetleri hakkında tartışanları görmez misin? Nasıl da döndürülüyorlar. Kitab'ı ve peygamberlerimizle gönderdiklerimizi yalanlayanlar, onlar yakında bileceklerdir. O zaman boyunlarında tasmalar ve zincirler bulunacak. Sürüklenecekler kaynar suda. Sonra ateşte yakılacaklar."* (Mü'min, 69-72)][406]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."*

404 Bu hadis, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in âyeti tefsiridir. Dolayısıyla başka bir tefsire yönelmek sözkonusu olmaz. Bundan dolayı İbn Ebu Hâtim Tefsirinde, I, 23'de: "Bu buyruğun tefsirinde, müfessirler arasında bir görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum." demiştir. Suyutî, ondan bu ibareyi ed-Durru'l-Mensûr, I, 16'da; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, VIII, 159'da nakletmiş olmakla birlikte bir parça farklı lafızlarla zikretmiştir. Hadisi de Ahmed, IV, 378; Tirmizî, 2954; İbn Hibban, Sahih, 224- mevarid-; İbn Cerir, Tefsir, I, 79; İbn Ebu Hâtim, no: 40; Bir topluluk hadisin sahih olduğunu söylediği gibi bir başkası hasen olduğunu söylemiştir. Allah en iyi bilendir.

405 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVII,372; Der'u Te'âruzi'l-Akli ve'n-Nakl, I, 166; Minhâcü's-Sünne, VII, 425; el-İstikame, I, 221; Camiu'r-Resail, II, 111, IV, 50.

406 es-Safdiyye, II, 246-247.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Yahudiler kendilerine gazap edilenlerdir, Hristiyanlar da yollarını şaşıranlar sapıtanlardır." Çünkü Yahudiler, hakkı bildikleri halde ona uymadılar. Hristiyanlar ise bilgisizce Allah'a ibadet ettiler.][407]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* Burada kendilerine gazap edilenler, hakkı bildikleri halde gereğince amel etmeyenlerdir. Yollarını sapıtanlar ise bilgisizce Allah'a ibadet etmeye kalkışanlardır.][408]

İbn Teymiyye dedi ki:

[Birinciler, müstekbirlere benzerler. Öbürleri ise müşriklere benzerler.

Bundan dolayı birincileri yahudilere benzer, ikincileri ise hristiyanlara benzer.

Şanı yüce Allah da bizlere: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* dememizi emir buyurmuştur.][409]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Allah, bizlere namazımızda: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* dememizi emir buyurmuştur. Yolunu sapıtanlar, hristiyanlar gibi hakkı bilmeyen kimselerdir. Gazaba uğramış olanlar ise hakkı bildiği halde ona aykırı iş yapan haddi aşan kimselerdir. -yahudiler gibi-][410]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* Gazaba uğramış olan bir kimse, bizzat gazabın kendisi ile cezalandırılır. Yolunu sapıtan kimse ise maksadı elde edememiş kimsedir ki bu maksat da rahmet ve sevaptır. Fakat bazen bu gibi kimseler de öbürleri gibi cezalandırılırlar. Hatta bunlar da lanetlenmiş ve kovulmuş olabilirler. Bundan dolayı Zeyd b. Amr b. Nufeyl'in hadisinde şöyle

407 Mecmû'u'l-Fetâvâ, III, 127.
408 Der'u Te'âruzi'l-Akli ve'n-Nakl, II, 105.
409 Câmiu'r-Resâil, II, 245.
410 Minhacü's-Sünne, I, 19.

denilmektedir: Yahudiler, kendisine: Allah'ın gazabından payına düşeni almadığın sürece bizim dinimize giremezsin. demişlerdi. Hristiyanlar da ona Allah'ın lanetinden payına düşeni almadıkça, (demişlerdi.)[411]][412]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah, Ummu'l-Kur'ân'da: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* buyurmakta ve nimeti ihsan eden öznenin kendisi olduğunu zikrettiği halde gazabın öznesi zikredilmemiş ve yolunu şaşırmak/dalalet de kendilerine izafe edilmiştir.][413]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ayrıca Allah, her bir namazda: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* "Amin." dememizi emir buyurmaktadır. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den de: "Yahudiler, kendilerine gazap edilenlerdir. Hristiyanlar da yollarını sapıtanlardır." dediği sahih olarak rivâyet edilmiştir. Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Şöyle derlerdi: Fesat olup bozulan alimlerde, yahudilere benzerlik vardır. Fesat olup bozulan abidlerde de hristiyanlara benzerlik vardır. Selef de şöyle derdi: Günahkâr alimin ve cahil abidin fitnesine karşı tedbirli olun. Çünkü onların fitnesi, fitneye düşen herkes için bir fitnedir. Çünkü ilim tahsil eden bir kimsenin bu ilim öğrenmek isteği ile birlikte yapması gerekenleri yapmayacak, haram olan şeyleri terk etmeyecek, kitap ve sünnete sımsıkı sarılmak sûreti ile korunmayacak olursa dalaletin içerisine düşer.][414]

Merhum dedi ki:

[*"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den de: "Yahudiler, kendilerine gazap edilenlerdir; Hristiyanlar da yollarını sapıtanlardır." buyurduğu sabit olmuştur. Bu iki ümmetin tamamı İslâm'dan çıkmış ve onlarda İslâm'ın zıtlarından, iki özellikten birisi daha baskın

411 Bunu İbn Abdilberr, Camiu Beyanü'l-İlm, II, 327'de İbnul Mübarek'ten diye rivâyet etmiştir. O dedi ki: Günahkâr alimin fitnesinden Allah'a sığının denilirdi... Bunu, Beyhakî, el-Medhal, I, 444'de İbnul Mübarek'ten şöyle dedi, diye rivâyet etmektedir. Süfyan -es-Sevri- şöyle derdi:...deyip hadisi zikretmektedir.

412 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIX, 190.

413 Minhâcü's-Sünne, III, 143.

414 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 307.

olarak görülmüştür. Yahudilerde çoğunlukla kibir görülür, aralarında şirk daha azdır. Hristiyanlarda ise şirk daha çok görülür, kibir daha azdır.][415]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İşte bundan dolayı Allah, bize namazda: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* dememizi emir buyurmuştur. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Yahudiler gazaba uğramış olanlar, Hristiyanlar da yollarını sapıtmış olanlardır." Çünkü yahudiler, kendi öz çocuklarını tanıdıkları gibi hakkı bildikleri halde ona tabi olmazlar. Buna sebep ise kendilerinde olduğu yakından bilinen kibir ile hakka buğzedip ona düşmanlık etmeyi gerektiren hasedin varlığıdır. Hristiyanların ise belli bir ibadetleri vardır. Kalplerinde şefkat, merhamet ve bid'at olarak uydurdukları ruhbanlıkları da vardır. Fakat bütün bunları bilgisizce yaparlar. Bundan dolayı onlar, yollarını sapıtmış kimselerdir.][416]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Gazaba uğrayanlar"*, hakkı bildikleri halde ona aykırı iş yapan, amel edenlerdir. *"Yollarını sapıtanlar"* da Allah'a ilimsizce, bilgisizce ibadet edenlerdir. Hevasına, zevkine ve hissettiklerine uyan bir kimse, hakkı bildiği halde bunu yaparsa kitaba ve sünnete aykırı hareket etmiş olur ve bu durumda o: *"Gazaba uğramış olanlar"*dan olur. Eğer bunu bilmiyorsa o taktirde o, *"yollarını sapıtanlar"*dandır."][417]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Putlara tapan kimseler, yollarını sapıtan ve kendilerine gazap edilenlerdir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Yahudiler, gazaba uğrayanlar; Hristiyanlar da yollarını sapıtanlardır." buyurmuştur. Bunu, İmam Ahmed ve Tirmizî, Adi b. Hâtim'den o, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye rivâyet etmiştir. Tirmizî: Bu, sahih bir hadistir, demiştir.[418]

Bunun sebebi de şudur: Yahudiler, hakkı bildikleri halde hakk ile amel etmezler. Hrıstiyanlar ise bilgisizce ibadet ederler. Allah, yahudileri birtakım amelleri işlemekle, hrıstiyanları da birtakım amelleri işlemekle nitelendirmiştir. Yahudileri

415 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 624.

416 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 528.

417 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 453.

418 Kaynakları daha önce gösterildi. Ancak Tirmizî: Hasen gariptir, demiştir. Muhtemelen Şeyhu'l-İslâm, bunu, bizim nüshamızdan farklı bir nüshadan nakletmiştir. İleride Şeyhu'l-İslâm'ın yine Tirmizî'den: Hasen bir hadistir, diye naklettiği gelecektir.

büyüklenmek, cimrilik, korkaklık, katı kalplilik, ilmi gizlemek ve şehvetlerin yolu olan azgınlık yolunu izlemekle nitelendirdiği gibi, hristiyanlardan da aşırıya gittiklerini ibadetlerde bidatler ortaya koyduklarını, şirk koştuklarını, doğru yolu şaşırdıklarını, Allah'ın haramlarını helal kıldıklarını dile getirerek söz etmektedir.][419]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki: Şanı yüce Allah, bizlere namazlarımızda: "Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve sapıtanlarınkine değil." diye dua etmemizi emir buyurmuştur. İmam Ahmed, Tirmizî ve başkaları da Ali b. Hâtim'den o, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den: "Yahudiler, gazaba uğramış olanlardır; Hrıstiyanlar da yollarını sapıtanlardır." buyurduğunu rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, "Bu, hasen bir hadistir." demiştir. Nitekim Selef de böyle demiştir. İbn Ebu Hâtim, tefsirinde,[420] "Müfessirler arasında bu hususta herhangi bir görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum." demiştir.][421]

Merhum İbn Teyimyye dedi ki: Yüce Allah, Ummu'l-Kitap'ta (Fâtiha'da): "Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil." buyurmaktadır.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Yahudiler, gazaba uğramış olanlardır; Hristiyanlar da yollarını sapıtanlardır." buyurduğu sahih olarak nakledilmiş bulunmaktadır.

Buna göre şanı yüce Allah; Tevrat'ta, İncil'de, Zebur'da ve hatta Furkan'da benzerini indirmemiş olduğu ve Nebimize de arşın altındaki bir hazineden verilmiş bulunan[422] ve o okunmadan namazın olmayacağı bir sûre olan Ummu'l-Kitap/Fâtiha'da kendisinden bizleri dosdoğru yola iletmesini yani yahudiler gibi gazaba uğramış olanların yoluna da değil, hristiyanlar gibi yolunu sapıtanların yoluna da değil. Kendilerine nimet vermiş olduğu kimselerin yoluna hidâyet eylemesini istememizi emir buyurmuştur.

İşte bu, "dosdoğru yol/sırat-ı mustakim" katıksız İslâm dinidir. O da yüce Allah'ın Kitab'ında bulunandır. O da "Sünnet ve Cemaat"tir. Çünkü katıksız sünnet, katıksız İslâm dininin kendisidir. İmam Ahmed, Ebu Davud, Tirmizî ve daha başka Sünen ve Müsned sahibi muhaddislerin rivâyet ettikleri birçok yoldan Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den rivâyet edildiğine göre o, şöyle buyurmuştur:

419 el-Cevâbu's-Sahih, III, 167-168.
420 Bakara Sûresi 42. âyetin tefsirinde.
421 er-Raddu Ale'l-Ahnâî, s. 155.
422 Kaynakları daha önce gösterildi.

"Bu ümmet, yetmiş iki fırkaya bölünecektir. Hepsi ateştedir; biri müstesna. O da 'Cemaat'tir." Bir diğer rivâyette de: "Bugün benim ve ashabımın üzerinde bulunduğumuz yolun aynısı üzerinde olandır."[423]][424]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, bize, kendisinden Allah'ın kendilerine nimet ihsan etmiş olduğu ve kendilerine gazap edilenler ile yolunu sapıtanlardan farklı olan nebilerin, sıdıkların, şehitlerin ve salihlerin yolu olan dosdoğru yola/sırat-ı mustakim'e bizi hidâyet eylemesini her bir namazda dilememizi emretmiş olması, kulun bu iki yolda doğru yoldan sapıp uzaklaşmasından korkulduğunu açıklayan hususlardan birisidir. Nitekim bu husus, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in haber verdiği şekilde gerçekleşmiş bulunmaktadır. O, şöyle buyurmuştur: "Andolsun bir çöpün diğerinin hizasında olması gibi, sizden öncekilerin yolunu izleyeceksiniz. Hatta bir keler deliğine girecek olsalar, siz de ona girersiniz." Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü, (bunlar), yahudiler ve hristiyanlar mıdır, diye sormuş o: "Ya başka kim olabilir?" buyurmuştur. Bu, sahih bir hadistir.[425]

Selef de ilim adamları arasından sırat-ı mustakim'den sapıp uzaklaşanlarda yahudilere benzeyen bir taraf olduğunu, abidlerden doğru yoldan sapıp uzaklaşanlarda hristiyanlara benzeyen bir taraf olduğu kanaatinde idiler. Nitekim ilim ehlinin, sapmış olanların hallerinde kelimeleri yerlerinden oynattıkları, kalplerinin katı olduğu, ilmi öğretmekte cimri davrandıkları, büyüklük tasladıkları, insanlara iyiliği emretmenin yanında, kendilerini unuttukları ve daha başka hususlara sahip oldukları görülmektedir. Diğer taraftan ibadet ehlinden doğru yoldan sapan kimselerde; nebiler ve salihler hakkında aşırıya kaçtıkları, ibadetler hususunda ruhbanlık, sûretler ve sesler (müzik ve saire) gibi durumlar görülmektedir.

Bundan dolayı Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Hristiyanların (İsâ -a.s- hakkında) aşırıya kaçtıkları gibi siz de beni aşırı derecede (hak olmayan bir sûrette) tazim etmeyiniz." buyurmuştur.[426]][427]

423 Hadis, sahih ve sabittir. Ebu Davud, 4596; Tirmizî, 2640; Ahmed, II, 332; İbn Mace, 3991; Hakim, I, 128; İbn Hibban, 6247, 6731 -el-İhsan; Ebu Ya'la, 5978, 5910, 6117 vb. burada zikredilen rivâyete gelince o da Taberânî, Sahih, 150'de yer almaktadır. el-Ukaylî de rivâyet etmiş olmakla birlikte hakkında bazı tenkitler vardır. Bununla birlikte bazıları şâhitlerinden ötürü hasen olduğunu söylemektedir. Allah en iyi bilendir.

424 Mecmû'u'l-Fetâvâ, III, 369-370.

425 Buhâri, 3456, Müslim, 2269.

426 Buhârî, 6829.

427 Mecmû'u'l-Fetâvâ, I, 65.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Mutezile ise keşf ve olağanüstü haller ehlinin ve sufîlerin yolundan insanlar arasında en uzak olanlardandırlar. Bunları yererler ve ayıplarlar. Aynı şekilde hristiyanları yermekte, yahudileri yermekte aşırı gitmelerinden daha da ileri giderler. Kendileri ise yahudilere daha yakındır. Nitekim sufiler ve benzerleri de hristiyanlara daha yakındır. Çünkü hristiyanlarda, bilgiye ve basirete dayalı olmayan bir ibadet, bir zahitlik ve bir ahlak vardır. Bu sebeple onlar, daallun/doğru yolu şaşırmış kimselerdir. Yahudilerde ise salih bir maksat bulunmadan ibadet, zahitlik ve üstün bir ahlak sözkonusu olmaksızın bir bilgi ve bir nazar/kıyasa sahiptirler. Bu sebeple onlar, kendilerine gazap edilenlerdir. Hristiyanlar da doğru yoldan sapmış olanlardır.

Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebu Hâtim dedi ki: "Ben, müfessirler arasında bu hususta bir görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum." Ayrıca kendi isnadı ile Ebu Ravk'tan o, İbn Abbas'tan[428] rivâyet etmiştir. Bir de yollarını şaşırmış olanların yoluna değil. Burada kastedilenler de Allah'a yaptıkları iftira sebebi ile Allah'ın kendilerini saptırdığı hristiyanlardır. Buyruğun anlamı şudur: Bize hak dinini takip etme ilhamını ver. -Ki O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan bir ve tek olan; ortağı bulunmayan Allah'tır.- Böylelikle yahudilere gazap ettiğin gibi bize gazap etme. Hristiyanları saptırdığın gibi bizi de saptırma, onları azaplandırdığın gibi bizi de azaplandırma. Yine buyuruyor ki: Sen rıfkınla, rahmetinle, ra'fetinle, kudretinle bizi bunlardan koru. İbn Ebu Hâtim dedi ki: Ben, bu hususta müfessirler arasında bir görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum.[429]

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Bizden öncekiler şöyle derdi: Bizim alimlerimiz arasından fesat bulanlarda, yahudilere benzeyen bir taraf vardır. Bizim abidlerimiz arasından fesat bulanlarda da hristiyanlıktan bir benzerlik vardır.

Kelam ehlinin işlerinin aslı, ilme ve delile bakmaktır. O bakımdan onlar, ilmi ve ilmin yolu olan delillendirmeyi ilim yolunda ilerlemek olan nazarı/kıyası oldukça büyük görürler. Zühd ehli ise iradeyi, müridi, irade ehlinin yolunu büyük gösterirler. Bunlar da işlerini irade üzerine bina ederler. Öbürleri ise işlerini nazar/düşünme ve kıyas üzerine bina ederler. İlmî güç de budur. Dolayısıyla sırat-ı mustakim ehli olan kimseler için bundan da, ötekinden de gerekene sahip olmak bir zorunluluktur. Bunun da, ötekinin de Rasûl'ün getirdiklerine muvafık olması bir zorunluluktur.

428 İbn Ebu Hâtim'in tefsirinde ise: Ebu Ravk'tan, o Dahhak'tan, o Abdullah b. Abbas'tan şeklindedir.

429 Tefsiru İbn Ebi Hâtim, Bakara Sûresi Tefsiri, no: 42.

İman, söz, amel ve sünnete uygunluktur. Öbürleri nazarı tazim ettiler, iradeden yüz çevirdiler, nazar türünü büyük gördüler. Fakat şer'i nazara/düşünmeye, kıyasa gerektiği gibi bağlı kalmadılar. Dolayısıyla irade tarafını tazim etmedikleri cihetten hataya düştüler. Zahiri amelleri gerekli görseler bile, onlar, kalbin amellerini ve bunların hakikatlerini bilmezler. Nazar cihetinden de şeriat koyucunun emrettiği ve haber verdiği hak olan şer'i nazar ile yasaklanmış bulunan bâtıl ve bid'at nazar arasında herhangi bir ayrım gözetmedikleri ciheti ile hataya düştüler.

Aynı şekilde sufîler de iradenin türünü yani kalbin iradesini tazim ettiler. Hevayı yerdiler ve bu alanda aşırıya gittiler. Onların birçoğu, Allah'ın ve Rasûlü'nün emrine uygun şer'i irade ile bid'at olan irade arasında fark görmediler. Aksine nazar yoluna yönelmeyip irade yoluna yöneldiler. Onların birçoğu, (nazar yolundan) yüz çevirdiler. Böylelikle onlara zarar veren hususlar, bu iki cihetten üzerlerine girmiş oldu. Bundan dolayı bu gibi kimselere, hristiyanlar meyleder. Onlar da hristiyanlara meyleder olmuşlardır. Öbürlerine ise yahudiler meyleder. Onlar da yahudilere meylederler. Yahudilerle Hristiyanlar arasında ileri derecede bir nefretleşme ve karşılıklı kin besleme sözkonusudur.

Aynı şekilde kelam ve rey ehli kimselerle tasavvuf ve zühd ehli kimseler arasında da bir nefretleşme ve karşılıklı buğzetme sözkonusudur. Bu da, öteki de sırat-ı mustakim'in yani Allah'ın kendilerine nimet ihsan etmiş olduğu nebilerin, sıddîklerin, şehitlerin ve salihlerin -ki arkadaş olarak onlar ne güzeldir- sıratının/yolunun dışına bir çıkıştır.

Pek büyük Allah'tan, bizleri ve sair kardeşlerimizi dosdoğru yola, kendilerine nimet ihsan etmiş olduğu kimselerin yoluna hidâyet etmesini dileriz. Gazaba uğramışların ve sapıtanların yoluna değil. Amin.][430]

Dalâl(et)in Anlamına Dair

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["Dalal(et)" lafzı, mutlak olarak kullanıldığı taktirde kasten olsun, bilmeyerek olsun hidâyet yolundan sapan ve azaba uğraması gereken kimseleri kapsar. Yüce Allah'ın: *"Muhakkak onlar, atalarını sapık kimseler olarak bulmuşlardı. Yine de onların izleri üzere süratle ve ısrarla koşturuluyorlar."* (Sâffât, 69-70); *"Rabbimiz! Gerçekten biz, yöneticilerimize ve büyüklerimize itaat ettik. Onlar da bizi (doğru)*

430 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 99-102.

yoldan saptırdılar. Rabbimiz, onlara azaptan iki kat ver ve onları büyük bir lanetle lanetle." (Ahzâb, 67-68); *"Kim, benim hidâyetime uyarsa o, hem sapıtmaz hem de bedbaht olmaz."* (Tâhâ, 123)

Diğer taraftan bazen gayyı/azmayı ve gazabı, şu buyruklarında olduğu gibi birlikte de zikredebilir: *"Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil." "Muhakkak ki günahkârlar, sapıklıkta ve çılgın ateş içindedirler."* (Kamer, 47)

Aynı şekilde "el-gayy/azgınlık" lafzı da mutlak olarak kullanılacak olursa Allah'a karşı masiyet olan her bir hususu kapsar. Yüce Allah'ın, şeytanın sözlerini naklettiği şu buyrukta olduğu gibi: *"Onları toptan azdıracağım. Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların müstesna."* (Hicr, 39-40)

Bazen de: *"Arkadaşınız asla sapmadı, azmadı da."* (Necm, 2) buyruğunda olduğu gibi.][431]

Fâtiha'daki ve Kur'ân'daki Lafzî İnceliklerden[432]

[Ayrıca şerrin, Kitap'ta da, Sünnet'te de Allah'a ancak şu üç vecihten birisine göre izafe edildiğini açıkça göstermektedir:

Bu, ya genel mahiyettedir. Yüce Allah'ın: *"Allah, her şeyi yaratandır."* (Zümer, 62) buyruğunda olduğu gibi. Ya şerri sebebe izafe etmek yolu ile olur. Bu da yüce Allah'ın: *"Yarattığının şerrinden."* (Felak, 2) buyruğunda olduğu gibi. Yahut da (şerrin) failinin/öznesinin hazfedilmesi sûreti ile olur. Bu da cinlerin: *"Doğrusu biz yerde bulunanlar için şer mi murad edildi[433] yoksa Rabbleri onlar hakkında hayır mı murad etti, bilmiyoruz."* (Cinn, 10) buyruğunda olduğu gibi.

Fâtiha Sûresi'nde ise bu üç türü de bir arada zikretmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'ın: *"Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'adır."* buyruğunda geneldir; *"Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* buyruğunda da gazabın failini/öznesini hazfetmiş bulunmaktadır. *"Yolunu sapıtanlarınkine değil."* buyruğunda da dalaleti/sapkınlığı yaratılmışa izafe etmektedir.

431 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 166-167.

432 Kitapta, buradaki başlığın Türkçe karşılığı: "Fatiha'nın Sebebi Hususunda Faydalı Bir Bilgi" anlamındadır. Bu şekli ile başlığın muhtevaya daha uygun olduğu kanaatindeyiz. (Çeviren)

433 Görüldüğü gibi burada fail/gerçek özne zikredilmemiştir. Sözde özne vardır. Çünkü fiil, meçhul/edilgendir. (Çeviren)

İbrahim el-Halil'in: *"Hastalandığım zaman O bana şifa verir."* (Şuarâ, 80) buyruğu ile Hızır'ın: *"Onu kusurlu yapmak istedim."* (Kehf, 89); *"Bu bakımdan onların Rabbinin, kendilerine bunun yerine daha temiz ve hayırlısını ve daha merhametlisini vermesini diledik."* (Kehf, 81); *"Bu sebeple Rabbin, her ikisinin de rüşdlerine ermelerini ... diledi."* (Kehf, 82) buyrukları da bu kabildendir.][434]

Allah'a hamdolsun, bitti.

434 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 511-512.

BAKARA SÛRESİ

(Medine'de inmiştir. İki yüz seksen altı âyettir.)

Bakara Sûresi'nin Nüzul Zamanı

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye dedi ki:

[Buhârî'nin Sahih'inde Yûsuf b. Mâhek'ten şöyle dediği rivâyet edilmektedir. Ben, müminlerin annesi Âişe (radıyallâhu anhâ)'nın huzurunda iken yanına bir Iraklı geldi ve: "Hangi tür kefen daha iyidir?" dedi. O: "Ne oluyor sana? Onun sana ne zararı var ki?" dedi. Adam: "Ey müminlerin annesi! Bana mushafını gösterir misin?" dedi. O: "Neden?" dedi. Adam: "Ona göre ben de Kur'ân'ı telif edeceğim/sıralayacağım belki. Çünkü Kur'ân, telif edilmeden/bir araya getirilmemiş olduğu halde- okunmaktadır." dedi. Âişe: "Hangisini daha önce okursan oku bunun sana ne zararı var? Şüphesiz ondan ilk nazil olan cennetin ve cehennemin sözkonusu edildiği mufassal bölümünden bir sûre idi. Nihâyet insanlar İslâm'a yönelince helal ve haram(a dair) buyruklar nazil oldu. Şâyet ilk olarak 'içki içmeyin' buyruğu nazil olmuş olsaydı onlar: Biz ebediyyen içkiyi bırakmayız, derlerdi. Eğer: Zina etmeyin, emri inmiş olsaydı onlar: Ebediyyen zinadan vazgeçmeyiz, derlerdi. Andolsun Mekke'de Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in üzerinde ve ben henüz bir oyun çocuğu iken: *'Asıl onlara vadolunan vakit, kıyamettir ve o kıyamet daha büyük bela ve daha acıdır.'* (Kamer. 46) buyruğu nazil oldu. Bakara ve Nisa sûreleri ise ancak ben onun yanında iken indi. (Yûsuf) dedi ki: Sonra ona mushafı çıkardı ve kendisine sûrenin âyetlerini okuyup yazdırdı."[435]][436]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bakara Sûresi, ittifakla Medine'de indiği kabul edilmiş bir sûredir. Medine'de ilk inen sûrenin o olduğu da söylenmiştir. Fakat bunun/bu sûrenin inen bazı bölümleri hakkında da şüphe yoktur. Yoksa faizin haram kılınması oldukça geç nazil olmuştur. Diğer taraftan yüce Allah'ın: *"Bir de Allah'a döndürüleceğiniz*

435 Buhârî. VI. 185.
436 el-İstikame. II. 240-241.

bir günden korkunuz..." (Bakara, 281) buyruğu son nazil olan buyruklardandır. Ayrıca yüce Allah'ın: "*Haccı ve umreyi Allah için tamamlayınız.*" (Bakara, 196) buyruğu da ilim adamlarının ittifakı ile Hudeybiye yılı olan 6. Hicri yılda nazil olmuştur.][437]

Bakara Sûresi'nin Baş Tarafları

[Şanı yüce Allah, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i peygamber olarak gönderip onu hicret ile ve yardımı ile aziz kıldıktan sonra insanlar üç kısma ayrıldı:

Bir kısmı, iman edenlerdi. Bunlar, ona zahiren ve bâtınen inananlardı.

Bir kısmı, kâfirlerdi. Bunlar, onu açıkça inkâr edenlerdi.

Bir kısmı, münafıktı. Bunlar da zahiren iman eden, bâtınen iman etmeyen kimselerdi.

İşte bundan dolayı Bakara Sûresi'ne; müminlerin niteliklerine dair dört âyet, kâfirlerin niteliklerine dair iki âyet, münafıkların nitelikleri hakkında da onüç âyet ile başlamıştır.][438]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: "*İnsanlardan öyleleri vardır ki, iman etmedikleri halde 'Allah'a ve âhiret gününe inandık.' derler. Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Ama kendilerinden başkasını aldatamazlar da yine farkına varmazlar.*" (Bakara, 8-9) buyurmaktadır. Şüphesiz Allah, Bakara Sûresi'nin baş tarafındaki ilk dört âyeti, müminlerin nitelikleri hakkında; iki âyeti, kâfirlerin nitelikleri hakkında; on küsür âyet de münafıkların nitelikleri hakkında indirdi.][439]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Onun (sallallâhu aleyhi ve sellem) döneminde insanlar; Medine'de, mü'min; küfrünü açıkça koyan, kâfir; dışı itibariyle İslâm, içinde de kâfir olan münafık olmak üzere üç sınıf idiler.

İşte bu kısımlar dolayısıyla şanı yüce Allah, Bakara Sûresi'nin baş tarafında bu üç sınıfı sözkonusu eden buyruklar indirmiştir. Müminlerin nitelikleri hakkında dört âyet, kâfirlerin niteliklerine dair iki âyet, münafıkların niteliklerini açıklayan on küsür âyet indirmiştir.

437 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 193.
438 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVIII, 433.
439 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 262.

Buna göre yüce Allah'ın: *"Elif, Lâm, Mîm. Bu, o Kitaptır ki; onda (Allah tarafından gönderildiğinde) hiç şüphe yoktur. Takvâ sahipleri için bir hidâyettir. Onlar, gayba iman ederler. Namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infâk ederler. Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler. Onlar, âhirete de şüphe etmeksizin inanırlar. İşte bunlar, Rabblerinden (gelen) bir hidâyet üzeredirler ve onlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridirler."* (1-5.) âyetleri müminlerin niteliği hakkındadır.

Yüce Allah'ın: *"Şüphesiz o kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir. Onlar iman etmezler."* (Âyet 6) ile başlayan iki âyet, kâfir olarak ölen kâfirlerin nitelikleri hakkındadır.

"İnsanlardan öyleleri vardır ki, iman etmedikleri halde 'Allah'a ve ahiret gününe inandık.' derler." (Âyet 8) buyruğu ile başlayan âyetler ise münafıkların nitelikleri hakkındadır. Nihâyet onlarla ilgili biri ateş ile diğeri su ile alakalı iki örnek verdi. Nitekim: *"O, gökten bir su indirdi de dereler kendi miktarlarınca sel dolup taşar..."* (Ra'd, 17) âyetinde de müminler için bu iki misali göstermiştir.][440]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Diğer taraftan bazı yerlerde küfür, münafıklık ile birlikte sözkonusu edilmektedir. Bakara Sûresi'nin baş taraflarında dört âyet, müminlerin nitelikleri hakkında; iki âyet, kâfirlerin nitelikleri hakkında; on küsür âyet de münafıkların nitelikleri hakkındadır.][441]

Genel Olarak Bakara Sûresi'ne Dair

İbn Teymiyye dedi ki:

[Bundan dolayı imanın aslı, O'nun indirdiklerine iman etmektir. Yüce Allah: *"Elif, Lâm, Mîm. Bu, o Kitabdır ki; onda (Allah tarafından gönderildiğinde) hiç şüphe yoktur. Takvâ sahipleri için bir hidâyettir.Onlar, gayba iman ederler. Namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infâk ederler. Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler."* (1-4) buyurmakla birlikte, sûrenin ortalarında: *"Allah'a, bize indirilenlere ve İbrahim'e indirilenlere ... iman ettik, deyin."* (Bakara, 136), sonunda da: *"O rasûl, kendisine Rabbinden indirilene iman etti, Müminler de. Onların her biri; Allah'a, onun meleklerine, kitaplarına, rasûllerine inandı..."* (Bakara, 285) buyurmaktadır.][442]

440 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 462.
441 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 54.
442 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XII, 8.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bakara Sûresi'nde zikrettiği gibi, bu sûrenin başında insanların sınıfları sözkonusu edilmektedir. Bunlar da mü'min, kâfir ve münafık olmak üzere üç sınıftır. Bu kısımlar, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Medine'ye hicret ettiği zaman ortaya çıktı. Çünkü Mekke'de münafıklık yoktu. İnsanlar, ya mü'min ya da kâfir idi. Bakara Sûresi ise Medine'de inmiş ve Medine'de inmiş olan ilk sûrelerdendir. Allah, müminleri sözkonusu eden dört âyet-i kerime, kâfirleri sözkonusu eden iki âyet-i kerime, münafıkların nitelikleri hakkında da on küsür âyet-i kerime indirmiştir. Bu sûreye, bütün kitaplara ve nebilere imanı sözkonusu ederek başladı. Ortasında da bunlar sözkonusu edildiği gibi, yine aynı hususlar ile sûreyi bitirdi. Sûrenin baş tarafında: *"Takvâ sahipleri için bir hidâyettir. Onlar, gayba iman ederler. Namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infâk ederler. Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler. İşte onlar Rabblerinden gelen bir hidâyet üzeredirler ve işte onlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."* (2-5. âyetler) buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın: "Sana indirilene de senden önce indirilene de iman ederler." buyruğu ile ondan önceki buyruk, aynı varlığın niteliğidir. Çünkü ona indirilen ve ondan önce indirilene iman, kaçınılmaz bir şeydir. Atıf (vav harfi bağlacı), niteliklerin farklılığından dolayıdır. Yüce Allah'ın: *"O; ilktir, ahirdir, zahirdir, bâtındır."* (Hadid, 3) buyruğu ile: *"O ki, yaratıp düzenleyendir; O ki, takdir edip yol gösterendir; O ki, beraber çıkarandır."* (A'lâ, 2-4) ve: *"Müminler, gerçekten kurtulmuşlardır. Onlar ki, namazlarda huşu içindedirler; onlar ki, boş şeylerden yüz çevirirler; ..."* buyruklarından itibaren: *"İşte bu kimseler, mirasçılardır; Firdevse mirasçı olanlardır. Onlar, orada ebedi kalıcıdırlar."* (Mü'minûn, 1-13) buyruklarında olduğu gibi.

Yüce Allah'ın: *"Onlar, gayba iman ederler."* buyruğu ile Arap müşriklerinin kastedildiğini, yine onun: "Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler." buyruğu ile de kitap ehlinin kastedildiğini söyleyenler,[443] hata etmişlerdir. Çünkü Arap müşrikleri, ne ona indirilene iman ettiler ne de ondan önce indirilenlere; dolayısıyla onlar, iflah olanlardan/kurtulanlardan olmadılar. Kitap ehli de eğer gayba iman etmeyip, namazı dosdoğru kılmayıp, kendilerine

443 Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin bu sözleriyle kastettikleri arasında, İbn Cerir et-Tâberî, I, 101'de vardır. Bu açıklama ise İbn Ebu Hâtim'in (Bakara Sûresi tefsiri, no 65,68)'de belirttiği üzere Süddî'den nakledilmiştir. İbn Cerir ise bu kanaati İbn Abbas ve İbn Mesud'dan, diye zikrederken Suyutî de ed-Durru'l-Mensûr, I, 25'te ondan nakille bu kanaati sözkonusu etmiştir.

verilen rızıklardan infak etmeyecek olurlarsa, onlar da iflah olanlardan olmazlar. Bundan dolayı yüce Allah: *"İşte bunlar, Rabblerinden bir hidâyet üzeredirler ve onlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridirler."* (Âyet 5) buyurmaktadır. Bu, bütün bu sözü edilenlerin tek bir sınıf olduğuna delildir.

Sûrenin ortalarında: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız."* (Bakara, 136) buyurmakta ve böylelikle nebilere Rabblerinden verilenlerin tamamına iman etmeyi emretmektedir. Yine bu sûrede: *"Fakat asıl iyilik; Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, nebilere iman edenin (yaptığıdır.)"* (Bakara, 177) buyurmakta sûreyi de: *"O Peygamber, kendisine Rabbinden indirilene iman etti, Müminler de. Onların her biri; Allah'a, onun meleklerine, kitaplarına ve rasûllerine inandı."* (Bakara, 285) buyrukları ile tamamlamaktadır.

İnsanları, kısımlara ayırdıktan sonra dinin esaslarını açıklamaktadır. Öncelikle tevhid'i, ikinci olarak nübüvvet'i şu buyruklarıyla tespit buyurdu: *"Ey insanlar! Sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin ki takva sahibi olasınız. O (Rabbiniz) ki, yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. O, gökten su indirip, onunla size rızık olmak üzere meyveler çıkardı. Artık siz de bildiğiniz halde Allah'a eşler koşmayınız."* (Bakara, 21-22) sonra: *"Eğer kulumuza kısım kısım indirdiğimizden şüphe içindeyseniz, haydi siz de onun türünden bir sûre getirin. Allah'tan başka şâhitlerinizi de (yardıma) çağırın, eğer doğru söyleyen kimseler iseniz. Fakat bunu yapamazsınız -hiçbir zaman da yapamayacaksınız-..."* (Bakara, 23-24) ile nübüvveti tespit ettikten sonra, onların bu işi (Kur'ân'ın benzerini getirmeyi) yapamayacaklarını haber verdi. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: *"De ki: Andolsun, eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya gelseler, onun bir benzerini getiremezler."* (İsra, 88) Daha sonra cenneti sözkonusu etti. Böylelikle tevhid'i, nübüvvet'i ve mead'ı (ölümden sonra dirilişi) tespit etmiş olmaktadır. Bunlar da imanın esaslarıdır.][444]

Bakara Sûresi'nin Sonları İle İlgili Genel Açıklama:

[Şanı yüce Rabbimiz; her zaman zulmü haram kılmış, adaleti farz kılmış, fazileti teşvik buyurmuştur; Bakara Sûresi'nin sonlarında görüldüğü gibi. Orada, balların hükümlerini önce sözkonusu etti. Bu bakımdan da insanlar, ya ihsan edicidir, ya adaletlidir yahut zalimdir. İhsan edici, sadaka veren kişidir. Adaletli

444 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVII, 274-276.

kişi, alışveriş yapanların durumunda olduğu gibi değişim yapanlardır. Zalime örnek ise faizcilik yapandır.

Yüce Allah, önce ihsanda bulunmak ve sadaka vermekle başladı ve bunu sözkonusu edip teşvik etmek sadedinde: *"Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin durumu, yedi başak bitiren ve her başağında yüz tane bulunan tek bir tohuma benzer. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, Vâsidir (bol bol verendir), çok iyi bilendir. Mallarını Allah yolunda infâk edip de sonra o harcadıklarının arkasından başa kakmayan ve bir eziyet de katmayanların Rabbleri yanında mükâfatları vardır. Onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmezler de. İyi ve güzel bir söz ile bağışlama, arkasından eziyet (başa kakma ve serzeniş) gelen bir sadakadan hayırlıdır. Allah, Ganîdir (ihtiyacı yoktur), Halîmdir."* (Bakara, 261-263) buyurdu.

Daha sonra faizin haram kılındığını sözkonusu ederek: *"Ribâ yiyenler, ancak şeytanın çarpmaktan dolayı kendilerini sar'aya düşürdüğü kimse gibi (kabirlerden) kalkarlar. Bu, onların: 'Alışveriş de ancak ribâ gibidir.' demelerindendir. Hâlbuki Allah, alışverişi helâl, ribâyı haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (faizden) vazgeçerse, geçmiş kendisinindir. İşi de Allah'a aittir. Kim (faiz yemeye) dönerse, onlar da cehennemliklerdir; orada ebedi kalıcıdırlar."* (Bakara, 275) buyurdu.

Daha sonra alışverişin helal olduğunu bildirip, borçlanmayı, peşin ve vadeli satışın hükmünü, bunun yazılı belgeyle, şâhitlerle yahut da rehin ile muhafaza altına alınmasını sözkonusu etti ve sûreyi iman esasları ile bunlar arasında kitaplara ve rasûllere imanı sözkonusu ederek bitirdi. Sûrenin başında ise insanların kısımlarını sözkonusu etmişti. Bunlar ise mü'min, kâfir ve münafık olmak üzere üç kısımdı. Önce müminlerin niteliklerini, arkasından kâfirlerin niteliklerini, sonra da münafıkların niteliklerini zikretti. Daha sonra iman esaslarının hazırlık mahiyetinde açıklamalarını yaptı. Yüce Allah'a ibadeti emredip, onun âyetlerini/belge ve mucizelerini, nimetlerini hatırlattı. Daha sonra rasûllerinin nübüvvetini tespit etti. Arkasından ahiret gününü, va'dleri ve tehditleri zikretti. Sonra, âlemin başlangıcını, göklerin ve yerin yaratılmasını; arkasından Âdem'in yaratılışını, meleklerin ona secde etmelerini sağlamasını, cennetten çıkıp yere inmesini ifade etti.

Bundan sonra bütün insanlara genel olarak daveti yönelttikten sonra, özel olarak kitap ehline seslenerek onlara hitap etti. Önce İsrailoğullarını/yahudileri muhatap aldı, sonra hristiyanları muhatap aldı, sonra da müminlere hitap etti. Onlara dininin esaslarını tespit etti. İbrahim'in milletinin/dininin aslını, onun beyti inşa etmesini, Mekkelilere dua etmesini zikretti ve İbrahim'in dinine uymayı

vurgulu olarak emretti. Daha sonra, Beyt/Kâbe ile alakalı olarak kıble edinilmesinden, onun yakınında bulunan Safâ ve Merve gibi Allah'ın şiarlarının ta'zim edilmesinden söz etti. Arkasından tevhid'i, helali, haramı genel olarak insanların, sonra da özel olarak iman edenlerin yiyeceklerini sözkonusu etti.

Daha sonra öldürmekle alakalı kısası, ölümle alakalı olarak vasiyeti sözkonusu etti. Bundan sonra da dinin şer'i hükümlerini zikretti. Ramazan ayı orucunu, bu ayda yapılan itikâfı sözkonusu etti. Daha sonra oruç ayı ile alakalı hususları, hacc aylarını ve haccı zikretti. Genel olarak savaşmanın, özel olarak Beyt-i Haram'da kıtal'ın hükmünü zikretti. Namazı, orucu, haccı, cihadı ve sadakayı zikrettikten sonra, evlilikler hususunda helali ve haramı zikretti. Kadınlarla cinsel ilişki kurmanın, ay hali olan kadınların, kadınlar ile îlâ yapmanın[445] ve onların boşayıp onlarla hul yapmanın (mali bir bedel almak karşılığında boşamanın) hükümlerini zikretti. Çocukların, çocuklara süt emzirmenin, kadınların iddet beklemelerinin, iddet halinde onlara evlenme teklifinde bulunmanın, onlarla gerdeğe girmeden önce ve sonra onları boşamanın hükümlerini de sözkonusu etti. Daha sonra, namazları ve namazları korumayı mevzu bahis etti. Arkasından ölümden sonra dirilişi ve ona delil teşkil eden dünya hayatında ardı arkasına ölülerin diriltilmesini sözkonusu etti.

Böylelikle bu bir tek sûre, insanların asılları ve dalları ile din adına ihtiyaç duydukları her bir şeyi ihtiva etti. Sûreye, kitaplara ve rasûllere iman ile başladı. Ortasında, yine kitaplara ve rasûllere imanı sözkonusu etti. Kitaplara ve rasûllere imanı dile getirerek sûreyi bitirdi. Çünkü kitaplara ve rasûllere iman; imanın direği, temeli ve bütün hususlarının toplandığı odak noktasıdır.

Bu sûrede, genel ve özel olarak insanlara emirler verdi. Yaratıcıya imanı, rububîyetinin belgelerini zikretti. Ölümden sonra dirilişi ve ahirete imanı, yerine getirilmesini emrettiği salih amelleri, müminlerden, yahudilerden, hristiyanlardan ve sabiilerden rasûllere tabii olup bu esasları yani Allah'a ve ahiret gününe iman ile salih ameli gereği gibi yerine getiren kimselerin mükafatı, Rabbinin nezdinde bulunan ahiretteki mutlu kimselerin ta kendileri olacaklarını, böyleleri için bir korku bulunmadığını, kendilerinin de üzülmeyeceğini ifade etti.

Hâlbuki aralarında Kitab'ı değiştiren yahut herhangi bir kitabı yalanlayan kimsenin durumu, bunun tam aksinedir. Böyleleri kâfirlerdendir. İsâ Mesih'in peygamber olarak gönderilmesinden önce, Tevrat'ın şeriatına onu herhangi bir değişikliğe uğratmaksızın uyan kimse, mutlu kimselerdendir. Aynı şekilde Mu-

445 Îlâ, kocanın karısına yaklaşmayacağına dair yemin etmesi demektir. Ne gibi fıkhî sonuçlar doğurduğunu öğrenmek için fıkıh kitaplarının ilgili bahislerine bakılmalıdır. (Çeviren)

hammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce, İncil'in şeriatına onu değiştirmeden uyan kimse de mutlu kimselerdendir. Tevrat'ın şeriatını değiştiren yahut Mesih'i yalanlayan kimse kâfirdir; Mesih (aleyhisselâm)'ın peygamber olarak gönderilmesinden sonraki yahudiler gibi. Aynı şekilde İncil şeriatını değiştiren yahut Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i yalanlayan kimseler de kâfirdir; Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in gönderilmesinden sonraki hristiyanlar gibi.

Buna göre nesh ve tebdilden önce dine tabii olan eski yahudi ve hırisitiyanlar mutlu olmuşlardır. Fakar tebdil edilmiş ve nesh edilmiş bir şeriate sarılan, kendilerine ve başkalarına gönderilen kitaba ve rasûle uymayı terk edip indirilmiş muhkem şeriattan sapıp uzaklaşan yahudiler ve hristiyanlar ise kâfirdirler.

Yüce Allah, yahudi ve hristiyanların yalan iddialarını da reddetmiştir. Bu gibi kimselerin: *"Yahudi ve Hristiyan olandan başkası asla cennete giremez..."* (Bakara, 111) sözleri gibi.

Yine bunların, cennete Hristiyanlardan başkasının girmeyeceğini söyledikleri sözleri de böyledir. Buna dair: *"Hayır (dedikleri gibi değil!) Kim, ihsan edici olarak yüzünü Allah'a teslim ederse işte ona, Rabbi nezdinden ecri verilecektir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* (Bakara, 112) buyurmaktadır.

Ayrıca yahudilerle hristiyanların durumlarını açıkça gösteren halleri ile kâfir olduklarını da beyan buyurdu.

Ama bu sûrede, çoğunlukla yahudiler sözkonusu edilmiştir. Nitekim Al-i İmrân Sûresi'nde ise çoğunlukla sözkonusu edilenler, Hristiyanlardır. Çünkü bu sûre, Medine'ye gelindiği ilk sıralarda nazil oldu. Yahudiler de onun yakın komşuları idi. Al-i İmrân'ın nüzulü ise son zamanlarda Necran Hristiyanları huzuruna geldiği zamana kadar gecikti. Bu sûrede Allah, Mekke'yi müşriklerden temizledikten sonra hacc ibadeti de farz kılındı. Bundan dolayı Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in işin başında daveti, çoğunlukla müşriklere yönelik idi. Çünkü onlar, onun Mekke'deki komşuları idiler. Sonra yahudilere davetini yöneltti. Çünkü onlar da onun Medine'deki komşuları idi. Arkasından hristiyanları davet etti. Çünkü hristiyanlar ona daha uzak bir yerde Şam ve Yemen taraflarında bulunuyorlardı. Mecusilerin durumu da böyleydi. Çünkü onlar, kendisine bundan da uzak olan Irak ve Horosan topraklarında bulunuyorlardı.

İşte münasip olan sıralama da budur. Daveti, yakınlık sırasına göre yöneltir. Sonra da elçilerini daha da uzaktakilere gönderir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), önceleri müşriklerle yahudilere karşı cihad ile meşgul idi. Müşriklerle Hudeybi-

ye Barışı'nı yapıp, bunun akabinde Hayber yahudileri ile savaşıp, Allah orayı kendisine fethetmeyi müyesser kılınca ve burayı kendisine ağaç altında bey'at eden, Hudeybiye Barışı'nda bulunan kimselere paylaştırınca, kendisinden uzak olanlara yöneldi. Elçilerini etrafında bulunan bütün ümmetlere gönderdi.

Mısır, Şam ve Habeşistan'daki hristiyan hükümdarlarına elçiler gönderdi. O sırada İslâm'a girmiş olan Habeş kralı Necaşi de ölmüştü. Öldüğü gün, insanlara öldüğünü haber verdi. Ashabı ile Medine'nin dışına çıkarak onlara onun cenaze namazını kıldırdı. Tıpkı diğer Müslüman ölülerin namazlarını kıldırdığı gibi. Ondan sonra, bir başka necaşi yönetimin başına geçti. Müslim'in Sahih'inde zikrettiği üzere ona da bir elçi gönderdi.[446] Yemen'deki müşrik ve hükümdarlara diğer Arap hükümdarlarına da elçiler gönderdi. Araplar arasında pek çok yahudi, pek çok hristiyan ve birçok mecusi de vardı. O; yahudi, hristiyan, mecusi ve müşrik bütün insanları, Araplarıyla, Arap olmayanlarıyla İslâm'a davet etti.][447]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Allah, Bakara Sûresi'nin sonlarında mallara dair hükümleri zikretti. Bunlar ise adalet/denge, fazilet ve zulüm olmak üzere üç türlüdür. Adaletli/adil tasarruf: Alışveriş, zâlimce (tasarruf) faiz, faziletli/erdemli (tasarruf) türü ise sadakadır. Yüce Allah, sadaka verenleri övüp sevaplarını zikrettiği gibi, faizcileri yerip cezalarını açıkladı. Alışverişi ve belli bir vadeye kadar borçlanmayı da mübah kıldı.][448]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bakara Sûresi'nin sonlarında, işlem yapanların seçim ve tercihi ile gerçekleşen muamelat hususunda insanların sınıflarını zikretti. Bunlar da ihsan edici, zalim ve adaletli olmak üzere üç sınıftır. İhsan edici, sadaka veren kişidir. Zalim kişi, faizcidir. Adaletli kişi ise alışveriş yapandır. Burada sadakaların hükmünü, faizin hükmünü, alışverişlerin ve borçlanmanın hükmünü zikretti.][449]

Bir Tarafta Namaz ve Zekâtı, Diğer Tarafta Namaz ve Sabrı Birlikte Zikretmenin Sebebi

[Bundan dolayı yüce Allah, bazen namaz ile zekâtı birlikte sözkonusu eder. Çünkü zekât, yaratılmışlara bir iyiliktir. Bazen de onu sabır ile birlikte sözkonusu eder.

446 Müslim, 3324.

447 el-Cevabu's-Sahîh, IV, 62-69. Bizler, bu istidratı (parentezi), davetin zincirleme sırasını açıklama gibi bir faydasından ötürü zikretmeyi tercih ettik.

448 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XX, 554.

449 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXX, 368.

Bununla birlikte namaz, zekât ve sabır zorunlu üç şeydir. Müminlerin maslahatı gerek kendi şahıslarının ıslahında gerekse başkalarının ıslahında ancak bunlarla ayakta durur. Özellikle de fitne ve mihnet güçlü ise. Buna olan ihtiyaç daha da fazladır. Çünkü müsamahakarlığa ve sabra duyulan ihtiyaç, bütün Âdemoğulları için geneldir. Onların dünyalarının ve dinlerinin maslahatı, ancak bu ikisi ile ayakta durabilir.][450]

Bakara Sûresi'ne Genel Bir Bakış

Daha önce değişik yerlerde Bakara Sûresi'nin, ilmin esaslarını ve dinin temel kurallarını ortaya koyması ile ilgili neleri kapsadığını sözkonusu etmiş idim. Şanı yüce Allah, bu sûrenin başında takva sahibi kimselere doğru yolu gösteren, hidâyete ileten Kitab'ını sözkonusu etti. Hidâyet bulanların halini, sonra kâfirlerin, sonra münafıkların durumlarını anlattı. Bütün bunlar, haber cümleleridir. Daha sonra talep/emir buyruk ifade eden cümleleri zikretmektedir. İnsanları yalnızca kendisine ibadete çağırdı. Arkasından yerin döşenmesi, semanın bina edilmesi, suyun indirilmesi, kullara rızık olmak üzere mahsüllerin çıkartılması gibi buna dair delilleri zikretti.

Daha sonra risaleti ifadelendirdi ve va'di ve va'îdi/tehdidi zikretti.

Bundan sonra ise nübüvvetin ve hidâyetin başlangıcını, âlemde yaymış olduğu mahlukatını ve verdiği emirleri zikretti. Sonra Âdem'e isimleri öğretmeyi, kendisini ilimle şereflendirdiği için de meleklere ona secde etmelerini emrettiğini zikretti. İşte bu Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte gönderilmiş hidâyetin ve hakk dinin türünü ifade etmektedir. Çünkü nebilerin davetlerinin türünü kıssa olarak anlattıktan sonra, İsrailoğullarına hitaba ve Mûsâ (aleyhisselâm)'ın onlarla birlikte başından geçenlerin kıssasına intikal etti. Bunun muhtevası içerisinde onun nübüvveti de vurgulanmaktadır. Çünkü o da Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) gibidir. İlk Nebi olan Âdem'in zikredilmesi ile onun benzeri olan Mûsâ'nın zikredilmesi -ki birbirleriyle tartışan iki Nebi onlardır-.[451] Mûsâ, bir kişiyi öldürmüş, Allah da günahını bağışlamıştı. Âdem de yasak ağaçtan yemiş, Allah da tevbesini kabul buyurmuştu. Mûsâ (aleyhisselâm)'ın kıssası, Sabiilere ve onlara benzer nübüvvetlerin türünü kabul etmekle birlikte, onların getirdiklerine tabii olmayı gerekli görmeyen kimselere de bir reddiye vardır. Onlar, bazı hallerde nebilerin getirdikleri haberleri (uygun olmayan şekillerde) tevil de ederler. Yine onun kıssasında, kitap ehline de Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdik-

450 el-İstikame, II, 262-263.
451 Âdem'in, Mûsâ ile tartışmasını dile getiren hadis'e işaret etmektedir.

lerine iman etme emrini ve nübüvvetinin gerçekliğini ortaya koymasını ihtiva etmesinden ötürü bir red bulunmaktadır.

Ayrıca nübüvveti bırakıp büyüye yönelenlerin hali de sözkonusu edildiği gibi, bazılarının inkâr ettikleri neshi de zikretmektedir.

Hristiyanları da ve her iki ümmetin aslında kendi dinlerine uymadığı sürece ondan razı olmayacaklarını da ifade etmektedir.

Bütün bu açıklanan hususlar, vahdaniyetten risalete kadar dinin esaslarını ortaya koymaktadır.

Daha sonra şanı yüce Allah, İbrahim'in milleti üzere devam eden İslâm'ın şer'i hükümlerini beyan etmeye koyuldu. İmam/önder olan İbrahim'i ve Müslümanları diğerlerinden ayrıcalıklı kılan, onun bina ettiği beyti tazim etmeyi, namaz kılarken ona yönelmeyi zikredip bunları tespit etti. Çünkü bu, İslâm milletine mensup olanlarla diğerlerini birbirinden ayırdeden bu milletin/İslâm dininin şiarıdır. Bundan dolayı kıble ehli denilir. Nitekim: "Bizim kıldığımız namazı kılan, yöneldiğimiz kıbleye yönelen ve kestiklerimizi yiyen kişi Müslümandır." buyrulmuştur.[452]

Hacc ibadeti ile ilgili olarak mekâna dair özel hususları sözkonusu etti. Çünkü Hacc'ın hem bir mekânı hem de bir zamanı vardır. Umre'nin ise sadece mekânı sözkonusudur. Ayrıca itikâf, rükû ve sücud da onda meşru kılınmış olmakla birlikte, ne onunla birlikte yapılması kaydı sözkonusudur, ne bir mekânı ne de bir zamanı. Fakat namaz, ona (Kabe'ye) yönelmek kaydına bağlıdır. Böylelikle şanı yüce Allah, şu beş türlü ibadeti sözkonusu etmektedir: İtikaf, namaz, tavaf, umre ve hacc. Bunlar arasında tavaf, sadece mekân ile alakalı özel bir ibadettir. Bunun akabinde de beyt ile alakalı olarak yanındaki iki tepe (Safâ ile Merve) arasında tavafı ve bu tavafı yapmakta bir sakınca olmadığını açıklamaktadır. Çünkü Ensar, cahiliye döneminde Menat putu yanında ihrama girdikleri için, Safâ ile Merve arasında tavaf etmeyi (sa'y'i) hoş görmüyorlardı. Bu sa'yde bir sakınca olmadığı, ayrıca ikisi arasında tavaf (sa'y) etmekte tereddüt geçiren bir topluluğa cevap olmak üzere ifade edilmiştir.

Tavaf, beyt ile alakalı hatta kalpler, bedenler ve mallar ile alakalı ibadetlerden sonra sözkonusu edilmiştir. Kendilerine, onlar olmadan dinin ayakta duramayacağı sabır ve namaz ile yardım dileme emri verildikten sonra, bu emir verilmiştir. Bu ise sabır temeli üzerine kurulmuş cihadın anahtarıdır. Çünkü bu

452 Buhârî, 391.

(cihad), beytin durumunun tamamlayıcı unsurlarındandır. Zira diğer din mensupları, bu hususta muhalefet etmemektedirler. O halde beytin durumu, ancak onun uğrunda cihad etmek ile ayakta durabilir. Meşru ve makdur/kudret çerçevesinde bulunan hususlar üzerinde sabır zikredildi ve Allah'ın bu ümmete ihsan etmiş olduğu 'sabredenlere müjde' nimetini beyan etti. Çünkü bu ümmete, daha önceki ümmetlere verilmemiş şeyler verilmiştir. Böylelikle bu da beyt ile ilgili diğer ibadetler gibi bu ümmetin özelliklerinden ve şiarlarından olmuştur. Bundan dolayı hacc ile cihadı -her biri "Allah'ın yolunda" olmak özelliğine sahip bulunduklarından ötürü, bir arada sözkonusu eder. Cihad; nass ve icma ile "Allah yolunda"ki amellerin en büyüğüdür. En sahih kabul edilen görüşe göre hacc da böyledir. Nitekim "Hacc, Allah yolundaki amellerdendir." buyurmuştur.[453]

Ayrıca şanı yüce Allah, bu hususun kitap ehli tarafından -ilmi gizleyen kimselerin yenilmesi yoluyla- bilinen bir husus olduğunu da beyan etmektedir. Sonra da bundan başka bir dini kabul etmediğini zikretmektedir. Buna göre sûrenin baş tarafında: *"O halde Allah'a eşler koşmayın."* (Bakara, 22) buyruğu yer alırken, ortalarında: *"İnsanlar arasından Allah'tan başka ona eş koşanlar da vardır."* (Bakara, 165) buyrulmaktadır. Birinci buyruk, genel bir yasaktır; ikincisi, özel bir yasaktır. Bundan sonra ise beyti sözkonusu etmiş ve böylelikle kendisine ve beytine eş koşulan, benzetilen putlara, kabirlere vb. şeylere yönelme maksadını yasaklamaya sözü getirilmektedir. Bundan önce ise kendi zatını tevhid ettiğini görüyoruz. Bu da: *"O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Rahman'dır, Rahim'dir."* (Bakara, 163) buyruğudur. Daha sonra ise onun tevhid edilmesi ile alakalı âyetleri zikretmektedir.

Arkasından helali, haramı zikrettiği gibi, yiyecekler hususundaki mutlak emri verdiğini görüyoruz. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), haniflik ile ve onun şiarı olan Beyt ('in tazimi) ile gönderilmiştir. Ayrıca bu dinin, mübah hallerde ve kanmar/şanslara karşı işlenen suçlar hususundaki müsamahakarlığını, kısası ve diyet almanın meşruiyetini zikretmek sûretiyle dile getirmektedir. Daha sonra zaman ile ilgili ibadetleri zikredip arkasından ölüm ile ilgisi olan vasiyeti, sonra Ramazan ayı ile ilgili orucu ve onunla birlikte sözkonusu edilen itikâfı dile getirmektedir. İtikafı da mekân ile alakalı ibadetlerle zaman ile alakalı ibadetler arasında zikretmektedir. Çünkü itikâf, mekân olarak mescid ile ve zaman olarak da -müstehap ya da vacip olmak üzere- oruç vaktine özeldir. Onu, öncelikle tavaf ile namaz arasında sözkonusu etti. Çünkü tavaf, Mescid-i Haram'a özeldir. Namaz ise yeryüzünün her yerinde meşrudur. İtikâf ise ikisi arasında olur.

453 Ebu Davud, 1698; Ahmed, 26026.

Arkasından, bâtıl yollarla malların yenilmesini yasakladı ve haram kılınan şeylerin birinin, meyte gibi "liaynihi" haram türden olduğunu; diğerinin ise faiz gibi gasp edilen mal gibi bir yolla kazanılıp elde edilmesi türünden olduğunu haber verdi. Arkasından da haram ile ilgili sabit manayı yani aynı/bizzat kendisi dolayısıyla haramı sabit olan şeyleri zikretti. İntikal eden/yeri değişen zaman ibadetlerini sözkonusu ederken, aynı şekilde zaman itibariyle değişebilen/intikal edebilen haramları da sözkonusu etti. Bundan dolayı hemen arkasından: *"Sana hilallere dair soru soruyorlar..."* (Bakara, 189) âyeti yer almaktadır. Hilaller ise zaman ile alakalı ibadetlerin alametleridir. Yüce Allah, hilalleri insanların din ve dünyaları ile ilgili işlerinde ve hacc ibadetlerinde vakit göstergeleri kıldığını haber vermektedir. Çünkü Beytullah'ı, melekler ve cinler hacceder. O halde bu, aynı zamanda haccın zaman ile vakti tayin edilmiş olduğu -tıpkı mekânı belirli beytin yeri ile tayin edildiği yeri gibi- göstermiş olmaktadır. Bunun için hemen bundan sonra hacca dair ve zamana özel hükümleri -mekânda hacc ve umrenin tamamlanmasının bir parçası olması yanında- sözkonusu etti.

Sûrede, ayrıca "Muhsar" (denilen ve ihramdan sonra beyte ulaşması bir şekilde mümkün olmayan) kişi de sözkonusu edildi. Bu kişinin ihramdan çıkmasını sağlayacak mal ile ilgili takdim etmesi gerekeni sundu ki bu da kurbanlık göndermektir. Diğer taraftan can ile alakalı ihramdan çıkma eylemi olan traş olmayı da zikretti. Ayrıca ihramdan çıkan bir kimsenin ihramından, kolaylık sırasına göre çıkarak yasak olan şeylerin kendisine helal olacağı belirtildi. Bundan dolayı kişiye, ihramdan çıkışı esnasında en son helal olan iş cinsel birlikteliktir. Çünkü bu, yasakların en büyüğüdür. Ve hacc ibadeti, ondan başka bir yasağın çiğnenmesi sebebiyle de fasit olmaz.

Ayrıca mekân ile birlikte zaman ile de ilgili olduğundan ötürü, hacc vaktine kadar umreden yararlanma (temettuda bulunma)yı da zikretti. Çünkü hacc ayları içerisinde umre için ihrama girmedikçe temettu yapmış olmaz. Ayrıca ailesinin de Mescid-i Haram'da hazır bulunanlardan olmaması -yani Afaki olması- gerekir. Çünkü temettu haccı yapan bir kimsenin üzerinden iki yolculuktan birisi kalktığı için bir tür rahatlamış ve refaha kavuşmuş olur. Ancak aile halkı Mescid-i Haram çevresinde bulunan bir kimse için, temettu yapması ile hacc aylarından önce umre yapması arasında bir fark yoktur. Daha sonra haccın vaktini ve bunun bilinen aylar olduğunu zikrettiği gibi, ihrama girmeyi, Arafat'ta ve Müzdelife'de vakfe yapmayı zikretti. Çünkü bunun özel bir zamanı ve mekânı vardır. Bundan ötürü yüce Allah: *"Kim, o aylara haccı (kendine) farz ederse"* (Bakara, 197) buyurmuş, "umreyi de" dememiştir. Çünkü kişi, umreyi her zaman

(kendisine) farz kılabilir. Haccın, hacc aylarında farz kılınmasının (onun için ihrama girmenin) sünnet olduğundan şüphe yoktur. Bu aylardan önce haccı farz kılan, (yani) hacc için ihrama giren, sünnete aykırı hareket etmiş olur. Bundan önce haccı kendisine farz kılan, (yani) ihrama giren, sünnete aykırı hareket etmiş olur. Bu durumda ya adakta olduğu gibi üstüne aldığı yükümlülüğün gerekliliğini yerine getirecektir. Çünkü bu yapılan işte meşru olan ile çelişen bir şey yoktur ve bu hali, vaktinden önce namaz kılanın haline benzemez. Yahut da ihramına kalır, haccı iskat eder/düşürür ve umre yapar. Bunlar, bu hususta iki meşhur görüştür.

Bundan sonra, hacc Menâsikinin/ibadetlerinin yerine getirilmesi esnasında kendisinin anılmasını emretmektedir. Bunların yerine getirilmesi (Âyetteki tabiriyle kaza edilmesi) -Allah en iyi bilendir-, kişinin üzerindeki kirleri giderip ihramdan çıkmasıdır. İşte bundan dolayı daha sonra: *"Bir de sayılı günlerde Allah'ı zikredin."* (Bakara, 203) buyurmaktadır. Bu da hem zaman hem de mekâna bağlı ibadetlerdendir. Buradaki Allah'ın zikredilmesi ise cemrelere taş atmakla ve kılınan namazlarla birlikte yüce Allah'ı zikretmektir. Bunun mekân ile alakalı olduğuna da yüce Allah'ın: *"Kim, iki günde acele ederse"* (Bakara, 203) âyeti delildir. Çünkü acele etmek ve geç kalmak, belli bir yerden çıkmak halinde sözkonusu olur. Bundan ötürü bu günler, ilgili yerlerine izafe edilerek bunlara "Mina günleri" denildiği gibi bu günlerde yapılan amele izafe edilerek "Teşrik günleri" de denilir. Nitekim Cem' (Müzdelife) gecesi de Müzdelife gecesi, Arefe günü, Hacc-ı Ekber günü, Bayram günü, Cuma günü denilerek yapılan işlere ve işlerin yapıldığı yerlere izafede bulunulmuştur. Çünkü zaman harekete, hareket de mekâna tabiidir.

Kur'ân-ı Kerim'in arasındaki tenâsübe/lafız ve mana ilişkilerine, onun bir kısmının diğer kısmıyla irtibatlı oluşuna bakalım ve bunun üzerinde düşünelim. Bu sûrede, hacc ile ilgili hükümleri iki yerde nasıl sözkonusu ettiğine bakalım: Evvela beytini ve beytinin mekânı ile alakalı hususları sözkonusu etmekle birlikte, bu hükümler ele alındı. Bu hükümler, ikinci olarak hilallerin sözkonusu edildiği yerde ele alındı. Burada da haccın zamanı ile ilgili hususları zikretti. Aynı zamanda Mescid-i Haram'da savaşmayı ve haram ayda da savaşa karşılık vermeyi zikretti. Çünkü bu da mekân ile alakalı zamanı da ilgilendiren hususlardandır. İşte bundan dolayı şanı yüce Allah, hilallerin insanlar için ve hacc için vakitleri belirleme aracı olduklarını birlikte sözkonusu etti.

Şanı yüce Allah, ayrıca "bir iyilik"in kişinin kendisini meşakkate düşürmesi ve faydasız işler yapması anlamına gelmediğini ifade etti. Kişinin, evinin damının altına girmeden semanın altında açıkta kalması buna bir örnektir. Öyleki kişi,

evine girmek istediği taktirde ancak evine arka tarafından girerdi. Şanı yüce Allah, hacc için bir vakit ölçüsü olarak tayin edilmiş olan hilalin de bunun gibi bir şer'i hüküm olduğunu, ancak sakınma şeriatını (böyle yapmaktan uzak durma hükmünü) de ihtiva ettiğini ortaya koydu. Daha sonra nikâh ve anneler ile ilgili hükümlere dair hususları ve mallarla, sadakalarla, faizle, borçlarla ve bunun dışında daha başka hususlarla ilgili hükümleri zikretti. Daha sonra yüklerin ve zincirlerin kaldırılmasını, affedilmeyi, mağfireti, rahmeti, Allah'ın apaçık Kitab'ında din diye teşri ettiklerinin düşmanı olan kâfirler topluluğuna karşı zafer ve yardım istemeyi ihtiva eden o pek büyük dua ile sûreyi nihâyete erdirdi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'adır.][454]

"Elif, Lâm, Mîm"in Anlamı

[Yine tefsirde zikredilen şu husus da böyledir: Şanı yüce Allah, "Elif, Lâm, Mîm" buyruğunu indirince, kimi yahudiler: Bu milletin kalacağı süre otuz bir yıldır, dediler. Bundan sonra "Elif, Lam, Ra" ve "Elif, Lâm, Mîm" buyruklarını indirince, bu sefer: İş karıştı, içinden çıkamıyoruz, dediler.][455]

"Elif, Lâm, Mîm"in Fazileti

["Kim, Kur'ân okursa ona her bir harf karşılığında on hasene vardır. Şu kadar var ki ben "Elif, Lâm, Mîm" bir harftir, demiyorum. Fakat Elif bir harf, Lâm bir harf, Mîm bir harftir."[456]][457]

454 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 41-47.

455 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXXV, 190. Buradaki "bu kabildendir" ifadesinden kastı, yılları harflerden hareketle hesap eden ve buna miktar tayin eden kimselerdendir, demek istemesidir. Burada Yahudilerden diye zikredilen rivâyeti, ed-Durru'l-Mensûr, I, 23 sahibi (Celaleddin es-Suyuti) zikretmiş ve kendisi kaynak olarak İbn İshak'ı tarihinde Buhârî'yi ve İbn Cerir'i zikretmiş ve senedinin de zayıf olduğunu belirtmiştir.

456 Tirmizî, 2910; Darimî, II, 429; hadis sahihtir.

457 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 232-233, XXIII, 321. Hafız İbn Kesir, Tefsir'inde, I, 38'de şu ifadeleri nakletmektedir: "Başkaları dedi ki: Hayır, bu harfler, yer aldıkları sûrelerin başlarında Kur'an'ın i'cazını ve kendi aralarındaki hitaplarında kullandıkları bu birbirinden kopuk harflerden (mukatta' harflerden) terkib edilmiş olmakla birlikte, onun benzerini ortaya koymak sûreti ile ona karşı çıkmaktan aciz olduklarını anlatmak için zikretmiştir. Bu görüşü, Razi Tefsir'inde Müberred'den ve bir muhakkikler topluluğundan diye nakletmektedir. Kurtubi de el-Ferra ve Kutrub'dan buna yakın bir kanaat nakletmiş. Zemahşeri bunu kabul etmekle birlikte var gücü ile desteklemiştir. Şeyh İmam Allame Ebu'l-Abbas İbn Teymiyye de, üstadımız hafız, müctehid Ebu'l-Haccac el-Mizzi de bu kanaatte olup, bunu bana İbn Teymiyye'den diye nakletmiş bulunmaktadır."

Üçüncü Âyette Geçen "Gayb"ın Anlamı

Merhum İbn Teymiyye, üçüncü âyetteki gaybın anlamı ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

[Şanı yüce Allah: *"Elif, Lâm, Mîm. Bu, o kitaptır ki onda hiç şüphe yoktur. Takva sahipleri için bir hidâyettir. Onlar, gayba iman ederler."* buyurmaktadır. Kendisine iman edilmesi sözkonusu olan "gayb", rasûllerin genel hususlara dair verdikleri haberlerdir. Bunun kapsamına; Allah'a, isimlerine, sıfatlarına, meleklerine, cennete ve cehenneme iman etmek de girer. Allah'a, rasûllerine ve ahiret gününe iman etmek de gayba imanın tamamını ihtiva eder. Çünkü risaletin bir vasfı da gaybdan olmasıdır. Bunun açıklaması/detaylandırılması da Allah'a, meleklerine, kitaplarına, rasûllerine ve ahiret gününe iman etmektir. Nitekim yüce Allah, bunu: *"Fakat asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere iman edenin ... yaptığıdır."* buyruğunda zikretmiş ve: *"Kim, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse artık o, hiç şüphesiz uzak bir sapıklığa düşmüştür."* (Nisa, 136) buyurmaktadır.][458]

Felah ile zekât arasındaki ilişki

İbn Teymiyye dedi ki:

[Nitekim yüce Allah, Bakara Sûresi'nin baş taraflarında onları nitelendirerek şöyle buyurmaktadır: *"Elif, Lam, Mim. Bu, o kitaptır ki onda hiç şüphe yoktur. Takva sahipleri için bir hidâyettir."* (Bakara, 1-2 ve devamı âyetler) Yine yüce Allah: *"Onu alabildiğine arındırıp temizleyen iflah olmuştur/kurtulmuştur."* (Şems, 9) buyurmaktadır. Şanı yüce Allah, bunların, felah bulanlar olduğunu ve felah bulanların da takva sahibi olup *"Gayba iman ederler, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infak ederler."* buyruklarının gereklerini yerine getirenler olduğunu, kendi nefsini tezkiye edip arındıran kimsenin de iflah bulan olduğunu haber verdiğine göre bu; zekâtın sûrenin baş tarafında sözkonusu edilen hususları kendi bünyesinde ihtiva ettiğini göstermektedir.

Yüce Allah'ın: *"O kendilerini tezkiye edenlere/temize çıkaranlara bakmaz mısın?"* (Nisa, 49) buyruğu ile yine: *"Artık kendinizi tezkiye etmeyin/temize çıkarmayın. O, kimin takvalı davrandığını en iyi bilendir."* buyruklarında geçen kulların kendi kendilerini tezkiye etmeleri ise kendilerine dair nefislerinin temiz olduğunu haber verip buna inanmalarıdır. Kendi nefsini "zâkiye: temizlenmiş kılan" demek değildir.][459]

---

458 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 232-233.

459 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 288-289.

"Felah bulanlar/kurtuluşa erenler"in tefsiri

Dedi ki:

[*"Elif, Lâm, Mîm. Bu, o kitaptır ki onda hiç şüphe yoktur, takva sahipleri için bir hidâyettir. Onlar, gayba iman ederler, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infak ederler."* buyruğundan itibaren *"İşte bunlar, Rabblerinden bir hidâyet üzeredirler ve onlar kurtulaşa erenlerin (müflihun) ta kendileridir."* (1-5. âyetler) Buradaki hüda/hidâyet dalaletin zıddı, felah da bedbahtlığın zıddıdır. Selef'ten kimisi "felah bulanlar", istediklerini elde edip kaçtıklarının şerrinden kurtulanlar demektir, demiştir.[460]][461]

"Rayb: Şüphe"nin Tefsiri

[*"Lâ rayb: şüphe yoktur"*un şek: şüphe yoktur, demek olduğunu söyleyenlerin bu açıklaması, onu yakın anlamlı bir kelime ile açıklamadır. Çünkü "rayb"de bir çalkantı ve bir hareket vardır. Nitekim: "Seni raybe/şüpheye tereddüte düşüreni terk ederek, seni şüpheye düşürmeyen işe bak."[462] buyurmuştur. Hadiste de: Süklüm püklüm olmuş ve uyumuş bir ceylanın yanından geçmiş, bunun üzerine: Kimse bunu raybe düşürmesin/uyandıracak, korkutacak bir iş yapmasın." buyurmuştur.[463] Buna göre nasıl ki yakîn/kesin kanaat, bilgi, sükun ve huzuru

460 Bunu, İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi'nin tefsirinde no: 88'de İbn Abbas'tan zikrettiği gibi İbn Cerir de I, 108'de zikretmektedir. Buradaki "şer" kelimesi, matbu nüshadan düşmüştür. Biz, bunu diğer başvuru eserlerimizden kaydettik.

461 Beyanu Telbisi-l Cehmiyye, I, 149.

462 Tirmizî, 2518; Nesaî, 5711; Ahmed, I, 200; Abdürrezzak, Mûsânnef, III, 4984; Tayalisi, 1178; Hakim, II, 13, 99; İbn Hibban, 512; Taberânî, Kebir, III, 75; Ebu Nuaym, VIII, 264 ve başkaları. Hasan b. Ali b. Ebu Talib (radıyallâhu anhumâ)'dan diye rivâyet etmişlerdir. Hadis sahihtir.

463 Ahmed, III, 452; Malik, Muvatta, 80; Nesaî, 2642; senedi sahihtir. Hadisin lafzı şöyledir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), ihramlı olduğu halde Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı. er-Ravha denilen yere vardıklarında avlanmış bir yaban eşeği gördüler. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e durumdan bahsedilince o: "Ona ilişmeyin. Çünkü kısa bir süre sonra onun sahibi gelebilir." buyurdu. Daha sonra onun sahibi olan el-Behzi, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e geldi ve: Ey Allah'ın Rasûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem)! Bu eşeğe dilediğinizi yapabilirsiniz, dedi. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Ebu Bekir'e emir vermesi üzerine o da onu yol arkadaşları arasında paylaştırdı. Sonra yoluna devam etti. Daha sonra Ruveyse ve Karc denilen yerler arasındaki el-Esaye'ye geldiğinde, bir gölgede kıvrılıp uyumuş bir ceylan gördüler. Ceylana bir ok atılmıştı. (Ravinin) söylediğine göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), bir adama yanında durması ve hepsi geride bırakıp gidinceye kadar kafiledekilerden hiç kimsenin onu rahatsız etmemelerini sağlamasını emir buyurdu."

ihtiva ediyorsa, rayb/şüphe ve tereddüt de bunun zıddı olarak ızdırabı/çalkantıyı ve hareketli olmayı ihtiva etmektedir. "Şek/şüphe" lafzının bu manayı da gerektirdiği söylense bile lafzı bu manaya delalet etmez.][464]

"Hüda: Hidâyet"in Tefsiri:

[*"Takva sahipleri için bir hidâyettir."* Çünkü "heda" fiili, delalet etti, gösterdi, anlamındadır. "erşede: irşad etti" fiilindeki irşad, güç ile de yapılabilir. Bu kadarı müşterektir. Fiilen de yapılabilir. Bu ise özeldir. Nitekim "ben ona öğrettim, o da öğrendi" ve "ben ona öğrettiğim halde o öğrenmedi" demek de bunun gibidir. Aynı şekilde "ona hidâyeti gösterdim, o da hidâyet buldu" ile "ben ona hidâyeti gösterdiğim halde o hidâyet bulmadı" demek de böyledir. Birincisi müminlere özeldir, ikincisi ise herkes için müşterektir.

Onun öğretmesi ve hidâyeti göstermesi ise insanların birbirlerine öğretmesi gibi değildir. Çünkü öğretmen, söyler/anlatır. Öğrenen de öğretmenin muktedir olamadığı birtakım sebeplerle öğrenir. İlmi, ilim öğrettiği kimselerin kalplerinde yaratan şanı yüce Allah'tır. İşte bundan dolayı bu, kendisinden dilenir ve: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola."* (Fâtiha. 6) denilir. Bu ise insanlara söylenmez. Çünkü onların buna güçleri yetmez.

Kul, Allah'tan kendisine kavratmasını, öğretmesini, göğsüne genişlik vermesini, kendisine imanı ve salih ameli sevdirmesini ister; ama bütün bunlar, Allah'tan başkasından istenemez.][465]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Takva sahipleri için bir hidâyettir."* buyruğu ve *"Sen ancak O'ndan korkacakları korkutursun."* (Naziat. 45); *"Sen ancak zikre uyan ve gayb ile Rahman'dan kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın."* (Yâsîn. 11) buyrukları da bu kabildendir. Burada bununla kastedilen ise hidâyet bulmanın hâsıl olmasını da gerektiren tam ve eksiksiz hidâyettir. Yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola."* (Fâtiha, 6) buyruğunda istenen de budur. Aynı şekilde kastedilen, uyarılan kimsenin korkmasını ve kendisi ile uyarılıp korkutulduğu azaptan çekinmesini beraberinde getirecek tam ve eksiksiz inzâr/uyarıdır. Bu ise yüce Allah'ın: *"Semud kavmine gelince, biz, onlara hidâyet verdik. Ama onlar, körlüğü hidâyetten daha sevimli buldular."* (Fussilet. 17) buyruğundan farklıdır.

464 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 342.
465 Minhacü's-Sünne. V. 308-309.

Bununla kastedilen ise -birtakım şartlara bağlı ve önünde birtakım engellerin varlığı sözkonusu olsa dahi- hidâyet bulmayı/ihtidayı gerektiren beyan ve irşaddan ibarettir.][466]

"Gayb"ın Anlamı:

[*"Takva sahipleri için bir hidâyettir. Onlar, gayba iman ederler, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infak ederler. Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler."* (Âyet 3-4) buyruğundaki "gayba iman ederler" ibaresi, kendisine iman edilmesi icab eden gaybı kapsar. Fakat bu ibarede toplu bir ifade vardır. Bunda, sana indirilenler ile senden önce indirilenlerin gayb olduğuna dair bir delalet yoktur. Onların kendisine haber verilen şeylere -ki bu gaybdır- iman ettiklerinin ve aynı zamanda gayb ile ilgili verilen haberlerin -bu da sana indirilenler ile senden önce indirilenlerdi- kastedilmiş olma ihtimali de vardır.][467]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Onlar, gayba iman ederler, namazı dosdoğru kılarlar."* buyruğu da *"O görünmeyeni/gaybı da, görüneni/şehadeti de bilendir."* (Ra'd, 9) buyruğu kabilindendir. Çünkü gayb, kulların gözlerinden kaybolan şey, şehadet ise onları görüp tanık oldukları şeydir.][468]

Yüce Allah: *"Andolsun ki sizin üstünüzde yedi yol (gök) yarattık. Biz, yaratmaktan gafil değiliz."* (Mü'minûn, 17); *"Andolsun ki kendilerine peygamber gönderilenlere de soracağız, gönderilen peygamberlere de soracağız ve biz onlara bilerek anlatacağız. Biz, gaibler değiliz."* (A'râf, 6-7) buyurmaktadır. Yine yüce Allah: *"Onlar, gayba iman ederler."* buyurmuştur. Selef'ten bir kesim:[469] Gayb, Allah'tır yahut da Allah'a iman gayba imandandır, demişlerdir. Bir yerde, yüce Allah kendi zatının "gaib" olmadığını ifade buyururken, bir diğer yerde de kendi zatını "gayb" diye ifade etmiştir.

Bundan dolayı insanlar, bu mesele hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bizim mezhebimize ve daha başka mezheblere mensup kelamcılardan bir kesim Kadı,[470] İbn

466 Der'u Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl, I. 403.
467 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 175.
468 Der'u Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl, V, 172.
469 Bu Zâdü'l-Mesîr, I. 24'de belirtildiği üzere Ata ile Said b. Cübeyr'den nakledilmiştir.
470 Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Halef b. el-Ferra Ebu Ya'la, kendi döneminde Hanbelîlerin üstadı olup Bağdatlıdır. 458 h. vefat etmiştir.

Akil[471] ve İbnu'z-Zâğûni,[472] gaibin şahide/görünmeyenin görünene kıyas edilebileceğini kabul ederler. Onlar, gaib ile Allah'ı kastederler ve derler ki: Gaibin şahide kıyası tarif, illet, delil ve şart ile sabittir. Nitekim sıfat ile ilgili meseleler hususunda, ilim sahibi olmanın, habir ve irade sahibi olmanın ve daha başka sıfatlar ile ilgili meselelerde böyle derler. Fakat aralarında şeyh Ebu Muhammed'in[473] de bulunduğu bir kesim, onların bu kanaatlerini kabul etmemişler ve bunlardan birisi olarak Ebu Muhammed: Allah'a "gaib/gayb" denilmez, demiş ve daha önce zikredilen delilleri göstermiştir.

Her iki grup arasında anlaşmazlığı sona erdirecek ifade şudur: "Gayb ve Gaib" isimleri, izafi hususlardandır. Bununla bizden gaib olan, bize gayb olan ve bizim idrak etmediğimiz şeyler kastedildiği gibi, kendisi bizden gaib olup bizi idrak etmeyen şeyler de onunla kastedilir. Çünkü bizden herhangi bir kimse, diğerine göre mutlak olarak gayb olursa bu diğerini, öbürü de bunu idrak edemez. Şanı yüce Allah ise kullar üzerinde tanıktır. Onları gözetendir, onlar üzerinde egemen olandır. Yeryüzünde olsun, semada olsun zerre ağırlığı kadar bir şey ondan kaçmaz. Dolayısıyla o, gaib değildir. Ama kullar, onu görmedikleri için "gayb"dır. Bundan dolayı ona iman etmek, kendisine iman edilen gaybın kapsamı içerisine girer. Hâlbuki o, gaib değildir. Çünkü gaib, bir kimsenin "gabe yağibu: kayboldu, kaybolur" fiilinden ismu fail (etken ortaç)tır. Şanı yüce Allah ise şâhittir/her şeye tanıktır, gaib değildir. "Gayb" ise aynı fiilin mastarıdır. Mastarın da fail yerine kullanıldığı çoktur. Adl'in, savm'ın, zuur'un (adaletli, oruç tutan, yalancı şâhit) gibi. Aynı şekilde mef'ul yerine de kullanılabilir. Halk(ın yaratılmış), rızkın (verilen rızık) ve "emirin darbı dirhem (emir tarafından vurulmuş sikke)" anlamında kullanılması gibi.

İşte bundan dolayı gayb, "şehadet/görülen" ile birlikte sözkonusu edilir. Bu kelime de aynı şekilde mastardır. Buna göre şehadet, şâhit olunan yahut da şâhit olan demektir. Gayb da ya ona göre gayb kılınmış olandır. İşte şehadetin/görülenin zıddı olan ve görülmeyen de odur. Yahut da bizim için gayb olan, kaybolmuş/gaib anlamındadır. Biz de onu göremiyoruz. Bundan dolayı ona, mastar ismini (şehadet) ad olarak veriyoruz. Bu kullanımda ise nispetin başkasına yapıldığına dikkat çekilmektedir. Yani o, bizatihi gaib değildir. Başkasına göre gaibdir. Yahut başkası ona göre gaib durumdadır.

471 Ali b. Akil b. Muhammed b. Akil el-Bağdadi ez-Zaferi. Ebu'l-Vefa künyelidir. İbn Akil diye bilinir. Irak'ın alimi ve Bağdat'ta kendi döneminde Hanbelîlerin üstadıdır. 513 h. yılında vefat etmiştir.

472 Biyografisi daha önce geçti.

473 Muhtemelen İbn Kudame el-Makdisî'yi kastetmektedir -Allah en iyi bilendir-.

Bazen "şehadet ve gayb" isimlerinin, her iki nispeti/göreceli durumu bir arada ifade ettiği de söylenir. Buna göre şehadet, bize tanık olan ve bizim kendisine tanık olduklarımız, gayb de bize göre kayıp olan ve bizim kendisine göre kaybolduğumuz ve tanık olamadığımız şeydir. Durum her ne olursa olsun o şeyin gayb oluşunun anlamı, bizim onu görmeyişimiz, ona tanık olmayışımız demektir. Bu ise Kur'ânî ve doğru bir adlandırmadır. Şâyet gaybın şehadete kıyası (olmaz), demiş olsalardı ibare uygun olurdu. Ama gaybın kıyas edilmesi ise lafzın zahiri itibariyle bir aykırılık sözkonusudur. Bununla birlikte manada bir uygunluk vardır. İşte bunun kullanımındaki anlaşmazlık, bundan dolayı sözkonusu olmuştur.][474]

Bu Âyetteki "İnfak"ın Anlamı

[Hasan-ı Basri'den rivâyete göre o, yüce Allah'ın: "Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infak ederler." buyruğu hakkında dedi ki: Şüphesiz ilmin infak edilmesi, infakın en büyüğüdür.[475] Ya da buna benzer bir söz söylemiştir. Bir başka rivâyette: Bir kimsenin işittiği bir hayırlı sözü tutup, onu Müslüman bir kardeşine hediye etmesi, ne güzel bir bağış, ne güzel bir hediyedir, denilmektedir.[476]

Ebu'd-Derda'dan gelen bir başka rivâyette şöyle denilmektedir: "Bir kimsenin mü'min kardeşlerine verdiği bir öğüt kadar, sonra onların da Allah'ın lütfu ile o öğütten yararlanmış oldukları bir halde dağılmaları kadar, hiçbir kimse faziletli bir sadaka vermiş değildir.[477] Ya da buna benzer sözler söylemiştir.

Ka'b b. Ucre dedi ki: "Sana bir hediye vereyim mi?" Sonra da Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e salavat getirmeyi zikretti.[478] İbn Mace de Sünen'inde Ebu Hureyre'den, o Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "En faziletli sadaka, bir adamın bir ilim öğrendikten sonra onu Müslüman kardeşine öğretmesidir."[479]

474 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 51-53.
475 Kaynağını tespit edemedim.
476 Taberânî, el-Kebir, 12421'de İbn Abbas'tan merfu olarak rivâyet etmiştir. Senedinde Amr b. el-Huseyn vardır. Metruh bir ravidir. el-Heysemî'de Mecmau'z-Zevaid'de illetinin bu olduğunu söylemiş ve bu manadaki bir rivâyeti el-Kuzai, Müsnedü'ş-Şihab, 1311'de mürsel olarak rivâyet etmiştir. Senedinde ise zayıf görülen raviler vardır. Ayrıca bunu, İbnul Mübarek, ez-Zuhd, 1686'da rivâyet etmiştir.
477 Tarihu Dimaşk, XLVII, 169; Sifetu's-Saffe, I, 141.
478 Bunu, Buhârî, Ka'b b. Ucre'den rivâyet etmiştir.
479 İbn Mace, 243. Senedinde İshak b. İbrahim b. Said es-Savvaf el-Medeni vardır. Zayıf bir ravidir. Hasan-ı Basri ise Ebu Hureyre'den hadis dinlememiştir. el-Bûsırî, Misbûhu'z-Zücâce, I, 105'te zayıf olduğunu söylemiştir. Suyutî ise el-Câmiu's-Sağîr'de hasen olduğunu söy-

Muaz b. Cebel dedi ki: İlim öğrenmeye bakınız. Çünkü ilim tahsil etmek, bir ibadettir. Onu Allah için öğrenmek, bir hasenedir. Onu ehil olanlarına karşılıksız öğretmek, Allah'a yakınlaştırıcı bir ibadettir. Onu bilmeyene öğretmek, bir sadakadır. Onu araştırıp incelemek, bir cihaddır. Onu müzakere etmek, bir tesbihtir.[480]

"Rızk"ın Anlamına Dair:

["Rızk" lafzı ile, yüce Allah'ın kula mübah kılıp onun mülkiyetine verdiği şeyler de kastedilir; kulun kendisi ile gıdalanıp beslendiği şeyler de kastedilir.

Birincisi, yüce Allah'ın: *"Size verdiğimiz rızıktan infak edin."* (Münafikun, 10) buyruğu ile: *"Ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler."* buyruğu gibidir. Bu rızık, helal olan rızıktır. Mülkiyet altında olanın kapsamına ise içki ve haram şeyler girmez.

Yüce Allah'ın: *"Yeryüzünde yürüyüp de rızkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur."* (Hud, 6) buyruğu gibi buyruklar da ikinci türe örnektir. Şanı yüce Allah, davarları da rızıklandırmakla birlikte onlar, mülk edinmek ile nitelendirilmezler. Aynı şekilde şanı yüce Allah'ın bunları kendilerine şer'î anlamıyla mübah kıldığından da söz edilemez. Çünkü hayvanlar üzerinde bir yükümlülük yoktur. -Çocuklar ve deliler de böyledir- Fakat bu rızıkları, kendilerinin mülkiyetinde değildir ve onlara haram da değildir.[481]][482]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bazen "rızk" lafzı ile, Allah'ın mübah kıldığı ya da mülkiyete verdiği şeyler kastedilir. Fakat böyle bir "rızk" adının kapsamına haram şeyler girmez. Nitekim yüce Allah'ın: *"Ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler."*; *"Herhangi birinize ölüm gelip ... diyeceği bir zamanın gelmesinden önce size verdiğimiz rızıktan infak edin."* (Münafikun, 10); *"... Kendisine tarafımızdan güzel bir rızık verip*

lemiş. el-Münavi de Feyzu'l-Kadir'den eğer Hasan Ebu Hureyre'den hadis dinlemişse sahih olabileceğini söyleyerek ona eleştiride bulunmuştur. Gerçekte ise hadisin iki tane illeti vardır. Allah en iyi bilendir. Şeyh Elbânî ise Daifu İbn Mace'de, ondan önce de el-Iraki Tahricu'l-İhyâ adlı eserinde zayıf olduğunu söylemişlerdir.

480 İbn Abdilberr, Camiu Beyanil İlm; Ebu Nuaym, Hilyetü'l-Evliya, I, 209 ve başkaları merfu olarak sahih değildir. Bunu, el-Acurri, Ahlaku'l-Ulema, 24'te ondan (Muaz b. Cebel'den) onun bir sözü olarak ve senedinde zikretmeksizin kaydetmektedir.

481 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 525. Bu husus ise "Ona içki ve kumara dair olarak bu cahiller için Allah'ın bir rızkı mıdır yoksa onlar kendileri için taktir edileni mi yerler?" sorusu üzerine verdiği cevabıdır.

482 Mecmû'u'l-Fetâvâ, IV, 42, XXIX, 186.

de ondan gizli ve açık infak edip duran kişi..." (Nahl. 75) ve benzeri buyruklarda olduğu gibi.][483]

Sûrenin İlk Beş Âyeti ile İlgili Hristiyanların Bazı Şüphelerine ve Bu Âyetler Hakkındaki İddialarına Cevap:

[Yüce Allah'ın: "*Elif, Lâm, Mîm. Bu, o Kitabdır ki; onda (Allah tarafından gönderildiğinde) hiç şüphe yoktur. Takvâ sahipleri için bir hidâyettir. Onlar, gayba iman ederler. Namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infâk ederler. Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler. Onlar, âhirete de şüphe etmeksizin inanırlar. İşte bunlar, Rabblerinden (gelen) bir hidâyet üzeredirler ve onlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridirler.*" (1-5. âyetler)

Bu buyrukta, ona indirilen Kitab'ın; gayba iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren kendisine indirilenlere de, kendisinden önce indirilenlere de iman eden, ahirete de kesin olarak inanan takva sahibi kimseler için bir hidâyet olmak üzere indirildiğini zikretmektedir. Daha sonra da işte bunların; felaha erenlerin, kurtulanların ta kendileri olduğunu haber vermekte ve böylece kurtuluşun yalnızca bunların hakkında sözkonusu olduğunu belirtmekte ve bunlardan olmayan bir kimsenin kurtuluşa erenlerden olmadığını ifade etmektedir.

Yüce Allah'ın: "*Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler.*" buyruğu, sözü edilenlerin bir sıfatıdır. Bunlar, farklı ve ayrı bir başka sınıf değildir. Çünkü bir şeyin bir başka şeye atfedilmesi, bazen o şey bizatihi aynı olsa dahi sıfatların farklı oluşundan dolayı olabilir. İşte burada doğru olan budur. Her ne kadar ikinci sınıf kitap ehlinin müminleri, birincisi ise Müslümanlardır, denilmiş ise de bu, zayıf bir görüştür. Bundan daha yanlış görüş ise Hristiyan kimselerin: Şüphesiz kitaptan kasıt İncil'dir, demeleridir -nitekim ileride buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izni ile gelecektir.- Atıf (ve bağlacı ile bağlamak) sıfatların değişikliğinden dolayıdır. Yüce Allah'ın: "*O en yüce Rabbinin ismini tesbih et. O ki yaratıp düzenleyendir. O ki takdir edip yol gösterendir; O ki meralar çıkaran, sonra da onu kupkuru ve simsiyah hale getirendir.*" (A'la. 1-5) buyruklarında olduğu gibi. Çünkü yaratan ve yarattığını düzenleyen, takdir edip doğru yolu gösteren, meraları çıkartarak daha sonra onu kupkuru ve simsiyah hale getiren O'dur.

483 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VIII. 132.

Yüce Allah'ın: *"Müminler, gerçekten felâh bulmuşlardır. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler. Onlar, boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar, zekâtı edâ ederler. Onlar, ırzlarını korurlar."* (Mü'minûn, 1-5) buyruğu ile devamındaki diğer âyetler de böyledir.

İşte yüce Allah'ın: *"Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler..."* buyruğu da böyledir.

Buna göre onlar, gayba iman edenler, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerine verdiğimiz rızıklardan infak edenler, Rabblerinden gelen bir hidâyet üzere bulunanlar ve kurtuluşa erenlerdir.

Ama şanı yüce Allah, önce iman ettiklerinden toplu olarak söz etmiş, sonra da buna dair tafsili açıklamalarda bulunmuştur. Böylelikle herhangi bir kimse, mücerred gayba iman iddiasının -Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ve ondan önce indirilenlere iman etmese dahi- fayda vereceğini zannetmesin. Eğer herhangi bir kimse, "Ben gayba iman ediyorum." demekle birlikte, o Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e indirilenlerin bir kısmına yahut da kendisinden önce indirilenlerin bazısına iman etmiyorsa, ona indirilenlerin tamamına da, kendisinden önce indirilenlerin hepsine de iman etmedikçe mü'min olamaz. Eğer bunlar bir başka sınıf olsalardı, o taktirde kurtuluşa erenler (iflah olanlar) iki kısım olacaktı: Bir kısım, gayba iman eden, ona ve ondan önce indirilenlere iman etmeyen; diğer kısım ise ona indirilenlere ve ondan önce indirilenlere iman etmekle birlikte gayba iman etmeyen kısım olurdu. Bu ise müminlere, yahudilere ve hristiyanlara göre yani bütün ümmetlere göre bâtıldır. Çünkü ona ve ondan önce indirilenlere iman etmek, gayba imanı da kapsar. Gayba iman ise şanı yüce ve mübarek Allah'ın indirdiklerinin tamamına iman etmedikçe gerçekleşmez.][484]

Hristiyanların Kanaatlerini Red

[Yüce Allah'ın: *"Bu, o kitaptır."* buyruğunun İncil olduğunu söyleyerek tevil etmelerine; *"Onlar, gayba iman ederler, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infak ederler."* buyruğu ile de Hristiyanların kastedildiğine dair yapılan tevil, aslında kelimeleri yerinden tahrif edip kaydırmaktır, Allah'ın kelamını değiştirmektir. Nitekim onlar, yüce Allah'ın: *"Her kim İslâm'dan başka bir din ararsa..."* (Al-i İmrân, 85) buyruğu ile *"iznimle"* (Maide, 110) buyruğunu "yani lâhut ile" diye tevil etmeleri yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola."* (Fâtiha, 6) buyruğunda ve bunun dışında zikrettikleri ve Kur'ân-ı

484 el-Cevabu's-Sahih, I, 134-137.

Kerim'den Allah'ın murad ettiği anlamdan başka türlü tevil edip yorumladıkları diğer buyruklar da böyledir. Bu, onların aynı işi Tevrat'a da, İncil'e de yaptıklarını destekleyen hususlardandır. Tefsiri ve ondan ne kastedildiği bilinen Kur'ân-ı Kerim, "âm" ve "has" olup bu husus, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den mütevatir bir şekilde nakledilmiş ve hatta onun manası, zorunlu ve kesin bir bilgi olarak bilinmiş olduğuna göre, onlar onun anlamını açıklamaya kalkışıp kelimeleri yerlerinden tahrif ettiklerine göre, ya Tevrat'a ve İncil'e neleri yapmazlar! Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerim'in nakledildiği gibi, öbür kitapların lafzı ve manası nakledilmiş değildir. Ayrıca o kitapların ehli olanlar arasında, kitapların lafızlarını ve manalarını Müslümanların Kur'ân'ın lafız ve manalarını koruyup himaye ettikleri gibi himaye eden de yoktur.

Bu kanaati ileri sürenlere, buradaki *"Bu, o kitaptır ki..."* buyruğunda geçen "zâlike" lafzının gaibe işaret olması hasebi ile, bununla İncil'e işaret edildiğini sanmalarıdır. Bu sefer onlara şöyle denilir: Bu, yüce Allah'ın: *"Bunlar, sana okuduğumuz âyetlerden ve hikmet dolu zikirdendir."* (Al-i İmrân, 58) buyruğuna benzer.

Bununla ise bu âyet-i kerimeden önce tilavet olunan buyruklara işaret etmektedir.

Yüce Allah'ın: *"Siz de harcadığınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler. Bunlar, Allah'ın hükümleridir. Aranızda o hükmeder..."* (Mümtehine, 60) buyruğu ile: *"O kadınlar, iddetlerinin sonuna geldiklerinde ya maruf ile onları tutun yahut maruf ile onlardan ayrılın. Aranızdan adalet sahibi iki kişiyi de şâhit tutun. Şâhitliği Allah için dosdoğru yapın. İşte bu, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere verilen bir öğüttür..."* (Talak, 2) buyruğunda kullanılan aynı işaret zamirleri de böyledir.

O çok doğru Yûsuf'un haberini zikrettikten sonra, yüce Allah'ın: *"İşte bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir..."* (Yûsuf, 102) buyruğu da bunun gibidir.

Meryem'in (Allah'ın selâmı onun üzerine olsun) haberini zikrettikten sonra ise: *"Bunlar, sana vahyetmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. Onlar, Meryem'in bakımını hangisi üzerine alacak diye kalemlerini (kur'a maksadıyla) atarlarken, sen yanlarında olmadığın gibi..."* (Al-i İmrân, 44) buyurmaktadır. Nitekim şanı yüce Allah, Nuh (aleyhisselâm)'ın haberini sözkonusu ettiği birtakım âyetlerden sonra da: *"İşte bunlar, bizim sana vahyettiğimiz gaybın haberlerindendir."* (Hud, 49) buyurmaktadır. Bir başka yerde de: *"Elif, Lâm, Râ. Bunlar, o apaçık Kitab'ın âyetleridir. Biz, onu akıl erdirirsiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."* (Yûsuf, 1-2) buyurmaktadır.

(Âyetlerde geçen) "tilke", dişil olarak tıpkı müzekker için kullanılan "zâlike" gibidir. Bununla birlikte şanı yüce Allah, bununla Kur'ân'a da işaret etmiştir. Yüce Allah'ın: *"Bunlar, Kitab'ın ve açık açık anlatan Kur'ân'ın âyetleridir."* (Hicr, 1) buyruğu ile; *"Tâ, Sîn. Bunlar, Kur'ân'ın ve apaçık Kitab'ın âyetleridir."* (Neml, 1) buyruğu da yine yüce Allah'ın: *"Tâ, Sin, Mim. Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir."* (Kasas, 1-2) buyrukları da bu kabildendir. Yine yüce Allah'ın: *"Hâ, Mim, Ayn, Sin, Kaf. Mutlak galip, sonsuz hikmet sahibi olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder."* (Şûrâ, 1-3) buyruğu ile *"Sana da böylece Arapça bir Kur'ân vahyettik."* (Şûra, 7); *"Elif, Lam, Mim, Ra. Bunlar, Kitab'ın âyetleridir. Sana Rabbinden indirilen de hakkın kendisidir."* (Rad, 1) buyrukları da böyledir.

Bunun benzeri de pek çoktur. Çünkü şanı yüce Allah: *"İşte bu kitap"* ve *"Bunlar Kitab'ın âyetleridir."* buyruklarını ve buna benzer buyrukları indirince, kendisine işaret olunan kitap (tümüyle) o anda indirilmiş değildi. Bundan önce kendisine indirilmişti. Dolayısıyla bu kitap, tıpkı gaibe işaret edildiği gibi, kendisine işaret olunan gaib gibi idi. Kitap, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in nezdinde hazırda bulunması itibariyle de ona hazırdaki gibi (yakın için kullanılan) işaret lafızları kullanılır. Yüce Allah'ın: *"Bu, sana indirdiğimiz bir Zikirdir, mübarektir..."* (Enbiya, 50) buyruğunda olduğu gibi.

İşte bundan dolayı Selef'ten birçok kişi "zâlikel kitap" yani "bu kitap" diye açıklamışlardır.[485] Kasıt ise (şu kitap yerine) bu kitaptır. Her ne kadar bu işaret zamiri, bazen gaib için ve bazen de hazırda bulunan için bir işaret olarak kullanılmakta ise de. Nitekim yüce Allah: "Takva sahipleri için bir hidâyettir. Onlar, gayba iman ederler." buyurmaktadır.

Hristiyanları; Allah'a da, ahiret gününe de iman etmemekle, kâfir ve zalim olmakla nitelendirmiş iken, nasıl olur da onları gayba iman eden takva sahipleri olarak sözkonusu eder?][486]

Bu âyetin anlamına dair bir incelik

Yüce Allah'ın: *"Elif, Lam, Mim. Bu, o kitaptır ki, onda hiç şüphe yoktur. Takva sahipleri için bir hidâyettir."*

Burada yanlış anlamaya sebep veren, bir zorluğu ortadan kaldıracak incelik vardır. O da şudur: Bu takva sahibi müminin, Kur'ân-ı Kerim'i işitmeden önce

485 Bu tefsiri, İbn Ebu Hâtim Tefsiri'nde Bakara, no: 53'de İkrime'den aktarmış ve: Said b. Cübeyr, Süddî, Mukatil b. Hayyan ve Zeyd b. Eslem de böylece tefsir ettiği gibi: Tâberî'nin, I, 96'da kaydettiği üzere Mücahid de böylece tefsir etmiş, bunu da İbn Kesir ve daha başka müfessirler nakletmiş bulunmaktadırlar.

486 el-Cevabu's-Sahih, II, 272-276.

mü'min ve takva sahibi kimselerden olması şart değildir. Çünkü böyle bir şey, her şeyden önce imkânsızdır. Zira Kur'ân-ı Kerim'den hiçbir şey işitmemiş olan bir kişinin, mü'min ve takva sahibi olması mümkün olamaz. İkinci olarak, şart ancak koşulan şart ile birlikte bulunur; fakat zamansal olarak ondan önce bulunması gerekmez; namazda kıbleye yönelmek gibi. Üçüncü olarak, maksat, şu iki şeyin açıklığa kavuşturulmasıdır:

1. Ondan yararlanmak, hidâyet bulmak, ondan öğüt almakla olur. Rahmet de bizzat odur. Bunu gerektirse bile. Fakat fail ile beraber onu kâbil olanın[487] da bulunması zorunludur. Çünkü söz, o sözü kabul etmeyen kimsede bir etki uyandırmaz. Hidâyet bulmak, öğüt almak ve merhamet etmek onun özelliğinden olsa bile. Bütün sözlerin durumu da bu şekildedir.

2. Bununla hidâyet bulan kimselerin, mü'min ve takva sahibi kimseler olduğunu açıklamaktır. Onunla hidâyet bulmamak, imanın ve takvanın yokluğuna delil gösterilir. Nitekim Bokrat,[488] kitabını öğrenmiş olan kimselere, o kitabı öğrenmeden önce tabib olmasalar dahi, aksine onu öğrendikten sonra tabib olsalar bile "Tabibler onlardır." denilir. Yine Sibeveyh'in kitabı, nahivciler için faydası pek büyük bir kitaptır, denilir. İsterse onlar, ancak o kitabı öğrendikten sonra nahivci olmuş olsunlar. Yine: Bu, ok atıcılara ve binicilere uygun bir yerdir, demek de böyledir.][489]

Âyetin tefsirinde yanlış bir görüşe cevap:

[Yüce Allah'ın: *"Elif, Lâm, Mîm. Bu, o Kitabdır ki; onda (Allah tarafından gönderildiğinde) hiç şüphe yoktur. Takvâ sahipleri için bir hidâyettir. Onlar, gayba iman ederler. Namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infâk ederler. Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler. Onlar, âhirete de şüphe etmeksizin inanırlar. İşte bunlar, Rabblerinden (gelen) bir hidâyet üzeredirler ve onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridirler."* (1-5. âyetler) buyruğu da böyledir.

Şöyle de açıklanmıştır:[490] Bunlar, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e indirilene ve ondan önce indirilenlere iman eden kitap ehli olan kimselerdir; İbn Selam ve benzerleri gibi. Ayrıca bunlar, gayba iman ettiklerinden söz edilen birinci türden başka bir türdür.

487 Yani, o fiilden etklinmesi ve fiilin etkisinin üzerinde görülenin... (Çeviren)
488 Aristo ve başkaları döneminde yaşamış eski bir tabib. (Hipokrat)
489 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 15.
490 Bunu, İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 26'da kaydetmektedir.

Öbürlerinin. kendisine ve kendisinden önce indirilenlerin hepsine iman eden kimseler oldukları ve öbürlerinin, gayba iman edenlerin bizzat kendileri oldukları ve bunların aynı sınıf oldukları da. atıfın sıfatlarının farklı oluşundan dolayı yapıldığı da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et. O ki yaratıp düzenleyendir. O ki takdir edip yol gösterendir; O ki meralar çıkaran, sonra da onu kupkuru ve simsiyah hale getirendir."* (A'la. 1-5) buyruğunda olduğu gibi. Şanı yüce Allah, bir ve tektir. Fakat bazı sıfatları, diğer bir kısmına atfedilmiştir. Nitekim: *"Orta namaza da..."* (Bakara. 238) buyruğu da böyledir. Bu namaz ise ikindi namazıdır.[491]

Sıfatlar marife/tanımlı oldukları taktirde açıklık getirmek için olur, ya övgüyü ya da yergiyi ihtiva eder. Mesela "Şu adam şöyle yapan kimsedir. Aynı zamanda o, şunu da yapan. bunu da yapan kimsedir." diyerek güzelliklerini sayar durursunuz. Bundan dolayı bu şekilde (i'rab bakımından atfedilenin kendisine atfedilene) tabi kılınması ile birlikte, bazen nasb da ederler yahut merfu olarak da kullanabilirler. İşte bu hususta doğru açıklama budur. Çünkü gayba iman eden müminler, eğer kendisine ve kendisinden önce indirilenlere iman etmeyecek olurlarsa, ne Rabblerinden gelen bir hidâyet üzere bulunurlar, ne kurtulanlardan olurlar ne de takva sahibi kimseler olurlar. Yine kendisine indirilenlere de, kendisinden önce indirilenlere de iman eden kimseler. eğer gayba iman eden, namazı dosdoğru kılan, Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan infak eden kimseler olmazlarsa, aynı şekilde Rabblerinden gelen bir hidâyet üzere de olmazlar, iflah eden kimseler de olmazlar, takva sahibi olanlardan da sayılmazlar. İşte bu da bütün bunların, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e indirilmiş kitap ile hidâyet bulan hidâyete ermiş ve takva sahibi kimselerin nitelikleri olduğuna delildir. Burada sözkonusu edilen sıfat, ötekinin kapsamı içerisinde olmakla birlikte ona atfedilmiştir. Ancak maksat, onların imanlarının sıfatını ortaya koymak, onların Allah'ın bütün nebilerine indirdiklerinin hepsine iman ettiklerini ve nebiler arasında hiçbir fark gözetmediklerini ifade etmektir. Aksi taktirde gayba iman etmekten başka bir nitelik sözkonusu edilmeyecek olsaydı. nebilerin kimisine iman edip kimisini inkâr eden kimseler de: Biz gayba iman ediyoruz. diyebilirlerdi.

Bakara Sûresi. Kur'ân'ın tepesidir.[492] Bu sûrenin, Medine'de ilk nazil olmuş

491 Bu husus. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den çok sayıda hadiste varid olmuştur. Bunların en meşhur olanları Buhârî. 4533 ile Müslim. 203'te ittifakla rivâyet edilenleridir. Bunların dışında daha başka pek çok hadis de vardır.

492 Bu husus. İbn Mesud'un sözü olarak sabittir. Bunu. Taberânî. Kebir. 8565: Beyhakî. Şuabbul İman. 2385: Darimî. Sünen. 3440'ta hasen bir senetle rivâyet etmiştir. Elbânî. Silsiletu'l-

sûre olduğu da söylenmektedir. Şanı yüce Allah. bu sûreye müminlerin niteliklerini sözkonusu ettiği dört âyet. kâfirlerin nitelikleri hakkında iki âyet, münafıkların nitelikleri hakkında da on üç âyeti zikrederek başlamaktadır. Çünkü Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in hicretinden itibaren insanlar. ya mü'min yahut küfrünü açıkça ortaya koyan kâfir ya da münafık olmak üzere üç sınıfa ayrıldılar. Hâlbuki o Mekke'de iken böyle değillerdi. Çünkü orada münafıklık yoktu. Bundan dolayı Ahmed b. Hanbel ve başkaları şöyle demiştir: Muhacirlerden hiçbir münafık yoktur. Münafıklık, ancak ensarın mensup olduğu kabileler arasında idi. Çünkü Mekke, kâfirlerindi ve onu ellerinde tutanlar onlardı. Bir kimse. ancak mü'min olduğu için iman edip hicret ederdi. Orada münafıklığa sebep olacak bir gerekçe yoktu. Medine'de ise güç sahibi kimseler iman etti. Böylelikle müminlerin orada ensar aracılığı ile bir izzeti, kendilerini koruyacak bir güçleri oldu. İmanını açığa vurmayan kimselere, rahatsızlık veriyorlardı. Bundan dolayı münafıklar. görünüşte iman ettiklerini göstermenin yolunu tuttular. Bununla birlikte, kalpleri iman etmiyordu. Şanı yüce Allah, Bakara Sûresi'nin başında da nebilerin getirdiklerinin tamamına iman etmeyi sözkonusu etti. ortasında da, sonunda da.

Sûrenin baş taraflarında az önce geçen buyrukları indirdi. Ortasında da: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız. Artık, eğer onlar da sizin buna iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak hidâyet bulurlar ve şâyet yüz çevirirlerse onlar mutlaka apaçık bir ayrılığa düşerler."* (Bakara. 136-137) buyurdu.

Sûrenin sonunda ise: *"O Peygamber, kendisine Rabbinden indirilene iman etti; müminler de. Onların her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. Peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız (derler.) Ve: (Rabbimiz), dinledik, itaat ettik. Rabbimiz Sen'den mağfiret dileriz ve dönüş ancak Sanadır, dediler."* (Bakara. 285) ve diğer âyeti indirdi.

Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Bakara Sûresi'nin sonundaki iki âyeti kim bir gecede okursa, o iki âyet ona yeter."[493]

Ahadisi's-Sahiha. 588'de ve başka yerlerde bunun merfu bir hadis olarak hasen olduğunu ifade etmiştir.

493 Buhârî. 5009: Müslim. 807.

Ortadaki âyet ile ilgili olarak Sahih'te sabit olduğu üzere Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) sabah namazının ilk iki rekatında onları[494] ve: *"De ki: Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda adil olan bir kelimeye geliniz..."* (Al-i İmrân, 64) buyruklarını, bazı zamanlar da *"De ki: Ey kâfirler!"* (Kâfirûn, 1) ile *"De ki: O, Allah'tır, bir ve tektir."* (İhlas, 1) diye başlayan sûreleri okurdu.[495] Böylelikle imanın ve İslâm'ın sözkonusu edildiği buyrukları yahut da tevhidin ve ihlâsın zikredildiği buyrukları (sabah namazının sünnetinde) okurdu.][496]

Bu âyette geçen "Salat/Namaz"ın Tefsiri ve Hristiyanların Bu Âyet ile İlgili Olarak İddialarının Cevabı:

[Aynı şekilde şanı yüce Allah: "Onlar, gayba iman ederler, namazı dosdoğru kılarlar." buyurmaktadır.

Burada kasıt, şanı yüce Allah'ın: *"Güneşin (batıya) kaymasından, gecenin karanlığına kadar namazı dosdoğru kıl. Sabah namazını da. Çünkü sabah namazı tanık olunandır."* (İsra, 78) buyruğunda emretmiş olduğu namazın kendisidir.

Ayrıca Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Allah, abdestsiz hiçbir namazı kabul etmez."[497] buyurmaktadır. Hristiyanlar ise abdestsiz/taharetsiz namaz kılarlar/dua ederler.

Yine Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Fâtihatü'l-Kitâb okunmadan namaz olmaz."[498] buyurmaktadır. Hristiyanlar ise bu sûreyi okumazlar.

Yüce Allah'ın farz kıldığı ve övdüğü namazın kapsamında kıbleye/Kabe'ye yönelmek, rükûya varmak, her bir rekatta iki secde yapmak ve daha başka Hristiyanların yapmadığı fiiller de girer. Peki onlar, Allah'ın ikame edilmesini emretmiş olduğu namazı dosdoğru kılmazlarken, nasıl olur da onları namazı kılmakla övmüş olabilir?

Diğer taraftan eğer yahudi birisi, yüce Allah'ın: "İşte bu kitap" buyruğundan kasıt Tevrat'tır; *"Takva sahipleri"* (Tevbe, 44) ile kastedilenler de yahudilerdir, diyecek olursa aslında bu söz, bâtıl olmakla birlikte yine bir kimsenin: Kitaptan maksat İncil'dir, şeklindeki sözünden doğru olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü

494 Müslim, 727.

495 Ahmed, Müsned, İbn Abbas'tan, 4763, 4909, 5215, 5691, 5699 -Ahmed Şakir baskısı- Âişe'den: VI, 239; Tirmizî, 417; Nesaî, II, 170; İbn Mace, 1149; İbn Hibban, 2459 -el ihsan- hadis sahihtir.

496 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 199-202.

497 Müslim, 224

498 Müslim, 394.

Tevrat, bu özelliği, İncil'e göre daha çok hak eder. Çünkü Tevrat, asıldır. Şanı yüce Allah da Tevrat'ı ve Kur'ân'ı birçok yerde birlikte zikreder; şu buyruklarında olduğu gibi: *"Böyle bir kimse, Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunup da onu yine kendinden bir şâhit takip eden, daha önce Mûsâ'nın bir önder ve rahmet olan Kitab'ı (ile tasdik edilmiş) bulunan kimse gibi midir?"* (Hud. 17);

"De ki: Bana haber verin, eğer o Allah tarafından gönderilmiş iken siz onu inkâr etmiş iseniz ve İsrailoğullarından bir şâhit de onun bir benzeri üzere şâhitlik edip, iman etmiş olduğu halde siz büyüklük taslamış iseniz, gerçek şu ki Allah zalimler topluluğuna hidâyet vermez." (Ahkâf. 10)

Nitekim cinler de Kur'ân'ı dinledikten sonra, *"Dediler ki: Ey kavmimiz, biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş olup, kendinden öncekileri doğrulayan, hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitap dinledik."* (Ahkâf. 30) demişlerdi.

Necaşi de Kur'ân'ı dinlediği zaman: "Şüphesiz bu ve Mûsâ'nın getirdikleri, aynı kandil yuvasından çıkmaktadır." demiştir.[499]

Aynı şekilde Varaka b. Nevfel de: "İşte o, İmranoğlu Mûsâ'nın üzerine inen Namus'un kendisidir." demiştir.[500]

Yüce Allah da: *"Mûsâ'ya verilenler gibi ona da verilmeli değil miydi? Acaba onlar, önceden Mûsâ'ya verilenleri inkâr etmemişler miydi? İki sihir birbirlerine yardım etti, dediler."* (Kasas. 28) Kastettikleri, Tevrat ve Kur'ân'dır. Onlar: "İki sihirbazın biri diğerini destekledi." dediler.[501] Kasıt ise Mûsâ ve Muhammed (aleyhimesselâm), üstelik onlar: *"Ve yine dediler ki biz, onların hepsini inkâr edenleriz."* (Kasas, 48) yüce Allah da: *"De ki: Eğer siz doğru söyleyenler iseniz, o halde Allah katından ikisinden daha doğru yön gösterici bir kitap getirin ki ben de ona uyayım."* (Kasas. 49) buyurmaktadır. Böylelikle şanı yüce Allah, Allah nezdinden, Tevrat'tan ve Kur'ân-ı Kerim'den daha çok hidâyete ileten bir Kitab'ın gelmediğini açıklamış bulunmaktadır.

---

499 Olayı Ahmed. Müsned, I. 201-203: İbn Sad. et-Tabakatu Kübra, I, 207: Ebu Nuaym. Hılyetü'l-Evliya. I. 114-117: Delâil. 199-203'te zikretmektedirler. Heysemi. Mecma'. VI. 24.27'de olayın sahih olduğunu söylediği gibi başkalarıda sahih olduğunu söylemiştir.

500 Buhârî. I. 3. VIII. 67: Müslim. 252.

501 Asım Hamza Kisai ve Halef sin harfi kesreli ha harfi sakin ve ha'dan önce elif olmaksızın "Sıhrâni: İki sihir" diye okudukları halde diğerleri sin harfi fethalı arkasından elif ve ha harfi kesreli olarak (sâhirâni: İki sihirbaz) diye okumuşlardır. en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr . II. 341-342.

Yine yüce Allah: *"Allah hiçbir insana bir şey indirmedi, demekle Allah'ı şanına yakışacak bir şekilde takdir edemediler. De ki: Mûsâ'nın insanlar için bir nur ve hidâyet olmak üzere getirdiği ve sizin onu parça parça kağıtlar haline koyup kimini açıklayıp çoğunu gizlediğiniz Kitab'ı kim indirdi? Üstelik sizin de, atalarınızın da bilmediğiniz şeyler, size (Kur'an'da) öğretilmiştir. (Onu indiren) Allah'tır, de, sonra onları bırak da daldıkları sapıklarında oynayadursunlar. Bu ise (sana) indirdiğimiz bir Kitab'dır; mübarektir, kendisinden öncekileri doğrulayıcıdır. Şehirlerin anası (olan Mekke halkı)nı ve çevresindekileri uyarman için (indirdik.) Âhirete inanmakta olanlar, buna da iman ederler ve onlar namazlarına da devam ederler."* (En'am. 91-92) buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın: *"Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler..."* (Bakara. 4) buyruğuna gelince: bu da genel olarak gayba iman edenlerin ikinci bir niteliğidir. Daha sonra, onların hem sana indirilenlere hem de ondan önce indirilenlere iman ettiklerini ifade ederek onları, ayrıntılı bir imana sahip olmakla nitelendirmiştir. "Vav" ile atıf ise şahısların farklılığı halinde de kullanılır, niteliklerin farklılığı halinde de kullanılır. Yüce Allah'ın: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et. O ki yaratıp düzenleyendir. O ki takdir edip yol gösterendir; O ki meralar çıkaran, sonra da onu kupkuru ve simsiyah hale getirendir."* (A'la. 1-5) buyruklarında olduğu gibi.

Yaratıp düzenleyen, takdir edip doğru yolu gösteren, meraları çıkaranın bizzat kendisidir. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Andolsun ki onlara: 'Göklerle yeri kim yarattı?' diye sorsan, elbette: 'Onları hüküm ve emrinde galip, her şeyi en iyi bilen yarattı.' derler. O ki yeri size döşek kılmış ve yolunuzu bulabilmeniz için orada size yollar da açmıştır. O, gökten belli bir miktar ile su indirendir. Onunla ölmüş bir beldeyi canlandırdık. İşte siz de böyle çıkarılırsınız. O, bütün çiftleri yaratmış ve sizin için gemilerden ve hayvanlardan bineceğiniz şeyleri var etmiştir."* (Zuhruf. 9-12) buyrukları da; *"Müminler, gerçekten felâh bulmuşlardır. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler. Onlar, boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar, zekâtı edâ ederler. Onlar, ırzlarını korurlar. Eşlerine yahut sağ elleriyle sahip olduklarına karşı müstesnâ;, çünkü onlar, bundan dolayı kınanmazlar. Artık her kim, bundan başkasını isterse işte onlar, sınırı aşan kimseler olurlar. Onlar, emanetlerine ve ahitlerine riâyet ederler. Onlar, namazlarını muhafaza ederler. İşte bu kimseler, mirasçılardır. Firdevs'e mirasçı olanlardır. Onlar, orada ebedî kalıcıdırlar."* (Mü'minûn. 1-11) buyrukları da böyledir.

Diğer taraftan onlar, tek bir sınıf oldukları halde "vav" harfini kullanarak onları bu niteliklerle nitelendirmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'ın şu buyruğu da

şöyledir: *"Gerçekten insan, helû' olarak yaratılmıştır. Yani o, kendisine zarar erişirse feryadı basandır. Ona, hayır dokunsa cimrilik edip infak etmeyendir. Ancak namaz kılanlar müstesna. Onlar ki, namazlarına devam ederler. Onlar ki, mallarında bilinen bir hak vardır: Dilenene ve yoksula. Onlar ki, din gününü tasdik ederler. Ve onlar ki, Rabblerinin azabından korkarlar. Çünkü Rabblerinin azabından yana güven altında olunmaz. Onlar ki, başkalarına karşı ırzlarını korurlar. Eşlerine yahut sağ ellerinin sahip olduklarına karşı müstesna; çünkü onlar kınanmazlar. Ama kim, bundan ötesini isterse işte bunlar, sınırı aşanlardır. Onlar ki, emanetlerine ve ahitlerine uyarlar. Onlar ki, şehadetlerini dosdoğru yerine getirirler. Onlar ki, namazlarını gereği gibi kılarlar. İşte bunlar, cennetlerde ağırlanırlar. "* (Meâric. 19-35)

Daha önce yüce Allah'ın: *"Gayba iman ederler."* buyruğunu açıklamış bulunmaktadır. Bu, Arap müşrikleri gibi kitap ehlinden olmayan müminlerin niteliğidir. "Sana indirilenlere ve senden önce indirilenlere iman ederler." buyruğu da kitap ehli arasından ona iman edenlerin niteliğidir.

Bu görüşe göre bunlar, ötekilerinden farklıdır. Ama bu görüş, zayıftır. Çünkü kitap ehlinden olmayan müminlerin de, ona indirilenlere ve kendisinden önce indirilenlere de iman etmeleri bir zorunluluktur. Yine kitap ehlinden olup iman eden kimselerin de gayba iman etmeleri bir zorunluluktur. Her iki iman da her kişi üzerine bir görevdir. Buna ve ötekine sahip olmadığı sürece hiçbir kimse Rabbinden gelen bir hidâyet üzere ve iflah olan/kurtulan kişi olamaz.

Hristiyanların: "Biz, görmediğimiz halde mesih Efendimize iman ettik." şeklindeki sözlerine gelince yahudiler de Mûsâ (aleyhisselâm)'ı görmedikleri halde ona iman ettiler. Müslümanlar da Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i görmedikleri halde ona iman ettiler. Hatta Müslümanlar, Mûsâ'ya da, İsâ'ya da ve diğer nebilere de iman etmişlerdir. Üstelik onları, bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr eden yahudiler ve hristiyanlardan farklı olarak görmemişlerdir.

Diğer taraftan "gayb"den maksat da Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in sûreti değildir. Çünkü Nebi'nin sûreti, gayb kapsamına girmez. İnsanlar, onun sûretini görürler. Ayrıca o sûreti görmek, ne iman etmeyi ne de kâfir olmayı gerektirir. Fakat gayb, insanların müşahede alanları dışında kalan şeydir. Bu da nebilerin, gaybdan olduğunu haber verdikleri şeylerdir. Bunun kapsamına; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve rasûllerine iman girer. Bu da onların Allah'ın rasûlleri olduklarına iman iledir. Bedenleri ister görülsün ister görülmesin; çünkü onların risaletlerine iman etmeyen kimseler de onları görebilir, onları görmemiş kimseler de onların risaletlerine iman edebilir.

Maksat ise onların risaletlerine inanmaktır. Bizzat sûretlerine değildir ki, herhangi bir kimse: "Biz, görmediğimiz halde bir nebiye iman ettik." desin. Çünkü onu görmemiş olan bir kimse, onu görmüş olan kimseye göre nübüvvetinin delillerini ve risaletinin alametlerini daha fazla bilebilir.][502]

İbnu'l-Kayyım dedi ki:

["İşte bunlar, Rabblerinden bir hidâyet üzeredirler." buyruğu ile ilgili olarak üstadımız dedi ki: Şanı yüce Allah'ın, Rasûlü ile birlikte göndermiş olduğu hidâyet bakımından insanlar dört kısımdır. İşte sûrenin başından itibaren buraya kadar devam eden bu âyetler, onları kapsamış bulunmaktadır.][503]

"İnzâr"ın Anlamı

"Gerçekten o inkâr edenleri inzâr etsen de, etmesen de onlar için birdir, iman etmezler." (Âyet 6)

[Yüce Allah'ın: *"Gerçekten o inkâr edenleri inzâr etsen de, etmesen de onlar için birdir, iman etmezler."* buyruğu da bu kabildendir. Şanı yüce Allah, ayrıca: *"Sen, ancak zikre (Kur'ân'a) uyan ve gayb ile Rahman'dan, kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın."* (Yâsîn, 11) Böylelikle şanı yüce Allah: *"Gerçekten o inkâr edenleri inzâr etsen de, etmesen de onlar için birdir, iman etmezler."* buyruğu ile birlikte bunların (iman edenlerin) dışındakiler hakkında inzârın etkisizliğini ifade etmektedir. Onlar hakkında inzârın bir bakıma sabit olduğunu göstermekle birlikte, bir diğer açıdan onlar hakkında sözkonusu olmadığını belirtmiştir. Çünkü inzâr, korkutucu bir şeyi haber vermektir. Bu manada inzâr, öğretmek ve korkutmak gibidir. Buna göre sen birisine bir şey öğretirsin, o da bunu öğrenirse; onun öğrenmesi tamamlanmış olur. Bir diğeri ise şöyle der: Ona öğrettim ama o öğrenmedi. Aynı şekilde sen korkuttuğun için, korkan kişi de böyledir. İşte korkutulması tamam ve eksiksiz ortaya çıkan kişi budur. Korkutulduğu halde korkmayan bir kimsenin ise korkutulması tamamlanmış olmaz. Yine kendisine hidâyet yolunu gösterdiğin için hidâyet bulan kişinin durumu da böyledir. Onun hidâyeti tamamlanmış olur. Yüce Allah'ın: *"Takva sahipleri için bir hidâyettir."* buyruğu da bu kabildendir. Fakat kendisine hidâyeti gösterdiğin halde hidâyet bulmayan kişiye gelince, o kimsenin hidâyeti tamamlanmış olmaz.

---

502 el-Cevabu's-Sahîh, II. 278-284.

503 İctimaü'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye, 26. İbnu'l-Kayyım, bu kısımları açıklarken de şunları söylemektedir: "Bir kısım, onu zahiren ve batınen kabul etmişlerdir. Bunlar, iki çeşittir. Birisi, bu kabullerinde fıkıh ehli, anlayış sahibi ve bunu öğreten kimselerdir... İkinci kısım, bunu hıfzetmiş, zabdetmiş ve lafızlarını ümmete tebliğ etmiş kimselerdir. Üçüncü kısım ise bunu, zahiren ve batınen reddedip onu inkar eden kâfirlerdir." a.g.e bakınız.

Nitekim yüce Allah: *"Semud'a gelince, biz onlara hidâyet verdik ama onlar, körlüğü hidâyetten daha sevimli buldular."* (Fussilet, 17) Nitekim: "Ben onu kopardım o da koptu." ile "Ben onu koparmaya çalıştım fakat kopmadı." demek de buna benzer.][504]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[De ki: *"Ey kâfirler!"* (Kâfirûn, 1) buyruğu hakkında söylenenlerin bir benzeri, yüce Allah'ın: *"Gerçekten o inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, iman etmezler."* buyruğu ile ilgili ileri sürülmüş iki görüştür. İnsanların bu âyet-i kerime hakkında iki görüşü vardır:

1) Âyet, kâfir olarak ölen kimseler hakkında özeldir. Bu görüş, bu Mukatil'den nakledilmiş bir görüştür.[505] Nitekim yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kafirler!"* (Kâfirûn, 1) buyruğunu da böyle açıklamıştır. ed-Dahhak'tan da böyle nakledilmiştir. İkisinin de söylediğine göre âyet, Ebu Cehil, Ebu Talib, Ebu Leheb gibi Müslüman olmayan Arap müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Dahhak da âyet-i kerime, Ebu Cehil ile onun aile halkından beş kişi hakkında inmiştir, demiştir.[506]

Hatta müfessirlerden bir grup, bu görüşten başkasını zikretmemişlerdir. Sa'lebî,[507] Beğavî ve İbnu'l-Cevzî gibi. Beğavî dedi ki: Bu âyet-i kerime, Allah'ın, ezeli ilminde bedbahtlık sözünün aleyhlerine hakk olduğu birtakım kimseler hakkındadır.[508] İbnu'l-Cevzî de dedi ki: Üstadımız Ali b. Ubeydullah[509] dedi ki: "Bu âyet-i kerime, Umum lafzı ile varid olmakla birlikte, bundan maksat özeldir. Çünkü âyet-i kerime, kâfirlerin inzâr edildikleri/uyarılıp korkutuldukları zaman da iman etmediklerini bildirmektedir. Hâlbuki inzâr edildikleri esnada, kâfirlerden çok kişi de iman etmiştir. Eğer âyet, zahirinden anlaşıldığı gibi genel olsaydı şüphesiz Allah'ın verdiği haber, haber verilenin durumuna aykırı olurdu. Bundan dolayı âyetin özel olarak anlaşılması icap etmektedir."[510]

---

504 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 25.

505 İbnu'l-Cevzî, Zadü'l-Mesîr, I, 27'de.

506 İbnu'l-Cevzî, Zadü'l-Mesîr, I, 27.

507 Tefsiri hala yazmadır. Ondan aldığım habere göre, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, ilmi birtakım tezler halinde bu eseri tahkik etmiş olup, son zamanlarda pek çok hata içermesiyle birlikte, Rafızîliler onu basmış bulunmaktadır.

508 Meali Müttenzim, I, 49.

509 Büyük ilim adamı, Hanbelîlerinin piri, pek çok ilim dalında uzman Ebul Hasan Ali b. Ubeydullah b. Nasr b. Ubeydullah b. Ez-Zaunu el-Bağdadi olup 554 yılında doğmuştur. Tasnif ettiği eserleri pek çoktur. İlim deryalarındandır. 557 h. yılında vefat etmiştir. Zikrettiği üzere İbnu'l-Cevzî'nin hocasıdır.

510 Zâdü'l-Mesîr, I, 27-28.

2) Âyet-i kerime, muktazası üzeredir. Ondan maksat da inzâr edip etmemenin kâfir kaldığı sürece onun için bir olduğu ve inzârın ona bir fayda vermeyip etkili olmayacağıdır. Nitekim iman edilmeyeceğini ifade eden birtakım âyetler hakkında da buna benzer açıklama yapılmıştır. Bu iki durumu şanı yüce Allah: *"O âyetler ve inzârlar/korkutmalar, uyarmalar iman etmeyecek bir topluluğa fayda vermez."* (Yunus. 101) buyruğu her iki hususu bir arada dile getirmiş bulunmaktadır.

Âyetler; afakî, arzî ve Kur'ânî olur. Âyetler, ilmin delilleridir. İnzar, korkmayı gerektirir. Âyetler, hakkı bildiği taktirde gereğince amel eden kimseler içindir. İşte hikmet, bu gibi kimselere faydalı olur. İnzar ise hakkı bilmekle birlikte kendisini on(a uymak)tan alıkoyan, bir hevası bulunan kimseler içindir. Bu gibi kimseler, kendisini hevasına muhalefet etmeye çağıran azap ile inzâr edilir/korkutulur. Bu da azap korkusudur. İşte güzel öğüde ihtiyacı bulunan kişi budur. Bir başkası ise hakkı kabul etmez, dolayısıyla tartışmaya ihtiyacı olur. Onunla en güzel yolla tartışılır.

Şanı yüce Allah: *"Eğer biz onlara gerçekten melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsalardı ve (istedikleri) her şeyi karşılarına toplasaydık, onlar yine de Allah dilemedikçe iman etmezlerdi."* (En'am. 111); *"Sen, ancak ondan korkacakları korkutursun/inzâr edersin."* (Naziat. 45); *"Sen, ancak zikre (Kur'ân'a) uyan ve gayb ile Rahman'dan kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın."* (Yâsîn. 11) buyurmaktadır.

Maksat da şudur: Kâfir, kâfir kaldığı sürece ister inzâr edilip uyarılsın ister uyarılmasın, hakkı kabul etmez. Bu durumda kaldığı sürece de iman etmez. Çünkü onun kalbi, kulakları ve gözleri üzerinde anlamasını ve hakkı kabul etmesini önleyen engeller vardır. Hevası kendisine galip gelen kimsenin durumu da böyledir.

Şanı yüce Allah, onlar iman etmeyeceklerdir, buyurmuyor. Bu hükmün bedbahtlıkları tespit edilmiş yahut da üzerlerine azap sözünün hakk olmuş kimseler için olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"Doğrusu üzerlerine Rabbinin sözü hakk olmuş bulunanlar, iman etmezler. Onlara her türlü âyet gelse bile, acıklı azabı görecekleri ana kadar."* (Yunus. 96-97) Böylelikle bu gibi kimselerin ancak iman etmelerinin kendilerine fayda sağlamayacağı, can yakıcı azabı görecekleri vakit iman edeceklerini açıklamaktadır. Bundan önce sözü edilen Firavun'un imanı gibi. Mûsâ (aleyhisselâm) da ona beddua etmiş ve: *"Rabbimiz! Mallarını yok*

et, kalplerini mühürle. Çünkü onlar, can yakıcı azabı görmedikçe iman etmeyeceklerdir. İkimizin de duası kabul olundu..." buyurdu. (Yunus. 88-89)

Ama şanı yüce Allah, kâfirleri mutlak olarak sözkonusu ettiği taktirde -ki bu da yüce Allah'ın: "*Biz, onlara gerçekten melekleri indirseydik...*" (En'am. 111) âyeti gibi buyruklarıdır.- onların, kendisinin dilemesi halinde iman edebileceklerini beyan etmiş bulunmaktadır.[511]

Bakara Sûresi'ndeki âyet-i kerime ise mutlak ve geneldir. Çünkü sûrenin baş tarafında dört âyet-i kerime, müminlerin nitelikleri hakkında; iki âyet, kâfirlerin nitelikleri hakkında; on küsür âyet de münafıkların nitelikleri hakkında indirmiştir. Böylelikle küfrü üzerinde ısrar eden kâfirin durumunun kalbi, kulakları ve gözleri üzerindeki perdelerden ötürü inzâr edip uyarmanın, kendisine fayda vermeyeceği şeklinde olduğunu beyan etti. Yoksa Allah, bunlardan hiçbir kimseye hidâyet vermeyecektir. O, işittiği halde kabul etmeyecektir, buyurmamıştır. Ama böyle bir kimse, kâfir bulunduğu zaman âyet-i kerime onu kapsamaz. Bu da harbî/Daru'l-Harb'de bulunan Daru'l-Harb'e mensup kâfir hakkında: Bizim ona zimmet akdi yapmamız caiz değildir ve harbî kaldığı sürece kesinlikle Daru'l-İslâm yaşayanlarından olamaz, demek gibidir.

İşte kâfirler, kâfir kaldıkları sürece bu durumdadırlar. Onların, kendilerini iman etmekten alıkoyan engelleri vardır. Tıpkı münafıkların bu halleri sürdüğü sürece kendilerini (imana girmekten) alıkoyan engellerinin -inzâr edilip uyarılsalar dahi- bulunmaları gibi. Bu ise yüce Allah'ın: "*O inkâr edenlerin durumu (ile peygamberin durumu), bağırıp çağırıştan başka bir şey duymayan (hayvan)lara haykıran kimsenin haline benzer. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onun için akıl erdirmezler.*" (Bakara. 171) buyruğu gibidir. Bu ise kâfir kaldığı sürece her kâfir hakkında sözkonusu olan bir misaldir.

Bu durum ise -kalpleri, kulakları ve gözleri üzerinde bulunan perde izale edildiği taktirde- işitebileceklerinin önünde engel değildir. [Çünkü onlar, kendisinden türüyen anlam olan küfürden/inkârdan dolayı işitmezler][512] Fakat durumun değişmesi mümkündür. Nitekim "Allah'ın dilemesi müstesna" buyrulduğu ve vakıada da görüldüğü gibi.

511 Asılda da bu şekildedir.

512 Bu paragraftaki köşeli parantez arasındaki ibareler tercümeye esas aldığımız baskıda da bu şekilde parantez arasındadır. Ancak bunlarla alakalı herhangi bir açıklama not düşülmemiştir. (Çeviren)

Bu gibi buyruklar şu anlamı ifade eder: İnsan, hidâyetin kendisinin daveti, uyarması ve açıklaması ile gerçekleştiğine -insanların en mükemmeli olsa dahi- inanmamalıdır. Ayrıca davetçi, salih, samimiyetle öğüt veren ve ihlâslı bir kişi dahi olsa, davet edilen kişi bu davete cevap vermeyebilir. Bu, davetteki bir eksiklikten ileri gelmez. Fakat davet edilendeki bir bozukluktan kaynaklanır. Bunun böyle olması ise arzu edilenin hasıl olmasının hem failin fiiline hem de o fiili karşılayanın onu kabul etmesine bağlıdır. Kesen bir kılıcın, kestiği yerin bunu kabul edebilme şartı ile etkisini göstermesi gibi. Çünkü o, taşları, demiri vb. şeyleri kesemez. Üflemek de üflemekten etkilenmeyi kabul eden bir şeyin varlığı halinde etkili olur. Üflemenin küle bir etkisi olmaz. (Kül de ateş yanmasını sağlayamaz.)

Davet etmek, öğretmek, irşad ve bu türden olan her bir işin bir faili vardır. Bu da ilimle, hidâyetle ve uyarıp korkutmakla/inzâr ile konuşup söz söyleyen kişidir. Bunu da kabul edecek bir kişinin olması gerekir. Bu kişi ise bunları dinleyen kişidir. Eğer dinleyen kimse, kabul eden bir kişi olursa tam bir inzâr, tam bir öğretim ve tam bir hidâyet ortaya çıkar. Eğer bunu kabul eden bir kişi değilse, bu sefer "ben ona öğrettiğim halde o öğrenmedi", "ona hidâyeti gösterdiğim halde o hidâyet bulmadı", "ona hitap ettiğim halde o kulak vermedi" vb. şeyler söylenir.

Yüce Allah'ın, Kur'ân-ı Kerim'deki *"Takva sahipleri için bir hidâyettir."* buyruğu bu türdendir. Ancak hidâyeti kabul edenler hidâyet bulur. Bunlar ise takva sahibi olanlardır. Herkes hidâyet bulmaz. Maksat, onların hidâyet bulmadan önce takva sahipleri olduğunu söylemek değildir. Aksine daha önce kâfir dahi olabilirler. Fakat onunla takva sahibi olan kimse hidâyet bulur. Allah'a karşı takvalı olan kimse, Kur'ân ile hidâyete ulaşır. Elim ve inzâr/uyarıp korkutma, ancak Kur'ân-ı Kerim'in emrettikleriyle olabilir.

Yüce Allah'ın: *"Ta ki o, dili olan kimseleri korkutup uyarsın."* (Yâsîn, 70) buyruğu da böyledir. Maksat, tam uyarıp korkutma/inzârdır. Çünkü hayatta olan kimse bunu kabul eder. İşte bundan dolayı: *"Ve kâfirler aleyhine söz (azap) hak olsun."* (Yâsîn, 70) buyurmaktadır. Çünkü onlar, inzârı kabul etmezler. Yine yüce Allah'ın: *"Sen, ancak ondan korkacakları korkutursun."* (Naziat, 45) buyruğu da böyledir. Bunun tam aksi de yüce Allah'ın: *"O, bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz."* (Bakara, 26) buyruğu teşkil etmektedir. Yani onun sebebi ile doğru yoldan sapan herkes fâsıktır. Bu da ondan dolayı sapan kimselere bir yergidir. Böyle bir kimse fâsıktır. Ama bundan önce fâsık idi, demek değildir.

Bundan dolayı Sad b. Ebu Vakkas, bu âyeti Hâriciler hakkında tevhid etmiş[513] ve kendilerine "fâsıklar" adını vermiştir. Buna sebep ise onların Kur'ân ile doğru yoldan uzaklaşıp sapıtmalarıdır. Çünkü Kur'ân sebebiyle doğru yolu şaşıran kimse, fâsıktır.

Yüce Allah'ın: *"Gerçekten o inkâr edenleri..."* (Âyet 6) buyruğu da bu türdendir. İfadenin takdiri de şudur: Kalbine mühür vurup kulağına ve gözlerine perde koymuş kimseleri sen uyarıp korkutsan da, korkutmasan da birdir, bunlar iman etmezler. Bu da bu halde devam ettiği sürece böyledir, demektir. Ama bu durum da son bulabilir.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in nitelikleri ile ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: *"Şüphesiz biz, seni bir şâhit, bir müjdeleyici, bir uyarıp korkutucu/nezir ve ümmiler için bir korunak kıldık. Sen benim kulum ve Rasûlümsün. Ben sana "el-Mütevekkil" adını verdim. Sen; ne kaba saba birisin, ne haşin, ne çarşı pazarlarda bağırıp çağıran ve ne de kötülüğe kötülükle karşılık verensin. Ama sen, affedip bağışlayan birisin. Ama ben, onunla o eğri milleti doğrultuncaya kadar, sonra da onun sayesinde kör gözleri, sağır kulakları ve kılıflı kalpleri açıncaya kadar canını almayacağım."*[514]

Yüce Allah'ın: *"Ataları azap ile korkutulmadığı/inzâr edilmediği için kendileri gafiller olan bir kavmi korkutasın diye. Andolsun ki onların çoğunun üzerine o söz (azap) hak olmuştur. Artık onlar imana gelmezler."* (Yâsîn. 6-7) buyruğu, onların bir kısmının iman edeceğine delildir. Daha sonra da: *"Şüphe yok ki Biz, onların boyunlarına çenelerine kadar varan demir halkalar koyduk."* buyurmakta ve nihâyet: *"Sen, ancak zikre (Kur'ân'a) uyan ve gayb ile Rahman'dan, kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın."* (Yâsîn. 8-11) buyurmaktadır. İşte tam inzâr budur. İnzar edilenin/uyarılanın kabul ettiği ve kendisiyle yararlandığı inzâr da işte budur.

"Gerçekten o inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir." buyruğundan kasıt, inzârın aslıdır. Nitekim anlama güçlüğü çeken ve dünya işleri ile, şehvet ve arzularla zihni meşgul olan bir kimse için: Sen ona ister öğret, ister öğretme fark etmez. O öğrenmeyecektir. Hidâyeti de kabul etmeyecektir, denilir. Zeki ve zihni meşgul olmayan kimse hakkında da: Ancak bunun gibi birisi bir şey öğrenebilir, denilir. Diğer taraftan meşguliyeti olan bir kimse, o meşguliyetinden

513 Sad b. Ebu Vakkas (radıyallâhu anh)'tan İbn Ebu Hâtim. Bakara. 288. 293: Buhârî. VIII. 425 -Fethu'l-Bârî- de zikretmektedirler.

514 Buhârî. 4838. 5125 Abdullah b. Amr b. el-As'tan.

kurtulabilir. Bir zihin, önceleri bozuk iken düzelebilir. Önceleri iyi iken bozulabilir. Buna sebep ise kalbinin bozuluşu ve iyi oluşudur.

İbn İshak'ın zikrettiği üzere Selef'in tefsiri, çoğunlukla bu görüşe uygundur. Nitekim bunu İbn Ebu Hâtim[515] ve başkaları da rivâyet etmiştir. İbn İshak[516] dedi ki: Bana, Muhammed b. Ebu Muhammed İkrime'den ya da Said b. Cübeyr'den tahdis etti, o İbn Abbas'tan: *"Şüphesiz o inkâr edenleri"* yani senden önce gelenlere "biz iman ettik" deseler dahi sana indirilenleri inkâr edenleri *"Uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir iman etmezler."* diye açıkladığını rivâyet etmektedir. Yani onlar, kendi yanlarında bulunan seninle ilgili bilgileri inkâr ettikleri gibi, kendilerinden alınmış olan ahitleri de inkâr etmişlerdir. Bunun için onlar, hem sana gelenleri hem de kendilerinin nezdinde bulunan ve kendilerine senden başkasını getirdiklerini inkâr etmişlerdir. Peki, durum bu iken bunlar, senin inzârını ve sakındırmanı nasıl işitirler?

Böylelikle onların kendi yanlarında bulunanları ve kendilerine gelmiş olan hakkı inkâr ettiklerinden ötürü inzâra kulak vermeyecekleri, dinlemeyecekleri açıkça ortaya çıkmış olmaktadır. Hâlbuki bilinen bir husus ki, onların arasından bundan sonra tevbe edip iman edenler de olmuştur.

er-Rabi' b. Enes'ten rivâyet edildiğine göre o, Ebu'l-Âliyye'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İki âyet-i kerime, Ahzâb (Hendek gazasına katılan müşriklerin) komutanları hakkındadır: *"Muhakkak o inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, iman etmezler."* (Âyet 6) buyruğunda geçen kimseler, yüce Allah'ın şu: *"Allah'ın nimetini küfür (ve nankörlük) ile değiştiren ve kendi kavimlerini de helak yurduna sokanları görmez misin?"* (İbrahim, 28) buyruğunda sözünü ettiği kimselerdir.[517]

Derim ki: Bunları Ahzâbın önderleri olarak değerlendirmesi, kendilerine uyanları doğru yoldan çıkararak saptırmaları ve sonunda onları helak yurduna ulaştırmış olmalarıdır. Ahzâb ise "Hendek günü"ne denilir. Genel olarak komutanları İslâm'a girmiş ve İslâm'a güzel bir şekilde bağlanmışlardır. İkrime b. Ebu Cehil, Saffan b. Umeyye, Süheyl b. Amr ve Ebu Süfyan gibi. Bu adı geçenler arasından kimileri Mekke'nin fethedildiği günü İslâm'a girmiştir. Bunlara da et-

515 İbn Ebi Hâtim, bu âyetin tefsiri, Bakara, 91'de bir hadis ve İbn Abbas'tan no: 92'de bir rivâyet ayrıca Ebu'l-Âliyye'den de no: 93 bir rivâyet zikretmektedir.

516 İbn Hişam, Si'ret, II, 171; İbn Cerir -parçalar halinde- I, 108 ve 111; İbn Ebu Hâtim, Eser no: 92.

517 Ebul Âliyye'nin bu rivâyetini daha önce belirttiğimiz gibi İbn Ebu Hâtim, no: 93'de zikretmiş bulunmaktadır. İbn Cerir ise bunu er-Rabi' b. Enes'ten diye rivâyet etmiştir: I, 109, 115.

Tulaka denilir. Kimileri ise daha önceden Müslüman olmuştur. Diğer hizb (savaşa katılan ordu), Gatafanlılarındı. Bunlar da İslâm'a girmişlerdir.

Âyet-i kerimenin, kitap ehli kâfirlerini kapsaması da kesin bir gerekliliktir; İbn İshak'ın da dediği gibi.[518] Ancak sûre, bununla birlikte müşrikleri de kapsasa bile aslında bütün kâfirler hakkında geneldir. Mukatil ve Dahhak ise bunun bazı Arap müşrikleri hakkında özel olduğunu söylemişlerdir.[519] İbn es-Sâib ise şöyle demektedir: Âyet, ancak yahudiler hakkında inmiştir. Bunlardan birisi de Huyey b. Ahtab'dır.[520] Aynı şekilde İbn İshak'ın, İbn Abbas'tan zikrettiğine göre âyet yahudiler hakkındadır. Ebu'l-Âliyye ise âyetin Ahzâbın ileri gelenleri/komutanları hakkında indiğini söylemiştir.[521]

Âyet-i kerime, aslında bunların tamamını da, başkalarını da kapsar. Nitekim müminler ile münafıklar hakkındaki âyetlerin de nüzul sebebi -nüzul zamanında bulunan müminleri de, münafıkları da bütünüyle kapsadığı gibi- onların dışında kalan diğer müminleri ve münafıkları da kıyametin kopacağı vakte kadar kapsar.

Maksat, yüce Allah'ın: *"O inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, iman etmezler."* buyruğunun: *"Çünkü sen ölülere de işittiremezsin, arkalarını dönüp gittikleri taktirde sağırlara da işittiremezsin. Körleri de sapıklıklarından doğru yola erdiremezsin."* (Neml. 80-81) buyruğu ile; *"Onlardan sana kulak verenler de vardır. Fakat sağırlara -üstelik akıl da erdiremiyorlarsa- sen mi duyuracaksın? Aralarından sana bakanlar da vardır. Fakat basiretleri olmasa dahi körlere doğru yolu sen gösterebilir misin?"* (Yunus, 42-43) buyruklarına benzediğini ifade etmektir.

Bütün bu anlatılanlarda şu hususa açıklık getirilmektedir: Senin tek başına davetin, tebliğin, onların hidâyet bulmalarını ileri derecede arzu edişin bunu gerektirici değildir. Bu, ancak Allah, onların hidâyet bulmalarını istediği zaman gerçekleşir. O zaman da kalplerine İslâm'ı kabul etmeleri için genişlik verir. Nitekim yüce Allah: *"Onların hidâyete ermeleri için (ne kadar) hırs göstersen de şüphesiz Allah, dalalette bırakmayı dilediği kimseye hidâyet vermez."* (Nahl. 37) buyurmaktadır. Bu buyruk ile Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) teselli edilmekte, âyet-i kerime; ona, senin tebliğin sebebi ile onlar hidâyet bulmasalar dahi bunda, bunun dışında pek büyük maslahatlar olduğunu da açıklamaktadır.

518 Bunu, İbn Cerir İbn İshak o İbn Abbas yoluyla ondan diye rivâyet etmiştir: I. 108.

519 Bunu, İbnu'l-Cevzî daha önce geçtiği gibi tefsirinde zikretmiştir.

520 İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I. 27'de dört görüş seçmiş ve bunu, üçüncü görüş olarak nakletmiştir.

521 Az önce geçti.

Yine bu buyrukta, gerçek hidâyetin Allah'ın verdiği hidâyet olduğu da beyan edilmektedir: *"Allah, kime hidâyet verirse o doğru yola erdirilmiştir. Kimi de saptırırsa artık onun için doğru yola erdirecek bir veli (dost ve yardımcı) bulamazsın."* (Kehf, 17) Yine yüce Allah ona: *"Muhakkak ki sen, sevdiğini hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah, dilediğine hidâyet verir."* (Kasas, 56) diye hitap etmiştir. Bu buyruk, aynı zamanda tevhidi de dile getirmekte, risaletin maksadını da ortaya koymaktadır.

Şanı yüce Allah, iman etmeyenlere dair haber vererek şöyle buyurmaktadır: *"Doğrusu üzerlerine Rabbinin sözü hak olmuş bulunanlar iman etmezler. Onlara her türlü âyet gelse bile."* (Yunus, 96-97); *"Ataları azap ile korkutulmadığı için kendileri gafiller olan bir kavmi korkutman için."* (Yâsîn, 6) Bundan sonra ise: *"Andolsun ki onların çoğunun üzerine o söz (azab) hak olmuştur. Artık onlar imana gelmezler."* (Yâsîn, 7) buyurmaktadır. Böylelikle bu âyette bir özelleştirme getirmiş olmaktadır. Öbür âyette ise *"doğrusu üzerlerine Rabbinin sözü hak olmuş bulunanlar..."* (Yunus, 96) buyurmakta olup, bunlar kendilerine sözün hak olduğu kimselerdir. Yani şanı yüce Allah'ın söylediği, yazdığı ve takdir ettiği söz, onların üzerine hak olmuştur. Böylelikle bu işin gerektirici faktörünün onun önceki takdiri olduğunu göstermektedir ki, bu da onun sözüdür.

"Söz", her ne kadar ileride olacaklara dair mücerred bir haber vermekten ibaret ise de bazen teşvik ve engellemek manalarını ihtiva eden yemin gibi birtakım hususları kapsayan bir söz de olabilir. İşte birkaç yerde yeminin geçtiği de görülmektedir. Yüce Allah'ın: *"Eğer Biz dileseydik her nefse -Andolsun- hidâyetini verirdik. Fakat benden sâdır olan şu söz hak olmuştur..."* (Secde, 13) ve benzeri buyruklar.

O halde burada söz, onun daha önce ne söylediğine yahut da söyleyip yazdığına dair bir haberdir. Bu da onun neler yapacağını takdir edip, onu ilmiyle bilip yazmış olduğunu da ihtiva eder. Nitekim şanı yüce Allah'ın, yaratılmışların kaderlerini, gökleri ve yeri yaratmadan elli bin yıl önce takdir ettiğini belirten naslar birbirini güçlendirmekte, pekiştirmektedir. Kader ise onun ileride olacak şeyleri bilmesini takdir ettiklerinin var olması için meşietini ve onun yaratacaklarını bilmesini kapsar.][522]

522 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 583-593.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾

11. "Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman: Biz, ancak düzelticileriz, derler."

Tefsiri:

Yüce Allah'ın: *"İnsanlardan öyleleri vardır ki onlar, iman etmedikleri halde Allah'a ve ahiret gününe inandık, derler."* (Âyet 8) buyruğundaki zamir, münafıklara aittir. Bu zamir, mutlak bir zamir olup Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) döneminde bulunanları da kapsar, onlardan sonra ortaya çıkacakları da kapsar. Bundan dolayı Selman-ı Farisî şöyle demiştir: O, bu âyet-i kerime ile âyetin indirildiği zamanda henüz yaratılmamış bir topluluğu kastetmektedir, demiştir.[523] es-Süddî de üstadlarından aynı şekilde: Fesat, küfür ve masiyetlerdir, demiştir.[524] Mücahid'in ise emirlere uymayı ve yasaklardan kaçınmayı terk etmektir, diye açıkladığı zikredilmektedir.[525] Her iki açıklamanın da anlamı birdir.

İbn Abbas'tan, anlamının "küfür" olduğu da rivâyet edilmiştir.[526] İşte bu: Onların kâfirlere karşı samimi davranmalarına sebep olan, onlara müminlerin sırlarını bildirmelerini sağlayan münafıklıktır.[527] Ebu'l-Âliyye ve Mukatil'den ise masiyetleri işlemektir, diye açıkladıkları rivâyet edilmiştir.[528] Bu da aynı şekilde önceki görüşler gibi umumî bir açıklamadır.

Münafıkların: *"Biz, ancak düzelticileriz."* şeklindeki sözleri, onların ikrar ve kabul ettiklerini inkâr etmeleri ile tefsir edilmiştir. Yani bizler, Rasûl'ün bize emrettiğini yapıyoruz.[529] Bizim yaptığımız zaten düzeltmektir ve bizim bundan maksa-

523 Bu açıklamalar, yüce Allah'ın: " Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman: Biz, ancak düzelticileriz, derler." (Âyet 11) buyruğunda geçmektedir. Selman'dan gelen rivâyeti İbn Cerir, I. 125: İbn Ebu Hatem, Bakara Sûresi'nin Tefsiri, 123'te zikretmiştir. Sûyuti, ed-Durru'l-Mensûr, I. 30'da bunun İbn İshak tarafından rivâyet edildiğini belirtmektedir. Ahmed Şakir ise bu ifade için İbn İshak'ın kaynak gösterilmesini kabul etmemektedir. Allah en iyi bilendir.

524 Bu açıklama, İbn Ebu Hatem, no: 122: Tâberî, I, 125'te belirtildiği üzere es-Süddî'den nakledilmiştir. İbn Teymiyye ise bu ibaresini, İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 32'den nakil yaparak kaydetmiş bulunmaktadır.

525 Mücahid'den gelen bu rivâyet, Zâdü'l-Mesîr, I. 32'de yer almaktadır.

526 İbnu'l-Cevzî, I, 32. Bu da fesadın anlamına dair birinci görüştür.

527 İbnu'l-Cevzî, bunu, üstadı İbn ez-Zahunî'den naklen zikretmektedir: I, 32.

528 Bu da İbnu'l-Cevzî, I, 32'de zikrettiği ikinci görüştür. Ebul Âliyye'nin rivâyetini İbn Ebu Hâtim, no: 121'de kaydetmiş bulunmaktadır.

529 Birinci açıklamayı, İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 132'de bu husustaki beş görüş arasından

dımız da ıslahtır, diye de açıklanmıştır. Her iki açıklama da İbn Abbas'tan rivâyet edilir.[530] Her iki görüş de doğrudur. Çünkü onlar, onu da, bunu da söylerler. Birincisini, onların iç dünyalarını bilmeyen kimselere söylerler. İkincisini ise kendilerine ve iç dünyalarını bilen kimselere söylerler. Ama ikinci görüş, birincisini kapsar. Çünkü onların yaptıkları işlerden birisi de açığa vurduklarının aksini içlerinde gizlemeleridir. Üstelik onlar, bunu bir salah (düzeltme olarak da) görürler.

Mücahid dedi ki:[531] Onlar, kâfirlere karşı iyi davranmanın bir bozgunculuk değil, bir ıslah olduğunu anlatmak istemişlerdir.

Süddî'den,[532] eğer biz bunu yaparsak zaten düzeltmenin kendisidir. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i tasdik etmek ise bozgunculuktur, diye açıkladığı nakledilmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre[533] onlar, dünyada düzelticiliğin böyle olduğunu kastetmişlerdir. Çünkü eğer üstünlük, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ait ise ona uymak sûreti ile güven altına girmiş olurlar. Eğer kâfirlere ait ise onlara karşı samimiyetleri ile onlardan yana emin olmuş olurlar.

İşte bu husustaki iki görüşten ötürü yüce Allah'ın: "Dikkat edin! Gerçekten onlar, bozgunculuk edenlerin ta kendileridirler. Fakat fark etmezler." (Âyet 12) buyrulmuştur. Yani onlar, yaptıkları işlerin ıslah ve düzeltme değil, fesat ve bozgunculuk olduğunun farkında değildirler. Bir diğer açıklama da şöyledir: Onlar, Allah'ın bu fesatlarını Nebisine bildireceğinin farkında değildirler.[534] Birinci görüş, ikinci görüşü de kapsar ve maksat olan da budur. Nitekim âyetin lafzı da buna delalet etmektedir. Ayrıca şanı yüce Allah: *"Benim velim/gerçek dostum, o Kitab'ı indiren Allah'tır ve O, salihleri veli edinir."* (A'râf, 196); *"Mûsâ: Sizin bu*

---

ilk görüş olarak zikretmiş, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye de bunu, İbnu'l-Cevzî'den manası ile nakletmiş bulunmaktadır.

530 İkinci görüş. İbnu'l-Cevzî'de şöyledir: "İkinci görüşe gelince: anlamı şudur: Maksadımız Müslümanlarla kâfirlerin arasını düzeltmektir. Her iki görüş de İbn Abbas'tan nakledilmiştir." Bu ikinci görüş. İbn Hişam, Si'ret, II, 172; İbn Cerir, I, 126; İbn Ebu Hâtim, no: 124'de belirtildiği gibi İbn Abbas'tan rivâyet edilmiş olup lafzı(nın anlamı) şöyledir: Bizler, ancak mü'min ve kitap ehlinden olan iki grubun arasını düzeltmek istiyoruz.

531 Mücahid'in görüşünü İbnu'l-Cevzî, I, 32'de üçüncü görüş olarak kaydetmiştir. Aynı şekilde bu, el-Maverdi, en-Nüket ve'l-Uyûn adlı tefsirinde, I, 75'te dördüncü görüştür. Ancak İbnu'l-Cevzî, bu görüşü, Katade'ye ve Mücahid'e ait olarak zikretmiştir.

532 Bu da İbnu'l-Cevzî, I, 32'de es-Süddî'ye nisbet ettiği dördüncü görüştür.

533 Bu da İbnu'l-Cevzî'nin hocası İbn Zâhuni'nin görüşüdür. İbnu'l-Cevzî, I, 32'de bunu beşinci görüş olarak kaydetmiştir.

534 Bu iki görüşü. İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 33'de zikretmiştir.

yaptığınız sihirdir. Şüphesiz Allah, onu boşa çıkaracaktır. Elbette Allah, o bozguncuların işini düzeltmez." (Yunus. 81) buyrukları ile Yûsuf'un: *"Benim canımı Müslüman olarak al ve beni salihlere kat."* (Yûsuf. 101) buyurmuştur.][535]

"Hastalık"ın anlamı:

[Nitekim Mücahid ve Katade, *"kalplerinde hastalık vardır onların"* (Âyet 10) buyruğunu: Yani şek/şüphe vardır, diye tefsir etmişlerdir.[536]][537]

[Yüce Allah: *"İnsanlardan öyleleri vardır ki iman etmedikleri halde 'Allah'a ve âhiret gününe inandık.' derler. Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Ama kendilerinden başkasını aldatamazlar da yine farkına varmazlar. Kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırdı. Yalan söyledikleri için onlara acıklı bir azap vardır."* (8-10. âyetler) Burada *"yalan söyledikleri"* (anlamındaki: yekzibûn) buyruğunda iki meşhur kıraat sözkonusudur.[538] Çünkü onlar, Allah'a ve ahiret gününe iman ettik, derken yalan söyledikleri gibi, zahiren Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i tasdik etseler dahi kalplerinde onu yalanlamışlardır.][539]

Merhum dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırdı. Yalan söyledikleri için onlara acıklı bir azap vardır."* (Âyet 10) buyruğunda biri: "yekzibûn: yalan söyledikleri", diğeri de "yükezzibun: yalanladıkları" şeklinde iki kıraat vardır.][540]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiği zaman"* (Âyet 11) buyruğu: Yani yüce Allah'a masiyet olan işleri yapmayın, demektir. Çünkü Allah'a masiyet olan her bir işi yapan, fesat çıkartan bir kişi demektir. Haram olan şeyler

535 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 83-84.

536 Bu açıklamayı İbn Ebu Hâtim senet zikretmeksizin Bakara Sûresi'nin tefsirinde s. 48'de zikrederek şunları söylemektedir: "Aynı şekilde Mücahid. Hasan, İkrime, Rabi b. Enes. Süddî ve Katade'den de rivâyet edilmiştir." Mücahid'in açıklamasını ise İbn Kesir, İbn Ebu Hâtim'den diye nakletmiş. İbnu'l-Cevzî. Zâdü'l-Mesîr. I. 31'de zikretmiştir. Katade'nin görüşüne gelince: Suyutî, buna Abd b. Humeyd ve İbn Cerir'i kaynak olarak göstermiştir. Bk. ed-Durru'l-Mensûr, I, 30.

537 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 93.

538 Birincisi "zel" harfi şeddesiz. "ye" harfi fethalıdır. Bu da Kufelilerin kıraatidir (yekzibun.) İkincisi ise ye harfi ötreli "zel" harfi şeddelidir. (Yükezzibun şeklinde, yalanladıkları anlamında olur.) Bu da diğer kıraat imamlarının okuyuşudur. en-Neşr fi'iKıraat-i-'l-Aşr. II. 208-209.

539 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 182.

540 Minhacü's-Sünne. VII. 151.

de Allah'a birer masiyettir. Şeriat koyucu, fesadı önlemek ve fesadı bertaraf etmek için bunları yasaklar ve nehy şekillerinden herhangi birisinde nas ile olsun icma ile olsun bu şekilde bir doğruluk, bir sıhhat olduğunu tespit eden hiçbir şey bulunmamaktadır.][541]

Merhum dedi ki:

[Şanı yüce Allah'ın, Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya çalışan münafıklar hakkında: *"Onlara yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman: Biz, ancak düzelticileriz, derler."* (Âyet 11) demelerine karşılık, yüce Allah: *"Dikkat edin! Gerçekten onlar, bozgunculuk edenlerin ta kendileridirler."* (Âyet 12) buyurmaktadır. Onların bozgunculuk yapmaları ise münafıklıkları ve kâfirlikleri idi.][542]

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ
هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا
وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴿١٤﴾

13. "Onlara, 'İnsanların iman ettiği gibi iman edin.' denilince onlar: 'Biz de o akılsızların inandığı gibi mi iman edelim?' derler. Dikkat edin, onlar akılsızların tâ kendileridir. Fakat bilmiyorlar.

14. Onlar, müminlerle karşılaştıkları zaman: 'İman ettik.' derler. Ama kendi şeytanlarıyla (liderleriyle) başbaşa kaldıklarında: 'Biz sizinle beraberiz. Biz, ancak alay edicileriz.' derler."

Tefsiri:

[Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onlar, müminlerle karşılaştıkları zaman: 'İman ettik.' derler. Ama kendi şeytanlarıyla (liderleriyle) başbaşa kaldıklarında: 'Biz sizinle beraberiz. Biz, ancak alay edicileriz.' derler."* (Âyet 14) Genel olarak müfessirlerden nakledilen, kastedilenlerin insanlığın şeytanları olduklarıdır. Herhangi bir kimsenin, "Kasıt, cinlerin şeytanlarıdır." dediğini bilmiyorum. İbn Mesud, İbn Abbas, Hasan ve Süddî'den rivâyete göre "Bunlar, küfürde elebaşı olanlardır." dedikleri rivâyet edilmiştir.[543] Ebu'l-Âliyye ve Mücahid'den rivâyete göre:

541 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXIX, 283.

542 es-Sârimu'l-Meslûl, 393-394.

543 Bu, İbnu'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr, I, 35'teki birinci görüşüdür. İbn Mesud'un bu kanaatini İbn Cerir, I, 130'da, İbn Abbas'ın kanaatini İbn Cerir, I, 130'da, Hasen'in kanaatini ise

"Müşrikler arasındaki kardeşleridir." diye açıkladıkları nakledilmiştir.[544] Dahhak ve İbnus Saib'den: "Bunlar, onların kâhinleridir." dedikleri rivâyet edilmiştir.[545]

Âyet-i kerime ise bütün bunları da, başka hususları da kapsar. Âyetin lafzı, maksadın insan şeytanları olduğuna delildir. Çünkü yüce Allah: *"Onlar, müminlerle karşılaştıkları zaman: İman ettik, derler. Ama kendi şeytanları ile başbaşa kaldıklarında: Biz, sizinle beraberiz, derler."* (Âyet 14) buyurmaktadır. Bilindiği gibi müminler ile karşılaştıkları vakit, cinlerden olan şeytan zaten onlarla beraberdir. Ayrıca onunla başbaşa kalmalarına gerek yoktur. Çünkü onlara münafıklığı emreden, bizzat cinlerin şeytanıdır. Hem o, görünen bir varlık olmadığı için onlarla başbaşa kalması da, "Ben sizinle beraberim." demesine de -özellikle de kendileri hak üzere olduklarını sanıyorlarsa- gerek kalmaz.

Nitekim yüce Allah: *"Onlara, insanların iman ettiği gibi iman edin, denilince onlar: Biz de o akılsızların inandığı gibi mi iman edelim, derler. Dikkat edin! Onlar, akılsızların tâ kendileridir. Fakat bilmiyorlar."* (Âyet 13) buyurmaktadır. Eğer kendilerine bunu emredenin şeytan olduğunu bilselerdi, böyle bir şey yapmaya razı olmazlardı.

Halil b. Ahmed dedi ki: Araplara göre her bir mütemellit/isyankâr başkaldırana, şeytan denilir. Bu kelimenin iştikakı (türediği kök) hususunda iki görüş vardır. Bu iki görüşün daha sahih olanına göre bunun hayırdan uzak kalma halini anlatmak üzere kullanılan "şetana, yeştunu" fiili olduğudur. Buna göre (sonundaki) "nun" kelimenin aslındandır. Umeyye b. Ebu's-Salt da Süleyman (aleyhisselâm)'ın niteliği ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

أيما شاطن عصاه عكاه   ثم يلقى في السجن والأغلال

"Herhangi bir şâtin/şeytan ona isyan edecek olursa derhal onu zincire vurur

Sonra zindana atılır ve zincirlere vurulur."[546]

herhangi bir kaynakta tespit edemedim. Ancak İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr'de ona nisbet etmiştir. Süddî'nin kanaatini İbn Cerir, I, 130'da ve İbn Ebu Hâtim, s. 55'te senetsiz olarak fakat es-Süddî'den senedi ile de Ebu Malik, no: 140'da zikretmiş bulunmaktadır.

544 Ebu'l-Âliyye'nin bu açıklamasını bir yerde bulamadım. Mücahid'in açıklamasına gelince, İbn Cerir, I, 130'da yer almakta, Suyutî, ed-Durru'l-Mensur, I, 31'de Abd b. Humeyd'i kaynak olarak zikretmektedir.

545 Kurtubi, I, 207'de bir grup müfessire nisbet etmiştir. İbnu'l-Cevzî de Zâdü'l-Mesîr, I, 32'de bunu zikretmektedir.

546 Beyit. Umeyye'nin Divanı'nda (s. 51'de)dir.

Nâbiğa da dedi ki:

نأت بسعاد عنك نوى شطون فبانت والفؤاد بها رهين

"Suad ile birlikte senden isyankâr bir şekilde uzaklaştı

Ve ayrılıp gitti kalp onun tutsağı olduğu halde."[547]

Bundan dolayı onunla lanet birlikte sözkonusu edilmiştir. Lanet ise hayırdan uzak durmak demektir. Şeytan da hayırdan uzaktır. Buna göre onun vezni "fey'al"dir. Fey'al vezni de tıpkı "fe'al" vezni gibi mübalağa sıfatlarındandır. Kayyam ve kavvam gibi. Kayyam ismi fey'al vezninde, kavvam ismi de fe'al veznindedir. Yine ayyaz ve avvaz da bunun gibidir. Ömer (b. el-Hattab)'ın kıraatinde (Âyetel Kürsî'de) "el hayyül (el kayyüm yerine) el-kayyam" diye okumuştur.[548]

Buna göre hayırdan oldukça uzak olma konusunda güçlü ve sabit bir sıfat ile nitelendirilen şeytan, bazen bu hayırdan uzak olan, bazen ona yakın olabilenin durumundan farklı bir haldedir. Bu şekildeki birisi şeytan olamaz. Buna delil teşkil eden hususlardan birisi de: "Teşeytana, yeteşeytanu, şeytanatan: Şeytanlaştı, şeytanlaşır, şeytanlaşmak" şeklindeki kullanımlarıdır. Eğer bu kelime (şeytan lafzı), "şâta, yeşitu"dan gelmiş olsaydı, bu durumda "teşeyyata, yeteşeyyatu" denilmesi gerekirdi. Bunun "şâta, yeşitu"dan geldiğini söyleyenler -ki bu, yanıp alev almak için kullanılır- sonundaki "nun" harfini "zait" kabul eder ve bunun vezni "fe'lan"dır, der. Şairin dediği gibi:

وقد يشيط على أرماحنا البطل

"Ve bazen kahraman kimse bizim mızraklarımız üzerinde alev alır."[549]

Böyle bir türetme, harflerin cinslerindeki ittifakın muteber olduğu iştikak-ı ekberde doğrudur. Nitekim Ebu Cafer'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "el-âmmeh: avam", "el-âmâ: körlük"ten türemiştir. Yüce Allah, onları davarlara benzetmeyi uygun görmediği için de: *"Hatta onlar yolca daha da sapıktırlar."* (Furkan, 44) buyurmuştur. Bu da "sırriyye" denilmesine benzer. Bu ise nikâh de-

547 Bunların hepsi, nispeten tasarrufta bulunularak İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 34-35'ten nakledilmiştir. Ayrıca bk. Nabiğa, Divan, 218.

548 Şeyhu'l-İslâm'ın bu âyet-i kerimeye dair bağımsız bir risalesi bulunmaktadır. Ben, bunu Beytul Makdis yazmaları arasında bulup "el-Müstedrek ala Mecmû'u'l-Fetâvâ" adlı eserinde tahkik ettim. Allah'ın izni ile onu Bakara Sûresi'nin tefsirinde uygun yerinde yerleştireceğim.

549 Mısra, A'şa'ya aittir. Bk. A'şa'nın Divanı, s. 13.

mek olan "es-sir"den alınmıştır. Eğer kıyasa uygun kullanım sözkonusu olsaydı o taktirde "sirrire" demek gerekirdi. Çünkü bunun vezni de "fi'ile"dir. Ama Araplar bazen mudaaf harf yerine illetli harfi de kullanabilirler. Nitekim "تقضي البازي وتقضض: Kartal yere inmek için kanatlarını topladı" derler.

Şair dedi ki:

تقضى البازى إذا البازى كسر

"Ve kartal kanatlarını toplayıp bir araya getirdi yere inip konmak isteyince"[550]

Maksat şudur: İki lafız, eğer harflerin çoğunda ortak olmakla birlikte bir kısmında ayrılık gösterecek olursa, bunlardan birinin diğerinden türetilmiş olduğu söylenir. İşte buna "iştikak-ı ekber" denilir. Evsat "iştikak"ta ise harflerinin sıralanışında değil de harflerin kendisinde ortaklıktır. Kûfelilerin: "ism" kelimesinin "sime"den türemiş olduğunu söylemeleri gibi. Küçük iştikak ise harflerde ve harf sayısında ortaklık anlamındaki özel iştikaktır. Meşhur olan iştikak da budur. Bir kimsenin: "علم – يعلم - فهو عالم : bildi, bilir, o âlimdir." demesine benzer.

Buna göre şeytan, "şetana"den türemiştir. İştikak-ı ekber'e göre ise bu kelime "şâta- yeşîtu"den gelmektedir. Çünkü bu iki kelime (şeytan ismi ve bu fiil), "şın" ve "tı"da ortaktırlar. "Nun" ve "ya" ise birbirlerine yakındırlar.[551]

Şanı yüce Allah, Nas Sûresi'nde insanlardan ve cinlerden vesvese veren, insanların kalplerine vesvese/telkin veren vesvesecinin şerrinden istiazede bulunmayı/kendisine sığınmayı emretmiş bulunmaktadır. Bunun kapsamı içerisine, insanın nefsinin kendi kendisine vesvese vermesi de, başkasının kendisine vesvese vermesi de dahildir.

Âyetin anlamı ile ilgili söylenecekler, bağımsız bir eserde genişçe kaydedilmiş bulunmaktadır.[552]][553]

550 Mısra, Ru'be'nin babası Accac'a aittir. Bk. Divanı, I, 44.

551 Burada iştikak ve ayrıldığı kısımlara dair bilgi vermek isterim... (Bu bilginin doğrudan tefsir ile alakası olmadığından ötürü ayrıca tercüme edilmemiştir. -Çeviren-)

552 Muhtemelen Şeyhu'l-İslâm, "Tefsiru'l-Muavizeteyn"e dair yazdığı bağımsız eserini kastetmektedir. Allah en iyi bilendir.

553 Minhacü's-Sünne, V, 188-193.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّآ أَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾

17. "Onların durumu, bir ateş yakanın durumu gibidir. Ateş etrafını aydınlatınca, Allah onların nurlarını giderip söndürür ve onları, etraflarını göremeyecek halde karanlıklar içinde bırakır.

18. Onlar; sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık onlar dönmezler."

Tefsiri:

[Bundan dolayı yüce Allah, münafıkları Kur'ân-ı Kerim'de iman ettikten sonra kâfir olmakla nitelendirmektedir; Münafikun Sûresi'nde zikrettiği gibi. Bunun bir benzerini de Bakara Sûresi'nde sözkonusu ederek: *"Onların durumu, bir ateş yakanın durumu gibidir. Ateş etrafını aydınlatınca, Allah onların nurlarını giderip söndürür ve onları, etraflarını göremeyecek halde karanlıklar içinde bırakır. Onlar; sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık onlar dönmezler."* (Âyet 17-18) buyurmaktadır. Selef'ten bir kesim:[554] Onlar, bildiler, sonra inkâr ettiler; gördüler, sonra da kâfir oldular, demektedir.][555]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Onların durumu, bir ateş yakanın durumu gibidir. Ateş etrafını aydınlatınca, Allah onların nurlarını giderip söndürür ve onları, etraflarını göremeyecek halde karanlıklar içinde bırakır. Onlar; sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık onlar dönmezler."* (Âyet 17-18) buyruğunda ve diğerlerinde dile getirilen durumlarına dair diğer âyetler.

Burada *"nur"*dan maksat, dünyada sözkonusu olan kanlarının ve mallarının korunmasıdır. "Öldükten sonra -ateş yakan kimsenin aydınlığından mahrum edilmesi gibi- bu ışıktan mahrum olacaklardır." diyenlerin bu görüşüne gelince,[556]

554 Muhtemelen Şeyhu'l-İslâm, bu ibareleri mana yolu ile nakletmiştir. Yoksa ben, Şeyhu'l-İslâm'ın bu zikrettiklerinin lafzan bulunduğu bir yer tespit edemedim. Ya da bizim görmediğimiz kaynaklara kendisi vakıf olmuş olabilir. Allah en iyi bilendir.

555 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 53.

556 Bu, İbnu'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr, I, 40'ta sözünü ettiği ibarelerdir. İbn Abbas'a ait olduğu-

âyetin lafzı ise bunun aksine delalet etmektedir. Çünkü yüce Allah: *"Onları, etraflarını göremeyecek halde karanlıklar içinde bırakır. Onlar; sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler."* buyurmaktadır. Kıyamet gününde ise yüce Allah'ın: *"O gün münafık erkeklerle münafık kadınlar, müminlere: Bizi bekleyin de nurunuzdan aydınlanalım, diyecekler. (Onlara): Arkanıza dönün de nur arayın, denilecek. Derken aralarına iç tarafında rahmet, dış tarafında ise önünde azap bulunup kapısı olan bir duvar çekilecektir. Onlara: Biz sizinle beraber değil miydik, diye seslenirler. Evet ama siz, -Allah'ın emri gelinceye kadar- nefislerinizi helake bıraktınız, bekleyip durdunuz ve şüphe ettiniz. Kuruntular da sizi aldattı. O çok aldatıcı da sizi Allah ile aldatıp durdu, derler."* (Hadid, 13-14) buyrukları ile: *"O gün Allah, Nebisini ve onunla beraber iman edenleri mahçup etmeyecek, nurları önlerinde ve sağlarında koşacak ve diyecekler ki: Rabbimiz, bize nurumuzu tamamla ve bize mağfiret buyur."* (Tahrim, 8) buyruklarında buyrulduğu gibi azap içerisinde olacaklardır.

Müfessirler dedi ki:[557] Müminler, münafıkların nurunun söndürüldüğünü görecekleri zaman Allah'tan, kendi nurlarını kendileri için tamamlamasını ve o nur ile kendilerini cennete ulaştırmasını dileyeceklerdir.

İbn Abbas dedi ki: Kıyamet gününde, kendisine bir nurun verilmeyeceği Müslümanlardan hiçbir kimse yoktur. Münafıkın ise nuru söndürülecektir. Mü'min de münafıkın nurunun söndürülmesini göreceği için kendisi de korkuya kapılacak ve bunun için o, "Rabbimiz, nurumuzu tamamla." diyecektir.[558] Durum onun dediği gibidir. Çünkü Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde Ebu Hureyre ve Ebu Said'in rivâyet ettiği bir hadis sabittir. Bu hadis, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den daha başka vecihlerden de sabit olmuştur. Ayrıca bunu, Müslim, Cabir'in rivâyet ettiği bir hadis olarak zikretmektedir. Bu, İbn Mesud'un rivâyet ettiği bir hadis olarak da bilinmektedir ki, bunların en uzun olanı budur. Ebu Mesud'un da kıyamet gününde, şöyle sesleneceğinin sözkonusu edildiği uzunca bir hadiste yer alan rivâyet ettiği bir bölüm olarak da geçmektedir:

---

nu belirttiği gibi bui aynı zamanda İbn Ebu Hâtim yoluyla. Tefsir. Bakara. no: 158- ve İbn Cerir, I, 142'de rivâyet edilmiş bulunmaktadır.

557 Zâdü'l-Mesîr, IX, 314.

558 İbn Abbas'ın bu rivâyeti daha önce sözkonusu edildiği üzere Hakim, II, 395-396'da yer almakta olup senedi sahih olmakla birlikte Buhârî ve Müslim bunu tahric etmemişlerdir, demiş; Zehebi ise onun akabinde Utbe'nin vahi bir ravi olduğunu söylemiştir. Beyhakî de bunu, el-Bâs adlı eserinde tahric etmiştir. Rivâyet zayıftır.

"Her ümmet (dünyada iken), neye ibadet ediyor idiyse onun arkasından gitsin, (denilecek.) Bunun üzerine güneşe ibadet etmiş olan güneşin arkasından, aya ibadet etmiş olan ayın arkasından, tağutlara ibadet etmiş olan tağutların arkasından gidecek. Geriye, aralarında münafıkları da bulunduğu halde bu ümmet kalacak. Allah, onlara kendisini tanıyacakları bir sûretten başka bir sûrette gelecek ve: Ben, Rabbinizim, diyecek. Onlar: Senden Allah'a sığınırız. Rabbimiz yanımıza gelinceye kadar biz bu yerimizde kalacağız, diyecekler. Çünkü Rabbimiz gelecek olursa biz onu tanırız. Bu sefer Allah, onlara kendisini tanıyacakları bir sûrette gelecek ve ben sizin Rabbinizim, diyecek. Onlar da: Evet, sen bizim Rabbimizsin, diyecekler ve onun arkasından gidecekler."

Bir rivâyette de şöyle denilmektedir: "Derken o, bacağını açacak." Bir başka rivâyette şöyle diyeceği belirtilmektedir: Sizinle onun arasında kendisi ile onu tanıyacağınız bir alamet var mıdır? Onlar: Evet, diyecekler. O da bacağını açacak. Bunun üzerine Allah'a kendi isteği ile secde edip de kendisine secde etmesi için izin vermediği hiç kimse kalmayacak. Münafıklık ve riyakârlık ederek secde edip de, Allah'ın, sırtını tek bir parça haline getirmeyeceği hiç kimse de kalmayacak. Bu kişi, her secde etmek istedikçe sırt üstü yere yıkılacak. Böylelikle onların sırtları, tıpkı ineklerin kuyrukları gibi kalacak. Başlarını yukarı kaldıracaklar. Derken önlerinde ve sağlarında nurlarını görüverecekler. Münafıkların nurları söndürülecek. Bunun üzerine: Bırakın da sizin nurunuzdan biraz alalım, diyecekler.[559]

Böylelikle münafıkların görünüş itibariyle dünyada onlarla birlikte oldukları gibi, zahirde de müminlerle birlikte haşredileceklerini, sonra hakikatin ortaya çıkacağı zaman müminlerin Rabblerine secde edeceklerini, münafıkların ise secde etme imkânını bulamayacaklarını açıkça göstermektedir. Çünkü onlar, dünyada ona secde etmiyorlardı. Aksine maksatları insanlara karşı riyakârlık etmekti. Ahirette verilecek karşılık ise dünyada yapılan amel ile aynı türden olacaktır. Bundan dolayı onlara önce bir nur verildi, sonra söndürüldü. Çünkü onlar, dünyada iken imana girmişler, sonra imandan çıkmışlardı. İşte bundan ötürü şanı yüce Allah, onlara o misali vermiştir. Bu örnek ise aralarında iman ettikten sonra kâfir olan kimseler içindir. Bunlara ahirette bir nur verilecek, sonra da söndürülecektir.

Bundan dolayı yüce Allah: *"Onlar dönmezler."* buyurmaktadır. Yani bâtıllarında/iç dünyalarında İslâm'a dönmezler. Katade ve Mukatil dedi ki: Dalaletlerinden geri dönmezler. Süddî: İslâm'a -yani bâtıldan- dönmezler, demiştir.

559 Hadis. Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla rivâyet edilmiştir.

Yoksa onlar, zaten Müslüman olduklarını gösteriyorlardı.[560] Bu misal ise ancak dünyada sözkonusu olur. Bu misal, onların bazıları için verilmiştir. Bunlar da önce iman edip sonra kâfir olanlardır. Fakat münafıklıklarını sürdürenler için ise bir başka misal vermiştir. O da yüce Allah'ın: *"Yahut içinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek ile gökten boşalan yağmura benzerler."* (Âyet 19) buyruğudur. İşte bu husustaki iki görüşün daha sahih olanı budur. Çünkü müfessirler, "her iki örnek onların hepsi için mi verilmiştir" yoksa "bu misal, onların bir bölümü için mi" olduğu hususunda iki farklı görüşe sahiptirler. İkincisi ise doğru olan görüştür. Çünkü yüce Allah: *"Yahut ... bir yağmura benzer."* buyurmaktadır. Bununla ("ev: yahut" ifadesi ile) iki husustan birisi sabit olur. O halde bu, bunun da, ötekinin de münafıklar hakkında misal olarak verildiğine delildir. Onlar, şu iki misalde anlatılanların dışına çıkamazlar. Aksine onların bir bölümü bu misalde anlatılanlara, bir bölümü de burada anlatılanlara benzerler. Eğer her ikisi, her iki misalde anlatılanlara benzeselerdi "yahut" denilmezdi. Bunun yerine "atıf vav"ını kullanırdı.

Burada "yahut" anlamındaki lafzın muhayyerlik ifade etmek içindir. -Arapların: Hasan ile yahut İbn Sirin ile oturup kalk- demelerine benzer, diyenlerin görüşlerinin hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü muhayyer bırakmak, emir ve talep ifadelerinde sözkonusu olur. Haber bildiren ifadelerde olmaz. Aynı şekilde buradaki "yahut" anlamındaki lafız, "vav: ve" ya da muhatapları şüphe içinde bırakmak içindir yahut da onlar için müphem bir ifade kullanmak içindir, diyenlerin görüşlerinin de hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü şanı yüce Allah'ın misal vermekten maksadı, beyandır ve doğru olarak anlatıp kavratmaktır. O, misal vermekle şüphe ve tereddüte bırakmayı, müphem anlam ortaya koymayı murad etmez.[561]

Maksat ise müminlere onların durumlarını kavratmaktır. Buna da birinci misalde "Onlar; sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler." buyurmuş olduğu gibi, ikinci misalde de: *"O şimşek neredeyse gözlerini kapıp alıverecek. Onları aydınlattıkça ışığında yürürler. Onları karanlıkta bırakınca (şaşkın halde) dikilip kalırlar. Allah, dileseydi onların işitmelerini ve görmelerini giderirdi. Şüphesiz ki Allah, her şeye kadirdir."* (Âyet 20) buyurmaktadır. Böylelikle ikinci misalde, onların hem işittik-

560 İbnu'l-Cevzi, Zâdü'l-Mesir, I, 41'de üç görüş nakletmektedir. Şeyhu'l-İslâm da ilk iki görüşü -birinci ve ikinci görüşü- nakletmiş, üçüncüsünü de bırakmıştır. Katade'nin görüşünü İbnu'l-Cevzî zikretmiş, Süddî'nin görüşünü ise İbn Cerir, I, 147 ve İbn Ebu Hâtim, Tefsir, Bakara, 179'da rivâyet etmiştir.

561 İbnu'l-Cevzî, "ev"in anlamı hususunda altı görüş zikretmektedir. İbn Teymiyye ise ikinci ve altıncı görüşlerin şüpheli olduklarını belirtmiş ve Zâdü'l-Mesir, I, 42'de sözü edilen dördüncü görüşü tercih etmiştir.

lerini, hem gördüklerini ve eğer yüce Allah, dileyecek olursa onların işitmelerini de, görmelerini de alıp götüreceğini beyan etmektedir. Fakat birinci örnekte onlar, önceleri görüyorken daha sonra karanlıklar içerisinde görmez bir hale geldiler. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler.

İkinci örnekte ise şimşek, onların etrafını aydınlatacak olursa o aydınlıkta yürüdükleri, üzerlerine karanlık basacak olursa ayakta dikiliverececeklerini ifade etmektedir. O halde onların iki durumları bulunmaktadır: Bir aydınlık, bir de karanlık durumu. Birincileri karanlıkta kalırlar. Çünkü birincisi, önce aydınlıkta iken, sonra karanlıkta kalan kimsenin durumudur. İkincisi ise ne aydınlıkta ne karanlıkta herhangi bir istikrarı bulunmayanın aksine, çakılıp kalmasını, şüphe ve tereddüte düşmesini gerektiren ve durumları değişip duran kişinin durumunu ifade etmektedir. Bu hususa, şanı yüce Allah'ın yine kâfirlere *"ev: yahut, veya"* edatını kullanarak iki ayrı örnek vermiş olması da açıklık getirmekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Kâfir olanların amelleri ise susuz kimselerin su sandığı dümdüz çöldeki bir serap gibidir. Nihâyet ona yaklaşınca onun bir şey olmadığını görür. Hâlbuki kendisi yanında Allah'ı bulmuştur. O da hemen onun hesabını ona tamamen öder. Allah, hesabı çok çabuk görendir. Yahut derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. Onu bir dalga örter, onu da üstünden (başka) bir dalga kaplar. Onların üzerinde ise bulutlar vardır. Birbiri üstünde karanlıklar. Elini çıkarsa neredeyse onu dahi göremeyecektir. Allah, kime nur vermemişse onun nuru olmaz."* (Nûr, 39-40)

Birincisi, kişinin bâtıl üzere bulunduğu halde kendisini hak üzerinde zannettiği küfrün örneğidir. Nitekim böyle birisine, yaptığı kötü amel süslü gösterildiğinden o amelini güzel görür. Hâlbuki o, kendisinin bir şey bilmediğini bilmemektedir. Bundan dolayı onun için dümdüz çöldeki bir serap misal verilmiştir.

İkincisi ise kişinin hiçbir şeye inanmadığı küfrün bir örneğidir. Hatta böyle bir kimse, birbiri üstünde yığılmış karanlıklar içerisindedir. O, cehaletinin büyüklüğünden dolayı hiçbir inanca sahip olmamakla birlikte, kendisinin hak üzere olduğunu düşünür. Hatta böyle bir kimse, üst üste yığılmış karanlıklar içerisinde, hep cahil ve dalalet içerisinde bulunur.

Aynı şekilde münafık ve kâfir, bazen bu niteliğe, bazen öbür niteliğe sahip olabilir. Bu durumda her iki örnekteki kısımlara ayırma, kişilerin çeşitliliği ve durumlarının farklılığı için verilmiş olur. Durum ne olursa olsun kendisi için bu misalin verildiği halin aynısı değildir. Çünkü her iki misal, şekil olarak da, ana itibariyle de farklıdırlar. İşte bundan dolayı imana dair yalnızca bir tek misal ver-

miştir. Çünkü hak, birdir. Bunun için ona, nuru örnek vermiştir. Öbürleri için ise gerçeği bulunmayan bir aydınlığı misal vermiştir ki, bu da düz alandaki serap yahut da üst üste yığılmış karanlıklar gibidir. İşte münafık hakkında da, görüyorken sonra gözleri kör olan kimse yahut da kendisi için yararlı olmayan şeyleri işitip gören istikrarsız bir kimse örnek verilmiştir.][562]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah, münafıklar hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Onların durumu, bir ateş yakanın durumu gibidir. Ateş etrafını aydınlatınca, Allah onların nurlarını giderip söndürür ve onları, etraflarını göremeyecek halde karanlıklar içinde bırakır. Onlar; sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık onlar dönmezler. Yahut içinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek ile gökten boşanan yağmura (tutulmuş kimseye) benzerler. Ölüm korkusu ile yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatandır. O şimşek neredeyse gözlerini kapıp alıverecek. Onları aydınlattıkça ışığında yürürler. Onları karanlıkta bırakınca (şaşkın halde) dikilip kalırlar. Allah, dileseydi onların işitmelerini ve görmelerini giderirdi. Şüphesiz ki Allah, her şeye kadirdir."* (17-20. âyetler)

Yüce Allah, onlara bir ateş yakan ama o ateş aydınlattıkça Allah'ın söndürdüğü bir misal ile semadan inen yağmuru andıran su ile ilgili bir misali vermektedir. Bu esnada da karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşekler görülür. Bu misaller ile ilgili geniş açıklamaların yapılacağı yer burası değildir.][563]

"Şüphesiz ki Allah, her şeye kadirdir." Buyruğunun tefsiri

[Bundan dolayı yüce Allah: *"Şüphesiz Allah, her şeye kadirdir."* buyurmaktadır. "Şey" kelimesi, aslında "şae, yeşau: diledi, diler" fiilinin mastarıdır. "Nale, yenalu, neylen"e benzer. Daha sonra mastarı "meful" konumuna yerleştirmişler ve dilenen şeye "şey" adını vermişlerdir. Nitekim nail olunan şeye "neyl" demişler ve "neylül ma'din: madenden elde edilen şey" demişlerdir. Yine "makdur: güç yetirilen şey"e de 'kudret', "mahlûk: yaratılmış şey"e de 'halk' demişlerdir. Buna göre: *"O, her şeye kadirdir."* buyruğu neyi dilerse ona gücü yeter, demektir. Bunların bir kısmı işae edilmiş/dilenmiş ve var edilmiştir, bir kısmını ise henüz dilememiştir. Fakat onu dileyebilme kabiliyeti bulunması anlamında, ilminde o bir "şey"dir. Yüce Allah'ın: *"Her şeye"* buyruğu, dış dünyada da, ilmî manada da şey olan yahut da yalnızca ilim bakımından şey olan her şeyi kapsar.

562 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 274-278.
563 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 102-103.

Bu yönüyle "meşiet"in kapsamına girmesi düşünülemeyen şeylerden farklıdır. Meşietin kapsamına girmeyen şeyler ise Hak Teala ve onun sıfatlarıdır. Bizatihi mümteni/imkânsız olan şeyler de böyledir. Bunlar da bu genel anlamın kapsamına girmezler.][564]

İbnul Kayyım, tefsiri yapılmış bu âyetlerin genel anlamı ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Derim ki: Üstadımız/hocamız dedi ki: Şanı yüce Allah'ın, Rasûlü ile birlikte gönderdiği hidâyet bakımından insanlar dört kısma ayrılmıştır. İşte sûrenin başından itibaren[565] buraya kadar bu âyetler, bu kısımları kapsamaktadır.][566]

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye -yüce Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- dedi ki:

[Misal vermek, maksadın şekline ve hükmüne açıklık getirir. Manaya dair misal vermek, iki türlüdür. Bunlar, aynı zamanda kıyasın da iki türünü teşkil eder:

1. Fer'in var olan muayyen yahut mukadder bir asla kıyasının yapıldığı muayyen misaller. Bu gibi misaller, Bakara Sûresi'nde kırk küsurdur. Yüce Allah'ın: *"Onların durumu, bir ateş yakanın durumu gibidir."* buyruğu ile başlayıp sonuna kadar devam eden buyruklar ile: *"Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin durumu, yedi başak bitiren ve her başağında yüz tane bulunan tek bir tohuma benzer. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, Vâsidir (bol bol verendir), çok iyi bilendir."* (Bakara, 261); *"Ey iman edenler! Malını sırf insanlara gösteriş olsun diye infâk eden, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan bir kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmakla ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın. Böylelerinin durumu, üzerindeki azıcık toprağı sağnak halinde yağan bir yağmurla sıyrılıp da dümdüz bir taş kesilen kaypak bir kayaya benzer. Onlar, (dünyada) kazandıkları hiçbir şeyi ele geçiremezler. Allah, kâfirler topluluğuna hidâyet vermez."* (Bakara, 264); *"Allah'ın rızasını arayarak ve nefislerinden bir sebat ile[1] mallarını infâk edenlerin durumu da yüksek bir tepenin üstünde bulunan ve kendisine bol bol yağmur isabet ettiği için de meyvelerini iki kat veren güzel bir bahçeye benzer. Ona, bol yağmur*

564 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 383. Burada yayılan açıklama "muhakkak Allah her şeye kadirdir/gücü yetendir" şeklindeki bütün âyetler hakkında geneldir. Burada bunu koymayı tercih edişimizin sebebi bu ibarenin bu anlamı açıklamak üzere Kur'an-ı Kerim'de ilk olarak bu âyette geçmiş olmasıdır.

565 Kasıt Bakara Sûresi'dir.

566 Bu paragrafı İbnu'l-Kayyım İctimau'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye, s. 26'da Bakara Sûresi'nin başından itibaren 20. âyetin sonuna kadar yaptığı tefsiri arasında zikretmektedir.

isabet etmese de (yüksekliğinden dolayı en azından) bir çisinti alır. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görendir." (Bakara, 265) buyruklarıdır.

Burada verilen misaller, sözkonusu ettiği ve nitelikleri belirtilen münafıkları, aralarındaki ihlâs sahibi olanlarıyla riyakârlık yapanları, infak edenleri açıkladığı gibi şanı yüce Allah'ın sözkonusu ettiği bu misallerin, aslında temsilî kıyas türünden olduğunu da açıklamaktadır. Bu temsilî kıyas ile ilgili olarak şöyle denilir: Kassâr (elbise ağartıcı)nın kullandığı deyneklerle öldürülen kişi, kılıçla öldürülen kişi gibidir. Zeytinyağına düşen kedinin misali, tereyağına düşen farenin misali gibidir ve buna benzer. Bu kıyasın esası ise iki ayrı örneğin ortak noktasını bir araya getirmektir. Farklılık ise ispat edilmesi ya da reddedilmesi istenen hüküm hususunda itibara alınan sıfatlar ile ilgilidir.

"Onun misali, şunun misali gibidir." buyurması ise ilmi misali, yine ilmi bir misale benzetmektir. Çünkü onun ortalamasının alınması ile kıyas hâsıl olur. Çünkü ibret alan bir kişi, onlardan birisine dikkatle bakınca, artık o misal onun bilgisinde müşahhaslaşmış olur. Diğerine de bakınca, o da onun bilgisinde müşahhaslaşır/temsil olur. Sonra iki örnekten her birini diğeri ile kıyaslar. İkisinin de aynı olduklarını görür ve böylelikle her ikisinin de ilmi bakımdan eşit olmaları dolayısıyla, şahısları itibariyle de eşit olduklarını öğrenir. Ve onlardan birisinin diğeri ile özü itibariyle nazar-ı itibara alınmaları, onların her birisi insanın ilminde temsil olunmadıkça mümkün değildir. Çünkü bir şeye dair hüküm vermek, onu tasavvur edebilmenin bir ayrıntısıdır. Allah, en iyi bilendir. Bu durumda bunun misali şunun gibidir, ...[567] denilir.

Bazı yerlerde şanı yüce Allah, itibara alınan aslı zikreder. Böylece fer'in hükmünün bundan çıkartılması sağlanır. Bununla birlikte açık bir şekilde fer'/asla kıyas edilen husus, açıkça sözkonusu edilmez. Yüce Allah'ın: *"Sizden herhangi biriniz, ister mi ki hurma ve üzüm ağaçlarından bir bahçesi olsun, altından ırmaklar aksın, orada her çeşit meyveleri bulunsun ve kendisine ihtiyarlık gelip çatsın, ..."* buyruğunda ve devamında: *"İşte (infâk hususunda) Allah, düşünürsünüz diye âyetleri size böylece apaçık bildirir."* (Bakara, 266) buyruğunda olduğu gibi. Şüphesiz bunun bir tefekküre ihtiyacı vardır. Bundan dolayı Ömer (radıyallâhu anh), Ashab-ı Kiramdan huzurunda bulunanlara bu âyete dair soru sormuş, İbn Abbas, kendisini memnun edecek şekilde bir cevap vermiştir.

Bunun bir benzeri de kıssaların sözkonusu edilmesidir. Kıssaların hepsi birtakım misaller olup, bunlar kıyasın ve itibarın esaslarını teşkil eder. Diğer taraftan

567 Asıl nüshada da boşluk bulunmaktadır.

bunlardan çıkartılacak ibretleri saymaya da imkân yoktur. Çünkü her bir insanın, her bir durumda o kıssalardan çıkartacağı bir pay vardır. Bundan dolayı kıssalarda: *"Andolsun ki onların kıssalarında olgun akıl sahipleri için bir ibret vardır."* (Yûsuf. 11) Yine bir kıssanın nakledilmesinin akabinde de: *"İbret alın ey basiret sahipleri!"* (Haşr. 2) ile: *"Muhakkak (Bedir gününde) karşılaşan iki toplulukta sizin için bir ibret vardı... Şüphesiz bunda basiret sahipleri için bir ibret vardır."* (Al-i İmrân. 13) buyrulmaktadır.

İtibar/ibret almak ise kıyasın bizzat kendisidir. Nitekim İbn Abbas'a parmakların diyetine dair soru sorulunca şöyle demiştir: Parmakların hepsi eşittir. Siz, bunun için dişleri itibara alınız, demiştir.[568] Yani parmakları dişlerle kıyas ediniz. Çünkü dişlerin menfaatleri farklı olmakla birlikte. diyetleri birbirine eşittir. O halde parmaklar da bunun gibidir. Nitekim: "Ben dirhemleri terazide itibar ettim." ifadesi. onları miktarını terazi ile tespit ettiğini anlatmak için kullanılır.

2. Küllî misaller: Bunlara, "emsâl: misaller" adını vermek, nispeten tartışılır bir husustur. Bunlara, kıyas adını vermek de aynı şekilde böyledir. Hatta bazıları yüce Allah'ın: *"Ey insanlar! Bir misal verildi, onu iyice dinleyin."* (Hacc. 73) buyruğuna karşı bir itiraz ileri sürerek: Burada verilen misal nerededir, demişlerdir. Aynı şekilde bu gibi kimseler yüce Allah'ın: *"Andolsun ki biz, bu Kur'ân'da insanlara her çeşit misalden örnek verdik."* (Rûm. 58) buyruğunu işittikleri vakit şaşırıp kalırlar ve bu misallerin ne olduğunu bilemezler. Hâlbuki (daha önce) işaret ettiğimiz o muayyen misallerden ise kırk küsur sayıda birtakım misalleri de görmüş bulunmaktadırlar.

İşte bu misaller, bazen birtakım sıfatlar, bazen de bazı kıyaslar halinde ortaya çıkmaktadır. Eğer bunlar. kıyas olarak gösterilmiş iseler bu durumda her birisi iki kaziyye/önerme ve iki hükümden ibaret iki haberin bulunması zorunlu olur. Ayrıca bunlardan birisinin külli olması da zorunludur. Çünkü kaziyelerin/önermelerin kendisi olan haberler, muayyen mutlak küllî ve cüz'i kısımlarına ayrılıp bunların her birisi de ya olumlu bir hususu haber verme ya da bir olumsuzu haber verme kısımlarına ayrıldığı için. kıyasın kendisi olan bir misal verilmesi halinde onun genel bir haberi ve genel bir önermeyi kapsaması da zorunlu olur. İşte hükümlerinin ortaya çıkarılması. maksat olunan ve kendisi ile muayyen şeylerin akılda kıyas edilmediği sabit mesel/örnek budur. Eğer onun genelliği sözkonusu olmasaydı, irtibada bulunmak/kıyas etmek mümkün olmazdı. Çünkü hükmünün

568 İbn Abbas bu örneklendirmeyi Ahmed. I. 389: İbn Mace. 2650: Ebu Davud. 4559: İbn Hibban, 1528 -mevarid- Abdurrezzak. Mûsânnef. 17495'te kaydedilmiş merfu bir hadisi zikrettikten sonra söylemiştir.

belirtilmesi, maksat olarak gözetilen hususun genel önermenin dışında olması mümkündür.

Aynı şekilde bilinmesi gereken hususlardan birisi de şudur: Verilmiş olan misallerin ve kıyasların çoğunluğunda, gizli ve saklı olan iki önermeden birisidir. Diğer önerme ise açık ve bilinen bir husustur. Misal veren ve kıyası ortaya koyan bir kimse ise ancak bu gizli kaziyyeyi/önermeyi açığa çıkarmak ihtiyacındadır. Bu yolla da maksadın ne olduğunu -olumsuz önermede ve daha genel olan ve büyük önermenin kendisi olan açık önermede- fiilen ona yakın bulunan maksadı da öğrenmiş olur.

Hiç şüphesiz bir şey ne kadar genel olursa, akıl da onun birimlerinin çokça gidip gelmesinden ötürü aklî bakımdan daha iyi bilinir. Esasen sözün hayırlısı az olmakla birlikte, ifade ettiği anlam zengin olandır. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim'de verilmiş olan misallerden açık olan önerme sözkonusu edilmez. Çünkü onun sözkonusu edilmesi, sözü uzatır ve gereksiz bir yorgunluktur. Aynı şekilde her iki önermenin zikredilmesinden sonra, maksat olan sonucu zikretmek de sözü uzatmak sayılır.

Bu hususu, yüce Allah'ın: *"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, ikisinin de düzeni bozulup gitmişti."* (Enbiya, 22) buyruğu üzerinde ibretle düşünerek anlayalım. Bu delil, ne kadar güzeldir. Eğer hemen arkasından: *"Hâlbuki düzenleri bozulmadı. O halde her ikisinde de Allah'tan başka bir ilah yoktur."* denilmiş olsaydı, hiç şüphesiz kullanılan bu ifadeler, münezzel Kur'ân-ı Kerim'in belağatına yakışmayan gereksiz sözlerden olurdu. Bu gibi ifadeler, esasen akılda anlamların telif edilmesi kabilindendir. Bu da tıpkı isimlerin heca/alfabe harflerinden ve hat ile yazılırken meydana getirilmesine benzer. Bizler, küçük çocuğa hattı öğretecek olursak ona "be, sin, mim," harfleri birlikte "bismi" olur deriz. Eğer bunları akledip kavrayacak olursa, artık bundan sonra bizim ona harf harf okutmamız doğru olmaz. O taktirde sözün güzelliği de kaybolup gider. Hatta artık harflerden kelime oluşturmak iyice yer etmiş olur.

Nahiv Hocası da aynı şekilde "Muhammedun Rasûlullah: Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem), Allah'ın Rasûlüdür." cümlesinin (isim cümlesi olarak) mübteda ve haber olduğunu bilecek olursa, bu gibi ibareleri gördüğü her seferinde: Bu mübteda ve haberdir, dediği görülmez. O halde isimlerin lafız ve mana olarak harflerden oluşması, kelamın da isimlerden oluşması misallerin de kelamdan oluşması tür olarak aynı şeydir. Bundan ötürü kıyasları oluşturan kimseler, önce lafızların anlamı ile isimlerin kendileri demek olan manalar üzerinde söz

söylerler. Daha sonra da haber kaziyye/önerme ve hükümden ibaret isimlerden oluşan kelimelerin telifini/sıralanışını sözkonusu ederler. Sonra da kıyas, burhan, delil, âyet/belge ve alamet olarak bilinen, verilen misallerin oluşması hakkında konuşurlar. İşte bu, iyice fark edilmesi gereken hususlardandır. Şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'in kemalinin en büyük göstergelerinden birisi de onun verilen misallerde ve ortaya koymuş olduğu kıyaslarında, apaçık bilinen birinci önermeyi sözkonusu etmeyişidir. Bunun arkasından ise sözün başından itibaren onun maksat olarak gözettiği, bilinmiş olan neticeye dair haberi vermesidir. Hatta misalin verilmesi, misalin verilmesinden anlaşılanın ve onun öğretilmesinden sağlanılacak faydanın kendisini sözkonusu etmek sûretiyle de olabilir. İşte beyan budur. Burhan budur. Ayrıca zikredilmesine gerek olmayan hususların zikredilmesi ise boşuna bir yorgunluktur.

Aynı şekilde bilmek gerekir ki misallerin verilmesi ve kıyasın yapılandırılması; genel, özel, olumlu ve olumsuz çerçevesi etrafında döner durur. Çünkü genel yahut özel, olumsuz yahut olumlu olmayan hiçbir haber yoktur. Muayyen ve özel olanın sınırları bellidir. Cüzi olan da aynı şekilde özel fakat hazf edilmemiştir. Mutlak ise ya geneldir yahut özel anlamındadır.

Buna göre bu hususu bilmek isteyen kimsenin, "olumsuzluk ifadeleri ile genellik ifadeleri"ni bilmesi gerekmektedir. Çünkü bu, Kur'ân-ı Kerim'de en belağatlı bir düzen içerisinde yer alır.

Buna örnek: Soru kipi, ilk görünüşe aldanan kimseler tarafından ileri sürülen kıyasların kapsamına girmediğini düşünür. Çünkü böyle bir kipin kapsamına haber bildiren önermeler girmez. Çünkü bu (soru kipi), talep kipidir. Ama konuyu iyice düşünüp meseleyi öğrenecek olursa, Kur'ân-ı Kerim'in sorularının çoğunluğunun ya da onların birçoğunun inkâri istifham olduğunu görür. Eğer bu inkâri istifham şer'i bir inkâr ise bu, yermek ve yasaklamak anlamına gelir. Şâyet bu inkâr, varlığın ve gerçekleşmenin inkârı ise o taktirde nefyetmek ve olumsuz bulmak anlamını taşır. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Kendi yaratılışını unutarak bize bir misal getirip dedi ki: Çürümüş haldeki kemikleri kim diriltecek?"* (Yâsin, 78); *"Allah, size kendi nefislerinizden bir misal getirdi. Size rızık olarak verdiklerimizde elinizin altındaki kölelerinizin size ortak olup ... diğer ortaklarınızdan çekindiğiniz gibi onlardan da çekinmeyi kabul eder misiniz?"* (Rûm, 28) buyruklarında olduğu gibi. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Allah mı hayırlıdır yoksa (ona ortak koştukları) ortakları mı?"* (Neml, 59) Yine yüce Allah'ın, âyetleri/varlığının delillerinin belgelerini sayarken: *"Allah ile birlikte bir ilah mı var?"* (Neml, 60) buyruğu da böyledir. Yani bunları Allah ile birlikte ilah olan bir

başkası mı yaptı? Manası ise "bunları Allah'tan başkası yapmadı" şeklindedir. Yine yüce Allah'ın: *"Yoksa onlar bir şeysiz (yaratıcısız) mı yaratıldılar yoksa yaratanlar onlar mıdır?"* (Tur. 35) ve diğer buyruklar da böyledir.

İşte bizim bu zikrettiklerimiz. Kur'ân-ı Kerim'de gelen bu misaller. mana açısından misal verme tarzıdır. Bazen sözlükte mesel/misal vermek yahut verilen misal ifadesi. bir tür lafızlar içinde kullanılır. Böylelikle bundan, dilden anlaşılan şekliyle onun ifade ettiği anlam da anlaşılır. Ama böyle bir anlatımdan. Kur'ân-ı Kerim'deki misaller gibi hükme dair delil anlaşılmaz. Şöyle ki bir kimse, eğer nazım ya da nesir bir sözü onu söylemeyi gerektiren bir sebep dolayısıyla söylemiştir, sonra da yaygın bir şekilde kullanılarak sonunda o ilk anlama benzeyen her şey hakkında kullanılan bir tabir haline gelmiştir. Velev ki lafız, aslı itibariyle o iş hakkında ilk olarak kullanılmamış olsun. Bunun sonucunda o mesel olarak söylenen cümle, örf yoluyla özel anlamından genel anlama nakledilmiş olur. Tıpkı sadece kelimelerin nakledilmesi gibi. Bu da cümlede yapılan bir nakil (aktarım) dır. Arapların: "Ellerini bağladı", "ağzı da üfledi" sözleri. onların: "Bu cinâyeti/ suçu bizzat sen işledin." şeklindeki sözlerine paraleldir. Çünkü bu misal. ilk olarak bağlamakla ve üflemekle bir suç işleyen kimse hakkında kullanıldı. Sonra da genel bir mesel halini aldı. Yine Arapların: "Yazın sütü kaybettin." sözleri de: "Sen kusur işledin ve kararlı bir duruşun olmadı. Güç yetirebildiğin zamanda onun için gerekli olanı yapmadığından onu kaçırmış oldun." demeye benzer. Bu sözün aslı ise özel bir mana için söylenmiştir.

Aynı şekilde (عسي الغويدا أبؤسا)[569] yani "Sen dıştan güzel görünen bu şeyin kötü ve bayağı bir batınının olacağından mı korkarsın?" İşte bu da dilde ve hitapta sözkonusu olan bir tür beyandır. Bunu söyleyen kişinin hükmü ise delalet eden ibare ile beyanda bulunanın hükmü gibidir. Mananın bizatihi gerçek ya da bâtıl olması arasında bir fark yoktur. Çünkü o. bu meseli, böyle olmayan kişi hakkında da kullanabilir. Bu hususu. Kur'ân-ı Kerim'de örfi lafızların araştırıldığı türden araştırmak gerekir. Çünkü bu. lafzın manaya delaleti durumundadır. Yoksa ne mananın sıhhatine bakılır ne de hükmün delaletine. Buna göre yüce Allah'ın: *"Andolsun ki biz, bu Kur'ân'da insanlara her çeşit misalden örnek verdik. Andolsun, eğer onlara bir âyet getirsen, elbette kâfirler: Siz, ancak bâtıl şeyler uyduranlardansınız, diyecekler."* (Rûm. 58) buyruğundan da kasıt, bu değildir. O halde bu hususu iyice düşünecek olursak, lafzî ve manevî şüphe üzerimizden dağılıp gidecektir.

569 Burada zikredilen mesel'in Mecmau'l-Emsal. No: 2435'te: عسى الغُوَيْرُ أبْؤسا şeklindedir. Belki de şer. senin tarafından gelmiştir. anlamında kullanılır. (Çeviren)

Bu lügavî misaller, türlü türlüdür. Kur'ân-ı Kerim'de bu kabilden çeşitli olanları bulunmaktadır. Bu misallerde Kur'ân'ın lafzının ve nazmının belağatini, lafzî beyanının göz kamaştırıcılığını açıkça ilan etmektedir. Beyan ilmi ve Kur'ân'ın icazı alanında açıklama yapanlar, bu gibi hususlarda açıklamalarda bulunurlar. İnsanlar arasından bazıları, bir sözü ilk defa söyler ve sonraları bu bir mesel halini alır. Bazılarının söylediği bir sözü ise birisi onu bir mesel olarak söyleyinceye kadar da "bir mesel" halini almaz. Böylelikle bu sözü mesel olarak ilk kullanan kişi, o olur. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: *"El'âne hamiyel vatîs: İşte şimdi tandır ısındı (savaş kızıştı, anlamında.)"*[570] ve: *"Mis'aru harb: Bir savaş kızıştırıcısı"*[571] buyruğu vb. ifadeler böyledir.

Fakat inkâr anlamını ihtiva eden soru kipi halinde nefiy/olumsuzluk, aslında nefyin delilini de ihtiva eden bir nefiydir. Dolayısıyla onu geçersiz kılacak bir şey ile karşısına çıkmaya inkâr yoktur. Çünkü inkâr istifhamını, ancak beyanı apaçık olan bir husus nefyedebilir. Yahut da beyanının zahir olduğunu iddia eder. Bu durumda o misali veren kişi, ya istidlalinde ve kıyasında eksiklik yoktur yahut da bilmeyen birisidir. Bu da: *"Çürümüş oldukları halde kemikleri kim diriltecek?"* (Yâsîn, 78) diyen kimse gibidir.

Bu husus açıklık kazandığına göre, Kur'ân-ı Kerim'de verilmiş olan misallerin bazılarında "mesel" adının verildiği açıkça ifade edilir. Bazıları hakkında ise bu isim kullanılmaz.][572]

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾

21. "Ey insanlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki takva sahibi olasınız."

Tefsiri:

[Yüce Allah, birçok yerde bütün yaratılmışlara/insanlara kendisine ibadet etme emrini indirmiş bulunmaktadır. *"Ey insanlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki takva sahibi olasınız."* (Âyet 21) buyruğunda olduğu gibi.][573]

570 Müslim, 1775 numaralı hadisin bir bölümü.

571 Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), bunu Ebu Basir hakkında söylemiştir. Onunla ilgili olay, bilinen bir hadisedir. İleride kaynakları gösterilecektir.

572 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 56-59, 60-65.

573 el-Cevabu's-Sahîh, I, 387.

"Ey insanlar!" hitabının anlamı

[Genel isimler ile ilgili hükümler iki türlüdür:

1. O genelin birimlerinin her birisi hakkında sabit olan hükümler. Diğer birimin varlığının ya da yokluğunun varsayılması arasında hiçbir fark olmaz.

2. O birimlerin toplamı hakkında sabit olup bunların her birisinin varlığı diğeri için aynı hükmün sabit olmasında şart olanlar.

Birincisinin örneği yüce Allah'ın: *"Ey insanlar! Sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin."* buyruğu ile: *"Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman..."* (Maide, 6) buyruklarıdır.

İkincisine örnek ise yüce Allah'ın: *"Siz, insanlar için çıkartılmış en hayırlı bir ümmetsiniz."* (Al-i İmrân, 110); *"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık."* (Bakara, 143) buyruklarıdır.

Yaratmak, insanların her biri için sabittir. Onların her biri de ibadet ile, taharetle/abdestle muhataptır. Ama ümmet fertlerinden her bir kişi, vasat bir ümmet değildir. En hayırlı bir ümmet değildir.][574]

Vahdet-i Vücud Anlayışı Âyete Aykırıdır

[*"Ey insanlar! Sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin..."* buyruğu ile başlayan iki âyet-i kerimede şanı yüce Allah, yaratıcı Rabbe ibadet etmeyi emir buyurmaktadır. Ama o inkârcı melun kimselere göre ise Allah, bizatihi bu âyetlerin/birliğinin varlığının alametlerinin aynısıdır. Şanı yüce Allah ise insanlara kendisine eşler koşmasını yasaklarken onlara göre böyle bir şey tasavvur edilemez. Çünkü ona koşulan eşler, bizzat onun aynısıdır. Nasıl olur da O, kendi kendisinin eşi, dengi olabilirki? Ayrıca O'na koşulan eşlere ibadet edilenler, esasında O'ndan başkasına ibadet etmiş olmazlar(mış.)][575]

Bakara, 21-22. Âyetlerde Allah'ın Varlığına İki Delil Vardır: İhtirâ' Delili ve İnâyet Delili

[Her iki delaleti bir arada ihtiva eden âyet-i kerimeler de aynı şekilde pek çoktur. Hatta çoğunluğu onlar teşkil eder. Yüce Allah'ın: *"Ey insanlar! Sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin ki takva sahibi olasınız."* buyruğundan itibaren: *"Artık siz de bildiğiniz halde Allah'a eşler koşmayınız."* (Âyet

574 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXXI, 127-128.

575 Mecmû'u'l-Fetâvâ, II, 357. İbn Teymiyye'nin bu sözleri, Vahdet-i Vücudu benimseyenlere (İbn Arabi taraftarlarına) reddiyesi sadedinde geçmektedir.

21-22) buyruğuna kadar buyruklarda geçen: *"Sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin ki takva sahibi olasınız."* buyruğu ile ihtirâ' (yoktan var edip icad etme) delaletine dikkat çekilmektedir.

Yüce Allah'ın: *"O ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı."* buyruğu ile de inâyet deliline dikkat çekilmektedir.][576]

Yalnızca Allah'a ibadet etmek ve tevekkül ile birlikte kullanılması

[İbadet lafzı tek başına kullanıldığı taktirde tevekkül de onun kapsamına girer. Çünkü o da yüce Allah'a ibadetin bir bölümüdür. Yüce Allah'ın: *"Ey insanlar! Rabbinize ibadet edin."* buyruğu ile: *"Ben cinleri de insanları da ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."* (Zâriyât. 56) buyruğu da buna örnektir. Eğer bununla birlikte tevekkül de sözkonusu edilmiş ise o taktirde tevekkül de özel olarak emredilmiş demek olur.][577]

Tevhidin başlangıç noktası ve nübüvvet

[Hak din olan İslâm dini. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaksızın bir ve tek olarak ibadet etmek ve onun rasûllerini tasdik etmektir. Nitekim "Eşhedu en lâ ilahe illallah...: Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şehadet ederim. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in de onun kulu ve Rasûlü olduğuna şehadet ederim." sözümüz de bunu göstermektedir. Şanı yüce Allah, bu iki temel esası birçok yerde bir arada zikretmektedir. Yüce Allah'ın: *"Ey insanlar! Sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin ki takva sahibi olasınız. O ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı."* (Âyet 21-22) Yüce Allah, bu buyruklarında söze tevhid ile başlamakta, sonra da: *"Eğer kulumuza kısım kısım indirdiğimizden şüphe içinde iseniz."* (Âyet 23) buyurmaktadır. Al-i İmrân Sûresi'nin baş taraflarında da: *"Allah, ... ondan başka hiçbir ilah yoktur, diridir ve kayyumdur."* (Al-i İmrân. 2) buyurduktan sonra *"O, sana Kitab'ı hak ile ondan öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. Tevrat'ı ve İncil'i de indirdi. Bundan önce insanlara (birer) yol gösterici olarak (indirdi.) Furkanı da indirdi."* (Al-i İmrân. 3-4) buyurmakta ve önce tevhidi zikrettikten sonra Kitab'ın indirilmesini de ihtiva eden nübüvveti sözkonusu etmektedir.][578]

576 Beyanu Telbisi'l-Cehmiyye, I, 174.
577 Camiu'r-Resail, I, 91.
578 er-Reddu Ale'l-Ehnâi, 201.

İbadet ve takva ilişkisi

Yüce Allah: *"Ey insanlar! Sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin ki takva sahibi olasınız."* buyurmaktadır. Onun: *"ki takva sahibi olasınız"* buyruğu, *"Rabbinize ibadet edin."* buyruğu ile alakalıdır. Umulur ki O'na ibadet etmeniz sûreti ile takvayı elde edebilirsiniz, demektir. Nitekim yüce Allah: *"Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı, takva sahibi olasınız diye."* (Bakara. 178) buyruğu da böyledir. Bu buyruğun, yüce Allah'ın: *"Ben, cinleri de, insanları da ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."* (Zâriyât. 56) buyruğu gibi olduğunu ve anlamın "Takva sahibi olmanız için yarattı." olduğunu söyleyenlerin bu görüşü zayıftır. Çünkü Allah, kendilerine, kendisi için yaratılmış olduğu ibadeti yapmalarını emretmiştir. O zikredilen âyette kendisinin belirttiği gibi. Eğer denilen anlamı kastetmiş olsaydı: "Bana ibadet etmeleri için" buyurduğu gibi "takva sahibi olmaları için" demeli idi. Hâlbuki o: "... *ki takva sahibi olasınız."* buyurmaktadır.[579]

O, bir şeyi âkıbetini ümid ederek yapmaz. Çünkü O, âkıbetleri bilendir. Ama O, kullarına kendileri için umdukları âkıbeti dolayısıyla bir şeyi yapmalarını emreder. Nitekim yüce Allah: *"Ona yumuşak söz söyleyin. Umulur ki öğüt alır yahut korkar."* (Tâhâ. 44) İkisi (Mûsâ ve Harun aleyhimesselâm) da onun öğüt almasını ve korkmasını ümid ederek ona bu sözleri söylediler. Yoksa Allah onun öğüt almayıp korkmayacağını bildiği halde böyle bir şeyi umduğu manasına değildir.

Şanı yüce Allah da: *"Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki takva sahibi olasınız."* buyurmuştur. Öncekilerin de, sonrakilerin de yaratılışından istenen amacın, onların (tamamının) takva sahibi olmalarının kastedilmiş olması doğru olamaz. Aksine her bir insandan ayrı ayrı O'na ibadet etmesi istenmiştir. İsterse kendisinden başkaları O'na ibadet etmesin. Dolayısıyla buna dair gösterilmesi gereken gerekçe...[580] ... sizi ve sizden öncekileri yaratan... olmalıdır.

Yüce Allah'ın: *"Rabbinize ibadet edin."* buyruğu, ibadeti ona ihlâsla yapın, demektir. Çünkü Yûsuf ile ilgili buyruğunda belirtildiği gibi bu, takvalı olmaya sebeptir: *"Ondan fenalığı ve fuhşu giderelim, diye böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır."* (Yûsuf. 24) Bir başka yerde yüce Allah: *"Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve münkerden alıkor."* (Ankebût. 45) buyurmaktadır. Yine yüce Allah: *"Aralarından ihlâsa erdirilmiş kulların müstesna."* (Sâd. 83) buyurmaktadır.

579 Burada bütün (yazma) nüshalarda boşluk var.

580 Bütün nüshaların kenarında: "Asıldan bir varakın üçte ikisi düşmüştür." ibaresi yer almaktadır.

Bununla Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kullarını şeytanın azdıramayacağını, onun ancak Allah'a ortak koşanları azdırıp baştan çıkaracağı açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim yüce Allah: *"Onun hakimiyeti, ancak kendisini dost edinip de onu Allah'a ortak koşanlar üzerinedir."* (Nahl, 100) ve: *"Biz, şeytanları iman etmeyenlerin velileri kıldık. Onlar bir hayâsızlık yapsalar..."* (A'râf, 27-28) buyurmaktadır.][581]

Sünnette "endâd: Allah'a koşulan eşler" anlamına dair buyruklar

[Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde ifade edildiğine göre Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e: En büyük günah hangisidir, diye sorulmuş o: "Allah'a, seni yaratan o olduğu halde bir eş (nidd) koşmandır." buyurdu.[582]

Nidd ise benzer, eş demektir. Yüce Allah da: *"Artık siz de bildiğiniz halde Allah'a eşler koşmayınız."* (Âyet 23) buyurmaktadır. Bir başka yerde de: *"Onlar, Allah'a, onun yolundan saptırmak için eşler (endad) koştular. De ki: (Şimdilik) faydalanadurun. Varacağınız yer şüphesiz ateş olacaktır."* (İbrahim, 30) buyurmaktadır. Buna göre Allah'a hakkı olan uluhiyet ve rububîyette yarattıklarından herhangi bir eş koşan kimse, ümmetin icmaı ile kâfir olmuş olur.][583]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Artık siz de bildiğiniz halde Allah'a eşler koşmayın."* buyurmaktadır. Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde İbn Mesud'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Ey Allah'ın Rasûlü! En büyük günah hangisidir, dedim. O: Allah'a, O seni yaratmış olduğu halde eş (nidd) koşmandır, buyurdu. Sonra hangisidir, dedim. O: Seninle beraber yemek yiyecek korkusu ile çocuğunu öldürmendir, buyurdu. Sonra hangisidir, dedim. O: Komşunun hanımı ile zina etmendir, buyurdu." Şanı yüce Allah da Rasûlü'nün söylediklerini tasdik etmek üzere: *"Onlar ki Allah ile birlikte başka bir ilaha ibadet etmezler. Hak ile olması dışında Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı canı da öldürmezler. Zina da etmezler. Kim, bunları işlerse cezaları ile karşılaşır."* (Furkan, 68) buyurmaktadır.][584]

"Nidd/eş" anlamına dair:

[*"O halde Allah'a eşler koşmayın."* Allah'ın hiçbir sıfatının ne eşi ne de benzeri vardır. Onun sıfatlarından yaratılmışlarda hiçbir şey (sıfat) bulunmaz.][585]

581 el-İstiğase, 133-134.
582 Buhârî, XIII, 491 -Fethu'l-Bârî-; Müslim, 86.
583 Mecmû'u'l-Fetâvâ, I, 88.
584 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVII, 338-339.
585 Mecmû'u'l-Fetâvâ, V, 28; Der'ut Tearuz, II, 42.

"*Kulumuz*"un anlamı:

[*"Şu da bir gerçek ki Allah'ın kulu ona ibadet etmek için kalktığı zaman."* (Cin, 19); *"Eğer kulumuza kısım kısım indirdiğimizden şüphe içinde iseniz."* (Âyet 23) ve: *"Kulunu geceleyin ... götüren (Allah) münezzehtir."* (İsra. 1) buyurmaktadır. Burada "kulu"ndan maksat ise kendisine ibadet eden, emrine itaat edendir.][586]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Kur'ân-ı Kerim'de "el-abd" lafzı, Allah'a ibadet edenleri kapsar. Allah'a ibadet etmeyen kullar için ise "onun abdi: Abduhu" lafzı kullanılmaz. Nitekim yüce Allah: *"Benim gerçek kullarım üzerinde senin hakimiyetin yoktur."* (İsra, 65) buyurmaktadır. Yüce Allah'ın: *"Azgınlar arasından sana uyanlar müstesna."* (Hicr, 42) buyruğuna gelince buradaki, müstesna müfessirlerin ve ilim adamlarının çoğunluğunun belirttiği gibi 'munkatı' bir istisnadır.[587]

Yüce Allah'ın: *"Allah'ın kullarının kendisinden içtikleri ve diledikleri gibi akıttıkları bir pınar."* (İnsan, 6); *"Rahman'ın kulları yeryüzünde ağır ve vakur yürürler."* (Furkan, 63); *"Kulum Davud'u da an."* (Sâd, 17); *"O ne güzel kuldu. Çünkü o, (Allah'a) çokça dönen idi."* (Sâd, 30); *"Kulumuz Eyyub'u da an."* (Sâd, 41); *"Kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an."* (Sâd, 45); *"Orada kullarımızdan bir kul buldular."* (Kehf, 65); *"Geceleyin kulunu yürüten ... (Allah) münezzehtir."* (İsra, 1); *"Şüphesiz o, çokça şükreden bir kuldu."* (İsra, 3); *"Eğer kulumuza kısım kısım indirdiğimizden şüphe içindeyseniz."* (Âyet 23); *"Kuluna vahyettiği şeyleri vahyetti."* (Necm, 10); *"Şu da bir gerçek ki Allah'ın kulu, O'na ibadet etmek için kalktığı zaman."* (Cin, 19); *"Hak ve bâtılı ayıranı (Furkan'ı) âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna indiren (Allah), ne yüce, ne mübarektir."* (Furkan, 1) vb. buyruklar pek çoktur.][588]

"Şâhitleriniz"in Anlamı

[Bakara Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: *"Eğer kulumuza kısım kısım indirdiğimizden şüphe içindeyseniz, haydi sizde onun türünden bir sûre getirin. Allah'tan başka şâhitlerinizi de (yardıma) çağırın. Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz."* (Âyet 23) Yani sizin lehinize şâhitlik edecek ve bu Kitab'ın Allah tarafından gönderilmediği hususunda sizinle aynı kanaati paylaşacak herkesi çağırın. Bu Kitab'ın Allah tarafından indirildiğini kabul etmeyen herkesi davet edin.

---

586 Mecmû'u'l-Fetâvâ, I, 503

587 Munkatı istisna, kendisinden istisna yapılan ile istisna edilenin aynı türden olmadığı hallerdeki istisnadır. (Çeviren)

588 Mecmû'u'l-Fetâvâ, I, 43-44.

Bu, Kur'ân'a iman etmeyen ve Kur'ân'a iman etmekle birlikte şüphe ve tereddüt içerisinde kalan her bir kişiyi aciz bırakan bir meydan okumadır. Çünkü herkes, bu Kitab'ın Allah tarafından geldiğini bilmektedir. Medine'de inmiş bir sûre olan Bakara Sûresi'ndeki bu meydan okuma, Yunus ve Hud Sûresi'ndekinden sonradır. Bundan dolayı burada: *"Eğer şüphe içinde iseniz."* buyurduğu halde öbür sûrelerde: *"Yoksa onlar, onu kendiliğinden uydurdu mu, diyorlar."* (Yunus, 38) buyurmuştur. Bakara Sûresi'ndeki bu buyruk, şüphe içerisinde olan herkese bir meydan okumadır. Yunus Sûresi'ndeki buyruk ise yalanlayıcı herkese bir meydan okumadır. Bundan dolayı Yunus Sûresi'nde *"Çağırabileceğiniz kimseleri çağırın."* (Yunus, 38) buyrulmaktadır. O ise daha beliğdir.

Bu buyrukta, "şâhitleriniz" denilmiştir. Bazı müfessirler ise "Şâhitleriniz, ilahlarınız demektir." derken, bazıları "Sizin getirdiklerinizin de Kur'ân'ın bir benzeri olduğuna tanıklık edecek kimseler (getirin) demektir." demişlerdir.[589]

Doğrusu ise onların şâhitlerinin İbn İshak'ın, İbn Abbas'tan bilinen isnadı ile zikrettiği gibi kendi lehlerine şâhitlik edecek şâhitleridir. İbn Abbas dedi ki: Sizin üzerinde bulunduğunuz bu yolda, size yardım edecekler arasından çağırabildiğiniz bütün şâhitleri çağırın.[590]

Süddî, Ebu Malik'ten: Allah'tan başka şâhitleriniz yani ortak koştuklarınızı (çağırın), dediğini nakletmektedir.[591] Şüphesiz bunlar, eğer Kur'ân'dan yana bir şüphe içerisinde iseler. Kur'ân'a karşı benzerini meydana getirmeyi düşünebilen kimselerdir. Fakat bu Kitab'ın Allah'tan geldiğine kesin inanan bir kimsenin, ona karşı benzer bir söz ortaya koyma maksadını gütmesi, imkânsız bir şeydir. Çünkü o, bütün yaratılmışların bundan aciz olduklarını bilir. Ayrıca yüce Allah, göstermiş olduğu mucizeler yoluyla Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in lehine şâhitlikte bulunmuştur. O halde siz, lehinize şâhitlik edecek kimseleri çağırın. Allah'tan başka tanıklık eden bu gibi kimseler ise Allah'ın tanıklık ettiği şeye tanıklık etmezler. Dolayısıyla onların tanıklıkları, Allah'ın tanıklıklarına zıttır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Fakat Allah, sana indirdiği ile şâhitlik eder ki O, bunu kendi ilmi ile indirmiştir. Melekler de (buna) şâhitlik eder."* (Nisa, 166) yine yüce Allah: *"De ki: Benimle sizin aranızda bir şâhit olarak Allah ve yanında Kitab'ın bilgisi bulunanlar yeter."* (Rad, 43) buyurduğu gibi bir başka yerde de:

589 İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 51'de üç görüş zikretmektedir.
590 İbn Hişam, Siret, II, 176; İbn Cerir, I, 166; İbn Ebu Hâtim, Tefsiru Sûretü'l-Bakara, No: 241.
591 İbn Ebu Hâtim, No: 242.

"Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmadığına, adaleti ayakta tutarak şâhitlik etti. Melekler de, ilim sahipleri de (buna şâhitlik ederler.)" (Al-i İmrân. 18)][592]

"Yapmadınız" ve "Yapamayacaksınız"ın Tefsiri

[Daha sonra yüce Allah, hicretten sonra tekrar meydan okudu ve Medenî bir sûre olan Bakara Sûresi'nde: *"Eğer kulumuza kısım kısım indirdiğimizden şüphe içindeyseniz, haydi siz de onun türünden bir sûre getirin. Allah'tan başka şâhitlerinizi de (yardıma) çağırın, eğer doğru söyleyen kimseler iseniz."* (Âyet 23) buyurduktan sonra: *"Fakat bunu madem yapamadınız -hiçbir zaman da yapamayacaksınız- o halde tutuşturucusu insanlarla taşlar olan ve kâfirler için hazırlanmış bulunan o ateşten sakının."* buyurmaktadır. Bu buyruğunda da iki hususu zikretmektedir:

1) Yüce Allah: *"Fakat bunu madem yapamadınız- hiçbir zaman da yapamayacaksınız- o halde ... o ateşten sakının."* buyruğunda şunları söylemektedir: Siz, bunu yapamadığınıza göre onun hak olduğunu da bildiniz demektir. O halde onu yalanlamaktan yana Allah'tan korkun. O taktirde, yalanlayıcıların tehdit olunduğu azap gelir etrafınızı kuşatır. Bu, onun kavmini hikmetle davet etmesinden sonra Rabbinin yoluna güzel öğütle çağırmasıdır. Onlarla en güzel olan yolla mücadele etmek de işte budur.

2) Yüce Allah'ın: *"Hiçbir zaman da yapamayacaksınız."* buyruğundaki "len" edatı istikbali nefyeder (olumsuz gelecek.) Böylelikle onların gelecek zamanda da onun benzeri bir sûreyi ortaya koyamayacaklarına dair bir haber verdiği sabit olmaktadır. Nitekim bu hususu, daha önceden de haber vermiş bulunmaktadır. Ayrıca Mekkî bir sûre olan ve başlangıcında -hem Kur'ân nassı ile hem mütavatir haber ile kendisi Mekke'de bulunuyor iken- İsra'dan söz ederek başlayan ve kendisinde Mekke'deki kâfirlerle hitaplarının sözkonusu edildiği Mekkî bir sûre olan Subhan/İsra Sûresi'nde buna şu buyruklarıyla açıklık getirmektedir: *"De ki: Andolsun bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek için insanlar ve cinler bir araya toplansalar, birbirine yardımcı olsalar dahi yine benzerini getiremezler."* (İsra. 88)

Böylece bu verdiği haberi ile bütün yaratılmışları kapsamakta, onların benzerini meydana getirmekten aciz olduklarını ortaya koymakta ve kesinlikle şunu ifade etmektedir: Hepsi bir araya gelecek olsalar dahi, bu Kur'ân'ın bir benzerini meydana getiremezler. İsterse bu maksatla birbirlerine yardımcı olsunlar, birbir-

---

592 en-Nubuvvât, 216-217.

lerini desteklesinler. İşte bu meydan okuma ve bu çağrı, bütün yaratılmışlara yapılmıştır. Bu çağrıyı, Kur'ân'ı işiten herkes işitmiş, özel, genel herkes bunu bilip tanımış ve bununla birlikte onların bir benzerini ortaya koyamadıklarını da hatta benzeri bir sûreyi dahi yapamadıklarını bilmiştir. Peygamber olarak gönderildiği günden bugüne kadar da durum böyle devam etmektedir. Bununla birlikte onun peygamber olarak gönderilmesinden önce bütün insanlar kâfirdi. Peygamber olarak gönderildikten sonra ise ona ancak az miktarda kişinin tâbi olduğu da bilinmektedir.][593]

"Takvalı Olun/Allah'tan Korkun, Sakının"ın Tefsiri

[*"O halde tutuşturucusu insanlarla taşlar olan o ateşten sakının."* (Âyet 24); *"Kâfirler için hazırlanmış olan o ateşten de sakının."* (Al-i İmrân. 131) Takva/sakınmak, emrolunanı yapmak ve yasaklanmış olanı terk etmek sûretiyle sakınılan şeyden korunmak demektir. Takva, birinci husus ile (emrolunanın yapılması ile) daha çok olur. Buna "takva" denilmesinin nedeni ise emrolunanın terk edilip, yasaklanmış olanın işlenmesinin, Allah'ın yermesinden, gazabından ve azabından emin olmaya sebep teşkil etmesidir.[594] Bunu yapmaya iten, günaha düşmek korkusudur. Bu ise faydalı olmakla birlikte, terk edilmesinde zarar bulunmayan işlerden farklıdır. Çünkü bu şekilde olan işler, kişinin yapmak ve yapmamak hakkına sahip olduğu "müstehap" işlerdir. Sözü edilen o hususları "takva" adı ile anması, bunun gerekliliğini beyan etmek ve takvayı terk etmek halinde kişinin azaba maruz kalacağını açıklamak içindir.][595]

"... ve O Birbirinin Benzeri Olarak Kendilerine Getirilir" Buyruğunun Tefsiri

[Nitekim İbn Abbas dedi ki: Cennette bulunanlardan dünyada olanlar, sadece isimlerdir. Bunu, Ameş, Ebu Zabyân'dan, o İbn Abbas'tan diye rivâyet etmiştir.[596] Bunu, birçok kişi rivâyet etmiştir ki, bunlardan birisi de Muhammed b. Cerir et-Tâberî olup bunu, yüce Allah'ın: *"O birbirinin benzeri olarak kendilerine getirilir."* (Âyet 25) buyruğunun tefsirinde rivâyet etmiş bulunmaktadır.][597]

593 el-Cevâbu's-Sahih, V, 425-427.

594 "Buna 'takva' denilmesinin nedeni ise .... sebep teşkil etmesidir." ibaresi, tercümesini yapmakta olduğumuz metinde de, alıntının yapıldığı Mecmû'u'l-Fetâvâ'da da aynen böyledir. Ancak doğrusunun, bu ibarede anlatılan mananın tam aksi olduğu açıktır. (Çeviren)

595 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XX, 135.

596 Rivâyeti, İbn Cerir, I, 174; İbn Ebu Hâtim, Bakara, No: 261'de zikretmektedir.

597 Mecmû'u'l-Fetâvâ, V, 347; Der'u Tearuzi'l-Akli ve'n-Nakl, VI, 124.

ٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مِيثَٰقِهِۦ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن
يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Onlar ki Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte onlar zarara uğrayanların tâ kendileridirler."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah buyurdu ki: *"O, bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz. Onlar ki Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler."* (Âyet 26-27) Yüce Allah, onları, ahdini bozmaları ve bitiştirilmesini emrettiklerini kesmeleri dolayısıyla yermiş olmaktadır. Çünkü vacip olan bir şey, ya şeriat ile vacip olur yahut da kişinin kendi iradesi ile akledip bağlandığı şart ile olur.][598]

Bu âyet-i kerimedeki "Fasıklar"ın Anlamı:

[Bunun aksi, yüce Allah'ın: *"O, bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz."* (Âyet 26) buyruğudur. Yani onunla (verilen örnek sebebiyle) sapıtan herkes bir fâsıktır. Bu da ondan dolayı sapıtanlara bir yergidir. Böyle bir kişi, fâsık olur. Bundan önce fâsık olduğu anlamında değildir. Bundan dolayı Sad b. Ebu Vakkas, bunu, Hâricîler hakkında yorumlamış[599] ve onlara "fâsıklar" demiştir. Çünkü onlar, Kur'ân sebebiyle sapıtmışlardır. Buna göre Kur'ân sebebiyle sapıtan herkes, bir fâsıktır.][600]

Merhum dedi ki: [Sad b. Ebu Vakkas da -ki o Ali (radıyallâhu anh)'tan sonraya kalanların en faziletlilerinden ve (Ömer (radıyallâhu anh)'tan sonraki halifeyi belirlemek üzere görevlendirilmiş) Şûrâ ehlinden birisi idi. Fitneden ayrı kalmış ve ne Ali ile birlikte ne de Muaviye ile birlikte savaşa girmişti- bununla birlikte o, Hâricîler hakkında açıklamalar yapmış olanlardan birisi olup yüce Allah'ın: *"Onunla fâsıklardan başkasını saptırmaz..."* (Âyet 26-27) buyruğunu onlar hakkında tevil etmiştir.][601]

598 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXIX. 142.
599 Kaynakları daha önce gösterildi.
600 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 588.
601 en-Nubuvvât. 131. Sad b. Ebu Vakkas'ın sözünün kaynaklarıda daha önce gösterilmiş bulunmaktadır.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Selef arasından Hâricîleri vb. fâsık diye nitelendirenler vardır. Nitekim Sad b. Ebu Vakkas'ın onlar hakkında yüce Allah'ın: *"Onunla fâsıklardan başkasını saptırmaz..."* (Âyet 26-27) buyruğunu "Onlar hakkındadır." diye açıklamıştır. Onun maksadı da bu olabilir. Özellikle insanlar fırkalara ayrılmış ise ve kendisi için ve arkadaşları için başkanlığı talep eden kimselerden ise (o fâsıklardan, diye nitelendirilir.)][602]

Yine İbn Teymiyye dedi ki: [Bu yerilmiş tür hakkında *"Allah, bununla birçoğunu saptırır ve çoğunu da hidâyete eriştirir. O, bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz. Onlar ki Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler."* (Âyet 26-27) hakkındaki buyrukları gibidir. Onların sapmalarından önce fâsık olmaları gerekmez. Aksine onu işitip yalanlayan bir kimse, fâsık ve sapık bir kimse olur. Sad b. Ebu Vakkas ve başkaları da, Hâricîler gibi çeşitli hevaların peşinden giden kimseleri de bu âyetin kapsamına sokmuştur. Sad (radıyallâhu anh) da: *"Fasıklar"* kimlerdir, der ve *"Onlar ki Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler."* (derdi.) Ali, Sad ve onların dışında ashabdan olanlar, onları (Hâricîleri) tekfir etmiyordu.

Bununla birlikte Sad, onları bu âyetin kapsamına sokmuştur. Çünkü yüce Allah: *"Onunla fâsıklardan başkasını saptırmaz."* buyurmuştur. Kendileri ise kelimeleri yerlerinden tahrif ettikleri ve Allah'ın muradından başka şekillerde onu tevil ettikleri için, onunla sapmış oldular. Bunun yerine onun müteşabihine yapıştıkları halde, muhkem buyruklarından ve Allah'ın Kitab'ından muradını beyan eden sabit sünnetinden yüz çevirdiler. Böylelikle yüce Allah'ın Kitab'ındaki muhkem buyruklara muhalefet etmeleriyle beraber, sünnete ve Ashab-ı Kiram'ın icmaına da muhalefet ettiler.

Bundan dolayı Selef'ten pek çok kimse, *"Ama kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak ve onu tevil etmeye kalkışmak için onun müteşabih olanına uyarlar."* (Al-i İmrân, 7) buyruğu ile *"O dinlerini parça parça eden ve fırkalara ayrılanlar..."* (Rûm, 32) buyruğunun kapsamına sokmuşlardır.[603]

602 Minhâcü's-Sünne, V, 250

603 Âyet-i kerimenin Hariciler hakkında yorumlandığını Ebu Umame'den merfu olarak fakat bir parça zayıf bir sened ile zikretmiş bulunmaktadır. Ancak doğrusu bu hadisin Ebu Umame'ye mevkuf olduğudur. Nitekim tefsirinde İbn Kesir el-Mişkat (tahkikinde) Elbanî bu kanaattedir. Buna dair etraflı açıklamalar ise ed-Durru'l-Mensûr, II, 4; İbn Ebu Hâtim, Tefsir, Âl-i İmrân, s. 60-62; İbn Hişam, .Siret, II, 208.

Buna dair geniş açıklamaların yapılacağı yer ise burası değildir.][604]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şüphesiz Hâricîler, Kur'ân-ı Kerim'in uyulmasını emretmiş olduğu sünnete aykırı durdular ve Kur'ân-ı Kerim'in kendilerini veli/dost. yönetici edinmeyi emretmiş olduğu müminlerin kâfir olduklarını söylediler. Bundan dolayı Sad b. Ebu Vakkas, şu âyeti onlar hakkında yorumlamıştır: *"Onunla fâsıklardan başkasını saptırmaz..."* (Âyet 26-27) Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerim'in müteşabih buyruklarına uymaya ve onu, anlamını bilmeksizin, ilimde yeterli derinliğe sahip olmaksızın, sünnete uymaksızın, Kur'ân-ı Kerim'i anlayan Müslüman cemaate başvurmaksızın doğru olmayan şekilde tevil ettiler.][605]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Onlar ki Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar."* (Âyet 27) buyruğu ile şanı yüce Allah, bağlı kalmaları hususunda kendilerinden ahit alınmış olduktan sonra, Allah'ın yerine getirmelerini emretmiş olduğu ahdini ilan etmektedir. Böylelikle bu buyrukta hem ahit olarak verilmiş hem de misak (antlaşma) olarak verilmiş her iki tür de bu buyruğun kapsamına girmiş olmaktadır.][606]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar."* buyruğu da sözü edilen kimselerin zıttı ise Allah'ın ahdini tastamam yerine getiren ve antlaşmalarını bozmayan kimselerdir. Yüce Allah'ın: *"Hani Allah, nebilerden: Size verdiğim kitap ve hikmetten sonra size beraberinizdekini doğrulayıcı bir peygamber gelince ona mutlak iman edecek ve yardım edeceksiniz, diye söz aldığı zaman kabul ettiniz mi ve bu ağır yükümü alıp yüklendiniz mi, demişti. Onlar da kabul ettik, demişti."* (Al-i İmrân. 81) buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas dedi ki: Allah, gönderdiği her nebiden muhakkak ahit almıştır: Eğer kendisi hayatta iken Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderilecek olursa, mutlaka ona iman edip yardım edecekler. Ayrıca ona, ümmetinden de şu şekilde bir ahit almasını emir buyurmuştur: Kendileri hayatta oldukları halde

Rûm Sûresi'nin 32. âyeti kerimeyi Tâberî ve Beğavî'nin (genel olarak) bid'at ehlini yermek hakkında sözkonusu ettiklerini görüyoruz. Yüce Allah en iyi bilendir.

604 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 173.

605 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XIII. 120.

606 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XX. 156.

Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderilirse, mutlaka ona iman edecekler ve mutlaka ona yardım edeceklerdi.[607]][608]

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ
فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

29. "Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip de onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur. O, her şeyi çok iyi bilendir."

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: *"Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan ... O'dur."* buyruğunda hitap bütün insanlaradır. Çünkü burada sözün başı *"Ey insanlar! ... Rabbinize ibadet edin."* (Âyet 21) buyruğudur. Bu delalet şeklinde gelince şanı yüce Allah, yeryüzünde bulunanların hepsini insanlar için yaratmış olduğunu -lam harfi ile onlara izafe etmek sûretiyle- haber vermektedir. Lam harfi ise izafet bildiren bir harftir. Ayrıca bu, muzafın kendisine izafe olunana özel olmasını ve kendisi için uygun olan yoldan onu hak etmesini gerektirir. Bu anlam, onun kullanıldığı bütün yerler hakkında geneldir. Arapların: Mal, Zeyd'e aittir. Eğer, ata aittir, vb. ifadeleri, bunun gibidir. O halde insanların, yeryüzünde bulunanların hepsi üzerinde imkân ve iktidara sahip kılınmaları ve bunların, onların mülkiyetine verilmiş olması gerekmektedir. Bu da Allah'ın bir lütfu ve bir nimetidir. Fakat bütün bunlar arasından bazı şeyler hakkında özel hüküm vardır ki, bunlar da "el-Habais" diye bilinir. Buna sebep ise bunların, onların dünya hayatlarında veya ahiretlerinde kendilerine fesat getirmek durumunda olmalarıdır. Bunların dışında geri kalanlar ise âyetin gereği olarak mübah kalmıştır.][609]

"İstivâ"nın Anlamı

[Muhyisünne lakaplı Ebu Muhammed Beğavî Hüseyin b. Mesud el-Ferra, tefsirinde dedi ki: "Sonra göğe yönelip (istivâ edip) buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas ve Selef müfessirlerinin çoğunluğu "Semaya yükseldi." diye açıklamışlardır. el-Ferra, İbn Keysan ve nahivcilerden bir topluluk da: Semayı yaratmaya

607 Bunu, İbn Abbas'tan İbn Cerir et-Tâberî, III, 331'de ve İbn Abbas'tan ve başkalarından zikretmiş bulunmaktadır.

608 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XX, 158.

609 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXI, 535-536.

yöneldi demektir, diye açıklamışlardır. Bunun "kastetti" anlamında olduğu da söylenmiştir.[610]

İbnu'l-Cevzî'nin, tefsirinde zikrettiği de budur. O: *"Sonra semaya yöneldi."* yani semaya yöneltmeyi kastetti.[611]

Aynı şekilde o emrinin gelmesi sûretiyle bunu tefsir edenin görüşünü de, istivâ lafzını tevil edenin görüşünü de tercih etmektedir. Bu hususu başka kitaplarda da zikretmektedir.[612] Ve İbn Akil'in bazı görüşlerine muvafakat ederek şunları söylemektedir: İbn Akil'in bu hususta değişik görüşleri ve görüşünün, ictihadının farklılık arz ettiği birtakım eserleri de bulunmaktadır.

Beğavî, yüce Allah'ın: *"Sonra Arşa istivâ etti."* (A'râf. 54) buyruğunu açıklarken şunları söylemektedir. el-Kelbî ve Mukatil, "istikrar etti"; Ebu Ubeyde de "yükseldi" diye açıklamışlardır. Mutezile ise istivâyı "istila etmek" ile tevil etmişlerdir.

Ehli sünnet ise şöyle derler: Arşın üzerinde istivâ etmek, Allah'ın keyfiyetsiz bir sıfatıdır. Bir kimsenin buna iman etmesi ve bu hususta ilmi Allah'a havale etmesi gerekir. Bir adam, Malik b. Enes'e yüce Allah'ın: *"Rahman Arşa istivâ etti."* (Tâhâ. 5) buyruğuna dair "Nasıl istivâ etti?" diye sormuş. Malik, bir süre başını önüne eğdirdikten sonra kaldırarak ona bakmış ve: "İstiva, bilinmeyen bir şey değildir. Keyfiyeti ise akıl ile kavranılamaz; buna inanmak da vaciptir. Buna dair soru sormak, bir bid'attir. Benim kanaatime göre sen, ancak bir delalet ehlisin." demiş ve sonra da adam verdiği emir üzerine dışarı çıkarılmış.

(Beğavî) devamla dedi ki: Süfyan es-Sevri'den, Evzâî'den, Leys b. Sa'd'dan, Süfyan b. Uyeyne'den, Abdullah b. el-Mübarek'ten ve bunların dışında ehli sünnet alimlerinden müteşabih sıfatlar hakkında gelmiş olan bu âyetler hakkında: Siz, bunları herhangi bir keyfiyet sözkonusu olmamak şartıyla geldikleri gibi geçiriniz, demişlerdir.[613]

Yüce Allah'ın: *"Onlar, buluttan gölgeler içinde Allah'ın ... Geliverme-sinden ... Başkasını mı bekliyorlar."* (Bakara. 210) buyruğu hakkında da şunları

610 Beğavî, Mealimü't-Tenzil. I. 30.

611 Zâdü'l-Mesîr. I. 58.

612 Kastettiği. İbnu'l-Cevzi'nin kitaplarının birçoğunda bunu yaptığıdır. O. es-Sekkaf'ın kendi kanaatini desteklemek için tahkikiyle basılmış "Def'u Evhami't-Teşbih" kitabını kastetmektedir. Buna, muasırlardan Süleyman el-Ulvan -Allah onu korusun- reddiye yazmış bulunmaktadır. Bu kanaati de İbnu'l-Cevzi tefsiri Zâdü'l-Mesir'de zikretmiştir.

613 Beğavi. Tefsir. II. 137. Bazı basılı nüshalarda oldukça az türden fazlalıklar vardır.

söylemektedir.[614] Bu âyet vb. hakkında en uygunu, insanın zahirlerine iman etmeleri, bunların ilmini Allah'a havale etmesi, şanı yüce Allah'ın sonradan yaratılmış olmak özelliklerinden münezzeh olduğuna inanmasıdır. Selef imamları ile ehli sünnet alimleri bu şekilde geçip gitmişlerdir. el-Kelbî de: Bu da tefsir edilmemesi gereken (ilmî) gizli olan buyruklardandır, demiştir.

Derim ki: Ondan, yüce Allah'ın: *"Sonra istivâ etti."* buyruğunu istikrar kıldı. Karar kıldı, diye açıkladığı da nakledilmiştir. Oradaki bu buyruğu tefsir ettiği halde, burada ise bunu tefsir edilmeyen (ilmî) gizli buyruklardan olarak değerlendirmiştir. Çünkü orada şanı yüce Allah'ın Arşın üstünde olduğu niteliği yer almaktadır. Bunda ise yüce Allah'ın bulutlar içerisinden gelmesinden söz edilmektedir.

Beğavî dedi ki: Mekhul, Zühri, Evzai, Malik, Abdullah b. Mübarek, Süfyan-ı Sevri, Leys b. Sâd, Ahmed ve İshak bu vb. buyruklar hakkında şöyle derlerdi: "Siz, bunları herhangi bir keyfiyet sözkonusu etmeyerek geldikleri gibi kabul ediniz." Süfyan b. Uyeyne dedi ki: "Allah, Kitab'ında kendi zatını ne şekilde vasfetmişse onun tefsiri, o şekilde okumak ve onun hakkında bir şey söylememektir. Bu gibi buyrukları tefsir etmek yetkisi. Allah'tan ve Rasûlü'nden başkasına ait değildir."[615]

Bu âyet-i kerime, istivâ âyetinden daha bir muammadır. Bundan dolayı Ebul Ferec, bu buyruğun tevil edilmesi eğilimini gösterir; fakat istivâyı 'istila etmek' diye tevil edenlerin söylediklerini kabul etmezdi.[616]

Tefsirinde dedi ki: Halil b. Ahmed dedi ki: "Arş" taht demektir. Her hükümdarın tahtına "Arş" denilir. Zorunlu haller dışında "Arş"ın çoğulu çok az yapılır.[617]

Derim ki: İbn Ebu Hâtim, Ebu Ravk'tani o Dahhak'tani o İbn Abbas'tan: Ona "Arş" adının verilmesi yüksekliğinden dolayıdır, dediğini rivâyet etmektedir.[618]

614 Beğavi. Tefsir. I. 134. Matbuu'nun bazı yerlerinde birtakım fazlalıklar ve farklılıklar bulunmaktadır.

615 Beğavî, I. 134.

616 İbnu'l-Cevzi Bakara'daki: "Allah'ın kendilerine gelmesinden başka..." (Bakara. 212) âyetini Ahmed'den. o Ebu Ya'la'dan: Kudreti ve emri(nin gelmesini) diye tevil etmiştir. Bunun için İbnu'l-Cevzi. yüce Allah'ın Nahl Sûresi'ndeki: "Yahut Rabbinin emri gelmesi" (Nahl. 33) buyruğunu da delil göstermektedir. (Zâdü'l-Mesîr. I. 225) A'raf Sûresi'ndeki "Sonra arşa istivâ etti" (Araf, 54) âyetine gelince. bununla ilgili olarak oldukça değerli bir bahis kaleme almış ve istila anlamını kabul edenlerin kanaatlerini reddetmiştir.

617 Zâdü'l-Mesir, III. 212.

618 İbn Ebu Hâtim. V. 1497. no: 7578. el-Baz baskısı.

Derim ki: İştikak/köklerden kelime türetme de buna tanıklık etmektedir.[619] Yüce Allah'ın: *"Ve yükseltmekte oldukları..."* (A'râf. 137); *"Çardaklı ve çardaksız"* (En'am. 141) buyruklarında olduğu gibi.[620] Sa'd'ın şu sözü de buna örnektir: Bu, o gün Arşlarda/evlerde kâfir bulunuyordu.[621]

Kralın oturduğu yer de diğerlerinden daha yüksek olur. Bu ise başkasına nispetle onlardan yüksekte olması; fakat kendisinden daha yukarıdakilere nispetle de daha aşağıda olması demektir.

Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Allah'tan dileyecek olursanız Firdevs'i ondan isteyin. Çünkü orası cennetin en yükseği, cennetin en ortasıdır. Onun tavanı ise Rahman'ın Arşıdır."[622]

İşte bu, başka yerlerde genişçe açıklandığı üzere "Arş"ın, yaratılmışların en üstte olanları olduğuna delildir.[623]

Ebul Ferec dedi ki: Şunu bil ki Arşın sözkonusu edilmesi, cahiliye döneminde de, İslâm geldikten sonra da Araplar arasında yaygın idi. Umeyye b. Ebu's-Salt dedi ki:

مَجِّدُوا اللَّهَ فَهُوَ لِلْمَجْدِ أَهْلٌ   رَبُّنَا فِي السَّمَاءِ أَمْسَى كَبِيرَا

بِالْبِنَاءِ الْأَعْلَى الَّذِي سَبَقَ النَّاسَ   وَسَوَّى فَوْقَ السَّمَاءِ سَرِيرَا

شَرْجَعًا مَا يَنَالُهُ بَصَرُ الْعَيْنِ   تُرَى دُونَهُ الْمَلَائِكُ صَوْرَا

"Şanını yüceltin Allah'ın, çünkü o şanının yüceltilmesine layık

Semadaki pek büyük Rabbimizdir;

619 Rağıp el-İsfehani, el-Müfredat, s. 329'da: Sultanın oturduğu yere yüksekliği nazar-ı itibara alınarak "arş" adı verilmiştir.

620 Bu buyruklarda "arş" ile aynı kökten gelen: "Ya'rişun: Yükseltmekte oldukları" ile "ma'ruşât: çardaklı" lafızları kullanılmaktadır. (Çeviren)

621 Kasıt, Sa'd b. Ebu Vakkas'tır. Bu sözü, Müslim, 1225'te yer almaktadır. Arşlardan kasıt, Mekke evleridir. "Bu" ile işaret ettiği kişi Muaviye b. Ebu Süfyan'dır. Yani bizler, Muaviye henüz Müslüman olmamış ve kâfir iken mut'a nikahı yapmıştık, demektir.

622 Buhâri, 2790. Muhtemelen buradaki "Sahihayn: Buhâri ve Müslim ifadesi" "sahih" yerine müstensihin yanılgısı olarak yazılmıştır. Buhârî'deki lafız ise: "Onun üstü ise Rahman'ın arşıdır." şeklindedir.

623 Şeyhu'l-İslâm'ın arş ile ilgili söylediği çok sözler vardır. Bu hususa dair bağımsız risaleleri de vardır.

O; en büyük yapı ile insanları geride bırakmıştır

Ve semanın üstünde o bir taht yapmıştır;

Öyle bir taht ki gözün görmesi ona ulaşamaz

Onun berisinde melekler bazı sûretler halinde görülür."[624]

Derim ki: O, Araplar arasından Müslüman olmayan kimselerin de onu (Arşı) sözkonusu ettiklerini ve bunu kitap ehlinden öğrendiklerini kastetmektedir. Çünkü Ümeyye ve onun gibiler, bu gibi bilgileri kitap ehlinden öğrenmişlerdir. Yoksa müşrikler bunları bilmiyordu.

Ebul Ferec İbnu'l-Cevzî dedi ki: Ka'b dedi ki: Semalar, Arşta gök ile yer arasında asılı bir kandil gibidir.[625]

O dedi ki: Selef ise âyetin okunmasından fazla bir şey eklememek üzere icma etmişlerdir.

Fakat bazıları oldukça istisna teşkil ederek şöyle demişlerdir: Arş, mülk anlamındadır. Ancak bu açıklama, bu husustaki rivâyete aykırı olmakla birlikte, hakikat anlamını bırakıp mecazi anlama yönelmektir. Onlar, yüce Allah'ın: *"Ve onun Arşı su üstünde idi."* (Hud. 7) buyruğunu hiç işitmemişler midir? Acaba onun mülkünün su üzerinde olduğunu mu kastediyor, dersiniz?[626]

O (İbnu'l-Cevzî devamla) dedi ki: Bazıları da: İstiva etti, "istila etti" anlamındadır, demiş ve şairin şu beyitini delil göstermişlerdir:

حَتَّى اسْتَوَى بِشْرٌ عَلَى الْعِرَاقِ مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مِهْرَاقِ

"Nihâyet Bişr Irak'ın üzerine istivâ etti (istila etti)

Kılıç kullanmadan ve kan dökmeden."

Yine şair şöyle demiştir:

قَدْ قَلَّمَا اسْتَوَيَا بِفَضْلِهِمَا جَمِيعًا عَلَى عَرْشِ الْمُلُوكِ بِغَيْرِ زُورِ

"Kralların Arşına bir yalan olmadan hep birlikte

Onun sayesinde istivâ ettikleri çok azdır."

624 Zâdü'l-Mesîr. III. 212.

625 Zâdü'l-Mesîr'de "kandil gibidir" şeklindedir. Zâdü'l-Mesîr. III. 212.

626 Zâdü'l-Mesir. III. 213.

Ancak bu açıklama, lügatçiler tarafından bilinen bir açıklama değildir. İbnul A'râbî[627] dedi ki: Araplar, "istivâ etti" lafzının "istila etti" diye bir anlamının olduğunu bilmezler. Bu anlama geldiğini söyleyen bir kimse ise çok büyük bir iddiada bulunmuş olur.

(İbnu'l-Cevzî devamla) dedi ki:[628]

Ancak "Filan kişi şunun üzerine istila etti." tabiri, ondan uzakta ve ona hakim değilken, daha sonra ona hakim olan kişi hakkında kullanılır. Hâlbuki yüce Allah, kesintisiz olarak ve her zaman eşya üzerinde egemendir, hakimdir.

627 Muhammed b. Ziyad adında olup İbnul A'râbi Ebu Abdullah diye bilinir. Büyük bir ravi, neseb bilgini ve pek büyük bir lügat alimidir. Kufelidir. 150 yılında doğmuş, 231 yılında vefat etmiştir.

628 Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ, V. 144-149'da "istivâ etti" lafzını "istila etti" diye tevil edenlerin kanaatlerini çeşitli açılardan reddetmiş bulunmaktadır. Bu redleri çerçevesinde yedinci reddiye olan lügavî bakımdan reddi sırasında şunları söyler:

Dilde "isteva: istivâ etti" lafzının "istevlâ: istila etti" anlamına geldiği sabit değildir. Çünkü bu kanaati ileri sürenlerin kanaatleri şu meşhur beyittir:

ثُمَّ اسْتَوى بِشْرٌ عَلَى الْعِرَاقِ مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مِهْرَاقِ

"Sonra Bişr Irak'a istivâ etti (istila etti, ele geçirdi)

Kılıç kullanmadan ve hiçbir kan dökmeden"

Bunun bir Arap şiiri olduğuna dair sahih bir nakil sabit değildir. Dil imamlarından birçok kişi bunu kabul etmemiş ve şöyle demişlerdir: Bu, yapay bir beyittir/uydurmadır. Dilde (bu anlam) bilinmemektedir. Bilinen husus şu ki: Eğer Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in hadisini delil gösterirse onun sahih olmasına ihtiyaç vardır. Peki, isnadı bilinmeyen bir beyitin durumu nasıl olabilir? Üstelik dil imamları onu tenkit etmişler. Ayrıca el-Halil'den -Ebu'l-Mûsâffer'in el-İfsah adlı eserinde zikrettiği gibi- şöyle dediği zikredilmektedir: Halil'e sen dilde "isteva"nın istevla anlamına geldiğini görebilmiş misin, diye sorulmuş o: Bu, Arapların bilmediği bir anlamdır ve Arap dilinde böyle bir anlam caiz değildir, demiştir. Halil ise durumu iyice bilindiği gibi lügatte bir imamdır. O halde anlamı bilinmeyen bir manaya yorumlanması, onun bâtıl bir anlama göre yorumlanması demektir. Sekizinci olarak dilbilginlerinden olan bir topluluktan şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: "İsteva"nın "istevla: istila etti" anlamında kullanılması, ancak önceleri aciz iken sonradan üstün ve galip gelen kişi hakkında kullanılabilir. Şanı yüce Allah'ı ise hiçbir şey aciz bırakamaz. Arş da hiçbir durumda ona galip gelemez. O halde burada, (istevanın) istevla anlamına gelmesi imkansızdır. Bu husus açıkça belli olduğuna göre şairin:

"Sonra Bişr Irak'a istivâ etti..." sözünün mecazi bir lafız olduğu ve sözü, o mecazi anlama -onun kastedildiğine delalet eden bir karine ile birlikte olmadıkça- yorumlanması da caiz değildir. Müşterek bir lafzın bu şekilde olması ise öncelikle sözkonusudur. Bilindiği üzere hitapta şanı yüce Allah'ın âyet-i kerime ile "istila etme"yi kastettiğine dair bir karine de bulunmamaktadır."

Bu beyitleri ise kimin söylediği bilinmemektedir. Nitekim dilbilgini İbn Fâris de böyle demiştir.[629] Bu beyitler, sahih dahi olsa her ikisinde de delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü bizler, istila etmemiş olan bir kimsenin istilası ile ilgili açıklamada bulunduk. Mülhidlerin tatilinden ve mücessimenin teşbihinden Allah'a sığınırız.[630]

Derim ki: Yüce Allah'ın: *"Sonra semaya yöneldi."* buyruğunu tevil ettiği halde, *"Sonra Arşa istivâ etti."* buyruğunun tevil edilmesini kabul etmemiştir.][631]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Selef "istivâ" lafzını, Arşın üstüne yükselme muhtevası ile tefsir etmişlerdir. Nitekim Buhârî, Sahihi'nde Ebu'l-Âliyye'den: "Sonra istivâ etti." buyruğu hakkında: "Yükseldi" açıklamasını zikretmektedir.[632]

Aynı şekilde İbn Ebu Hâtim ve başkaları da bunu kendi senetleri ile rivâyet etmişlerdir. Bunu, Âdem b. Ebu İyaz'ın Ebu Cafer'den, o Ebu Rabi'den, o Ebu'l-Âliyye'den: "Sonra istivâ etti/yükseldi." diye açıkladı."[633]

Buhârî dedi ki: Mücahid, yüce Allah'ın: *"Sonra Arşa istivâ etti."* (A'râf, 54) buyruğu hakkında "Arşın üzerine yükseldi" diye açıklamıştır.[634] Fakat: "Şunun üzerine yükseldi ve şundan yükseğe çıktı." denilir. Bu ikisi Kur'ân-ı Kerim'de birkaç yerde kullanılmıştır. Fakat "teala" lafzı ile zikredilmiştir. Yüce Allah'ın: *"O, bunların söylediklerinden münezzehtir, pek yücedir, pek büyüktür."* (İsra, 43); *"O,*

629 Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvini er-Razi Ebu'l-Huseyn, dil ve edebiyatın önder bilginlerindendir. 395 yılında Rey'de vefat etmiştir. Matbu eserlerinin en meşhurlarından birisi de "Mekâyisu Lüga" adlı eseridir. Bir tefsiri ve güzel de şiirleri vardır. Ben, onun bu sözlerini "Mekâyisu Lüga"da aradım bulamadım. Allah en iyi bilendir.

630 Zâdü'l-Mesîr, III, 213.

631 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 399-404.

632 Buhârî, Kitabu't-Tevhid, "ve onun arşı su üstünde idi" (Hud, 7) babında, Ebul Âliyye'den muallak olarak zikretmiş. Hafız İbn Hacer de Tağliku't-Ta'lîk, V, 344'de bunun mevsul senedini kaydetmiş ve gerek Fethu'l-Bârî, XIII, 45'te ve gerek Teğliku't-Ta'lîk'te İbn Cerir tarafından rivâyet edildiğini ifade etmiştir.

633 İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi'nin tefsiri, no: 309; Sahih olan adının "Ebu'r-Rabi" değil de "er-Rabi" olduğudur. İleride adı "Ebu" lafzı zikredilmeksizin gelecektir. Bu da yanılmanın nasihten kaynaklandığını yahut bir kalem yanılması olduğunun delilidir. Allah en iyi bilendir.

634 Mücahid'in bu sözü de Tevhid bölümünün aynı babında yer almaktadır. Bu da mullak bir rivâyettir. Bunu el-Fiyrabi, kaybolmuş tefsirinde mevsul olarak rivâyet etmiş, İbn Hacer de el-Fiyrabi'nin bu senedini Tağliku't-Ta'lîk, V. 345'te ve ayrıca Fethu'l-Bârî, XIII, 405'te rivâyet etmiştir.

gizliyi de açığı, da bilendir. Ortak koşmalarından yücedir O." (Mü'minûn, 92) buyruklarında olduğu gibi. Buna dair geniş açıklamalar başka yerdedir.][635]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ebu Muhammed b. Ebu Hatem tefsirinde dedi ki: Bize İsam b. er-Revvâd tahdis etti, bize Âdem Ebu Cafer, Rabi'den tahdis etti, o Ebu'l-Âliyye'den: "Sonra semaya istivâ etti/yöneldi." buyruğu, "yükseldi" demektir.[636] O[637] dedi ki: Hasan'dan -yani Hasan-ı Basri'den- ve er-Rabi b. Enes'ten de aynısını böylece rivâyet etmiştir.[638]

Buhârî,[639] Sahih'inde Tevhid bölümünde dedi ki: Ebu'l-Âliyye: "Sonra semaya istivâ etti." Yani yükselip onların yaratılışlarını düzenledi, diye açıklamıştır.][640]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Sonra semaya yöneldi."* buyruğunu "yüceldi, yükseldi" diye açıklamışlardır. Çünkü yüce Allah, daha önce: *"De ki: Siz, yeri iki günde yaratan Allah'ı gerçekten inkâr ediyor ve O'na ortaklar koşuyor musunuz? İşte O, âlemlerin Rabbidir. Orada, üstünden sabit dağlar yerleştirdi. Orayı bereketlendirdi ve orada gıdalarını -isteyenler için müsavi olarak- dört günde takdir etti. Sonra duman halinde bulunan semaya yöneldi de ona ve yere: İsteyerek yahut istemeyerek gelin, dedi. İkisi de: İsteyerek geldik, dediler. Böylece onları yedi gök olmak üzere iki günde yarattı. Her bir göğe ona ait olan emri vahyetti. Dünya göğünü de kandillerle süsledik ve koruduk. Bu, gücüne karşı konulamayan mutlak galibin (Azîz'in), her şeyi bilenin (Alîm'in) takdiridir."* (Fussilet, 9-12) Bu buyruklar, Mekke'de Ha Mim (Fussilet) Sûresi'nde inmiştir. Sonra yüce Allah, Medine'de Bakara Sûresi'ni indirdi ve: *"Nasıl oluyor da Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Hâlbuki siz, daha önce ölüler idiniz de sizi, O diriltti. Sonra (eceliniz geldiğinde) sizi, yine O öldürecek, sonra tekrar sizi, O diriltecek ve sonunda yine yalnız O'na döndürüleceksiniz. Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip de onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur. O, her şeyi çok iyi bilendir."* (Âyet 28-29) buyurdu.

635 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 359-360.
636 Kaynakları daha önce gösterildi.
637 Yani İbn Ebu Hatem.
638 Hasan-ı Basri'nin bu açıklamasını bir yerde tespit edemedim. er-Rabi, b. Enes'ten bu rivâyeti de Tâberî, I, 191'de kaydetmektedir.
639 Yeri daha önce gösterildi.
640 Mecmû'u'l-Fetâvâ, V, 518-519.

Şanı yüce Allah, semaya yönelmesini, yeri ve yerde bulunanları yaratmasından sonra sözkonusu ettiği için bu, yükseliş manasını da ihtiva etmektedir. Çünkü sema, yerin üstündedir. Buna göre ona istivâ etmek, ona yükselmek demektir.[641]

Eğer: "O, ancak gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra Arşa istivâ etmiştir. Bundan önce Arşın üzerinde değildi." denilecek olursa şöyle cevap verilir: İstiva, özel bir yükseliştir. Bir şeyin üzerinde istivâ eden herkes, onun üzerine yükselmiş olur. Yoksa her bir şeyin üstüne yükselen, onun üzerine istivâ etmiş olmaz.

Bundan dolayı başkasına göre yüksekte olan bir şeye, "Onun üzerine istivâ etmiş durumdadır ve onun üzerine istivâ etti." denilmez. Fakat hakkında başkasının "üzerine istivâ etti" tabiri kullanılan her bir şey de o istivâ ettiği şeyin üstünde demektir. Şanı yüce Allah'ın göklerin ve yerin yaratılmasından sonra olduğunu haber verdiği şey ise "istivâ"dır. Mutlak yücelik değildir. Bununla birlikte O'nun gökleri ve yeri yaratmasından önce de Arşın üzerinde istivâ etmiş olması mümkündür. Çünkü Arşı, su üstünde idi. Daha sonra yüce Allah, bu âlemi yaratınca onun üstünde olmakla birlikte, üzerinde istivâ etmemişti. Bu âlemi yarattıktan sonra üzerine istivâ etti. O halde aslolan, onun mahlukatı üzerindeki üstünlüğünün onun ayrılmaz bir sıfatı oluşudur. Tıpkı azametinin, kibriyasının ve kudretinin de böyle oluşu gibi. "İstiva" ise yüce Allah'ın kendi meşiet ve kudreti ile yaptığı bir fiilidir. Bundan dolayı buyrukta, "sonra istivâ etti." buyurmaktadır. Bu sebeple istivâ, haber (-i sâdık) ile bilinen sem'i sıfatlardandır.][642]

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَآئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا
مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ
إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

30. "Hani Rabbin meleklere: Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti. Melekler: Biz, Seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek bir kimse mi yaratacaksın, demişlerdi. Sizin bilmediğinizi her halde Ben bilirim, demişti."

641 Buradaki yükselmeyi, mekânsal anlamda yükselmek ve bir yerden bir yere hareket etmek şeklinde anlamak Cenab-ı Allah için sözkonusu değildir. Merhum İbn Teymiyye'nin bu son açıklamalarından da anlaşılacağı üzere burada yükseliş, yer ile semanın yaratılışına nisbetle, iradesi ile alakalı bir anlatımdır. (Çeviren)

642 Mecmû'u'l-Fetâvâ, V. 5222-523.

Tefsiri:

[Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım."* buyruğu da böyledir. Yani Ben, bundan önce yeryüzünde bulunan yaratılmışların yerine geçecek bir halife yaratacağım. Nitekim müfessirler ve başkaları da böylece zikretmişlerdir.[643]

İttihadi/vahdet-i vücutçulardan ve başkalarından bir kesimin zannettiği şekilde insanın Allah'ın halifesi olduğuna gelince bu, bir bilgisizlik ve bir dalalettir.][644]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ve yüce Allah meleklere: *"Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti. Melekler: Biz, Seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek bir kimse mi yaratacaksın, demişlerdi. Sizin bilmediğinizi her halde Ben bilirim, demişti."* (Âyet 30) buyurmuştu. Melekler ise Âdemoğlunun, çeşitli fesatlar yapıp kanlar dökeceğini öğrenmiş bulunuyordu. Peki, Allah, nasıl olur da bunu bilmezdi? İster melekler, bunu, Allah'ın kendilerine öğretmiş olması sonucu öğrenmiş olsunlar, -bu durumda yüce Allah, kendilerine neyi öğrettiğini en iyi bilendir- nitekim müfessirlerin çoğu böyle demiştir. Yahut da onlar, bunu, kendilerinden önce bulunanlara kıyasla söylemişlerdir. Nitekim müfessirlerden bir kesim böyle demiştir. Yahut başka bir yolla bunu bilmiş olabilirler. Şanı yüce Allah ise ileride olacak şeyleri kendilerine öğretmiş olduğu şeylerden başka ve nebilerine, başkalarına vahyettikleri dışında herhangi bir bilgileri bulunmayan yarattıkları varlıklara göre, neler olacağını elbette daha iyi bilir. Çünkü onlar, O'nun ilminden kendisinin dilediklerinden başkasını kuşatamazlar.

Aynı şekilde şanı yüce Allah, meleklere: *"Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım."* buyurmuştu. O, bunu, Âdem'e secde etmelerini emretmeden ve İblis secde etmeyi reddetmeden ve Âdem'e de ağaçtan yemesini yasaklamadan, Âdem o ağaçtan yeyip, yemesinin yeryüzüne indirilmesine sebep teşkil etmeden, şanı yüce Allah ona ve İblis'e vereceği emir ile onu halifelik makamına getireceğini ve her ikisinin kendilerine verilen emre aykırı hareket edeceklerini, onların aykırı hareket etmelerinin de her ikisinin yeryüzüne indirilerek yeryüzünde halifelik makamına geçirilmesine sebep olacağını biliyordu.][645]

643 İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I. 60 gibi. O bu açıklamayı İbn Abbas ve Hasan'a nisbet etmiştir. Ayrıca Hasan'dan bu manada İbn Ebu Hâtim, Tefsir, Bakara, s. 110-111'de bu manada rivâyet ettiği gibi İbn Abbas'tan bu anlamdaki açıklamayı da İbn Cerir, I. 199'da rivâyet etmiştir. Allah en iyi bilendir.

644 Minhâcü's-Sünne, VII, 353.

645 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 382-383.

"Halifelik"in anlamı ve Âdem ile Davud (aleyhisselâm) hakkında sözkonusu edilmesi arasındaki ilişki

[Halifelik, sultan ve onun yeryüzünde Allah'ın gölgesi olma keyfiyeti hakkındadır: Yüce Allah: *"Hani Rabbin meleklere: Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti."*; *"Ey Davud! Biz, seni gerçekten yeryüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ile hükmet. Sakın hevaya uyma. O taktirde seni Allah'ın yolundan saptırır."* (Sâd. 26) buyurmaktadır. Yüce Allah'ın: *"Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım."* buyruğu, Âdem (aleyhisselâm)'ı ve onun çocuklarını kapsayan genel bir buyruktur. Fakat isim, muayyen olarak Âdem'i kapsar. Yüce Allah'ın: *"Andolsun Biz, insanı ahsen-i takvimde yarattık."* (Tin. 4); *"(İlk) insanı, testi gibi ses veren kupkuru çamurdan yarattı. Cinni de dumansız ateşten yarattı."* (Rahman. 14-15) buyruğu ile; *"İnsanı yaratmaya da çamurdan başlamıştır. Sonra O, onun soyunu bayağı bir sudan meydana gelen bir süzmeden kılmıştır."* (Secde. 7-8); *"Sonra onu, sağlam bir karargahta yerleşen bir nutfe kıldık."* (Mü'minûn. 13) ve buna benzer diğer buyruklar da bunun gibidir.

İşte bundan dolayı Davud ile Âdem arasında, Âdem'e zürriyetini gösterdiği zaman Davud'u sevmesine sebep teşkil eden bir ilişki ortaya çıkmıştı. Âdem, ömrünü sormuş, ona "kırk yıl" denilince, bin altmış yıl olan ömründen ona bir miktar bağışlamıştı. Hadis sahih olup bunu, Tirmizî ve başkaları rivâyet etmiş, Tirmizî de sahih olduğunu belirtmiştir.[646]

İşte bundan dolayı onların her biri kendisinin işlediği bir hata ile sınandı. Yine onların her birinin bu hatasının diğeri ile bir ilişkisi vardır. Çünkü her iki arzunun türü birdir. Ayrıca büyük tevbe sebebi ile derecesinin yükseltilip onun sayesinde Allah'ın sevgisine mazhar olmuş ve nail olduğu bu sevgiden dolayı da sevinmiştir. Onların her ikisinin de birinin diğeri ile belli bir ilişkisi olacak şekilde ağladıkları, pişman oldukları ve üzüldükleri de zikredilmektedir.

"Halife", başkasının yerine halef olan kişiye denilir. Kelime, "faile" anlamında "feile" veznindedir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)', yolculuğa çıktığı zaman da: "Allahumme entessahibu fissefer vel halifetü fil ehl: Allahım! Yolculukta sahibimiz/arkadaşımız, yoldaşımız ve ailemiz üzerinde bizim halefimiz sensin." buyururdu.[647] Yine Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Kim, bir gaziyi donatırsa kendisi gaza etmiş olur. Kim, bir gazinin ailesinde hayırlı bir şekilde ona halef

646 Tirmizî, 3285; Ahmed, I, 251, 298, 371 (Tirmizî) hasen sahihtir, demiştir. İbn Sa'd da hadisi, Tabakat, I, 28-29'da rivâyet etmiş bulunmaktadır. Hadis, sahihtir.

647 Müslim, 1342.

olursa o da gazaya gitmiş gibi olur." buyurmuştur.[648] Yine Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Bizler, her gazaya çıktığımızda onlardan herhangi birisi, koçun (koyunların üzerine atlarken) çıkardığı ses gibi bir sesi olduğu halde, geri kalıp (halifenin mazi fiili: halefe) onlardan birisine bir avuç süt mü bağışlayacak? Yemin ederim ki eğer Allah onlardan birisini elime geçirmemi sağlayacak olursa, mutlaka onu ibretlik yaparım." buyurmuştur.[649] Kur'ân-ı Kerim'de de: *"Bedevilerden geri bırakılanlar (el-muhallefun) sana diyecekler ki..."* (Fetih. 11); *"Allah'ın Rasûlü'ne muhalefet için geri kalanlar (el-muhallefun) (evlerinde) oturmalarına sevindiler."* (Tevbe. 81) buyrulmaktadır.

"Halife"den maksat, onun kendisinden önce yaratılmış bulunanlara halef olduğudur. Halef olmanın ise belli bir münasebeti bulunur. Nitekim Ebu Bekir es-Sıddîk, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in halifesidir. Zira vefatından sonra ümmetinin üzerinde ona halifelik yapmıştır. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de hac, umre ya da gaza sebebi ile yolculuğa çıkacak olursa Medine'ye, belli bir süreliğine kendisine halifelik yapacak birisini vekil bırakırdı. Bazen İbn Umm Mektum'u yerine halife/vekil bırakır, bazen başkasını bırakırdı. Tebuk gazvesinde de Ali b. Ebu Talib'i istihlaf etmiştir (halife, vekil bırakmıştır.) İmamın üzerine halife tayin ettiği mekânlara da "mehâlif" adı verilir. Yemen mehâlifi ve Hicaz toprakları mehâlifi gibidir. Hadiste geçen: Bir mihlaftan bir diğer mihlafa çıktığı zaman" hadisindeki ifade de buradan gelmektedir.[650]

Yüce Allah'ın: *"O, sizi yeryüzünün halifeleri yapan ve size verdikleriyle sizi sınamak için kiminizi kiminizden üstün kılandır."* (En'am. 165); *"Andolsun ki sizden önceki nesilleri ... zulmettikleri ve iman etmeyecekleri ... helak ettik."* buyruğundan itibaren "*... sonra nasıl işler yapacağınızı görmek için sizi arkalarından yeryüzünde halifeler (halâif) yaptık."* (Yunus. 13-14) buyrukları ile; *"Allah, içinizden iman edip salih amel işleyenlere onlardan öncekileri halife yaptığı gibi -Andolsun ki- kendilerini de muhakkak yeryüzünde halife kılacağını, kendileri için seçip beğendiği dinlerini onlar için iktidar yapacağını ... va'd etti."* (Nûr. 55) buyrukları da bu anlamdadır.

648 Buhârî. 2384: Müslim. 1895.

649 Müslim. 1692.

650 Bu ibare. Buhârî. 4341 -Fethu'l-Bârî-deki bir hadiste yer almaktadır. Hadisin metni şöyledir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem). Ebu Mûsâ ve Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderdi ve: Onların her birini bir mihlaf üzerine gönderdi. Dedi ki: Yemen ise iki mihlâf (bölgesine) ayrılır. Sonra da şunları ekledi..."

İbn Arabî[651] gibi söylemlerinde hataya düşmüş bazı kimseler, "halife"nin de tıpkı Allah'ın vekili gibi Allah'ın halifesi olduğunu zannetmişler ve bunun da insanın halifelik makamına getirilmiş olduğu anlamına geldiğini iddia etmişlerdir. Hatta bazı hallerde "Âdem'e bütün isimlerin öğretilmesi"ni, insanın manalarını "(kendisinde) topladığı isimler" diye tefsir etmişlerdir. Yine onlar, "Âdem'in kendi sûreti üzere yaratılmış olması" ifadesini de bu anlamda tefsir ederler. Onlar, filozofların: "İnsan küçük evrendir." görüşlerini kabul etmişlerdir. Bu, açıklanabilir bir manadır; ama onlar kendisine bir de: Allah da en büyük âlemdir, hükmünü eklemişlerdir. Bunu da vahdet-i vücud anlayışındaki aslî ilkeleri ile Allah'ın, yaratılmışların varlığının bizzat kendisidir, şeklindeki küfrî ilkeleri üzerine bina etmişlerdir. İnsan ise bu zahiren görülen varlıklar arasından bütün isimleri ve sıfatları kendisinde toplayan halifedir. Bundan ise onların sonunda vardıkları ve kendilerini firavunluğa, karmatiliğe ve bâtıniliğe kadar çıkarıp götüren, rububîyet ve uluhiyet iddialarına varan söylemleri de dallanıp budaklanır.

Hatta bazen "risalet"i, mertebelerden bir mertebe kabul ederler. Kendilerinin bundan daha büyük olduklarını söyleyerek rububîyeti, vahdaniyeti ve uluhiyeti, risaleti birlikte ikrar ederler. Sonunda firavnîliğe kadar ulaşırlar. İşte onların imanları budur. Yahut da amelleri ile (sağlıklı çizginin) dışına çıkarlar ve neticede kendilerine hiçbir emrin verilmediği, hiçbir yasağın konulmadığı, hiçbir şeyin farz kılınmayıp haram edilmediği "başıboşluk" noktasına kadar varırlar. Yüce Allah'ın halifesinin olması. caiz değildir. Bundan dolayı Ebu Bekir'e: Ey Allah'ın halifesi, denildiği zaman o: Ben, Allah'ın halifesi değilim; ama ben Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in halifesiyim. Bu da bana yeter, demiştir.[652] Aksine şanı yüce Allah, başkasına halife/halef olur. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Allahım! Yolculukta arkadaş, aile halkımız üzerinde halife olan sensin. Allahım! Bu yolculuğumuzda Sen, bizim yoldaşımız ol. Aile halkımız hakkında da bize halef ol." buyurmuştur.[653] Çünkü şanı yüce Allah; hayydır, şehid (her şeye tanık)tır, müheymin/her şeye egemendir, kayyum (varlıkları düzenleri üzere devam etmesini sağlayan)dır, rakibdir/gözetleyicidir, hafizdir, her şeyi koruyan tespit edendir, âlemlere muhtaç olmayan ganidir, ortağı-yardımcısı olmayandır. İzni olmadan hiç kimse de O'nun nezdinde şefaat edemez.

Halife, ancak ölüm yahut da hazır bulunmayış sebebi ile halife tayin edenin yokluğu ve halife bırakan kimsenin halife bırakmaya (istihlafa) ihtiyacının bulunduğu zaman sözkonusu edilir.

651 Vahdet-i vücud nazariyesinin sahibi olup Endülüslü bilinen kişidir.
652 Ahmed, I, 10, 11.
653 Kaynakları daha önce gösterildi.

"Halife" diye adlandırılması ise gazadan geri kalması ve gazaya çıkanın arkasında onun işlerini üstlenmesi dolayısıyladır. Bütün bu anlamlar ise şanı yüce Allah hakkında uygun değildir. O, bunlardan münezzehtir. Çünkü O, hayydır, kayyumdur, şehiddir. Ölmez, kaybolmaz. O, muhtaç olmayan (gani)dir, rızık verir; ama ona rızık verilmez. O, kullarını rızıklandırır, onlara yardım eder, onlara hidâyet verir, afiyet verir. Bunları da yine yarattıklarından olan gerekli sebepleri halk ederek yapar. Bunların da ona ihtiyacı, sonuçların sebeplere olan ihtiyacı gibidir. Şanı yüce Allah, ganidir, hamiddir. Göklerde ve yerde, her ikisi arasında bulunanlar yalnız O'nundur. *"Göklerde ve yerde bulunan herkes O'ndan diler. O, her gün bir iştedir."* (Rahman, 29); *"O, gökte de ilah olandır, yerde de ilahtır."* (Zuhruf, 84) Hiç kimsenin O'nun yerine geçen bir halef olması, kimsenin O'nun yerini tutması mümkün değildir. Çünkü O'nun bir benzeri, bir dengi yoktur. Dolayısıyla O'nun bir halifesi olduğunu kabul eden bir kimse, O'na ortak koşmuş olur.

"Sultan (devlet yöneticisi), Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Her zayıf ve her korkuya maruz kalan ona sığınır."[654] ki bu, doğrudur. Çünkü gölgenin bir sığınana ihtiyacı vardır. Ayrıca bu, bir tür mutabakatı bulunan, onunla mutabık ve onun yoldaşıdır. Gölgeye sığınan ise gölgeyi yapanın gölgesinin altına giren kimse demektir. Sultan/yönetici, emir, halife, Allah'ın kuludur, yaratılmıştır ve O'na muhtaçtır. Bir göz açıp kırpacak kadar bir süre dahi O'na muhtaç olmaması düşünülemez. Ayrıca güç, saltanat, korumak, yardımcı olmak ve buna benzer önderlik ile yaratılmışların ayakta duruşlarının kendisine bağlı bulundukları samediyet anlamlarına, yeryüzünde Allah'ın gölgesi olmasına benzetilecek birta-

654 Bezzar, -Keşfu'l-Esdar- 1590. Senedinde Said b. Sinan vardır. Dârakutnî, onu hadis uydurmakla itham etmiştir. Heysemî, V, 196'da: Senedinde Said b. Sinan Ebu Mehdi vardır ve o metruk bir ravidir, demektedir. Hadis, İbn Adiyy, el-Kamil, III, 1198'de; Kuzai, Müsned-i Şihab, 304'de yer almaktadır. el-Iraki, Tahricu'l-İhya, IV 99'da; Münziri, et-Tergib ve't-Terhib, III, 169'da zayıf olduğunu söylemişlerdir. Hadis, ayrıca el-Enval'de İbn Zenceveyh yoluyla (s. 32) mursel ve muhtasar olarak rivâyet edilmiştir. Onun da senedinde Leys'in kâtibi Abdullah b. Salih vardır. O da hıfzı bakımından zayıf bir ravidir. Hadisi, Ebu Nuaym "Ehadisu'l-Âdilîn"de başka bir yolla tahric etmiş olmakla birlikte, senedinde de Ömer b. Abdulgaffar vardır ki o da hadis uydurmakla itham edilmiş ve rivâyet ettiği hadisleri terk edilmiş birisidir. Bu değerlendirmeyi, Sehavi, Tahricu Ehadisi'l-Âdilîn, s. 81'de kaydetmektedir. Yine aynı yoldan bu hadisi, ed-Deylemî, Zehru'l_Firdevs, II, 222'de zikretmektedir. Elbânî, hadis hakkında Silsilet-i Ehadisi Daife, 604'de kaydedildiği üzere mevzu olduğu hükmünü vermiştir. Şeyh'in delil diye gösterdiği rivâyet, zayıf bir senetle mursel olarak gelmiştir. Daha doğru olma ihtimali olan rivâyet budur. Şeyhu'l-İslâm'ın "sahihtir" demesi ise mana itibariyledir. Hadisin kendisinin sahih olduğu anlamında değildir. Allah en iyi bilendir.

kım özellikleri de bulunur. İşte bu, yarattıklarının ve kullarının işlerinin kendisi ile ıslah olup düzeldiği sebeplerin en güçlü olanıdır. Çünkü saltanat sahibi/yönetici ıslah olursa insanların işleri de ıslah olur. Bozulursa onun bozulması kadar onların işleri de bozulur. Her bakımdan bozulmaz. Hatta birtakım maslahatların bulunması da zorunludur. Çünkü o, "zillullah: Allah'ın gölgesi"dir. Fakat gölge, bazen bütün rahatsızlık verici hususları engelleyen kâmil bir gölge olmayabilir ve bazen rahatsızlık verici eziyetleri kısmen de önleyemeyebilir. Fakat gölge, büsbütün bulunmayacak olursa o zaman iş de bozulur. Bu da insanlığın kendisi ile var olup ayakta kalabildiği rububîyetin sırrının yokluğuna benzer. Yüce Allah en iyi bilendir.][655]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Hani Rabbin meleklere: Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti. Melekler: Biz Seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek bir kimse mi yaratacaksın, demişlerdi. Sizin bilmediğinizi her halde Ben bilirim, demişti."* (Âyet 30) buyurmaktadır. O halde melekler, Âdem'in soyundan geleceklerin fesat çıkartıp kan dökeceklerine, insan türü yaratılmadan önce hükmetmişlerdir. Onların da Allah'ın kendilerine öğrettiklerinden başka bir bilgileri olamaz. Nitekim onlar: *"Bize öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yok."* demişlerdir. Sonra da kendisi: *"Şüphesiz sizin bilmediğinizi Ben bilirim."* buyurmuştur. Bu buyruk ise daha sonraları Âdem, İblis ve ikisinin soyundan gelecek olanlardan neler görüleceğini ve buna bağlı olarak ne gibi sonuçların ortaya çıkacağını da ihtiva etmektedir.

Bu âyet-i kerime, ayrıca Âdem'in cennetten çıkarılacağını bildiğine de delalet etmektedir. Çünkü onun cennetten çıkışı olmamış olsaydı, yeryüzünde halife olamazdı. Yüce Allah, kendisine cennete yerleşmesini fakat o ağaçtan yememesini: *"Ve Biz: Ey Âdem, sen eşinle birlikte cennette yerleş ve ondan bol bol, istediğiniz gibi yeyiniz. Yalnız bu ağaca yaklaşmayınız yoksa ikiniz de zulmedenlerden olursunuz, dedik."* (Âyet 35) buyruğu ile emir vermişti. Ayrıca yüce Allah: *"Ey Âdem, dedik. Şüphesiz ki bu, sana ve eşine düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra sıkıntıya uğrarsın. Çünkü orada sen aç da kalmazsın, çıplak da. Ve sen, onda susuz da kalmazsın, güneş sıcağını da çekmezsin."* (Tâhâ, 117-119) buyruğu ile kendilerini cennetten çıkarmasına sebep olmasını da yasaklamaktadır. Bu ise cennetten çıkmaya sebep teşkil eden İblis'e itaat etmenin yasaklanması demektir. Bundan önce ise onun cennetten çıkarılacağını ve oradan ancak İblis'e ita-

655 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXXV,42-46.

at etmesi ve ağaçtan yemesi sebebi ile çıkacağını da biliyordu. Çünkü bundan önce: *"Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım."* buyurmuştur.

Bundan dolayı Selef'ten kimisi şöyle demiştir:[656] O, kendisine cennete girmesini emretmeden önce cennetten çıkarılacağını: *"Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım."* buyruğu ile takdir buyurmuştur. Bundan sonra ise: *"Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar karar yeri ve faydalanacak şey vardır."* (Âyet 36) buyurmaktadır. Yine yüce Allah: *"Buyurdu ki: Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Siz yeryüzünde bir süreye kadar yerleşip kalacak ve orada geçineceksiniz; orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz. Yine oradan çıkarılacaksınız, buyurdu."* (A'raf, 24-25) buyurmaktadır. Bu ise onların birbirlerine yapacakları düşmanlığa ve daha başka hususlara dair verilen bir haberdir.

Yine yüce Allah: *"Doğrusu üzerlerine Rabbinin sözü hak olmuş bulunanlar, her türlü âyet kendilerine gelse bile acıklı azabı görecekleri ana kadar iman etmeyecekler."* (Yunus, 96-97); *"Gerçekten o inkâr edenleri uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir; iman etmezler."* (Âyet 6) buyurmaktadır. Bu da geleceğe dair ve onların iman etmeyeceklerine dair bir haberdir. Ayrıca yüce Allah: *"Andolsun ki cehennemi senden ve onlar arasından sana uyanların hepsinden dolduracağım."* (Sâd, 85) ve: *"Fakat Benden sadır olan: Cehennemi, bütünü ile cinlerden ve insanlardan elbette dolduracağım, sözü hak olmuştur."* (Secde, 13) buyurmaktadır. Bu ise onun buna dair yaptığı bir yeminidir. Elbetteki yemininde doğru ve gereğini yerine getirendir O. Onun doğru oluşu hakkında yemin ettiği şeyi bilmesini de gerektirir. Bu da onun buna kadir olduğuna delildir.][657]

"Halife"nin anlamında beşerin meleklere üstün kılındığına işaret vardır:

[Yüce Allah'ın: *"Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım."* buyruğunda halifenin iki bakımdan üstün kılındığına dair delil vardır:

1. Halife, üzerinde halife olduğu kimselerden üstündür. Yeryüzünde, o zamanlar melekler vardı. Bunun ifade edeceği nihai anlam ise onun yeryüzünde bulunan meleklerden daha üstün olduğudur.

656 Bu, İbn Abbas'tan nakledilen bir rivâyet olup bunu, İbn Ebu Hâtim, Tefsir, Bakara, 320'de; Süfyan es-Sevri, Tefsir, s. 43; Hakim, Müstedrek, II, 261; Tâberî, I, 199'da rivâyet etmişlerdir. Suyutî de ed-Durru'l-Mensûr, I, 44'de Veki', Abdürrezzak, Abd b. Humeyd, İbnul Münzir ve İbn Asakiri de ayrıca kaynak göstermektedir.

657 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 491-493.

2. Melekler, yüce Allah'tan halife tayin etmenin aralarından ve halifenin kendilerinden olmasını *"Orada fesat çıkartacak ve kanlar dökecek birisini mi yaratacaksın?"* sözleri ile istemişlerdi. Şâyet halifelik onların derecelerinden daha yüksek bir derece olmasaydı, onu istemezler ve bu mertebenin kendisine verildiği kimseye imrenmezlerdi.][658]

[*"Melekler de: Orada fesat çıkartacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?"* demişlerdi. İşte meleklerin sözünü ettikleri bu iki sebep, aynı zamanda yüce Allah'ın israiloğullarının üzerine kendilerinden ötürü "öldürülmeyi" yazdığı/farz kıldığı iki sebeptir. Bundan dolayı cizye ödemek sûreti ile zimmet ehli kâfirler, kendi hallerine bırakılır. Hâlbuki onların imanı terk etmek sûreti ile işledikleri günahları Müslümanların ittifakı ile zina ya da başkasını öldürmek sebebi ile öldürülmesini öngördüğümüz kimselerin günahlarından daha büyüktür.][659]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Hani Rabbin meleklere: Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti."* Yani Rabbinin meleklere bunları söylediği zamanı hatırla. Belli bir zarf ile zamanı tayin edilen bir iş ise kadim ve ezeli olamaz.][660]

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي
بِأَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾

31. "Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere gösterip: Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz bunların isimlerini bana haber verin, dedi."

Tefsiri:

[*"Sonra onları meleklere gösterip"* buyruğu ile ilgili olarak şunu söylemişlerdir: Bu zamir, ancak akıllı varlıklar hakkında kullanılır. Akıllı olmayan varlıklar hakkında ise "aradahe: onları gösterip" demesi gerekirdi. Bundan dolayı Ebu'l-Âliyye: Ona, meleklerin isimlerini öğretti. Çünkü o sırada, melekler dışında akıl sahibi bir varlık yoktu. İblis de henüz melekler arasından ayrılmamıştı ve onun zürriyeti de bulunmuyordu, demiştir.

658 Mecmû'u'l-Fetâvâ, IV, 367-368.

659 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XX, 101.

660 es-Safdiyye, II, 58. Kasıt ise söylenen bu sözün belli bir zaman içerisinde söylenmiş olduğunu anlatmaktır.

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ise dedi ki: Ona, soyundan geleceklerin isimlerini öğretti.

Bu da Tirmizî'nin, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den rivâyet edip sahih olduğunu belirttiği hadise uygundur: "Âdem, Rabbinden kendisine soyundan gelecek nebilerin sûretlerini kendisine göstermesini diledi. Onları gördü. Aralarında bir parıltı olduğunu da görünce: Rabbim, bu kimdir, dedi. O: Oğlun Davud'dur, buyurdu."[661] Bu durumda ona, soyundan geleceklerin yahut onların bazılarının sûretlerini göstermiş ve isimlerini öğretmiştir. Bu isimler ise cins ismi değil, özel isimlerdir.

İkinci görüşe göre ise şanı yüce Allah, ona, her şeyin ismini öğretmiştir. İbn Abbas ve onun arkadaşları gibi çoğunluğunun görüşü budur. İbn Abbas dedi ki: Ona, küçük büyük yellenmeye, küçük büyük tencereye varıncaya kadar her şeyi öğretti.[662] Bununla ona, büyüğüyle küçüğüyle, arazı da ayarı da (madde ve manalara ait isimleri de) öğretmiş olduğunu kastetmektedir.

Buna delil de Buhârî ve Müslim'de Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şefaat hadisinde şöyle dediğinin sabit oluşudur: "İnsanlar: Ey Âdem! Sen beşerin babasısın. Allah, seni eli ile yarattı. Sana ruhundan üfledi ve sana her şeyin isimlerini öğretti, diyecekler."[663]

Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Bütün isimleri"* buyruğu, genel ve te'kid edilmiş bir lafızdır. Bunun herhangi bir iddia ile özelleştirilmesi doğru değildir.

Diğer taraftan yüce Allah'ın: *"Sonra onları meleklere gösterip"* buyruğunda kastedilenler arasında, hem akıl sahibi varlıklar, hem akıl sahibi olmayan varlıklar bir arada sözkonusu edildiğinden, akıl sahibi varlıklar galip gelmiştir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Onlardan bazısı karnı üzerinde yürür, bazısı iki ayak üzere yürür, bazısı dört ayak üzere yürür."* (Nûr, 45) buyruğunda da böyledir. İkrime dedi ki: Ona, türlerine girmeksizin cinslerin isimlerini öğretmiştir. İnsan, cin, melek, kuş gibi.[664] Mukatil, İbnus Said ve İbn Kuteybe de:[665] Ona, Allah'ın yeryüzünde yaratmış olduğu canlıların, haşeratın ve kuşların isimlerini öğretti, demişlerdir.][666]

661 Kaynakları daha önce gösterildi.

662 Asılda da bu şekildedir.

663 Buhârî, 6565 -Fethu'l-Bârî-; Müslim, 332. Ama Şeyhu'l-İslâm'ın zikrettiği ibare Müslim'de yoktur. Bu ibare, Buhârî'nin rivâyetidir. "Sana her şeyin ismini öğretti." ibaresinin geçtiği rivâyet de Buhârî'de Hemmam'ın rivâyetidir.

664 Zâdü'l-Mesîr, I, 63.

665 Zâdü'l-Mesîr, I, 63.

666 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 93-94.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde şanı yüce Allah. Âdem'e özel olarak harfleri öğretmemiştir. Ona, isimlerin tamamını öğretmek özelliğini vermiştir. Nitekim yüce Allah: *"Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere gösterip: Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz bunların isimlerini bana haber verin, dedi."* buyurmaktadır. İnsanlar (müfessirler). acaba yüce Allah'ın: *"Sonra onları gösterip"* buyruğu dolayısıyla kasıt, akıl sahibi varlıkların isimleri midir yoksa her bir şeyin ismi midir, hususunda iki görüşe sahiptirler:

Bir görüş. İbn Cerir et-Tâberî'nin[667] ve el-Hallal'ın arkadaşı Ebu Bekr Abdülaziz'in[668] ve başkalarının tercih ettiği görüştür.

İkincisi ise daha sahih olan görüştür. Çünkü Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde, şefaat hadisinde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Ey Âdem! Sen beşeriyetin babasısın. Allah, seni eli ile yaratmış, sana ruhundan üflemiş, meleklerini sana secde ettirmiş ve her bir şeyin ismini sana öğretmiştir."[669] Buna da meleklerin, Âdem'in kendilerine isimleri haber vermeden önce konuştukları, bundan önce de Allah'a hitap ettikleri, Âdem'e de hitap ettikleri açıklık getirmektedir.][670]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Âdem'e, bütün isimlerin öğretilmesi hususunda da böyle denilmiştir: Kasıt, ona bunların hadlerinin (tanımlarının, sınırlarının) öğretilmesidir. Bu da yüce Allah'ın: *"Allah'ın, Rasûlü'ne indirdiklerinin hadlerini/sınırlarını bilmemeye de daha layıktırlar."* (Tevbe. 97) buyruğunda sözü edilen "hadler/sınırlar" türündendir.][671]

Âdem'e secde etmenin anlamı

Âdem'e yapılması emredilen secdenin, ibadet olmayıp "bir selâmlama secdesi" olduğunu söyleyenlere cevap olarak şunları söylemektedir:

667 İbn Cerir. I. 218.

668 Abdülaziz b. Cafer b. Ahmed b. Yezdad olup "Gulâmu'l-Hallâl" diye bilinir. 285 h. yılında doğmuştur. Künyesi Ebu Bekir olup dindarlığı ile ve ilmi ile meşhurdur. Çok sayıda te'lifi vardır. Tefsiru Kur'an, eş-Şafi, et-Tenbih, el-Hilâfu Mea'ş-Şâfiî adlı eserleri bunlardandır. 363 h. yılında vefat etmiştir.

669 Kaynakları daha önce gösterildi.

670 el-İstikame. I. 199-200.

671 er-Raddu Alel Mantıkiyin. 10.

[İlim ehli dedi ki: Âdem'e yapılması istenen secde. Allah'ın emri ile ve farz kılması ile istenmişti. Sözüne itibar edilen herkesin ittifak ettiği husus da budur. Çünkü yüce Allah: *"Âdem'e secde edin."* buyruğunda "liâdem" buyurmuş "ilaâdem" buyurmamıştır. Her bir harfin kendisine göre bir anlamı vardır. "Ben ona (lehu) secde ettim." demek ile "Ben ona doğru (ileyhi) secde ettim." demek arasında fark vardır.][672]

Secde Etmek Emri bütün meleklere mi verildi?

"Hani Biz, meleklere: Âdem'e secde edin, demiştik de -İblis dışında- derhal secde ettiler. O, dayattı, kibirlendi ve kâfirlerden oldu." (Âyet 34) buyruğunda, secde etme emrinin bütün meleklere verilmediğini iddia edenlerin kanaatini reddetmek üzere de dedi ki:

[Yüce Allah: *"Hani Biz, meleklere: Âdem'e secde edin, demiştik."* buyruğunda. bütün meleklerin secde etmelerinin emredilmiş olmasını gerektirmektedir. Evet. Kur'ân-ı Kerim'in kendisi ile indiği dil. bunu gerektirir. Buna göre, bunun genel olduğunu söylemeyi kabul etmeyerek özel olduğu kanaatini ileri sürmek için, mutlaka elverişli bir delilin bulunması gerekir. Böyle bir delil ise bulunmamaktadır.][673]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu, ne Müslümanların, ne yahudilerin ne de hristiyanların ortaya attıkları görüşlerdendir. Cebrail ve Mikail'e varıncaya kadar bütün meleklerdir, denilmiştir. Kitab'ı ve sünneti bilen ilim ehlinin, umumîyetle görüşü budur... Buna muhalif görüş belirten kimseler, yalan ve bühtan ile Kur'ân'ı reddetmiş olur. Çünkü şanı yüce Allah: *"Meleklerin hepsi secde etti."* (Hicr. 30) buyurmuştur. Bu da emrin umumî olduğunu da ayrıca te'kid etmektedir.][674]

Genel olarak "zulüm" buyruğunun anlamı[675]

[Ebu Bekr b. el-Enbari dedi ki: Zulüm. bir şeyi olması gereken yerden başka

672 Bu ibareleri. el-Kasimi. Mehâsinu't-Tevil. II. 101'den nakletmiş bulunuyoruz. İşte bu da İbn Teymiyye'nin derlenmiş olan bu tefsirinin meziyetlerindendir. O. sadece basılı eserlerinden süzülüp derlenmedi. Aksine aynı zamanda Şeyhu'l-İslâm'ın sözlerini aktarmış. risalelerden ve teliflerden de derlenmiştir. Bu da yalnızca yüce Allah'ın bir lütfudur. Bizim bu hususta ayrıca bir üstünlüğümüz yoktur.

673 Mecmû'u'l-Fetâvâ. IV. 362.

674 Cemalüddin el-Kasimi. Tefsirinde. II. 102-103'de nakletmiş bulunmaktadır.

675 Tefsiri derleyen İyad b. Abdüllatif bununla: "Yoksa ikiniz de zulmedenlerden olursunuz." (Âyet 35) buyruğu ile alakalı olarak bu başlığı açmış olmalıdır. (Çeviren)

bir yere koymak demektir. Bir kimse, kırbasından köpüğü ortaya çıkmadan önce içirecek olursa: "Zalame erraculu sikaehu" denilir. Şair de şöyle demektedir:

وَصَاحِب صدق لم تنلني شكاته ... ظلمت وَفِي ظلمي لَهُ عَامِدًا أجر

"Ve ben şikâyetinin bana ulaşmadığı samimi bir arkadaşa

Zulmettim. Benim ona kasten zulmedişimde ise bir ecir vardır." demiştir.[676]

Buradaki "sahip: arkadaş"tan kastı, sütün mayalanmasıdır. Ona zulmetmesi ise köpüğü çıkmadan önce onu içirmesidir. Araplar: O kişi, yılandan daha zalimdir, derler. Çünkü yılan, kendisinin açmadığı çukurlara gelip orada yerleşir. Yine: Su vadiye zulmetti, tabiri de suyun vadide daha önce ulaşmadığı yerlere kadar ulaşması halinde kullanılır. Bu ibareleri, Ebul Ferec zikretmiş bulunmaktadır.[677] Aynı şekilde Beğavî de şöyle demektedir: Zulmün asıl anlamı, bir şeyi kendisine ait olmayan bir yere yerleştirmektir.[678] Birçok kişi de böylece zikretmiş bulunmaktadır. Derler ki: Araplar: Babasına benzeyen zulmetmemiştir, derler. Yani buradaki benzeyiş, yersiz değildir.][679]

Âdemin kaldıgı Cennet ile ilgili görüş ayrılıkları

[İblis, oradan indirildiğinden itibaren bir daha oraya çıkmadı. Bundan dolayı bu husustaki iki görüşten daha sahih olana göre, Âdem'in cenneti, bir teklif cennetidir. Semada değildir. Çünkü İblis de semadan indirildikten sonra, Âdem'in cenneti olan teklif cennetine girmiştir. Yüce Allah'ın: *"Defol oradan! Çünkü artık sen, kovulansın ve kıyamet gününe kadar da lanetim şüphesiz senin üzerinedir."* (Sâd, 77-78) buyruğu ile *"Küçülmüş, kınanmış ve kovulmuş olarak çık oradan."* (A'râf, 18) buyruklarına gelince; fakat bu cennet, doğu tarafından yerin yüksekçe bir yerinde idi. Daha sonra Âdem, ağaçtan yeyince daha başka bir yerde genişçe açıkladığımız gibi oradan yere indirildi. Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde "cennet" lafzı ile yeryüzündeki bir bahçe kastedilir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Gerçek şu ki Biz, o bahçe (cennet) sahiplerini sınadığımız gibi bunları da sınadık."* (Kalem, 17): *"Onlara o iki adamı misal ver. Onlardan birine iki üzüm bağı*

676 Beyit, Zâdü'l-Mesîr'de herhangi bir kimseye nisbet edilmemektedir. Nitekim Lisanu'l-Arab, XII, 375'te de kime ait olduğu belirtilmemiştir.

677 Zâdü'l-Mesîr, I, 67.

678 Beğavî, I, 63.

679 Câmiu'r-Resâil, I, 124-125. Bizim, bunu, Bakara Sûresi'nin Tefsiri'nde kaydetmemizin sebebi, kelimelere dair manaları Allah'ın kitabındaki geçiş sırasına göre zikredeceğimizi şart koşmuş olmamızdır.

(cenneti) vermiş, ... bu iki bağ (cennet) mahsullerini vermiş, hiçbir şeyi ondan eksik bırakmamıştı." (Kehf. 32-33) ve devamında: *"O, nefsine zulmede ede bağına (cennetine) girdi."* (Kehf. 35)

Yine yüce Allah'ın: *"Allah'ın rızasını arayarak ve nefislerden bir sebat ile mallarını infak edenlerin durumu, yüksek bir tepenin üstünde bulunan ... bir bahçeye (cennete) benzer."* (Bakara. 265) ve: *"Sizden herhangi biriniz ister mi ki hurma ve üzüm ağaçlarından bir bahçesi (cenneti) olsun..."* (Bakara. 266)

Yine yüce Allah: *"Andolsun ki Sebeliler için, kendi meskenlerinde bir ibret vardı. Sağ ve solda ikişer bahçe (cennet) vardı."* (Sebe. 15); *"Biz de onlara Arim selini gönderdik ve onların iki bahçelerinin (cennetlerinin) yerine buruk yemişli, acı ılgınlı, ağaçları olan ve içinde Arabistan kirazından az bir şey bulunan iki bahçe (cennet) verdik."*; *"Onlar, nice bahçeleri (cennât: cennetleri), pınarları geride bırakmışlardı."* (Duhân. 25); *"Siz burada güven içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz? Bahçelerde (cennât: cennetlerde) ve akarsular arasında."* (Şuarâ. 146-147)

[Amellerin karşılıklarının, sevabın verileceği ve semada bulunan cennete gelince, şeytan semadan indirildikten sonra oraya girmedi. Ayrıca o, semadan Âdem'e secde etmeyi kabul etmeyince ve Âdem mükellefiyetinin sözkonusu olduğu cennete girmeden önce yere indirilmişti. Bu cennette Âdem'e vesvese vermiş ve onu oradan çıkarmıştı.

Amellerin mükafatı olacak olan cennet de aynı şekilde mahluktur. Bazı bid'at ehli, onun mahluk oluşunu kabul etmemiş ve: Henüz yaratılmamış olduğundan ötürü Âdem oraya girmemiştir, demiş. Fakat böyle diyen kimseye karşı da sünnet alimlerinden tepki gösterenler, tepki göstermişlerdir. Ebu'l-Âliyye ve Selef'ten daha başkaları: "Âdem'in yemesi kendisine yasak kılınmış ağaç, insanın def-i hacette bulunmasını gerektiren bir ağaçtı. Âdem, o ağaçtan yeyince ihtiyacını gidermek gereğini duydu. Mükafat cennetinde ise böyle bir şey yoktur. Ama bu naklin sıhhati hususunda doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Fakat maksadımız, Selef'ten bazı kimselerin o cennetin semada olduğunu söylediğini, bazılarının ise yerin yüksekçe bir mekânında bulunduğunu söylediğidir.]"[680] demişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'de ise "cennet" lafzı, şanı yüce Allah'ın dilediği birçok yerde geçmekte ve bununla yerdeki bir cennet/bahçeyi kastetmiş bulunmaktadır. Amellerin mükafatı olan cennet ise onların ölümleri şartına bağlı özelliktedir. Yüce Allah'ın: *"Cennete gir, denildi. Keşke, kavmim bilseydi, dedi. Rabbimin bana*

680 İbn Kayyim el-Cevziyye, bu hususa dair Hâdi'l Ervah ve Miftahu Dari's-Saade adlı eserlerinde geniş bilgi vermiştir.

mağfiret ettiğini ve beni ikram olunanlardan kıldığını." (Yâsîn. 26-27) buyruğunda olduğu gibi. Müminlerin ruhları, cennete şu âyette olduğu gibi ölümden itibaren girer: *"Cennete gir, denildi. Keşke, kavmim bilseydi, dedi. Rabbimin bana mağfiret ettiğini ve beni ikram olunanlardan kıldığını."* (Yâsîn. 26-27) Yine yüce Allah: *"Ondan sonra Biz, kavminin üzerine gökten hiçbir ordu indirmedik. İndirecekler de değildik. O, ancak tek bir çığlıktan ibaretti. Hemen sönmüş oldular."* (Yâsîn. 28-29)

Bir başka yerde yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar, Rabbleri katında diridirler, rızıklanırlar."* (Al-i İmrân. 169)

Yüce Allah, ölüm esnasında ölülerin durumunu sözkonusu edince: *"Eğer o yakınlaştırılmışlardan ise artık rahatlık, güzel kokular ve naim cenneti vardır ve eğer o yemin ashabından ise yemin ashabından sana selâm olsun. Eğer o yalanlayıcı sapıklardan ise ona kaynamış sudan bir ziyafet ve cehenneme bir atılış (vardır.)"* (Vakıa. 88-94) buyurmaktadır.

Bu ise sûrenin baş taraflarında sözkonusu ettiği büyük kıyamet gününde sabikun, ashab-ı yemin ve yalanlayıcılar olarak üç kısma ayrılışlarından farklı bir durumdur. Şanı yüce Allah, sûrenin baş tarafında, onların kıyamet gününde kısımlara ayrılışlarını sözkonusu ettiği halde sonlarında ise onların ölüm esnasındaki kısımlarını sözkonusu etmektedir ki, bu da Muğire b. Şu'be'nin dediği gibi "küçük kıyamet"tir: Kim, ölürse onun kıyameti kopmuş olur.[681] Aynı şekilde Alkame ve Said b. Cübeyr de bir ölü hakkında: Buna gelince, işte bunun kıyameti kopmuş bulunuyor, demişlerdir.[682]

Yani artık bu kişi, cennetten ve cehennemden birisine gitmiş oldu. Bununla birlikte, bundan sonra ruhlar bedenlere geri iade edilir ve ölü kabrinde oturtulur. Bununla birlikte, onların asıl maksatları ise şudur: Kişi, sevabın ve ikabın geç verileceğini hiç düşünmesin. Çünkü bir kimse öldükten sonra, ya cennette yahut

681 ed-Dûlâbîl-Küna ve'l-Esmâ, II, 89'da bunu rivâyet etmiş bulunmaktadır. Lafzı da: " "... sizden herhangi birinizin kıyameti onun ölümüdür." şeklindedir. Sehavi, el-Mekasit, 428'de Taberânî tarafından zikredildiğini belirtmektedir. Allah en iyi bilendir. İleride bunun kaynakları daha etraflı bir şekilde gösterilecektir.

682 Bu sözün Alkame'den rivâyetini, Hilye, VI, 267 ve 268'de yer almaktadır ama senedi yok hükmündedir (talif). Fakat ed-Dûlâbî, el-Künâ ve'l-Esmâ adlı eserinde az önce geçen aynı senet ile sahih olarak yer almaktadır. Bunun Said'den rivâyetini tespit edemedim. Kusur bendendir. İmam Ömer b. Abdülaziz'den de bu manada bir söz rivâyet edilmiştir. Yine merfu olarak Enes'ten rivâyet edilmiş ise de bu rivâyet sahih değildir.

cehennemde olacaktır. Nitekim yüce Allah. Nuh kavmi hakkında: *"Onlar da günahlarından dolayı suda boğuldular. Ardından ateşe atıldılar."* (Nuh. 25) buyurduğu gibi, Firavun hanedanı hakkında da: *"Ateştir o. Onlar, sabah akşam ona arz olunurlar. Kıyametin kopacağı gün de: Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun (denilecek.)"* (Mü'min. 46) Buna dair geniş açıklama başka yerdedir.][683]

Şeyhu'l-İslâm -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun-: "Âdem'in iskan edildiği cennet, el'an mevcut olan ebedilik cenneti midir yoksa yeryüzünde Allah'ın kendisi için yarattığı bir cennet midir?" diye bir soru sorulması üzerine, o da şu sözleri ile cevap vermiş bulunmaktadır:

[Allah'ın, Âdem'i ve onun eşini iskan ettiği cennet, ümmetin selefine, ehl-i sünnet vel cemaate göre ebedilik cennetidir. Bunun, yeryüzünde Hint topraklarında yahut da Cidde taraflarında ya da bir başka yerdeki bir cennet olduğunu söyleyen kimseler, felsefe ile uğraşan ve mülhitlerdendir. Yahut da onların kardeşleri durumundaki bid'atçi kelamcılardandır. Böyle bir sözü, felsefecilerden ve mutezileden birtakım kimseler söylemiştir. Kitap ve sünnet ise bu görüşü reddetmektedir. Ümmetin selefi ve imamları ise bu görüşün bâtıl olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir.][684]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Hani Biz, meleklere: Âdem'e secde edin, demiştik de İblis dışında derhal secde ettiler."* (Âyet 34) Âdem'in kabrinin yanında İblis'e secde etmesinin tek-

683 en-Nubuvvât, 70-172.

684 Mecmû'u'l-Fetâvâ, IV, 347. Bu mesele. Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin birbirinden farklı iki kanaat ortaya attığı meselelerden birisidir. O. önceleri işin başında tek bir görüşe sahipti. O da Âdem'in indirildiği cennetin ebedilik cenneti olduğudur. Bu görüşü de ehl-i sünnetinin tamamının görüşü olarak değerlendirmişti. Fakat "en-Nubuvvât" adlı eserinde ehl-i sünnetin iki görüşünden söz etmekte ve her ikisinin de muteber olduğunu belirtmektedir. Benim görüşüme göre ise son görüş. tercih edilen görüştür ki bu. aynı zamanda İbn Teymiyye'nin sonunda kabul ettiği görüştür. Bunun da sebepleri vardır:
1. en-Nubuvvât kitabı. son kitaplardandır. Çünkü o. İbn Teymiyye'nin müsvedde olarak yazdığı ve temize çekmediği kitaplardandır. Ayrıca bu kitabında 713-717 h. yılları arasında telif ettiği Der'u Tearuzi'l-Akli ve'n-Nakl. Buğyetu'l-Murtâd. el-Esfahaniye gibi çokça kitaplarını zikretmektedir. Bu sonuncusu da Mısır'da telif ettiği kitaplardandır. el-Minhac kitabı ise Der'u Tearuzi'l-Akli ve'n-Nakl'den sonradır.
2. Onun öğrencisi İbnu'l-Kayyım ise eserlerinin tamamını ya da büyük çoğunluğunu üstadının vefatından sonra telif etmiştir. Bu meseleyi biri Hadil Evrah diğeri Miftahu Dari Saade adlı iki kitabında sözkonusu etmiştir. Her iki kesimin delillerini zikretmiş ve birini diğerine tercih etmemiş. Aksine her iki tarafın delillerinin güçlü olması dolayısıyla tercihte bulunmamıştır. Şâyet Şeyhu'l-İslâm açık bir şekilde bir delilin açık bastığını görmüş olsaydı öğrencisi İbnu'l-Kayyimin bunu nakletmiş olması gerekirdi.

lif edilmesine gelince; bunu, bazı kimseler zikretmiş bulunmaktadır. Ahirette bu teklifin ona yapılacak olmasına gelince; ben, bunu, kimsenin zikrettiğini bilmiyorum. Fakat her ikisi de bâtıldır.][685]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, Âdem'i ve onun zevcesini cennette iskan ettirdi ve her ikisine: *"Ondan bol bol istediğiniz gibi yeyin. Yalnız bu ağaca yaklaşmayın. Yoksa ikiniz de zulmedenlerden olursunuz, dedik. Bunun üzerine şeytan, onları oradan kaydırıp içinde bulundukları o hallerinden çıkardı. Biz de: Kiminiz kiminize düşman olarak inin, ... dedik."* (Âyet 35-36)

İşte her ikisinin soyundan gelenler arasında görülen düşmanlık, bela ve hoşlanılmayan haller ve kıyametin kopacağı vakte kadar olacak hususlar, kıyamet gününde de ateşte görülecek bu gibi hallerin sebebi, işlenen günahlardır ve yüce Rabbe isyan etmektir.][686]

فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِؕ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٣٧﴾

37. Âdem, Rabbinden bazı kelimeler belleyip aldı (tevbe etti.) O da tevbesini kabul buyurdu. Çünkü O, tevbeleri kabul edendir, çok esirgeyendir."

Tefsiri:

[*"Âdem, Rabbinden bazı kelimeler belleyip aldı (tevbe etti.) O da tevbesini kabul buyurdu. Çünkü O, tevbeleri kabul edendir, çok esirgeyendir. Hepiniz oradan inin, dedik."* (Âyet 37-38) Bu buyrukta, onun tevbesini, kendisinden öğrenmiş olduğu kelimeler ile kabul ettiğini haber vermektedir. Şanı yüce Allah da: *"Rabbimiz, nefislerimize zulmettik, dediler."* (A'râf. 23) buyurmaktadır. Böylelikle yüce Allah, kendilerine bu sözleri söylemelerinin akabinde aşağıya inmelerini emretmiş olduğunu, yine bu kelimeleri söylemenin akabinde tevbesini kabul edip aşağıya inmesini emretmiş olduğunu haber vermektedir. O halde onun aşağıya inme emri, Âdem'in yüce Allah'tan öğrenip bellediği kelimeler(i söylemesi) akabinde vermiştir. Sözkonusu bu sözler ise: *"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bize mağfiret ve rahmet etmezsen muhakkak ki zarara uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23) sözleri ya da bu sözlere benzer daha başka ifadeleridir. Bunu, müfessirlerden

685 Muhtasaru Fetava, 177.
686 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 160.

çok sayıda bir topluluk sözkonusu etmiş bulunmaktadır.[687] Âdem'in. Rabbinden öğrenip bellediği kelimelerin bunlardan başka şeyler olduğunu sözkonusu edenlerin görüşlerini destekleyecek ve Kur'ân'ın zahirine muhalif herhangi bir delilleri yoktur. İbn Ebi Dünya Kitab-u Tevbe adlı eserinde,[688] bu kelimeler ile ilgili çok şeyler zikretmiş bulunmaktadır. Ama bunların hepsi de şanı yüce Allah'ın, Âdem ve Havva'nın söylediklerini Kitab'ında zikrettiği sözler etrafında dönüp durmaktadır: *"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bize mağfiret ve rahmet etmezsen muhakkak ki zarara uğrayanlardan oluruz, dediler."* (A'râf. 23)

Aynı şekilde onların: *"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bize mağfiret etmezsen."* sözleri, itiraf ve istiğfarı da ihtiva eder. Âdem'den daha alt mertebede olan bir kimse bile, günahını itiraf edip ondan dolayı Allah'tan mağfiret dileyecek olursa onun günahını bağışlar. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahihler'indeki rivâyete göre Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), Âişe'ye: "Eğer bir günah işledinse Allah'tan mağfiret dile, ona tevbe et. Çünkü kul, günahını itiraf edip tevbe ederse Allah da tevbesini kabul eder." buyurmuştur.[689]

Yüce Allah da: *"Kim, bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse Allah'ın çok mağfiret edici, çok merhametli olduğunu görür."* (Nisa, 110) buyurmaktadır. Aynı şekilde Al-i İmrân Sûresi'ndeki: *"Ve onlar, çirkin bir günah işledikleri yahut kendilerine zulmettikleri vakit Allah'ı hatırlayarak hemen günahları için bağışlanma dileyenler -zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlar ki-, bir de işledikleri (günah) üzerinde bilip durdukları halde ısrar etmeyenlerdir."* (Al-i İmrân, 135) buyruğu da böyledir.

Tevbe etmek ile günahların bağışlanması hasıl olduğuna göre, başkası ile değil de bununla maksadın hasıl olduğu anlaşılmış olur. Sahih'te de Amr b. el-As'tan rivâyete göre, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğu sabittir: "Ey Amr! Sen, İslâm'ın kendisinden önce olanları yıktığını, tevbenin de kendisinden öncekileri yıktığını bilmiyor musun?"[690]

---

687 İbn Ebu Hâtim. Bakara tefsiri. s. 135-137: Tâberî. I. 242-244. Aynı şekilde ed-Durru'l-Mensûr, I, 58. Ancak o, Şeyhu'l-İslâm'ın Âdem'in Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in vesile edinmesine dair reddetmiş olduğu bâtıl ve uydurma birtakım hadisleri de zikretmiş bulunmaktadır.

688 Bu eser matbudur.

689 Buhârî, 3141; Müslim, 2770. Bu hadis. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in İfk hadisesi dolayısıyla Âişe'ye söylediği sözlerdendir.

690 Müslim. 121.

Aynı şekilde eğer Âdem, bu sözleri söylemiş ise[691] o taktirde Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetinin böyle bir sözü söyleme hakkı ondan daha fazladır. Hatta onun soyundan gelen nebilerin de bu sözleri söylemeleri daha çok haklarıdır. Diğer taraftan rivâyetleri bilen her bir alim şunu da bilmektedir ki, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) böyle bir şeyi emretmemiştir. Hayırlı ashabın herhangi birisinden bu nakledilmediği gibi, hayırlı ilim adamlarından herhangi birisi de bunu nakletmiş değildir. Böylelikle bunun, hadis uyduran ve Müslümanların elinde bulunan sahih rivâyetlerden daha fazlasını yalan söyleyerek uyduran kimselerin yalanlarından birisi olduğu anlaşılmış olmaktadır. Fakat Allah, nakli bilen cerh ve tadil alimleri ile rivâyetleri tenkit etme ehliyetine sahip kimseler sayesinde hak ile bâtılı birbirinden ayırdetmeyi sağlamıştır.][692]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Âdem, her ne kadar o ağaçtan yemiş idiyse de Allah onun tevbesini kabul etmiş, onu seçmiş ve hidâyete iletmiştir. Nitekim yüce Allah: *"Âdem, Rabbinin emrine karşı geldi de şaşırdı. Sonra Rabbi onu seçti. Tevbesini kabul etti ve doğruya iletti."* (Tâhâ, 121-122) buyurmuştur. Yine yüce Allah: *"Âdem, Rabbinden bazı kelimeler belleyip aldı (tevbe etti.) O da tevbesini kabul buyurdu. Çünkü O, tevbeleri kabul edendir, çok esirgeyendir."* (Âyet 37) buyurmaktadır.][693]

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in yalnızca Araplara peygamber olarak gönderildiğini, İsrailoğullarına gönderilmediğini iddia edenlere cevap

يَابَنِيٓ إِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِيٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِيٓ أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾

40. "Ey İsrailoğulları! Size verdiğimiz nimetimi hatırlayın, ahdimi yerine getirin ki Ben de ahdinizi yerine getireyim ve yalnız Benden korkun."

691 Yani Âdem, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i vesile edinerek dua etmiş ise demektir. Çünkü Şeyhu'l-İslâm "Kaidetün Celiletun fi't-Tevessüli ve'l-Vesile" diye bilinen risalesinde, bu hususa dair açıklamalar yapmıştır. Hakim'in rivâyet ettiği hadis ise ya uydurmadır ya da oldukça zayıftır.

692 Telhisu Kitabi'l-İstiğâse (er-Reddu ale'l-Bekrî), I, 68-70.

693 el-Cevabu's-Sahih, II, 415.

Tefsiri:

[Onun, İsrailoğullarına rasûl olarak gönderdiğini haber verişinde ve yüce Allah'ın onlara *"Ey İsrailoğulları!"* diye hitap edişinde, İsrailoğullarından olmayan yahudilere, hristiyanlara ve müşriklere de rasûl olarak gönderilmiş olmasının önünde bir engel bulunmamaktadır.][694]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Ahdi yerine getirin ki ben de ahdinizi yerine getireyim."* buyurmaktadır. Yani benim emrimi eksiksiz yerine getirin. Ben de, emrimi eksiksiz yerine getirmenize karşılık size olan ahdimi ve sözümü yerine getireyim. Çünkü karşılıklı bey'atleşip ahitleşmek, her iki taraftan bedel vermeyi kapsar. Buna göre onlar, Allah'a taahhüt ettikleri itaati eksiksiz yerine getirecek olurlarsa yüce Allah da kendilerine buna karşılık taahhüt ettiği ecri ve sevabı tam olarak verecektir. Nitekim ensar, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e: Rabbin için, kendin için ve ashabın için şart koş, dediklerinde o da şu cevabı vermişti: "Rabbim adına O'na ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanızı şart koşuyorum. Kendim için, beni kendi çocuklarınızı ve kadınlarınızı koruduğunuz gibi korumanızı; ashabım için de onları adaletli bir şekilde görüp gözetmenizi şart koşuyorum." buyurmuştu. Ashab: Peki, bunu yapacak olursak bize ne var, diye sormuş o: "Size cennet var." buyurunca onlar: Elini uzat. Allah'a yemin ederiz ne seninle yaptığımız bu bey'atten vazgeçeriz ne de senden vazgeçmeni isteriz, demişlerdi.[695] Onlar, bu esas üzere bu hususta kendisine itaat edeceklerine dair ahit verince, kendilerine bunu emretmiş olan yüce Rabbi ile ahitleşmiş oldular. Onlara. verdiği sözünü eksiksiz yerine getirerek kendilerini cennete koyacak olan da yüce Allah'tır.][696]

Merhum İbn Teymiyye: *"Benden korkun."* buyruğu ile *"Rabblerinden korkarlar."* (A'râf. 154) buyrukları arasındaki farkı açıklamak üzere şunları söylemektedir:

694 el-Cevabu's-Sahih. II. 40.

695 Tâberî. Tefsir. XI. 35. "Muhakkak Allah müminlerden ... satın almıştır." (Tevbe. 11) âyetinin nüzulü sebebi olarak Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin Abdullah b. Revaha'dan naklettiği bir rivâyet olarak zikretmektedir. Bu rivâyetin senedinde her ikisi arasında kopukluk vardır. Hadise. Akabe beyatinde olmuştur. Bunu. ayrıca ed-Dülabi, s. 13'de Şabi'den. o Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye rivâyet etmiştir. Bu da mürsel sahih bir rivâyettir. Beyhakî. Delailü Nübuvve. II. 450-451'de Şabi'den mürsel bir rivâyet olarak kaydetmiş. İbn Hacer. Fethu'l-Bârî. VII. 263'de Taberânî'nin bunu muttasıl olarak rivâyet ettiğini zikretmiş bulunmaktadır. Allah en iyi bilendir.

696 el-İstiğase. I. 321-323 -tahkikli baskı- Mektebetü'l-Guraba el-Eseriye baskısı.

[(Araf Sûresi'ndeki âyette geçen) "lam" harfi, eğer ya sonraya bırakılması yahut da ism-i fail ya da mastar olması yahut her ikisinin bir arada bulunması sebebi ile amel edebilme gücü zayıflayacak olursa, geçişli (müteaddi) fiilin başına gelir. Bu durumda: Filan kişi Allah'a ibadet eder, O'ndan korkar, O'na karşı takvalı olur, denilir (ve geçiş için "lam" harfi getirilmez.) Daha sonra ism-i fail zikredilecek olursa (aynı anlamda olmak üzere:) "huve âbidun li Rabbihi, muttakin li Rabbihi, hâifun li Rabbihi" denilir. Aynı şekilde: "Fulenun yerhabullah: Filan Allah'tan korkar." denildiği gibi "huve râhibun li Rabbihi" (aynı anlamda ism-i fail/etken ortaç kullanılarak) denilir. Eğer fiil, sözkonusu edilmekle birlikte sonra getirilecek olursa o da "lam" ile pekiştirilir. Yüce Allah'ın: *"Ondaki yazıda Rabblerinden korkanlara hidâyet ve rahmet vardı."* (A'râf, 154) buyruğunda olduğu gibi.

Yüce Allah, burada "ve iyyâye ferhabûn: o halde yalnız Benden korkun" buyruğunda fiil geçişli olarak gelmiştir. Öbür tarafta ise "lam" harfi zikredilmiş bulunmaktadır. Çünkü burada, yüce Allah'ın "ve iyyâye: yalnız Benden" buyruğu "fe liye" tabirini kullanmaktan daha mükemmeldir. Öbür tarafta "li Rabbihim: Rablerinden" buyurulması ise "rabbehum" buyruğuna göre daha mükemmeldir. Çünkü munfasıl ve mansub zamir "ye" harfi ile cer edilmiş zamirden daha mükemmeldir. Öbür tarafta zahir bir isim geldiğinden ötürü "lam" ile güçlendirilmesi daha uygundur ve "lam"sız gelmesine göre daha mükemmel bir ifadedir.][697]

Âyette geçen "lebs: karıştırmak" fiilinin anlamına dair

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾

42. "Kendiniz bilip dururken hakkı bâtıla karıştırmayın ve hakkı da gizlemeyin."

Tefsiri:

[Bundan dolayı şanı yüce Allah, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in dili ile kitap ehline yönelttiği hitabında şöyle buyurmaktadır: "*Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın ve ahdimi yerine getirin ki Ben de ahdinizi yerine getireyim. Ve yalnız Benden korkun. Beraberinizdekileri (Tevrat'ı) doğrulayıcı olarak indirdiğime iman ediniz ve onu inkâr edenlerin ilki, ilk inkâr edenler olmayınız. Âyetlerimi de az bir pahaya/bedele satmayınız ve yalnız Benden korkunuzKendiniz bilip dururken hakkı bâtıla karıştırmayın ve (bildiğiniz) hakkı da*

697 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 290-291.

gizlemeyin." (Âyet 40-42) Bu buyrukları ile onlara, hakkı bâtıla karıştırıp hakkı gizlemeyi yasaklamaktadır. "Lebese bihi: Bir şeyi bir şeye, biri ötekinin içine girecek şekilde karıştırmak" demektir. Nitekim yüce Allah: *"Eğer onu bir melek yapsaydık elbette onu bir adam yapardık ve her halde onları başkalarını düşürmekte oldukları karışıklığın içine düşürürdük."* (En'âm. 9) buyurmaktadır.

Telbis de buradan gelmektedir ki bu da, kusuru örtüp saklamak ve aldatmak demektir. Çünkü hile karıştırılmış olan bakıra gümüş kaplanır ve ona yapılan gümüş kaplama onunla karışır, onu örter. Aynı şekilde hakkı bâtıla telbis etti (karıştırdığı taktirde de) bâtılı hak sûretinde izhar etmiş olur. Dışarıdan görünen hak olur. İçeride kalan ise bâtıldır.

Daha sonra yüce Allah: *"Ve kendiniz bilip dururken hakkı da gizlemeyin."* buyurmaktadır. Burada iki görüş vardır. Bir görüşe göre[698] O, kendilerine her iki fiili birden yapmayı yasaklamıştır. Çünkü buradaki "vav" harfi Kûfe nahivcilerinin "vavu's-sarf" adını verdikleri "cem vav"ı (birbirine ve ile bağlanan iki ismi aynı hükümde toplama vavı)dır. Nitekim Arapların "لا تاكل السمك وتشرب اللبن: Balık yerken onunla birlikte süt içme" ifadelerindeki "vav" böyle olduğu gibi, yüce Allah'ın: *"Allah, içinizden cihad edenleri ve sabredenleri belli etmeden"* (Al-i İmrân. 142) buyruğu da -nasb ile okuyanların kıraatine göre; yüce Allah'ın: *"Yahut kazandıkları sebebi ile o gemileri helak eder, birçoğunu da affeder. Ta ki âyetlerimiz hakkında tartışanlar, kendileri için kaçacak bir yer olmadığını bileler."* (Şûrâ. 34-35) buyruğunun (35. âyetin başındaki fiilin) nasb ile kıraatine göre de böyledir. Bu durumda yüce Allah'ın: *"Ve hakkı da gizlemeyin."* buyruğunda ikinci fiil mansub olur ve birincisi de cezm olur.

Bir diğer görüşe göre buradaki "vav", matuf ile matufun aleyh arasında ortak hükmü ifade eden atfedici "vav"dır. Böylelikle yüce Allah, her ikisinin bir arada bulunmasını şart koşmaksızın her iki fiili de (her birini ayrı ayrı olmak üzere) yasaklamış olur. Bu da: *"inkâr etme, hırsızlık yapma, zina etme"* ifadesinde kullanılan "vav"lar gibidir.

Doğru olan da budur. Yüce Allah'ın: *"Ey kitap ehli! Siz, bilip dururken niçin hakkı bâtıla karıştırıyor ve hakkı gizliyorsunuz."* (Al-i İmrân. 71) Şâyet onları her ikisinin birlikte yapılması dolayısıyla yermiş olsaydı. "nun" harfi getirilmeksizin "ve tektumul hakka" demesi gerekirdi. Öbür âyet de bunun benzeridir.

Bu gibi ifadelerden maksat. eğer her iki fiili yasaklamak ise nefy edatı tekrar edilebilir. Mesela "la tekfur vela tesrik vela tezni: İnkar etme. hırsızlık yapma ve zina

698 Bu görüşü Zemahşeri. Keşşaf. I. 136'da zikretmiş ve reddetmiştir.

etme" demek gibidir. Yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin. Aranızda karşılıklı bir anlaşma ile gerçekleştirdiğiniz bir ticaret olması müstesna. Kendinizi öldürmeyin."* (Nisa. 29) buyruğu da bu türdendir.

Eğer nefy/olumsuzluk harfini tekrar etmeyecek olursa bunun sebebi, her iki fiilin diğeri ile irtibatlı olmasından dolayıdır. Mesela birisi diğerini gerektirici olabilir. "le tekfur billahi ve tükezzib enbiyaehu: Allah'ı inkâr ederek onun nebilerini yalanlama" sözü ve benzeri ifadeler böyledir.

Birlikte bulunmalarında eğer bir sakınca bulunmayıp yasak, hepsi hakkında sözkonusu ise bu, günlük kullanımda pek azdır. Bundan dolayı bu gibi kullanımlarda ikinci fiilin nasb ile gelmesi de az görülür. Konuşmada çoğunlukla görülen her iki fiilin cezm edilmesidir.

İşte bu husus da yüce Allah'ın "gizlemeyin" buyruğunda yer alan "vav" harfinin atıf "vav"ı, fiilin meczun ve nefy/olumsuzluk edatının tekrar edilmemiş olması kanaatinin daha ağır olduğunu açıklayan hususlardandır. Çünkü iki fiilden biri diğeri ile irtibatlı ve diğerini gerektiricidir. Gerekenin yasaklanması, gerektirenin yasaklanmasını ihtiva ediyor olsa dahi yasaklayanın bunu amaçlamadığı düşünülebilir. Ama gerçekte bu, akli gereklilik yoluyla fiilen vaki olan bir husustur.][699]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İşte bu şekilde kitap ehli ile birlikte hak da, bâtıl da bulunur. Bundan ötürü yüce Allah, kendilerine: *"Kendiniz bilip dururken hakkı bâtıla karıştırmayın ve (bildiğiniz) hakkı da gizlemeyin."* buyurmaktadır.][700]

"Lebs ve kitmân: Karıştırmak ile gizlemek"in birlikteliği:

[Yüce Allah'ın: *"Hakkı bâtıla karıştırmayın ve (bildiğiniz) hakkı da gizlemeyin."* buyruğu, her iki fiili de yasaklamaktadır. İkinci fiil ise birincisinin bir gereği olup onun da yasaklanması bir amaçtır. Çünkü hakkı bâtıla karıştıran bir kimse, aynı zamanda hakkı gizlemiş olur. O, dolayısıyla hakkı bâtıla karıştırdığı için de, hakkı gizlediği için de cezalandırılır. Bundan dolayı buradaki yasak, yalnızca ikisinin bir arada yapılması hakkındadır, denilemez. Çünkü eğer bu doğru olsaydı, soyut olarak hakkı gizlemenin yerilmeyi gerektirmemesi gerektirdiği gibi, yalnız başına hakkın bâtıla karıştırılmasının da yerilmeyi gerektirmemesi gerekirdi. Hâlbuki durum böyle değildir. Kitap ehlinin Allah'ın indirmiş olduğu apaçık

699 Der'u Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl, I, 209-211.
700 Minhâcü's-Sünne, V, 167.

delilleri ve hidâyeti insanlara beyan ettikten sonra gizlemelerinden ötürü. Müslümanların ittifakı ile cezalandırılmayı hak ederler. Aynı şekilde Allah'ın indirmiş olduğu hakkı kendilerinin ortaya çıkardıkları bâtıl ile karıştırmaları da böyledir. Bu iki fiilin birlikte zikredilmesi, nefy/olumsuzluk edatı tekrar edilmeksizin gerçekleştirilmiştir. Çünkü karıştırmak, gizlemeyi gerektiren bir fiildir. Ve bu, yalnızca gerektirenin gerektirdiği şey ile sınırlı değildir. Çünkü bu sonucu gerektirenin de yasaklanması bir amaçtır.

İşte bu açıklama, bize Kur'ân-ı Kerim'deki birtakım hikmetleri ve sırları açıklamaktadır. Çünkü karıştırmak, gizlemeyi gerektirir. Hakkı bâtıla karıştıran -kitap ehlinin yaptığı gibi- kimsenin, ortaya koymuş olduğu bid'at ile çelişen indirilmiş olan hakkı gizlemesi kaçınılmaz bir husus olur. Çünkü onlar, Allah'ın teşri buyurmadığı bir dini bid'at olarak ortaya attılar, onun emretmediklerini emrettiler, yasaklamadıklarını yasakladılar ve onun verdiği haberin aksini bildirdiler. Çünkü onlardan birisinin haber verdiklerine muhalif olan bir haber ihtiva eden indirilmiş olan hakkı ayrıca gizlemeyecek olursa (bid'at olarak ortaya koyduklarından) gözettiği maksadı tam olarak gerçekleşemez. Kendisine yasaklanmış olan hususu mübah kılması yahut da kendisine verilmiş olan emri düşürmesi hususlarında da durum aynen böyledir.][701]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["Filanın emrine itaat et yahut filan kişi filanın emrine itaat eder ya da onun emrine baş kaldırmaz." denilmesi halinde her söz söyleyenin mutlak olarak kullandığı "emr"in kapsamına yasak da girer. Çünkü yasak koyan bir kimse, yasakladığı şeyin terk edilmesini emretmektedir. Bundan dolayı şanı yüce Allah: *"Kendiniz bilip dururken hakkı bâtıla karıştırmayın ve hakkı da gizlemeyin."* buyruğunda "hakkı da gizlemeyin" nehyinin başına ayrıca "la" edatını getirmemiştir. Bunlar, birbirlerinden ayrılmaz olduklarından ötürü her birisini ayrı ayrı nehy etmemiştir. Buradaki "vav" ise bazılarının sandıkları gibi Kufelilerin "sarf vavı" adını verdikleri cem "vav"ı değildir. Çünkü o durumda anlam: İkisini bir arada yapmayın, demek olurdu ve bunlardan birisini yapmak, yasaklanmamış bir iş olurdu.][702]

[Yüce Allah -aynı zamanda bizim için bir ibretlik durum olmak üzere- İsrailoğullarına verdiği emirler ile ilgili olarak: *"Beraberinizdekileri (Tevrat'ı) doğrulayıcı olarak indirdiğime iman ediniz ve onu inkâr edenlerin ilki olmayınız.*

701 Der'u Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl, I, 219-220.
702 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 176.

Âyetlerimi de az bir pahaya satmayınız ve yalnız Benden korkunuz. Kendiniz bilip dururken hakkı bâtıla karıştırmayın ve (bildiğiniz) hakkı da gizlemeyin." (Âyet 41-42) buyurmaktadır. Buna göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdiği hak gizlenmez. Onun dışında kalan bâtıl ile karıştırılmaz. Ondan başka şeylerle O'na karşı çıkılmaz.][703]

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

43. "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah *"Namazı dosdoğru kılın"* buyruğunu, ancak kendilerine kılınması emrolunmuş namazı öğrettikten sonra buyurmuştur. Buna göre buradaki "es-salât"ın tanımlı gelmesi, onların bilip tanıdıkları namaza yönelik olmuştur. Onlar, ne anlama geldiğini bilmedikleri halde "es-salât" lafzı zikredilmemiştir. Bundan dolayı "salât" lafzı hakkında: Bu lafız, lügavî anlamı dolayısıyla geneldir. Yahut da lügavî ve şer'i anlam arasında gidip geldiğinden ötürü mücmeldir ve buna benzer kanaat ifade etmiş olanların bu sözleri zayıftır. Çünkü bu lafız, ancak bir haber yahut bir emir olarak gelmiştir. Yüce Allah'ın: *"Bir kulu namaz kılarken engelleyeni gördün mü?"* (Alak. 9-10) buyruğu gibi buyruklar haber kullanıma örnektir. İkra/Alak Sûresi ise Kur'ân-ı Kerim'in ilk nazil olan buyruklarındandır. Bazı kâfirler -Ebu Cehil ya da bir başkası- Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e namaz kılmayı yasaklamaya kalkışmış ve: Eğer onun namaz kıldığını görecek olursam, Andolsun onun boynunu çiğneyeceğim. demişti. Onun secde etmekte olduğunu görünce ökçeleri üzerine arkasını dönüp kaçmasını gerektirecek dehşetli bir hal gördü.[704] Buna göre *"Bir kulu namaz kılarken engelleyeni gördün mü?"* buyruğu söylendiği zaman, lafızda herhangi bir mücmellik ve bir genellik sözkonusu olmaksızın vakıadaki o namaz olduğu da bilinmiş oluyordu.][705]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, birçok yerde: *"Namazı dosdoğru kılın."* (En'am. 72) buyur-

703 Mecmû'u'l-Fetâvâ. V. 156.
704 Buhârî. 4958 -Fethu'l-Bâri-.
705 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 300-301.

muştur. Namazın dosdoğru kılınması ise imkânlar ölçüsünde tam ve eksiksiz kılınmasını da kapsar. Nitekim ileride Enes b. Malik (radıyallâhu anh)'ın rivâyet ettiği hadiste şöyle buyurulduğu görülecektir: "Rükûunuzu ve sücudunuzu tastamam yapın. Çünkü ben, sizleri arkamda olduğunuz halde görüyorum."[706] Bir başka rivâyette de: "Rükûu ve sücudu tamamlayınız." buyrulmuştur.][707]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, İsrailoğullarına: *"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."* diye hitap buyurmuş ve namazın kılınması emrini verdikten sonra özel olarak da rükû'u sözkonusu etmiştir. -Allah en iyi bilendir elbette- muhtemelen bunun iki anlamı vardır:

1. Onlar, namazlarında rükû yapmıyorlardı. Bizzat namaz emrinin verilmesi halinde bunu da anlamadıklarından ötürü, özellikle rükû yapmalarını da emir buyurmuştur.

2. Yüce Allah'ın: *"Rükû edenlerle birlikte"* buyruğu, cemaatle namaz kılma emrini ihtiva eder. Böylelikle bu, cemaatle kılınmasının vacip oluşuna delildir. Onlarla birlikte rükû etmelerinin emredilmesi ise kişinin rükû halinde (imama) yetişmesi sûreti ile kılınmakta olan rekate yetişmiş olacağından dolayıdır. Bu şekilde cemaatle birlikte rükû edecek olursa geri kalan fiilleri onlarla birlikte yapar. Rükûdan önceki kıyamı ise onlarla birlikte ayrıca yapması vacip değildir; fakat ondan sonrasını yapması gerekir. Hâlbuki "kalkın" yahut "secde edin" demiş olsaydı bu tabir, bu manaya delalet etmezdi.][708]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu âyet,[709] yüce Allah'ın: *"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."* (Âyet 43) buyruğu gibidir. Bu, rükû etmek için verilmiş bir emirdir. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Ey Meryem! Rabbine itaat et. Secdeye kapan, rükû edenlerle beraber rükû et."* (Al-i İmrân, 43) buyruğu da böyledir ve bu da rükû etme emrini ihtiva etmektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bunu, onların cemaatle namaz kılmaları (gerektiği) ni beyan etmek üzere zikretmiştir. Çünkü cemaatle namaz kılan bir kimse, bir rekatın rükûuna yetişmesi halinde o rekata yetişmiş olur. Bu yönü ile yalnızca

706 Buhârî, 742 -Fethu'l-Bârî-; Müslim, 425.

707 el-Kavaidu Nûraniye, 56.

708 el-Müstedrek Ala Mecmui'l-Fetava, el yazması olup baskı aşamasındadır.

709 Bununla "Sizin (asıl) veliniz ancak Allah'tır, onun Rasûlüdür ve namazını kılan ve rükû halinde iken zekatını veren müminlerdir." (Maide, 55) buyruğunu kastetmektedir.

secdeye yetişenin durumundan farklı bir durumdadır. Çünkü sadece secdeye yetişen bir kimse, o rekata yetişmemiş olur. Bir rekata yetişmiş olmak için de kıyamda iken yetişmek şart değildir.][710]

Merhum dedi ki:

[Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."* (Âyet 43) buyruğu ile ya fiilen birliktelik kastedilir -bu da cemaatle namaz kılmaktır- yahut da bununla, yüce Allah'ın: *"Sadıklarla beraber olun."* (Tevbe. 119) buyruğunda kastedilenin bir benzeri kastedilmiş olur. Eğer ikincisi kastedilmekte ise "Namaz kılanlarla birlikte namaz kılın, oruç tutanlarla birlikte oruç tutun." sözleri ile *"Rükû edenlerle birlikte rükû edin."* sözleri arasında bir fark olmaz. Ancak siyak/bağlam, bu hususta rükûun özel olarak kastedilmiş olduğuna delildir.

Şâyet: "Namazın bütünü cemaat ile birlikte ifa edilir." denilecek olursa şöyle cevap verilir: Özellikle rükûun sözkonusu edilmesi, rükûa yetişmekle namaza yetişilmiş olacağından dolayıdır. Bir kimse, rükûa yetişecek olursa secdeye de yetişmiş olur. Bundan dolayı kendisi ile rekata yetişilmiş olacağı fiili emretmiş bulunmaktadır. Nitekim Meryem'e: *"Rabbine itaat et, secde et ve rükû edenlerle birlikte rükû et."* (Al-i İmrân. 43) buyurmuştur. Eğer: "İtaat edenlerle beraber itaat et." denilmiş olsaydı şüphesiz bu, (cemaatle namaz kılmak halinde rekate yetişmiş olmak için) kıyama da yetişmiş olmanın vacip olduğuna delil olurdu. Eğer: "Secde et." denilmiş olsaydı rükûa yetişmenin vücubuna delalet etmezdi. Hâlbuki "Rükû edenlerle birlikte rükû et." buyruğu böyle değildir. Çünkü bu, rükûdan önceki ameller dışında rükûa ve rükûdan sonrakilere yetişmenin emredildiğine delildir. İstenen de budur.][711]

Rafizî İbn Mutahhar el-Hillî'ye cevap:

[Üçüncüsü: Bu âyet-i kerime Bakara Sûresi'ndedir. Müslümanların ittifakı ile o sûre Medine'de inmiştir. Âyet İsrailoğulları'na hitap bağlamındadır. Hitab, ister onlara ister hem onlara hem müminlere yönelik olsun, hicretten sonra indirilmiş ve namaz kılıp rükû edenlerin çoğalmasından sonradır. İslâm'ın ilk dönemlerinde inmemiştir ki bu. ilk namaz kılan ve rükû eden kimseye özeldir, denilsin.

Dördüncüsü: Yüce Allah'ın: *"Rükû edenlerle birlikte"* buyruğu çoğul kipidir. Eğer Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile Ali kastedilmiş olsaydı ikil olarak "mearraki-

710 Minhâcü's-Sünne. VII. 18.
711 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXIII. 227-228.

ayn: Rükû eden iki kişi ile birlikte denilmeliydi. Çoğul kipi ile. insanların ittifakı ile yalnızca iki kişi kastedilmez. Aksine ya üç ve fazlası ya da iki ve yukarısı kastedilir. Yalnızca iki kişinin kastedildiği iddiası ise icmaya aykırıdır.

Beşincisi: Şanı yüce Allah, Meryem'e: *"Rabbine itaat et, secdeye kapan, rükû edenlerle beraber rükû et."* (Meryem. 43) buyurmuştur. Meryem ise İslâm'dan önce idi. Böylelikle İslâm'dan önce de rükû edenlerin olduğunu öğrenmiş olmaktayız. İkil kipi tek bir kip olduğuna göre, İslâm'ın ilk dönemlerinde aralarında Ali'nin bizzat bulunmadığı rükû eden kimselerin yokluğu, nasıl sözkonusu olabilir?

Altıncısı: Âyet-i kerime mutlaktır, muayyen bir kişi hakkında özel değildir. Aksine âyet, mü'min erkeğe namaz kılanlarla birlikte namaz kılması emrini ihtiva etmektedir. Diğer taraftan bu emirden maksadın, cemaatle namaz kılmak olduğu da söylenmiştir. Çünkü rükûa yetişilmediği sürece, o rekata yetişilmiş olmaz.

Yedincisi: Eğer maksat, ikisi ile (Muhammed -s.a- ve Ali -r.a- ile) birlikte rükûa varmak olsaydı onların ölümleri ile birlikte âyetin hükmünün de sona ermiş olması gerekirdi. Buna bağlı olarak hiçbir kimse, rükû edenlerle birlikte rükû etmekle emrolunmuş olmazdı.

Sekizincisi: "Ali, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte ilk namaz kılan kişidir." sözü kabul edilemez. Aksine insanların çoğunluğu buna muhalif kanaattedir ve Ebu Bekir (radıyallâhu anh)'ın ondan önce namaz kıldığını belirtmektedir.

Dokuzuncusu: Eğer emir, onunla birlikte rükû etmek emri olsaydı bu, onunla birlikte rükû eden kimsenin bizzat imam olduğuna delil değildir. Çünkü Ali, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte imam değildi. Onunla birlikte rükû yapıyordu.][712]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Sabır (ramazan) ayı orucu ile her aydan üç gün oruç tutmak, bütün seneyi oruç tutmaya denktir."[713] buyruğu ile ilgili olarak: Bununla, yüce Allah'ın: *"Bir de sabır ve namaz ile yardım isteyiniz."* (Âyet 45)

712 Minhâcü's-Sünne. VII. 271-273. Bu ifadeler. Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin. rafızinin: "Rükû edenlerle birlikte rükû ediniz." (Bakara. 43) buyruğunun Ebu Nuaym'ın İbn Abbas'tan rivâyet ettiğine göre özel olarak Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile Ali hakkında inmiştir. Her ikisi ilk namaz kılıp rukü eden kimselerdir. Bu da onun faziletine delildir. Buna bağlı olarak bu. onun imam oluşuna delildir. şeklindeki sözlerini reddetmek mahiyetindedir.

713 Ebu Davud et-Tayalisî. 315: Nesaî. es-Sünenü'l-Kübra. II. 134: Ahmed. II. 263: Beyhakî. IV. 293. Hadis sahihtir.

buyruğunu kastettiği de söylenmiştir. Çünkü oruç tutan kimse, nefsinin arzularına karşı nefsinin sabretmesini sağlamaktadır.[714]][715]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde şanı yüce Allah: *"Bir de sabır ve namaz ile yardım isteyiniz. Gerçi bu, (Allah'tan) korkanlardan başkasına elbette büyük (bir zorluk gibi) gelir."* (Âyet 45) buyurmaktadır.

Bu da huşu sahibi olmayan/korkmayanların yerilmiş olmasını gerektirmektedir. Yüce Allah'ın: *"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. Bütün insanlara karşı şâhitler olasınız; bu Peygamber de size karşı şâhit olsun diye. Senin hâlâ yöneldiğin kıbleyi, ancak o Peygambere, (sana) uyanları ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayırdedelim diye kıble yaptık."* (Bakara, 143) buyruğu ile: *"Senin müşrikleri kendisine davet ettiğin şey, onlara büyük (ağır) geldi."* (Şûrâ, 13) buyruğuna benzemektedir.

Yüce Allah'ın Kitab'ı, Allah'ın sevdiği bir işin kendisine büyük gelmiş olduğu kimselerin bundan dolayı dini bakımdan yerilmiş olduğuna ve onun bu halinden ötürü gazap edildiğine delildir. Yermek yahut gazap ise ancak ya bir vacibin terk edilmesi yahut haram bir fiilin işlenmesi dolayısıyla sözkonusu olur. Hûşû duymayan/korkmayan kimseler, yerilmiş kimseler olduklarına göre bu, "huşu"un vacip olduğuna delildir.

Bilindiği gibi yüce Allah'ın: *"Gerçi bu, korkanlardan (huşu duyanlardan) başkasına elbette büyük (bir zorluk gibi) gelir."* buyruğunda geçen "huşu"un namazdaki huşuu da ihtiva etmesi kaçınılmaz bir husustur. Çünkü kasıt, namazın dışındaki huşu olsaydı mana bozulurdu. Eğer "Şüphesiz namaz, ancak namazın dışında huşu duyan fakat namazın kendisinde huşu duymayan kimseler için büyük/ağır bir iştir." denilmiş olsaydı namazın, namazda huşu sahibi olmayan kimseler için büyük/ağır bir iş olmasını gerektirmezdi. Buna karşılık namazda huşu duyan kimselere de büyük/ağır bir iş olurdu. Bu durumda da âyetin delalet ettiği husus da ortadan kalkmış olurdu. Böylelikle huşu'un namazda vacip/farz olduğu sabit olmaktadır.][716]

714 İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi'nin tefsiri, I, 154'de Mücahid'den yüce Allah'ın: "Bir de sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin." buyruğu hakkında Mücahid'in: "Sabır oruçtur." dediğini rivâyet etmektedir.

715 Şerhu'l-Umde -es-Siyam, I, 25-

716 El-Kavaidu Nûraniye, 64.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Özel olarak veliyyül emr/kamu yöneticisi ve genel olarak da ondan başkaları için en büyük destekleyici unsurlar şu üç husustur: Birisi, Allah'a karşı ihlâslı olmak, dua ve daha başka yollarla yalnızca ona tevekkül etmektir. Bunun esası ise kalp ve beden ile namazı korumaktır.

İkincisi, yaratılmışlara faydalı olmak ve zekâttan ibaret olan mal ile iyilikte bulunmaktır.

Üçüncüsü ise yaratılmışların eziyetlerine ve bunların dışındaki diğer musibetlere karşı sabırlı olmaktır.

İşte bundan dolayı şanı yüce Allah, namazı ve sabrı çokça bir arada zikreder. Yüce Allah'ın: *"Bir de sabır ve namaz ile yardım isteyin."* buyrukları ile; *"Gündüzün iki tarafında, gecenin de birbirine yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, iyi düşünenler için bir öğüttür. Sabret! Çünkü Allah, iyi hareket edenleri mükâfatsız bırakmaz."* (Hud, 114-115); *"O halde söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin saatlerinde ve gündüzün çeşitli vakitlerinde de tesbih et. Umulur ki razı olursun."* (Tâhâ, 130) buyrukları gibi. Aynı şekilde Kaf Sûresi'nde de: *"Artık söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de, batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et."* (Kaf, 39) ve: *"Andolsun ki onların söylediklerinden dolayı göğsünün daraldığını da elbette biliyoruz. Artık sen, hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol!"* (Hicr, 97-98) buyrukları gibi.

Sabrın, Kur'ân-ı Kerim'de namaz ve zekât ile birlikte zikredilmesi ise gerçekten pek çoktur. Çünkü namazın, zekâtın ve sabrın gereğince yerine getirilmesi sûreti ile yönetenin de, yönetilenin de durumu ıslah olup düzelir. İnsan, bu kapsamlı isimlerin kapsamına neler girdiğini bilecek olursa namaza, yüce Allah'ı zikrederek, O'na dua ederek, Kitab'ını tilavet ederek girer. Dinini yalnızca O'na hâlis kılıp, sadece O'na tevekkül eder. Zekâtta ise yaratılmışlara mal ile iyilikte bulunmak ve mazluma yardımcı olmak, dehşete kapılmış, korkmuş kimselere yardım etmek, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını görmek sûreti ile faydalı olmak ile ihsan sözkonusudur. Sabırda ise eziyetlere katlanmak, öfkenin dizginlenmesi, insanların affedilmesi, hevaya muhalefet ve büyüklenip şımarmanın terk edilmesi sözkonusudur.][717]

717 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVIII, 361-362.

Sabır

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾

45. "Bir de sabır ve namaz ile yardım isteyin. Gerçi bu, (Allah'tan) korkanlardan başkasına elbette büyük (zor gibi) gelir. "

Tefsiri:

Yüce Allah: *"Bir de sabır ve namaz ile yardım isteyin."* buyurmaktadır.

Ali b. Ebu Talib dedi ki: "Başın cesede göre durumu ne ise sabrın da imana göre durumu odur. Baş koparılacak olursa ceset de helak olur. Şunu bilin ki sabrı olmayanın imanı yoktur."[718]

Farzları eda etmek üzere sabır göstermek, vacip/farzdır. Bundan dolayı elli yerden fazla sabrı namaz ile sözkonusu etmiştir. Bundan dolayı erkek-kadın bütün insanlar arasından namaz kılmayan varsa ona, namaz kılması emredilir. Eğer kılmayı kabul etmezse Müslümanların icmaı ile cezalandırılır. Hatta onların çoğunluğu namazı büsbütün terk edenin öldürülmesini vacip görürler. Acaba kâfir ve mürted olarak mı yoksa fâsık olarak mı öldürüleceği hususunda ise gerek Ahmed'in gerekse başkasının mezhebinde iki görüş bulunmaktadır: Selef'in çoğunluğundan nakledilen görüş ise kâfir olmasını gerektirir. Bu ise vacip olduğunu kabul etmekle birliktedir. Vacib olduğunu inkâr etmekle birlikte olursa bu kişi, ittifakla kâfir olur.

Müslümanların mescidlerini ve imamlarını yakından gözlemlemek ve onlara Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kıldırdığı şekli ile namaz kıldırmalarını imamlara emretmek de bu kabilden bir iştir. Çünkü Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öylece namaz kılınız." buyurmuştur. Hadisi, Buhârî rivâyet etmiştir.[719] Bir gün de minberin bir kenarında ashabına namaz kıldırmış ve: Ben, bunu sizin bana uymanız için ve benim nasıl namaz kıldığımı öğrenmeniz için yaptım, buyurmuştu.[720]

Namaz kıldıran imamın, insanlara eksiksiz bir namaz kıldırması, onun bir görevidir. O, bir mazeret olmadığı sürece yalnızca tek başına namaz kılan (münferit)

718 İbn Ebu Şeybe, 130; Beyhakî, Şuabu'l-İman, 40; İbn Ebu Dünya, Sabır, 8; Lâlekâî, 1569; Vekî', Zühd, 199; Ebu Nuaym, Hilye, I, 75-76; İbn Abdilberr, Camiu Beyani'l-İlm, I, 108.

719 Buhârî, 6008.

720 Buhârî, 917.

için caiz olan şeyleri yapmakla yetinemez. Aynı şekilde insanlara hacc imamlığı yapanın da, harb emirlerinin de görevi böyledir. Nitekim veli ve vekil olarak alışveriş yapan bir kimsenin, kendisini vekil ve veli olarak görevlendiren kimseler adına o kimseler için malları hususunda en uygun bir şekilde tasarrufta bulunması, onun bir görevidir. Fakat kendisine ait mallarda, kendisi adına dilediği haklarından vazgeçebilir. Dinin durumu ise daha önemlidir. Yöneticiler, insanların dini durumlarını ıslah etmeyi ne zaman önemsedilerse her iki taraf için din de, dünya da düzelir. Aksi taktirde işler hepsinin aleyhine bozulur. Şanı yüce Allah, bu hususu Kitab'ında birkaç yerde sözkonusu etmiş bulunmaktadır. O'nun: *"Göklerin gaybı yalnız Allah'ındır."* (Hud, 123) buyruğu ile *"Yalnız ona tevekkül ettim ve yalnız O'na dönerim."* (Hud, 88) buyruklarında olduğu gibi. Ayrıca Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), kurbanlığını kestiği vakit: "Sendendir ve Sanadır/Senin içindir." buyururdu.[721]

Bunun esası ise kalp ve beden ile namazları korumak, insanlara faydalı olmak sûreti ile zekâtın ödenmesi yoluyla da mal ile ihsanda bulunmak, yaratılmışların eziyetlerine ve diğer musibetlere karşı da sabırlı olmaktır.

Buna göre namazın, zekâtın ve sabrın gereği gibi yerine getirilmesi, yönetenin de yönetilenin de halini ıslah eder. İnsan, bu kapsamlı isimlerin kapsamına nelerin girdiğini bilecek olursa, namazın içinde bulunan yüce Allah'ı zikretmeyi, O'na dua etmeyi, Kitab'ını tilaveti, dini yalnızca O'na hâlis kılıp yalnızca O'na tevekkülün girdiğini; zekâtın kapsamında, insanlara malik olarak da mazluma yardımcı olmak, çaresizin imdadına koşmak, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını görmek gibi faydalı işlerin girdiğini de bilir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den de sahih hadiste: "Her bir maruf (iyilik) bir sadakadır." buyurduğu kaydedilmiştir.[722] Bu sebeple iyiliğin (marufun) kapsamına güler yüz ve tatlı söz dahi olsa her türlü iyilik girer.

Sahih'te Adiyy b. Hâtim'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Yüce Allah'ın, aranızdan kendisi ile aralarında bir tercüman ve (yahut) bir perdedar bulunmamak sûreti ile konuşmayacağı hiçbir kimse kalmayacaktır. Sağına bakacak, önden göndermiş olduğu şeylerden başkasını göremeyecektir. Soluna bakacak, yine önden göndermiş olduğu şeylerden başkasını görmeyecektir. Önüne bakacak, kendisini ateşin kar-

721 Fatiha Sûresi'nin tefsirinde kaynakları gösterildi.

722 Buhârî, X, 447; Müslim, Zekat, Bab: 16.

şısında bulacaktır. Bu sebeple aranızdan bir hurmanın yarısı ile dahi olsa ateşe karşı kendisini koruyabilecek durumda olanınız, bunu yapıversin. Bunu dahi bulamazsa hiç olmazsa tatlı bir söz ile (bunu yapsın.)"[723]

Sünen'de şöyle denilmektedir: "Kardeşini güler yüzle karşılamak dahi olsa, maruf/iyilik adına hiçbir şeyi asla küçük görme."[724] Bir rivâyette de ... güler yüzle dahi olsa kendi kovandan su almak isteyenin kabına su boşaltmak sûreti ile dahi olsa." buyrulmaktadır.[725]

Sabırda ise eziyete katlanmak, öfkesini tutmak, insanları affetmek, hevaya muhalefet etmek, azıp şımarmayı terk etmek vardır. Nitekim yüce Allah: *"İnsana nezdimizden bir rahmet tattırır da sonra bunu kendisinden alıversek, muhakkak o, ümidini kesmiş bir nankör olur ve Andolsun şâyet kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırsak elbette ki: Kötülükler benden uzaklaşıp gitti, der. Çünkü o, şımarıktır, böbürlenendir. Sabredip salih amellerde bulunanlar müstesnadır."* (Hud, 9-11)

Hasan-ı Basri dedi ki: Kıyamet gününde bir münadi, Arşın iç taraflarından: Haydi, mükafatının verilmesi Allah'a ait olan kimseler ayağa kalksın, diye nida edecek de affedip ıslah edenlerden başkaları kalkmayacaktır."[726]

Yönetimi altındaki kimselerin heva ve heveslerine uygun şeyleri yaparak, hoşlanmadıkları şeyleri terk etmek de onlara karşı iyi niyetli olmanın ve onlara iyilikte bulunmanın kapsamına girmez. Zaten yüce Allah: *"Eğer hak hevâlarına uysaydı, göklerle yer ve içlerinde olanlar fesada uğrardı."* (Mü'minûn, 71) buyurmaktadır. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ashabına da: *"Bilin ki Allah'ın Rasûlü sizin aranızdadır. Eğer o, işlerin birçoğunda size itaat etse elbette zorluğa düşersiniz."* (Hucurat, 7) buyurmaktadır.][727]

Kur'ân'da sabrın geçtiği yerler

[Şanı yüce Allah, sabrı Kitab'ında doksan küsür yerde zikretmiştir. Onu: *"Bir de sabır ve namaz ile yardım isteyiniz. Gerçi bu, korkanlardan başkasına elbette*

723 Buhârî, XI, 400 -Fethu'l-Bârî-; Müslim, 1688.

724 Ebu Davud, 4084; Tirmizî, 2878; Tayalisi, 1208; Ahmed, V, 63; İbn Hibban, 521 -el-İhsan-; aslı, Müslim, 2626'da geçmektedir.

725 Ahmed, 19717; Beyhakî, IV, 188; Taberânî, Kebir, 6263; İbn Hibban, 523.

726 Beyhakî, Şuabu'l-İman, 7450 -merfu olarak- ancak doğrusu mevkuf olduğudur.

727 Câmiu'r-Resâil, I, 81-84. Bu ise yüce Allah'ın: "Sabır ve namaz ile yardım dileyiniz." buyruğunun tefsirine dair küçük ve bağımsız risaledir. Ben de onu tamamen nakletmeyi tercih ettim. Çünkü bu da tefsir mahiyetinde bağımsız olarak telifleri arasındadır.

büyük (zor bir iş gibi) gelir." (Âyet 45); *"Sabırla ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir."* (Bakara. 153); *"Gündüzün iki tarafında, gecenin de birbirine yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl."* (Hud. 114) buyruğundan itibaren *"Sabret, çünkü Allah, iyi hareket edenleri (ihsan edicileri) mükafatsız bırakmaz."* (Hud. 115) buyruğuna kadar olan buyruklar; *"Artık söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de, batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et."* (Kaf. 39); *"O halde sen sabret. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. Günahın için de mağfiret dile."* (Mü'min. 55) buyurmaktadır.][728]

"Hûşû"un sözkonusu edildiği âyetler:

[Şanı yüce Allah, şu buyruklarında kendilerinden övgüyle söz ettiği huşu ehline namazda iken gözlerini yukarıya kaldırmalarını yasaklamak üzere: *"Mü-minler, gerçekten felah bulmuşlardır. Onlar ki namazlarında huşu içindedirler."* (Mü'minûn. 1-2) buyurduğu gibi bir başka yerde: *"Bir de sabır ve namaz ile yardım isteyiniz. Gerçi bu, huşu sahibi olan kimselerin dışındakilere elbette büyük (zor) gelir."* (Âyet 45) buyurmaktadır. Hûşû ise gözün aşağı doğru bakması ile gerçekleşir. Nitekim yüce Allah: *"Hâlbuki onlar, sapasağlam iken secdeye çağırılıyorlardı."* (Kalem. 43)[729] Yüce Allah. bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"O gün onlar, sanki dikilmiş putlara hızlıca gidiyorlarmış gibi kabirlerinden hızlıca çıkarlar. Gözleri, horlukla aşağıda kendilerini de bir zillet sarmış olacaktır. İşte bu, onlara vadedilegelen gündür."* (Mearic, 43-44); *"O halde onlardan yüz çevir. O çağırıcının bilinmedik bir şeye çağıracağı o gün, gözlerinden zilletleri okunarak darmadağın çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar. Davetçiye hızlıca koşarak. Kâfirler: Bu, zorlu bir gündür, derler."* (Kamer. 6-8) buyurmaktadır. Nitekim yüce Allah: *"Rahmanın huzurunda sesler kısılmış olacak, kıpırdayan dudakların fısıltısından başkasını duymayacaktır."* (Tâhâ. 108) buyruğunda sesleri de "huşu" ile nitelendirmektedir.

Enes'ten rivâyete göre, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de şöyle buyurmuştur: "Birtakım kimselere ne oluyor ki, namazları esnasında gözlerini semaya kaldırıyorlar. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in bu husustaki sözleri, o kadar ağırlaştı ki sonunda: "Bunlar, ya vazgeçerler yahut da gözleri kör edilecek, buyurdu." Bunu, Buhârî ve Sünen sahiplerinin çoğunluğu rivâyet etmişlerdir. Ebu Hureyre'den rivâyete göre, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

728 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X. 39.

729 Âyetin mealen tamamını hatırlarsak açıklamaları daha iyi anlaşılır: "Gözleri önlerine eğilmiş. kendilerini de bir zillet kaplamış olduğu halde. Hâlbuki onlar. sağlam iken secdeye çağırılıyorlardı." (Kalem. 43)

"Namaz esnasında gözlerini semaya kaldıran birtakım kimseler, ya bu işlerinden vazgeçerler yahut da gözleri kör edilecek."[730] Bunu, Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir.

Eğer Allah yukarıda olmasaydı, hatta yukarıda olduğu gibi altta da bulunmasaydı ve bu iki cihetten biri özel olarak onun bulunduğu özel cihet olmasaydı, gözlerin semaya kaldırılması huşua aykırı olmazdı. Hatta yukarıya bakmak, gözlerini aşağıya bakacak şekilde indirmek konumunda olurdu.][731]

"Onlar, gerçekten Rabblerine kavuşacaklarını ve sonunda yalnız O'na döneceklerini bilirler." (Âyet 46)

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İşte yüce Allah'ın Kitab'ında geçen "lika: kavuşma"yı ru'yet/görmek diye tefsir eden kimselerin bu açıklamalarının gereği budur. Çünkü aralarında imam Ebu Abdullah b. Batta'nın[732] da bulunduğu ehli sünnetten bir kesimin görüşüdür. Onlar, yüce Allah'ın: *"Rabblerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler."* (Kehf, 105) buyruğu ile: *"Kim, Allah'a kavuşmayı ümit ediyorsa şüphesiz Allah'ın belirlediği ecel mutlaka gelecektir."* (Ankebût, 5) buyruğunu böyle açıkladıkları gibi yüce Allah'ın: *"Gerçi bu, korkanlardan başkasına elbette büyük (zor) gelir. Onlar, gerçekten Rabblerine kavuşacaklarını ... bilirler."* (Âyet 45-46) buyruğu ile: *"Allah'ın huzuruna çıkıp O'na kavuşacaklarına inanan kimseler dedi ki..."* (Bakara, 249) ve: *"Allah'a kavuşmayı yalanlayanlar hüsrana uğramışlardır."* (En'am, 31) buyruklarında geçen "lika/kavuşma", ru'yete ve gözle görmeye delil teşkil etmektedir. İşte bunu kabul edenler, ayrıca bu hususa şanı yüce Allah'ın: *"Ey insan! Gerçekten sen, Rabbine doğru durmadan çalışıp çabalayacaksın. Sonunda ona kavuşacaksın."* (İnşikak, 6) buyruğunu da bu anlamda açıklamışlardır.

Ehli sünnetten: "Lika/kavuşma, karşılaşma", eğer tahiyye/selâm ile birlikte sözkonusu edilecek olursa bu, ru'yet/Allah'ın görülmesi anlamındadır, diyenler de vardır.][733]

730 Müslim, 428.

731 Beyanu Telbisi'l-Cehmiyye, IV, 518.

732 Ebu Abdullah b. Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdan adında olup İbn Batta, el-Hanbelî diye tanınır. 304-387 h. tarihleri arasında yaşamış olup el-İbane el-Kübra ve el-İbane es-Sura adlı eserlerin sahibidir. Onun buradaki görüşlerinin el-İbanetü'l-Kübra adlı eserinde olduğunu zannediyorum.

733 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VI, 488.

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا
يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Ve öyle bir günden korkun ki, kimse kimseye hiçbir fayda veremez. Ondan herhangi bir şefâat da kabul olunmaz. Ondan (azaptan kurtulması için) bir fidye de alınmaz ve onlara yardım da edilmez."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şefaati kabul etmeyen bu gibi kimseler, yüce Allah'ın: *"Ve öyle bir günden korkun ki, kimse kimseye hiçbir fayda veremez. Ondan herhangi bir şefaat de kabul olunmaz. Ondan bir fidye de alınmaz."* buyruğunu ve: *"... fidyenin kabul edilmeyeceği ..."* (Bakara, 123); *"İçinde alışverişin de, dostluğun da ve bir şefaatin de olmadığı bir gün gelmezden önce ..."* (Bakara, 254); *"Zalimlerin ne candan bir dostu ne de şefaati kabul edilir bir şefaatçisi olacaktır."* (Mü'min, 18) ve: *"Şefaatçilerin şefaatinin onlara bir faydası olmayacaktır."* (Müddessir, 48) buyruklarını delil göstermişlerdir.

Ehli sünnetin cevabı da şu şekildedir. Bununla şu iki husus kastedilmektedir:

1. Şefaatin müşriklere bir faydası olmayacaktır. Nitekim yüce Allah, onların niteliklerine dair: *"Sizi Sekar'a ne sürükledi? Derler ki: 'Biz, namaz kılanlardan değildik. Yoksullara yedirmezdik. Biz de dalanlarla birlikte dalardık. Din gününü de yalanlardık. Nihâyet ölüm bize gelip çattı.' Artık şefaat edenlerin şefaati onlara fayda vermez."* (Müddessir, 42-48) buyurmaktadır. Bu gibi kimseler, (dünyada iken) kâfir olduklarından dolayı onlar hakkında şefaat edeceklerin şefaatinin kabul edilmeyeceği belirtilmektedir.

2. Bununla, müşriklerin ve kitap ehli ile Müslümanlar arasından bid'at ehlinden onlara benzeyenlerin kabul ettikleri şefaatin reddedilmesi istenmiştir. Çünkü bunlar, yaratılmışların Allah nezdinde onun izni olmaksızın şefaat edebileceklerini sanmışlardır. Bu yönüyle insanların birbirleri nezdinde şefaat ettikleri/iltimasta bulundukları gibi şefaat etmesi istenen kimse, şefaatçinin şefaatini ona olan ihtiyacı, korku ve ümidi dolayısıyla kabul eder. Tıpkı yaratılmışın yaratılmışa karşılıklı menfaat değişimi esası ile birbirlerine muamele ettikleri gibi edeceğini zannederler.

Çünkü müşrikler, Allah'tan başka melekler, nebiler ve salihler arasından şefaatçiler edinir, onların timsallerini heykel sûretinde yapar, bunların şefaat etmelerini ister ve şöyle derlerdi: Bunlar, Allah'ın özel kullarıdır. İşte biz de onlara dua ve ibadet etmek sûreti ile bize şefaatçi olmaları için Allah huzurunda onları vesile kabul ediyoruz. Tıpkı hükümdarlara kendi özel adamlarının aracı yapılması gibi. Çünkü bu özel adamlar, başkalarına göre hükümdarlara daha yakındır. Bunlar, hükümdarlar nezdinde onların izni olmaksızın şefaat ederler/iltimas geçerler. Hatta bazen onlardan herhangi birisi, hükümdarın yanında tercih etmediği bir hususta bile şefaatte bulunur; o da korku ve ümidi sebebi ile onun şefaatini olumlu karşılayıp kabul eder.][734]

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَٓاءَكُمْ
وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفِي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾

49. "(Ey İsrailoğulları), oğullarınızı boğazlayıp kızlarınızı sağ bırakmakla size azabın en kötüsünü yükleyen Firavun hanedanından sizi kurtardığımız zamanı hatırlayın. Bu, sizin için Rabbinizden büyük bir belâ idi."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Oğullarınızı boğazlayıp kızlarınızı sağ bırakmakla size azabın en kötüsünü yükleyen ..."* Bu boğazlama ve sağ bırakma, kötü azabın kendisidir.][735]

***"Kendinizi öldürün."* buyruğunun anlamı**

وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ يَاقَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ
فَتُوبُٓوا إِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُٓوا أَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ
عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

54. "Hani Mûsâ, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim, gerçekten siz, buzağıyı ilâh edinmekle, kendi kendinize zulmettiniz. Hemen yaratanınıza tevbe edin, nefislerinizi öldürün. Bu, yara-

734 Mecmû'u'l-Fetâvâ, I, 149-150.
735 İktizau Sırati Mustakim, I, 177.

tanınız katında sizin için hayırlıdır. Sonra tevbenizi kabul etti. Gerçekten O, kullarının tevbelerini çok kabul edendir, çok merhametlidir."

Tefsiri:

"Nefislerinizi öldürün." Yani kiminiz kiminizi öldürsün.][736]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, İsrailoğulları kıssasında: *"Hemen yaratanınıza tevbe edin, nefislerinizi öldürün."* Bu, yaratanınız katında sizin için hayırlıdır. Yani birbirinizi öldürmeniz böyledir. Fakat bu, onların eşit olmalarını da gerektirmez. Buzağıya tapanların, ona tapmayanlara eşit olmasını da gerektirmez.][737]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İşte yüce Allah'ın: *"Hemen yaratanınıza tevbe edin, nefislerinizi öldürün."* buyruğu da böyledir. Yani birbirinizi öldürün. demektir. Yüce Allah'ın: *"Hani sizden, birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız, diye söz almıştık."* (Bakara. 84) buyruğu da bu türdendir. Yani kiminiz kiminizi (yurdundan dışarıya) çıkarmasın. Burada nefisler/bizzat kendileri ile kastedilenler, ya neseben yahut da din kardeşleridir.][738]

Kur'ân-ı Kerim'de "zulüm"ün anlamı

[Nefse zulm etmek de bu türdendir. Mutlak olarak kullanıldığı vakit, bütün günahları kapsar. Çünkü bütün günahlar, kulun kendi nefsine zulmetmesidir. Yüce Allah. *"Biz, onlara zulmetmedik. Fakat onlar, kendi nefislerine zulmettiler. Rabbinin emri gelince, Allah'ı bırakıp da tapındıkları ilâhları, onlara bir fayda sağlamadı. Zarara uğratmaktan başka bir şeylerini de artırmadılar."* (Hud. 101) buyurmaktadır. Yine Yüce Allah: *"Hani Mûsâ, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim, gerçekten siz, buzağıyı ilâh edinmekle, kendi kendinize zulmettiniz. Hemen yaratanınıza tevbe edin."* buyurmaktadır.

Canı öldürmek hakkında: *"Rabbim, gerçekten ben, kendime zulmettim, beni bağışla."* (Kasas. 16) buyurmaktadır. Belkis de şöyle demişti: *"Rabbim, ben nefsime zulmettim ve Süleymanla birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum."* (Neml. 44)

736 Mecmû'u'l-Fetâvâ. IV. 419.
737 Minhâcü's-Sünne. VII. 124.
738 Minhâcü's-Sünne. IV. 33-34.

Âdem (aleyhisselâm) da şöyle demişti: *"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bize mağfiret ve rahmet etmezsen muhakkak ki zarara uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23)

Bazen "zulüm", bazı günahlarla birlikte de sözkonusu edilebilir. Şu buyruklarda olduğu gibi: *"Ve onlar, çirkin bir günah işledikleri yahut nefis kendilerine zulmettikleri vakit..."* (Âl-i İmrân, 135); *"Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ın çok mağfiret edici, çok merhametli olduğunu görür."* (Nisâ, 110)][739]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Mûsâ'nın arkadaşlarının haddi aşarak dünyada Allah'ı görmek istediklerini görüyoruz: *"Biz, Allah'ı apaçık görmedikçe sana katiyyen iman etmeyiz."* (Âyet 55) demişler, bunun yerine "âhirette Allah'ı görmedikçe" dememiş, dünyada da *"Zulümleri yüzünden onları yıldırım çarpmıştı."* (Nisa, 153) Bunun sebebi ise onların zulümleri ve dünyadakilerin yasaklamış olduğu bir şeyi istemiş olmaları idi. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ashabının kendinden istedikleri gibi ondan, onu âhirette göstermeyi istemiş olsalardı, o yıldırım gelip onları çarpmaz, o da kendilerine ancak Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ashabına söylediklerini söylerdi. Ona: Kıyamet gününde Rabbimizi görecek miyiz, diye sorduklarında o: Evet, onu görmekte sıkıntı dahi çekmeyeceksiniz, buyurmuştu.[740]

Böyle bir talepte bulundukları için Yüce Allah da, onun Rasûlü de onları ayıplamamış; hatta böyle bir istekte bulunmalarını güzel dahi görmüş ve bundan dolayı onlara güzel bir müjde vermişti."][741]

Bakara Sûresi'nde ve Kur'ân-ı Kerim'de "ölülerin diriltilmesi" buyruklarına dair

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bazen ölülerin diriltilmesinin gerçekleştirildiğini haber vermektedir. Bakara Sûresi'nde birkaç yerde bu hususa dair verdiği haberler gibi: *"Bir de hatırlayın ki, siz: Ey Mûsâ, biz, Allah'ı apaçık görmedikçe sana katiyyen iman etmeyiz, demiştiniz. O anda siz bakıp dururken (gökten) bir yıldırım sizi çarpmıştı. Sonra şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar diriltmiştik."* (Bakara, 55-56); *"O sebeple: Onun bir parçasıyla ona (ölüye) vurun, dedik. İşte Allah, ölüleri*

739 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 62
740 Müslim, 2968
741 Beyânu Telbisi'l-Cehmiyye, I, 353

böyle diriltir. Akledersiniz diye de size âyetlerini (ölüleri diriltmenin belgelerini) gösterir." (Bakara. 73); *"Binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah, onlara 'Ölün!' dedi. Sonra da onları diriltti."* (Bakara. 243); *"Yahut duvarları, çatıları üstüne çökmüş ıssız bir kasabaya uğrayan kimse gibisini (görmedin mi?) (Kendi kendine): Allah, burasını (veya bu ölüleri) ölümünden sonra acaba nasıl/ne zaman diriltecek, demişti. Allah da onu yüz yıl öldürmüş, sonra dirilterek: Ne kadar kaldın, demişti. O da: Bir gün yahut bir günün bir kısmı kaldım, diye söylemişti. Hayır, yüz yıl (ölü) kaldın, demişti."* (Bakara, 259); *"Hani İbrahim: Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. İnanmadın mı yoksa, diye buyurdu. O da: İnandım. Fakat kalbimin mutmain olması (yatışması) için (soruyorum), demişti. Buyurdu ki: Dört kuş al!"* (Bakara. 260)

Ayrıca İsâ Mesih'in ölüleri diriltmesi, Kehf ashabı ve üç yüz dokuz yıl uyumaları da –uyumak ise ölümün kardeşidir- sözkonusu edilmektedir ki, böylelikle yedi ayrı yerde, bu husus sözkonusu edilmiş olmaktadır.][742]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Canlıların güç yetiremedikleri hususlardan bir diğeri de ölü insanları ve hayvanları diriltmektir. Yüce Allah, bu hususu ise Kitab'ının birkaç yerinde sözkonusu etmiş bulunmaktadır. Bundan Bakara Sûresi'nde dört yerde söz etmektedir:

"Bir de hatırlayın ki, siz: Ey Mûsâ, biz, Allah'ı apaçık görmedikçe sana katiyyen iman etmeyiz, demiştiniz. O anda siz bakıp dururken (gökten) bir yıldırım sizi çarpmıştı. Sonra şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar diriltmiştik." (Bakara, 55-56); *"O sebeple: Onun bir parçasıyla ona (ölüye) vurun, dedik. İşte Allah, ölüleri böyle diriltir. Akledersiniz diye de size âyetlerini (ölüleri diriltmenin belgelerini) gösterir."* (Bakara, 73); *"Binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara 'Ölün!' dedi. Sonra da onları diriltti."* (Bakara. 243); *"Yahut duvarları, çatıları üstüne çökmüş ıssız bir kasabaya uğrayan kimse gibisini (görmedin mi?) (Kendi kendine): Allah, burasını (veya bu ölüleri), ölümünden sonra acaba nasıl/ne zaman diriltecek, demişti. Allah da onu yüz yıl öldürmüş, sonra dirilterek: Ne kadar kaldın, demişti. O da: Bir gün yahut bir günün bir kısmı kaldım, diye söylemişti. Hayır, yüz yıl (ölü) kaldın. İşte yiyeceğine ve içeceğine bak, hiç bozulmamış. Bir de merkebine bak. Biz, seni insanlara bir alamet (kudretimize bir belge) kılalım diye böyle yaptık. (Merkebin) kemikler(in)e de bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz; sonra*

742 Es-Safdiyye. II. 226

da onlara et giydiriyoruz, diye buyurdu. Durum kendisine apaçık belli olunca: Biliyorum ki Allah, her şeye kâdirdir, demişti." (Bakara. 259)

Yüce Allah, İsâ Mesîh'in Allah'ın izni ile ölüleri dirilmesini, Kehf Ashabı kıssasını. onların güneş senesi hesabıyla üç yüz yıl, ay senesi hesabıyla üç yüz dokuz yıl hiçbir şey yemeden, içmeden uyuya kalmalarını zikretmiş ve: *"Böylece bulunmalarını sağladık ki, Allah'ın va'dinin gerçek olduğunu ve kıyametin kopacağında asla şüphe bulunmadığını bilsinler."* (Kehf. 21) buyurmuştur.

Yüce Allah'ın, bize kıssalarını atlatmış olduğu: Âdemoğullarından olanların arka arkaya diriltilmeleri, eşeğin diriltilmesi, yemeğin ve içeceğin yüz yıl boyunca değişmeden korunması, uyuyanların üç yüz dokuz yıl uykuda kalmaları, kuşların parçalanıp dört kısım halinde dağlara bırakılmalarından sonra, İbrahim (aleyhisselâm) onları çağırınca yürüyerek gelmeleri hadiselerinde türlü ibretler vardır.

Peygamberlerin mucizelerinin ispatı, bu yapılanların insan gücünü aşan şeyler olmaları, bu ibretler arasındadır. Çünkü felsefeciler ile diğer akılcılar, insan gücünün, hatta üst ve alt âlemde bilinen hiçbir gücün bu işleri yapamayacağını ittifakla kabul etmektedirler.

İkinci olarak bu, aynı zamanda yüce Allah'ın kendi meşiet ve kudreti ile dilediğini yapan bir fâil olduğunu ortaya koymaktadır. O, dilediği her şeyi kendi meşiet ve hikmetine göre yaratır ve meydana getirir. Bunların herhangi birisini bizatihi yapması gerekli değildir. Çünkü bizatihi gerekli olan, sonuçlarını da gerektirir. Bu durumda onun fiilerinin tabii yasalara göre değişiklik göstermesine de imkân kalmaz.][743]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Hani: Şu kasabaya (Kudüs'e) girin ve orada istediğinizi bol bol yeyin, kapısından secde ederek girin ve 'Hıtta!' deyin ki günahlarınızı af edelim ve Biz, iyilik edenlerin sevabını daha da artıracağız, demiştik."* (Bakara. 58) Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sahih olarak gelen rivâyet, kendilerine: *"Kapısından secde ederek girin ve 'Hıtta!' deyin."* diye emir verildiği, onların ise kıçları üzere sürünerek kapıdan girip: "Bir arpa tanesi içerisine bir (buğday) tanesi" dedikleridir.[744]][745]

743 Es-Safdiyye, II. 226

744 Peygamber Efendimiz'in bu tefsiri. Buhârî. Müslim ve başka kaynaklarda zikredilmiş bulunmaktadır.

745 Beyânu Telbisi'l-Cehmiyye. II. 471

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Nitekim Yüce Allah: *"Kapısından secde ederek girin ve 'Hıtta!' deyin."* buyurmaktadır. Onlara, ancak rukû' ederek girin, denilmişti. Aralarından yahudiler gibi yanı üzere secde edenler de vardır.][746]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kapısından secde ederek girin ve 'Hıtta!' deyin."* Çünkü secde etmenin kendisi, Allah'a itaatle boyun eğmektir. Eğer insan, Allah'ın kendisine secde edilmesini emretmiş olduğunu bilmemekle birlikte secde yapacak olursa, emrolunmadan önce secde eden sihirbazlar gibi ondan yararlanır.][747]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kapısından secde ederek girin ve 'Hıtta!' deyin."* Dilbilginleri dedi ki: Sücûd, sözlükte itaatle, zilletle boyun eğmek demektir. Müfessirlerden birçok kişi de şöyle demişlerdir:[748] Onlar, rukû' halinde eğilmiş olarak girmekle emrolundular. Çünkü alnı yere koymakla birlikte içeriye girmeye imkân yoktur. Yüce Allah da: *"Görmedin mi göklerde ve yerde olan herkes, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan birçoğu Allah'a secde ederler."* (Hac, 18) buyurmaktadır. Yine yüce Allah: *"Göklerde ve yerde bulunanlar Allah'a secde ederler."* (Rad, 15) buyurmuştur. Her şeyin secdesinin kendisine göre olduğu da bilinen bir husustur. Bunca yaratılmışın secdesi, alınlarını yere koymaları sûretinde değildir. Peygamber Efendimiz de Ebu Zerr'in rivâyet ettiği hadiste, güneşin batması esnasında şöyle buyurmuştu: "O, gidiyor ve Arş'ın altında secdeye varıyor."[749] Bunu, Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir.][750]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["Yüce Allah'ın: *"Kapısından secde ederek girin."* buyruğunu "rükû ederek" diye açıklamışlardır.][751]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

746 Câmiu'r-Resâil, I, 28

747 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 147

748 İbn Cerir, I, 300 de İbn Abbas'tan; İbn Ebu Hâtim, Bakara, 580; İbnu'l-Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, I, 85; Tâberî, boyun eğme/hudû' lafzını lügat anlamıyla açıklamıştır.

749 Buhârî, 3199; Müslim, 159

750 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXI, 284

751 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXI, 289.

[Şanı yüce Allah, şu buyruğunda eğilen kimseye, yere kadar varmasa dahi "secde eden" adını vermiştir: *"Hani: Şu kasabaya (Kudüs'e) girin ve orada istediğinizi bol bol yeyin, kapısından secde ederek girin ve 'Hıtta!' deyin ki günahlarınızı af edelim ve Biz, iyilik edenlerin sevabını daha da artıracağız, demiştik."* (Âyet 58) A'raf Sûresi'nde de: *"Bir zaman onlara: Şu şehirde yerleşin. Orada dilediğiniz yerden yeyin ve: 'Hıtta/günahlarımızı af eyle' deyin ve (o şehrin) kapısından da secde ederek girin ki günahlarınızı bağışlayalım. Biz, ihsan edenlere daha da artıracağız, denilmişti."* (A'râf. 161) buyurmaktadır.

Burada da şanı yüce Allah. orayı mesken tutmalarını yani ikamet edip kalmalarını emrettiğinde "Orada dilediğiniz yerden yeyin." buyurmuş olmakla birlikte. ayrıca "bol bol" demeye ihtiyaç görülmemiştir. Çünkü bir yerde ikamet edip yerleşen bir kimse. huzur ve güven içerisinde demektir. Öbür buyrukta (Bakara Sûresi'nde): *"Şu kasabaya girin."* buyurmakla birlikte. *"Ve orada istediğinizi bol bol yeyin."* buyurmuş olmakla. onların bol bol yiyeceklerini, afiyet ve huzur içerisinde kalıp dışarı çıkmaktan korkmayacaklarını açıklamış olmaktadır. Yüce Allah'ın. Bakara Sûresi'nde ifadeleri genişçe kullanıp şehre girmeyi sözkonusu etmesinin sebebi ise bununi orada yerleşmeden önce olması dolayısıyladır. Bundan dolayı yüce Allah: *"Bol bol"* buyurduğu gibi: *"Daha da artıracağız."* buyurmakta ve sonra da şunları eklemektedir: *"Derken (içlerinden) zulmedenleri kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Biz de fâsıklık ettikleri için zulmedenlerin üzerine gökten bir azap indirdik."* (Âyet 59) buyurmaktadır.

Secde etmeyi öncelikle sözkonusu etmesi. daha önemli oluşundan dolayıdır. İlim adamları, bu secdenin mahiyeti hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bunun rükû olduğu söylenmiştir. Nitekim İbn Ebu Hâtim. sabit iki yoldan Süfyan es-Sevri'den. o A'meş'den, el-Minhal'den. o Said b. Cübeyr'den. o İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: *"Kapıdan secde ederek girin."* buyruğu hakkında: "Küçük bir kapıdan rükû ediciler olarak girin, buyurdu; fakat onlar, arkaları tarafından girdiler ve '(Hıtta yerine) Hınta' dediler." demiştir.[752]

Bunun: "Hayır. o yeryüzüne kadar varıp secde etmek" olduğu da söylenmiştir. Diğer taraftan İbn Ebu Hâtim'in er-Rabi b. Enes'ten "secde ederek" buy-

752 İbn Ebu Hâtim. -Tefsiri'nin basılı nüshasında- Bakara. 580'de tıpkı Şeyhu'l-İslâm'ın zikrettiğini zikretmiş olmakla birlikte. orada "Hınta dediler" ifadesi zikredilmemiştir. Bunu. ayrıca İbn Cerir. I. 300. 301'de kaydettiği gibi Hakim de II. 262'de rivâyet etmiş ve Şeyhu'l-İslâm'ın (İbn Teymiyye'nin) zikrettiği fazlalığı da zikretmiştir.

ruğu hakkında "Onların secde etmeleri yanakları üzerinde oluyordu." şeklindeki açıklaması doğrultusunda da görüş ifade edilmiştir.[753]

Vehb b. Münebbih'ten şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Ondan içeri girdiğiniz vakit, Allah'a şükretmek maksadıyla secde edin."[754] Bu görüşü kabul eden kimseler, secdenin içeri girdikten sonra yapıldığını kabul etmiş gibidir. Gerek bu görüşü kabul edenler gerekse de onların rükû etmekle emrolunduklarını söyleyenler şunu söylemektedir: Onların yere kadar varıp secde ederek girmeleri zor bir iştir. Böyle bir secde, onlara eziyet verici olabilir ama mümkündür. Çünkü eğer insanın, secde halinde yerin kendisine eziyet vermesi sözkonusu değilse, sürünerek ilerlemesi mümkündür.

Sahih'te Ebu Hureyre'den rivâyete göre Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Onlara: Kapıdan secde ederek girin ve 'Hıtta!' deyin, buyurduğu halde onlar kıçları üzerine sürünerek ve 'habbetun fi şa'retin: bir şa're/arpa içinde bir habbe' diyerek girdiler."[755] İşte Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sabit olan budur. İbn Abbas, İbn Mesud ve başkaları bu hususta buna muhalif görüşler ileri sürmüşlerdir. Husayf, İkrime'den, o İbn Abbas'tan: Yanları üzere girdiler, dediğini nakletmektedir.[756] Ayrıca es-Süddî, Ebu Sa'd el-Ezdi'den, o Ebu Kenud'dan, o İbn Mesud'dan başlarını önlerine eğerek girdiler, dediğini rivâyet etmektedir.[757]

İbn Ebu Hâtim dedi ki: Tabiun, görüş ayrılığı içerisindedir. Mücahid'den, İkrime'nin İbn Abbas'tan naklettiği görüşüne yakın bir açıklama rivâyet edildiği gibi, es-Süddî'den de İbn Mesud'dan nakledilen rivâyete yakın bir kanaat nakledilmiştir.[758] Mukatil'den rivâyete göre onların eğilip bükülerek gerisin geri girdiklerini ifade etmiştir.[759] Ancak Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sabit olduğu üzere onlar: "Habbetun fi şa'retin" demişlerdir.[760] Habbeyi delip içine kılı girdirdiğin taktirde "habbetun fi şa'retin" denilir. (Bu manada) "şa'retun fi habbetin" de denilir. İşte es-Süddî'nin Murre'den, onun İbn Mesud'dan söylediğine dair rivâyetinin anlamı budur: Bu rivâyete göre onlar: "Hetti simkasa ezba mezba" demişlerdir ki bunun Arapça tercümesi: "İçinde siyah bir kılın bulunduğu delin-

753 İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi, 582.

754 İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 85'te Vehb b. Münebbih'ten.

755 Kaynakları daha önce gösterildiği gibi Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde yer aldığı da belirtilmişti.

756 İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi, 581.

757 İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi, 583.

758 İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi, 183.

759 Zâdü'l-Mesîr, I, 86.

760 Kaynakları daha önce gösterildi.

miş kırmızı bir buğday tanesi" şeklindedir. İşte yüce Allah'ın: *"Derken zulmedenler kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler."* (Âyet 59) buyruğu, bunu anlatmaktadır.[761]

İşte es-Süddî de bunu, aynı şekilde Ebu Said el-Ezdi'den, o Ebu Kenud'dan, o İbn Mesud'dan diye rivâyet etmiştir.[762]

Bu da Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sabit olana uygundur; ama Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) bunu, Arapça ifade etmiştir. Bu lafzı ise İbn Mesud kitap ehlinden öğrenmiştir. Ayrıca bu, İbn Abbas'ın onlar "Hanta!" dedikleri şeklindeki görüşünden daha sahihtir.[763] Bununla birlikte bu açıklama, birden fazla kişiden de rivâyet edilmiştir.

İbn Ebu Hâtim dedi ki: Mücahid, Ata, İkrime, Katade, Dahhak, Hasan, Rabi ve Yahya b. Rafi'den de buna yakın bir açıklama rivâyet edilmiştir.[764] Fakat onlar, kendi dilleri ile: Bir buğday tanesi, demişlerdir. O halde "buğday" denilmesi de mümkün olur. İbn Mesud'un rivâyetinde ise o: "Habbetu hıntatin: Bir buğday tanesi" dediklerini zikretmiş olduğuna göre, görüşler arasında da bir ayrılık kalmamış olur.

Ebu'l-Ferec (İbnu'l-Cevzî), beş görüş zikretmiş olup, bu beş görüşten birincisi, merfu hadisin kaydedilmesi; ikincisi, hınta: buğday; üçüncüsü, onların içinde siyah bir kılın bulunduğu kırmızı bir buğday tanesi dedikleri görüşü -bu da İbn Mesud'un açıklamasıdır-; dördüncüsü de bunun gibi olmakla birlikte onlar ayrıca "delinmiş" lafzını da söylemişlerdir. Bu açıklamayı Süddî, üstadlarından nakletmiştir.

Derim ki:[765] Her ikisini de es-Süddî İbn Mesud'dan rivâyet etmiş olup, ikisi aynı görüştür.

(İbnu'l-Cevzî devamla) dedi ki: Beşincisine göre ise onlar, ifadeleri kalb ederek söylemişlerdir.[766]

761 İbn Cerir, I, 304; Hakim, Müstedrek, II, 321; İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi, no: 593.
762 Kaynakları daha önce gösterildi.
763 İbn Cerir, I, 300, 303; Hakim, II, 262; İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi'nin tefsiri, no: 580, 594.
764 İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi'nin tefsiri, s. 186.
765 Yani Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, İbnu'l-Cevzî'nin açıklamaları ile ilgili olarak kendi kanaatini belirtmektedir.
766 Bk. Zâdü'l-Mesîr, I, 86. Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye, bu görüşleri özetlemiş bulunmaktadır. Beşinci görüş açıklanırken onların "sünbulâsen" dedikleri zikredilmektedir. Zâdü'l-Mesîr'in matbu nüshasında bu şekildedir. Burada ise "istiklâben: kalbedilerek" denilmektedir.

Bu görüş de Ebu Salih'in görüşüdür.

Derim ki: İbn Mesud'un bu zikrettiği "semkâsen" ifadesi. onların dilleri ile telaffuz ettikleri ibareyi göstermektedir. Bu sözlerini de bu şekilde açıklamış bulunuyor.

Dedi ki:[767] Aslında girişin niteliği dışında bütün bu görüşler, aynıdır. Çünkü Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sabit olduğu üzere onlar, kıçları üzerine sürünerek girmişlerdir. Bir lafızda da kaba etleri üzerine denilmektedir ki, mana birdir. Buna uygun olmayan nakiller ise ancak kitap ehlinden alınmış görüşlerdir. Çünkü eskiden onların hak ve bâtıl olan görüşleri alınırdı. İbn Mesud'un: "Başlarını önlerine eğerek" şeklindeki ifadesi, kıçları üzerine sürünmeleri ile çelişkili değildir. İbn Abbas'ın: Kıçları üzere sürünerek (girdiler) ifadesi, adeta merfu bir rivâyet gibidir. O dedi ki: Rükû ederek girin, denildi.

Eğer bizler, bunun Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den öğrenilmiş bir açıklama olduğunu kesinlikle kabul edebilirsek, Allah'ın kendilerine rükû' etmelerini emretmiş olduğunu da kesinlikle söyleyebilirdik. Fakat Kur'ân'ın zahiri. secdedir. Mutlak olarak secdeden söz edildiği zaman ise bilinen secde hali anlaşılır. Kapının küçük olması ise oradan girmek için zorlanan kimse tarafından eğilme ihtiyacını hissetmesi için küçük olur. Bunların da itaat etmeleri kastedildiğinden, yüce Allah'a boyun eğmeleri ve O'ndan mağfiret dilemeleri emrolundu. O halde onların secde ederek girmeleri Allah'a bir itaattir, boyun eğmektir. Onların "Hıtta!" demeleri ise "Günahlarımızı üzerimizden kaldır." anlamındadır ki, bu da onların mağfiret dilemeleri idi.][768]

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62. "İman edenler, yahûdîler, hristiyanlar ve sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."

767 Görünüşte buradaki "dedi ki" ibaresi. İbnu'l-Cevzî hakkındadır. Ancak ben. bunu matbu tefsirinde bulamadım. Bu sebeple muhtemelen daha doğru olanı "derim ki" şeklinde olmasıdır. Yani bu ibareler Şeyhu'l-İslâm'a ait olmalıdır.

768 Câmiu'r-Resâil. I. 28-32.

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde şanı yüce Allah, aralarında övülen ve bahtiyar kimselerin de bulunduğu dört dine mensup milletleri söz edince: *"Allah'a, ahiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."* buyurmaktadır. İbn Ebu Hâtim ve daha başkaları Süfyan'dan, o İbn Ebu Necih'ten, o Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Selman dedi ki: Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e bir zamanlar kendileri ile birlikte bulunduğum bir dinin mensuplarına dair soru sordum, deyip onların namaz ve ibadetlerine dair birtakım açıklamalarda bulundu. Daha sonra: "İman edenler, yahudiler, hristiyanlar ve sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanan..." âyeti nazil oldu.[769] Aynı şekilde es-Süddî de bilinen tefsirinde üstadlarından böyle zikretmiş bulunmaktadır.[770]

Dedi ki: Bu âyet-i kerime, Selman-ı Farisî'nin arkadaşları hakkında inmiştir. Kendisi, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile konuşmakta iken o arkadaşlarını zikretti ve ona, onların haberlerini bildirip dedi ki: Bunlar; oruç tutuyor, namaz kılıyor, sana inanıyorlardı. Senin Nebi olarak gönderileceğine tanıklık ediyorlardı. Bunun üzerine şanı yüce Allah: *"İman edenler, yahudiler, hristiyanlar ve sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanan..."* şeklindeki bu âyeti indirdi. Sonra dedi ki: Yahudiler şöyle inanıyorlardı. Tevrat'a ve Mûsâ'nın sünnetine sımsıkı sarılanlar (hak yoldadır.) İsâ gelinceye kadar böyle idi. İsâ gelince, Tevrat'a sımsıkı sarılıp Mûsâ'nın sünnetine bağlı kalıp onu terk etmeyen ve İsâ'ya uymayan kimse ise helak olurdu. Hristiyanların imanı da şu idi: Aralarından İncil'e ve İsâ'nın getirdiği şeriatlere sımsıkı sarılan kimse, mü'min ve imanı makbul bir kimse idi. Nihâyet Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelince, aralarından Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e uymayıp izlemekte olduğu İsâ'nın sünnetini ve İncil'i takip etmeyi terk etmeyen kimse, helak olan birisi olurdu. İbn Ebu Hâtim dedi ki: Said b. Cübeyr'den de buna yakın bir rivâyet nakledilmiştir.

769 İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi tefsiri, no: 638. Onun bir benzeri Tâberî, I, 323: el-Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, s. 22.

770 el-Vâhidî, s. 23-24: İbn Ebu Hâtim, no: 640: Tâberî, I, 323. Hafız İbn Hacer, el-Ucab, I, 256'da şunları söylemektedir: Yine el-Vâhidî İshak b. Râhûye'nin tefsirinden es-Süddî'ye kadar ulaşan kendi güçlü senedi ile tahriç etmiştir, deyip buna yakın bir rivâyet zikretmektedir. Allah en iyi bilendir.

İlk olarak "İman edenler" buyruğu ile kastedilenler ise Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ümmetidir.[771] Müfessirler arasından bazı kimselerin yüce Allah'ın: *"İman edenler"* ile ilgili olarak birtakım görüşlerin bulunduğundan bahsetmelerine gelince:

1. Bunlar, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce İsâ (aleyhisselâm)'a iman edenlerdir. Bu görüş, İbn Abbas'a aittir.

2. Bunlar, Mûsâ (aleyhisselâm)'a iman eden ve İsâ (aleyhisselâm) gelene kadar onun şeriati ile amel eden kimselerdir. İsâ gelince ona da iman ettiler, şeriati ile de amel ettiler ve bu halleri nihâyet Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelene kadar devam etti. (İlim adamları) dedi ki: Bu, es-Süddî'nin üstadlarından naklettiği açıklamadır.

3. Bunlar, Habib en-Neccar, Kus b. Saide, Selman-ı Farisî, Ebu Zer, Rahib Bahira gibi hak dini arayan ve Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderilmeden önce ona iman eden kimselerdir. Aralarından ona yetişip tabi olanlar da oldu, ona yetişmeyenler de oldu.

4. Maksat, münafıklardır.

5. Bunlar, geçmiş nebilere ve önce indirilmiş kitaplara iman eden kimseler oldukları halde, ne sana ne de senin Kitab'ına iman eden kimselerdir.

Bu görüşleri, es-Sa'lebi[772] ve onun emsali kimseler zikretmiş olmakla birlikte, bu görüş sahiplerinin isimlerini vermemişlerdir. Bunları, altıncısı dışında Ebul Ferec İbnu'l-Cevzî de zikretmiş olup[773] ama önceki görüşleri söyleyenlerin adını vermiş ve es-Sevri'den rivâyetle bunların münafıklar olduklarını zikretmiştir.

Bütün bu görüşler ise sonradan ortaya atılmış görüşler olup, Ashab-ı Kiram ve onlara güzel şekilde tabi olanlar, bu görüşlerden herhangi birisini ifade etmemişlerdir. es-Süddî'den diye nakledilen rivâyet hususunda ise hata bulunmaktadır. Bizler, Abdurrahman b. Ebu Hâtim'in tefsiri, Ebu Bekr b. el-Münzir'in tefsiri,[774]

771 İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi'nin tefsiri, 640. Şeyhu'l-İslâm'ın ifadelerinde kısmen bir kısaltma vardır. Bunu, aynı şekilde İbn Cerir, I, 321'de tahric etmiştir.

772 Yakın zamanda basılmış tefsirinde.

773 İbnu'l-Cevzî beş görüş zikretmiş. İbn Teymiyye ise es-Salebi'den naklen altı görüş zikretmiştir. er-Raddu Alel Mantıkiyyin basılı nüshasında İbnu'l-Cevzî'nin beşinci görüşü kaydedilmemiştir. Bu da bu ümmet arasından iman eden kimseler olduğu kanaatidir.

774 İbnul Münzir'in tefsiri kayıptır. Ondan sadece bir bölüm Almanya'da Goethe Kütüphanesi'nde -et-Turas el-Arabi el İslâmi'nin kapsamlı fihristinde belirtildiği gibi- bulunmaktadır. Yakın zamanda onun iki cildi basılmıştır.

Muhammed b. Cerir et-Tâberî'nin tefsiri ve buna benzer tefsirlerde sabit isnad ile nakledilmiş onun tefsirinde (yaptığı tefsirler arasında) bulunan tefsirini lafzı ile zikretmiş bulunmaktayız.

İbn Abbas'tan diye nakledilen rivâyet ise sabit değildir. Sözkonusu bu (senetsiz ve sonradan ortaya atılmış) rivâyetler, bâtıl görüşlerdir. Çünkü Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmeden önce, herhangi bir değişikliğe uğratılmamış İsâ'nın şeriatına sımsıkı sarılmış olanlar, şanı yüce Allah'ın kendilerinden övgü ile söz etmiş olduğu hristiyanlardır. Aynı şekilde nesh ve değiştirmeden önce Mûsâ'nın şeriatına sımsıkı sarılan kimseler ise yine Allah'ın kendilerinden övgü ile söz ettiği kimselerdir. Habib en-Neccar gibi dini arayan kimseler de Mesih'in dini üzere idiler. Rahib Bahira ve diğerleri de böyle idi. Daha önce geçmiş bütün nebiler ve o nebilerin ümmetleri, esasen Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e iman ediyorlardı. Dolayısıyla bu, az sayıdaki bu topluluğun özelliklerinden değildir.][775]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah: *"İman edenler, yahûdîler, Hristiyanlar ve sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."* (Âyet 62) buyruğu ile dört dine mensup milletlerde "Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işlemek" özelliklerini ortak olarak zikretmiş bulunmaktadır. Bu ise nesh ve tebdilden önceki hal ile alakalıdır.

Âyetin başında özel olarak müminleri zikretmiştir. Bu ise yüce Allah'ın hakkında: *"Sizden her biriniz için bir şirat (şeriat) ve bir minhac (yol) tayin ettik."* (Maide. 48) buyruğunda sözünü ettiği özel şer'i imandır. Şirat, şeriatin kendisi, minhac ise izlenen yol demektir. Kapsamlı din ise gerçek anlamıyla hakiki din ve rububîyetin tevhid edilmesidir. Bu da kevnî hakikati ifade eder. O halde kastedilen hakikat, kevnî ve var olan dini hakikat olup nebiler ve rasûller arasında bunun üzerinde ittifak bulunmaktadır.

İslâmi şir'at. minhac/şeriat ve yol ise bu *"İnsanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmet."* (Al-i İmrân. 110) olan Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ümmetine ait bir özelliktir. Medine'de nazil olan sûreler de bununla inmiştir. Çünkü Nebi Medinesi'nde, şer'i hükümler teşri buyrulmuş, sünnetler tespit edilmiş, hükümler, farzlar ve hadler ile ilgili buyruklar nazil olmuştur.][776]

---

775 er-Reddu ale'l-Mantıkiyyîn, 448-451.

776 Mecmû'u'l-Fetâvâ, II, 460-461.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Allah'a ve ahiret gününe iman etmek ile salih amel işlemekten ibaret bu üç esas, bütün dinlerde mutluluğu gerektiren hususlardır. Nitekim yüce Allah: *"İman edenler, yahûdîler, hristiyanlar ve sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."* (Âyet 62) buyurmaktadır.][777]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde "müminler" lafzını yahudiler, hristiyanlar ve sabiiler ile birlikte zikretmekte, sonra da şöyle buyurmaktadır: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."* buyurmaktadır. Buna göre hitabın baş tarafında sözkonusu edilen "müminler" diğer üçünden farklıdır. Ahirete iman ise hepsinin ortak vasfıdır. Nitekim yüce Allah'ın şu buyruğunda da onların hepsi genel olarak kastedilmiş bulunmaktadır: *"Muhakkak iman edip salih amel işleyenler, işte onlar yaratılmışların en hayırlılarıdır."* (Beyyine. 7)][778]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"İman edenler, yahûdîler, hristiyanlar ve sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."* (Âyet 62) Bu âyet-i kerime, bu dört dine mensup millet arasından herhangi bir değişikliğe uğratılmadan ve nesh edilmeden önce onlara sımsıkı sarılmış olanları kapsamaktadır.][779]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu,[780] övülen eğilim hususunda da kullanılabilir. Bu da: "*İman edenler yahudiler, hristiyanlar ve sabiiler*" buyruğundaki "sabiiler" lafzını Nafi'in kıraatinde hemzesiz okuyuşa göre uygun bir açıklamadır.[781] Çünkü o, Kur'ân-ı Kerim'in neresinde geçerse geçsin "sabiin" kelimesini hemzesiz okur.][782]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

---

777 Câmiu'r-Resâil. II. 228.

778 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 14.

779 el-Cevabu's-Sahîh. II. 212.

780 Sabiiler lafzının kökünü teşkil eden "sabâ-yasbû" fiiline işarettir. Bu da cahilliğe ve gençlik (taşkınlığın)a meyletmek anlamını taşır.

781 en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr. I. 397.

782 Mecmû'u'l-Fetâvâ. V. 573.

[Aynı şekilde öncekilerden de, sonrakilerden de salih amel işleyen müminlerin ahirette mutlu olacaklarını haber vermiştir. Yüce Allah: *"Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve salih amel işleyenlerin ecirleri Rabbleri nezdindedir. Onlar için bir korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* buyurmaktadır.][783]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İman da bu şekildedir. Yüce Allah: *"İman edenler, yahûdîler, hristiyanlar ve sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülecek de değillerdir."* (Âyet 62) buyurmakta ve böylelikle bu dört sınıf arasından mutlu ve bahtiyar olan kimselerin, Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işlemek ile nitelendirilen kimseler olduklarını beyan etmektedir.

Şanı yüce Allah, Hacc Sûresi'nde ise altı din mensubu milleti sözkonusu ederek: *"İman edenler, yahudiler, sabiler, hristiyanlar, ateşperestler ve müşrikler (var ya), muhakkak Allah, kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir. Muhakkak Allah, her şeye şâhittir."* (Hacc, 17) buyurmaktadır.

Burada, kıyamet gününde aralarında ayırdedici hükmünü vereceğini belirttiği altı milleti/din mensubunu sözkonusu etmiş, öbür yerde ise mutlu ve bahtiyar kimseleri sözkonusu edince, yalnızca o dört din mensubu milleti zikretmiş bulunmaktadır. Çünkü mecusiler ile müşrikler arasından Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işleyen hiçbir kimse yoktur. Aksine onların hepsi kâfirdir.][784]

"Sabiiler" lafzının "nasara" lafzından önce ve sonra zikredilmesi

[Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İman edenler, yahûdîler, hristiyanlar ve sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."* (Âyet 62) Diğer âyette ise "vessabiune vennasara" (Maide, 69) buyurmaktadır.[785] Şüphesiz nasârâ (hristiyanlar), sabiînden daha faziletlidir. Fakat burada (Bakara 62'de), (hristiyanlar) onlardan önce sözkonusu edilince "vessâbiîn: sabiiler" diye nasb edilmiştir. Hâlbuki "sabiun" zaman itibariyle onlardan öncedirler. Bura-

783 Nazariyyetu'l-Akd. 6.

784 es-Safdiyye. II. 343-344.

785 Tercümeye esas aldığımız tefsir baskısında. burada "ve's-sâbiîne ve'n-nasârâ" şeklindeki Hacc. 17. âyet-i kerime zikredilmiştir. Ancak bundan sonraki açıklamalarda da görüleceği gibi bunun Maide. 69'daki lafzı ile olması gerektiği anlaşılmaktadır. Esasen derleyicinin de kaynak olarak zikrettiği es-Safdiyye. II. 304'e bakıldığında böyle olduğu görülmektedir. (Çeviren)

da öne alınmaları, zamanlarının daha önce oluşundan dolayıdır. Lafzın merfu olarak (ve's-sabiûn şeklinde) gelmesi ise mahalle atıf durumunda olmasından ötürüdür. Çünkü mahalle atfedilen lafzın mertebesi, sonradan zikredilmesi şeklindedir. Böylelikle onların zaman itibariyle ve lafız olarak önce zikredilmiş olsalar dahi, mertebeleri itibariyle sonradan geldikleri hissettirilmek istenmiştir.][786]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Âyetin anlamı şundan ibarettir: Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e iman edenler ve Mûsâ (aleyhisselâm)'a uyan yahudiler -ki bunlar nesih ve değiştirmeden önce şeriatını takip edenlerdir- ve Mesih (aleyhisselâm)'a uyanlar -bunlar da nesih ve değiştirmeden önce onun şeriatını takip edenlerdir- Sabiiler -bunlar da değiştirme ve nesihten önce hanif olan sabiilerdir. Araplardan ve Arap olmayanlardan İbrahim, İsmail ve İshak'ın dini üzere - olan kimselerdir.][787]

Sâbiîler:

[Sâbiûn'u da kitap ehli gibi şanı yüce Allah, kimi zaman müşriklerin bir kısmı olarak değerlendirmekte, bazen de onları onlar gibi ayrı bir kısım olarak sözkonusu etmektedir. Nitekim yüce Allah: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (güya küfürlerinden) ayrılmayacaklardı."* (Beyyine, 1) ve: *"Gerçek şu ki ister kitap ehlinden olsun ister müşriklerden olsun, o kâfir olanlar, cehennem ateşindedirler."* (Beyyine, 6) buyruğunda olduğu gibi.

Aynı şekilde şanı yüce Allah, Hacc Sûresi'nde altı din mensubunu: *"İman edenler, yahudiler, sabiîler, hristiyanlar, ateşperestler ve müşrikler (var ya), muhakkak Allah, kıyamet gününde aralarında hükmedecektir. Muhakkak Allah, her şeye şâhittir."* (Hacc, 17) âyetinde zikretmiş olduğu gibi yüce Allah: *"Onlar, Allah'ı bırakıp alimlerini, rahiplerini, Meryemoğlu Mesih'i Rabbler edindiler."* (Tevbe, 31) buyurmaktadır. Bu ise yüce Allah'ın: *"Yahudiler: Üzeyr Allah'ın oğludur, dediler. Hristiyanlar da: Mesih Allah'ın oğludur, dediler."* (Tevbe, 30) buyruğundan önce zikredilmekte ve nihâyet: *"Kâfirler hoş görmese de."* (Tevbe, 32) buyurmaktadır. Yine yüce Allah: *"Andolsun ki: Allah, Meryemoğlu Mesih'tir diyenler, kâfir oldular."* (Maide, 17) buyurmaktadır. Yahudiler ve Hristiyanların bazı hallerde müşrik olmaları sözkonusu olduğuna göre, "sabiilerin" böyle olmaları öncelikle sözkonusudur. Onların bu durumları ise şeriati tebdil edip değiştirmelerinden sonradır. Çünkü nerede müşriklikle nitelendirilecek olurlarsa bu, onların (şeriatlerini) teb-

786 es-Safdiyye, II, 304.
787 el-Cevabu's-Sahih, III, 122-123.

dil etmelerinden sonradır. Müşrik olarak değerlendirilmedikleri yerlerde ise sahih dinlerinin aslında şirk bulunmadığından dolayıdır. Çünkü şirk, onlar tarafından sonradan ortaya çıkartılmıştır. İşte bu hususlara iyice dikkat etmek gerekir.][788]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şüphesiz sabiiler iki türlüdür. Hanif ve muvahhid olan sabiiler, müşrik olan sabiiler. Birincileri, şanı yüce Allah'ın: *"İman edenler, yahûdîler, hristiyanlar ve sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."* (Âyet 62) buyruğu ile kendilerinden övgü ile söz ettiği kimselerdir. Yüce Allah, bu buyruğunda müminlerin, yahudilerin, hristiyanların ve sabiilerin oluşturduğu dört din mensubu kimseler arasından, Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işleyenleri övmektedir.

Bunlar (yahudiler), nesihten ve tebdilden (değiştirmeden) önce Tevrat gereğince amel edenlerdir. Aynı şekilde nesh ve tebdilden önce İncil ile amel edenler de böyledir. Sabiun ise bu sözü edilenlerden önce olanlardır. Haniflerin imamı İbrahim'in dinine uyan kimseler gibi. -Allah, İbrahim'e ve İbrahim'in aile halkına salat eylediği gibi ona da, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve onun aile halkına da salat eylesin. Muhakkak ki o Hamiddir, Meciddir.-

Bunların durumu, mecusiler ile müşriklerin durumundan farklıdır. Çünkü müşrikler arasında mü'min hiçbir kimse yoktur. Bundan dolayı yüce Allah: *"İman edenler, yahudiler, sabiîler, hristiyanlar, ateşperestler ve müşrikler (var ya), muhakkak Allah, kıyamet gününde aralarında hükmedecektir. Muhakkak Allah, her şeye şâhittir."* (Hacc, 17) buyruğunda bu altı milleti/din mensubunu sözkonusu etmiş, kıyamet gününde aralarında ayırdedici hükmünü vereceğini haber vermiş, bu altı din mensubu arasında mü'min olanları da ayrıca zikretmemiştir. Aralarından iman edenlerin varlığını, sadece dört din mensubu milleti zikrettiği yerde sözkonusu etmiştir.][789]

788 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XII, 20-21.

789 er-Raddu Alel Mantıkiyyin, 288. el-Kasimi tefsirinde -II, 146-147'de- Şeyhu'l-İslâm'ın bu sözlerini zikrettikten sonra şunları söylemektedir: "İmam İbn Teymiyye'nin bu ifadeleri müfessirlerden birçoğunun 'iman edenler' (Bakara, 62) buyruğunun anlamının, onlar arasından nesh edilmeden önce dininde kalarak kalbi ile mebdei yahut meadı (ilk yaratmayı ve dirilmeyi) tasdik eden şeriati gereğince amel eden kimseler kastedilmektedir. İki kitaba mensup kitap ehli yahut muvahhid sabiinden olanlar buna örnektir, şeklindeki kanaatlerini desteklemektedir."

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Hanif sabiilere gelince; bunların sabiilerin geneli arasındaki durumları, nesh ve tebdilden önce Tevrat'ın ve İncil'in şeriatına uyan yahudilerle hristiyanların durumu gibidir. Bunlar ise Allah'ın kendilerinden övgü ile söz ettiği kimselerdendir. Bazıları da Bokrat (Hipokrat)'ın bunlardan olduğunu söyler.

Vehb b. Münebbih, önceki ümmetlerin haberlerini en iyi bilen insanlardandır. İbn Ebu Hâtim de sabit bir isnad ile rivâyet ettiğine göre Vehb b. Münebbih'e: Sabiiler nedir, diye sorulunca o: Allah'ı bir olarak tanıyan ve kendisi ile amel edeceği bir şeriatı bulunmamakla birlikte herhangi bir şekilde kâfir olmayan kimsedir, demiştir.[790]

Aynı şekilde es-Sevri'den, o Leys'ten, o da Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bunlar, herhangi bir dinleri bulunmayan mecusilerden, yahudilerden ve hristiyanlardan bir kavimdir.[791]

O dedi ki: İlim adamlarından da buna yakın açıklamalar rivâyet edilmiştir. Yani onların herhangi bir nebiden alınmış bir şeriatleri olmamakla birlikte, onların bunu inkâr eden kâfirler olduklarına dair bir rivâyet de nakledilmemiştir. Bu durumda Allah, onların bir kısmını övmüş olmaktadır. Çünkü onlar, "müşterek İslâm"a sımsıkı sarılmış kimselerdi. Müşterek İslâm ise bir ve tek Allah'a ibadet etmek, doğruluğu ve adaleti farz bilip hayâsızlıkları ve zulümleri haram görmek ve buna benzer rasûllerin ittifakla vacip/farz ve haram olduklarını kabul ettikleri diğer hususları kabul etmektir. İşte bütün bunlar, Allah'ın kendisinden başkasını kabul etmediği genel İslâm'ın kapsamı içerisindedir. Abdurrahman b. Zeyd de şöyle demiştir: Bunlar, bazı hallerde sadece "la ilahe illallah" derler, onların herhangi bir kitapları ve bir nebileri de yoktur.[792]

Bu, Amr b. Luhay'in şirki ve putlara ibadeti asılsız bir şekilde ortaya çıkarmasından önceki Arapların durumuna benzer. Çünkü onlar, o dönemde bir ve tek olarak Allah'a ibadet eden İbrahim ve İsmail'i büyük tanıyan hanif kimselerdi. Onların, okudukları ve şeriatına uydukları bir kitapları yoktu. Mûsâ (aleyhisselâm),

790 İbn Ebu Hâtim, Bakara, no: 648. Senedi sahihtir.

791 İbn Ebu Hâtim, Bakara, no: 649. Senedi hasendir. Ancak orada "hristiyanlardan" ifadesi yoktur. Oradaki ifadesi, aynen "herhangi bir dinleri bulunmayan mecusiler ile yahudiler arasında (bir kavimdir)" şeklindedir. İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 92'de Mücahid'den: Bunlar, nasranilerle mecusiler arasında bir kavimdir. Bunların herhangi bir dinleri yoktur, dediğini nakletmektedir. İbn Teymiyye'nin zikrettiği ifade ise İbn Ebu Hâtim, 642'de Mücahid'den diye varid olmuştur. Ayrıca bk. Tâberî, I, 319 -Allah en iyi bilendir-.

792 Bu açıklamayı, İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 92'de nakletmiştir.

İsrailoğulları'na Tevrat'ın şeriati ve el-Beytul Atik'i (Kabe'yi) hacc etmek emri ile gönderilmişti. Ama o, ne İsmail'in soyundan gelen Adnanî ne de Kahtanî Araplara peygamber olarak gönderilmişti. İnsanlar da Adnan'ın, İsmail'in soyundan geldiği üzerinde ittifak halindedirler. O, Rabia ve Mudarlılara da gönderilmemişti. Kahtanlılara gelince; bazıları onların da İsmail'in soyundan geldiklerini söylemiş iseler de doğrusu, onların İbrahim'den önce Yemen topraklarında var olduklarıdır. Mekke'de gelip yerleşen Cürhümlüler de onlardandır. İsmail (aleyhisselâm) da Arapçayı onlardan öğrenmiştir.

Selef arasından: "Sabiiler, Zebur'u okuyan kitap ehlinden bir fırkadır." diyenlere gelince,[793] nitekim bu kanaat, Ebu'l-Âliyye, Dahhak, Süddî, Cabir b. Zeyd, Rabi b. Enes'ten de nakledilmiş bulunmaktadır. Bunlar ise aralarından kitap ehlinin dinine girenleri kastetmişlerdir. Yine: "Bunlar, hristiyanlardan bir sınıftır." diyenler de böyledir. Nitekim İbn Abbas'tan: "Onlar, hristiyanlardan bir sınıftır." dediği rivâyet edilmiştir. Ayrıca bunlar, başlarının orta taraflarını traş eden "sâihun: seyahat edenler"in kendileridir.[794] İşte bu kimseler (bu kanaatte olanlar), aralarından kitap ehli arasına giren kimseleri bilenlerdir.

Bunların meleklere ibadet eden kimseler olduklarını söyleyenlere gelince; nitekim Hasan(ı- Basri)'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir.[795] Bunlar, meleklere ibadet eden bir topluluktur. Ebu Cafer er-Razi'den de şöyle dediği nakledilmiştir: Bana ulaştığına göre Sabiiler, meleklere tapan ve Zebur'u okuyup namaz kılan/dua eden bir topluluktur.[796] Bu görüş de aynı şekilde doğrudur ve sabiiler onlardan bir gruptur. Bu gibi kimseler, sabiiler arasında pek çok olup yüce ruhanilere ibadet ederler. Fakat bunlar, sabiilerin müşrik olanlarıdır. Bunlar, haniflerden değildir.

Aynı şekilde fukahanın sabiiler hakkında "onlar kitap ehlinden midir değil midir" şeklindeki görüş ayrılıkları da böyledir. Bu hususta İmam Ahmed'den iki rivâyet zikredilir. Şafiî'nin de iki görüşü vardır. Fakihlerin muhakkiklerinin kabul ettikleri kanaat ise onların iki sınıf olduklarıdır. Kitap ehlinin dinine tabi olanlar onlardandır, değilse değildir.

793 Bu kanaati, İbn Ebu Hâtim, Ebul Âliyye'den isnadını zikrederek nakletmiş (Bakara, no: 643) ve bu görüşü Şeyhu'l-İslâm'ın sözünü ettiği geri kalan müfessirlere dayandırmıştır. Ebul Âliyye'nin sözünü de İbn Cerir, I. 320'de zikretmiş bulunmaktadır.

794 İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 92. Bu, birinci görüştür.

795 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 247.

796 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 246; İbn Cerir, I, 320.

Ebu Zinad dedi ki: Sabiiler, Irak taraflarındaki bir kavimdir. Onlar, bütün nebilere inanırlar ve her yıl otuz gün oruç tutarlar, her gün güneşe doğru beş defa da namaz kılarlar.[797]

İşte İslâm dönemine yetişen sabiiler bunlar olup, Harran topraklarında yaşıyorlardı. Fakat bunları sınayanlar, bunların kitap ehlinden olmadıklarını, aksine gezegenlere tapınan müşrikler olduklarını bildiler. Dolayısıyla ne onların kestikleri yenir ne de kadınları ile evlenilir. İsterse nebilere iman ettiklerini dışa vursunlar. Çünkü onların imanları, filozofların nebilere iman etmeleri kabilindendir. Sabii filozoflar da işte bunlar arasından çıkmıştır.

Onlardan cizye vermelerinin kabul edilmesine gelince, bu hususta da meşhur bir görüş ayrılığı vardır. Cizyeyi mecusilerden kabul ettiği gibi, kitap ehli olmayanlardan kabul eden kimseler bunlardan da kabul eder. Malik'in, Ebu Hanife'nin ve kendisinden gelen iki rivâyetten birisinde Ahmed'in görüşü budur. Cizyeyi kitap ehlinden olmayan kimselerden kabul etmeyenler ise kitap ehlinin dinine girmemeleri halinde olduğu gibi bunlardan kabul etmezler. Nitekim Şafiî'nin ve kendisinden gelen diğer rivâyete göre Ahmed'in görüşü budur. Ebu Said el-İstahri,[798] onlardan cizyenin kabul edilmeyeceğine dair fetva vermiş, fukahadan bir topluluk ise bu hususta onunla tartışmış bulunmaktadırlar.][799]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[“Bakara, 62” buyruğuna dair bir fasıl.

Yüce Allah'ın: *“İman edenler, yahûdîler, hristiyanlar ve sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir.”* (Âyet 62) buyruğunun bir benzeri de Maide Sûresi'nde yer almaktadır.[800]

Bir tür tebdilin/değiştirmenin ve neshin olmamış olma halinden farklı olarak, bunların bir türü meydana gelmiş olsa dahi şanı yüce Allah, öncekilerle sonrakiler arasından ve gelecekler arasından mutlu ve bahtiyar kimselerin niteliklerini

797 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 245. Ama o burada Yemen'e doğru namaz kılarlar demiş, güneşe doğru dememiştir. İbn Kesir'de de böyledir.

798 Ahmed b. Cafer b. Yakub el-Farisî el-İstahrî olup İmam Ahmed'in öğrencilerindendir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir.

799 er-Reddu ale'l-Mantıkiyyîn, 454-457.

800 Âyetin meali şöyledir: "- İman edenlerle, yahûdîler, sâbiîler ve hristiyanlar(dan) kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip iyi amellerde bulunursa, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir." (Maide, 69)

açıklamış bulunmaktadır. Bundan dolayı şanı yüce Allah, Hacc Sûresi'nde altı din mensubunu sözkonusu ettiğinde: *"İman edenler, yahudiler, sabiiler, hristiyanlar, ateşperestler ve müşrikler (var ya), muhakkak Allah, kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir."* (Hacc. 17) buyurmakta ve onlar arasında ayırdedici hükmünü vereceğini haber vermekte. Fakat bunların arasında ahirette bahtiyar olacak kimselerin bulunduğunu sözkonusu etmemektedir. Hâlbuki iman edenler, yahudiler, hristiyanlar ve sabiiler arasında böylelerinin bulunduğunu sözkonusu etmiş bulunuyor. Çünkü bunlar arasında Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve salih amel işleyen kimseler vardır ve bunlar için Rabbleri nezdinde mükafatları vardır. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de.

Fakat insanlardan bu âyet-i kerimeyi anlamayan kimseler de bulunduğu için bu âyet hakkında zayıf görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu âyetin manasını anlamanın esasını yüce Allah'ın: *"İman edenler, yahudiler, hristiyanlar ve sabiiler"* buyruğu, acaba bu isimlerin kapsamına giren herkes, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce bulunsalar yahut da onun peygamber olarak gönderilmesinden sonra bulunan kimseler hakkında -kendisi ile birlikte gönderilen emir ve yasak âyetleri gibi- ile özel mi olduğunu tespit etmektir. Çünkü onun dili ile gönderilen şeriat, emir ve nehye muhatap olanlar, kendilerine peygamber olarak gönderilmiş kimselerdir. Bunlar da peygamber olarak gönderildiği andan itibaren kıyamet gününe kadar risaletinin kendilerine ulaştığı kimselerdir. Nitekim yüce Allah: *"Şu Kur'ân, bana onunla sizi ve her kime ulaşırsa onları korkutup uyarmam için vahyolundu."* (En'âm. 19) buyurmaktadır. O halde Kur'ân'ın kendisine ulaştığı herkesi, onunla yüce rasûl inzâr etmiş olmaktadır. Onunla inzâr etmek ise risaleti vasıtasıyla kendisine karşı delil ortaya konulmuş olmakla birlikte, ona iman etmeyen kimselerin azap ile karşı karşıya kalacağını haber vermektir.

Bazı kimseler, âyet-i kerimede kurtulup bahtiyar olacaklarına dair haber verilen kimselerin, ancak Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimselerden olduğunu zannetmişlerdir. Ve bu âyette, peygamber olarak gönderilmesinden önce mevcut olanlara dair hiçbir durumda haber vermediğini düşünmüşlerdir. Böylelikle bu âyeti anlamakta hataya düşmüşler, sonra da âyetin lafzına ve manasına muhalif birbiri ile çelişkili farklı görüşleri kabul ederek ayrılığa düşmüşlerdir.

Doğrusu ise diğer görüş olup âyet-i kerimenin Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce âyette sözü edilen vasıflara sahip olan kimseleri kapsadığıdır. Âyetin lafzının delalet ettiği anlam da budur ve

bu vesile ile onun manası herhangi bir çelişkiye düşmeden anlaşılır ve bu yolla da âyetin değeri bilinmiş olur. Diğer taraftan bu şekildeki anlaşılma ile âyetin kendisinden önceki ve sonraki buyruklarla münasebeti de ortaya çıkar. Ayrıca Selef'ten yahut onların büyük çoğunluğundan açıkladıkları bilinen görüş de budur.[801] Ayrıca âyetin nüzul sebebi ile ilgili olarak zikrettikleri de buna delil teşkil etmektedir.

İbn Ebu Hâtim ve başkaları, sabit senetlerle Süfyan b. Uyeyne'den, o İbn Ebu Necih'ten, o Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Selman dedi ki: Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e kendileri ile birlikte bulunduğum din mensubu kimselere dair soru sordum deyip onların namaz ve ibadetlerini sözkonusu etti. Bunun üzerine: "*İman edenler, yahudiler...*" âyeti nazil oldu.[802] Ayrıca bu rivâyette -bazı zayıf senetlerde rivâyet edildiği gibi-[803] Önceleri "Onlar, cehennem ehlindendir." dediğini zikretmemektedir. İşte sahih olan da budur.

801 Bu kanaatte olanlar arasında Mücahid. Süddî. İbn Atiyye ve Tâberî de vardır. Tâberî. II. 150-155 -tahkikli baskı- İbn Ebu Hâtim. Bakara 1. kısım. 198.

802 Bk. İbn Ebu Hâtim. Tefsir. Bakara Sûresi 1. kısım. 198: İbn Kesir de bunu Tefsir, I. 147'de hem senedi hem de metni itibariyle İbn Ebu Hâtim'den kaydetmiştir. Ahmed Şakir de bununla ilgili olarak: "Senedi munkatıdır." diye not düşmüştür. Çünkü Mücahid. Selman-ı Farisî'den rivâyet dinlememiştir. Bk. Umdetu Tefsir Anil Hafız İbn Kesir. I. 159.

803 Örnek olarak: Tâberî. Tefsir. II. 150-154 -tahkikli baskı- da es-Süddî'den Selman-ı Farisî'nin Müslüman oluşu kıssasına dair uzunca rivâyet gibi. Bu rivâyetin sonunda belirtildiği üzere Selman-ı Farisî. kendi arkadaşlarını Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e sözkonusu ederek onların durumlarını haber vermiş ve: Onlar. oruç tutuyor, namaz kılıyor. sana iman ediyorlardı. Senin Nebi olarak gönderileceğine de şehadet getiriyorlardı. demiştir. Selman. onlara dair söylediği övücü sözlerini bitirince Allah'ın Nebisi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ona: "Ey Selman! Onlar. cehennem ehlindendir." buyurmuştur. Bu iş. Selman'a ağır geldi. Daha önce ise Selman ona: Eğer onlar. sana yetişmiş olsalardı mutlaka sana tabi olurlardı. demişti. Bunun üzerine yüce Allah şu: "Muhakkak iman edenler. yahudiler. hristiyanlar ve sabiiler (arasından) Allah'a ve ahiret gününe iman edenler..." (Bakara, 62) âyeti nazil oldu. Ahmed Şakir, bununla ilgili olarak: Bu. Selman-ı Farisî'nin Müslüman olmasına dair munkatı bir hadistir. demektedir.

Bunu tahric edenlerden birisi de İbn Ebu Hâtim. Tefsir. Bakara 1. kısım, I, 198-199'da Süddî'den muhtasar bir lafızla nakletmiştir. İbn Kesir ise bunu Tefsir'inde I. 147'de Süddî'den muallak olarak rivâyet etmektedir.

Tâberî de Tefsirinde. II. 145 -tahkikli baskı- Mücahid'den. Selman'ın Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e kavmine ve kavminin yaptıklarını gördüğü amellerine dair soru sormuş. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) de ona: "İslâm üzere ölmediler." cevabını vermiştir. Ahmed Şakir: "Bu hadis de aynı şekilde munkatıdır." demiştir.

Vâhidî. Esbab-u Nüzul. 22-23'de es-Süddî'nin rivâyetini muhtasar olarak zikretmekle birlikte Mücahid'den bir başka rivâyet daha zikretmektedir. Hakim de bunu zayıf bir senetle III. 692-699'da böylece rivâyet etmiştir.

Nitekim Müslim'in Sahih'inde İyaz b. Himar'dan gelen rivâyete göre Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Şüphesiz Allah, yeryüzündekilere bir baktı. Arap olanlarıyla olmayanlarıyla -kitap ehlinden bazı kalıntılar dışında- onların hepsine gazap etti."[804]

İşte bu hadis, şanı yüce Allah'ın, onu peygamber olarak gönderdiği zaman yeryüzünde kitap ehlinden olup Allah'ın kendilerine gazap etmediği bir azınlığın bulunduğuna delildir. Aynı şekilde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de bilgisi bulunmayan bir hususa cevap vermezdi. Bu gibi kimselerin cehennem ehlinden olduklarını da bilmiyordu. Nasıl olur da ilk olarak böyle cevap vermiş olabilir? Diğer taraftan onun, bu fetret döneminde ölen kimseleri övdüğü de sabittir. Zeyd b. Amr, Nufeyl ve başkaları gibi. O halde muhtemelen değiştirilmemiş ve nesh edilmemiş din üzere yaşamış olan kimselerle ilgili olarak, onların cehennem ehlinden olduklarını nasıl söylemiş olabilir?

Süddî de bilinen tefsirinde üstadlarından bu âyet-i kerimenin tefsirini bilinen şekilde zikretmiş bulunmaktadır. Her ne kadar Süddî, tefsiri bilen alimlerden birisi ise de Ahmed şu rivâyeti nakletmektedir: Bize, Esved b. Amir tahdis etti, bize, Şerik Eslem b. Abdurrahman en-Nehai'den şöyle dediğini tahdis etti: İbrahim ed-Dehai, Süddî'yi tefsir yaparken dinlemiş, bunun üzerine: Onun tefsiri, o kavmin (müfessirlerinin) tefsiri ile aynıdır, demiştir. Şerik dedi ki: İbrahim, Mürcie hakkında oldukça ağır sözler söylerdi.[805] Ama Mücahid, tefsirde ve başka hususlarda ondan bir derece daha yukarıdadır. Diğer taraftan alim bir kişi, müsned olarak naklettiği rivâyette bile yanlış yapabilir. Ya mürsel olarak naklettiği rivâyette nasıl yanlış yapmasın? Bu ise kaçınılması imkânsız bir husustur.

Süddî'nin tefsirinde, İbn Ebu Hâtim ve başka kimseler gibi sair insanların kendisinden nakletmiş olduğu rivâyetler de yer almaktadır.

İbn Ebu Hâtim dedi ki: Bize, Ebu Zür'a tahdis etti, bize, Amr b. Hammad, Esbat'tan tahdis etti, o Süddî'den: *"İman edenler ve yahudiler"* âyeti hakkında dedi ki: Âyet, Selman-ı Farisî'nin arkadaşları hakkında inmiştir. O, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile konuşmakta iken kendi arkadaşlarını zikretti ve ona durumlarını haber verip şöyle dedi: Onlar, oruç tutuyor, namaz kılıyor, sana inanıyor ve senin Nebi olarak gönderileceğine şâhitlik ediyorlardı. Onlara övgülerini bitirince, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de ona: "Ey Selman, onlar, cehennem ehlindendir." buyurdu. Bu, Selman'a çok ağır gelince, şanı yüce Allah da âyeti indirdi. Yahu-

804 Müslim, 2865.
805 İmam Ahmed, el İlel vel Marifetu'r-Rical, no: 200, 561.

dilerin sözü edilen imanlarının mahiyeti şudur: Tevrat'a ve Mûsâ'nın sünnetine İsâ gelinceye kadar sarılan kimseler, (mümindir.) Ama İsâ geldikten sonra da Tevrat'a ve Mûsâ'nın sünnetine sımsıkı sarıldığı halde İsâ'ya tabi olmayan kimse, helak olmuştur. Hristiyanların imanının mahiyeti de şudur: Aralarından İncil'e ve İsâ'nın getirdiği şeriate sımsıkı sarılan bir kimse, mü'min idi ve onun bu imanı makbul idi. Nihâyet Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelince, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e uymayanlar, helak olanlardan oldular.[806]

İbn Ebu Hâtim dedi ki: Ayrıca Said b. Cübeyr'den de buna yakın bir açıklama rivâyet edilmiştir.

İbn Ebu Hâtim, bu âyet-i kerimede Selef'ten, onların sabiiler hakkındaki görüş ayrılıklarına dair zikrettiği dışında herhangi bir görüş ayrılığı zikretmemiştir. Diğer taraftan İbn Abbas'tan, bu âyetin tefsirinde şöyle dediğini zikretmektedir: Allah'ı tevhid edip ahiret gününe iman eden ve ben Allah'ın indirdiklerini ikrar ve kabul ediyorum, diyen bir kimse (bunlardandır.) Daha sonra şanı yüce Allah, bu âyetten sonra: *"Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa o, ondan asla kabul edilmez."* (Al-i İmrân, 85) buyruğunu indirdi.[807] Bunu, el-Valibi'den, o İbn Abbas'tan diye zikretmektedir. el-Valibi ise İbn Abbas'tan herhangi bir şey dinlememiştir. Onu ister dinlemiş olsun isterse de dinlememiş olsun, bu âyet-i kerime, öbürünü nesh etmemektedir. Yani şanı yüce Allah, önce bir hususu haber vermiş, sonra da buna muhalif bir haber vermiş değildir. Durum, bazı kimselerin bunu kastettiği şeklindeki zanlarının aksinedir. Durum, şanı yüce Allah'ın bu âyet-i kerimeyi öncekilerden de, sonrakilerden de İslâm dini dışında hiçbir dini kabul etmeyeceğini beyan etmek üzere bu âyeti indirmiştir. Ayrıca herhangi bir kimsenin, Allah'ın kendisine göndermiş olduğu bir Rasûlü yalanlaması halinde mutlu ve bahtiyar kimselerden olacağını ve Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in risaleti ile kendisine karşı delil ortaya konulmuş olmakla birlikte, ona uymasa dahi mutlu bir kişi olacağını kimsenin sanmaması içindir.

O halde Al-i İmrân Sûresi'ndeki âyet-i kerimeyi zikretmekten maksat,[808] bu anlamı açıklamaktır. Ayrıca bu, Bakara Sûresi'ndeki bu âyetin maksadına aykırı da değildir. Aksine onunla muvafakat halindedir. Çünkü yüce Allah'ın: *"Allah'a*

806 Bk. İbn Ebu Hâtim, Tefsir, Bakara Sûresi 1. kısım, I, 198-199. Bunun isnadında Süddî ile Selman-ı Farisî arasında kopukluk vardır.

807 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1. Kısım, 198.

808 Sözkonusu âyet-i kerime ise: "Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa o, ondan asla kabul edilmez ve o kişi ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır." (Âl-i İmrân, 85) mealindeki âyet-i kerimedir.

iman eden" buyruğu, kendisine gönderilen Rasûlü yalanlayan kimseleri de, rasûllerden birisini dahi yalanlayan kimseleri de kapsamaz. Zaten bu, şanı yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de birkaç yerde açıkça ifade etmiş olduğu hususlardan birisidir.[809] Peki, bu durumda bu âyet-i kerimede, yüce Allah: "*... elbette Rableri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir.*" (Âyet 62) buyurmuş olmakla birlikte, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i ya da ondan başkasını yalanlayan kimseleri de nasıl kapsamış olabilir?

Şanı yüce Allah'ın verdiği haberler ise birbirini doğrular, biri diğerini yalanlamaz. Nitekim yüce Allah, Âdem (aleyhisselâm)'ı cennetten indirince şöyle buyurmuştur: "*Hepiniz oradan inin, dedik. Şâyet Benden size bir hidâyet gelir de kim Benim hidâyetime uyarsa, onlar için korku yoktur ve onlar asla üzülmezler de. Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte bunlar, cehennemliktirler. Onlar, orada ebediyyen kalıcıdırlar.*" (Bakara, 38-39); "*Kim de zikrimden yüz çevirirse gerçekten onun için dar bir geçim (ve sıkıntılı bir hayat) sözkonusu olur ve onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz.*" (Tâhâ, 124) Bu ise rasûllerin getirdikleri dinlerinden zorunlu olarak bilinen hükümlerdendir: Bir tek Rasûlü dahi yalanlayan bir kimse, müminlerden değil, kâfirler kısmındandır. Dolayısıyla yüce Allah'ın: "*Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işleyen.*" buyruğu bunları kapsamaz.

İbn Abbas'tan nakledilen ise "nesh" lafzıdır.[810] Her ne kadar ondan başkaları da nesh lafzını sözkonusu etmiş ise de Selef'ten pek çok kimse, "nesh" lafzı ile âyetin delalet etmediği bir husus olmakla birlikte âyetin kendisine delalet ettiği sanılan bir hususun kaldırılmasını kastederler. Dolayısıyla burada nesh, nassın kendisine delalet ettiği ve Rabbin muradı olduğu zannedilen bir hususun kaldırılması demek olur. Yoksa daha önce indirilmiş olup sonradan kaldırılan hükmü de, nassın delalet etmiş olduğu bir hususun kaldırılmasını da kastetmemektedir.

809 Bu buyruklardan bazıları şunlardır: "Rasûle itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur. Kim, arkasını dönerse biz seni onların üzerine bir koruyucu olarak göndermedik." (Nisa, 80) Yine aynı sûrede yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Şüphe yok ki Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ederek kâfir olanlar, bir de Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isteyenler ve: Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz, diyenler; böylece bunun (küfürle imanın) arasında bir yol tutmaya yeltenenler: işte onlar, gerçek kâfirlerin tâ kendileridirler. Biz, o kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. Allah'a ve peygamberlerine iman edip onlardan birini diğerinden ayırmayanlara ise işte onlara, ecirlerini verecektir. Allah, bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Nisa, 150-152) Hucurat Sûresi'nde de yüce Allah: "Müminler, ancak Allah'a ve Rasûlüne iman eden ve sonra da şüpheye düşmeyen, malları ve canları ile Allah yolunda cihad eden kimselerdir. İşte onlar, sâdık olanların ta kendileridir." (Âyet 15) buyurmaktadır.

810 Tâberî, II, 154-155 -tahkikli baskı-.

Ebul Ferec dedi ki: Bu âyet, muhkem midir yoksa mensuh mudur? Bu hususta iki görüş vardır:

1. Âyet, muhkemdir. Bunu, Mücahid[811] ve Dahhak[812] başkaları ile birlikte söylemiş ve bu âyet-i kerimede "Şüphesiz iman edenler ve yahudiler arasından da iman edenler..." anlamında bir takdire gitmişlerdir.

2. Âyet-i kerime, yüce Allah'ın: *"Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa o, ondan asla kabul edilmez."* (Al-i İmrân, 85) buyruğu ile nesh edilmiştir.

Derim ki: Bizler, bu görüş ile kastedilmesi caiz olan mananın ne olduğunu ve âyetin hükmünden herhangi bir şeyin kaldırılması da, lafzının, delaletinin kaldırılması anlamında da, nesh edilmiş olmadığını ifade eden görüşle de çelişmediğini açıklamış bulunmaktayız. Bunun, ancak bir kimsenin bâtıl bir anlayış dolayısıyla zannettiği ya da inandığı bir kanaati nesh ettiğini yoksa âyetten anlatılmak istenenin de nesh edilmediğini, âyetin delaletinin de, onu gereği gibi anlayanlarca nesh edilmediğini beyan etmiş bulunmaktayız.

İnsanlar arasında varlık âleminde var olan her bir şeyi, işte böyle bir zandan ötürü kesinlikle hiçbir hükmün ve hiçbir nassın delaletinin nesh edilmediğini söylemişlerdir. Bu ise Ebul Huseyn el-Basri ile onun dışında: "Hitap esnasında, mensuh olan hükmün, mutlaka nesh edildiğini hissettiren bir hususun bulunması zorunludur." diyenlerin görüşüdür. Bundan dolayı onlara göre şanı yüce Allah, hükmün nesh edildiğini de birlikte beyan etmediği sürece mensuh ile hitap etmesi caiz değildir. Böylelikle bu, bilgisiz bırakmak sonucuna götürmemiş olur. Ayrıca onlar, nesh edilmiş olan her bir buyruğu yüce Allah'ın: *"Allah'ın emri gelinceye kadar affedip bağışlayın."* (Bakara, 109) buyruğu ile: *"Ölüm onları alıp götürünceye kadar ... onları evlerde alıkoyun."* (Nisa, 15) buyrukları gibi kabul ederler. Bu buyruklar ise vakti bilinmeyen nihai zaman ile ilgili bir beyandır.

Onların bu söylediklerinin, vakıa olarak gerçekleştiğinde hiçbir şüphe yoktur. Ayrıca Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in nübüvveti de bu türdendir. Diğer taraftan cumhur, bütün nesh edilmiş buyruklarda bunun gibi bir şart aramaz. Sahih olan da budur. Mesela onlara, Beytu'l-Makdis'e yönelme emrinin verilmesi, oruç ile fidye arasında seçim yapmakta serbest bırakılmaları ve buna benzer kendilerine nesh edilme izleniminin hissettirilmediği benzeri buyruklar da böyledir.

811 Bunu, Zâdü'l-Mesîr'de İbnu'l-Cevzî'den başka sözkonusu etmemiştir.
812 Zâdü'l-Mesîr, I, 92.

Birçok kimse ise: Nesih, ancak lafzan varid olmayan hususun beyanından ibarettir. Nesih, bir hükmün kaldırılması değil, aksine muradın ne olduğunu beyan etmektir, derler.

Çoğunluk ise neshin üç kısmı kapsadığı ve her birisinin vakıa olarak ortaya çıktığı kanaatindedir. Sahih olan da budur. Ama insanlar arasından[813] nesh lafzını mutlak olarak kullananlar da vardır. Bazen bu lafız ile birinci ve ikinci manayı kasteder. Böylelikle kişi, üçüncü manayı da kastetmiş olduğunu zanneder. Bu ise yüce Allah'ın meydana geleceğini ya da olmayacağını haber verdiği hususlar hakkında imkânsızdır. Çünkü onun verdiği haber, kesinlikle verilen habere aykırı olarak ortaya çıkmaz. Bu husus, daha başka yerlerde genişçe açıklanmış bulunmaktadır.

"Akıl sahibi kimselerin anlaşmazlıklarının çoğunluğu, isimlerin müşterek olmalarından ileri gelmektedir." denilmiştir.

Onun, "Onlar, bu âyet ile ilgili olarak 'iman edenler ve yahudilerden iman eden kimseler' ibaresini takdir etmişlerdir." şeklindeki sözlerine gelince; böyle bir takdir oldukça zayıftır ve kesinlikle âyet-i kerimede herhangi bir takdir bulunmamaktadır. Âyet ister genel olsun ister tahsis edilmiş olsun, durum böyledir.

Fakat eğer: "Verilen haber, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kendilerine rasûl olarak gönderildiği kimseler hakkındadır ve övgü bunlar arasından olup Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i yalanlayan kimseleri de kapsar." denilecek olursa böyle bir takdire ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. O taktirde buna da şöyle cevap verilebilir: Bu görüş de zayıftır ve delil itibariyle de zayıftır. Bunun doğru olduğunu varsaysak bile yüce Allah'ın âyet-i kerimenin sonunda: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin"* buyrulmuş olması, zaten böyle bir takdire ihtiyaç bırakmamakta ve övgü ile mutlu olacaklarına dair verilen haber de rasûlleri yalanlayan kimseleri değil de iman ehli kimseleri kapsadığını açıkça göstermektedir.

Kendisi de, başkası da bu hususu yüce Allah'ın: *"Onlar arasından Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri mahsullerle rızıklandır, demişti. (Allah): Kâfir olanı dahi ... buyurmuştu."* (Bakara, 126) buyruğu hakkında da bunu zikretmiş ve âyet-i kerimenin ancak iman ehline müjdeyi ihtiva ettiğini açıklamıştır. Durum böyle olduğuna göre, onların böyle bir taktirde bulundukları onlardan nasıl nakledilebilir?

813 Burada, "insanlar arasından" anlamını verdiğimiz "minel halk" lafzı, asıl nüshada da böyledir. Muhtemelen "minel halef: sonradan gelenler arasından" şeklinde olmalıdır.

Ebul Ferec dedi ki: "İman"ın tekrar zikredilmesi hususunda üç görüş bulunmaktadır:

1. Müminlerle birlikte kâfirlerden de bazı gruplar sözkonusu edildiği için yüce Allah'ın "iman eden" buyruğu onlara ait olmaktadır.

2. Buyruğun anlamı: İmanı üzere devam eden kimse şeklindedir.

3. Birinci tür imanı, münafıkların sözlü olarak Müslüman olduklarını söylemeleri demektir. İkincisi ise kalplerin inanmasıdır.

Beğavî, Sa'lebi ve onların dışında müfessirlerin birçoğu da âyet-i kerimenin kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimseleri kapsadığını söylemişlerdir. Aralarından bazıları da şöyle demiştir: Yani muhakkak olarak iman edip kesin olarak tasdik eden kimseler demektir.

Diğer açıklama yolu da şöyledir: Âyet-i kerimenin baş tarafında iman ettiklerinden sözü edilen kimseler, aslında mecazi manada yol üzerindedirler. Bu adlandırma, hükmün ve hakikatin böyle olduğu anlamına gelmez. Daha sonra bunların kim oldukları hususunda da ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları dedi ki: Allah, bu buyruklarıyla geçmiş nebilere ve önceden indirilmiş kitaplara iman etmekle birlikte, sana ve senin Kitab'ına inanmayan kimseleri kastetmektedir.

Başkaları da şöyle demiştir: Bununla münafıkları kastetmiştir. Yani dilleri ile iman ettikleri halde kalpleri iman etmemiş kimseler kastedilmiştir. Bu âyetin bir benzeri de: *"Ey iman edenler! Allah'a ve Rasûlü'ne iman edin, ..."* (Nisa, 136) buyruğudur.

"Vellezine hâdû: yahudiler" ise yahudiliği itikad olarak kabul edenler demektir. Yahudilik ise Mûsâ'dan sonra değişikliğe uğratılan dinin adıdır. Nasara/ Hristiyanlar ise nasranilik itikadına sahip olanlardır. Bu da İsâ'dan sonra değişikliğe uğratılan dinin adıdır.

Sabiiler ise kâfirlerin birtakım sınıflarını ifade eder. Bunlar, âyet-i kerimede sözkonusu edilen sınıflar arasından iman edenler demektir. Buyrukta, ihtisar ve zikredilmemiş ifadeler (izbar) bulunmaktadır. Takdiri ise: "Bunların arasından Allah'a ve ahiret gününe iman edenler" şeklindedir.

Bunlar, âyet-i kerimeyi Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kendilerine gönderilmiş olduğu kâfirler hakkında hususi kabul etmekle birlikte, ayrıca "iman edenler ve yahudiler arasından iman eden kimseler" gibi bir takdire gerek duy-

madıkları gibi sadece "aralarından" anlamındaki ibareyi takdire gerek duymuşlardır.

Böyle bir takdir ise Arap dili bilginlerine göre caiz değildir. Çünkü mübtedânın ve benzeri ifadelerin haberinde. -inne'nin ismi gibi- eğer mübtedâ ile alakası itibariyle zamire ihtiyaç bırakmayan bir özellik varsa ayrıca ona ihtiyaç duyulmaz. Genel (umum) bildiren ifadeler gibi. Yüce Allah'ın: *"Şüphesiz iman edip güzel amellerde bulunanlara gelince; Biz iyi amel edenin ecrini -muhakkak- boşa çıkarmayız."* (Kehf. 30) Yani O, kayıtsız ve şartsız olarak güzel amelde bulunanın ecrini boşa çıkarmaz. İşte bu buyruk, bu gibi kimseleri kapsar.

Aynı şekilde: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."* (Âyet 62) buyruğu da böyledir ve bütün bunları kapsayan genel bir buyruktur.

Bunların, âyet-i kerimeyi kendilerine rasûl gönderilmiş kimselerle yahut da kâfir olanlarla ya da bunlar arasından münafık olanlara tahsis etmeleri, bu bakımdan ve yine bu açıdan hem lafız hem mana itibariyle tutarsız olmanın yanında kendisine dair haber verilenler eğer küfür ve nifak ehli kimseler iseler, zaten aralarında Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işleyen kimse olmaz. Hâlbuki onlar, bunu "inne"nin ismi için şart görmüşler ve "muhakkak nebilere ve önceki kitaplara iman etmekle birlikte, sana ve senin Kitab'ına iman etmeyen kimseler..." diye açıklamışlardır.

Peki, nasıl olur da bunlar arasından Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işleyen kimseler olduğu kabul edilebilir?

Fakat eğer bu kastedilmiş olsaydı, o taktirde: Bunlar arasından tevbe edip sana ve senin Kitab'ına iman eden kimseler denilmeliydi. Şu buyruklarda olduğu gibi: *"Sen o kâfirlere de ki: Eğer (şirkten) vazgeçerlerse onlara geçmiş (günahları) mağfiret olunur."* (Enfâl. 38); *"Eğer tevbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse, ..."* (Tevbe. 11) ve benzeri buyruklar.

Aynı şekilde eğer ikinci olarak zikredilen "iman" ile onların imanda sebat göstermedikleri ve küfürden tevbe etmedikleri iman kastedilmiş olsaydı, bu münafıklar ile kitap ehli hakkında özel bir durum olmazdı. Aksine mecusilerle müşrikler hakkında böyle olması daha uygundur. Çünkü onların küfürleri daha aşırıdır. Onlar, tevbe edip rasûllere ve Rasûlün getirdiklerine iman edecek olurlarsa, Allah da onların tevbelerini kabul buyurur.

Yüce Allah, her iki âyette de ne müşrikleri ne de kitap ehlini sözkonusu etmiştir. Ancak dört sınıfı (inanç sahibi grubu) zikretmiş bulunmaktadır. Böylelikle onun mutlu olduklarını haber vermekle aralarından iman eden kimseleri kastettiği, onların tümünün kâfir olmadıklarını ve onların tevbe etmeleri halinde tevbelerini kabul edeceğini kastetmediği anlaşılmaktadır. Bu mana, bizatihi sahih bir manadır. Çünkü her bir kâfir tevbe edecek olursa, Allah da onun tevbesini kabul eder.

Fakat bu âyetin lafızları, sözü geçen o kimselerin bu anlama gelecek şekildeki tefsirlerinden oldukça uzaktır. Çünkü böyle bir tefsir, ancak âyetin anlamını kavramakta yetersiz kalan kimselerin ve âyet-i kerimenin aynı zamanda bunlar arasından var olan kimseleri övdüğü anlamını da ihtiva ettiğini zanneden kimselerin görüşüdür. Bu ise bâtıldır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i yalanlamış kimselere bir övgü değildir. Ayrıca bu gibi kimseler, bu âyet-i kerimeyi onlar arasından mevcut olup da tevbe eden kimseler için bir övgü olarak da değerlendirmezler. Bu durumda, ya âyet-i kerime onları kapsamaz yahut onları kapsar ya da hem onları hem başkalarını kapsar, denilecektir. Âyet-i kerimenin yalnız bunlar hakkında tahsis edilmesi/özel kabul edilmesi ise bâtıldır.

Aynı şekilde kitap ehli arasından Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i yalanlayan kimseler hakkında "iman" lafzının kullanılması da bâtıldır ve Kur'ân-ı Kerim'in izlediği yola aykırıdır. Özellikle de şanı yüce Allah, kitap ehlini de sözkonusu ederek: *"Yahudiler ve Hristiyanlar"* buyurmuştur. Bu açıklamayı yapan kimselere göre ise bunlar, onlar arasından kâfir olan kimselerdir. Durum böyle olduğuna göre bunlar, nasıl âyette ilk olarak zikredilenler olurlar ve onların iman ettikleri mutlak olarak söylenip buna dair bir kayıt getirilmeden bu ifade edilir? *"Nitekim şu kitaptan (Tevrat'tan) kendilerine biraz pay verilenlere bakmaz mısın? Cibt'e ve tağuta inanıyorlar."* (Nisa, 51) buyruğunda ve benzerlerinde bu ifadelere kayıt getirilmiştir.

İşte bütün bu hususlar, doğru olanın birinci görüş olduğuna açıklık getiren hususlardandır. O doğru olan birinci görüş de şudur: Âyet-i kerime, geneldir ve aslı itibariyle sahih olan, yeryüzünde yaşayanlar arasındaki din mensuplarının durumu hakkında haber vermeyi ihtiva etmektedir. Bunlar da mutlu ve bahtiyar olanlardır. Çünkü dini, ya Tevrat ehli ile İncil ve Kur'ân ehlinin dini gibi aslı itibariyle haktır yahut da müşriklerin dini gibi aslı itibariyle bâtıldır.

Aslı itibariyle hak olan dine mensup olan kimseler, o dine ya nesh ve tebdil sözkonusu olmaksızın meşru olduğu zamanlarda tabi birisidir yahut da o tebdil edilmiş ve -nesh edici olana da uymaksızın- nesh edilmiş olana tabi olan birisidir.

Buna göre insanlar üç sınıftır: Mutlu kimseler, bir tek sınıfı teşkil eder. Bunlar, bu âyet-i kerimede zikredilen kimselerdir. Şirk koşup da -bütün müşrikler gibi- Rasûlü yalanlayan yahut da kitap ehlinden olan kâfirler gibi rasûllerin bir kısmını yalanlayan kimseler ise bedbaht olanlardır. Bunlar, ister bunu açıkça ortaya koysunlar, ister -bu ümmetin münafıkları gibi- içlerinde gizlesinler, tehdit edilen ve azabı hak eden kimselerdir. Âyet-i kerimeden, kastedilenlerin sözkonusu edilenler olduğunun çeşitli delilleri arasında şunlar da vardır:

1. Yüce Allah'ın: *"İman edenler, yahudiler, hristiyanlar ve sabiiler"* buyruğu geneldir. Bütün marife/özel isimler ise umum bildiren kiplerdendir. Bunların umuma en çok delalet edenleri ise mevsul isimler ile şart edatlarıdır. Bu da onlara dair verilen bir haberdir. Dolayısıyla yahudiler, hristiyanlar ve sabiilerden olan herkes, bu âyetin lafzının kapsamına girmiş olur. *"Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih amel işleyen"* buyruğu ile sözkonusu dört taifeden bu durumda olanları kapsar. Yoksa Allah'a inanmakla birlikte ahiret gününe iman etmeyen bir kimse mü'min olmaz. Allah'a ve ahiret gününe iman etmekle birlikte salih amel işlemeyen bir kimsenin ise Allah nezdinde bir ecri olmaz ve o kimseler, dünya ve ahirette kendileri için korkulan ve kendileri için üzüntü duyulan kimselerden olurlar.

Buna göre bu dört taife arasından Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işleyen kimseler için bir korku yoktur ve onlar üzülmezler. Eğer başkaları arasından diye bir takdire gidilecek (varsayımda bulunulacak) olursa, âyetin bu şekilde tahsis edilmesi için olması gereken "aralarından iman edenler" diye bir ibare lafzında bulunmamaktadır. Fakat eğer onlar arasından bu niteliklere sahip kimselerin varlığı kabul edilecek olursa, o taktirde onlar hakkında bir tahsis sözkonusu olabilir. Fakat onlara dair bu şekilde genel bir haber verilmiş olması, onların arasında bu niteliğe sahip bulunan ve mutlu olacak kimseler bulunduğuna ve onların tamamının müşriklerle mecusiler gibi kâfir olmadıklarına delildir.

2. Âyet-i kerimeden maksat, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e iman eden kimselere müjde vermek olsaydı, bu gibi kimselerin özel olarak sözkonusu edilmesi gerekmezdi. Çünkü kâfir, müşrik, mecusi ve muattıladan olan bütün kâfirler arasından Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e iman eden herkes, mutlu kimseler arasındadır.

Bu anlam, birçok âyet-i kerimede zikredilmiş ve onun verdiği haberler arasından zorunlu/kesin olarak bilinen bir husustur. Çünkü şanı yüce Allah, onu beşir/müjdeleyici ve nezir/korkutup uyarıcı olarak göndermiştir. Dünya ve ahirette kendisine iman edip itaat eden kimselere, Allah'ın sevabının müjdesini verir ve kendisini yalanlayıp itaat etmekten yüz çeviren kimseleri de dünyada ve ahirette Allah'ın azabı ile uyarıp korkutur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Ey insanlar! Ben size apaçık bir korkutucuyum sadece. Şu mü'min olup, salih amel işleyenler (var ya), onlar için mağfiret ve bitmez tükenmez bir rızık vardır. Biri diğerini aciz bırakırcasına âyetlerimizi iptal etmeye çalışanlar ise azgın alevli ateşin arkadaşlarıdırlar."* (Hacc, 49-51)

Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ederse onu, orada ebediyyen kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere sokar. İşte en büyük kurtuluş budur. Kim de Allah'a ve Rasûlü'ne isyan eder, sınırlarını aşarsa, onu da orada ebedi kalmak üzere bir ateşe koyar. Üstelik onun için küçültücü bir azap da vardır."* (Nisa, 13-14) Bu anlamdaki ifadeler, Kur'ân-ı Kerim'de sayılamayacak kadar çoktur. Hatta bunlar, Kur'ân'ın özü ve temel maksadıdır.

Eğer bu (üzerinde durmakta olduğumuz) âyetten maksat bu âyetlerdeki gibi olsaydı, o âyetin lafzının da bu hususa delalet etmesi ve verilen haberin özel olarak bu dört sınıf hakkında olmaması gerekirdi. Hakkında haber verilen kimselerin ise -birtakım kimselerin zannettiği gibi- kâfir olup tevbe ettikleri taktirdeki durumları kastedilmiş olsa yahut da mü'min oldukları kabul edilse de yine durum farketmez. Çünkü âyetin lafzı, bunlar arasından iman edenleri de, kâfirleri de kapsar. Eğer âyet-i kerime ile yalnızca Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kendilerine gönderildiği kimselerin durumuna dair -geçmişleri dışarıda tutarak- haber vermek olsaydı, bu âyet ile sözü geçen o dört din mensubu özel olarak zikredilmezdi.

3. Eğer âyet-i kerimeden kasıt, daha öncekiler dışarıda tutularak yalnızca kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimseler olsaydı, o lafızlarla ya kâfir olanlar kastedilmiş yahut da iman edenler ya da her iki kesim kastedilmiş olurdu.

Birincisi imkânsızdır. Çünkü bu buyruk, bunlar arasından Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işleyenleri övmektir. Onu inkâr eden kâfirler arasında ise bu türden bir kişi dahi yoktur.

Eğer: Bu buyruk, bunlar arasından tevbe eden kimselere bir övgüdür denilecek olursa şöyle cevap verilir: Bunlar arasından Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve

sellem), peygamber olarak gönderildiği zaman mü'min olan ve ona iman eden kimseler övgüyü daha çok hak eder. Nasıl olur da bunlar, bu övgünün dışında tutulabilir?

Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde de Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğu zikredilmektedir: "Üç tür kimseye ecirleri iki defa verilir: Birinci kitaba ve sonraki kitaba iman eden bir adam. Allah'ın hakkını ve efendilerinin hakkını eksiksiz yerine getiren bir adam ve bir cariyesi bulunup onu güzel bir şekilde te'dib ettikten sonra ona özgürlüğünü veren ve onunla evlenen kimse."[814]

Yüce Allah da: *"Ondan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, ona inanıyorlar. Onlara okunduğunda da dediler ki: Biz ona iman ettik; çünkü o, Rabbimiz tarafından (indirilmiş) haktır. Muhakkak biz, ondan önce de Müslümanlardan idik. İşte bunlara sabrettikleri için ecirleri iki kere verilir. Hem onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler."* (Kasas, 52-54) buyruğundan itibaren *"Bizim cahillerle işimiz yok derler."* (Kasas, 55) buyruğuna kadar ve yine yüce Allah: *"Şüphesiz ondan önce kendilerine ilim verilenlere o (Kur'ân okunduğu zaman) ... huşularını artırır;"* (İsra, 107-109); *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilen sebebi ile sevinirler."* (Ra'd, 36) buyurmaktadır.

Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerim'de, bu anlam birkaç yerde sözkonusu edilmiştir. Peki, Selman, Necaşi ve onların dışında Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderilinceye kadar Mesih'in dinine uyan o gönderilince de ona iman eden kimseler, nasıl bu türün dışına çıkartılabilir? Hâlbuki bunlar, ister değiştirilmiş ister nesh edilmiş herhangi bir dine uyanlar arasından ona iman edenlerin en üstün olanlarıdır. Dolayısıyla bu buyruk ile önce kâfir iken sonra iman eden kimseler övülmüştür, iddiasında bulunan bir kimsenin bu iddiası apaçık bir hatadır.

Eğer: "Âyetle yalnızca iman edenleri kastetmiştir." denilecek olursa, o taktirde şöyle denilir: Eğer yüce Allah'ın: *"İman edenler, yahudiler, hristiyanlar ve sabiiler"* buyruğu özel olarak ona iman edenler hakkındadır, denilecek olursa peki, yüce Allah'ın: *"Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işleyen"* buyruğuna ne gerek var?

Şâyet: "Hayır, bu buyruk, peygamber olarak gönderilmiş olduğu herkesi kapsar." denilecek olursa o zaman: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kendisine peygamber olarak gönderildiği kimseler arasından ona iman eden herkes,

814 Buhârî, I, 32-33; Müslim, 241.

hem bunlar arasından, hem müşriklerden, hem mecusilerden olsun o mutlu ve bahtiyar bir kimsedir, denilir.

4. Bu âyetin nüzul sebebi. geçmişler arasından Allah'a ve ahiret gününe iman edilen kimselere dair soru sorulmasıdır. Dolayısıyla bunların, âyetin kapsamı dışında tutulmaları caiz değildir.

5. Mutluluk va'di sözkonusu edilirken rasûle iman zikredilmemiştir. Aksine: "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih amel işleyen" denilmiştir. Allah'a iman ise rasûle imanı kapsar. Ama burada yapılan va'd, ona bağlı olarak zikredilmemiştir. Çünkü âyet-i kerime, onun peygamber olarak gönderilmesinden önce ölmüş kimseleri de kapsar. Aksine verilen bu va'd, herkes için mutlaka zorunlu olan şey ile alakalı kılınmıştır ki, bu da Allah'a ve ahiret gününe iman etmek ve o olmadan kulun kurtulmasının sözkonusu olmadığı salih ameldir. İşte ahiret yurdunda mutlu olacaklar bunlardır. Orada, böyle olanlardan başkası mutlu olmayı hak etmeyecektir.

6. Eğer: "Bu âyet, başkalarını dışarıda bırakarak yalnızca bunların özel olarak mutlu olacaklarını ifade etmektedir." denilecek olursa şöyle cevap verilir: Âyette, müminler, yahudiler, hristiyanlar ve sabiilerden ibaret dört sınıf zikredildikten sonra Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işleyenlerin de mutlu olacakları özellikle belirtilmiş olduğuna göre, bu kimseler arasından olmayanların mutlu kimselerden olmaması, -Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işlemesi hali müstesna- öncelikle sözkonusudur.

Buna göre, eğer bunların kapsamına giren herkes mutlu olmayacak ise aksine mutlu kimseler aralarından bu niteliklere sahip olanlar olduğuna göre, müşriklerle mecusilerin eğer bu nitelikleri elde etmeyecek olurlarsa, mutlu kimselerden olmamaları da öncelikle sözkonusudur. Kaldı ki şanı yüce Allah: "Onların arasından iman edenler" buyurmamaktadır. Çünkü mecusilerden ve diğerlerinden tevbe edip salih amel işleyenler de mutlu kimseler arasına katılırlar.

Bu lafız geneldir. Fakat bu sınıflar arasında -hak din üzere bulunan müminlerden, yahudilerden, hristiyanlardan ve sabiilerden olmakla birlikte- mutlu olan kimselerin olduğu bildirilmektedir. Müşriklere gelince; onlardan herhangi birisi ise şirkten tevbe etmediği sürece Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve salih amel işleyen birisi olamaz. Müşrik bir kimse de rasûlleri yalanlamadığı sürece müşrik olmaz. Çünkü bütün rasûller, Allah'ı tevhid etmeye ve O'na ortak koşmaksızın bir ve tek olarak ona ibadet etmeye çağırmışlardır. O halde müşrik,

Allah'a şirk koşmakla birlikte rasûlleri de yalanlayan bir kimsedir ve müşrik bir kimse, hem bunu hem de ötekini inkâr eden bir kâfirdir.

Aynı şekilde müşrik kimsenin işlediği bütün ameller boşa çıkar. Onun salih hiçbir ameli olmaz. Nitekim yüce Allah: *"Eğer şirk koşarlarsa onların yaptıkları amelleri boşa çıkar."* (En'âm. 88); *"Eğer şirk koşarsan Andolsun amelin boşa çıkar."* (Zümer. 65) buyurmaktadır.

Aynı şekilde bütün müşrikler de yüce Allah'ın: *"Çünkü kim, Allah'a ortak koşarsa; hiç şüphesiz Allah, ona cenneti haram kılmıştır. Onun varacağı yer ise ateştir."* (Maide. 72) buyruğunda belirttiği gibi hepsi cehennem ateşindedir.

Âyet-i kerime. eğer onların dışında kalanları dışarıda tutarak mutluluğu özel olarak bunlara ait olduğunu ihtiva ediyorsa. Tevrat ve İncil şeriatına nesh ve tebdilden önce tabi olanlar arasından önce geçmiş olanların kesin olarak mutlulardan oldukları biliniyorsa, o taktirde âyet-i kerimenin onları kapsaması gerekir ve onların âyetin dışında tutulmalarına imkân kalmaz.

7. Şüphesiz "yahudiler ve hristiyanlar" lafzı, nesih ve değiştirmeden önceki bütün kitap ehlini -Tevrat ve İncil ehlini- ve bunlardan sonra gelenleri kapsar.

Çünkü bu isim, özel olarak onların kâfir olanları hakkında kullanılmaz. Nitekim "Beni İsrail: İsrailoğulları" lafzı ile "kitap ehli" lafzı, kâfirler hakkında özel değildir. Ama bunlar, İsrailoğullarından ve kitap ehlinden olmakla birlikte Müslüman ve mü'min kimseler idiler. Yahudilerden ve Hristiyanlardan olanlar da bu durumda idiler.

Bazı kimseler, onların Müslüman ve mü'min olmadıklarını ve bu ismin Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetine özel olduğunu iddia etmiş ise de bu, değişik yerlerde açıklandığı gibi bir hatadır.

Nitekim yüce Allah: *"Mûsâ: Kavmim! Eğer siz, Allah'a iman etmiş ve ona teslim olmuş (Müslümanlar) iseniz artık ona güvenip dayanın, dedi. Onlar da: Biz, yalnız Allah'a güvenip dayandık, ... dediler."* (Yunus. 84-85) buyurmaktadır. Sihirbazlar da: *"Biz, âlemlerin Rabbine, Mûsâ'nın ve Harun'un Rabbine iman ettik."* (Şuarâ. 47-48) demişlerdi. Yine onlar: *"Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır ve Müslümanlar olarak canımızı al."* (A'râf. 126) demişlerdi. Yûsuf (aleyhisselâm) da: *"Müslüman olarak canımı al."* (Yûsuf. 101) demişti. Belkıs da: *"Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi Allah'a teslim oldum."* (Neml. 44) demişti. Yine yüce Allah: *"Hani havarilere: Bana ve Rasûlüme iman edin, diye vahiy etmiştim de: İman*

ettik, gerçekten Müslümanlar olduğumuza sen de şâhit ol, demişlerdi." (Maide. 111) Bu husus, değişik yerlerde genişçe açıklanmış bulunmaktadır.

"Yehud" ve "nasara" lafzına gelince; Mûsâ: *"Çünkü biz, sana döndük (hudnâ.)"* (A'râf. 156) buyurmaktadır. Şanı yüce Allah da: *"Nitekim İsâ da havarilere: Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım (ensarî) kim olacak, demişti."* (Saff. 14)

Eğer yüce Allah: *"İbrahim, bir yahudi değildi, bir hristiyan da değildi. Fakat o, hanif bir Müslümandı. O, müşriklerden de değildi."* (Al-i İmrân. 67) buyurmaktadır. Bu ise yahudiliğe, hristiyanlığa bir yergidir. Hâlbuki "Mûsâ ve Mesih'in üzerinde bulunduğu yol yerilmez." denilecek olursa şöyle cevap verilir:

Burada yergi, yahudi ve hristiyanlar hakkında nesh edilmiş şeriati izlemek özelliğine tabi olmayı emreden kişiler hakkında özeldir. Ayrıca Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderildiği zamandan itibaren bu mensuh olan şeriate tabi olanların da yerilmesi hakkındadır.

Bunlar: Bizler, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in dini üzere değil, İbrahim'in milleti üzereyiz, derlerdi. Bu buyruk ile şanı yüce Allah bu hususta -şeriati değiştiriciler olmasalar dahi- yalan söylediklerini beyan etmekte olduğuna göre tebdil ve nesh sözkonusu ise durum ya nasıl olabilir? Çünkü İbrahim, Tevrat'tan da. İncil'den de önce idi. Tevrat ve İncil ehlinin izledikleri yol ise Tevrat ehline özel bir yoldu ve İbrahim, bu yol üzerinde değildi. Hatta İbrahim için bu yola uymak da caiz/mümkün olmuş olamaz ve Allah, o yolu onun için teşri buyurmuş da değildir. Çünkü bu isim (yahudiler ve hristiyanlar ismi), Tevrat ve İncil şeriatına mensup kimseler hakkında özeldir. İbrahim ise bundan önce idi ve o, haklarında bu şeriatın özellikle sözkonusu olduğu kimselerden değildi.

Buna göre İbrahim'in yahudi ya da hristiyan olması, çeşitli bakımlardan imkânsızdır. Aksine o, hanif bir Müslümandı. Hanif Müslüman ise Allah'a bir ve tek olarak ve ortak koşmaksızın emrettiği şeyleri yerine getirmek sûreti ile ibadet eden kimse demektir. Böyle birisi, her zaman emrolunduğu şeyleri yerine getirerek ona ibadet eder ve her zaman da o zaman içerisinde kendisine neyi emretti ise onu yerine getirerek O'na ibadet eder.

Nesh ve tebdilden önce Tevrat ve İncil ehli olan kimseler, İbrahim'in milleti üzere hanif Müslüman kimselerdi. Nitekim yüce Allah: *"Ama kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler. Hâlbuki onlar, ancak dininde ihlâs sahipleri ve hanifler olarak Allah'a ibadet*

etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkası ile emrolunmadılar. Dosdoğru din, işte budur." (Beyyine, 4-5) buyurmaktadır. Bundan dolayı da: *"Şüphesiz insanlar arasında İbrahim'e en yakın olanlar, elbette ona uyanlarla şu peygamber ve iman edenlerdir."* (Al-i İmrân, 68) buyurmaktadır. Bunlar ise tebdilden önce İsmail'in soyundan gelen çocukları ile nesh ve tebdilden önce Tevrat ve İncil'e mensup. Tevrat ve İncil ehli gibi geçmiş ümmetler arasından ona uyan kimselerdir.

Buna göre İbrahim milleti olan haniflik, emrolunduğu şeyler ile sadece Allah'a ibadet eden herkesi kapsar. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"(Yahûdî ve Hristiyanlar): Yahûdî ve Hristiyan olandan başkası asla cennete giremez, dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, delilinizi getirin. Hayır (dedikleri gibi değil), kim ihsan edici olarak yüzünü (ihlas ile) Allah'a teslim ederse, işte ona Rabbi katından ecri verilecektir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* (Bakara, 111-112)

Buna göre İbrahim'den sonra gönderilmiş bütün nebiler ve onlara uyanlar, İbrahim'in milleti üzeredirler. Ama Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem), bunlar arasında İbrahim'e en layık/yakın olandır. Onun şeriati de İbrahim'in şeriatına çeşitli bakımlardan en yakın olan şeriattır. Beytin haccedilmesini emretmesi ve daha başka hususlar gibi. Çünkü şanı yüce Allah, Kitab'ı, hükmü ve nübüvveti İbrahim'in soyundan gelenler arasında bırakmıştır.

Yüce Allah'ın: *"İbrahim, bir yahudi değildi, bir hristiyan da değildi."* (Al-i İmrân, 67) buyruğu, İbrahim'in milleti üzere bulunmayıp özel olarak Tevrat ve İncil şeriati üzerinde olmayı reddetmektedir. Aksine İbrahim'in milleti, bir ve tek olarak Allah'a emretmiş olduğu şekilde ibadet etmektir. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) de, İbrahim'in milletine emrettiği gibi yine ona göre bir ve tek olarak Allah'a ibadet edilmesini de emretmiştir. Onun vasıtası ile daha önce kitap ehli üzerinde bulunan ve İbrahim için şeriat kılınmamış olan ağır yükler ve zincirleri onunla kaldırmıştır. Böylelikle onunla gönderilmiş olan şeriat, İbrahim'e en yakın/layık şeriat olmuştur.

Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i yalanlamış olan yahudilerin ve hristiyanların üzerinde bulundukları nesh edilmiş ve tebdil edilmiş hükümleri ihtiva eden yahudiliğe ve hristiyanlığa gelince; bu din, ne Mûsâ'nın, ne İsâ'nın ne de onlardan başka herhangi bir nebinin dini asla değildir. Buna göre kitap ehli Müslümanlara "Yahudi ya da nasrani/hristiyan olun" (Bakara, 135) diyecek olurlarsa Allah, onlara: *"Hayır, hanif olarak İbrahim'in milletine/dinine uyarız."* (Bakara,

135) demelerini emir buyurmuştur. Dolayısıyla Tevrat ve İncil ehli hakkında özel olarak sözkonusu olan nesh edilmiş şeriate uymamız bizim için caiz olamayacağına göre, ya tebdil edilmiş olan şeriate uymamız nasıl caiz olabilir? Aksine biz, İbrahim'in milletine -ki bu emretmiş oldukları gereğince bir ve tek olarak Allah'a ibadettir- tabi oluruz. Mûsâ'nın, İsâ'nın üzerinde gittiği yol da bu idi. Fakat onların İbrahim'den ayrı kendilerine özel bir şeriatleri vardı. Özel olarak onlara verilmiş emirler ihtiva eden bir dinleri vardı. İbrahim ve ondan öncekiler de onlara ait bu özel emirlerle emrolunmamışlardı. İşte Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve ona iman edenlere de bu ağır yükler ve emirler verilmemişti. Aksine bunlar, İbrahim'in üzerinden kaldırılmış olduğu gibi Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e inananların üzerinden de kaldırılmıştır. Bundan dolayı Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Ben, müsamahakâr haniflik (dini) ile gönderildim." buyurmuştur.[815]

Yine o: "İslâm'da ruhbanlık yoktur." buyurmuştur.[816]

Yine o şöyle buyurmuştur: "Dinde aşırılığa kaçmaktan sakının. Çünkü sizden öncekileri, ancak dinde aşırıya gitmeleri helak etmiştir."[817] Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Ömer (radıyallâhu anh)'ın elinde Tevrat'tan bir yaprak görünce: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki şâyet Mûsâ hayatta olsaydı, sonra da siz beni bırakıp ona uysaydınız, kesinlikle doğru yoldan çıkmış (dalalete düşmüş) olurdunuz." buyurmuştur.[818] Yine şöyle buyurmuştur: "Kendi nebilerinden başka bir nebiye indirilmiş ve kendi kitapları dışında bir kitaba uymak, dalalet olarak bir kavme yeter."[819]

Yine ondan rivâyet olunduğuna göre: "Eğer Mûsâ ve İsâ'nın ikisi de hayatta olsalardı, bana uymaktan başka bir çıkar yolları olmazdı." buyurmuştur.

Böylelikle yahudilerle hristiyanlar arasında mutlu kimseler olduğu da açıkça anlaşılmaktadır. Bunlar ise nesh ve tebdilden/değiştirmekten önce Tevrat'ın ve İncil'in şeriatına tabi olanlardır. Aralarında azabı hak edenler de vardır. Bunun-

815 Ahmed, V, 266, VI, 116; Hatib, Tarihu Bağdâd, VII, 209; İbn Sad, Tabakat, I, 192 mürsel olarak. Hadis hasendir. Sehâvi, el-Mekasit, 186'da senedinin hasen olduğunu belirtmiştir.

816 Darimî, 529; Ahmed, VI, 226 ve başkaları. Hadis hasendir.

817 Nesaî, V, 268; İbn Mace, 3090; Ahmed, I, 215, 347; İbn Huzeyme, IV, 274; Hakim, I, 637-638. Hadis sahihtir.

818 Darimî; Ahmed, III, 387; İbn Ebu Asım, es-Sünne, I, 27. Hadisin daha başka şâhitleri de vardır.

819 Tâberî, XXI, 7; Ebu Davud, Merâsîl, 223; ed-Durru'l-Mensûr sahibi (Suyutî) hadis için aynı zamanda İbnul Münzir'i de kaynak olarak göstermektedir; İbn Ebu Hâtim, VI, 471-472.

la birlikte bizlere, kayıtsız ve şartsız olarak yahudiliğe ve hristiyanlığa uymamız yasaklanmıştır. Çünkü aralarından mutlu kimseler hakkında özel olarak sözkonusu olan hükümler, zaten nesh edilmiş bulunmaktadır. Bedbaht olanlarına özel olan hükümler ise ya değiştirilmiştir yahut nesh edilmiştir ve onlar, bunlara nesh edilmesinden sonra sarılmış bulunuyorlar. Daha önce meşru olan hükümler ise meşru olduğu zamanlarda İslâm ve haniflik isminin kapsamına girer. Fakat bunlar nesh edildikten sonra, artık ne İslâm'ın kapsamına ne de İbrahim'in milleti olan hanifliğe girer. Mübeddel/değiştirilmiş olanın böyle olması ise öncelikle sözkonusudur.

Bundan dolayı yüce Allah: *"Yahudi ve Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler."* buyruğundan itibaren *"Onlar, mutlaka apaçık bir ayrılığa düşerler."* (Bakara, 135-137) Ayrıca: *"Yoksa siz: Muhakkak İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve oğulları yahudi yahut hristiyan idi, mi diyorsunuz?"* (Bakara, 140) buyurmaktadır.

Burada Mûsâ ve Harun'un yahudilerden olmasını, Mesih'in ve havarilerin de nasara/hristiyan olmasını inkâr etmemektedir. Ancak kayıtsız ve şartsız olarak yahudiliğe ve nasraniliğe özel olan hususlara tabi olmayı yasaklamakta ve İbrahim'in milletine uymayı emretmektedir. Çünkü onlara ait özel hükümler, ya nesh edilmiştir veya mübeddeldir/değiştirilmiştir. Neshi caiz olmayan ise İbrahim'in milletidir. O da yalnızca Allah'a emrettiği buyruklar ile ibadet etmektir. Çünkü her zaman, o zamanda emretmiş olduğu buyruklarla Allah'a ibadet edilir. İşte Allah'ın, öncekilerden de, sonrakilerden de kendisinden başka bir dini kabul etmediği İslâm dini budur. Bütün nebiler ve onlara uyanlar da bu din üzeredirler. İşte yüce Allah'ın: *"Hayır, (dedikleri gibi değil) kim, ihsan edici olarak yüzünü (ihlâs ile) Allah'a teslim ederse."* (Bakara, 112) buyruğunda sözü edilen salih amel budur. Nitekim o: *"Erkek yahut kadın her kim, mü'min olarak salih ameller işlerse."* (Nisa, 124) buyurmuştur.

Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılmak, meşru bir amel olduğu dönemlerde İslâm'dan ve İbrahim'in milleti haniflikten bir hüküm idi. Ama bu iş, onlara yasaklanıp Mescid-i Haram'a yönelerek namaz kılmakla emrolunduklarında, bu sefer ona doğru namaz kılmak, İslâm'ın ve İbrahim milletinin içerisinde bulunan meşru bir amel oldu. Çünkü İbrahim milletinin odak noktası bir ve tek olarak Allah'a, verdiği emirler ile ibadet etmektir.

İşte şanı yüce Allah'ın, bütün rasûllere etrafında toplanmalarını emretmiş olduğu ümmet de budur. O şöyle buyurmaktadır: *"Ey rasûller! Temiz olan şeylerden yeyin ve salih amel işleyin. Şüphe yok ki Ben, yaptıklarınızı çok iyi bilenim*

ve gerçekten sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim. O halde yalnız Benden korkun." (Mü'minûn. 51-52) Diğer âyette ise: *"O halde Bana ibadet edin."* (Enbiya. 92) buyurmaktadır. Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"O: Dini dosdoğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin, diye dinden Nuh'a tavsiye ettiğini sana vahyettiğimizi, İbrahim, Mûsâ ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi size de şeriat yaptı." (Şûrâ. 13); *"Sen, yüzünü hanif olarak dine, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtratına dosdoğru çevir. Allah'ın yaratışını değiştirmek sözkonusu değildir. Dosdoğru din, işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler. O'na dönenler olun, O'ndan korkun, namazı da dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın. O dinlerini parça parça eden ve fırkalara ayrılanlardan (olmayın.) Bununla beraber her bir fırka sahip olduğundan memnundur."* (Rûm. 30-32)

8. Âyetin siyakı/bağlamı, övgü ile öncekiler arasından hak dine sımsıkı sarılanları kastetmiş olmasını ve yeryüzünde her zaman Allah için hakkı ayakta tutan bir ümmetin bulunmasını gerektirmektedir. Maide Sûresi'nde de böyledir. Çünkü o sûrede: *"Eğer onlar, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbleri katından kendilerine indirileni gereği gibi uygulasalardı, şüphesiz üstlerinden ve ayakları altından (rızıklarını) yerlerdi. İçlerinden orta yolu tutan bir zümre varsa da birçoğunun yapmakta oldukları pek kötüdür."* (Maide. 66) buyruğu yer almaktadır. Ayrıca yüce Allah: *"De ki: Ey kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni gereği gibi uygulamadıkça (din namına doğru) bir şeye sahip olamazsınız. Andolsun ki Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun küfür ve tuğyanlarını elbette artıracaktır. O halde artık o kâfirler topluluğuna üzülme!"* (Maide. 68) İşte bu buyrukla bu gibi kimseleri yermekte, sonra da: *"İman edenlerle yahudiler, sabiiler ve hristiyanlar(dan) kim, Allah'a ve ahiret gününe iman edip iyi amellerde bulunursa onlar için hiçbir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."* (Maide. 69) buyurmaktadır.

Böylelikle kitap ehli arasından yerilenleri de. övülenleri de sözkonusu etmekte ve övülmelerine sebep olan hususun onlara ait ve onların tekelinde bir özellik olmadığını, aksine bunun kendilerine de, başkalarına da ait olduğunu beyan etmektedir.

Aynı şekilde Bakara Sûresi'nde de kitap ehlinden birtakım günahları işleyenlerin günahlarını sözkonusu edip sonunda: *"Bundan ötürü onlar zillet ve yoksulluğa mahkûm edildiler. Allah'tan gelen bir gazaba uğradılar. Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinden dolayı idi. Bu, onların isyan etmelerinden ve taşkınlıklarından dolayı idi."* (Bakara. 61) buyurmaktadır.

Şanı yüce Allah, bu pek büyük yergi ile onları yerip, arkasından aralarından övülenleri sözkonusu edip bunun ortak bir vasıf olduğunu da ifade ettikten sonra: *"İman edenler, yahudiler, hristiyanlar ve sabiiler arasından Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır."* buyurmaktadır. Nitekim Al-i İmrân Sûresi'nde de bu hususu sözkonusu ettikten sonra: *"Onlar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar üzerlerine zillet vurulmuştur. Meğer ki Allah'ın ahdine ve insanların emanına sığınmış olsunlar. Onlar, döne dolaşa Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine fakirlik damgası da vuruldu. Bunun sebebi, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleridir. Diğer bir sebep de onların (Allah'a) isyan etmiş ve aşırı gitmiş olmalarıdır."* (Al-i İmrân, 112) buyurmaktadır. Böylelikle onları pek büyük bir yergi ile yerdi. Sonra da böyle olmayan diğerlerini de büyük ölçüde övdü. Bundan sonra da: *"Onların hepsi bir değillerdir. Kitap Ehli'nden bir zümre vardır ki hak üzere dosdoğru yürümektedir. Gecenin saatlerinde secde ederek (namaz kılarak) Allah'ın âyetlerini okurlar. Allah'a ve âhiret gününe iman ederler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Hayırlı işlerde ellerini çabuk tutarlar. İşte onlar, sâlihlerdendir."* (Al-i İmrân, 113-114) buyurdu.

Şanı yüce Allah, onları Araf Sûresi'nde sözkonusu ettikten sonra da şöyle buyurmaktadır: *"Mûsâ'nın kavminden de (insanları) hakka yönelten ve gereğince adaletle hükmeden bir topluluk vardır."* (A'râf, 159)

Daha sonra ise onların arkasından gelen, yerilen, haddi aşan ve emirlere muhalefet eden kimseleri sözkonusu edip arkasından: *"Onları (yahudileri) yeryüzünde paramparça topluluklar halinde dağıttık. Onlardan kimi salihlerden oldu kimi de bundan aşağıdadır. Belki dönerler diye de onları, hem iyiliklerle hem de kötülüklerle imtihan ettik."* (A'râf, 168) buyurmaktadır.

Şanı yüce Allah, Âdemoğulları arasından müminleri sözkonusu edince: *"Andolsun ki Biz, cehennem için cin ve insanlardan çok kimseler yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, fakat bunlarla anlamazlar. Gözleri vardır, fakat bunlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat bunlarla işitmezler. Onlar, dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha da sapıktırlar. Onlar, gâfil olanların ta kendileridirler."* (A'râf, 179) buyurmaktadır. Sonra da yalnızca kendisine ibadet etmeyi ve kendisine ait güzel isimlerle kendisine dua edip yalvarmayı emir buyurduktan sonra da: *"Yarattıklarımızdan öyle bir ümmet vardır ki, hakla yol gösterirler ve onunla adaletle hükmederler."* (A'râf, 181) buyurduktan sonra da: *"Âyetlerimizi yalanlayanları, bilmeyecekleri yönden derece derece (yavaş yavaş) helake yaklaştıracağız. Ben,*

onlara mühlet veririm. Muhakkak ki benim tuzağım pek çetindir." (A'râf. 182-183) buyurmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de, bütün insanlar ve hayrı ile, şerri ile onların amelleri sözkonusu edilmiş bulunmaktadır. Fakat onun bu buyrukları, şu sözde ifade edildiği gibidir: Eğer yaşayan kalplere rastlayacak olursa ondaki öğütler ne kadar büyüktür. Nitekim yüce Allah: *"Bu, benimle olanların da zikridir, benden öncekilerin de zikridir. Bilakis onların çoğu hakkı bilmezler. Bundan ötürü de yüz çeviricidirler."* (Enbiya. 24)

İnsanların haktan yüz çevirmelerinin sebebi, çoğunlukla onların hakkı bilmeyişlerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim: *"Bilakis onların çoğu hakkı bilmezler. Bundan ötürü de yüz çeviricidirler."* buyurmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim ile ilgili merfu hadiste de şöyle buyrulmuştur: "Onda sizden öncekilerin bilgisi, sizden sonrakilerin haberi, aranızdaki (anlaşmazlık)ların hükmü vardır. O, hakkı bâtıldan ayırandır. O, bir şaka değildir. Herhangi bir kimse, zorbalık ederek onu terk ederse Allah onun belini kırar. Ondan başkasında hidâyet arayan kimseyi de Allah doğru yoldan saptırır..."[820] *"Ve benden öncekilerin zikri/öğüdü"* yani mutlu kimselerin haberi ve izledikleri yolları. Bu gibi kimselere verilen müjdeler ve onlara yapılacak olan ihsan ve ikramlar -yollarını izlemen için- bildirilmiştir. Ayrıca bu kitapta, bedbahtların haberi, onlar için sözkonusu olacak rüsvaylık, aşağılanma ve azap da vardır ki bu da onların yollarından uzak durman içindir -Allah en iyi bilendir-.][821]

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

66. "Biz, bunu orada bulunup görenlere de, sonradan gelenlere de bir ibret, takva sahipleri için de bir öğüt kıldık."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce *Allah: "Biz, bunu orada bulunup görenlere de, sonradan gelenlere de bir ibret, takva sahipleri için de bir öğüt kıldık."* (Âyet 66) buyurmaktadır.

(İlim adamları) dedi ki: Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetinden (takva sahiplerine öğüt kıldık.) Böylelikle onların yaptıkları gibi yapmazlar. Yine

820 Hadisin kaynakları daha önce gösterildi.
821 Tefsiru Âyâtin Üşkilet. I. 239-292.

dediler ki: "Bir ibret" yani ondan önce gelenler için bir ceza ve ondan sonra gelecekler için ibretlik bir örnek demektir. Nitekim yüce Allah, hırsız(ın) elinin kesilmesi hakkında: *"Allah tarafından ibret verici bir ceza olmak üzere."* (Maide, 38) buyurmaktadır. Burada "nekal" ile ibretlik olmasını kastetmiştir. Çünkü ayrıca "kazandıklarına bir karşılık" (Maide, 38) buyurmaktadır. Şanı yüce Allah, eğer bu gibi kimselere vermiş olduğu ceza ile kendilerinden sonra gelecek diğerlerine ibretlik bir örnek vermiş ve bununla takva sahiplerine öğüt vermiş olduğuna göre, mümine yakışan şanı yüce Allah'ın haram kıldıklarını helal kılmaktan çekinmek ve bunun, cezaya uğramanın en ağır sebeplerinden olduğunu bilmektir. Bu ise böyle bir vebalin günah ve masiyetlerin en büyüklerinden birisi olmasını gerektirir. Diğer taraftan hayreti gerektiren hususlardan birisi de şudur: Cumartesi yasağını delen kimselerin, avlanmak hususunda giriştikleri bu hileli yolu birtakım müftiler helal kabul etmiş ve hatta bunu aşarak daha başka birtakım hilelere bile tevessül etmişlerdir.[822] Bunlar der ki: Bir kimse, eğer ihrama girmeden önce bir avını ya da tuzağını ihramından sonra av içine düşsün diye kuracak olursa, sonra da ihramdan çıktıktan sonra bu avını alırsa bu haram olmaz. Hâlbuki bu, Cumartesi sahiplerinin yaptıkları hilenin ta kendisidir. Nitekim bu, şanı yüce Allah'ın: *"Onlar, (dünya nimetlerinden) payları kadar faydalandılar. Sizden öncekiler de kendi payları kadar faydalandıkları gibi siz de payınız kadar faydalandınız ve onların (bâtıla) daldıkları gibi siz de daldınız."* (Tevbe, 69) buyruğu ile Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şu buyruğunun doğruluğunu ortaya koymaktadır: "Sizden öncekilerin izledikleri yolları, bir çöpün bir diğerinin hizasında oluşu gibi izleyeceksiniz. Hatta onlar, bir keler deliğine girecek olsalar siz de ona gireceksiniz. Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü! Sözünü ettikleriniz Yahudilerle Hristiyanlar mıdır? diye sorunca. O: Başka kim olabilir ki, buyurdu." Bu, sahih bir hadistir.[823] İşte bütün bu hususları, akıllı ve kavrayışlı bir kimse iyice düşünecek olursa, bu gibi hileli yollara başvurmanın yüce Allah'ın dinindeki en büyük haramlardan olduğuna delalet ettiğini de bilir.][824]

İsrailoğullarının çokça soru sormalarının yerilmesi

[Haram kılınan şeyler, ikram ve ihsanda bulunmanın katıksız bir sebebi değildir. Aksine bunlar, eğer şanı yüce Allah'a karşı takvalı olmayacak olurlarsa (onlar için) cezalandırmaların sebebi olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmak-

822 Asılda bu şekildedir. Muhtemelen doğrusu "hile sahiplerine ulaşmıştır" anlamında olma ihtimali vardır.

823 Buhârî, XIII, 255 -Fethu'l-Bârî-; Müslim, 2669.

824 Mecmû'u'l-Fetâvâ, İbtalu'l-Tahlîl, III, 21-22.

tadır: *"Yahudilere, zulümleri sebebi ile kendilerine helal kılınmış olan pek çok şeyi yasakladık."* (Nisa, 160); *"Biz, yahudilere de bütün tırnaklıları haram kıldık."* (En'âm, 146) buyruğundan itibaren *"Onları, zulümleri yüzünden bununla cezalandırdık."* (En'âm, 146) buyruğuna kadar olan ifadeler, bunu göstermektedir. Aynı şekilde yüce Allah'ın, Bakara Sûresi'nde sözkonusu ettiği onların çokça soru sorup emrine uymayı ve gereklerini yerine getirmeyi geciktirmeleri de onlara, yerine getirmeleri emredilen hususun daha da ağırlaşmasına sebep olmuştur.][825]

وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِۤ إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوۤا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللّٰهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾

67. "Bir zaman da Mûsâ, kavmine: Allah, size bir inek boğazlamanızı emrediyor, deyince, bizi alaya mı alıyorsun, dediler. O da: Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım, dedi."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Muhakkak Allah, size bir inek kesmenizi emrediyor."* buyruğunu delil göstererek bu ineğin muayyen olduğunu ve bu muayyen oluşunu açıklamayı geciktirmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Hâlbuki bu iddia, ashab ve onlara güzel bir şekilde tabi olanlardan yoğun bir şekilde yapılmış olan nakle muhaliftir. Çünkü nakledildiği üzere onlara, (önce) mutlak (herhangi) bir inek kesmeleri emri verildi. Eğer ineklerden bir ineği alıp onu kesmiş olsalardı bu, onlar için yeterli olurdu. Fakat onlar, işi sıkı tuttukça Allah da onların aleyhine olmak üzere işi zorlaştırdı. Âyet-i kerime ise ispat bağlamında bir nekire (belirtisiz) dir. Bundan dolayı âyet mutlaktır. Kur'ân-ı Kerim'in siyakı da şanı yüce Allah'ın, onların mahiyeti ile ilgili olarak soru sormalarından ötürü onları yerdiğini göstermektedir. Eğer kesmeleri emrolunan inek muayyen olsaydı, bundan dolayı kınanmış olmazlardı. Diğer taraftan şanı yüce Allah'ın kullarına belirli bir şeyi emredip sonra da ardı arkasına bunları onlar için müphem bırakması ve ta baştan itibaren ona özel olan niteliklerle zikretmemesi, kesinlikle Allah'ın emrinde de, Rasûlü'nün buyruklarında da asla vaki olmamış bir husustur.][826]

825 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXXII, 88.
826 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 105.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

74. "Sonra, bunun ardından yine kalpleriniz katılaştı. Kalpleriniz taş gibidir; belki taştan da katı. Çünkü öyle taşlar vardır ki ondan ırmaklar kaynar. Yine öyle taşlar vardır ki yarılıp ondan su fışkırır. Öylesi de vardır ki Allah korkusundan yuvarlanır. Allah, yaptıklarınızdan gâfil değildir."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, "huşu"a aykırı olan "kalp katılığı"nı birkaç yerde yermiş bulunmaktadır. Bunun için yüce Allah: *"Sonra, bunun ardından yine kalpleriniz katılaştı. Kalpleriniz taş gibidir. Belki taştan da katı."* buyurmaktadır. Zeccac dedi ki: Sözlükte "gaset: katılaştı" galiz oldu, kurudu ve (fazla çalışmaktan dolayı el için) nasırlaştı, demektir. Buna göre kalbin kasveti, kalpten yumuşaklığın, merhametin ve huşuun (saygı ve korkunun) gitmesi demektir.[827] Kâsi ve âsi, oldukça sert anlamındadır. İbn Kuteybe dedi ki: Gaset, aset ve atet kupkuru kesildi, demektir. Övülen bir şey olan kalp kuvveti/gücü ise yerilmiş bulunan kasvetinden farklı bir şeydir. Çünkü kalbin zorlama ve baskı olmaksızın güçlü olması, zayıf düşmeksizin yumuşak olması gerekir. Nitekim rivâyette şöyle denilmektedir: "Kalpler, Allah'ın arzındaki kaplarıdır. Bunlar arasında Allah'ın en sevdiği, en salabetli, en rikkatli ve en arıduru olanlarıdır." Bu ise ele benzer. El, güçlü ve yumuşaktır. Bu yönüyle ayağın sert olan topuğundan farklı bir durumdadır. Topuk, kurudur ve yumuşaklığı yoktur. Ama gücü de vardır. Şanı yüce Allah, kendisinin anılmasından ötürü kalbin korkudan titremesini sözkonusu ettikten sonra, Kitab'ının -ilmen ve amelen- tilavet edilmesi halinde de imanın artışını da sözkonusu etmektedir.][828]

827 ez-Zeccac, Meani'l-Kuran ve İrabuhu, I, 155. Şeyhu'l-İslâm'ın ifadeleri Meani'l-Kur'an'ın nüshalarından -sözkonusu edilen sayfadaki nottan da anlaşıldığı gibi Meani'l-Kur'an nüshalarındandır. Göründüğü kadarı ile Şeyhu'l-İslâm bu zikrettiği ibareyi İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 102'den nakletmiştir. İbnu'l-Cevzî de Zeccac'ın ve İbn Kuteybe'nin sözlerini nakletmiştir.

828 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 30.

Allah korkusundan ötürü taşın yuvarlanmasının anlamı

[Yine Beğavî, yüce Allah'ın: *"Öylesi de vardır ki Allah korkusundan yuvarlanır."* buyruğu hakkında şunları söylemektedir: Eğer: "Taşın anlayışı yoktur. O halde nasıl Allah'tan korkar?" denilecek olursa şöyle cevap verilir: Allah. ona anlayış verir ve ilham eder. Onun ilhamıyla o da Allah'tan korkar. (Devamla) dedi ki: Ehl-i sünnetin mezhebine göre şüphesiz Allah'ın, aklı başındaki varlıklar dışında canlılar ve diğer hayvanlar hakkında özel bir ilmi vardır. Ondan başkası bu ilme vakıf olamaz. Cansız varlıkların namazları, tesbihleri ve haşyetleri/ korkuları vardır. Nitekim yüce Allah: *"Onu, hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."* (İsra. 44) buyurduğu gibi *"Dizi dizi uçan kuşlar, Allah'ı tesbih ederler. Onların her biri kendi dua ve tesbihlerini bilir."* (Nûr. 41); *"Görmedin mi göklerde ve yerde olan herkes, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan birçoğu Allah'a secde ederler."* (Hacc. 18) buyurmaktadır. O halde kişinin bunlara iman etmesi ve bunun bilgisini yüce Allah'a havale etmesi gerekmektedir.[829]][830]

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللهِ ثُمَّ
يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75. "Durum bu iken (ey müminler), artık bunların size inanacaklarını mı umarsınız? Hâlbuki onların bir fırkası vardır ki, Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de onu anladıktan sonra bile bile onu tahrif ederlerdi."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şüphesiz Allah, Allah'ın indirdiklerinden ötürü ve bu hususta yalan söyledikleri, onun indirdiklerini tahrif edip onu anlamadıkları için kitap ehlini yermiş bulunmaktadır.

Yüce Allah: *"Durum bu iken (ey müminler), artık bunların size inanacaklarını mı umarsınız? Hâlbuki onların bir fırkası vardır ki, Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de onu anladıktan sonra bile bile onu tahrif ederlerdi. (Yahûdî münâfıklar), müminler ile karşılaştıklarında 'iman ettik' derler. Birbirleriyle tenhada başbaşa kaldıklarında: Allah'ın size açtığını, onu Rabbinizin huzurunda size karşı delil*

829 Beğavî, I, 52. Bazı farklılıklar ve tasarruf ile.
830 Câmiu'r-Resâil. I. 42.

getirsinler diye mi onlara haber veriyorsunuz? Akıl erdiremiyor musunuz, derler. Gizlediklerini de, açığa vurduklarını da Allah'ın muhakkak bildiğini bilmiyorlar mı? Onların arasında kuruntu dışında Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır. Onlar, yalnız zan ediyorlar. Elleriyle (tahrif ettikleri) Kitab'ı yazıp, sonra az bir paha bedel ile onu satabilmek için 'Bu, Allah'ın katındandır.' diyenlere veyl/yazıklar olsun... Vay elleriyle yazdıklarından dolayı başlarına geleceklere! Kazandıkları yüzünden vay onların haline!" (Âyet 75-79) buyurmaktadır.

Bu buyrukları ile Kitab'ı tahrif edenleri ve birtakım kuruntular dışında onu bilmeyen ümmileri, kendi elleri ile yazdıkları şeylerin Allah nezdinden gelmediği halde "Allah'tandır" diyerek yalan söyleyen kimseleri yerdiği gibi, kitaptan olmadığı halde kitaptan sanmanız için kitap ile dillerini eğip büken kimseleri de yermiş bulunmaktadır. Allah'ın kitaptan indirdiklerini gizleyen kimseleri, bundan başka yerlerde de yermiş bulunuyor.

Bu dört türlü hal, Allah'ın Kitab'ından yüz çeviren ve kendi görüş ve hevalarıyla ona karşı çıkan kimselerde bulunan hallerdir. Onlar, kimi zaman kendi görüşlerine muhalif hadisleri gizlerler. Aralarından kendi bid'atlerine uygun düşen nebevî hadis uyduran taifeler de vardır. Filozofların delil diye gösterdikleri: "Allah'ın ilk yarattığı şey, akıldır." hadisi gibi.[831] Cehmiyye'nin delil diye gösterdiği şu hadis de böyledir: "Allah, vardı ve onunla beraber hiçbir şey yoktu. Şu an da vaktiyle üzerinde bulunduğu vaziyet üzeredir." Yine Allah'ın görülmeyeceğine dair delil diye gösterdikleri şu hadis de böyledir: "Dünyada da, ahirette de Allah'ı görmek, herhangi bir kimse için sözkonusu değildir."[832]

Yüce Allah'ın "ulu/yücelik" sıfatını reddetmek maksadıyla delil diye ileri sürdükleri hadis de böyledir. İbn Asakir'in, cihetin nefyi hakkında imla (yazdırma) yoluyla rivâyet ettiği hadis gibi.[833] İbn Asakir, bu hadisi, üstadı İbn Abdullah el-Avseci'den, o Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurdu diye rivâyet etmiştir: "Kendisi nerenin en neresi olan için, 'nerede' denilmez." Ayrıca bu

831 Uydurma bir hadistir. Bk. El-Leâliu'l-Masnûa, I, 129; el-Mekasidu'l-Hasene, s. 118, 134; Aliyul Kari, el-Mevzuat, s. 27; Silsiletu'-Ehâdîsi'd-Daîfe, I, 11 ve bunlardan başka uydurma ve yaygın hadislere dair kitaplar.

832 Bu Şeyhu'l-İslâm'ın şerh ettiği İmran b. Huseyn'in rivâyet ettiği bir hadistir. Nitekim Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVIII, 210-244'de ifade edildiği gibi.

833 Ben İbn Asakir'e ait böyle bir kitabı tespit edemedim. Fakat onun "Hadisu'l-Atit: Semanın Gıcırdaması ile Hadis"e dair bir kitabının olduğunu tespit ettim. Bunu Zehebi Siyer (u A'lami'n-Nubelâ) da zikretmiştir. İbn Kesir de Tarih'inde Hafız Ebul Kasım İbn Asakir ed-Dımaşki'nin bu hadise dair reddiye mahiyetinde bir cüzünün bulunduğunu da ifade etmektedir.

hadisi, Ebu Davud'un ve başkalarının rivâyet ettiği ve şu ifadelerin yer aldığı İbn İshak yoluyla gelen hadis ile tearuz halinde olduğunu ifade etmiştir: Seninle Allah'a karşı (onun nezdinde) şefaat istenir ama Allah ile sana karşı/senden şefaat istenmez."[834] Bu hadis ile ilgili yapılabilecek azami tenkit, İbn İshak'a yöneltilecek tenkittir. Hâlbuki o, ilim adamlarının hadislerin en yalanı olduğu üzerinde ittifak ettikleri bir hadisi, delil diye göstermektedir. Ayrıca bu hadis ile ilgili olarak söyledikleri azami ifade, onun garib olduğudur.

Bunlar arasından ve daha başkaları arasından ittihadı kabul edenlerin delil gösterdikleri hadisler de böyledir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Rabbim! Senin hakkındaki hayretimi daha da artır." dediğine dair söyledikleri de buna benzer.

Yine eksiklik ifade eden sıfatlarla onu niteleyenlerin delil diye gösterdikleri hadisler de buna benzer. Boz deve ile ilgili hadis ve onun Arefe akşamının yere inip bineği üzerindekilerle tokalaşıp, yayan yürüyenler ile kucaklaştığı, Mekke'nin Batha denilen bölgesine konakladığı, gök ile arz arasında bir kürsinin üzerine oturduğu, Beytu'l-Makdis'in kayası üzerine indiği ve bunlara benzer hadisler de böyledir.

Aynı şekilde, kendi görüşleriyle ve zevkleriyle ortaya atıp da Allah'ın uyulması gereken dininin bu olduğunu ileri sürdükleri muhtevadaki kitapları da böyledir. Onların, kelimeleri yerlerinden tahrif ettikleri çeşitli bozuk tevillerle nasları tahrif etmelerine gelince; bu, sayılamayacak kadar çoktur. Karmati Batınîlerin, Cehmiyye'nin, Kaderiyyecilerin ve daha başkalarının tevillerinde görüldüğü gibi.

Buyrukların anlaşılmaması meselesine gelince; onların muhalefet ettikleri nasları bazen tevil ile tahrif ederler, kimi zaman onları iyice düşünüp anlamlarını kavramaktan yüz çevirirler. Böylelikle kitaba dair kuruntuları dışında hiçbir şey bilmeyen ümmiler gibi olurlar. Bundan dolayı bu gibi kimselerin, Kur'ân-ı Kerim'den ve hadisten yüz çevirdiklerini görürsünüz. Bunlardan birtakım taifeler

834 Bu, Ebu Davud, 4726; İbn Ebu Asım, I. 252; Taberânî, Kebir, 1547; Beyhakî, el-Esmau Vel Sıfat, 526; Lalekai; II, 394; Beğavî, I. 175; İbn Huzeyme, 103-104'de rivâyet ettiği atit/semanın gıcırdamasına dair hadistir. Hadisteki illet, Muhammed b. İshak'ın "an" lafzını kullanarak rivâyette bulunmasıdır. Şeyhu'l-İslâm ise onların: Bunun gibi bir rivâyeti oldukça vahi/senedi gevşek rivâyetler ile reddetmeye kalkışmalarını ayıplamış bulunmaktadır. Ayrıca hadisin anlamının, Selef'in sabit olduğunu anlatmak istediklerinin kapsamına girdiğini ve ümmetin alimlerinin bu hadisin manasını kabul ile karşılamakla birlikte, bunun daha başka rivâyetlerden desteğinin de bulunduğunu anlatmak istemiştir. Allah en iyi bilendir.

vardır ki, Kur'ân-ı Kerim'i okumazlar. Rafızilerle Cehmiyyelerin çoğunluğu gibi. Bunların önderleri, Kur'ân hafızı değildir. Hatta ister Kur'ân'ı hıfz etmiş olsunlar isterse hıfz etmemiş olsunlar, hidâyeti oradan aramazlar. Aksine -birtakım kuruntular dışında Kitab'ı bilmeyen ümmiler gibi- onu anlayıp üzerinde düşünmekten ya yüz çevirirler yahut da onu bozuk tevillerle tahrif ederler.

Hadise gelince: aralarından onu hiç bilmeyen ve hadis dinlemeyenler vardır. Onların birçoğu ise hadisi tasdik etmezler. Diğer taraftan hadisi tasdik etseler dahi, yine onu tahrif edip ondan yüz çevirmeleri, Kur'ân'ı tahrif etmelerinden ve ondan yüz çevirmelerinden daha büyük olur. Hatta aralarından bazı kimseler, Kur'ân-ı Kerim'in haber verdiği birtakım sıfatları kabul ederler. Ama hadisi tasdik etseler dahi, hadisin verdiği haberleri ikrar ve kabul etmezler.

Kitaptan yüz çevirerek akli gerekçeleri ileri sürüp ona karşı çıkan kimselerin -bilgisizlikle birlikte- birtakım hususları gizlemelerinin, yalan söylemelerinin, tahrifler yapmalarının ya da ümmi gibi davranmalarının -ki bütün bunlar yerilmiş hususlardır- kaçınılmaz olduğu açıkça ortaya çıktığına göre bu, Allah bu gibi kimselerin benzeri kitap ehlinden olanları yerdiği gibi Allah'ın Kitab'ında yerilmiş olduklarına ve bunların da, benzerlerinin de Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den söylediği sabit olan şu buyruğunun kapsamına girdiklerine de delil teşkil eder: "Andolsun sizler, sizden öncekilerin sünnetlerini/yollarını ok tüylerinin aynı boyda olmaları gibi (adım adım) izleyeceksiniz. Hatta onlar, bir keler deliğine girecek olsalar siz de oraya gireceksiniz. Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar, yahudilerle hristiyanlar mı? diye sorunca o: Ya başka kim olabilir, buyurdu."[835]][836]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, kitap ehlinden yerdiği kimseleri: *"Durum bu iken (ey müminler), artık bunların size inanacaklarını mı umarsınız? Hâlbuki onların bir fırkası vardır ki, Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de onu anladıktan sonra bile bile onu tahrif ederlerdi. (Yahûdî münâfıklar), müminler ile karşılaştıklarında 'iman ettik' derler. Birbirleriyle tenhada başbaşa kaldıklarında: Allah'ın size açtığını, onu Rabbinizin huzurunda size karşı delil getirsinler diye mi onlara haber veriyorsunuz? Akıl erdiremiyor musunuz, derler. Gizlediklerini de, açığa vurduklarını da Allah'ın muhakkak bildiğini bilmiyorlar mı? Onların arasında, kuruntu dışında Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır. Onlar, yalnız zan ediyorlar. Elleriyle (tahrif ettikleri) Kitab'ı yazıp, sonra az bir paha bedel ile onu satabilmek için 'Bu,*

835 Kaynakları daha önce gösterildi.

836 Der'u Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl, V, 223-227.

Allah'ın katındandır.' diyenlere veyl/yazıklar olsun... Vay elleriyle yazdıklarından dolayı başlarına geleceklere! Kazandıkları yüzünden vay onların haline!" (Âyet 75-79) buyruklarında tahrif edenler ve ümmiler olmak üzere iki kısma ayırmıştır.

Aslında bu, bizim ümmetimiz arasından onların sünnetlerini/yollarını izleyen kimseler için bir ibrettir. Çünkü sıfatlarda, onlara benzer haberlerde ve emirler hususunda kitap ve sünnetin nasları ile ilgili doğru yoldan sapan kimseler:

1. Ya onu lafzen yahut manası itibariyle tahrif eden kimselerdir. Bunlar ise Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in sabit olduğunu belirttiği hususları inkâr ederek ve ta'til yolu ile kabul etmezler ve bu yaptıklarının sem'i delile karşı hüküm koyucu durumundaki açık aklın gereği olduğunu ileri sürerler.

2. Bir diğer kesim ise nasları tilavet etmekten öteye gitmezler. Nasların anlamlarını iyice kavramazlar ve Selef'in kabul ettiği şekli ile sem'i delillerin gereğinin bu olduğunu ve esasen yüce Allah'ın da bu nasları anlamayı kullarından istemediğini iddia ederler. İşte bunlar, "kuruntu dışında Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen" yani sadece onu tilavet eden "ve yalnız zanlarda bulunan" kimselerden ibarettir.

Diğer taraftan bazı kimseler, kalkıp birtakım ilimleri sınıflandırır ve bunların dini olduklarını söylerler. Nasların ve aklın da buna delalet ettiğini, Allah'ın dininin de bu olduğunu -Allah'ın Kitab'ına aykırı olmalarına rağmen- iddia ederler. İşte bunlar da Kitab'ı kendi elleri ile yazan, sonra da herhangi bir şekilde bunun Allah'tan geldiğini söyleyen kimselerdir.

Şimdi, bu âyet-i kerimelerin üç sınıfı da kapsadığı üzerinde iyice düşünmeliyiz. Ayrıca yüce Allah'ın, bu gibi kimselerin nitelikleri arasında: *"[Birbirleri ile tenhada başbaşa kaldıklarında][837] Allah'ın size açtığını (öğrettiklerini), onu Rabbinizin huzurunda size karşı delil getirsinler diye mi onlara haber veriyorsunuz?"* (Âyet 76) buyurarak kendisi ile tartışanların, delil olarak gösterdiği nasları gizleyenlerin halini de açıkladığını görüyoruz. Hatta onlar arasından, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den nakledilmiş hadisleri dahi rivâyet etmeyenler de vardır. Hatta eğer Kur'ân'ı gizleme imkânını bulsalar, onu dahi gizlerlerdi. Fakat onlar, Kur'ân-ı Kerim'in ondan çıkartılacak birtakım ilimlere dair delalet yollarının bir kısmını gizlerler ve bunun yerine insanlara kendi elleri ile yazdıklarını takdim eder ve bunları Allah'tan gelenlere eklerler.][838]

837 Âyetin bu kısmının meali daha kolay anlaşılması için tarafımızdan eklenmiştir. (Çeviren)
838 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 70-71.

وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

78. "Onların arasında, kuruntu dışında Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır. Onlar, yalnız zan ediyorlar."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onların arasında, kuruntu dışında Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır. Onlar, yalnız zan ediyorlar."* (Âyet 78) Bu, Allah'ın kelamını fıkhetmeyen/iyice anlamayan ve gereğince amel etmeyen, yalnızca onu tilavet etmekle yetinen kimselerin niteliğidir. Nitekim Hasan-ı Basri şöyle demiştir: Kur'ân, kendisi ile amel edilsin diye indiği halde onlar, onu tilavet etmeyi bir amel edindiler.

O halde burada sözü edilen ümmi, bazı hallerde Kur'ân'ın harflerini ya da başka şeyleri okuyan bir kişi olabilir; ama okuduğunu fıkhetmez. Hatta böyle bir kimse, zanna dayanarak ilk olarak doğru olduğunu düşündüğü bir hususu "ilim" diye söyleyebilir. Böyle bir kişi de aynı şekilde yüce Allah'ın yerdiği gibi yerilmiş ümmi bir kimsedir. Çünkü bu kişinin, ister farz-ı ayn ister farz-ı kifaye olsun, bilmesi gerekenler hususundaki bilgisi eksiktir.][839]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde yüce Allah: *"Onların arasında, kuruntu dışında Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır. Onlar, yalnız zan ediyorlar."* (Âyet 78) buyruğu ile birtakım kuruntular dışında Kitab'ı bilmeyen bu gibi kimseleri de tıpkı onun anlamını tahrif edip yalanlayan kimseleri yerdiği gibi yermiş olmaktadır. Çünkü yüce Allah: *"Durum bu iken (ey müminler), artık bunların size inanacaklarını mı umarsınız? Hâlbuki onların bir fırkası vardır ki, Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de onu anladıktan sonra bile bile onu tahrif ederlerdi."* (Âyet 75) buyruğundan itibaren *"(Yahûdî münâfıklar), müminler ile karşılaştıklarında 'iman ettik' derler. Birbirleriyle tenhada başbaşa kaldıklarında: Allah'ın size açtığını, onu Rabbinizin huzurunda size karşı delil getirsinler diye mi onlara haber veriyorsunuz? Akıl erdiremiyor musunuz, derler."* (Âyet 76) buyurmuştur. Böyle bir kişi ise iki sınıftan birisidir. Bundan sonra da: *"Onların arasında, kuruntu dışında"* yani tilavet etmenin dışında *"Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır. Onlar, yal-*

839 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXV, 170.

nız zan ediyorlar." buyurmaktadır. Daha sonra da birtakım kitapları iftira yolu ile uydurup -esasen Allah'tan gelmedikleri halde- "Allah'tandır" diye söyleyen kimseleri yermekte ve: *"Elleriyle (tahrif ettikleri) Kitab'ı yazıp, sonra az bir paha bedel ile onu satabilmek için 'Bu, Allah'ın katındandır. diyenlere veyl/yazıklar olsun... Vay elleriyle yazdıklarından dolayı başlarına geleceklere! Kazandıkları yüzünden vay onların haline!"* (Âyet 79) buyurmaktadır.

İşte burada sözü edilen üç sınıf, dalalet ve bid'at ehli olanları kapsar. Çünkü Allah'ın ve Rasûlü'nün yerdiği bid'at ehli iki türlüdür:

Bunların biri, hakkı bilen ama kasten ona muhalefet eden kişidir. İkincisi ise başkasına uyan cahil bir kimsedir.

Birinci tür: Allah'ın Kitab'ına aykırı şeyleri kendiliklerinden uydurarak (bid'at olarak) ortaya koyarlar ve bu Allah'tandır, derler. Bunu, ya iftira ile uydurulmuş hadisler olarak yahut da nasların bâtıl bir şekilde tefsir ve tevilini yaparak gerçekleştirirler. Ayrıca bunları, kişisel görüşlerinden ve akıllarından hareketle ortaya attıkları iddialarla desteklerler. Bundan maksatları ise baş olmak ve bu yolla mal yemektir. İşte bunlar, az bir bedel karşılığında satmak maksadıyla Kitab'ı kendi elleriyle yazarlar. Elleriyle yazdıkları bâtıldan dolayı da vay onların haline! Bundan ötürü kazandıkları maldan dolayı da vay hallerine! Bunlar ilahi kitapların nasları ile karşı karşıya getirildiklerinde ve onlara "Bu naslar size muhaliftir." denilecek olursa, bozuk tevillerle kelimeleri yerlerinden tahrif ederek oynatırlar. İşte yüce Allah: *"Artık bunların size inanacaklarını mı umarsınız? ..."* (Âyet 75) buyurmaktadır.

İkinci türe gelince: Cahillerdir. Bunlar, Kitab'ı birtakım kuruntular dışında bilmeyen ümmi kimselerdir. Bunlar, ancak zanda bulunurlar. İbn Abbas ve Katade'den[840] yüce Allah'ın: *"Onların arasında ... ümmiler de vardır."* buyruğu hakkında yani Kitab'ın anlamlarını bilmeyen ama Kitab'ın lafızlarını anlamadan, içinde bulunanları bilmeden okuyup ezberlemiş olarak bilenler vardır. Yüce Allah'ın: *"Kuruntu dışında"* buyruğu, tilavet dışında anlamındadır. Yani bunlar, Kitab'ın fıkhını (ilmi derinlik ve inceliklerini) bilmezler. Onlar, sadece kendilerine okunanları işitmekle yetinirler. Bu açıklamayı. Kisai ve Zeccac yapmıştır.[841] Aynı şekilde İbnus Saib de şöyle demiştir:[842] Bunlar, ne Kitab'ı güzelce okurlar ne de

840 İbn Abbas'ın sözünü İbn Cerir. I. 374'de: Katade'nin sözünü Abdürrezzak. Tefsir. I. 50 ve İbn Ebu Hâtim senetsiz olarak Bakara. s. 241'de kaydetmektedir.

841 Zâdü'l-Mesîr. I. 105: Zeccac. Meani'l-Kur'an. I. 159.

842 İbnu's Saib el-Kelbi nisbetlidir. Takribu Tehzib'de belirtildiği üzere yalancılıkla itham edilmiştir.

onu güzelce yazarlar. Bunların bildikleri, bir kuruntudan ibarettir. Ancak alimlerinin kendilerine anlattıklarını bilirler.

Ebu Ravk ve Ebu Ubeyde de: Yani onlar, sadece Kur'ân'ın tilavetini ve ezberden okunmasını bilirler.[843] Ama bunları kitaplarda okumazlar. İşte bu görüşe göre, bizzat ümmilerin tilaveti olan bu şekildeki tilaveti "el-Emani: Kuruntular" olarak değerlendirmiş olmaktadır. Kendi alimlerinden dinledikleri tilavetleri de bunun kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir. Her iki görüş de haktır ve âyet bu iki görüşü de kapsamaktadır. Çünkü şanı yüce Allah: *"Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır."* buyurmakta, onu okumayan ve dinlemeyen diye buyurmamaktadır. Sonra da: *"Kuruntu dışında"* buyurmaktadır ki, bu da munkatı bir istisnadır.

Yani onlar, "birtakım emanileri/kuruntuları" bilirler. Bunu da ya bu lafızları okumaları sûreti ile ya da başkalarının işittikleri kıraati yoluyla bilirler. Eğer istisna muttasıl kabul edilecek olursa, ifadenin takdiri şöyle olur: Onlar, Kitab'ı ancak emani/kuruntu ilmi ile bilirler. Sadece anlama olmadan tilavet ilmi olarak değil. "Emani" lafzı, tilavet demek olan "umniye"nin çoğuludur. Yüce Allah'ın: *"Senden önce ne kadar rasûl ve nebi gönderdiysek, o bir şey okumak istediği zaman şeytan mutlaka onun okumasına (kulak verenlerin kalplerine) bir şey (birtakım şüpheler) katmak istemiştir. O şeytanın katacağını Allah iptal eder. Sonra Allah, kendi âyetlerini sapasağlam yerleştirir. Allah, her şeyi bilendir, hükmünü icra edendir."* (Hacc, 52) buyruğu da böyledir. Şair de şöyle demektedir:

تَمَنَّى كِتَابَ اللهِ أَوَّلَ لَيْلَةٍ وَآخِرَهَا لَاقَى حَمَامَ المقادر

"Allah'ın Kitab'ını ilk geceden okudu

Gecenin sonunda ise ilahi takdirin sonucu ile karşılaştı."[844]

"Ummiler" lafzı ise "ümmet"e nispettir. Bazıları ise "ümmiyye" (ümmilik) ve avamın bulunduğu hale nispet olduğunu söylemişlerdir. Buna göre ümmi, herhangi bir şeyi diğerinden ayırdedemeyen avamdan kişi demek olur. ez-Zeccac

843 Ebu Ubeyde'nin ifadesini Beğavî, I, 54'de kaydetmektedir. Ebu Ravk ise Atiyye b. el-Haris el-Hemezani el-Kufi'dir. Muhaddis ve müfessirdir. ed-Dahhak b. Müzahim'den rivâyet etmiştir. İbn Sa'd Tabakat'ında 5. tabakada (VI, 369) onu zikretmiş ve onun hakkında: Tefsir sahibidir, demiştir. Ebu Davud, Nesaî ve İbn Mace ondan rivâyet nakletmiş ve 105 yılından sonra vefat etmiştir.

844 Bu beyit, Hassan b. Sabit'e yahut Ka'b b. Malik'e ait Osman (radıyallâhu anh) hakkındaki bir mersiyesinde yer almaktadır. İbn Kesir, Kurtubi ve başka tefsirlerde belirtildiği üzere.

da[845] şöyle demektedir: Bu, ilim öğrenmemiş ümmetin hilkati (asıl hali) üzerinde kalan demektir. Yani yaratıldığı hal üzere kalan anlamındadır. Başkası da şöyle demektedir: Bu lafız, "ümmet"e nispettir. Çünkü yazı yazmak, kadınlar arasında değil de erkekler arasında yaygındır. Ayrıca ümmi, annesinin kendisini doğurduğu hal üzere kalan kişidir.[846]

Doğrusu ise bu lafzın "ümmet"e nispet olduğudur. Nitekim havas'a ait özelliklere sahip olmak sûreti ile kendisini avamdan ayrıcalıklı kılan özellikleri bulunmayan "avam"a nispetle de "âmmi" denilir. İşte böyle bir kişi de özel kimselerin ayrıcalıklı vasfı olan okuma ve yazma özellikleri ile ümmetin genelinden ayrıcalıklı bulunmayan kişi demektir. Herhangi bir kitap okuyup yazmayan kimseye de ümmi denilir. Diğer taraftan Allah tarafından kendilerine indirilmiş, okudukları bir kitapları bulunmayanlara da böyle denilir. İndirilmemiş olan kitapları okuyup yazsalar dahi. İşte bu anlamda Arapların hepsi ümmi idi. Çünkü onların yanında Allah'tan indirilmiş bir kitap yoktu. Şanı yüce Allah da: *"Kendilerine kitap verilenlerle ümmilere de ki: Siz de İslâm'a girdiniz mi? Eğer İslâm'a girerlerse muhakkak hidâyet bulmuş olurlar."* (Al-i İmrân, 20); *"Ümmiler arasında kendilerinden onlara karşı onun âyetlerini okuyan ... bir rasûl gönderendir."* (Cum'a, 2) buyurmaktadır.

Araplar arasında, yazılı metinleri okuyup yazan çok kimse vardı; ama hepsi ümmi idiler. Kur'ân-ı Kerim üzerlerine nazil olunca onlar, ezberlerinden herhangi bir Kitab'ı okumayan kimseler olmaları anlamıyla ümmi kalmadılar. Aksine onlar, ezberlerinden Kur'ân'ı okuyorlar ve onların incilleri/okudukları kutsal metinleri kalplerinde bulunuyordu. Fakat yine de dinlerini yazmaya ihtiyaç duymayan kimseler olmaları itibariyle ümmi kalmaya devam ettiler. Hâlbuki onların Kur'ânları da kalplerinde hıfzedilmiş durumda idi. Nitekim sahih'de İyaz b. Himar el-Mücaşii, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Ben kullarımı hanifler olarak yarattım." -bu hadiste şunları söylemektedir- şüphesiz ben, seni imtihan edeceğim ve seninle de başkalarını imtihan edeceğim. Sana, suyun yıkayamayacağı ve uyurken de, uyanıkken de okuyacağın bir kitap indireceğim."[847]

845 Zeccac, I, 159'dan tasarruf ile.

846 İkinci görüş, herhangi bir kimseye nisbet edilmeksizin Zâdü'l-Mesîr, I, 105'te nakledilmektedir. Ama orada ifade şöyledir: " böyle bir kişi annesinden doğduğu hal üzere kaldığı için bu ismi aldığı da söylenmiştir." nitekim Kurtubi, II, 8'de de -tahkikli nüshada- bu şekildedir.

847 Müslim, 2862.

Buna göre bizim ümmetimiz, kitaplarını kalplerinde ezbere bilmeyen kitap ehli gibi değildir. Aksine mushafların tamamı ortadan kalksa, yine Kur'ân, ümmetin kalplerinde muhafaza altında kalır. Bu itibarla Müslümanlar, Kur'ân'ın nüzulünden ve hıfzedilmesinden sonra da ümmi bir ümmettir. Sahih'te İbn Ömer (radıyallâhu anhumâ)'nın, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğuna dair naklettiği rivâyette belirtildiği gibi: "Biz, hesap yapmaz ve yazmaz ümmi bir ümmetiz. Ay, böyle ve böyledir."[848] Burada, biz, herhangi bir Kitab'ı okumuyor ve hıfzedip ezberlemiyoruz, buyurmamıştır. Aksine yazmaz ve hesap etmez bir ümmetiz. Çünkü bizim dinimizin -kitap ehlinin durumunda olduğu gibi- yazılmaya ve hesaba ihtiyacı yoktur. Çünkü onlar, oruç tutup oruçlarını bozacakları zamanları bilmek için kitaba ve hesaba ihtiyaç duyarlar. Onların dinleri yazıya bağlıdır. Eğer yazı ortadan kalkacak olursa, onlar da dinlerini bilemezler. İşte bundan dolayı ehl-i sünnetin mensuplarının çoğunlukla Kur'ân'ı ve hadisi bid'at ehlinden çok daha fazla ezbere bildikleri görülmektedir. Bid'at ehli ile kitap ehli arasında ise bazı bakımlardan benzerlik bulunur.

Yüce Allah'ın: *"Allah'a ve O'nun ümmi, Nebi, Rasûlü'ne iman edin."* (A'râf. 158) buyruğunda, bu itibar ile o ümmidir. Çünkü Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), yazı yazmayan ve kitaplarda bulunan şeyleri okumayan birisi idi. Yoksa hıfzından bir şey okumayan birisi olmak anlamında ümmi değildi. Aksine o, Kur'ân-ı Kerim'i en güzel bir şekilde hıfzetmiş idi. Fukaha'nın ıstılahında ise ümmi, okuma bilmeyen kimse demektir. Birinci anlamda, yazı yazmayan demek değildir. Onlar, bu terim ile çoğunlukla Fâtiha'yı güzelce okuyamayan kimseyi kastederler. Şanı yüce Allah'ın: *"Onların arasında, kuruntu dışında Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır."* (Âyet 78) buyruğu da onlar, Kitab'ın ancak tilavet ve okunmasını bilirler. Bunun anlamını ise anlamazlar, demektir. Bu da yazmayı da, okumayı da daha önceden doğru dürüst bilmeyen, ancak sadece birtakım kuruntuları ilim diye dinleyen kimseleri de kapsar. Nitekim İbnus Saib böyle demiştir. Ayrıca Kitab'ı ezberinden okumakla birlikte kitaptan okuyamayan kimseleri de kapsar. Nitekim Ebu Ravk ve Ebu Ubeyde böyle demiştir.

Denilebilir ki: Yüce Allah'ın: *"Kitab'ı bilmezler"* buyruğu ile kastedilen, yazıyı bilmezler. demektir. Yani onlar, güzel yazı yazmayı beceremezler. Onlar, ancak güzel tilavet ederler, okurlar. Yine bu ifade, aynı şekilde güzelce yazan ve güzel tilavet eden fakat okuyup yazdığını anlayamayan kimseleri de kapsar. Nitekim İbn Abbas ve Katade şöyle demişlerdir: Onlar, Kitab'ın manalarını bilmezler. Manalan ezber ve kıraat olarak, fakat anlamadan bilirler. O kitapta ne olduğunu bilmezler.

848 Buhârî. 1913: Müslim. 1080.

Burada "kitap"dan maksat ise indirilmiş olan kitaptır ve o Tevrat'tır. Yoksa bununla kastedilen hat/yazı değildir. Çünkü buyrukta "*Onlar yalnız zan ederler*" buyurmaktadır. İşte bu da onun, Kitab'ın anlamlarını bilmek ilmine sahip olmadıklarını ifade ettiğinin delilidir. Yoksa bir kimsenin eli ile yazı yazamıyor olması, bilgisiz olmasını gerektirmez. Aksine böyle bir kimse, sadece bir zanda bulunmaktadır. Hatta eli ile yazanların birçoğu ne yazdığını anlamaz. Yazmayanların birçoğu da başkasının yazdıklarının manalarını bilmektedir.

Yine şanı yüce Allah, bu hususu, onları yermek bağlamında sözkonusu etmektedir. Bir kimsenin yazı yazmaması da eğer görevini yerine getiriyor ise yerilmesini gerektiren bir durum sözkonusu değildir. Yerilmek, ancak Allah'ın kendisine indirmiş olduğu Kitab'ı akletmeyen birisi olması dolayısıyla sözkonusu olur. Onu ister yazıp okusun ister yazmasın ve okumasın. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmaktadır: "İşte bu zaman, ilmin kaldırılma zamanlarıdır. Ziyad b. Lebid ona: Bizler, Kur'ân'ı okumuş olduğumuz halde ilim nasıl kaldırılacak? Allah'a yemin olsun ki mutlaka biz de onu okuyacağız ve onu hanımlarımıza da okutacağız, deyince ona şöyle buyurdu: Ben, seni Medinelilerin en fakihlerinden birisi zannediyordum. Tevrat ve İncil, yahudilerle hristiyanların yanında bulunmuyor mu? Bunun onlara ne faydası var?" Bu, bilinen bir hadis olup, Tirmizî ve başkaları rivâyet etmiştir.[849] Ayrıca şanı yüce Allah, bundan önce de: *"Hâlbuki onların bir fırkası vardır ki Allah'ın kelamını dinlerlerdi de, onu anladıktan sonra bile bile onu tahrif ederlerdi."* (Âyet 75) buyurmuştur. İşte sözü edilenler, önce onu akledip anladılar, sonra tahrif ettiler. Onlar, o Kitab'ı ister kalpleri ile ezberlemiş ister ezberlerinden ve yazılı olarak onu okuyup yazan kimseler olsunlar, isterse de böyle olmasınlar her durumda yerilmiş kimselerdir. O halde onu akletmeyen yani onu ancak kuruntu düzeyinde bilen kimseleri de sözkonusu etmesi gâyet uygundur. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'i şanı yüce Allah, "müteşabih ve mesâni: birbirine benzeyen ve tekrarlanan" bir kitap halinde indirmiştir. O, bu kitapta kısımları ve örnekleri zikreder bütün kısımları kapsar. Böylelikle "mesâni" olur. Birbirine benzeyenleri de zikrederek "müteşabih" olur. Onlar ise her ne kadar Kitab'ı yazıp okuyan kimseler iseler de kitap ehli arasından ümmi olan kimselerdir. Nitekim bizler, bu durumda olan kimseye de: O ümmidir, o basit birisidir, o avamdandır, deriz. İsterse -anlamını bilmeyen birisi ise- Kur'ân'ı ezberlemiş ve yazılı olan şeyleri okuyabilen birisi olsun.

849 Tirmizî, 2653; Nesaî, es-Sünenü'l-Kübra, 5909; Ahmed, VI, 26; Taberânî, XVIII, no: 75; İbn Hibban, 4572 -el-İhsan-; sahih bir hadistir.

Şanı yüce Allah, anlamlarını kavramadan ancak tilavet yolu ile Kitab'ı bilen kimseleri, Kitab'ı aklettikten sonra bilip durdukları halde kelimeleri yerlerinden tahrif edip oynatanları yerdiği gibi yermiş olması, her iki türün de yerilmiş olduğuna delildir. Yani hem nasların anlamlarını anlamayan cahiller hem de kelimeleri yerlerinden oynatan yalancılar yerilmiştir. İşte bid'at ehlinin durumu da budur. Onlar, şu iki türden birisidirler: Ya kelimeleri yerlerinden oynatan ve kendi görüşüne göre söz söyleyip onu şanı yüce Allah'a izafe ederek tevil eden kimselerdir. Bu gibi kimseler, Kitab'ı kendi elleri ile yazarlar ve: Bu, Allah tarafından gelmiştir, derler. Kendilerinin bid'at olarak ortaya attıkları o görüşleri ise hak görüş haline getirirler. Rasûlün getirdiğinin de o olduğunu ve Selef'in bu yolda olduğunu iddia ederler ve buna benzer şeyler söylerler. Sonra da bu görüşleri ile çatışan nasları tahrif ederler. İşte bunlar, bu işi kasten yaptıkları taktirde ve bu yaptıkları işin rasûle muhalif olduğunu bilirlerse, onlar sözü edilen o yahudiler türündendirler. Bu türden kimseler, mülhidler arasından çokça ortaya çıkar ve bazı hususlar onlardan başkalarında da bulunur.

Maksatları zahiren ve batınen rasûle tabi olmakla birlikte, yazdıklarında ve tevil ettiklerinde hataya düşen kimselere gelince; bunlar, öncekilerle aynı türden değildir. Fakat hataları sebebi ile onların bâtılları türünden bir bâtıl meydana gelebilir. Nitekim şöyle denilmiştir: Bir alimin ayağı kayacak olursa, onun yanılması ile bir âlemin ayağı kayar. İşte bu ümmet arasından tevilcilerin durumu budur.

Yahut da onlardan dinlediklerinden başka ya da kendisinin okudukları dışında kitaptan hiçbir şey bilmeyen ve kuruntular dışında bir malumatı olmayan mukallit bir ümmidir. Bundan dolayı Allah, bunu zemmetmiştir/yermiştir. Böylelikle yüce Allah'ın, Kur'ân-ı Kerim'in manalarını bilmeyen, onun üzerinde düşünmeyip onu akletmeyen kimseleri de yerdiği anlaşılmış olmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim, birçok yerde bunları açıkça yermiş bulunmaktadır. Bununla birlikte, artık şöyle demeye imkân kalmamıştır: Kur'ân-ı Kerim'in çoğunluğunu veya Kur'ân'ın birçoğunu, yaratılmışlardan hiçbir kimse ancak emani/kuruntu yolu ile bilebilir. Cebrail de, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) de, Ashab-ı Kiram da ve Müslümanlardan hiçbir kimse de başka türlü onu bilemez. Şüphesiz böyle bir iddia. onları, şanı yüce Allah'ın kendilerini yermesine sebep olan hususta yapılmış bir benzetmedir.

Eğer: "Her Müslümanın, her bir âyetin manasını bilmesi vacip değil midir?" diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Evet, gerekir; fakat bütün manalarını bilmek, kifaye yolu ile farzdır. Her Müslümanın ise zorunlu olan hususları bilmesi görevidir. Şanı yüce Allah'ın bunları yermesinin sebebi ise onların, Kitab'ın ma-

nalarını tilavet edip okuma dışında bilmeyişleri ve zannın dışında herhangi bir şeye sahip olmayışları dolayısıyladır. Bu ise yüce Allah'ın: *"Hâlbuki muhakkak onlar, bundan yana tereddüte düşüren bir kuşku içindedirler."* (Hud, 110) buyruğuna benzemektedir.

Eğer: "Bazı müfessirler: *'Kuruntu dışında'* buyruğunu: Ağızlarıyla yalan ve bâtıl olarak söyledikleri dışında diye açıklamıştır. Ayrıca bu husus, Selef'ten bazı kimselerden de rivâyet edilmiş ve el-Ferra da bunu tercih ederek şöyle demiştir: 'el-Emani: Kuruntu' uydurulmuş yalanlar demektir, demiştir. Hatta Araplardan biri İbn Deeb -o hadis nakletmekte iken: Bu, senin bizzat rivâyet ettiğin bir şey midir yoksa onu temenni mi ettin -yani kendin mi uydurdun-, demiştir.[850] Böylece 'emani/kuruntu' ile onların alimlerinin kendiliklerinden yazdıkları şeyleri, sonra da Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in niteliklerini değiştirip Allah'a nispet ettikleri sözleri kastetmiş olmaktadır.

Bazıları da: 'Emani' Allah'tan bâtıl ve yalan şeyleri ümit edip temenni etmeleridir, diye açıklamıştır. Nitekim onların: *'Sayılı günler dışında bize ateş asla dokunmaz.'* (Bakara, 80) şeklindeki sözleri ile *'Yahudi ve Hristiyan olandan başkası asla cennete giremez.'* (Bakara, 111); *'Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz.'* (Maide, 18) sözleri böyledir. Bu açıklama da aynı şekilde Selef'ten birisinden rivâyet edilmektedir."[851] denilecek olursa şöyle cevap verilir:

Her iki görüş de zayıftır. Doğrusu, birincisidir. Çünkü şanı yüce Allah: *"Onların arasında, kuruntu dışında Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır."* buyurmuştur. Buradaki istisna, ya muttasıl bir istisnadır ya da munkatı. Eğer istisna, muttasıl ise "kitap"tan yalanın da kalbi kuruntu ve temennilerin de istisna edilmesi caiz olmaz. Eğer istisna, munkatı ise (bilindiği gibi) munkatı istisna, ancak bazı bakımlardan zikredilenin bir dengi ve benzeri olması halinde sözkonusu olur. Bu durumda o, zikredilenin türünden olmayıp lafzen zikredilmeyenin türündendir. Bundan dolayı, müferra istisna türünün uygun görüldüğü yerlerde, munkatı istisna uygun olmaz. Yüce Allah'ın şu buyruğu buna örnektir: *"Onlar,*

850 Bunu, İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I. 105'te üç görüşten birisi olarak nakletmiş ve ayrıca muhtasar bir şekilde el-Maverdi, I. 150'de dört görüşten birisi olarak zikretmiştir. Seleften kasıt ise İbn Abbas'tır. Ondan: O yalan demektir." dediği rivâyet edilmiştir. Nitekim İbn Cerir, I, 375 de böyledir. İbn Deeb denilen zat ise Ebul Velid İsâ b. Bekr b. Deeb el-Medeni olup 171 h. yılında vefat etmiştir. Kendisi, şiir ve gece sohbetleri ile ilgili hadisleri/konuşmaları ve Araplara nisbet edilen birtakım sözleri uydururdu. Bundan dolayı kendisi (ravi olarak) sakıt olmuş rivâyeti de muteber olmamıştır. el-Ferra'nın açıklamaları ise Meanil Kur'an, I. 50'de yer almaktadır.

851 Bu, el-Beğavî, I. 54'de belirtildiği gibi Hasan(-ı Basri) ve Ebu'l-Âliyye'nin görüşüdür.

orada ölümü tatmazlar." buyurduktan sonra "*ilk ölümden başka*" (Duhân, 56) buyurmaktadır. Buradaki istisna, munkatıdır. Çünkü birinci ölümden sonra (ölümü) tatmazlar, demek güzeldir. Yine yüce Allah'ın: "*Mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin. Aranızda karşılıklı bir anlaşma ile gerçekleştirdiğiniz bir ticaret olması müstesna.*" (Nisa, 29) buyruğu da böyledir. Çünkü bu manada: "*Bir ticaret olması hali müstesna, mallarınızı aranızda yemeyin.*" denilmesi güzeldir. Yine yüce Allah'ın: "*Onların (buna) dair bir bilgileri yoktur. Zanna uymaktan başka!*" (Nisa, 157) buyruğu da böyledir. Burada da onların zanna uymaktan başka yaptıkları bir iş yoktur, demek uygundur. Bu buyrukta yüce Allah: "*Onların arasında, kuruntu dışında Kitab'ın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır.*" buyruğu anlamında: Onlar, kuruntudan başka bir şekilde onu bilmezler, denilmesi de güzel görünür. Çünkü onlar, onu okudukları ve dinledikleri bir tilavet halinde biliyorlardı. Ama: Onlar, kalplerinin temenni ettikleri kuruntularından başka bir şey bilmezler yahut da onlar, yalandan başka bir şey bilmezler, denilmesi güzel değildir. Çünkü onlar, aynı zamanda doğru da olan bir şeyler biliyorlardı. Dolayısıyla onların ilim adamlarından öğrendikleri her bir şey, yalan değildi. Kitab'ın manasını akletmeyenlerin durumu ise bundan farklıdır. O, sadece tilavet olarak bilir.

Aynı zamanda yüce Allah'ın: "*Bu, onların kuruntularıdır.*" (Âyet 111) buyruğunda olduğu gibi. Kalpleri ile temenni edip dilleri ile söyledikleri bu bâtıl kuruntuları kabul etmekte hepsi ortak idiler. Bu sebeple yergi, aralarından ümmi olanlar hakkında özel değildir. Ayrıca ümmi oldukları için de bu yerginin kapsamına girmemişlerdir. Kitab'ı bilmeyişleri de bu yergide herhangi bir alakası yoktur. Aksine bâtıl olduğunu bildiğinden ötürü bu sebepten yergi, bunun bâtıl olduğunu bilmemekten ötürü sözkonusu olabilecek yergiden daha büyüktür. Bundan dolayı şanı yüce Allah, bu sebeple yerince yergisi geneldir ve özel değildir. Bunun için yüce Allah: "*Yahudi yahut hristiyan olandan başkası asla cennete giremez, dediler. Bu, onların kuruntularıdır.*" (Âyet 111) buyurmaktadır.

Aynı şekilde şanı yüce Allah'ın: "*Onlar yalnız zan ediyorlar.*" buyruğu, onların yerilmelerinin, bilgi sahibi olmayışlarından ve onların ancak zanna sahip olup başka bir şeye sahip olmayışlarından dolayı olduğuna delildir. Bu ise Kitab'ın manalarını bilmeyenin durumunu ifade eder, kendisinin yalanladığını bilen kimsenin durumunu değil.

Böylelikle bu sınıfın ağızlarıyla yalan ve bâtıl söyleyen kimseler olmadıkları da ortaya çıkmaktadır. Eğer bu kastedilmiş olsaydı, o taktirde: Onlar, emaniden/kuruntudan başka bir şey söylemezler, denilmesi gerekirdi. Onlar, kuruntu dışında Kitab'ı bilmezler, demezdi. Aksine bu sınıf, kelimeleri yerlerinden oynatıp tah-

rif eden ve kitaptan olmadığı halde kitaptan sanmanız için kitap ile dillerini eğip büken ve bununla birlikte Allah tarafından gelmediği halde Allah'tan geldiğini söyleyen, az bir bedel karşılığında satmak için elleri ile Kitab'ı yazan kimselerdir. Bunlar, Kitab'ın manalarını tahrif edenlerdir ve aynı zamanda bunlar, o Kitab'ı bilmeyen kimseler için lafızlarıyla tahrif ederler ve hem lafzen söylediklerinde hem de yazdıklarında yalan söylerler.

Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu sabit olmuştur: "Sizden öncekilerin sünnetlerini ok tüylerinin aynı hizada olduğu gibi (adım adım) izleyeceksiniz. Hatta onlar, bir keler deliğine girecek olsalar, siz de oraya gireceksiniz. Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar, yahudilerle hristiyanlar mıdır? deyince o: Başka kim olabilir, buyurdu."[852]

Yine Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Andolsun benim ümmetim, kendisinden önceki ümmetlerin yapıp ettiklerini karış karış, arşın arşın takip edecekler. Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar, Farslar ve Rûmlar mıdır? diye sorunca o: Ya bunlardan başka insan olarak bilinen kim var ki, buyurmuştur."[853]

İşte bu, şanı yüce Allah'ın bu âyet-i kerimede kitap ehlini kendisinden ötürü yerdiği hususun, ümmet arasında bu hususta onlara benzeyen kimseler hakkında sözkonusu olduğuna bir delildir ve bu da bir gerçektir. Buna tanık olunmuştur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onun, gerçeğin ta kendisi olduğu kendilerine apaçık belli oluncaya kadar âyetlerimizi onlara hem âfâkta (dış dünyalarında) hem de kendi nefislerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeyi görüp gözetici olması sana yetmez mi?"* (Fussilet, 53)

Allah'ın ve Rasûlü'nün verdiği haberler üzerinde iyice düşünen bir kimse, bu haberlerden pek çok hususun hatta bunların çoğunluğunun gerçekleşmiş olduğunu görür ve bu geri kalanların da bunların vakıa olarak meydana geleceği hususunda ona delil olur.][854]

852 Kaynakları daha önce gösterildi.

853 Buhârî, 7319. Aslında bu, Buhârî'nin münferiden naklettiği rivâyetlerdendir. Asıldaki ifadenin "Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde (anlamına gelecek şekilde: "ve fi's-Sahihayn" şeklinde) değil de "ve fi'-Sahih (Sahih-i Buhârî'de) şeklinde olması muhtemeldir.

854 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 432-443.

بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾

81. "Hayır (öyle değil), kim, kötülük işler ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa, onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalıcıdırlar."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bir Fasıl: Yüce Allah'ın: *"İyilikle gelene bunun on misli vardır. Bir günah ile gelen de ancak onun misli ile cezalandırılır."* (En'âm. 160); *"Kim iyilikle gelirse, ona ondan hayırlısı vardır. Hem onlar, o gün dehşetli bir korkudan yana güvenlik içindedirler. Kim de kötülükle gelirse yüzleri üzere ateşe dökülürler."* (Neml. 89) ile: *"Hayır (öyle değil), kim, kötülük işler ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa, onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalıcıdırlar. İman edip salih amel işleyenlere gelince; onlar cennetliktirler. Orada ebedî kalıcıdırlar."* (Âyet 81-82) buyrukları hakkında;

İbn Ebu Hâtim, bu üç âyet ile ilgili olarak şu rivâyeti kaydetmektedir: Bize Ebu Said el-Eşec tahdis etti, bana İbn Fudayl Hasan b. Ubeydullah'tan tahdis etti, o Cami' b. Şeddad'dan, o Esved b. Hilal'den, o Abdullah b. Mesud'dan: *"Kim, iyilikle gelirse ona onun on misli vardır."* (En'am. 160) buyruğu hakkında: O, la ilahe illallahtır, demiştir.[855] (İbn Ebu Hâtim devamla) dedi ki: Abdullah b. Abbas'tan,[856] Ebu Hureyre'den,[857] Ali b. el-Huseyn,[858] Said b. Cübeyr, Hasan,[859]

---

855 İbn Ebu Hâtim, bunu Tefsir'inin üç ayrı yerinde rivâyet etmektedir:
1. En'am Sûresi tefsiri, rivâyet no: 1216
2. Neml Sûresi tefsiri, rivâyet no: 573
3. Kasas Sûresi tefsiri, rivâyet no: 604

Tâberî, XII, 276 -Ahmed Muhammed Şakir tahkiki-; Hakim, Müstedrek, II, 441.

856 Tâberî, XII, 278-279; ayrıca ed-Durru'l-Mensûr sahibi (Suyutî), III, 404'de İbnul Münzir tarafından rivâyet edildiğini belirtmektedir.

857 Tâberî, XX, 22; ed-Durrul Mensur, III, 404, VI, 385'te Ebuşşeyh, Abd b. Humeyd ve İbnul Münzir tarafından rivâyet edildiğini belirterek.

858 Tâberî, XX, 23.

859 Tâberî, XII, 278, Said b. Cübeyr ve Hasan'dan.

Ata,[860] Mücahid,[861] Ebu Salih Zekvan,[862] Muhammed b. Ka'b el-Kurazi,[863] Nehai,[864] Dahhak,[865] Zühri, İkrime,[866] Zeyd b. Eslem, Katade[867] ve buna benzer kimselerden rivâyet edilmiştir.

Seyyie (kötülük) ise (buna dair o) dedi ki: Bize Muhammed b. Aziz el-Eyli tahdis etti. Bana Selame Ukayl'den tahdis etti, o İbn Şihab'dan şöyle dediğini rivâyet etti: Ukbe b. Amir dedi ki: Arkadaşlarım benimle karşılaşarak, dediler ki: Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Kim kötülükle gelirse" (En'âm, 160) buyurdu ve: O, şirk koşma sözüdür, dedi.[868] Aynı şekilde el-Valibi de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: O, şirktir.[869]

Ayrıca Abdullah b. Mesud'dan,[870] Enes b. Malik'ten,[871] Ebu Vail,[872] Ata,[873] Hasan,[874] Said b. Cübeyr,[875] İkrime,[876] Nehai,[877] Ebu Salih,[878] Zühri,[879] Zeyd b. Eslem,[880] Muhammed b. Ka'b,[881] Süddî,[882] Katade,[883] Dahhak[884] ve buna benzer kimselerden de rivâyet edilmiştir...

860 Tâberî, XII, 277-278.
861 Tâberî, XII, 277-278; Suyutî, VI, 386-387'de el-Firyabi ve Abd b. Humeyd'den.
862 Tâberî, XII, 278.
863 Tâberî, XII. 277.
864 Tâberî, XII, 277.
865 Tâberî, XII, 278.
866 Tâberî, XX, 23.
867 Tâberî, XX, 23.
868 İbn Ebu Hâtim, En'am Sûresi'nin tefsiri, 1222 -senendi zayıftır-.
869 İbn Ebu Hâtim, bunu tefsirinin üç yerinde kaydetmektedir:
1. En'am Sûresi'nin tefsiri, rivâyet no: 1223
2. Neml Sûresi'nin tefsiri, rivâyet no: 579.
3. Kasas Sûresi'nin tefsiri, rivâyet no: 627; Tâberî, XX. 22.
870 Tâberî, XII, 276; Hakim, II, 441.
871 İbn Kesir senet zikretmeyerek.
872 Tâberî, XX, 23; Veki', ez-Zühd, I. 282.
873 Tâberî, II, 282.
874 Tâberî, XX, 23.
875 Tâberî, XII, 277.
876 Tâberî, XX, 23.
877 Tâberî, XX, 22.
878 Tâberî, XII, 278.
879 İbn Kesir.
880 İbn Kesir.
881 Tâberî, XX, 23.
882 İbn Kesir.
883 Tâberî, II, 281; Abdurrezzak, Tefsir, I, 51.
884 Tâberî, XX, 23.

Yüce Allah'ın: *"Hayır (öyle değil), kim, kötülük işler ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa"* âyetine gelince;

Ebul Ferec İbnu'l-Cevzî dedi ki: "Buradaki seyyie/kötülük, İkrime'nin,[885] İbn Abbas'ın, Ebu Vail'in,[886] Ebu'l-Âliyye'nin,[887] Mücahid'in,[888] Katade'nin[889] ve Mukatil'in[890] görüşüne göre şirk demektir.

Ayrıca bu hususta herhangi bir görüş ayrılığını da sözkonusu etmemektedir. Çünkü o, diğer görüşün tevhid ehlinin cehennemde ebedi kalmasını gerektirdiğine kanaat etmiştir. Hâlbuki bu, ehl-i sünnetin kabul ettiği bir kanaat değildir. Bundan dolayı bu görüşü kabul etmemiştir. Tıpkı yüce Allah'ın: *"O gün yüzler var ki apaydınlıktır. Rabblerine bakıcıdırlar."* (Kıyamet, 22-23) buyruğu hakkında, o yüzler Rabblerinin kendilerine vereceği sevaba bakacaklardır, diyenlerin görüşlerini kabul etmediği gibi.[891]

Aynı şekilde Beğavî de bu âyet-i kerimenin tefsirinde bu görüşü kabul etmemiştir. [892]

Bakara Sûresi'ndeki: *"Hayır (öyle değil), kim, bir kötülük işlerse."* buyruğunda kötülükten kasıt, şirktir. "Çepeçevre kuşatmak" ise bir şeyin etrafını bütün yönlerinden sarmak demektir.

İbn Abbas, Ata, Dahhak, Ebu'l-Âliyye ve Rabi'[893] ile bir topluluk, bu kişinin müşrik olarak ölmesi halidir, demişlerdir.

Seyyie: Kötülük, büyük günah; çepeçevre kuşatmak ise kişinin bu günahı üzerinde ısrar edip tevbe etmeden ölmesi halini ifade ettiği de söylenmiştir. Bu açıklamayı, İkrime[894] ve Rabi' b. Huseyn[895] ifade etmişlerdir.

Mücahid dedi ki: Burada maksat, kalbi kuşatan günahlardır. Her bir günah işledikçe, o günah kalbi örtünceye kadar yükselir. İşte "er-reyn" denilen budur.[896]

885 Kaynakları daha önce gösterildi.
886 İbn Abbas ile Ebu Vail'in rivâyetlerinin kaynakları daha önce gösterildi.
887 İbn Kesir tarafından zikredilmiş olup İbn Ebu Hâtim'i kaynak göstermiştir.
888 Tâberî, II, 281.
889 Kaynakları daha önce gösterildi.
890 Zâdü'l-Mesîr, I, 108.
891 Tâberî, XXIX, 192'de belirtildiği gibi Mücahid'den nakledilmiştir.
892 Beğavî, IV, 424.
893 Tâberî, II, 282.
894 Beğavî'den başka bunu kimse zikretmemektedir.
895 Tâberî, II, 284-285; İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi.
896 Tâberî, II, 284, 285; Süyuti, ed-Durru'l-Mensûr, I, 209. Abd Humeyd tarafından rivâyet edildiğini belirterek.

el-Kelbî dedi ki: Maksat, günahlarının kendisini helake sürüklediği kişidir. Delili de yüce Allah'ın: *"Etrafınız kuşatılmadıkça."* (Yûsuf, 66) buyruğunun helak olmadığınız sürece anlamında olmasıdır.[897]

Derim ki: Doğrusu, aralarında tercih edilmeyen görüşler bulunsa dahi Selef'in görüşlerinin zikredilmesidir. Çünkü onların görüşlerini zikretmek, sonrakilerin görüşlerinden daha uygundur. O görüşün zayıf olduğu kabul edilse bile delil, onun zayıf olduğunu açıkça ortaya koyar. O halde bid'at ehlinden bir kesimin görüşünün muvafık düşmesi sebebi ile onların görüşlerini zikretmemek olmaz. Bu sebeple o görüşlerinin zayıf olduğunu belirtir ve delil ile bunu açıklarız.

Onlar, Selef'ten bazılarından, bu âyet-i kerime hakkında kâtibin hata ettiğini söylediklerini naklederler. Nitekim yüce Allah'ın: *"Rabbin şunları hükmetti: Kendisinden başkasına ibadet etmeyin..."* (İsra, 23) buyruğunda "vekkada rabbuk: Rabbin şuna hükmetti" anlamındaki buyruk, aslında "vassa rabbuk: Rabbin tavsiye etti" şeklindedir, demiş olmaları buna bir örnektir.[898] Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Hani Allah peygamberlerden ... diye söz aldığı zaman."* (Al-i İmrân, 81) buyruğu hakkında şöyle demişlerdir: Burada sözü edilen misak/söz, ahit, kitap ehlinin misakıdır, demişlerdir.[899] Abdullah'ın harfi/kıraatinde de bu böyledir.

Ama onların bir kısmı, -bu görüşler hata olmakla birlikte- birçok kıraati inkâr etmiştir.

Fakat tevatüre ulaştıktan sonra, Kur'ân'dan herhangi bir şeyi inkâr eden kimsenin tevbe etmesi istenir. Tevbe ederse mesele yok. Aksi taktirde öldürülür. Ancak kendisine göre tevatür derecesine ulaşmadan önce böyle demişse tevbe etmesi istenmez; ama kendisine bu durum açıklanır. İşte hadislerin farklı bir şekilde geldiği fıkhî, tasavvufî, itikadî ve daha başka görüşler de böyledir. Mesela: Allah görülmez, diyenlerin[900] ve buna benzer görüş ortaya atanların kanaatleri buna örnektir.

Bununla birlikte eğer Selef'in görüşleri, kâfirlerin ebedi kalacaklarını açıkça ifade etmekle birlikte buna delalet eden herhangi bir husus yoksa şüphesiz şanı yüce Allah: *"Onlar cehennemliklerdir, orada ebedi kalıcılardır."* buyurmakla birlikte "halidune ebede: ebediyyen temelli olarak kalıcılardır" buyurmamaktadır.

897 Beğavî'nin ifadeleri burada sona ermektedir.
898 Bu açıklama, İbn Mesud, İbn Abbas, Ubey ve Dahhak'tan nakledilmiştir.
899 Bunu, İbn Mesud, Rabi b. Enes ve Mücahid ifade etmişlerdir.
900 Bu, Tâberî, XXIX, 192'de belirtildiği üzere Mücahid'in görüşüdür.

İbn Ebu Hâtim ise burada görüş ayrılığını sözkonusu etmekle birlikte, ru'yet/ Allah'ın görülmesi âyeti ile ilgili görüş ayrılığını sözkonusu etmediği gibi, yüce Allah'ın: *"Sonsuz devirler boyunca içinde kalacaklar."* (Nebe. 23) buyruğunda da görüş ayrılığını zikretmemiştir.

Abd b. Humeyd ve onun gibi imam vasfına sahip ilim adamları ise Selef'in. hem bunun hakkında hem de öbürü hakkında neler söylediklerini zikretmişlerdir. İşte doğru olan budur. İlmin hakkını vermek budur.

Abdurrahman b. Mehdi dedi ki: İlim ehli, kendi lehlerine olanı da, aleyhlerine olanı da yazarlar. Heva ehli ise ancak kendi lehlerine olanları yazarlar.[901]

İbn Ebu Hâtim dedi ki: Bize Ebu Said el-Eşec tahdis etti, bize Abdülhamid el-Himmani tahdis etti, bize bir adam -yani en-Nadr el-Hazzar- İkrime'den tahdis etti, o İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: *"Hayır (öyle değil), kim, kötülük işler ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa"* buyruğu hakkında: O, şirktir, dediğini rivâyet etmektedir.

Ebu Muhammed[902] dedi ki: Ebu Vail, Ebu'l-Âliyye, Mücahid, Ata, Katade, Hasan, Rabi' b. Enes ve İkrime'den de böyle rivâyet edilmiştir.

Ayrıca el-Hasan'dan bir başka görüş rivâyet edilmiştir. Buna göre seyyie/ kötülük, büyük günahlar arasından büyük bir günahtır (kebiredir.) es-Süddî'den de buna yakın bir rivâyet nakledilmiştir.

Mücahid de: "Kalbini çepeçevre kuşatırsa" demiştir.

İbn Abbas'tan, İbn İshak yoluyla da buna benzer bir rivâyet nakledilmiştir.

Ayrıca bana, Muhammed b. Ebu Muhammed Said b. Cübeyr'den ya da İkrime'den tahdis etti, o İbn Abbas'tan rivâyet ettiğine göre: *"Ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa"* buyruğu hakkında dedi ki: Kim, sizin amelleriniz gibi amelde bulunur ve küfrü kendisini kuşatıncaya kadar inkâr ettiğiniz gibi inkâr ederse. onun hiçbir hasenesi/iyiliği yok. demektir.

Yine o dedi ki: Bize Abdullah b. İsmail el-Bağdadi tahdis etti, bize Sûreyc b. Yunus tahdis etti. bize Yahya b. Ebu Bekr. Ebu Bekr b. Ayyaş'tan tahdis etti, o Yahya b. Eyyub'dan, o Ebu Zür'a'dan. o Ebu Hureyre'den: *"Ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa"* buyruğu hakkında: Koştuğu şirk kendisini kuşatırsa, diye açıklamıştır.

901 Dârakutnî. Sünen. no: 32 Veki'den.

902 Ebu Muhammed İbn Ebu Hâtim'in kendisidir.

İbn Ebu Hâtim dedi ki: Bu lafzın tefsirinde üç görüş rivâyet edilmiştir:

1. Daha önce bizim naklettiğimiz rivâyetler. Nitekim Ebu Vail, Ata ve Abbad b. Mansur'dan gelen rivâyette Hasan, bunu böylece tefsir etmiştir.

2. Bize Ebu Said el-Eşec ve Ahmed b. Sinan tahdis edip dedi ki: Bize Ebu Yahya el-Himmani tahdis etti, bize A'meş, Ebu Rezin'den tahdis etti, o Rabi' b. Husayn'den: "*Ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa*" buyruğu hakkında: Tevbe etmeden önce günahları üzere ölen kişidir, demiştir.

Dedi ki: Ayrıca es-Süddî'den, Ebu Rezin'den ve A'meş'den de buna yakın rivâyet edilmiştir.

3. Bunu, Ebu Cafer er-Razi yoluyla Rabi b. Enes'ten, o Ebu Aliye'den şöyle dedi diye rivâyet etmektedir: (Maksat), (cehennemi) gerektiren büyük günahtır. (Devamla) dedi ki: Sellam b. Misk'in rivâyeti ile el-Hasan'dan, Mücahid, Katade ve er-Rabi b. Enes'ten de buna yakın bir açıklama rivâyet edilmiştir.

Derim ki:[903] İşledikleri büyük günahtan tevbe etmeden ölenleri, bu tehdidin kapsamında kabul eden bu kimseler, bunların şefaat ile olsun başka bir sebeple olsun cehennemden çıkmayacaklarını -onların görüşlerini iyice anlayamayan kimselerin zannettiği gibi- söylememişlerdir.

Aksine Hasan-ı Basri, bunun böyle olduğunu söyleyenler arasındadır. Diğer taraftan ondan, Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde kendisinin şefaat hadisini Enes b. Malik'ten, o Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye rivâyet ettiği ve cehennem ateşinden, kalbinde iman namına zerre ağırlığınca bir şey bulunanın dahi çıkartılacağı rivâyetini nakletmiştir.

Böylelikle bu gibi kimselere göre, "*Onlar, cehennemliklerdir, orada ebedi kalıcıdırlar.*" buyruğu yani onların orada ebedilikleri. günahları kadar olacak, sonra da oradan çıkacaklardır, demek olur. Çünkü burada "ebeden: ebediyyen" buyurmamıştır; aksine buradaki "hulut: ebedilik", tevhid ehlinden olan günahkârların ebediliği (pek uzun süre kalışları) demektir.

Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şu buyruğunda görüldüğü gibi "ebedilik" lafzı, büyük günah sahipleri hakkında kullanılmıştır: "Kim, bir demir (silah) ile kendisini öldürecek olursa, o demir elinde olduğu halde cehennem ateşi içerisinde ebediyyen bırakılmak üzere, onu karnına vurup duracaktır..."[904]

903 Yani Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye.
904 Buhârî. 5778.

Tevhid ehlinin ebedi kalışı ile müşriklerin ebedi kalışı arasındaki farka dair geniş açıklamalar, başka bir yerde genişçe yapılmıştır. Ayrıca bu gibi kimselerin, şefaat ve başka bir yolla cehennemden çıkartılacağı, öbürlerinin ise bunlarla birlikte çıkmayıp aksine orada ebediyyen kalacakları da beyan edilmiştir.

Fakat: "Acaba ateş, fani olup onların oradaki azapları kalacak mıdır?" hususunda iki görüş vardır: Nitekim, Ashab-ı Kiramdan birçok kişiden rivâyet edilmiş görüşler bundan başka bir yerde bu zikredilmiş bulunmaktadır.[905] Cennetteki nimetler ile ateş azabı hususunda Kur'ân'ın neye delalet ettiği ve her iki husus hakkında Ashab-ı Kiramın neler söylediği, Cehmiyye'nin ve Hüzeyliye'nin dediği gibi "fani mi oldukları yoksa ebediyyen mi devam edecekleri" yahut da "nimet ebedi devam etmekle birlikte azabın mı fani olacağı" hususları da genişçe açıklanmıştır. Nitekim Selef'ten de haleften de bu iki görüşü benimseyenler olmuştur.

Bu âyet-i kerimede yüce Allah, *"kötülük/seyyie"* buyurmuş ve günahının kendisini çepeçevre kuşatması kaydını zikretmiştir. Küçük bir günah işleyip de ölen bir kimsenin cehennemde ebediyyen kalmayacağı hususunda görüş ayrılığı vardır. Bu, daha önce görüşleri nakledilenlerden hiç kimsenin söylemediği bir görüştür. Aksine onlar, buradaki seyyie/kötülük şirktir, demişler yahut da gerektirici (cehennem azabını gerektirici) büyük günahtır, denilmiştir.

Bu durumda şöyle denilir: Âyet-i kerimedeki tehdit, iki şey ile alakalıdır. Birisi, kötülüğün yapılması; diğeri ise günahın çepeçevre kuşatmasıdır. Çünkü yüce Allah: *"Hayır (öyle değil), kim, kötülük işler ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa."* buyurmuştur. Günahın çepeçevre kuşatması ise iki şeyi ihtiva eder:

1. Bu, o günahın (cehennem azabını) gerektirici olmasıdır. Bu buyruk, çoğul olarak "hatiâtuhu: günahları" diye meşhur bir kıraatte okunmuştur.[906]

2. O günahtan tevbe etmeden ölmesini de kapsar. Çünkü şüphesiz günahların en büyüğü, şirktir. Kişi, o günahından tevbe edecek olursa, Allah da onun tevbesini kabul eder. Sadece küçük bir günah üzerinde ısrar etmek ise böyle bir tehdidi gerektirmez. O halde bundan, günahın çepeçevre kuşatmasının en büyük günahı ve o günahtan tevbe etmeden ölmeyi ihtiva etmektedir.

905 Sözkonusu bu risale: "er-Raddu alâ men Kale Bifenâi'l-Cenneti ve'n-Nâr" ünvanı ile basılmış bulunmaktadır.

906 Nafi' el-Medeni, Ebu Cafer, Yezid b. el-Ka'ka el-Medeni böyle okumuşlardır.

Selef, bunu böyle de, öbür şekilde de tefsir etmiş olduğu gibi, birçok kişi de bunu ya şirk üzere ölmek yahut da daha önce geçtiği gibi şirkin dışındaki bir günah üzere (tevbe etmeden) ölmek, diye tefsir etmiştir.

Mücahid dedi ki: Bunlardan kasıt, kalpleri kuşatan günahlardır. Kişi, her bir günah işledikçe o günah yükselir ve nihâyet kalbini örter. Bu mana doğrudur.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmaktadır: "Kul, bir günah işlediği taktirde onun kalbi üzerine siyah bir nükte konulur. Eğer tevbe edip vazgeçer ve Allah'tan mağfiret dilerse kalbi cilalanır. Şâyet daha da (günahlarını) artırırsa, bu sefer o nükte kalbinin üstünü kapatıncaya kadar artırılır. İşte şanı yüce Allah'ın: *"Hayır, aksine onların kazandıkları kalplerini örtmüştür."* (Mutaffifin, 14) buyruğunda yüce Allah'ın sözünü ettiği "erran: kalbi örten günah" budur.[907] Bu hadisi, Tirmizî ve başkaları rivâyet etmiş olup sahih bir hadistir.

Kalbi örten şeye, "reyn, tab'/mühür basmak, hatm/mühürlemek, kıfl/kilit(lemek) ve benzeri isimler verilir.

İşte bunlarla, ısrarla devam edip tevbe etmediği günahlar kastedilir. Öbürlerinin üzerinde ölmesi/tevbe etmeden ölmesi ile kastettikleri budur. Aynı şekilde İbnu's Saib'in günahlarının kendisini helak ettiği kimse, şeklindeki açıklaması da böyledir.[908] Günahlarının onu helak etmesi ise günahları üzerinde ısrarla devam edip tevbe etmemesi durumunda sözkonusudur.

Günahın kişiyi çepeçevre kuşatması ise onun, içinden çıkmasına imkân vermeyecek şekilde etrafını sarması demektir. Bu ise ölünceye kadar günahı üzerinde ısrar eden kimse hakkında sözkonusu olur. Bir kimsenin kazandıkları sebebi ile helak olması (el-besl) de budur. Nitekim yüce Allah: *"Her bir nefsin kazandıkları yüzünden helake sürüklenmemesi için sen onunla hatırlat."* (En'âm, 70) buyurmaktadır. Yani her bir nefis, dünyada ve ahirette kurtuluşuna sebep olacak şeylerden alıkonulacaktır. Çünkü masiyetler, kişinin ayağında bir bağdır ve onun için bir zindandır. Tevhidin uçsuz bucaksız fezasında dolaşmasının önünde bir engeldir. Kendisinin salih amellerin mahsullerini toplamasının karşısında da bir manidir. O burada da bu şekilde zindandadır, ahirette de zindanda olacaktır.

Ebu Ali el-Farisî dedi ki: ... yahut da buyruğun manası, onun işlediği günahı onun iyiliğini kuşatmış olur. Yani kuşatan şey, kuşattığı şeyden daha çok olması itibariyle kötülükleri onun iyiliklerini boşa çıkarmış olur. Bu durumda bu buyruk,

907 Tirmizî, 3334; İbn Mace, 4244; Ahmed, II, 297. Hadis sahihtir.

908 Bu açıklamasının kaynakları daha önce gösterilmişti.

yüce Allah'ın: "*Şüphe yok ki cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatıcıdır.*" (Tevbe. 49) buyruğu ile; "*Etrafını saran duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmış ...*" (Kehf. 29) buyruklarına benzer bir buyruk demektir.

Yahut da: "*Günahı onu çepeçevre kuşatmış.*", onu helak etmiş anlamına gelir. Bu da yüce Allah'ın: "*Etrafınız kuşatılmadıkça.*" (Kehf. 66) buyruğuna benzer.

Derim ki: Her iki anlamı da Selef zikretmiş bulunmaktadır.

Birincisi. Mücahid'in görüşüdür.

İkincisi de İbnu's-Sâib'in görüşüdür.

Bunların her biri diğerini gerektirir ve ondan ayrılmaz. Çünkü "onu kuşattı" lafzı, kendisini kuşatanın bulunması ile birlikte kahredilmiş ve yenilgiye uğramış olduğuna delildir. Fakat onun helak edildiği. kullanılan lafzın özelliğinden anlaşılmaktadır. Çünkü onun etrafını kuşatan günahlar olduğu için, helak edilmiş olarak ölmesine sebep olacak şekilde ona baskın gelir. Anlamın: Günahı kendisini helak ettiği kişi. şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Yüce Allah'ın Yûsuf Sûresi'ndeki "*etrafınız kuşatılmadıkça*" buyruğunun "hepiniz helak olmadıkça" anlamında olduğu söylenmiştir.[909] Sizinle onun arasına onu alıp getirme gücünü bulamayacak şekilde size engel olunmadıkça anlamında olduğu da söylenmiştir.[910] "Düşman onun etrafını kuşattı, etrafı kuşatıldı, borçları onun malını kuşattı ve bitirdi." denilir. Hepsinde ortak anlam, istila etmek ve kahredip galip gelmektir.[911] "Hatie ve (çoğulu) hataya: günah/günahlar" kişiyi. o günahtan bir çıkış yolu bulunmadığı taktirde, aksine kaçınılmaz olarak hakkında azabın gerekli olması halinde sözkonusu olur.

Bu husus açıklık kazandığına göre şimdi şöyle diyoruz: Buyruğu, "Bir kimsenin büyük bir günah işleyip o büyük günah üzerinde ısrar ederek ölmesi" şeklinde tefsir eden kimsenin bu açıklaması, "Büyük günah işleyen kişi kayıtsız ve şartsız azabı hak eder." diyenin görüşüne benzer.

Yalnız Selef arasından bu kanaati belirtenler, böyle birisi için şefaat ya da herhangi bir sebeple cehennemden çıkış yolunun olmayacağını söylemezler. Aksine sünnete müntesip olanlar arasında: Israrla büyük günah sahibi olan kimse için, azap kayıtsız ve şartsız gereklidir. derler. Nitekim bunlar, bir kimse büyük günah üzerinde ısrar etmesi sebebi ile "fâsık" diye adlandırılır, derler.

909 Bu açıklama. Tâberî ve başka kaynaklarda belirtildiği üzere Mücahid'in görüşüdür.
910 Bu görüş de Zeccac'ın Meani'l-Kur'an'ında ifade edilmiş görüşüdür.
911 Bu da İbn Atiyye'nin tefsirindeki açıklamasıdır.

Aynı şekilde bunu, Hâricîlerle Mutezile'den de bir kesim ifade etmiş olmakla birlikte, onlar: Böyle bir kişi. ne şefaat ile ne de başka bir sebep ile cehennemden çıkmaz, demişlerdir.

Ancak çoğunluk bu kanaatte değildir. Şanı yüce Allah'ın, kulun hasenatını ve seyyiatını tartacağını, günahları arasında büyük bir günah bulunsa bile hasenatının ağır basmasının mümkün olduğunu, bazen de günahları arasında büyük günah bulunmasa dahi seyyiatının çokluğundan ötürü hasenatının ağır basmama ihtimalinin de bulunduğunu söylerler.

Esasen kitap ve sünnet de bu görüşün doğruluğuna delildir. Zaten amellerin tartılmasının anlamı ile yüce Allah'ın: *"O gün, tartı haktır. Artık kimlerin terazileri ağır basarsa işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."* (A'râf, 8) buyruğu da bu demektir.

Birçok kimse, günahkârlar hakkında, büyük günah işlemiş kimsenin ağır basan seyyiatının bağışlanmasının mümkün olduğunu, bununla birlikte hasenatı ağır basmakla birlikte küçük günah sahibinin azaplandırılabileceğini de kabul ederler. Bu üç görüş, meşhur görüşlerdir. Bunların en doğru/sahih olanları da vasat olan görüştür.

Buna göre Mücahid'in, İbnu's Saib'in ve diğerlerinin yaptıkları tefsire göre, seyyienin kapsamına şirk ve başka işler girer. Ama "günahın çepeçevre kuşatması", seyyiatın/iyiliklerin hasenata galip gelmesi ve kişinin o hal üzere ölmesi demek olur.

Bu görüşe göre ise cehennemde ebedi kalmak mücmel bir ifadedir. Müşriklerin ebediliği bir türdür. Kıble ehlinin ebediliği başka bir türdür. Nitekim nebevi naslar, bunu da, ötekini de açıklamış bulunmaktadır.

Çoğunluğun tefsirine göre (buradaki) seyyie/günahtan kasıt, şirktir. Bu husustaki görüşlerin en açığı ve güçlü olanı budur. Çünkü şanı yüce Allah, kazanılan şey ile kuşatan şeyi anlatmak için farklı lafızlar kullanarak: *"Hayır (öyle değil), kim, kötülük işler ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa."* buyurmaktadır. Eğer bununla kastedilenle ötekinden kastedilenler aynı şey olsaydı, iki lafız farklı olmazdı. Böylelikle seyyie/günahtan kastın şirk olduğu anlaşılmaktadır. Müşrik bir kimsenin ise şirkin dışında daha başka günahları da vardır. Böylelikle onun, günahlarının etrafını kuşatmış olup onlardan tevbe etmediğini zikretmiş olmaktadır.

Buna göre âyet-i kerimede sözkonusu edilen cehennemde ebedi kalış, kâfirlerin ebedi kalışlarıdır. İşte bundan dolayı bunun karşısında müminlerin ebedi kalışlarını sözkonusu ederek: *"İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar cennetliktirler. Orada ebedi kalıcıdırlar."* (Âyet 82) buyurmaktadır.

Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"seyyie: kötülük"* nekire/belirtisizdir. Maksat ise ittifakla "seyyiat/kötülükler"in türü değildir. Bir kimse, küçük günahlardan bir miktar işleyip imanı ile ve hasenatının çokluğu ile birlikte bu küçük günahı üzerinde ısrar ederek ölecek olursa: kitap, sünnet ve icmaın gereğince böyle bir tehdidi hak etmez.

Aynı şekilde seyyie/günah lafzı, başka yerde de kullanılmış ve onunla şirk kastedilmiştir.

Buna göre "seyyie: kötülük" lafzı, kötü bir durum yahut kötü bir konum ve buna benzer anlamlara gelir. Yüce Allah'ın: *"Rabbimiz, bize dünyada bir iyilik/hasene ver, ahirette de bir iyilik ver."* (Bakara, 201) buyruğuna benzer. Burada maksat, herhangi bir hasene/iyilik değil, aksine bütün hayırları kapsayan bir hasenedir.

Diğer taraftan bu lafız, sıfat olabilir ve sıfat olma özelliğinden alınarak isim özelliğine aktarılabilir. Bu durumda kelime, "essâyi"den gelmiş olur. Bazen hem lazım hem de müteaddiden kullanılabilir ve "sae hezel emr: bu iş kötü oldu", "vehuve seyyiun: bu kötüdür" denilir. Tıpkı "kabuha fehuve kabihun: çirkin oldu, o çirkindir", "habuse fehuve habisun: kötü oldu, o kötüdür" denildiği gibi. Bundan dolayı bunun karşılığında/zıddı olarak hasene denilir. Hasene ise özü itibariyle iyi ve güzel olana denilir. Bazen: "saeni hazel emr: bu iş benim hoşuma gitmedi, benim için kötü oldu" ve: "haza mimma yesuu fulanen: bu filanın hoşuna gitmeyen işlerdendir" denilir. Yüce Allah'ın: *"Kederiniz yüzünüzden belli olsun."* (İsra, 7); *"O kâfirlerin hoşlanmadıkları yüzlerinden belli olur."* (Mülk, 27) ve Lut (aleyhisselâm) hakkında: *"Elçilerimiz, Lut'a geldiği vakit o, bunlar yüzünden kaygıya düştü."* (Hud, 67) buyrukları da bu kabildendir.

Buna göre seyyie/kötülük, özü itibariyle çirkin ve kötüdür. Seyyie, onu işleyene kötülük yapar yani ona zarar verir. Nitekim hasene de işleyeni sevindirir ve onu güzel bir hale sokar. Kayıtsız ve şartsız seyyie olan ve hasenelerinin/iyiliklerinin ortadan kaldırıp silmediği seyyie ise küfürdür. Çünkü kötülük niteliği, onun ayrılmaz bir vasfıdır. Yani o, özü itibariyle kötüdür ve sahibine kötülüktür. Küfrün dışındaki seyyielere/kötülüklere, günahlara gelince: yüce Allah, onları işleyenin bu günahlarını bağışlayabilir ve böylelikle bunlar, ona kötü gelmez.

Yüce Allah'ın: *"Günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa"* buyruğu, kişinin işlediği seyyienin/kötülüğün onun hoşuna gitmediğine ve kendisini çepeçevre kuşatan günahlar arasına girdiğine ve başka birtakım hasenat ile de başka bir şey ile de onun dışına çıkması imkânının bulunmadığına delalet etmektedir. Çünkü küfürden tevbe edip imana girmenin dışında küfre karşılık hiçbir hasene/iyilik duramaz.

Aynı şekilde yüce Allah: *"İhsanda/iyilikte bulunanlara daha güzeli ve daha fazlası vardır. Yüzlerine ne bir toz bulaşır ne de horluk kaplar. Onlar, cennetliklerdir. Onlar, orada ebedi kalıcıdırlar."* buyruğundan itibaren ... *"İşte bunlar da ateşliktirler. Onlar, orada ebedi kalıcıdırlar."* (Yunus. 26-27) buyurmaktadır. İbn Abbas: "Şirk işlemişlerdir." diye açıklamıştır. Çünkü şanı yüce Allah, kendilerini yalnızca kötülükleri kazanmakla nitelendirmiştir. Eğer mü'min olsalardı, onların hem iyilikleri hem de kötülükleri olurdu. İşte burada da şanı yüce Allah, *"Kim, bir kötülük işler"* buyurmakla birlikte herhangi bir iyiliği sözkonusu etmemektedir. Hâlbuki şanı yüce Allah, zerre ağırlığı kadar dahi zulmetmez. O halde bu, onun beraberinde iyilik bulunmayan bir kötülük olduğuna delildir. Bu ise ancak küfür kötülüğü/günahı hakkında sözkonusu olur.

Lut kavmi hakkında da: *"Onlar, zaten daha önce kötü işler işlemeye alışmışlardı."* (Hud. 78) buyurmaktadır. Ayrıca onlar, çeşitli bakımlardan kâfir idiler: Fuhşiyatı helal kabul etmeleri, şirk koşmaları ve rasûlleri yalanlamaları bakımından kâfir idiler. Onlar, bunların hepsini yaptılar. Fakat şirk ve yalanlama, kendileri ile başkaları arasında ortak bir noktadır. Ayrıca onların özel olarak işledikleri bir hayâsızlıkları da vardı. Bundan dolayı onlardan başkalarına benzeri verilmedik özel bir ceza ile cezaya uğratıldılar. Bu cezalandırılmalarının türü ise -ki Tevrat ve Kur'ân şeriatında recm/taşa tutulmaktır- hayâsızlık işleyen kimselere ceza olarak tespit edilmiştir. Onlar, şehirlerinin altlarının üstüne getirilmesi ile taşa tutulmakla ve Lut'un misafirlerine kötülük yapmak istedikleri zaman da gözlerin kör edilmesi ile cezalandırıldılar.

Aynı şekilde şöyle de denilebilir: Filan kişi "fâdıha, mûbika, mühlike, dâhiye (sırasıyla: rüsvay edici, helak edici, helake götürücü, büyük musibet) işledi." Yine: "O kişi bir fâdıha, bir dâhiye kazandı. Bir şen'â ile geldi (rüsvay edici bir iş yaptı, bir musibet kazandı, oldukça çirkin bir iş yaptı.)" ve buna benzer ifadeler de kullanılır. Bu gibi tabirler ise oldukça büyük görülen ve alışılmışın dışında olan işler hakkında kullanılır. İşte "seyyie/kötülük" lafzı da bu şekildedir. Umumî bir lafız da olabilir, mutlak bir lafız da olabilir. Bu durumda onu işleyenin üzerinden

silinmesi kâbil olmayan, aksine onu helake götürüp helak bulmasına sebep olan mutlak bir kötülük kastedilebilir. Bu ise küfürdür.

Umum iki türlüdür. Birisi, bütün birimleri kapsayan "geneli ifade eden umum", diğeri ise bütün cüzleri kapsayan külli umumdur. Mesela eğer: "Filan kişiye ihsan et ve ona ikramda bulun" ve buna benzer bir söz söyleyecek olursa fiilde belirsizlik vardır. Bu fiilin gereği ise: Buna herhangi bir iyilik yap, demektir. Diğer taraftan maksat, kendisine iyilik yaptığı adının verileceği birimlerden herhangi bir birim kastedilmemektedir. Aksine maksat, sen ona kayıtsız ve şartsız olarak ihtiyaç duyduğu her şeyi kapsayacak türden bir iyilikte bulun, demektir.

Yüce Allah'ın: *"İhsanda bulunanlara daha güzeli ve daha da fazlası vardır."* (Yunus, 26) buyruğuna gelince: Bunlar, güzel iş yapanlar demektir. Bu ise onların mutlak olarak emrolundukları şeyleri kapsar. Eğer "hasene/iyilik, güzel iş" emrolunanı kapsıyor ise aynı şeklide "seyyie/kötülük" de yasak kılınmış şeyleri kapsar. Böylelikle onun kapsamına kötülüklerin başı olan şirk girer. Nitekim bütün iyiliklerin başı olan imanın, "ihsan/iyilik"in kapsamına girdiği gibi. Yine yüce Allah'ın: *"Kim, iyilikle gelirse ona ondan hayırlısı vardır. Hem onlar, o gün dehşetli bir korkudan yana güvenlik içindedirler. Kim de kötülükle gelirse yüzleri üzere ateşe dökülürler."* (Neml, 89-90) buyruklarını da nitekim böylece tefsir etmişlerdir.

Selef: Seyyie/kötülükten kasıt, şirktir, derken diğer günahların "seyyie"nin kapsamına girmediğini kastetmemişlerdir. Aksine şirk de onun kapsamı içerisindedir, onunla birlikte diğer günahlar/kötülükler de girer. Bundan dolayı yüce Allah: *"Ve günahı onu çepeçevre kuşatırsa"* buyurmaktadır ki diğer kıraatte, bu "günahları" anlamındadır. Şanı yüce Allah en iyi bilendir.][912]

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاٰتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

83. "Hani İsrailoğullarından: Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik yapın ve insanlara güzellikle söz söyleyin, namazı dosdoğru kılın, zekâtı gereği gibi verin, diye söz almıştık; sonradan sizden pek azınız hariç yüz çevirdiniz. Ve hâlâ da yüz çevirmektesiniz."

912 Tefsiru Âyetin Üşkilet, I, 335-392.

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, bunu Kitab'ında beyan buyurmuştur. Bu sebeple yahudiler hakkında: *"Hani İsrailoğullarından Allah'tan başkasına ibadet etmeyin ... diye söz almıştık."* buyurmaktadır. Bu da İslâm'ın esasını teşkil eder. Buyrukların devamında ise: *"Meryemoğlu İsâ'ya da apaçık deliller verdik. Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik. Demek size ne zaman bir rasûl, nefislerinizin hevasına uymayan bir şey getirecek olursa büyüklenecek, kimini yalanlayacak, kimini de öldüreceksiniz öyle mi?"* (Âyet 87)

Bir soru olan bu lafız, onların bu yaptıklarını inkâr/reddetmek ve bundan dolayı onları yermek mahiyetindedir. Onlar, ancak yaptıklarından ötürü yerilmektedirler. Çünkü kendilerine, nefislerinin hevâlarına, arzu ve heveslerine uymayan şeyleri getiren bir Rasûlün geldiği, her seferinde büyüklük tasladıkları ve birtakım nebileri öldürüp bir kısmını da yalanladıkları bilinen bir husustur. İşte hoşuna gitmeyen şeyleri kabul etmeyen müstekbir kimselerin durumu budur. Çünkü Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), sahih hadiste kibri/büyüklenmeyi, hakka karşı çıkmak, kabul etmemek ve insanları küçük görmek diye açıklamıştır. Müslim'in Sahih'inde Abdullah b. Mesud'dan rivâyete göre, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Kalbinde zerre ağırlığı iman bulunan bir kimse, cehennem ateşine girmeyecektir. Aynı şekilde kalbinde zerre ağırlığınca kibir bulunan bir kimse de cennete girmeyecektir." Bunun üzerine bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü! Kişi elbisesinin güzel olmasını, ayakkabısının güzel olmasını severse acaba bu da kibirden midir, deyince Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Hayır. şüphesiz Allah güzeldir, güzel olanı sever. Ama kibir, hakka karşı durmak, onu kabul etmemek ve insanları küçük görmektir." buyurdu.[913] Hakka karşı çıkmak ise hakkı inkâr etmek, onu reddetmektir. İnsanları küçük görmek ise onları değersiz ve hakir görmek, onları küçümsemek demektir.][914]

"Sonra işte sizler, yine birbirinizi öldürüyor, içinizden bir kesimi yurtlarından çıkarıyor ve onlara karşı günah ve düşmanlıkla birleşip yardımlaşıyorsunuz." (Âyet 85) buyruğu hakkında Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Sonra işte sizler, yine birbirinizi öldürüyor."* buyruğu da bu kabildendir. Yani bir kısmınız bir diğerini öldürüyor.][915]

913 Müslim, 147.
914 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 624-625.
915 Minhâcü's-Sünne, VII, 124.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهٖ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِۜ اَفَكُلَّمَا جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْۚ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

87. "Andolsun ki Biz, Mûsâ'ya o Kitab'ı verdik ve ondan sonra da birbiri ardınca peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsâ'ya da apaçık deliller (mûcizeler) verdik, onu Ruhu'l-Kudüs ile (yani temiz ruhla, Cebrail ile) destekledik. Demek size ne zaman bir peygamber, nefislerinizin hevâsına uymayan bir şey getirirse; (ona uymayıp) büyüklenecek, kimini yalanlayacak, kimini de öldüreceksiniz ha!?"

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Andolsun ki Biz Mûsâ'ya o Kitab'ı verdik ve ondan sonra da birbiri ardınca rasûller gönderdik. Meryemoğlu İsâ'ya da apaçık deliller (mucizeler) verdik. Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik."* buyruğu da bunun gibidir. Müfessirlerin cumhuruna göre "Ruhu'l-Kudüs", Cebraildir. Hatta İbn Abbas'ın, Katade'nin, Dahhak'ın, Süddî'nin ve başkalarının görüşü de budur.[916]

Bunun delili de şanı yüce Allah'ın: *"Biz, bir âyeti diğer bir âyetin yerine getirip, değiştirdiğimizde -Allah neyi indireceğini en iyi bilen olduğu halde-: 'Sen ancak bir iftiracısın.' dediler. Hayır, onların çoğu bilmezler. De ki: Onu, Ruhu'l-Kudüs, iman edenlere tam bir sebat vermek, Müslümanlara bir hidâyet ve bir müjde olmak için Rabbinden hak olarak indirmiştir."* (Nahl. 101-102) buyruklarıdır. Dahhak, İbn Abbas'tan bunun kendisi ile ölüleri dirilttiği isim olduğunu söyle-

916 İbn Abbas'ın bu görüşünü ondan nakledilmiş bir rivâyet olarak göremedim. Fakat İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 112'de bunu zikretmiştir. İbn Mesud olması muhtemeldir. Çünkü bu açıklama, ondan İbn Ebu Hâtim, Bakara, 890'de sabittir. Katade'nin bu görüşünü ise ondan Abdürrezzak, I, 51; İbn Ebu Hâtim, Bakara, s. 270'de senetsiz olarak; İbn Cerir, I, 404'de senedi ile; Dahhak'ın bu görüşünü ise İbn Cerir, I, 404'de kaydetmiş bulunmaktadır. es-Süddî'nin görüşünü de İbn Cerir, I, 404'de; İbn Ebu Hâtim, Bakara, s. 270'de senetsiz olarak kaydetmektedir. Merhum İbn Teymiyye'nin "ve başkaları" sözüne gelince; bunu da İbn Cerir ve İbn Ebu Hâtim: "ve başkaları da" diye zikretmektedirler.

diğini rivâyet etmektedir.[917] Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den ise bunun İncil olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir.[918]

Yüce Allah: *"İşte bunlar, (Allah'ın) kalplerine imanı yazmış olduğu ve kendilerini katından bir ruh ile desteklemiş olduğu kimselerdir."* (Mücadele. 22); *"Sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik. Kitab'ın da, imanın da ne olduğunu bilmezdin. Fakat Biz, onu kendisi ile kullarımızdan dilediğimizi hidâyete ilettiğimiz bir nur kıldık."* (Şûrâ. 52); *"O, kendi emri ile kullarından dilediği kimseler üzerine ruh ile (vahiy ile) melekleri ... indirir."* (Nahl, 2) buyurmaktadır. Şanı yüce Allah'ın, nebilerinin kalplerine indirdiği katıksız iman ile kalplerin kendisi ile dirilmesinden ötürü buna "ruh" adını vermektedir. Bu, yüce Allah'ın mü'min kullarını kendisi ile desteklediği şeydir. Onlar arasından ya rasûlleri nasıl desteklemesin? Mesih ise Ulu'l-Azm rasûllerdendir. Dolayısıyla rasûller ve nebiler topluluğu arasında o, bunu en çok hak eden kişidir. Nitekim yüce Allah: *"İşte Biz, o rasûllerin bazısını bazısına üstün kıldık. Allah onlardan kimisi ile söyleşmiş, kimisini de birçok derecelerle yükseltmiştir. Meryemoğlu İsâ'ya da açık deliller verdik. Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik."* (Bakara. 253) buyurmaktadır.

Zeccac da onun Ruhu'l-Kudüs ile desteklenmesi hususunda üç görüş nakletmektedir:[919]

1. Onun durumunu ve dinini güçlü bir şekilde üstün kılmak üzere onunla (Ruhu'l-Kudüs ile) desteklemiştir.

2. İsrailoğulları onu öldürmek istediklerinde, ondan onları uzaklaştırmak için desteklemiştir.

3. Bütün hallerde onunla onu desteklemiştir.

Bu hususu açıklayan şeylerden birisi de şudur: Onların dillerinde "ibn: oğul" lafzı, Mesih hakkında özel değildir. Aksine onlara göre şanı yüce Allah, Tevrat'ta İsrail'e: Sen, benim ilk oğlumsun, dediği kaydedilmektedir. Mesih de: Benim babam ve sizin babanız, der ve böylelikle onu herkesin babası olarak nitelendirirdi. Ondan başkasına da "onun oğlu" adını verirdi. Böylelikle bunun Mesih hakkında özel olmadığı, hristiyanların tabii olarak onun oğlu olduğunu fakat başkasının ise onun vaz/söz gereği oğlu olduğunu söylüyorlar ve hakkında delil olmayan

917 İbn Cerir. I. 404; İbn Ebu Hâtim. Bakara. no: 892.

918 İbn Cerir ve Beğavî bunu "kıle: denildi" lafzı ile zikrederken Zâdü'l-Mesîr'de ise açıkça Abdurrahman b. Zeyd ismi kaydedilmiştir.

919 Bu görüşü Zeccac'dan Zâdü'l-Mesîr. I. 112-113'de nakledilmiş olmakla birlikte ben bunu Zeccac'ın Meanil Kur'an adlı eserinde göremedim.

bir şekilde ayırım gözetiyorlardı. Diğer taraftan onların tabii olarak onun oğlu olduğunu söylemeleri, onun hakkında bu söylediklerinin bâtıl olduğunu açıkça gösteren akli ve sem'i bakımdan imkânsız olan birtakım hususları da kabul etmeyi gerektirir.][920]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Meryemoğlu İsâ'ya apaçık deliller verdik, onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik."* buyruğu, şanı yüce Allah'ın haber verdiği gibi bir haktır, gerçektir. Şanı yüce Allah, Meryemoğlu İsâ'nın Ruhu'l-Kudüs ile desteklendiğini birkaç yerde zikretmiş bulunmaktadır. Mesela Bakara Sûresi'nde: *"Andolsun ki Biz Mûsâ'ya o Kitab'ı verdik. Ve ondan sonra da birbiri ardınca rasûller gönderdik. Meryemoğlu İsâ'ya da apaçık deliller verdik. Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik."* (Âyet 87); *"İşte Biz, o peygamberlerin bazısını bazısına üstün kıldık. Allah onlardan kimisi ile söyleşmiş, kimisini de birçok derecelerle yükseltmiştir. Meryemoğlu İsâ'ya da açık deliller verdik; onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, onlardan sonra gelenler, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat anlaşmazlığa düştüler de kimi iman etti, kimi de kâfir oldu. Eğer Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah, dilediği şeyi yapar."* (Bakara, 253) buyurduğu gibi bir başka yerde: *"Allah, o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryemoğlu İsâ! Senin üzerindeki ve ananın üzerindeki nimetimi hatırla. Hani Ben, seni Ruhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile desteklemiştim. Beşikteyken de, yetişkin iken de insanlarla konuşuyordun. Hani sana, Kitab'ı (yazıyı), hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i de öğretmiştim. Hani Benim iznimle çamurdan bir kuş sûretine benzer bir şeyi yapıyordun; ona üfürüyordun da iznimle (canlı) bir kuş oluveriyordu. Anadan doğma körü, abraşı (alaca hastalığına yakalanmışı) da yine Benim iznimle iyi ediyordun."* (Maide, 110) buyurmaktadır.

Ayrıca yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim hakkında: *"Biz, bir âyeti diğer bir âyetin yerine getirip değiştirdiğimizde -Allah neyi indireceğini en iyi bilen olduğu halde-: 'Sen ancak bir iftiracısın.' dediler. Hayır, onların çoğu bilmezler. De ki: Onu, Ruhu'l-Kudüs Rabbinden hak ile indirmiştir."* (Nahl, 101-102); *"Onu uyarıcılardan olman için Ruhu'l-Emin kalbin üzere indirdi."* (Şuarâ, 193-194) ve: *"De ki: Kim, Cebrail'e düşman ise muhakkak ki o, onu Allah'ın izni ile kalbine, önündekini doğrulayıcı olmak üzere indirmiştir."* (Bakara, 97) buyurmaktadır. Buna göre Allah tarafından Kur'ân-ı Kerim'i indiren "Ruhu'l-Kudüs", aynı zamanda er-Ruhu'l-Emin'dir ve o da Cebrail'dir.

920 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 284-285.

Sahih'te Ebu Hureyre'den sabit olduğuna göre, o Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i, Hassan b. Sabit'e: Benim yerime cevap ver. Allahım, onu Ruhu'l-Kudüs ile destekle!" buyururken dinlemiştir.[921]

Müslim'in Sahih'inde ve başkalarında Âişe (radıyallâhu anhâ)'nın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i, Hassan b. Sabit'e: "Sen, Allah ve Rasûlü adına savunma yaptığın sürece Ruhu'l-Kudüs de hep seni destekleyip durur." buyurduğunu işitmiştir.[922] Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde Bera b. Âzib'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i, Hassan b. Sabit'e: "Onları hicvet -yahut onlarla hicivleş- Cebrail seninle beraberdir." buyururken dinledim.[923]

İşte Hassan b. Sabit, müminlerden bir kişi olarak Allah ve Rasûlü adına mücadele verip Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i yalanlayan müşrikleri hicvedince, Allah da onu Cebrail'in kendisi olan Ruhu'l-Kudüs ile destekledi. Yeryüzündekiler de bilirler ki Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem), kesinlikle lâhutu Hassan b. Sabit'in nâsûtu[924] ile bir tek varlık haline getirmiş olmuyordu. Böylelikle onun, Allah'ın Hassan'ı Ruhu'l-Kudüs ile desteklediğini haber vermesi, lâhutun nâsut ile (Allah'ın insan ile) bir olup bütünleşmesini gerektirmez. Bunun sonucu olarak da anlaşılmaktadır ki: Ruhu'l-Kudüs ile desteklenmek de Mesih'in özelliklerinden değildir. Esasen kitap ehli de bunu kabul etmekte ve ondan başka diğer nebilerin de -Davud ve başkaları gibi- Ruhu'l-Kudüs ile desteklendiğini ikrar ve itiraf etmektedirler. Hatta şöyle derler: Havarilerin arasında da Ruhu'l-Kudüs vardı. Müslümanların, yahudilerin ve hristiyanların ittifakı ile Ruhu'l-Kudüs'ün Mesih'ten başkasında bulunacağı da hatta -yüce Allah'ın izni ile ileride geleceği gibi nebilerden başkasında bulunacağı da sabit olmuştur.

Burada maksadımız, onların Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yalan söylediklerini beyan etmektir. Böyle bir destekleme de yüce Allah'ın: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan hiçbir kavmin, Allah ve Rasûlü ile sınır mücadelesi yapanlara sevgi beslediklerini göremezsin. İsterse bunlar, babaları yahut oğulları yahut kardeşleri yahut soydaşları olsalar bile. İşte bunlar, kalplerinde imanı yazmış olduğu ve kendilerini katından bir ruh ile desteklediği kimselerdir."* (Mücadele, 22) buyruğunun bir benzeridir. Yüce Allah nezdinden bir ruh ile böyle bir destek

921 Buhârî, 3212; Müslim, 2485.

922 Müslim, 2495.

923 Buhârî, 3213; Müslim, 2489.

924 Kısaca, "Lâhût: Yaratıcı, Nâsût yaratılan" (Ebu'l-Beka, el-Külliyât, Beyrut tarihsiz baskı, 788) demektir. (Çeviren)

vermek, akrabaları dahi olsalar rasûllerin düşmanlarını sevmeyen, aksine kendisine yabancı dahi olsalar rasûllere iman edenleri seven, akraba dahi olsalar rasûllere iman etmeyenlere buğzeden -ki İbrahim'in milleti/dini budur- herkes için sözkonusudur.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda sizin için gerçekten uyulacak, güzel bir örnek vardır. Hani onlar, kavimlerine: Muhakkak bizler, sizden ve Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şeylerden uzağız. Sizi inkâr ettik, yalnız Allah'a iman edinceye kadar bizimle sizin aranızda düşmanlık ve kin ebediyyen baş göstermiştir, demişlerdi."* (Mümtehine, 4); *"Ancak beni yaratan müstesnâ, gerçekten O, beni hidâyete kavuşturacaktır. Böylece onu –belki tekrar dönecekler diye- kendisinden sonra gelecekler arasında kalacak bir kelime kıldı."* (Zuhruf, 26-28) Ayrıca yüce Allah: *"Ama onun, Allah'ın düşmanı olduğu açıkça kendisine belli olunca ondan uzaklaştı."* (Tevbe, 114) buyurmaktadır.

Rasûllere yardım eden kimselere Ruhu'l-Kudüs ile bu şekilde destek vermek, rasûllere muhalefet eden müşriklere ve kitap ehline karşı onlara yardım edip destek veren herkes hakkında -daha önce geçtiği gibi- geneldir. Esasen ne Kur'ân-ı Kerim'de, ne İncil'de ne de onların dışında nebilere indirilmiş herhangi bir kitapta, yüce Allah'ın kendisi ile Mesihi desteklediği Ruhu'l-Kudüsün Cenab-ı Allah ile kaim, Allah'ın sıfatı -ki o hayatı demektir- olduğuna dair hiçbir ifade yoktur. Ayrıca Ruhu'l-Kudüs'ün yaratan ve rızık veren bir rab olduğunu gösteren hiçbir şey de yoktur. O halde Ruhu'l-Kudüs, ne Allah'tır ne de Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır. Hatta nebilerin herhangi bir sözünde Allah ile kaim, Allah'ın bir sıfatına "oğul" ya da Ruhu'l-Kudüs adının verileceğini gösteren hiçbir delil de bulunmamaktadır.][925]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Demek size ne zaman bir rasûl, nefislerinizin hevasına uymayan bir şey getirirse büyüklenecek, kimini yalanlayacak, kimini de öldüreceksiniz öyle mi?"* buyurmaktadır. Onların rasûlleri yalanlayıp nebileri öldürmeleri büyüklük taslamalarından ileri geliyordu.][926]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde onlar, nebiler hususunda da vasattırlar. Çünkü Yahudiler, yüce Allah'ın haklarında buyurduğu gibi: *"Demek size ne zaman bir rasûl, nefislerini-*

925 el-Cevabu's-Sahih, II, 181-185.
926 Minhâcü's-Sünne, VII, 210.

zin hevasına uymayan bir şey getirirse büyüklenecek, kimini yalanlayacak kimini de öldüreceksiniz öyle mi?" buyurmaktadır. İşte onlar. bu şekilde nebileri de öldürüyorlar, insanlar arasından adaleti emredenleri de öldürüyorlardı.][927]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yahudiler, onlardan uzak durdular, onları yalanladılar, onları öldürdüler. Tıpkı yüce Allah'ın şu buyruğunda onlar hakkında haber verdiğini yaptılar: "*Demek size ne zaman bir rasûl nefislerinizin hevasına uymayan bir şey getirirse büyüklenecek, kimini yalanlayacak kimini de öldüreceksiniz öyle mi?"]*[928]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Onların, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i yalanlamaları ve yahudilere Mûsâ'dan sonra Mesih'e kadar gelenleri yalanlayıp sonra da Bakara Sûresi'nde, şu buyrukta yüce Allah'ın zikrettiği gibi Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i de yalanlamaları hususunda şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki Biz, Mûsâ'ya o Kitab'ı verdik ve ondan sonra da birbiri ardınca peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsâ'ya da apaçık delilller (mûcizeler) verdik, onu Ruhu'l-Kudüs ile (yani temiz ruhla, Cebrail ile) destekledik. Demek size ne zaman bir peygamber nefislerinizin hevâsına uymayan bir şey getirirse; (ona uymayıp) büyüklenecek, kimini yalanlayacak, kimini de öldüreceksiniz ha! Bir de: Kalplerimiz kılıflıdır (örtülüdür), dediler. Öyle değil, Allah, küfürleri yüzünden onlara lanet etmiştir. Onlar, pek az iman ederler."* (Âyet 87-88) Daha sonra ise: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ve ellerindekini (Tevratı) doğrulayıcı bir Kitap onlara Allah tarafından gönderilince; işte o tanıdıkları (Peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* (Âyet 89) buyurmakta ve nihâyet onların kayıtsız ve şartsız olarak Allah'ın Kitab'ından yüz çevirdiklerini ve sihire uyduklarını zikrederek şöyle buyurmaktadır: *"Onlara, Allah tarafından yanlarındakini doğrulayıcı bir peygamber geldiği her seferinde kendilerine kitap verilenlerden bir fırka, sanki (gerçeği) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını arkalarına atmış (ondan yüz çevirmiş)lerdir."* (Âyet 101) buyurmakta ve nihâyet: *"Andolsun ki onlar, büyüyü satın alan kimsenin âhirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı. Keşke onlar, (sihri öğrenmekle) kendilerini cidden kötü bir şeye karşılık sattıklarını bilmiş olsalardı. Eğer iman edip sakınmış olsalardı, elbette Allah'ın sevabı (onlar için) daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi."* (Âyet 102-103) buyurmaktadır.][929]

927 es-Safdiyye, II. 311.
928 er-Raddu Ale'l-Ahnâî, 204
929 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIX. 189-190.

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88. "Bir de: Kalplerimiz kılıflıdır (örtülüdür), dediler. Öyle değil, Allah, küfürleri yüzünden onlara lanet etmiştir. Onlar, pek az iman ederler."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah diğer âyette: *"Bir de: kalplerimiz kılıflıdır, dediler. Öyle değil. Allah, küfürleri yüzünden onlara lanet etmiştir."* buyurmaktadır. Buradaki "ğulf: kılıflar" lafzı. "eğlaf"in çoğuludur. Bu ise bir kılıf içerisinde bulunan şey demektir. Bu sözleri ile engelin yaratılış(ların)dan geldiğini kastetmiş gibidirler. Yani kalpler üzerlerinde örtüler bulunduğu halde yaratılmıştır. Şanı yüce Allah da: *"Öyle değil. Allah küfürleri yüzünden onlara lanet etmiştir."* ve küfürleri sebebi ile o kalplerini mühürlemiştir. *"Onlar pek az iman ederler."]*[930]

İbnu'l-Kayyım dedi ki:

[Ben, Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin: "(ilim kaplarıdır) diye açıklayanların görüşlerini son derece zayıf bulduğunu ifade ettiğini ve bu kelime ancak "ağlef: kılıflı"nın çoğulu olduğunu söylediğini işittim. Nitekim örtü içerisindeki kalbe "eğlaf" denilir. Çoğulu da "ğulf" diye gelir. Nitekim sünnet olmamış erkeğe de "aklef" denilir. Bunun da çoğulu "ğulf"dur.][931]

[*"Andolsun ki Biz, Mûsâ'ya o Kitab'ı verdik ve ondan sonra da birbiri ardınca peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsâ'ya da apaçık delilller (mûcizeler) verdik, onu Ruhu'l-Kudüs ile (yani temiz ruhla, Cebrail ile) destekledik. Demek size ne zaman bir peygamber nefislerinizin hevâsına uymayan bir şey getirirse; (ona uymayıp) büyüklenecek, kimini yalanlayacak, kimini de öldüreceksiniz ha!? Bir de: Kalplerimiz kılıflıdır (örtülüdür), dediler. Öyle değil, Allah, küfürleri yüzünden onlara lanet etmiştir. Onlar, pek az iman ederler."* (Âyet 87-88) Nitekim diğer âyet-i kerimede: *"Küfürleri sebebi ile Allah onları lanetledi. Onlar ancak pek az iman ederler."* (Nisa. 46) buyurmaktadır. Yine Nisa Sûresi'nde: *"Fakat o sözlerini bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve: 'Kalplerimiz perdelidir' demelerinden ötürü (lanetledik.) Hayır,*

930 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 26.

931 Bu İbnu'l-Kayyım'in Bedâiu'l-Fevâid. II. 93 kitabında üstadından dinlediğini zikrettiği ifadelerdendir.

Allah küfürlerine karşılık kalplerine mühür basmıştır. Artık onlar, pek azı hariç iman etmezler. Bir de onların küfürleri ve Meryem aleyhinde pek büyük bir iftirada bulunmaları sebebiyle;" (Nisa. 155-156) diye devam eden buyrukların sonuna kadar bunu dile getirmekte ve böylelikle onların hakettikleri şeyleri haketmelerine sebep olan günahlarını haber vermektedir ki, bunlardan birisi de onların "kalplerimiz kılıflıdır" demeleridir.

Böylelikle onların bu söyledikleri. sözlerinde yalancı oldukları. bundan maksatlarının ise yerine getirilmeleri gereken görevden uzak kalmak olduğu anlaşılmaktadır. İşte bunun için *"Öyle değil. Allah... onlara lanet etmiştir."* ve: *"Allah küfürleri sebebi ile onları (kalplerini) mühürlemiştir."* (Nisa. 155) buyurmaktadır. Buna göre kalpleri hitabı işitse, iyice anlasa bile onu kabul etmiyor, iman etmiyordu. Onu ne tasdik ediyor ne de itaat ediyordu. Şu buyrukta dile getirdiği gibi onu bilip tanısalar bile: *"Kendilerine Kitab'ı verdiklerimiz onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."* (Bakara. 146)

"Ğulf: kılıflı" lafzı, "eğlef"in çoğuludur. Lam harfi. harekeli olarak "ğulüf" diye söylenirse bu sefer bu "ğilâf: kılıf" kelimesinin çoğulu olur. Eğlef olan kalp, aklef (sünnet edilmemiş erkek) durumundadır. Onlar bu hususta yalan söyledikleri halde böyle bir iddiada bulundular. Bundan dolayı da onlara lanet edildi ve rahmetten uzak tutuldular. Eğer onun getirdikleri ile amel etseler rahmete nail olurlar. Fakat onun gereğince amel etmedikleri için kendilerine gazap edilenler ve lanetlenenler oldular. İşte hakkı bilmekle birlikte ona tabi olmayanın cezası, rasûllerin kelamını iyice anladığı halde ikrarı ile tasdikte bulunarak ve amel etmek sûreti ile ona muvafakat etmeyenlerin cezası budur.][932]

وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْۙ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُواۚ فَلَمَّا جَآءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهٖۘ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

89. "Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ve ellerindekini (Tevratı) doğrulayıcı bir Kitap onlara Allah tarafından gönderilince; işte o tanıdıkları (Peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."

932 Buradaki "er-rusul: rasûller" lafzı asılda da böyle olmakla birlikte doğrusu "rasûl" olmalıdır: Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 12. 13.

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ..."* buyruğuna gelince. Yahudiler müşriklere: İşte o Nebi peygamber olarak gönderilecek, onunla birlikte size karşı savaşıp sizi öldüreceğiz, diyorlar ve Allah adına onun zatı ile kasem etmiyorlar. onun adına bir şey istemiyorlar yahut da: Allahım, şu ümmi nebiyi ona uyalım ve onunla birlikte olup bunları öldürelim. diye dua etmiyorlardı.

Tefsir alimleri nezdinde sabit olan nakil de budur, Kur'ân-ı Kerim de buna delalet etmektedir. Çünkü yüce Allah: *"Önceden kendisi vasıtası ile zafer istedikleri"* buyurmaktadır. Burada geçen "istiftah" yardım istemek demektir. Bu da fetih ve zafer isteğidir. Onun vasıtası ile fethi ve zaferi istemek ise onun peygamber olarak gönderilip onunla birlikte olarak bunlara karşı savaşmaları idi. Bu yolla onlar zafere kavuşacaklardı. Yoksa bu ifade, onların onun adına yemin etmeleri ve onun vasıtası ile dileklerde bulunmaları değildir. Çünkü böyle olsaydı o takdirde dilekte bulundukları yahut onun adına yemin ettikleri vakit zafer bulmaları gerekirdi. Hâlbuki durum böyle olmadı. Aksine yüce Allah, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i peygamber olarak gönderince ona iman edenlere ve onunla birlikte ona muhalefet edenlere karşı savaşanlara yardım etti, zafer verdi.

Bazı müfessirlerin onların onun adına yemin ettikleri yahut da onun adı vasıtası ile dileklerde bulunulup dua ettikleri şeklinde zikrettikleri, aslında buna aykırı oldukça yaygın ve pek çok sayıdaki nakillere muhalif şaz/oldukça istisnai bir nakildir.

Biz, bu türden bir kısım görüşleri Delailu'l-Nubuvve[933] ve "el-İstiğasetu'l-Kebir" Kitab'ımda[934] zikretmiş bulunuyoruz. Si'ret kitapları da Delailu'l-Nubuvve kitapları ve Tefsir (ler) bunlarla dolup taşmaktadır.

Ebu'l-Âliyye[935] ve başkaları şöyle demiştir: Yahudiler, Arap müşriklerine karşı Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile yardım diledikleri zaman şöyle derlerdi: Allahım! Yanımızdaki kitaplarda yazılı olduğunu gördüğümüz o nebiyi gönder

933 Ben. Şeyhu'l-İslâm'ın bu ismi taşıyan bir kitabının olduğunu bilmiyorum. Ama "el-Cevabu's-Sahih" adlı eserinde pek çok delil zikretmiş bulunmaktadır. Ya da bu onun kayıp kitaplarından birisi de olabilir. Allah en iyi bilendir.

934 Bu kitap, er-Raddu Alel Bekri kitabının kendisidir. Onun özeti eskiden basılmış sonra da yakın zamanlarda farklı iki tahkik ile iki defa basılmıştır.

935 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 912; İbn Cerir, I. 411.

ki müşriklere galip gelip onları öldürelim. Allah, Muhammed'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderip, onun kendilerinden olmayan kimseler arasından gönderildiğini görünce, bu sefer Arapları kıskanarak onu inkâr ettiler. Hâlbuki onun Allah'ın Rasûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) olduğunu biliyorlardı. Bunun üzerine şanı yüce Allah şu: *"İşte o tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* âyetlerini indirdi.

Muhammed b. İshak, Asım b. Ömer b. Katade el-Ensari'den o kavminden bazı adamlardan şöyle dediklerini rivâyet etmektedir: Allah'ın rahmet ve hidâyeti ile birlikte bizim İslâm'a girmemize sebep olan hususlardan birisi de, biz müşrik ve puta tapan kimseler iken yahudi birtakım adamlardan işittiğimiz sözler de vardır. Onlar ise kitap ehli idiler ve onlarda bizde olmayan bir bilgi vardı. Bizlerle onlar arasında hep şerler/savaşlar olup duruyordu. Onlara hoşlarına gitmeyecek bazı zararlar verdiğimiz taktirde bize şöyle diyorlardı: "Pek yakında gönderilecek bir nebinin gelme zamanı yaklaşmış bulunuyor. Biz onunla birlik olup sizi Ad ve İrem kavimlerinin öldürüldüğü gibi öldüreceğiz." Evet, bu gibi sözleri onlardan çokça işitiyorduk. Allah, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i Allah tarafından bir rasûl olarak gönderince biz de bizi Allah'a davet ettiği zaman onun çağrısını kabul ediverdik ve böylelikle onların bizi kendisi ile tehdit ettiklerinin o olduğunu anladık. Bundan dolayı onlardan erken davranarak biz ona iman ettik, onlarsa onu inkâr ettiler. İşte Bakara Sûresi'ndeki şu âyet-i kerimeler, bizlerle onlar hakkında nazil olmuştur: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ve ellerindekini (Tevratı) doğrulayıcı bir Kitap onlara Allah tarafından gönderilince; işte o tanıdıkları (Peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."*[936]

İbn Ebu Hâtim de, onun dışında Selef müfessirlerinin sözlerini derleyip toparlayan kimseler arasından da bundan başkasını zikreden bulunmamaktadır. Bu rivâyette ise Selef'ten herhangi bir kimseden onun adı ile/hakkı için dilekte bulunulduğundan söz edilmemektedir. Burada onun peygamber olarak gönderildiği haberi yahut da Allah'tan onu peygamber olarak göndermesini dilediklerini zikretmektedirler. İbn Ebu Hâtim, Ebu Rezin'den,[937] o Dahhak'tan, o İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri"* buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Üstün gelmeyi iste-

936 İbn Hişam, Si'ret, I, 211; İbn Cerir, I, 410.

937 Asılda bu şekildedir. Doğrusu ise İbn Ebu Hâtim'in basılı nüshasında olduğu gibi Ebu Ravk'tır.

dikleri. Yani onlar: Biz onlara karşı Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yardım edeceğiz, diyorlardı. Fakat onlar böyle değillerdi. Yalan söylüyorlardı.[938]

Ma'mer'den, o Katade'den şanı yüce Allah'ın: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri"* buyruğu hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Onlar şöyle derlerdi: Yakında bir Nebi gelecektir. *"İşte o tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler."*[939] senedi ile İbn İshak'tan şu rivâyet nakledilmektedir: Bize, Muhammed b. Ebu Muhammed tahdis edip dedi ki: Bana, İkrime yahut Said b. Cübeyr'in İbn Abbas'tan haber verdiğine göre Yahudiler, Evs ve Hazreclilere karşı Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce onunla zafer kazanmak için dua ediyorlardı. Fakat Allah, onu Araplar arasından gönderince ona kâfir oldular ve daha önce hakkında söylediklerini inkâr ettiler. Bunun üzerine Muaz b. Cebel, Bişr b. Bera b. Marur ve Davud b. Seleme[940] şöyle dedi: Ey yahudiler topluluğu! Allah'tan korkun ve Müslüman olun. Siz Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in gelişi ile bize karşı savaşıp zafer kazanmayı diliyordunuz. Biz ise o zaman müşrik idik. Bize onun peygamber olarak gönderileceğini bildiriyor ve onun niteliklerini de söylüyordunuz.

Bunun üzerine Nadiroğullarından Sellam b. Mişkem şöyle dedi: O, bize kendisini onunla tanıyabileceğimiz bir şey getirmedi. Bizim kendisinden size söz ettiğimiz kişi bu değildir, dedi. Bunun üzerine yüce Allah buna dair: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ve ellerindekini (Tevratı) doğrulayıcı bir Kitap onlara Allah tarafından gönderilince; işte o tanıdıkları (Peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* (Âyet 89) buyruğunu indirdi.[941]

Ayrıca kendi isnadı ile er-Rabi' b. Enes'ten, o Ebu'l-Âliyye'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Yahudiler, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile Arap müşriklerine karşı zafer kazanacaklarını söylüyor ve şöyle diyorlardı: Allahım! Nezdimizde yazılı olduğunu bulduğumuz o nebiyi gönder ki biz de müşrikleri azaplandırıp onları öldürelim. Ama Allah, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i peygamber olarak gönderip onu kendilerinden olmayanlardan olduğunu görün-

938 İbn Ebu Hâtim, Bakara, no: 909; İbn Cerir, I, 412.

939 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 910; İbn Cerir, I, 411.

940 Tâberî'de Selemeoğullarından birisi şeklindedir. Kaydedilen ise İbn Ebu Hâtim'den hareketle yazılmıştır. Ayrıca bunu, Hafız İbn Hacer el-İsabe'de 2388 numaralı biyografide Şeyhu'l-İslâm'ın kaydettiği gibi kaydetmiştir.

941 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 911; İbn Cerir, I, 410; İbn Hişam, Si'ret, II, 198; Ebu Nuaym, Delailu'l-Nubuvve, 19.

ce Arapları kıskandıklarından ötürü onu inkâr edip kâfir oldular. Hâlbuki onlar, onun Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) olduğunu biliyorlardı. Bundan dolayı yüce Allah: *"İşte o tanıdıkları (peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* buyurdu.[942]

Abdülmelik b. Harun b. Antere'den, onun babasından, onun Said b. Cübeyr'den, onun İbn Abbas'tan şöyle dediğine dair rivâyet olunan hadise gelince: Hayber yahudileri Gatafanlılar ile savaşırdı. Karşılaştıkları her seferinde yahudiler yenilgiye uğrar ve bunun üzerine şu duayı yaparak (Allah'a) sığınırlardı: Allahım! Biz senden ahir zamanda bizim için çıkartacağını va'dettiğin ümmi Nebi Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in hakkı ile bizi bunlara karşı zafere kavuşturmanı istiyoruz. Onlar, bu duayı yaptılar mı Gatafanlıları yenilgiye uğratırlardı. Ama Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), peygamber olarak gönderilince onu inkâr edip kâfir oldular. Bunun üzerine şanı yüce Allah da: *"Önceden kâfirlere karşı (kendisi ile) fetih (zafer ve yardım) istedikleri işte o tanıdıkları (peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler."* (Âyet 89) buyruğunu indirdi.

Bu hadisi, Hakim Müstedrek'inde rivâyet etmiş ve: Zorunluluk bunu tahric etmeye itmiştir, demiştir.[943]

942 Az önce buna dair açıklama geçti.

943 Hakim, II, 263. Zehebi hadis ile ilgili olarak: Bu hususta bir zorunluluk yoktur. Çünkü (senedindeki ravilerden) Abdülmelik metruk ve halik (telef olmuş, rivâyeti kıymetsiz) birisidir, demiştir.

Suyutî, ed-Durru'l-Mensûr, I, 88'de: Bunu, (Hakim ve Delailu'l-Nubuvve'de Beyhakî) zayıf bir senetle rivâyet etmişlerdir, demiştir. Hakikatte ise burada adı geçen Abdülmelik ve onun babası ile ilgili olarak Ahmed: Zayıftır, demiş. Yahya onun yalancı olduğunu söylemiş, Ebu Hâtim metruk ve hadisi yok hükmündedir, demiştir. es-Sadi Abdülmelik o deccal bir yalancıdır, derken Salih b. Muhammed: Genel olarak hadisleri yalandır, demiştir. Yakub b. Sinan onun zayıf olduğunu belirtmiştir. Hakim'in bizzat kendisi onun hakkında: Onun rivâyet ettiği hadisler gerçekten hiçbir değer ifade etmez, el-Medhal ile Marifeti Sahihayn, I, 99, 130'da da o babasından uydurma birtakım hadisler rivâyet etmiştir, demektedir. Bk. Mizan, II, 666, Lisanul Mizan, IV, 71, 72. Zehebi "Divanu Duhafa" adlı eserinde hadis alimlerinin ondan rivâyet nakletmeyi terk ettikleri hükmünü vermiştir. Hakim de: Garibdir fakat onun hadislerinin bazılarını tefsir alanında tahric etme mecburiyeti doğmuştur, demiş olmakla birlikte Hafız İbn Hacer, el-Ucab, I, 283'de buna karşı şunları söylemektedir: Yahya b. Main'in hakkında: Yalancıdır, dediği bir kimsenin rivâyet ettiği hadisi tahric etmeye ihtiyaç hissettiren hangi zorunluluk olabilir? Bu, ancak hiçbir değeri olmayan bir mazerettir, demiştir. Zehebi ise et-Telhis, II, 263'de İbn Hacer'den önce: Kesinlikle bunda bir zaruret yoktur. Çünkü Abdülmelik helak olmuş bir ravidir, demiştir.

Bir topluluk hadisin uydurma olduğuna, başkaları ise bunun münker ve zayıf olduğuna hüküm vermişlerdir.

Bu, ilim adamlarının (Hâkim'e) tenkit yönelttikleri rivâyetlerden birisidir. Çünkü Abdülmelik b. Harun en zayıf ravilerdendir. O, rical ilmini bilen alimler nezdinde metruk hatta pek yalancı (kezzab) bir ravidir. Daha önce Yahya b. Main'in ve onun dışındaki diğer imamların onun hakkında neler söyledikleri de geçmiş bulunmaktadır.

Derim ki bu hadis de o (uydurma) hadislerin arasında yer alır. Diğer taraftan daha önce geçtiği gibi Ebu Bekir'den diye rivâyet ettiği öbür hadis de böyledir.

Bunu açıkça ortaya koyan hususlardan birisi de yüce Allah'ın: *"Önceden kâfirlere karşı fetih (zafer) istiyorlardı."* buyruğudur. Bu buyruk, tefsir ve siyer alimlerinin ittifakı ile öncelikle Medine civarında yaşayan yahudiler hakkında inmiştir. Kaynukaoğulları, Kurayza ve Nadiroğulları gibi. Evsliler ile Hazreclilere muhalefet edenler de bunlardı. Medine'ye geldiği sırada Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile ahitleşenler de bunlardı. Fakat bunlar, ahitlerini bozunca Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) onlarla savaştı. Önce Kaynukaoğullarıyla sonra da Nadiroğullarıyla -ki Haşr Sûresi haklarında inmiştir- sonra da Hendek gazası senesinde Kurayza oğulları ile savaştı. Durum böyle olunca nasıl olur da bunun Hayber yahudileri ile Gatafanlılar hakkında nazil olduğu söylenebilir? Şüphesiz ki bu, nasıl yalan söylemeyi dahi beceremeyen cahil bir yalancının ifadesidir. Bunu açıkça gösteren hususlardan birisi de o bu rivâyette, bu duayı yaptıkları zaman yahudilerin Gatafanlılara karşı zafer kazandıklarını sözkonusu etmiş olmasıdır. Bu ise bu yalancıdan başka hiçbir kimsenin nakletmediği hususlardandır. Eğer bu, gerçekten meydana gelmiş bir olay olsaydı şüphesiz doğru nakil yapanların bunu nakletmesi için gerekli sebeplerin ortada bulunduğu hususlardan birisi olurdu.

Bilinmesi gereken hususlardan birisi de şudur: Böyle bir lafız, eğer kendisi ile dua etmeyi ve o zikredilerek onunla şanı yüce Allah'a ant vermeyi gerektiren hususlardan olsaydı böyle bir şey ayrıca "ahkam" ile ilgili hususlarda dayanak alınması caiz olmayan nakillerden olurdu. Çünkü her şeyden önce sabit değildir. Ayrıca âyet-i kerimede buna delalet eden hiçbir şey yoktur. Sabit olsa dahi bunun bizim için bir şeriat olması gerekmez. Çünkü şanı yüce Allah, Yûsuf'un kardeşlerinin, anne ve babasının (kendisine) secde ettiklerini Kehf ashabının işine galip gelen (etkin) kimselerin *"Mutlaka biz yanlarında bir mescid edineceğiz."* (Kehf, 21) dediklerini haber vermiş bulunmaktadır. Bizlere ise kabirler üzerinde mescit bina etmek yasaklanmıştır. Âyet-i kerimenin lafzında yer alan ise onların vaktiyle kâfirlere karşı yardım ve zafer istedikleri, bilip tanıdıkları (o peygamber) kendilerine gelince de onu inkâr ettiklerinin sözkonusu edilmesinden ibarettir.

Bu da yüce Allah'ın: *"Eğer siz fetih/zafer istemekte iseniz işte size o fetih gelmiştir."* (Enfâl, 19) buyruğuna benzemektedir. İstiftah ise fetih istemek demek olup bu da zafer istemek anlamına gelir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) muhacirlerin fakir ve yoksulları ile istiftah ediyordu, şeklinde nakledilen hadiste de bu manadadır. Yani o, onlarla yani onların duaları ile zafer diliyordu. Nitekim o: "Hem sizler aranızdaki zayıflar dışında bir başka sebeple rızıklanır ve yardıma mazhar oluyor musunuz ki?" buyruğuna benzemektedir ki bu da onların namazları, duaları ve ihlâsları sebebi ile anlamındadır.[944]

Bu ise onların, şanı yüce Allah'tan kendilerine ahir zamanda gönderilecek Nebi ile o nebinin kendilerine peygamber olarak gönderilişini düşmanlarına karşı onunla birlikte zafer kazanmalarına sebep olmasını istemeleri şeklinde de olabilir. Yoksa onlar, (bu sûretle) Allah'a ant verip onun vesilesi ile dua ettikleri anlamına gelmez. Bundan dolayı yüce Allah: *"İşte o tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* buyurmuştur. Şâyet âyetin anlamının bu olduğuna delil teşkil eden rivâyetler gelmemiş olsaydı bile, herhangi bir kimsenin bu âyet-i kerimeyi tartışma konusu olan böyle bir manaya herhangi bir delil bulunmadan yorması caiz olmazdı. Çünkü âyette buna dair bir delalet yoktur. Hele buna (açıkladığımız manayı destekleyen) dair rivâyetler gelmişken, bu nasıl yapılabilir?

Yahudilerin vaktiyle yardıma mazhar olup zafer kazandıklarına dair daha önce sözkonusu edilenlere gelince; bunun şaz bir rivâyet olduğunu açıklamış bulunmaktayız. Bu hususta bilinen rivâyetlerden birisi değildir. Çünkü yahudilerin Araplara galip geldikleri bilinmemektedir. Aksine onların da onlarla birlikte yenik düştükleri ve Araplarla antlaşmalar yaparak her bir kesimin bir Arap kabilesi ile antlaşma yaptıkları bilinen bir husustur. Nitekim Kurayzalılar Evslilerin, Nadiroğulları da Hazreclilerin antlaşmalıları idi.

Yahudilerin Araplara karşı zafer kazanmalarına gelince. Bu, bilinen bir husus değildir. Aksine bilinen bunun aksinedir. Şanı yüce Allah, buna delil olacak şekilde haber vererek şöyle buyurmaktadır: *"Onlar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar üzerlerine zillet vurulmuştur. Meğerki Allah'ın ahdine ve insanların (müminlerin) emânına sığınmış olsunlar. Onlar döne dolaşa Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine fakirlik (cimrilik ve mal tutkusu) damgası da vuruldu. Bunun sebebi,*

944 Buhârî, 2896; hadisin tamamını Nesaî, 3127; Ebu Nuaym, Hilye, III, 492'de rivâyet etmiştir. Senedi sahihtir. ["Onların namazlarıyla, dualarıyla ve ihlaslarıyla" anlamındaki ibare, Buhârî'de yer almamakla birlikte Nesaî'de yer almaktadır. Ebu Nuaym'in Hilye'sinde ise bu ibare "onların dualarıyla ve ihlaslarıyla" şeklindedir. -Çeviren-]

onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleridir. Diğer bir sebep de onların (Allah'a) isyan etmiş ve aşırı gitmiş olmalarıdır." (Al-i İmrân. 112)

Buna göre yahudiler -Allah tarafından bir himaye ve insanların bir himayesi bulunması hali dışında- nerede olurlarsa olsunlar üzerlerine zillet damgasının vurulmasından itibaren tek başlarına ne Araplara karşı ne de başkalarına karşı hiçbir zaman zafer kazanamıyorlardı. Onlar, ancak İslâm'dan önceki antlaşmalıları ile birlikte savaşa katılıyorlardı. Zillet ise onlara Mesih (aleyhisselâm)'ın gönderilip onu yalanladıkları andan itibaren üzerlerine vurulmuş idi. Nitekim yüce Allah: *"Ey İsâ! Muhakkak ben seni (ecelin gelince) öldürürüm. Seni kendime yükseltirim. Seni o kâfirler arasından tertemiz çıkartırım. Ve sana uyanları kıyamet gününe kadar o inkâr edenlerin üstünde tutarım."* (Al-i İmrân. 55); *"Ey iman edenler! Allah'ın (dininin) yardımcıları olun. Nitekim Meryemoğlu İsâ da havarilere: Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kim olacak, demiş, havariler de: Allah'ın (dininin) yardımcıları biziz, demişlerdi. Bunun üzerine İsrailoğullarından bir kesimi iman etmiş, bir kesimi de inkâr etmişti. Biz de iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik de üstün gelenler oluverdiler."* (Saf. 14) Hem onlar. Zekeriyyaoğlu Yahya'yı da, ondan başka birtakım nebileri de -Allah'ın salat ve selâmları onların üzerine olsun- öldürmüşlerdi. Yüce Allah: *"Onlar dönedolaşa Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine fakirlik damgası da vuruldu. Bunun sebebi, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve nebileri haksız yere öldürmeleridir. Diğer bir sebep de onların isyan etmiş ve aşırı gitmiş olmalarıdır."* (Al-i İmrân. 112) buyurmaktadır.][945]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İkrime, İbn Abbas'tan rivâyetle dedi ki: Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) Mekke'ye döndü. Daha sonra hacc mevsiminde ensardan bir topluluk hacca geldi. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de onlardan bir grubun yanına gitti. Kendilerine Kur'ân okudu ve onları Allah'a davet etti. Allah'ın kendisine verdiklerini bildirdi. Onlar da ona inandılar ve onun davetini huzurlu bir kalple kabul ettiler. Kitap ehlinin onu nitelikleriyle tanıtıp neye davet edeceğine dair söylediklerini işitip bildiklerinden ötürü, onu tasdik edip ona iman ettiler. Bu halleri de şanı yüce Allah'ın daha önce onun niteliklerine dair işitmiş oldukları haberlere ek olarak, onları karşı karşıya getirdiği hayrın sebeplerinden olmuştu. Ona iman edenler, kavimlerinin yanına geri döndüklerinde kavimlerini gizlice davet etme-

945 Mecmû'u'l-Fetâvâ. I. 296-302.

ye ve onlara Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in sözlerini Allah'ın kendisi ile birlikte gönderdiği nuru, hidâyeti ve Kur'ân'ı haber vermeye başladılar. Onlar da İslâm'ı kabul ettiler. Öyle ki kesinlikle inanan kimselerin bulunmadığı -pek azı müstesna- hiçbir ev kalmamacasına Müslüman oldular.

Şanı yüce Allah, bu hususu Kur'ân-ı Kerim'de zikretmiş ve kitap ehlinin, bunu Araplara haber vererek onunla birlikte onlara karşı zafer kazanacaklarını haber verdiklerini bildirmektedir. Buna göre kitap ehli, onun nübüvvetini ikrar ediyor ve peygamber olarak gönderilmeden önce de onun nübüvvetinin müjdesini veriyorlardı. İşte şanı yüce Allah, kitap ehline hitapları arasında şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki Biz, Mûsâ'ya o Kitab'ı verdik ve ondan sonra da birbiri ardınca peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsâ'ya da apaçık deliller (mûcizeler) verdik, onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik. Demek size ne zaman bir peygamber nefislerinizin hevâsına uymayan bir şey getirirse; (ona uymayıp) büyüklenecek, kimini yalanlayacak, kimini de öldüreceksiniz ha! Bir de: Kalplerimiz kılıflıdır (örtülüdür), dediler. Öyle değil, Allah, küfürleri yüzünden onlara lanet etmiştir. Onlar, pek az iman ederler. Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ve ellerindekini (Tevratı) doğrulayıcı bir Kitap onlara Allah tarafından gönderilince; işte o tanıdıkları (Peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir. Allah'ın kullarından dilediği kimseye lütfundan (Kitap) indirmesini kıskanarak, Allah'ın indirdiklerini inkâr etmek karşılığında kendilerini değişip sattıkları şey (cehennem) ne kötüdür! Böylece gazap üstüne gazaba uğradılar. O kâfirler için ise hor kılan bir azap vardır. Onlara: Allah'ın indirdiğine iman edin, denildiği zaman: Biz, bize indirilene iman ederiz, derler, ondan sonra geleni de inkâr ederler. Hâlbuki o (Kur'ân) beraberlerinde bulunanı doğrulayan gerçeğin tâ kendisidir. De ki: Mademki mü'min idiniz, öyleyse daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"* (Âyet 87-91)

Şanı yüce Allah, kitap ehlinin Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile -daha peygamber gönderilmeden önce- fetih istediklerini yani onunla birlikte onlara karşı yardım istediklerini haber vermektedir.[946] Onlarla Araplar ise birbirleri ile savaşıyorlar, Araplar da onlara galip gelince şöyle diyorlardı: İsmail soyundan o ümmi Nebi yakında gönderilecek. Biz ona uyacağız ve onunla birlikte sizi en kötü bir şekilde öldüreceğiz. diyorlar ve onun niteliklerini dile getiriyorlardı.

946 Bu husus, tefsirlerin birçoğunda sözkonusu edilmiştir.

Bu hususta onların verdikleri haberler pek çok ve mütevatirdir. Şanı yüce Allah: *"İşte o tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* (Âyet 89) buyurmaktadır. Ayrıca yüce Allah, yahudilerin hallerini de haber vermektedir. Kendilerine hoşlarına gitmeyecek bir şeylerle her bir rasûl geldiğinde onların bir kısmını yalanlayıp diğer bir kısmını öldürdüklerini, onların gazap üstüne gazaba uğradıklarını haber vermektedir. Onlar, hâlâ da Allah'ın kendilerine gazap etmelerine sebep olacak işler yapmayı sürdürmektedir. Buyrukta gazabın iki defa sözkonusu edilmesi ya Allah'ın onlar üzerindeki gazabını pekiştirici bir ifade ile vurgulamak içindir yahut da onlara iki defa gazap edildiğini anlatmak içindir. Birinci gazaba uğrayış sebepleri, onların Mesih'i ve İncil'i yalanlamaları, ikinci gazaba uğrayış sebepleri ise Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i ve Kur'ân'ı yalanlamalarıdır.][947]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Müfessirlerin âyetin tefsiri ile ilgili olarak zikrettikleri şudur: Yahudiler: "Allahım! Nezdimizde yazılı olduğunu bulduğumuz o nebiyi artık gönder ki biz de müşrikleri azaplandırıp onları öldürelim." diyorlardı.[948] Bir diğer görüşe göre onlar şöyle diyorlardı: "Allahım! Niteliklerini Tevrat'ta gördüğümüz ahir zamanda gönderilecek Nebi ile bize karşı onlara yardım et." Bir diğer görüşe göre onlar müşrik düşmanlarına: "Bizim söylediklerimizin doğruluğunu ortaya koyacak bir nebinin çıkma zamanı yaklaşmış bulunmaktadır. Biz, onunla birlik olup sizi Ad'ın ve İrem'in öldürüldüğü gibi öldüreceğiz." diyorlardı.

İbn İshak, Si'ret'inde şöyle diyor: Bana, Âsım b. Ömer b. Katade kendi kavminden bazı kimselerden tahdis ettiğine göre onlar şöyle demişlerdir: Allah'ın rahmeti ve hidâyeti ile birlikte bizim İslâm'a girmemize sebep olan hususlardan birisi de bizim -biz putperest olup onlar kitap ehli olmaları itibariyle- yahudilerden işittiğimiz bazı hususlardı. Bizimle onlar arasında da kötülükler (savaşlar, kavgalar) sürüp gidiyordu. Biz onlara bir zarar verdiğimiz vakit şöyle derlerdi: Şimdilerde gönderilmesini beklediğiniz bir nebinin gelme zamanı oldukça yaklaşmış bulunuyor. Biz, onunla birlikte olup sizi Ad ve İrem'in öldürüldüğü gibi öldüreceğiz. Bu sözleri onlardan çokça işitiyorduk. Allah Rasûlü'nü gönderince biz de bizi davet edip yahudilerin bize yaptıkları tehdidin onunla ilgili olduğunu anlayınca onlardan daha erken davranarak ona iman ettik. Kendileri ise onu inkâr

947 el-Cevâbu's-Sahih, I, 396-398.
948 Kaynakları daha önce gösterildi.

ettiler. İşte yüce Allah'ın: *"İşte o tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* buyruğu bunun hakkında inmiştir.[949]][950]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ve ellerindekini (Tevratı) doğrulayıcı bir Kitap onlara Allah tarafından gönderilince; işte o tanıdıkları (Peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* (Âyet 89) buyurmaktadır.

Kitap ehlinin, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kendi ellerinde bulunan kitaplardakine uygun olarak niteliklerini bildiklerine dair haberler, onlardan mütevatir olarak gelmiş bulunuyor.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce Araplarla kitap ehli arasında savaşlar ve muharebeler cereyan ediyor, kitap ehli de: İbrahim'in dini ile gönderilecek olan o ümmi Nebi peygamberin peygamber olarak gönderileceği zaman oldukça yakınlaşmış bulunuyor. O çıktığında biz ona uyacağız ve onunla birlikte olup bunları en kötü bir şekilde öldüreceğiz, diyorlardı. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), peygamber olarak gönderildikten sonra aralarından ona iman edenler olduğu gibi onu inkâr edip kâfir olanlar da oldu. Bundan dolayı yüce Allah: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri"* yani kâfir olanlara karşı Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile yardım görmek istedikleri *"... işte o tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* buyurdu. Bundan dolayı Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), kitap ehline hitap ettiği zaman onlara: "Kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayana yemin ederim ki muhakkak sizler de benim şüphesiz Allah'ın Rasûlü olduğumu biliyorsunuz." diyordu.[951]

Aynı şekilde aralarından Abdullah b. Selam gibi Müslüman olanları kendisinden başka diğer kitap ehline: Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'a yemin ederim, muhakkak siz de onun gerçekten Allah'ın Rasûlü olduğunu biliyorsunuz." diyordu. Bu, Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde ve daha başka kaynaklarda tahric edilmiş, sahih hadislerde bilinen bir husustur. İşte bizim bu zikrettiklerimizle bunların Allah'ın kelamını tahrif ettikleri ve onların -daha önce bunun benzerleri geçtiği gibi- Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in üzerine

949 Kaynakları daha önce gösterildi.
950 el-İstiğase, 57-58.
951 Buhârî, IV, 260.

indirilenler arasında lehlerine herhangi bir delilin bulunmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır.][952]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İbn İshak dedi ki:[953] Bana. Muhammed b. Ebu Muhammed İkrime'den yahut Said b. Cübeyr'den tahdis etti. Onun İbn Abbas'tan rivâyet ettiğine göre Yahudiler, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderilmeden önce, Evs ve Hazreclilere karşı onunla zafer kazanacaklarını söylüyorlardı. Allah. onu Araplardan gönderince inkâr ettiler ve onun hakkında daha önce söylediklerini de reddettiler. Bunun üzerine Muaz b. Cebel, Bişr b. Maruf ve Davud b. Seleme: Ey yahudiler! Allah'tan korkun ve Müslüman olun. Çünkü siz daha önce biz müşrik iken Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile bize karşı yardım alıp zafer kazanacağınızı söylüyordunuz. Onun pek yakında peygamber olarak gönderileceğini haber veriyor ve onun niteliklerini bize anlatıyordunuz, dediler.

Bunun üzerine Nadiroğullarına mensup Sellam b. Mişkem: O bizim kendisini onunla tanıyacağımız bir şey getirmedi ve o bizim daha önce size kendisinden söz ettiğimiz kişi değildir, dedi.

Bunun üzerine yüce Allah da: *"İşte o tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* buyruğunu indirdi.

Ebu'l-Âliyye ve başkası dedi ki: Onlar -yani yahudiler-, Arap müşriklerine karşı Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in yardımını alacaklarından bahsettikleri vakit: Allahım! Yanımızda (niteliklerinin) yazılı olduğunu bulduğumuz şu nebiyi gönder de bu müşrikleri azaplandırıp onları öldürelim, derlerdi.[954] Allah. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i peygamber olarak gönderip onun kendilerinden başkaları arasından gönderildiğini görünce, onun Allah'ın Rasûlü olduğunu bildikleri halde Arapları kıskanmalarından ötürü inkâr ettiler. Bunun üzerine yüce Allah da şu: *"İşte o tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler."* âyetlerini indirdi.

İbn İshak da Asım b. Ömer b. Katade el-Ensari, -sonra ez-Zaferi-den o kavmine mensup bazı kimselerden şöyle dediklerini rivâyet etmektedir: Allah'ın rahmeti ve hidâyeti ile birlikte bizi İslâm'ı kabule götüren hususlardan birisi de şu idi: Bizler, yahudilerden birtakım kimselerden -ki biz putperest müşrik kimse-

952 el-Cevabu's-Sahih, II, 366-367.

953 Kaynakları daha önce gösterildi.

954 Kaynakları daha önce gösterildi.

ler idik, onlar da kitap ehli idiler ve onlarda bizde bulunmayan bir bilgi de vardı-hem bizlerle onlar arasında savaşlar sürüp gidiyordu. Onlara hoşlanmadıkları şekilde bazı zararlar verdiğimiz taktirde, işte bu yahudiler bize şöyle derlerdi: Şimdilerde gönderilecek bir nebinin (gönderilme) zamanı oldukça yaklaşmış bulunuyor. Biz, ona uyacağız ve onunla birlik olup Ad ve İrem'in öldürüldüğü gibi sizi öldüreceğiz.

Evet, bizler bu sözleri onlardan çokça işitiyorduk. Allah, Rasûlü'nü, tarafından gönderilmiş bir rasûl olarak gönderince, o bizi Allah'a davet eder etmez biz de onun davetini kabul ettik ve onların kendisi ile bizleri tehdit ettiklerinin o olduğunu bildiğimiz için elimizi çabuk tutarak ona iman ettik. Onlar ise onu inkâr ettiler. İşte Bakara Sûresi'ndeki şu âyet-i kerimeler, bizlerle onlar hakkında inmiştir: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ve ellerindekini doğrulayıcı bir kitap onlara Allah tarafından gönderilince, işte o tanıdıkları (peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* (Âyet 89)[955]][956]

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَآ أَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ
فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖۚ فَبَآؤُ۫ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍۜ وَلِلْكَافِرِينَ
عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾

90. "Allah'ın kullarından dilediği kimseye lütfundan (Kitap) indirmesini kıskanarak, Allah'ın indirdiklerini inkâr etmek karşılığında, kendilerini değişip sattıkları şey (cehennem) ne kötüdür! Böylece gazap üstüne gazaba uğradılar. O kâfirler için ise hor kılan bir azap vardır."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yahudiler, hem Mesihi (İsâ -a.s-'ı) hem de Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i yalanladılar. Nitekim yüce Allah onlar hakkında: *"Allah'ın kullarından dilediği kimseye lütfundan (kitap) indirmesini kıskanarak, Allah'ın indirdiklerini inkâr etmek karşılığında, kendilerini değişip sattıkları şey ne kötüdür. Böylece gazap üstüne gazaba uğradılar."* buyurmaktadır.

955 Kaynakları daha önce gösterildi.
956 el-Cevabu's-Sahih, II, 162-166.

Birinci gazap, Mesih'i yalanlamaları sebebi ile ikincisi ise Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i yalanlamaları sebebiyledir. Hristiyanlar ise Mesih'i yalanlamadılar. Bunun için onlar, yahudilere karşı (ilahi) yardıma mazhar olmuşlardı. Müslümanlar da yahudilere ve hristiyanlara karşı (ilahi) yardıma mazhardırlar. Çünkü onlar, Allah'ın bütün kitaplarına ve rasûllerine iman ettikleri gibi, onun kitaplarından herhangi bir şeyi de, rasûllerinden herhangi bir kimseyi de yalanlamadılar. Aksine Allah'ın kendilerine buyurduklarına uydular.][957]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Nitekim yüce Allah onlar hakkında: *"Böylece gazap üstüne gazaba uğradılar."* buyurmaktadır. Gazabın biri, Mesih'i inkâr etmelerinden ötürüdür. Diğeri ise Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i inkâr etmelerinden dolayıdır. Bu da emrolunanı terk etmek kabilinden bir tutumdur.][958]

Doksanıncı âyet-i kerimede geçen "muhîn: hor kılan"ın anlamı:

[Aradaki farkı pekiştiren hususlardan birisi de şudur: Yüce Allah burada: *"Ve onlar için hor kılan bir azap da hazırlamıştır."* (Ahzâb, 57) buyurmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de hor kılıcı (muhin) azabın hazırlanması, ancak şu buyrukta olduğu gibi kâfirler hakkında sözkonusu edilir: *"Onlar, hem bizzat cimrilik edenler hem de insanlara cimriliği emredenler ve Allah'ın lütfundan kendilerine verdiğini gizleyenlerdir. Biz, o inkârcılar için küçültücü (muhîn) bir azap hazırlamışızdır."* (Nisa, 37); *"Böylece gazap üstüne gazaba uğradılar. O kâfirler için ise hor kılan (muhîn) bir azap vardır."* (Âyet 90); *"Onlara mühlet vermemiz ancak günahlarını artırmaları içindir. Onlar için hor kılan bir azap vardır."* (Al-i İmrân, 178); *"Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar için hor kılan bir azap vardır."* (Hacc, 57); *"Âyetlerimizden bir şey öğrendiğinde de o onları alaya alır. İşte onlara hor kılıcı bir azap vardır."* (Casiye, 9); *"Hâlbuki gerçekten apaçık âyetler indirmişizdir. Kâfirler için hor kılan bir azap vardır."* (Mücadele, 5); *"Onlar yeminlerini kalkan edindiler de Allah yolundan alıkoydular. Bu sebeple onlar için horlayıcı bir azap vardır."* (Mücadele, 16); *"Kim de Allah'a ve Rasûlü'ne isyan eder, sınırlarını aşarsa onu da orada ebedi kalmak üzere bir ateşe koyar. Üstelik onun için hor kılan bir azap da vardır."* (Nisa, 14)

Bu (son) âyet, -Allah en iyi bilendir ya- feraizi/farzları inkâr eden ve azabın kendisi için hazırlandığından söz edilmediğine dayanarak onlarla alay eden kimseler hakkındadır.][959]

957 el-Cevabu's-Sahih, V, 162-163.

958 Mecmû'u'l-Fetâvâ, II, 108; el-Cevabu's-Sahih, III, 90.

959 es-Sârimu'l-Meslûl, 57.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا أَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

91. "Onlara: Allah'ın indirdiğine iman edin, denildiği zaman: Biz, bize indirilene iman ederiz, derler. Ondan sonra geleni de inkâr ederler. Hâlbuki o (Kur'ân), beraberlerinde bulunanı doğrulayan gerçeğin tâ kendisidir. De ki: Madem ki mü'min idiniz, öyleyse daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["Emir" hususunda da böyledir. Yahudiler, kendisi ile emrolunduklarını iddia ettikleri hal üzere donuklaşıp kalmışlardır. Onlar, kendi dinlerine muhalefet ettikleri halde başka bir dini de kabul etmemektedirler. Nitekim yüce Allah: *"Onlara: Allah'ın indirdiğine iman edin, denildiği zaman: Biz, bize indirilene iman ederiz, derler. Ondan sonra geleni de inkâr ederler. Hâlbuki o (Kur'ân), beraberlerinde bulunanı doğrulayan gerçeğin tâ kendisidir. De ki: Madem ki mü'min idiniz, öyleyse daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"* (Âyet 91) buyurmaktadır.[960]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Onlara: Allah'ın indirdiğine iman edin, denildiği zaman: Biz, bize indirilene iman ederiz, derler. Ondan sonra geleni de inkâr ederler. Hâlbuki o (Kur'ân), beraberlerinde bulunanı doğrulayan gerçeğin tâ kendisidir. De ki: Madem ki mü'min idiniz, öyleyse daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"* (Âyet 91) buyurmaktadır. Böylelikle onların onun (Muhammed -s.a-'in) peygamber olarak gönderilmesinden önce de üzerlerine indirilmiş olanları inkâr ettiklerini, gönderildiği zaman da onun üzerine indirilenleri inkâr ettikleri gibi önceden de peygamberleri öldürdüklerini beyan etmektedir.][961]

960 Nazeriyyetül Akd, 12.
961 el-Cevabu's-Sahih, II, 451-452.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah haklarında: *"Onlara: Allah'ın indirdiğine iman edin, denildiği zaman: Biz, bize indirilene iman ederiz, derler. Ondan sonra geleni de inkâr ederler. Hâlbuki o (Kur'ân), beraberlerinde bulunanı doğrulayan gerçeğin tâ kendisidir. De ki: Madem ki mü'min idiniz, öyleyse daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?"* (Âyet 91) buyurmaktadır.

Çünkü yahudiler, biz ancak bize indirilenlere iman ederiz, dediler. Şanı yüce Allah da onlara: *"Madem ki mü'min idiniz öyleyse daha önce Allah'ın nebilerini niçin öldürüyordunuz?"* buyurmaktadır. Yani sizler üzerinize indirilenlere iman ediyor idiyseniz, demektir. Yüce Allah şunu söylemektedir: Hayır! Siz ne sizin nebilerinizin size getirdiklerine uymaktasınız ne de diğer nebilerin size getirdiklerine uyuyorsunuz. Sizler, ancak kendi hevanıza uymaktasınız. İşte bu, ister kendisi gibi inananlardan olsun ister başkaları tarafından getirilsin, hakkı kabul etmeyenin halidir. Bununla birlikte bu gibi kimseler, Allah'tan gelen herhangi bir delil ve bir beyan bulunmamakla birlikte kendi mensup olduğu dini kesime de taassub ile bağlı kalır.][962]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ve ellerindekini (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir kitap onlara Allah tarafından gönderilince, işte o tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* (Âyet 89) buyurduktan sonra: *"Onlara: Allah'ın indirdiğine iman edin, denildiği zaman: Biz, bize indirilenlere iman ederiz, derler. Ondan sonra geleni de inkâr ederler. Hâlbuki o, beraberlerinde bulunanı doğrulayan gerçeğin ta kendisidir."* buyurmakta ve böylelikle yahudileri şöyle nitelendirmektedir: Onlar, aslında hakkı açık açık söyleyen hakka davet eden o yüce zatın ortaya çıkmasından önce de hakkı biliyorlardı. Hakkı açıkça ifade eden o zat, kendi hevaları ile bağlı bulundukları bir başka taifeden onlara gelince, bu sefer ona itaat etmediler. Çünkü onlar, hakkı ancak müntesip bulundukları taifeden kabul ederler. Bununla birlikte onlar, inançlarının gerektirdiği şeye de uymamaktadırlar.][963]

962 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 100.

963 İktizau Sıratin Mustakim, I, 73.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَآ اٰتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا
قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا
يَأْمُرُكُم بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾

93. "Hani sizden bir söz almış ve Tûr'u tepenizin üstüne kaldırıp: Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve dinleyin, demiştik. Onlar: Dinledik, isyan ettik, demişlerdi. Küfürleri yüzünden buzağı (sevgisi) kalplerine içirilmiş (sindirilmiş) idi. De ki: Eğer müminler iseniz, imanınızın size emrettiği şey, ne kötüdür!"

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Buzağıya tapanlar da böyledir. Şanı yüce Allah: *"Küfürleri yüzünden buzağı (sevgisi) kalplerine içirildi."* buyrulmaktadır. Burada kasıt, buzağıya sevgidir. Çoğunluğun görüşü budur.][964]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Küfürleri yüzünden buzağı (sevgisi) kalplerine içirildi."* buyurmaktadır. Bu ise hayâsızlık türünden arzularının peşinden giden şehvet ehlini, zulüm ehlini, Allah hakkında bilmedikleri şeyleri söyleyen kimseleri sevmek gibidir. Çünkü sevgi, birbirlerini sevenlerin dayanışmalarını ve onların ittifak etmelerini gerektirir. Dolayısıyla aynı zamanda onların bu hallerinden nefret eden ve bu hususta onlara muhalefet eden kimseler tarafından da bunlara buğzetmek ve düşmanlık etmek de bir zorunluluktur.][965]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Sonra dedi ki: el-Harezî'yi,[966] -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- kendisine: *"Küfürleri sebebi ile buzağı (sevgisi) kalplerine içirildi."* buyruğunda kastedilen buzağı sevgisi midir? diye sorulması üzerine şu cevabı verdiğini dinledim: Hayır! (Kasıt) bizzat buzağının kendisidir. Kasaba ve kervan gibi hiçbir fark olmamak üzere bizzat kendisidir. dedi.

964 er-Raddu Ale'l-Ahnâî. 59.
965 Câmiu'r-Resâil. II. 395.
966 Zahirilerin Bağdat'taki üstadı Abdülaziz b. Ahmed el-Harezi olup 391 h. yılında vefat etmiştir.

Kadı da şunları söylemektedir: Ebu Bekr, Tefsirinde insanların yüce Allah'ın: *"Küfürleri sebebi ile kalplerine buzağı (sevgisi) içirildi."* buyruğu ile ilgili olarak insanların farklı görüşlerde olduklarını zikrettiği gibi, Ahmed'in Katade'den diye zikrettiği buzağı sevgisi açıklamasını,[967] es-Süddî'den de buzağının bizzat kendisi olduğu kanaatini[968] zikretmektedir.

Ebu Bekr dedi ki: Her iki tevilden daha uygun olanı: Kalplerine buzağı sevgisi içirildi, diyenlerin görüşüdür. Çünkü su için kalbine içirildi, denilmez. Ama bu ancak bir şeye beslenen sevgi hakkında kullanılabilir. Nitekim yüce Allah: *"İçinde bulunduğumuz (ve döndüğümüz) şehre beraber geldiğimiz kafileye de sor."* (Yûsuf. 82) buyurmaktadır. Kadı dedi ki: Ebu Bekr hazfedilmiş takdiri bir lafzın bulunduğunu açıkça dile getirmiştir.][969]

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا
الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾

94. "De ki: Eğer Allah katında âhiret yurdu (cennet) insanlar arasında sizden başka kimseye değil de yalnız sizin ise -(iddianızda) doğru söyleyenler iseniz- haydi ölümü temenni edin."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Böylelikle yüce Allah, yahudiler hakkında onların ebediyyen ölümü temenni etmeyeceklerini haber vermektedir. Nitekim onun haber verdiği gibi oldu. Yahudiler, ebediyyen ölümü temenni etmezler. Bu da iki bakımdan bir delildir. Birisi böyle bir işin ebediyyen gerçekleşmeyeceğini haber vermesi bakımından delildir, diğeri ise şanı yüce Allah'ın, yahudileri ölümü temenni etmeyi gerektiren sebeplerden uzak tutması bakımından delildir. Hâlbuki bu, onların güçlerinin

967 Katade'nin bu açıklamasını. Abdürrezzak. Tefsir. I. 52'de kaydetmektedir. Onun bu açıklamasını. Ahmed'in tahric ettiğini söylemesine gelince; bu ifadelerde İmam Ahmed'in rivâyetle bir tefsirinin varlığına açıkça bir işarettir ve bu Zehebi'nin Siyeru Alamul Nübela. XI, 328'deki iddiasına da muhaliftir. Bu hususta faziletli Dr. Hikmet Beşir Yâsîn "Merviyyatu el-İmam Ahmed Fittefsir" adlı eserinin mukaddimesinde gerçekten güzel bir araştırmada bulunarak sözün doğrusunu tahkik etmiş bulunmaktadır. Rivâyeti. aynı şekilde İbn Ebu Hâtim. Bakara, no: 939; İbn Cerir. I. 422'de tahric etmiş bulunmaktadır.

968 İbn Ebu Hâtim, Bakara. 938; İbn Cerir. I. 423.

969 el-Müsvedde. 166.

yetebileceği bir iştir. Bu da en hayret verici ve en olağanüstü hallerdendir. Onlar, -en ileri derecede onu yalanlamayı arzu etmekle birlikte- onu açıkça yalanlamak maksadıyla ölümü temenni ettiklerini açıkça göstererek, bunu yapmaya itecek olan haller de ortaya çıkmamıştır.][970]

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

98. "Kim; Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil ve Mikâil'e düşman olursa şüphesiz Allah, o kâfirlerin düşmanıdır."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ebu Davud et-Tayalisi rivâyet etti: Bize. Abdülhamid b. Behram Şehr b. Havşeb'den tahdis etti, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etti. Yahudilerden bir topluluk. bir gün Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in huzuruna gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü! Sen, bize, sana soracağımız ve bir nebiden başkasının bilemediği bazı hususlara dair bildiklerini anlat, dediler. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Bana istediğinizi sorun. Fakat bana, Allah adına ve Yakub'un oğullarından aldığı söz gibi bir taahhütte bulunun. Eğer ben, size doğruluğunu bildiğiniz bir şey söyleyecek olursam İslâm üzere bana tabi olacaksınız." Onlar: Sana istediğin sözü veriyoruz, dediler. O: "O halde bana istediğinizi sorabilirsiniz." buyurdu.

Onlar: Bize, dört hususa dair haber ver, dediler. Bize, İsrail'in Tevrat'ın indirilmesinden önce kendisine haram ettiği yemeğin ne olduğunu haber ver. Bize, erkeğin suyuna dair haber ver. Ondan erkek çocuk doğarsa nasıl erkek doğar ve ondan dişi doğarsa nasıl dişi doğar? Bunu da haber ver. Yine bize, şu uykudaki nebinin durumunun nasıl olduğunu ve meleklerden senin velinin/dostunun kim olduğunu bildir, dediler. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Eğer ben, size bunları söyleyecek olursam mutlaka bana uyacağınıza dair Allah'ın ahdini ve misakını kabul ediyor musunuz?" buyurdu. Onlar da ona istediği ahdi ve misakı verdiler. O şöyle buyurdu: "Tevrat'ı, Mûsâ'nın üzerine indiren hakkı için size soruyorum: İsrail'in -Yakub'un- oldukça ağır bir hastalığa yakalanıp hastalığının uzayıp gitmesi üzerine. şanı yüce Allah'a eğer Allah kendisine bu hastalığından

970 el-Cevabu's-Sahih. VII. 176.

şifa verecek olursa en sevdiği içeceği ve en sevdiği yemeği kendisine haram kılmayı adadığını biliyor musunuz? En sevdiği içeceğin deve sütü, en sevdiği yiyeceğin de deve eti olduğunu (biliyor musunuz?)" Onlar: Allah'a andolsun ki evet, dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Allahım, sen onlara şâhit ol!" buyurdu ve sonra şunları söyledi: "Tevrat'ı, Mûsâ'nın üzerine indiren ve kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah adına size and veriyorum. Erkeğin suyunun katı ve beyaz olduğunu, kadının suyunun ince ve sarı olduğunu, hangisi daha üstün gelirse çocuğun ve benzerliğin ona (onun gibi) -Allah'ın izni ile- olacağını biliyor musunuz?" buyurunca onlar: Allah'a yemin olsun ki evet, dediler. O: "Allahım! Şâhit ol!" buyurdu. Sonra: "Kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan ve Tevrat'ı, Mûsâ'ya indiren Allah adına size and veriyorum. Şu nebinin gözlerinin uyuduğunu ama kalbinin uyumadığını biliyor musunuz?" buyurdu, onlar: Allah'a yemin olsun ki evet, dediler. O: "Şâhit ol Allahım!" buyurdu. Bu sefer onlar: Peki, şimdi sen bize söyle, melekler arasından senin velin/dostun kimdir? İşte o vakit ya seninle beraber oluruz yahut ayrılırız, dediler. O: "Benim velim, Cebrail (aleyhisselâm)'dır. Esasen Allah, ne kadar bir Nebi gönderdiyse mutlaka onun velisi de odur." buyurdu. Yahudiler: İşte burada biz senden ayrı düşüyoruz. Eğer ondan başkası olsaydı, gerçekten sana uyar ve seni tasdik ederdik, dediler. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Peki, tasdik etmenize engel olan şey ne?" buyurunca, onlar: O melekler arasından bizim düşmanımızdır, dediler ve şanı yüce Allah: *"Kim; Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil ve Mikâil'e düşman olursa, şüphesiz Allah, o kâfirlerin düşmanıdır."* (Âyet 98) buyruğunu indirdi.[971]][972]

وَلَمَّا جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾
وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلٰكِنَّ
الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَآ أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ
هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَآ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا
تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَآرِّينَ

971 Ebu Davud et-Tayalisi, s. 356. Hadisi bir başka senet ile İmam Ahmed 2483; Tirmizî, 3117'de rivâyet etmiş olup Tirmizî hasen garibdir, demiştir. Hadis sahihtir.

972 el-Cevabu's-Sahih, V, 399-401.

بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ۚ وَلَقَدْ عَلِمُوا
لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۠ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ ۚ لَوْ
كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾

101-102. "Onlara, Allah tarafından yanlarındakini doğrulayıcı bir peygamber geldiği her seferinde kendilerine kitap verilenlerden bir fırka, sanki (gerçeği) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını arkalarına atmış (ondan yüz çevirmiş)lerdir. (Yahûdîler), şeytanların Süleyman'ın mülkü (nübüvvet ve hükümdarlığı) aleyhine uydurdukları şeylere uydular. Hâlbuki Süleyman, (sihir yaparak) kâfir olmadı. Fakat o şeytanlar, kâfir oldular. İnsanlara büyüyü ve Babil'deki iki meleğe, Hârût ve Mârût'a indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek: Biz, ancak imtihan (için gönderilmiş)iz. Sakın (büyü yapıp da) küfre girme, demedikçe kimseye büyü öğretmezlerdi. İşte (halk), ikisinden kendisi ile koca ve karısının arasını ayıracak şeyler öğrenirlerdi. Allah'ın izni olmadıkça onunla hiçbir kimseye zarar verebilecek değillerdi. Onlar ise kendilerine zarar verecek ve fayda sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar, büyüyü satın alan kimsenin âhirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı. Keşke onlar, (sihri öğrenmekle) kendilerini cidden kötü bir şeye karşılık sattıklarını bilmiş olsalardı."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu âyetin bir benzeri. yüce Allah'ın kitap ehli bazı kimseler hakkında: *"Onlara, Allah tarafından yanlarındakini doğrulayıcı bir peygamber geldiği, her seferinde kendilerine kitap verilenlerden bir fırka sanki (gerçeği) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını arkalarına atmış (ondan yüz çevirmiş)lerdir. (Yahûdîler), şeytanların Süleyman'ın mülkü (nübüvvet ve hükümdarlığı) aleyhine uydurdukları şeylere uydular."* (Âyet 101-102) buyruğudur. Yüce Allah. onların büyüye uyup Allah'ın Kitab'ını terk ettiklerini haber vermektedir. Nitekim yahudilerin birçoğunun ve onlara uyan İslâm'a müntesip birtakım kimselerin -İbrahim ve Mûsâ'nın

düşmanı olan- sihirbazların kitaplarına uyan birtakım felsefecilerle benzerleri de böyledir.][973]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Onların avamlarından daha başka birtakım kimseler ise evliyanın en büyüklerinin kerametleri ile günahkâr bir kimseye hatta kâfir birisine ikramda bulunmasını caiz kabul eder ve: Bu, bir bağış ve bir armağandır, derler. Ayrıca bunun da evliyanın kerametlerinden olduğunu zannederler. Hâlbuki bunlar ise benzerlerinin sihirbazlara ve kâhinlere verilmiş olduğu şeytanî birtakım hallerdendir. Yüce Allah: *"Onlara, Allah tarafından yanlarındakini doğrulayıcı bir peygamber geldiği her seferinde kendilerine kitap verilenlerden bir fırka, sanki (gerçeği) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını arkalarına atmış (ondan yüz çevirmiş)lerdir. (Yahûdîler), şeytanların Süleyman'ın mülkü (nübüvvet ve hükümdarlığı) aleyhine uydurdukları şeylere uydular. Hâlbuki Süleyman, (sihir yaparak) kâfir olmadı. Fakat o şeytanlar kâfir oldular. İnsanlara büyüyü ve Babil'deki iki meleğe, Hârût ve Mârût'a indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek: Biz, ancak imtihan (için gönderilmiş)iz. Sakın (büyü yapıp da) küfre girme, demedikçe kimseye büyü öğretmezlerdi. İşte (halk) ikisinden kendisi ile koca ve karısının arasını ayıracak şeyler öğrenirlerdi. Allah'ın izni olmadıkça onunla hiçbir kimseye zarar verebilecek değillerdi. Onlar ise kendilerine zarar verecek ve fayda sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar, büyüyü satın alan kimsenin âhirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı. Keşke onlar, (sihri öğrenmekle) kendilerini cidden kötü bir şeye karşılık sattıklarını bilmiş olsalardı."* (Âyet 101-102) buyurmaktadır. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de şöyle buyurmuştur: "Sizden öncekilerin gittikleri yolları okun tüylerinin aynı hizada olduğu gibi takip edeceksiniz. Hatta onlar, bir keler deliğine girecek olsalar siz de ona girersiniz."[974]

Allah'ın Kitab'ı Kur'ân-ı Kerim'in kendilerine gelmiş olduğu Müslümanlara gelince; onlara (sihir yapanlara, büyücülere) müntesip olanlar arasından şeytanın saptırdıklarından birçok kimse, Allah'ın Kitab'ını sırtının arkasına atmak yoluna yönelmiş, şeytanların okuduklarına uymuş. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim'in veli edinilmesini emrettiğini tazim etmeyen, Kur'ân-ı Kerim'in düşmanlık edilmesini emrettiklerine düşmanlık etmeyen bir hale gelmiştir. Aksine bu gibi kimseler, sihirbazların ve kâhinlerin -şeytanların kendilerine yardımcı olmaları sûreti ile- benzerini yaptıkları birtakım olağanüstü işler yaptıklarını gördükleri

973 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVIII, 199.

974 Kaynakları daha önce gösterildi.

kimseleri tazim ederler. Hâlbuki onların bu yaptıkları, kendileri için şeytanların okuduklarıyla hâsıl olur.

Diğer taraftan onlar arasından bunun şeytandan geldiğini bilenler de vardır. Ama hevası dolayısıyla onu tazim eder ve onu Kur'ân'ın yoluna göre üstün tutar. Bunlar ise yüce Allah'ın haklarında: *"Şu Kitaptan (Tevrat'tan) kendilerine biraz pay verilenlere bakmaz mısın? Cibt'e ve Tâğût'a inanıyorlar ve diğer inkâr edenler hakkında: Bunlar (yani siz), müminlerden daha doğru bir yolda(sınız)dır, derler. İşte onlar, Allah'ın lanet ettiği kimselerdir. Allah'ın lanet ettiğine sen hiçbir yardımcı bulamazsın."* (Nisa, 51-52) buyurduğu kimseler gibi kâfirdirler. Böyle yapanlar, aynı zamanda yüce Allah'ın haklarında: *"Onlara Allah tarafından yanlarındakini doğrulayıcı bir peygamber geldiği her seferinde kendilerine kitap verilenlerden bir fırka, sanki (gerçeği) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını arkalarına atmış (ondan yüz çevirmiş)lerdir. ... Fakat o şeytanlar kâfir oldular."* (Âyet 101-102) buyruğunda sözkonusu ettiği kimselere benzerler.

Aralarından bunun şeytanlardan olduğunu bilmeyenler de vardır. Hatta bazen bu duruma kelam ve ilim ehlinden, ibadet ve tasavvuf ehlinden birtakım kimseler dahi düşebilir. Öyle ki bunlar, şeytanın bu hususta kendilerine yardımcı olduğu hayret verici birtakım halleri gördükleri için gezegenlere ve putlara ibadetin caiz olduğunu kabul ettiler. Buna sebep ise bu yolla onların zulüm ve hayâsızlık gibi bazı maksatlarının hâsıl olmasıdır. Bundan dolayı onlar, Allah'a ortak koşmaya, onu ve Kitab'ını inkâr etmeye -bu maksatlarını elde ettikleri taktirde- aldanmazlar. Aynı şekilde başkanlık ya da elde ettikleri bir mal sebebi ile bunu insanlara öğretmeyi ve onların bunu büyük görmelerini sağlamayı dahi önemsemiyorlar. Küfrü ve şirki bilmiş olsalar ve ona çağırsalar dahi. Hatta Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdikleri hususunda bir şüphe ve tereddüte düşseler ve onun halka bir maslahattan dolayı batınen bir gerçeği olmayan şeyleri söyleyerek hitap ettiklerine inansalar bile (böyle yaparlar.) Nitekim batıni inkârcılar arasından bunu söyleyenler vardır. Onlardan da öbürlerinden de bir kesim, bu gibi kimselerin görüşlerini benimsemiş bulunuyorlar. Bu ise onların Perslere (Farisîlere, İranlılara) ve Rûmlara (Bizanslılara) benzedikleri bir husustur.

Çünkü Farisîler, aydınlık şeyleri tazim eder, güneşe ve ateşe secde ederlerdi. Rûmlar da hristiyanlıktan önce müşriktiler. Gezegenlere ve putlara taparlardı. Bunlar ise yahudi ve hristiyanlara benzeyenlerin en şerlileridir. Çünkü öbürleri değiştirilmiş yahut nesh edilmiş hususlarda kitap ehline benzedikleri halde, bunlar Kitab'ı olmayan kimselere benzemişlerdir.][975]

975 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 232-234.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah buyurdu ki: *"Onlara, Allah tarafından yanlarındakini doğrulayıcı bir peygamber geldiği her seferinde kendilerine kitap verilenlerden bir fırka, sanki (gerçeği) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını arkalarına atmış (ondan yüz çevirmiş)lerdir."* (Âyet 101) buyruğundan itibaren: *"Fakat o şeytanlar kâfir oldular."* (Âyet 102) Böylelikle şanı yüce Allah. Allah'ın Kitab'ını arkasına atıp şeytanların söylediklerine uyan kimselerden olan kitap ehlini yermiş olmaktadır.][976]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Onların, Süleyman (aleyhisselâm)'ın değerini düşük göstermeleri de bunun gibidir. Çünkü yahudilerle hristiyanların birçoğu onu tenkit ederler. Hatta aralarından: O, bir büyücü idi ve sihiri sayesinde cinleri emri altına almıştı, diyenler olduğu gibi. o nübüvvet derecesinden düşmüştür, deyip onu bir Nebi değil. bir hakim (filozof) olarak değerlendirenler de vardır. Bundan dolayı yüce Allah. Kur'ân-ı Kerim'de Süleyman (aleyhisselâm)'ın bu halden uzak olduğunu belirten buyrukları zikretmiş bulunmaktadır. Şöyleki Süleyman, yüce Allah'tan kendisinden sonra kimseye verilmeyecek bir mülk istedi. Bundan dolayı Süleyman (aleyhisselâm)'a onun emri ile dilediği yere kolaylıkla esip giden rüzgârı bina yapan ve dalgıçlık yapan, her türlü şeytanı onlardan başka zincirlere beraber vurulmuş diğerlerini musahhar kıldığı gibi sabah esişi bir ay, öğleden sonra esişi bir ay mesafeye kadar giden rüzgârı da ona musahhar kıldı. Yanındaki ileri gelenlerden yemen kraliçesi Belkıs'ın tahtını getirmelerini istediklerinde. kendisi de Şam'da iken şunları söylemişti: *"Dedi ki: "Ey ileri gelenler! Onlar bana Müslümanlar olarak gelmezden önce kadının tahtını hanginiz bana getirebilirsiniz? Cinlerden bir ifrit: Ben, onu sana sen yerinden kalkmazdan önce getirebilirim ve muhakkak ben buna gücü yeten ve güvenilir bir kimseyim, dedi. Kendisinde kitaptan bir bilgi bulunan kişi: Ben, onu sana gözünü kırpmadan getiririm, dedi. Onun derhal yanında durduğunu görünce dedi ki: Bu, benim Rabbimin lütfundandır. Acaba şükür mü ederim yoksa nankörlük mü ederim, diye beni sınaması içindir. Kim, şükrederse kendi lehine şükreder. kim de nankörlük ederse muhakkak Rabbin Ğanîdir, Kerîmdir."* (Neml. 38-40)

Süleyman (aleyhisselâm) vefat ettikten sonra. şeytanlar çeşitli şirk türlerine yönelerek onları yazdılar ve onun tahtının altına yerleştirip: Süleyman, cinleri bununla emri altına alıyordu. dediler. Böylelikle bu, bunu doğru kabul eden kimseler için bir fitne oldu ve bu hususta iki kısma ayrıldılar. Bir grup. bunun

976 Mecmû'u'l-Fetâvâ. V. 5.

şirk ve büyü türünden olduğunu bildi ve bunun caiz olmadığını kabul ederek Süleyman'a dil uzattılar. Nitekim bunu kitap ehlinden ve hristiyanlardan birçok kimse böyle yaptı.

Bir diğer kesim ise: Süleyman bir nebidir. Eğer o, bu yolla cinleri emri altına almışsa onun bu işi bunun caiz olduğuna delildir, dediler. Böylelikle onlar da şirk, günah ve şeytanlar ile yemin ihtiva eden sözleri söyleyip yazmaya koyuldular. Şeytanların sevip tercih ettiklerini aynı şekilde söyleyip yazdılar. Şeytanlar da bundan dolayı bu gibi kimselere insanların bazı ihtiyaçlarının görülmesi için yardımcı olurlar. Ya gayb olan birtakım hususlara pek çok yalan karıştırarak haber vermek sûretiyle yardımcı olurlar yahut da bazı insanlara tasarrufta bulunarak bunu yaparlar. Sihir ile bir adamı öldürmek yahut hasta etmek gibi ya da şeytanların birisinin bazı mallarını vb.şeylerini insanlar için çalmaları, insanların istediği bazı hususlara yardımcı oldukları bazı hususları/işleri yaparlar. Bundan maksat ise şeytanların istedikleri küfür, fâsıklık ve isyan olan hususlarda insanların itaat edip şeytanlara muvafakatlarını gerçekleştirmek için yaparlar.

Onların birçoğu, bunu Süleyman (aleyhisselâm)'a ve "Asaf b. Berahya"ya nispet eder ve Süleyman'ın mührünün şeklini yapar. Ondan sonra kardeşlerinden olan adamı bir yerlere alıp götürür. Ona bir kişiyi göstererek, işte Davutoğlu Süleyman budur, derler. Nitekim böyle bir olay, şeytanların kendileri ile beraber bulunduğu, sihirbazların ve kâhinlerin olağanüstü olayları türünden şeytani bazı olağanüstü işleri görülen, meşayıhten tanıdığımız birisinin başından cereyan etmiş bulunmaktadır.

Şanı yüce Allah, Süleyman (aleyhisselâm)'ı bir tür şirk ve sihir ile şeytanları emri altına aldığını söyleyen; kimi onu tenkit eden, kimi ona tabii olduklarını iddia eden ve onu bir tür şirk ve sihir ile şeytanları emri altına aldığı bir kişi olarak değerlendiren, bunların da, ötekilerin de yalanlarından tenzih etmiş bulunmakta ve yüce Allah: *"(Yahûdîler), şeytanların Süleyman'ın mülkü (nübüvvet ve hükümdarlığı) aleyhine uydurdukları şeylere uydular. Hâlbuki Süleyman, (sihir yaparak) kâfir olmadı. Fakat o şeytanlar kâfir oldular. İnsanlara büyüyü ve Babil'deki iki meleğe, Hârût ve Mârût'a indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek: Biz, ancak imtihan (için gönderilmiş)iz. Sakın (büyü yapıp da) küfre girme, demedikçe kimseye büyü öğretmezlerdi. İşte (halk) ikisinden kendisi ile koca ve karısının arasını ayıracak şeyler öğrenirlerdi. Allah'ın izni olmadıkça onunla hiçbir kimseye zarar verebilecek değillerdi. Onlar ise kendilerine zarar verecek ve fayda sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar, büyüyü satın alan kimsenin âhirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı. Keş-*

ke onlar, (sihri öğrenmekle) kendilerini cidden kötü bir şeye karşılık sattıklarını bilmiş olsalardı. Eğer iman edip sakınmış olsalardı, elbette Allah'ın sevabı (onlar için) daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi." (Âyet 102-103) buyurmaktadır.][977]

İbn Teymiyye merhum dedi ki: ["İzin"e gelince. Şanı yüce Allah, kevnî izin hakkında sihiri sözkonusu ederken: Allah'ın izni olmadıkça onunla hiçbir kimseye zarar verebilecek değillerdi." buyurmaktadır ki bu, onun meşieti ve kudreti ile olmadıkça demektir. Yoksa şanı yüce Allah sihri mübah kılmamıştır.][978]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki: "Yüce Allah'ın sihir hakkında: *"Onlar, Allah'ın izni ile olmadıkça onunla hiçbir kimseye zarar verebilecek değillerdi."* Bu, Allah'ın meşieti ve kudreti ile (kimseye zarar veremezlerdi) demekti. Yoksa o sihri mübah kılmamıştır.

Kaderiyye ise bu şekildeki (izin)i kabul etmemektedir. Onların sözlerinin gerçek anlamı ise sihirin Allah'ın izni olmadan zarar verdiği şeklindedir.][979]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Dil bilginleri dedi ki: "el-Halâk", nasip ve pay demektir. Yani bu insan için yaratılan yani onun için takdir edilen şey gibi bir anlama gelmektedir. Nitekim bir kimseye paylaştırılan şeye "el-Kasım", bir kimseye verilen paya "nasip" denilmesi de buna benzemektedir.

Yüce Allah'ın: *"O kimsenin ahirette bir nasibi (Halâk) olmadığını"* buyruğu da bu kabildendir. Yani onun bir payı yoktur. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "İpeği, ancak ahirette hiçbir payı (halâkı) bulunmayan kimseler giyer."[980] buyruğu da bu anlamdadır.][981]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"(Yahûdîler), şeytanların Süleyman'ın mülkü (nübüvvet ve hükümdarlığı) aleyhine uydurdukları şeylere uydular. Hâlbuki Süleyman (sihir yaparak) kâfir olmadı. Fakat o şeytanlar kâfir oldular. İnsanlara büyüyü ve Babil'deki iki meleğe, Hârût ve Mârût'a indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek: Biz, ancak imtihan (için gönderilmiş)iz. Sakın (büyü yapıp da) küfre girme, demedikçe kimseye büyü öğretmezlerdi. İşte (halk) ikisinden kendisi*

977 el-Cevabu's-Sahih. III. 387-389.
978 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XI. 267.
979 Mecmû'u'l-Fetâvâ. IV. 383-384.
980 Buhârî. 5835: Müslim. 2068.
981 İktidau's-Sırati'l-Mustakim. I.101.

ile koca ve karısının arasını ayıracak şeyler öğrenirlerdi. Allah'ın izni olmadıkça onunla hiçbir kimseye zarar verebilecek değillerdi. Onlar ise kendilerine zarar verecek ve fayda sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar, büyüyü satın alan kimsenin âhirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı. Keşke onlar, (sihri öğrenmekle) kendilerini cidden kötü bir şeye karşılık sattıklarını bilmiş olsalardı. Eğer iman edip sakınmış olsalardı, elbette Allah'ın sevabı (onlar için) daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi." (Âyet 102-103) buyurmaktadır.

Böylelikle şanı yüce Allah, sihire talip olanların, bu işle uğraşan kimsenin ahirette herhangi bir payının olmadığını bildiklerini ama onlar, bu sihir ile başkanlık ve mal sahibi olmak gibi dünyalık elde etmek istediklerini beyan buyurmaktadır. "Eğer onlar iman edip takvalı olsalardı." o vakit dünyada da, ahirette de onların elde etmek istediklerinden çok daha hayırlı olan Allah'ın sevabını elde ederlerdi.][982]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"(Yahudiler), şeytanların Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeye uydular. Hâlbuki Süleyman (sihir yaparak) kâfir olmadı. Fakat o şeytanlar kâfir oldular. İnsanlara büyüyü ve Babil'deki iki meleğe, Harut ve Marut'a indirilen şeyi öğretirlerdi. Hâlbuki o iki melek: Biz, ancak bir imtihanız sakın küfre girme, demedikçe kimseye büyüyü öğretmezlerdi."* Sihir yapan kimsenin yaptığı sihir -daha önce açıklandığı gibi- şeytanların gücü çerçevesinde olan işlerden daha ileri gidemez. Sihir yapan da yüce Allah'ın buyurduğu gibi: *"Büyücü ise nereye giderse iflah olmaz."* (Tâhâ, 69) Zaten yüce Allah: *"Andolsun ki onlar, büyüyü satın alan kimsenin ahirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı."* Onlar, sihirin ahirette bir faydasının olmadığını, Allah'a yakınlaştırmadığını, onu satanlarının ahirette bir payının olmadığını bilirler. Çünkü sihirin dayanağı; şirk, yalan ve zulümdür. O işi yapanın maksadı, zulüm ve hayâsızlıklardır. Bu da ayrıca aklın apaçık hükümleriyle kötü işlerden olduğu bilinen bir iştir. Çünkü Nebi, böyle bir işi ne emreder ne de öğretir. Sihir yapan kişi, bu iş için şirkten ve yalandan yardım alır. Nebilerden tevatür yoluyla gelen bilgilerin yanında, aklın açık hükümleriyle bilindiği üzere nebiler, şirki haram kılmışlardır. Buna göre bir kimse, her ne zaman şirki ve Allah'tan başkasına ibadeti emredecek yahut bu yolu, yalanı hayâsızlıkları ve zulmü istediklerini elde etmek için destekleyici ve yardımcı edinecek olursa, bu kimsenin nebiler türünden değil, sihirbazlar türünden olduğu bilinir.][983]

982 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXIX, 384.

983 en-Nubuvvât, 20-21.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bunlar ise yüce Allah'ın kendileri hakkında *"Andolsun ki onlar, büyüyü satın alan kimsenin ahirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı."* buyruğunda ifade edildiği gibi, bu işin menfaatinin ahirette sözkonusu olmayacağını -bu yolla başkanlık ya da arzu edilen birtakım maksatlara erişmek sözkonusu olsa dahi- menfaatini, ancak dünyada umduklarını kendileri de itiraf ederler.

Çünkü büyü. şanı yüce Allah'ın buyurduğu gibi: *"Onlar ise kendilerine zarar verecek ve fayda sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı."* Çünkü sihirdeki zarar, onda olduğu varsayılan hayrın çok çok üstüne çıkar. Yüce Allah: *"Eğer iman edip sakınmış olsalardı elbette Allah'ın sevabı (onlar için) daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi."* (Âyet 103) buyurmaktadır. Bundan dolayı bu kabilden yasaklanmış olan her bir şey, ancak ondaki zararın faydadan daha fazla olmasından dolayıdır. İnsanlara faydalı olan bir şeyi ise yüce Allah yasaklamamıştır.][984]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, tabi olanlar hakkında: *"Şeytanların Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylere uydular."* buyurmakta ve: *"Onlar, büyüyü satın alan kimsenin ahirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı. Keşke onlar, kendilerini cidden kötü bir şeye karşılık sattıklarını bilmiş olsalardı."* buyurmaktadır. Böylelikle onların, bu gibi işlerin ölümden sonra faydasının olmadığını bildiklerini hatta bu gibi işlerle uğraşanların ahirette hiçbir payının olmayacağını bildiklerini, bunu yapmak sûretiyle sadece dünya menfaatini elde etmek istediklerini haber vermektedir. Onlar, bazen bu işe "el-aklulmaîşî: Geçimlik aklı" adını verdikleri de olur. Yani insanın dünya hayatında kendisi aracılığı ile güzel bir hayat yaşayabildikleri akıl demektir.

Fakat yüce Allah: *"Eğer iman edip sakınmış olsalardı elbette Allah'ın sevabı (onlar için) daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi."* (Âyet 103) buyurmaktadır. Böylelikle şanı yüce Allah, onun gerçek velilerinin/dostlarının iman edip takvalı hareket edenler olduklarını haber vermekte ve bu işte kendileri için eğer bilmiş olsalardı, dünyada elde etmek istediklerinden daha hayırlı şeylerin bulunduğuna dikkatlerini çekmektedir. Böylelikle onlar, gerçek menfaat olup zararı önlemek özelliğine sahip olan ahirette elde edecekleri hayrın, bu yolla dünya malından elde ettiklerinden çok daha büyük olacağına da dikkatlerini çekmektedir. Nitekim yüce Allah: *"İşte böylece o yerde Yûsuf'a iktidar verdik. O, orada dilediği yerde konaklardı. Rahmetimizi dilediğimize veririz. İyi hareket edenlerin de yaptıklarını*

984 Camiu'r-Resail. II. 234.

boşa çıkarmayız." (Yûsuf. 56) buyurduktan sonra: *"İman edip de takvaya devam edenler için âhiret mükâfatı ise elbet daha hayırlıdır."* (Yûsuf. 57); *"Onlar yalnızca şöyle diyorlardı: Rabbimiz günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla, (savaşlarda) ayaklarımıza iyice sebat ver; kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et! Sonunda Allah da onlara dünya nimetlerini ve âhiret sevabının güzelliğini verdi. Allah, iyilik edenleri sever."* (Ali İmram. 147-148) buyurmaktadır. İbrahim hakkında da: *"Biz, ona dünyada bir güzellik verdik. Şüphesiz ki o, ahirette de mutlaka salihlerdendir."* (Nahl. 122) buyurmaktadır.][985]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Dünya menfaatlerini elde etmek için büyücülük yapan kimseler hakkında yüce Allah: *"Şeytanların Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurdukları şeylere uydular. Hâlbuki Süleyman kâfir olmadı."* buyruğundan itibaren *"Eğer iman edip sakınmış olsalardı, elbette Allah'ın sevabı daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi."* (Âyet 102-103) buyurmakta ve böylelikle o, bu işin karşılığında bedel alan kimselerin aslında ahirette bir paylarının olmadığını bildiklerini ve kendi kanaatine göre dünyada bunun faydasını elde etmeyi umduğunu bildirmektedir. Nitekim onlar, gezegenlerle ve daha başka şeylerle ilgili yaptıkları büyüler ile başkanlık ve mal elde etmeyi ümit ederler. Sonra yüce Allah: *"Eğer onlar iman edip sakınmış olsalardı, elbette Allah'ın sevabı daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi.* (Âyet 103) buyurarak iman ve takvanın onlar için dünyada da, ahirette de hayırlı olduğunu beyan buyurmaktadır.][986]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bundan dolayı şanı yüce Allah, Süleyman (aleyhisselâm) kıssasında bu işten uzak olduğunu zikretmiş bulunmaktadır. Şeytanlar ise küfür ve sihir kitaplarını yazmış ve onları Süleyman'ın tahtı altına gömmüştü. O vefat ettikten sonra bunları ortaya çıkardılar ve: İşte o, bu isim ve dualar ile cinleri emri altına alıyordu, dediler. İki grup, onların dediklerini doğru buldu. Kitap ehlinden bir grup, Süleyman'ı tenkit ettiler hatta onun kâfir olduğunu ileri sürdüler ve kim bunu yaparsa o kâfirdir, dediler. Bir diğer grup da bizler Süleyman'a uyuyor ve onun yaptığı gibi yapıyoruz, dediler. Bunlar da cinleri kendileriyle hizmet ettirdikleri birtakım sözleri ve tılsımları kullanan kimseler idiler. Bunlar, Süleyman da cinleri bunlar vasıtasıyla hizmetinde kullanıyordu, derler. Hatta bunlar, bu isimler onun tacı üzerinde yazılı idi. Bu da onun yüzüğünün sûretidir; aynı zamanda bu sözler,

985 Câmiu'r-Resâil. II. 371-372.

986 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXXV. 170-171.

Asaf b. Berahya'nın sözleridir, derlerdi vb. ona nispet ettikleri başka şeyleri söylerlerdi. Hâlbuki bütün bunlar Süleyman'a bir iftiradır.

Bu hususları, İslâm alimleri yüce Allah'ın: *"Onlara Allah tarafından yanlarındakini doğrulayıcı bir peygamber geldiği her seferinde kendilerine kitap verilenlerden bir fırka, sanki (gerçeği) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını arkalarına atmış (ondan yüz çevirmiş)lerdir. (Yahûdîler), şeytanların Süleyman'ın mülkü (nübüvvet ve hükümdarlığı) aleyhine uydurdukları şeylere uydular. Hâlbuki Süleyman (sihir yaparak) kâfir olmadı. Fakat o şeytanlar kâfir oldular. İnsanlara büyüyü ve Babil'deki iki meleğe, Hârût ve Mârût'a indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek: Biz, ancak imtihan (için gönderilmiş)iz. Sakın (büyü yapıp da) küfre girme, demedikçe kimseye büyü öğretmezlerdi. İşte (halk) ikisinden kendisi ile koca ve karısının arasını ayıracak şeyler öğrenirlerdi. Allah'ın izni olmadıkça onunla hiçbir kimseye zarar verebilecek değillerdi. Onlar ise kendilerine zarar verecek ve fayda sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar, büyüyü satın alan kimsenin âhirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı. Keşke onlar (sihri öğrenmekle) kendilerini cidden kötü bir şeye karşılık sattıklarını bilmiş olsalardı. Eğer iman edip sakınmış olsalardı, elbette Allah'ın sevabı (onlar için) daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi."* (Âyet 101-103) buyruğunun tefsirinde zikretmişlerdir. Böylelikle şanı yüce Allah, Kitab'ına ve rasûllerine uymaktan vazgeçerek şeytanların, Süleyman'ın mülkü üzerine okuduklarına uyan kimseleri yermekte ve şanı yüce Allah, Süleyman'ın küfre girmediğini fakat şeytanların kâfir olduklarını, onların insanlara büyüyü ve Babil'de iki meleğin üzerine indirilenleri öğrettiklerini, iki meleğin adının Harut ve Marut olup bunların herhangi bir kimseye: Biz, ancak bir fitneyiz; bu sebeple kâfir olma, demedikçe (büyüyü) öğretmediklerini beyan buyurmaktadır.

Ayrıca şanı yüce Allah, onların, o büyü ile Allah'ın izni ile olmadıkça kimseye zarar veremediklerini, onların kendilerine fayda sağlamayıp zarar veren şeyleri öğrettiklerini de haber vermekte, sonra da: *"Andolsun ki onlar, büyüyü satın alan kimsenin ahirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı."* buyurmaktadır. Yani bunlar, bu işi yapan kimsenin ahirette bir payının olmadığının, kendilerinin ancak dünyevi maksatlarını kendisi ile gerçekleştirebilecekleri şeyi elde etmek istediklerini ifade buyurmaktadır. Çünkü onlar, böylelikle arzularını gerçekleştirmek istiyorlardı. Bu ise onlar için faydalı değil, zararlıdır. Nitekim yüce Allah, müşrik kimseler hakkında: *"O zarar vermesi, fayda vermesi (ihtimalinde)n daha yakın olana ibadet eder."* (Hacc, 13) buyurmaktadır.

Yüce Allah: *"Eğer iman edip sakınmış olsalardı, elbette Allah'ın sevabı (onlar için) daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi."* (Âyet 103) buyurmaktadır. Böylelikle şanı yüce Allah, iman ve Allah korkusu/takva ile kendileri için, bundan daha hayırlı olan Allah'ın sevabının elde edileceğini beyan etmektedir. Çünkü onlar, böyle bir işi kendileri adına umdukları hayır/kazanç adına istemektedirler. Bu ise (Allah'ın yanındaki sevap ise) onlar için daha hayırlıdır.][987]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Selef alimlerinden birçok kişinin zikrettiğine göre, Süleyman öldükten sonra şeytanlar, sihir ve küfür kitaplarını yazdılar ve onları onun tahtının altına koyup: Süleyman, bunlar vasıtası ile cinleri hizmetinde kullanıyordu, dediler. İşte kitap ehlinden bir kesim, bu sebeple Süleyman'ı tenkit ettiler. Başkaları ise şöyle dediler: Eğer bu, hak ve caiz bir iş olmasaydı, Süleyman bunu yapmazdı. Böylelikle her iki kesim de doğru yoldan sapıtmış oldu. Birileri, Süleyman'ı tenkit etmekten ötürü doğru yoldan sapıttılar. Öbürleri ise sihre uymakla doğru yoldan saptılar. Şanı yüce Allah da bu hususta: *"Onlara Allah tarafından yanlarındakini doğrulayıcı bir peygamber geldiği her seferinde kendilerine kitap verilenlerden bir fırka, sanki (gerçeği) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitab'ını arkalarına atmışlardır."* (Âyet 101) buyruğundan itibaren *"Eğer iman edip sakınmış olsalardı, elbette Allah'ın sevabı (onlar için) daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi."* (Âyet 103) buyruklarını indirdi. Şanı yüce Allah da bunun faydasının da, zararının da olmadığını beyan etmektedir. Çünkü fayda, ya katıksız hayır ya da ağırlıklı olan şeydir. Zarar ise ya katıksız şer yahut ağırlıklı şerdir. Bu işin şerri ise ya katıksız şerdir yahut ağır basan bir şerdir.][988]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki: Şanı yüce Allah, büyü hakkında: *"Hâlbuki o iki melek: Biz, ancak imtihan (için gönderilmiş)iz. Sakın küfre girme, demedikçe kimseye büyü öğretmezlerdi. İşte ikisinden kendisi ile koca ve karısının arasını ayıracak şeyler öğrenirlerdi."* buyurmakta ve nihâyet *"Andolsun ki onlar, büyüyü satın alan kimsenin ahirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı."* buyurmaktadır. İşte şeytanların, Süleyman'ın mülkü üzerine okuduklarına uyan ve Allah'ın Kitab'ını bilmiyorlarmış gibi arkalarına atan kimseler, ahirette bir paylarının bulunmadığını bilmekle birlikte yine de kâfir olmaktadırlar.][989]

987 el-Cevabu's-Sahîh, VI, 13-16.
988 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIX, 42.
989 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 558-559.

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

104. "Ey müminler! 'râinâ' demeyin, 'unzurnâ' deyin ve dinleyin. Kâfirler için ise çok acıklı bir azap vardır."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Denildi ki: Yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler!"* buyruğu yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! namaza kalkacağınız zaman..."* (Maide. 6) vb. buyruklarda olduğu gibi bu hitabın diğer çeşitleri gibi. Kur'ân-ı Kerim'in kendilerine ulaştığı bütün müminlere yönelik bir hitaptır.][990]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Kur'ân-ı Kerim'de kâfirlere benzemenin yasak olduğuna delil olan buyruklardan birisi de yüce Allah'ın: *"Ey müminler! 'râinâ' demeyin. 'unzurnâ' deyin ve dinleyin. Kâfirler için ise çok acıklı bir azap vardır."* buyruğudur. Katede[991] ve başkaları dedi ki: Yahudiler, bu sözü alay olsun diye söylüyorlardı. Allah, müminlerin. onların söyledikleri gibi söylediklerini hoş görmedi. Yine o dedi ki: Yahudiler. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e "bize kulak vererek bizi gözet (Raina)" diyerek bu sözleriyle alay ediyorlardı. Bunun. onlar arasında çirkin bir anlamı vardı.

Ahmed. Atiyye'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Yahudilerden bazı kimseler gelir ve: "Rainesem'ak: Bize kulak ver. bizi iyi dinle" derlerdi. Sonunda Müslümanlardan da bazı kimseler böyle demeye başlayınca. Allah. onların yahudilerin söylediklerini söylemelerinden hoşlanmadı. Ata dedi ki: Bu, cahiliye döneminde Ensar arasında bir söyleyiş idi.[992]

Ebu'l-Âliyye dedi ki: Arap müşrikleri birbirleriyle konuştuklarında, birileri arkadaşına: "Er'inîsem'ak: Bana kulak ver. beni dinle" derdi. Böyle demeleri yasaklandı. Dahhak da böyle demiştir.[993]

Bütün bunlar. bu sözü söylemenin Müslümanlara yasak kılındığını ortaya koymaktadır. Çünkü yahudiler. böyle diyorlardı. -her ne kadar yahudilerin bunu

990 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVIII. 299-300.
991 İbn Cerir. I. 469.
992 İbn Ebu Hâtim. Bakara. 1046. İbn Cerir. I. 470.
993 İbn Cerir. I. 470.

söylemeleri çirkin bir kabahat olup Müslümanlar için bu böyle olmasa dahi-buna sebep ise bu hususta onlara benzemelerinin kâfirlere benzemek kabilinden olması ve böylelikle onların maksatlarına ulaşabildikleri bir yol olması idi.][994]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu sözün (râinâ) demenin, yahudilerin dilinde çirkin bir sövgü olduğunu sözkonusu eden bazı tefsir alimleri şöyle demiştir: Müslümanlar: Ey Allah'ın Rasûlü, raine ve er'inîsem'ak: Bana kulak ver, beni dinle, derlerdi. Onlar, bu sözleriyle kendilerini görüp gözetmesini kastediyorlardı. Bu lafız, yahudi dilinde çirkin bir sövgü idi. Yahudiler, bu sözü işitince onu ganimet bildiler ve kendi aralarında: Biz, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e gizlice sövüyorduk. Şimdi artık ona açıktan sövebilirsiniz, dediler ve onun huzuruna gelip: "Raina ya Muhammed: Bizi gözet ey Muhammed" diyorlar ve kendi aralarında gülüşüyorlardı. Sad b. Mu'az, bunu işitti ve farkına vardı. O, onların dilini biliyordu. Bunun üzerine Yahudilere: Allah'ın laneti üzerinize. Nefsim elinde olana yemin ederim ki ey yahudiler, eğer sizden birinizin bu sözü Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e söylediğini işitecek olursam, Andolsun onun boynunu vuracağım, dedi. Bunun üzerine onlar dedi ki: O sözü kendiniz de söylemiyor musunuz, dediler. Bu sefer yüce Allah: *"Ey iman edenler! 'râinâ' demeyin."* buyruğunu indirdi.[995] Bundan amaç ise yahudilerin bunu, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e sövmek için bir yol edinmelerini önlemekti.][996]

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَآ أَوْ مِثْلِهَاۜ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾

106. "Biz, bir âyeti nesh eder veya unutturursak ya ondan daha hayırlısını ya da onun benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kâdir olduğunu bilmez misin?"

Tefsiri:

[Onların (müfessirlerin) yüce Allah'ın: *"O'ndan daha hayırlısını"* buyruğunun tefsiri hakkında görüş ayrılığına düştüklerini görmedim. Bu âyet-i kerimede iki meşhur kıraat vardır. Çoğunluğun kıraati "evnunsihe: Yahut unutturursak"

994 İktizau's-Sıratı'l-Mustakim, I. 149-151.

995 ed-Durru'l-Mensûr, I. 103-104'te belirtildiği üzere Ebu Nuaym, Delailu'l-Nubuvve'de; el-Vâhidî, Esbabu'n-Nuzul s. 40.

996 es-Sârımu'l-Meslûl, 248.

buyruğunu. "ensauyunsihi: Onu unutturdu, unutturur" kipinden gelen bir fiil olarak okumak şeklindedir. İbn Kesir ve Ebu Amr ise hemzeli olarak "neseehû. yenseehû: Onu erteledi, erteler" lafzından gelen bir fiil olarak "evnensehe: Yahut onu unutturursak" diye okumuşlardır. Birincisi. nisyan/unutmaktan gelmektedir. İkincisi ise geciktirdi anlamında (nese'e)'den gelmektedir.

Dil bilginleri dedi ki: "Nesetuhu-nese'e: Onu geciktirdim, geç kaldı" fiilini bir şeyi geciktirmek. geri bırakmak halinde kullanılır. "ense'e" kipi de bu şekildedir. Alışveriş içinde her iki şekilde kullanılır (vadeli alışveriş anlamında.) Asmai dedi ki: "Enseallahufiecelihi" ve "nesseafiecelihi" kullanımları aynı anlamdadır (Allah ecelini geciktirdi.) "Nesie" alışverişi de bu kökten gelmektedir. Arapların bir sözü de şöyledir: "Meneradennese velanesae fel yubakkirilğade'e velyuhaffiridae velyukallil minğişyanilnisa: Kim geç ölmek (uzun yaşamak) isterse -ki ölümün gecikmesi olmaz- sabah erken uyansın. Ridasını hafif tutsun kadınlarla birlikteliğini de azaltsın."

Birinci kıraati ele alacak olursak, anlamı müfessirlerin birçoğuna göre gâyet açıktır. Bundan maksat -bu hususta gelen rivâyetlerde belirtildiği gibi- Kur'ân-ı Kerim'den Allah'ın kendisine unutturdukları olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'den kaldırılan, ya onun kalplerden izale edilmesi sûreti ile şer'i bir kaldırmadır. Bu da unutturmak ile olur. Çünkü şanı yüce Allah, nesh ettiği yahut da unutturduğu herhangi bir buyruğun yerine ondan hayırlısını ya da onun mislini getireceğini haber vermektedir. Böylelikle o mü'min kullarına olan lütuf ve merhametini beyan buyurmuştur. Çünkü daha önce şanı yüce Allah: *"Ey mü'minler! 'râinâ' demeyin, 'unzurnâ' deyin ve dinleyin. Kâfirler için ise çok acıklı bir azap vardır. Kitap Ehli olan kâfirler de, müşrikler de Rabbinizden üzerinize hiçbir hayrın (iyiliğin) indirilmesini istemezler. Allah ise rahmetini (vahiy ve peygamberliği) dilediğine has kılar. Allah, büyük lütuf sahibidir."* (Âyet 104-105) buyurmaktadır. Böylelikle onlara. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ve onun getirdiklerine karşı saygısızlıkları hususunda kitap ehline benzemelerini yasaklamakta ve onların kıskançlıkları sebebi ile Allah'ın onun üzerine kitap ve hikmetten herhangi bir şey indirmemesini arzu ettiklerini haber vermektedir. Daha sonra yüce Allah. mü'min kullarına nimetini haber vermektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in bir kısmı nesh ediliyor. bir kısmı da -bu hususta gelen rivâyetlerde belirtildiği gibi- unutturuluyordu. Şanı yüce Allah'ın unutturdukları ise hem hükmü hem de tilaveti nesh edilen buyruklardır. Bu buyruklar ise hükmünden bazı kısımların nesh edilmesi ile birlikte tilavet olunan "mensuh" buyruklardan yahut da tilaveti

nesh edilmekle birlikte (hükmü) unutturulmayan buyruklardandır. Nesihte de, unutturmada da Allah'ın kullarına indirdiklerinin eksiltilmesi sözkonusudur.

Şanı yüce Allah ise bu hususta bir eksiltme sözkonusu olmadığını, aksine eğer herhangi bir şeyi nesh eder ya da unutturacak olursa muhakkak Allah'ın ondan hayırlı olanı yahut onun bir benzerini getireceğini bildirmektedir. Dolayısıyla müminler, eksilmeyen aksine artıp duran Allah'tan gelen bir nimet içerisinde sürüp devam ederler. Çünkü eğer ondan hayırlısı gelecek olursa nimet artar. Eğer onun gibisi gelecek olursa nimet bâki kalır.

Şanı yüce Allah: *"Yahut unutturursak"* buyurarak unutturmayı kendisine izafe etmektedir. Çünkü böyle bir unutturma, yerilen bir husus olan hıfz edilip bellenmesi gereken şeyin unutturulmasından farklı olarak yerilen bir iş değildir. Çünkü burada Allah'ın kaldırdığı şeyin unutturulması sözkonusudur. Ama hıfzedilmesi, bellenmesi emrolunanın unutulması ise yerilen bir iştir. Nitekim yüce Allah: *"İşte böyle. Çünkü sana âyetlerimiz geldiğinde onları unuttun. Bugün de sen böylece unutulursun."* (Tâhâ, 126) Bu unutma, her ne kadar ezberlenip hıfzedilmesi ile birlikte amelin terk edilmesini de ihtiva etmekte ise de âyetler içindeki hükümleri bilmeyecek derecede tamamen unutulacak olursa, bu durum âyetler gereğince amelin terk edilmesi halinde daha ileri bir dereceyi ifade ettiğinden, bu iş yerilmiş bir iştir.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), Sünen'de yer alan bir hadiste: "Kim, Kur'ân'ı okumayı öğrendikten sonra onu unutursa, azası eksik olduğu halde Allah'ın huzuruna çıkar." buyurmaktadır.[997]

Bundan dolayı Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), insanın "unutmayı" kendisine nispet etmesinden hoşlanmamıştır. Bu sebeple Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivâyet ettikleri bir hadiste şöyle buyurmaktadır: "Onlardan herhangi bir kimsenin şu ve şu âyeti unuttum, demesi çok kötüdür. Aksine ona unutturuldu. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerim'i çokça müzakere ediniz. Çünkü gerçekten o, develerin bağlarından kurtulmalarından daha ileri derecede adamların kalplerinden kaçıp gider." buyurmaktadır.[998] Diğer taraftan onlardan (müfessirler arasından): "biz bir âyeti nesh eder" buyruğunu, tilaveti ve resmi (mushaftaki yazısı) terk edilen ve hükmü kaldırılan buyruklar hakkında unutturulanları da kaldırılıp tilavet olunmayan hakkında diye açıkladığı gibi, aralarından lafzı mahfuz kalsa dahi tilaveti nesh olunanları da birincisinin kapsamına sokanlar vardır. Birincisi, Mücahid'in

997 Ebu Davud, 1474; Darimî, II, 437. Hafız İbn Hacer: Senedi muzdariptir, demiştir.

998 Buhârî, 5032; Müslim, 790.

ve Abdullah b. Mesud'un ashabının (öğrencilerinin) görüşüdür. İnsanlar sabit senetlerle İbn Ebu Necih'ten, o Mücahid'den yüce Allah'ın: *"Biz bir âyeti nesh eder"* buyruğu hakkında: Hattını sabit bırakıp hükmünü kaldırdığımız buyruk demektir, dediğini rivâyet etmektedir. Bu, aynı zamanda Abdullah b. Mesud'un da görüşüdür.[999]

"Veya unutturursak" yani onu silersek. Çünkü unuttuğu şey terk edilmedi. İbn Ebu Hâtim de isnadı ile İkrime'den, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etti: Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e geceleyin inen vahiy arasından gündüzün unuttuğu da olurdu. Bunun üzerine yüce Allah: *"Biz bir âyeti nesh eder yahut unutturursak, ya ondan daha hayırlısını yahut onun benzerini getiririz."* buyruğunu indirdi.[1000]

Aynı şekilde Sa'd b. Ebu Vakkas, Muhammed b. Ka'b, Katade ve İkrime'den de böylece rivâyet edilmiştir.[1001] Hatta Sa'd b. Ebu Vakkas, bu buyruğu Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e hitap olarak "ev tunsehe: yani ey Muhammed sana unutturulursa" diye okurdu. Sonra da yüce Allah'ın: *"Sana okutacağız ve unutmayacaksın."* (A'la, 6) buyruğu ile *"Unuttuğun zaman Rabbini an."* (Kehf, 24) buyruğunu okudu.

Onlardan (Ashab-ı Kiramdan) birilerinin, önceleri Kur'ân'ı bir bölümünü hıfz edip ezberlediği halde sonradan onu unuttuğu ve bunu Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e söyledikleri zaman onun da kendilerine: "O kaldırıldı." diye cevap verdiğine dair rivâyetler gelmiş bulunmaktadır. ez-Zühri'den sahih olarak gelen şu hadiste belirtildiği gibi: Bana, Ebu Umame b. Sehl b. Huneyf, Said b. el-Müseyyeb'in meclisinde tahdis ettiğine göre bir adam bir sûre ezberlemişti. Geceleyin kalkıp o sûreyi okumak istedi; fakat bir türlü okuyamadı. Bir diğeri kalkıp yine onu okumak istedi. Fakat o da okuyamadı. Bir başkası kalkıp onu okumak istedi. Onun da buna gücü yetmedi. Sabah olunca Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in huzuruna vardılar. Onlardan biri: Dün şu şu sûreyi okumak istedim. Ama bir türlü okuyamadım, dedi. Bir diğeri ise: Ben de ancak bunun için geldim, dedi. Öbürü de: Ben de ancak bunun için geldim, dedi. Diğeri de: Ben de ey Allah'ın Rasûlü, deyince Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Bu sûre dün nesh edildi." buyurdu.[1002]

999 İbn Ebu Hâtim, Bakara, no: 1062. Ayrıca bk. Mücahid, Tefsir, 85; Tâberî, I, 475.

1000 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1065.

1001 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1067.

1002 Tahâvî, Müşkilu'l-Âsâr, 2034, 2035'te sahih bir senetle rivâyet ettiği gibi. Beyhakî, Delailu'l-Nubuvve, VII, 157; Taberânî, 13141'de metruk bir ravinin bulunduğu bir senet ile rivâyet

"Yahut onu unutturursak" buyruğunda (diğer okuyuşa göre) geçen "ennese" ertelemek, geç bırakmak anlamındadır. Bu hususta da Selef'in iki görüşü vardır. Birinci görüş, bir gruptan nakledilip rivâyet edilmektedir. Süddî dedi ki:[1003] "Biz bir âyeti nesh eder" âyetin nesh edilmesi, onun kabz edilmesi/alınması demektir. "Yahut onu unutturursak" yani onu nesh etmeyip bırakırsak "ya ondan hayırlısını" yani nesh ettiğimizden hayırlısını yahut nesh etmeyip bıraktığımızın bir benzerini "getiririz." el-Valibi'nin İbn Abbas'tan diye naklettiği tefsirinde de böyledir: "Biz bir âyeti nesh eder yahut onu (diğer okuyuşun anlamına göre) geciktirirsek" buyruğu şu demektir: Biz bir âyeti değiştirir yahut onu bırakıp sizin aranızdan kaldırmayacak olursak[1004] "ya ondan daha hayırlısını yahut da onun benzerini getiririz." Bu da er-Rabi' b. Enes'ten rivâyet edilmiştir.[1005]

Bazıları, birinci kıraati bu anlamda tefsir ederek şöyle demişlerdir: Onu unutturmanın anlamı, onu yanınızda bırakmak demektir. Çünkü misyan, bırakmak terk etmek anlamındadır. el-Ezheri dedi ki: "Onu unutturursak" onu terk etmeyi emredersek demektir. Bu manada: O şey bana unutturuldu, denilir. Sonra da şu beyiti örnek vermektedir:

إِنِّي عَلَى عُقْبَةٍ أَقْضِيهَا   لِسِتُّ بِنَاسِيهَا وَلَا مُنْسِيهَا

"Ben bir nöbetteyim onu (gereğini) yapıyorum

Onu ne unuttum ne de unutturdum."

Yani ben onun terk edilmesini emretmedim.

Üçüncü görüş ise bizim kendisini nesh etmemiz sûreti ile onunla amel edilmesini sonraya bırakmayız, geciktirmeyiz, demektir.

Doğrusu ise vasat olan görüştür. İbn Ebu Hâtim, kendi isnadıyla İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ömer (radıyallâhu anh) bize bir hutbe vererek dedi ki: Yüce Allah: *"Biz bir âyeti nesh eder yahut (diğer kıraate göre) onu geciktirirsek"* yani sonraya bırakırsak demektir.[1006] Onun Ebu'l-Âliyye'den

etmişlerdir. Suyutî, bunun Ebu Davud, "Nasih ve Mensuh" adlı eserinde rivâyet edildiğini, İbnu'l-Münzir, İbnu'l-Enbârî, el-Mesâhif'te, Ebu Zer el-Herevi, Fezail adlı eserinde de rivâyet edildiğini belirtmektedir. Bk. ed-Durru'l-Mensûr, I, 256.

1003 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1064; Tâberî, I, 475.
1004 el-Valibi rivâyeti ile İbn Abbas'ın tefsiri: no: 27, 28; ondan naklen: İbn Cerir, I, 479.
1005 er-Rabi'in bu açıklamasını İbn Cerir, I, 480'de yer almaktadır.
1006 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1070.

bilinen isnadı ile[1007] "*Biz bir âyeti nesh eder*" onunla amel edilmez olur "*Yahut (diğer kıraate göre) onu geciktirirsek*" yani biz onu nezdimizde sonraya bırakırsak demektir.

Ebu'l-Âliyye'nin lafzında (sonraya bırakırsak anlamındaki: "nurcie" yerine) nezdimizde onu tehir edersek "nuahhiruhâ" şeklindedir. Ata'dan rivâyete göre ise bu şekilde "onu tehir edersek, geciktirirsek" şeklindedir.[1008]

Selef'ten üçüncü bir görüş daha nakledilmiş olup bu da dördüncü görüş demektir. Buna göre "*Biz bir âyeti nesh eder*" buyruğunun anlamı şudur: Maksat, bizim size indirmiş olduğumuz ve kaldırmadığımız buyruktur. "*Yahut (diğer okuyuşa göre) onu geciktirirsek*"; onu indirmeyi geciktirip (belli bir vakte kadar) indirmeyecek olursak demek olur.

Bazıları, bu açıklamayı Said b. el-Müseyyeb ve Ata'dan diye nakletmişlerdir.

Yüce Allah'ın: *"Biz bir âyeti nesh eder"* buyruğu ise Kur'ân-ı Kerim'den nazil olan buyruklar ile ilgilidir. Her ikisi de bunu nüsha çıkarmaktan (kopyalamaktan) gelmiş kabul etmektedirler. "Yahut (diğer kıraate göre) onu geciktirirsek" yani onu geriye bırakıp olmayacak olursa demek olur ki bu da nazil olmayan buyruklar hakkındadır.

Ancak bu açıklama su götürür. Çünkü İbn Ebu Hâtim, Ata'dan sabit olan isnad ile: "Biz bir âyeti nesh eder yahut onu unutturursak" buyruğu hakkında: Nesh olunana gelince. O Kur'ân-ı Kerim'den -kef harfi ile- terk olunandır, demiştir. Sanki bu ifade, bu kelimeyi "nüzulden" gelen bir kelime olarak indirilen diye zannettiği için tashife uğramış gibidir. Çünkü "terk olunan" lafzında bir çeşit kapalılık vardır. Bundan dolayı İbn Ebu Hâtim: Yani Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e indirilmeyip terk olunan demektir, demiştir. Fakat Ata'nın muradı bu değildir. Onun anlatmak istediği ise yazılı ve tilavet olunur hali ile bırakılan/terk olunan ama hükmü nesh olunan demektir. -Daha önce kendisinden başkalarından nakledilen rivâyetlerde olduğu gibi-. Onun insa ettirdiği ise indirmeyip geriye bıraktığı demektir.

Said ve Ata ise tabiûn'un en alimlerindendir. Bu durum, her ikisi için de gizli kalmış olamaz. Diğer taraftan İbn Âmir[1009] "مَا نُنْسِخْ مِنْ آيَةٍ" diye okumuş ancak

1007 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1070.
1008 İbn Ebu Hâtim, s. 375, Bakara, 1075.
1009 Bk. el-Bahru'r-Muhit, I, 548.

Ebu Hâtim, bunun bir yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Hâlbuki durum böyle değildir. Bu okuyuşu, birisi şu şekilde açıklamıştır: "مَا نُنْسِخْ مِنْ آيَةٍ" sizin onu istinsah etmenize/kopyalamanıza imkân vermeyiz, demektir. Nitekim bir kimseye: Ben bunu yazdırdım, anlamında olmak üzere أَكْتَبْتُهُ هَذَا denilir. Bir diğer görüşe göre: أَنْسَخَ: Kopyaladı; جَعَلَهُ مَنْسُوخًا onu kopyalanmış, nesh edilmiş kıldı demektir. Nitekim birisinin defnedildiğini anlatmak maksadıyla: قبره: Onu kabre koydu, denilir. أقبره da, ona bir kabir yaptı, طرده: onu sürdü, kovdu, أطرده ise onu sürgüne gönderilmiş birisi kıldı demektir. Bu da cumhurun kıraatini daha çok andırır.

Doğrusu ise "yahut onu (ننسأها şeklindeki okuyuşa göre) geciktirirsek" buyruğunu onu indirmeyip nezdimizde sonraya bırakırsak, diyenlerin görüşüdür. Yani bizler, indirmiş olduğumuz âyetlerden nesh ettiğimizin yahut da henüz indirmeyip nüzulünü sonraya bıraktığımız âyetlerin ya on(lar)dan daha hayırlısını ya da on(lar)ın benzerini getiririz." demektir. Şanı yüce Allah, kaldırılanın yerine onlara yerini tutacak başkasını verdiği gibi henüz indirmemiş olduğu ve indirilmesi beklenenin yerine de onu indirinceye kadar yerini tutacak olanı verir. Çünkü hikmet, onun indirilmesinin sonraya bırakılmasını gerektirdiği için onlara onun bir benzerini yahut da o vakit için ondan daha hayırlısını verir. Ve bu, onun ineceği vakte kadar böyle kalır. İneceği vakit gelince de onu da öncekilerle birlikte indirmiş olur. Böylelikle onun yerine koyduğu hüküm, onun gibi yahut da nüzulünden önce ondan daha hayırlısı olur. Onlara indirip nesh etmediği hükmün ise ayrıca bir bedele (onun yerine başka bir hükme ihtiyacı olmaz. Eğer şanı yüce Allah, nesh etmediği her bir hükmün daha hayırlısını yahut da onun mislini de getirecek olsaydı, o taktirde sonsuza kadar hükümler inzal etmesi gerekirdi.

Aynı şekilde eğer bundan maksat, onu nesh etmeyi bir vakte kadar geciktirip sonra onu nesh etmesi olsaydı, bu hüküm onların yanında kaldığı sürece ayrıca onun yerine bir benzerinin ya da ondan hayırlısının verilmesinin bir gereği olmazdı. Bedel/yerine verilen hüküm, ancak kendilerine unutturulanlar arasından ve yanlarında bulunmayan yahut da indirilmesi geciktirilip henüz indirilmemiş olanlar için sözkonusudur. Bundan dolayı şanı yüce Allah, indirmediği her bir şey için bedel tespit etmemiştir. Aksine bu, bedel indirmesini geciktirip sonraya bıraktığı hükümler içindir. Zira henüz inmemiş olan her bir hükmün bir bedeli olsaydı, o taktirde sonsuza kadar hüküm indirmek gerekirdi. Hatta indireceğini bildiği fakat indirmeyi sonraya bıraktığı bir hükme, -indirilmiş olduktan sonra nesh edilen hükme sahip olamadıkları gibi- nazil olacağı vakte kadar sahip olmayacak iseler de şanı yüce Allah, hem bunun yerini tutacak bir bedel hem de öbürünün yerini tutacak bir bedel tespit eder. Fakat indirip de aralarında hükmünü yerleş-

tirdiği ve belli bir süreye kadar neshini geciktirdiği hükmün ise ayrıca bir bedele ihtiyacı yoktur. Çünkü bizatihi o kalıcı bir durumdadır. Eğer bu durum kastedilmiş olsaydı, Kur'ân-ı Kerim'in nesh edilmiş olan bütün hükümlerinin nesh edilmeden önce bir benzerinin yahut da onlardan hayırlısının indirilmiş olması gerekirdi. Sonra da o nesh edildiği taktirde yine ondan hayırlısını ya da bir benzerini getirmesi gerekirdi. Böylelikle nesh edilmiş her bir hükmün biri nesh edilmeden önceki, diğeri nesh edildikten sonraki bedeli olmak üzere ondan ayrı iki bedeli bulunurdu. Neshinden önceki bedelinin nüzulünün ise bir başlangıcı olmazdı. Yani ta baştan beri nazil olması gerekirdi. Bu durumda bunun tamamının vahyin başında inmiş olmasını gerektirir. Bu ise kesinlikle bâtıldır.

Bu söylediğiniz, geciktirip indirmediği buyruklar hakkında bağlayıcıdır. Çünkü onun bir bedeli vardır ve bu bedelinin inişinin bir vakti olmaz, denilecek olursa şöyle cevap verilir: Şanı yüce Allah'ın indirmeyi murad etmekle birlikte indirmeyi geciktirdiği buyrukların durumu bilinen bir husustur. Onun benzeri ya da ondan hayırlı olan bedel ise herhangi bir vakitte getirilir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in inişi devam ediyordu. Bu husus ise indirmeyi geciktirdiği her bir buyruğu kapsar. O halde ondan önce, ya onun bir benzerini ya da ondan hayırlısını indirmesi bir gereklilikti. Zaten vakıada görünen de budur. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in daha önceden nazil olmuş buyruklarının birçoğu nesh edilmemiş olup, bunlar indirilmesi sonraya bırakılanlardan hayırlıdır. Mekkî âyetler gibi. Çünkü bu âyetlerde tevhid, nübüvvet, ölümden sonra diriliş ve şeriatın temel esasları beyan edilmiş bulunmaktadır ki bunlar, şeriatın tafsili/fer'i ayrıntılı hükümlerinden daha faziletlidir. Riba/faiz, nikâh, talak ve bunun dışında çeşitli meseleler gibi. Allah'ın indirmeyi sonraya bıraktığı hususların bir örneği riba/faiz âyetidir. Çünkü bu âyet, Kur'ân-ı Kerim'in son nazil olan buyruklarındandır. Hatta onun son indirilen âyet olduğu dahi rivâyet edilir. Borçlanma âyeti, iddet, ay hali ve buna benzer hususlara dair âyetler de böyledir. Allah, bunlardan önce onlardan daha hayırlı ve bunlardan daha önemli olan birtakım şer'i hükümler ihtiva eden âyetler indirmiştir. Bu âyetlerde bütün bunlardan daha önemli birtakım esaslar yer almıştır.][1010]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[el-Vâlibî tefsirinde şöyle denilmektedir: Menfaat itibariyle sizin için daha hayırlı ve sizin için daha müşfik demektir.[1011]

1010 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 183-190.
1011 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1074; İbn Cerir, I, 477; Beyhakî, el-Esmai Fessıfat, 298.

Katade'den ise: "Ya ondan daha hayırlısını ya da onun benzerini getiririz." buyruğu ile ilgili olarak şöyle dediği nakledilmektedir: Hükmü hafifleten bir husus veya bir ruhsat ihtiva eden bir emir ve bir nehy ihtiva eden bir âyet demektir.[1012]

Her ikisi de bunun öncekinden hayırlı oluşunda açıklanması zor bir taraf görmemişler. Aksine fazilet yönünü açıklamışlardır. Nitekim daha önceden de geçtiği gibi emir ihtiva eden bir söz, o emirle istenene göre fazilet farklılığı arz eder. Eğer istenen husus, emrin verildiği kişiye daha faydalı ise dolayısıyla onu istemek daha faziletlidir. Nitekim şanı yüce Allah'ın gazabını geçip geride bırakan rahmeti, onun gazabından daha üstündür. İşte onların bu açıklamaları, hayırlı oluşu ortaya koymakta, böyle bir şeyin sözkonusu olmayacağı anlamını ifade etmemektedir.

Eğer: "Âyetel Kürsînin Allah'ın Kitab'ındaki en büyük âyet olduğu sabittir. Bu âyet ise ittifakla Medine'de indiği kabul edilen Bakara Sûresi'ndedir. Yüce Allah, onun nüzulünü geciktirmiş ve ondan önce ne ondan hayırlısını ne de onun benzerini indirmiştir." denilecek olursa buna şöyle cevap verilir: Bu itiraza birkaç türlü cevap verilmiştir:

1. Şanı yüce Allah: *"Ya ondan daha hayırlısını ya da onun benzerini getiririz."* buyurmakta ama ondan daha hayırlı bir âyet getiririz, buyurmamaktadır. Aksine O, ondan daha hayırlı ya da onun benzeri Kur'ân'dan birtakım buyruklar getirir, demektir. Âyetel Kürsî, her ne kadar bütün âyetlerin en faziletlisi ise bazı âyetlerin toplamı ondan daha faziletli olur. Diğer taraftan Bakara Sûresi, her ne kadar ittifakla Medine'de inmiş bir sûre ise -ki onun Medine'de ilk nazil olan sûre olduğu da söylenmiştir- bu kanaatin onun indirilmiş bazı hükümleri hakkında olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Yoksa faizin haram kılınması oldukça geç dönemlerde nazil olmuştur. Ayrıca şanı yüce Allah'ın: *"Bir de Allah'a döndürüleceğiniz bir günden korkun."* (Bakara. 281) buyruğu da son nazil olan buyruklardandır. Yüce Allah'ın: *"Haccı ve umreyi de Allah için tamamlayın."* (Bakara. 196) buyruğu, ilim adamlarının ittifakı ile hicretin 6. yılı Hudeybiye senesinde nazil olmuştur. Haşr Sûresi ise bundan önce nazil olmuştu. Çünkü o sûre, yine alimlerin ittifakı ile Nadiroğulları hakkında nazil olmuştur. Nadiroğulları ile ilgili olaylar ise -insanların ittifakı ile- Hudeybiye'den hatta Hendek'ten daha öncedir. Hendek'ten sonra meydana gelen hadise ise Kurayzaoğulları ile cereyan eden olaylardır. Çünkü Hendek gazasının akabinde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in muhasara ettiği kimseler onlardır. Nadiroğulları'nı ise -ilim adamlarının

1012 İbn Ebu Hâtim. Bakara. 1077: İbn Cerir. I. 479.

ittifakı ile- bundan önce sürgüne göndermiş bulunuyordu. Aynı şekilde Hadid Sûresi de cumhurun kanaatine göre Medine'de inmiştir. Onun Mekke'de indiği söylenmiş ise de bu zayıf görüştür. Çünkü Hadid Sûresi'nde münafıklardan ve kitap ehlinden söz edilmektedir. Bu gibi buyruklar ise ancak Medine'de inmiştir. Bununla birlikte Bakara Sûresi'nin birçok bölümünden önce inmiş olması da mümkündür.

Özetle; Hadid Sûresi'nin baş tarafları ile Haşr Sûresi'nin sonlarının Âyetel Kürsî'den önce nazil olması mümkündür. En'am ve Yâsîn Sûresi ile başka sûreler ittifakla Âyetel Kürsîden önce inmiştir.

2. İkinci cevaba gelince: Şanı yüce Allah, bir âyeti nesh eder yahut onu geciktirecek olursa ondan hayırlısını yahut onun bir benzerini getireceğini şu âyet-i kerimeyi inzal etmek sûreti ile vadetmiş bulunmaktadır: *"Biz bir âyeti nesh eder veya onu unutturursak ya ondan daha hayırlısını ya da onun benzerini getiririz."* Şüphesiz ki bu âyet-i kerime, bir şart cümlesi olup yüce Allah'ın şu va'dini ihtiva etmektedir: O mutlaka bunu getirir. Şüphesiz o va'dettiğinde sâdıktır. Bu âyet-i kerimeden sonra nesh ettiği yahut da indirmeyi murad ettikleri arasından indirmesini geciktirdiği her bir buyruktan ya daha hayırlısını yahut onun bir benzerini getirir. Bundan önce nesh ettiği ya da geciktirdiğine gelince; o taktirde onun tarafından ondan daha hayırlısını yahut mislini getireceğine dair o zaman için bir va'di yoktu. Bununla da aynı şekilde Fâtiha'ya dair verilecek cevaba ihtiyaç kalmamış olmaktadır. Çünkü Fâtiha'nın nüzulünün *"Yaratan Rabbinin adı ile oku."* (Alak, 1) Sûresi'nden sonra olduğunda bir şüphe yoktur. Hâlbuki Fâtiha ondan hayırlıdır. Böylelikle daha faziletli olanın indirilişinin sonraya bırakılabileceği de ve indirilmesi sonraya kalan her bir buyruktan önce bir benzerinin yahut da ondan hayırlısının nazil olmasının sözkonusu olmadığı da anlaşılmış olmaktadır. Ancak eğer va'd olunan şey, söz verdikten sonra gerçekleşecek bir husus ise böyle bir soru da gündeme gelmez.

Buna da yüce Allah'ın: *"Nesh eder"* buyruğu delildir. Çünkü bu, meczun muzari fiil ancak gelecek ile alakalıdır. Muzari fiili cezm eden edatlar olan "in" ve benzerleri ile onu nasb eden edatlar muzari fiile sadece gelecek zaman anlamını verir.

3. Üçüncü bir cevap da verilebilir. O da şöyle demektir: Zamanında nazil olan bir başka zamanda onun başkası kendileri için daha hayırlı olsa bile- onlar için hayırlı olandır. İşte bu durumda onun bazı kısımları diğer kısımlarına iki açıdan daha faziletli olur: Bu üstünlüğün/faziletin bir kısmı lazımidir (ayrılmazdır.)

Âyetel Kürsînin, Fâtiha'nın ve İhlas Sûresi'nin fazileti gibi. Bir kısmının fazileti ise arızidir. Bunun belli bir zaman daha üstün ötekinin bir başka zamanda daha üstün olması gibi. Nitekim yolcu olmayan/mukim kimse hakkında oruç tutmak ile fidye ile birlikte oruç açmakta muhayyer bırakılması ile azimet olarak oruç tutmanın farz kılınması âyeti ile birlikte söylenenler buna örnek olabilir. Bu da şuna benzer: Emrolunan fiillerin her biri kendi vaktinde daha faziletlidir. Kudüs'e doğru namaz kılmak nesh edilmeden önce daha faziletli idi. Nesihten sonra ise Kabe'ye doğru namaz kılmak daha faziletlidir.

Bu söylenenlere göre bu âyet-i kerimenin: Kur'ân'ı ancak Kur'ân nesh eder kanaatine delil gösterilmesi uygun bir delillendirme olur. Nitekim Şafiî'nin mezhebi budur. İmam Ahmed'den gelen iki rivâyetten daha meşhur olanı da budur. Hatta ondan açıkça nakledilen ise Kur'ân-ı Kerim'i ancak ondan sonra gelen bir başka Kur'ân buyruğu nesh eder, demiştir. Genel olarak mezhebine mensup alimler de bu kanaattedir. Çünkü şanı yüce Allah, şunu va'detmiş bulunmaktadır: Nesh olunanın ya onun benzeri bir bedeli ya da ondan daha hayırlısı mutlaka gelir. Ayrıca yüce Allah müminlere unutturduklarının da böyle olduğunu geciktirip henüz nüzul vakti gelmemiş olanın da böyle olduğunu vadetmiş bulunuyor. Bütün bunlar da şuna delildir: Kur'ân-ı Kerim'in kaldırılmış olan hükmü ya da indirilmesi geciktirilmiş olan hükmünün ya bir benzeri ya ondan hayırlısı müminin nezdinde vardır.

Şâyet sünnet ile nesh edilecek olup da eğer onun benzeri ya da ondan hayırlısı olan bir Kur'ân (hükmü) gelmeyecek olursa bu Allah'ın va'dine uygun değildir. Şâyet sünnet ile nesh edilmesinden sonra getirir denilecek olursa, bu durumda onun nesh edilmesi ile onun bedelinin getirilmesi arasında bu hususun yer almadığı bir zaman boşluğu meydana gelecektir. Bu da âyetin maksadına uygun değildir. Çünkü âyetin maksadı, kaldırılanın ya kendisi gibi yahut da ondan hayırlısının mutlaka getirileceğini anlatmaktır.

Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Getiririz"* buyruğu ile bir süre sonra bunun gerçekleşeceği kastedilmemiştir. Çünkü indirmek istediği halde geciktirdiği buyruğunu bir süre sonra indireceği öğrenilmiş bulunuyor. Yüce Allah, geciktirdiğinin bir benzerini ya da ondan hayırlısını -daha indirmeden önce- getireceğini haber vermesi sûreti ile onun emri bir bedeli bulunmaksızın geciktirmeyeceği de öğrenilmiş oldu. Eğer bedelsiz olarak bir süre kalması sözkonusu olsaydı, bu durumda onun indirmediği hükmün bir bedelinin bulunmaması -nesh edilen hükme göre- daha bir doğru olurdu. Nimetin tamamlanması için nüzulünden önce nesh edilenin bir bedeli hâsıl olduğuna göre, nesh olunanın yerine daha sonra nesh edildiği za-

mandan itibaren bir bedelinin olması daha uygun ve daha yerinde olur. Çünkü bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerim ardı arkasına kısım kısım nazil olmuştur. Eğer nesh olunanın yerine indirmiş olduğu hükmü geciktirecek olursa, onun bedel olduğu/ onun yerine geçen hüküm olduğu bilinmez ve böylelikle bedel olan olmayandan ayırdedilemez. Yüce Allah'ın: *"Ondan daha hayırlısını yahut onun benzerini getiririz."* buyruğunun da -tıpkı eğer hiçbir şey nesh olunmamış olsaydı bilinen fayda gibi bir fayda dışında- bir faydası olmazdı.

Nihâyet söylenmek istenen şudur: Eğer hiçbir şey nesh edilmeyecek olursa, bundan sonra herhangi bir şeyin nazil olmaması da caiz/mümkün olur. Eğer bir hükmü bir şey nesh edecek olursa, bir süre sonra dahi olsa mutlaka onun bedelinin gelmesi gerekir. Bu da onların inandıkları husustan birisidir. Çünkü onlar, birtakım olaylar, soruların sorulması ve ihtiyaç esnasında Kur'ân'ın nazil oluşuna alışmışlardı. Bundan dolayı bir âyet nesh edilecek olursa ondan sonra herhangi bir şeyin inmeyeceğini hiç düşünmezlerdi. Çünkü eğer o nesholunmayacak olursa dahi böyle bir zanna sahip olmazlardı. Ya nesh olunduktan sonra nasıl böyle bir şey düşünebilirlerdi? İkinci olarak yüce Allah, nesh olunanın yerine başkasını getirmenin teminatını verdiğine göre, onun maksadının kendilerine indirmiş olduklarından herhangi bir şeyi eksiltmeyeceği, aksine kaldırılanın ya benzerinin ya da ondan daha hayırlı olanının mutlaka getirileceğinin teminatını vermiş bulunmaktadır. Eğer bir süre onlar bedelsiz kalacak olurlarsa bu durumda (onlara va'dedilen) eksiltilmiş olur. Aynı şekilde bu bir şarta bağlı bir sözdür. Şarta bağlı verilmiş söz ise şartın akabinde yerine getirilmelidir. Çünkü bu, bir şeyin bir şeye karşılık olması türündendir. Böyle bir durumda ise eğer bir şey bir bedel karşılığında alınacak olursa, mutlaka onun karşılığının da verilmesi gerekir. Mesela birisi diğerine, sana ait olan eşyadan denize her ne atarsam onun bedelini ödemek bana aittir, demesi bunun gibidir. Bu verilen söz ise yüce Allah'ın: *"Andolsun Mescid-i Haram'a gireceksiniz."* (Fetih, 27) buyruğu gibi mutlak bir va'd (söz) değildir. Bundan dolayı: Allah'a yemin olsun sana yüz (lira) vereceğim ile Allah'a yemin ederim ben senden her ne alırsam mutlaka sana da onun bedelini vereceğim, demek arasında bir fark vardır. Bu sonuncusu derhal yerine getirilmesi gereken bir husustur.

Bu meseleye delil olan hususlardan birisi de şudur: Ashab-ı Kiram ve onlardan nasih ve mensuh ilmini öğrenmiş olan tabiin, Kur'ân'ın Kur'ân ile nesh edilmesini sözkonusu etmekle birlikte onun Kur'ân'sız neshini hatta sünnet ile neshini dahi sözkonusu etmezler. İşte onlardan alınmış nasih ve mensuha dair yazılmış kitaplar, sadece bu kısmı ihtiva etmektedir. Aynı şekilde Ali (radıyallâhu

anh)'ın kıssa anlatan kişiye şu sözleri de böyledir: Sen Kur'ân'ın Kerim'in nasih ve mensuh olan buyruklarını biliyor musun? Eğer Kur'ân-ı Kerim'i Kur'ân'dan başkası nesh ediyor olsaydı bunu da sözkonusu etmesi gerekirdi.

Diğer taraftan kelamcılardan ve rey ehli arasından, Kur'ân'ın Kur'ân'dan başkası ile nesh edilmesinin caiz olduğunu söyleyenlerin dayanağı, ancak akli bakımdan bunu imkânsız kılan bir hususun bulunmadığından ibarettir. Hâlbuki akıl ile bilinen engelsizlik, şer'an caiz olmayı gerektirmez. Çünkü aklın akıl yoluyla bilgi sahibi olamadığı birtakım hususlar şeriatın verdiği haber ile bilinir. Diğer taraftan şeriat sayesinde bilinen şeriat koyucunun hikmeti ile mücerred akıl ile bilinmeyen hususlar bilinebilir. Bundan dolayı aklen bunun caiz olduğunu kabul edenler bile bunun şer'an gerçekleşmiş olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Durum böyle olduğuna göre âyet-i kerimedeki bu haber, böyle bir hususun şer'an sözkonusu olmadığına delildir.

Yine nesh edici nesh olunanın üzerinde bir hakemdir, onun hakkında hüküm veren bir hakimdir ve ondan önceliklidir. O halde ya onun gibi ya da ondan daha hayırlı olması gerekir. Kur'ân-ı Kerim'in bunu haber verdiği gibi. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim kendisinden önceki kitaplar üzerinde hakim (müheymin) olup, önceki kitaplarda bulunan hakkı tasdik edip onun ikrar ettiğini ikrar edip, nesh ettiğini nesh ettiğine göre kendisinden önceki kitaplardan daha faziletlidir. Eğer sünnet Kitab'ı nesh edici olsaydı sünnetin de ya onun gibi ya da ondan üstün olması gerekirdi.

Aynı şekilde Kur'ân âyetlerinden herhangi birisini, Kur'ân dışından bir şeyin nesh ettiği de bilinmemektedir. Anne babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunmak da miras âyeti ile -Selef'in bu hususta ittifak ettikleri gibi- nesh edilmiştir. Yüce Allah: *"İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ederse onu orada ebediyyen kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere sokar. İşte en büyük kurtuluş budur. Kim de Allah'a ve Rasûlü'ne isyan eder, sınırlarını aşarsa, onu da orada ebedi kalmak üzere bir ateşe koyar. Üstelik onun için küçültücü bir azap da vardır."* (Nisa, 13-14) buyurmaktadır. Miktarları belli feraiz (miras payları) da onun sınırlarındandır. Bundan dolayı bu husus, feraizin/miras paylarının zikredilmesinden hemen sonra sözkonusu edilmiştir. Buna göre farz hisse sahibi birisine hissesinden fazlasını veren bir kimse, bunun hakkını eksik, ötekinin hakkını da fazla vermiş olacağından dolayı Allah'ın sınırlarını aşan bir kimse olur. Böylelikle Kur'ân-ı Kerim'in bunun haram olduğuna delildir ve nesh edici buyruk da budur.][1013]

1013 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 192, 198.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Ondan daha hayırlısını ... getiririz."* buyruğu hakkında Selef'ten birisinden şöyle dediği nakledilmektedir:[1014] Sizin için ondan hayırlısını yahut ondan faydalısını getiririz. Bir kimse, bu sözü söyleyen kişinin öbürlerine uygun kanaat belirttiğini zannedebilir. Ama durum böyle değildir. Onun maksadı ise bunun hangi yönden hayırlı olduğunu açıklamaktır. O da kullara daha faydalı olması demektir. Çünkü bir söz, kullara daha faydalı ise özü itibariyle -ilgili yerinde açıklandığı gibi- daha üstün olur. Ahmed, Malik, Şafiî mezhebine mensup kimselerin müteahhir olanları arasından ve onların dışından Küllabiye'nin yolunu takip eden kimseler, şanı yüce Allah'ın kelamının bir kısmının bir diğerine göre daha faziletli olduğunu ve Mutezile'nin ve onlara benzer onun mahluk olduğunu söyleyenlerin görüşlerine göre bunun mümkün olduğunu sanabilirler. Çünkü onun mahluk olduğunu söyleyenler bir kısmının diğer kısmına göre üstünlüğünü yaratılmışın yaratılmışa üstünlüğü gibi kabul ederler. Mahlukatın bir kısmının diğerine üstün kılındığını ise hiç kimse inkâr etmez.

Bu kimselerin Allah'ın kelamının bir kısmının diğerine üstünlüğünü kabul etmenin, Kur'ân'ın da yaratılmış olmasını gerektirdiği şeklindeki zanları ile bundan kaçmak istemişler ve birinin diğerini gerektirmesini zannettiklerinden ötürü bunu kabul etmemişlerdir. Fakat durum zannettikleri gibi değildir. Aksine ümmetin Selef'i ve cumhuru şöyle der: Kur'ân Allah'ın kelamıdır, mahluk değildir. Allah'ın sair kelamı da aynı şekilde mahluk değildir. Bununla birliket onlar, Allah'ın kelamının bir bölümünün bir diğerinden daha faziletli olduğunu da kabul ederler. Nitekim kitap, sünnet, ashab ve tabiinden gelen rivâyetler, bunu açıkça ifade etmekte olup bu hususta onlardan herhangi bir görüş ayrılığı içerisinde olduklarının nakledildiği bilinmemektedir.][1015]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[(Ehl-i) sünnete ve başkalarına mensup olanlardan bir kesim der ki: Bizatihi Allah'ın kelamı kendi kendisi içerisinde bir kısmı diğerine üstün değildir. Bunu da onun kadim oluşuna dayanarak söylerler. Kadim olanın ise bir kısmı diğerinden daha faziletli olmaz. Yüce Allah'ın: *"Biz bir âyeti nesh eder veya unutturursak ya ondan hayırlısını ya da onun benzerini getiririz."* buyruğunu tevil ederler ve yani sizin için daha hayırlı ve daha faydalısını getiririz demektir, (derler.) Fakat

1014 Kaynakları daha önce gösterildi.

1015 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 53-55.

Selef'in cumhurunun ve imamların kabul ettikleri doğru kanaat ise Allah'ın kelamının, bir kısmının diğer bir kısmından daha faziletli olduğudur. Nitekim buna, hem şeriat hem de akıl delildir.][1016]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Biz bir âyeti nesh eder veya unutturursak ya ondan hayırlısını ya da onun benzerini getiririz."* buyurarak ondan hayırlısını yahut onun bir benzerini getireceğini haber vermektedir. Bu, şanı yüce Allah tarafından o âyetin bazen bir benzerini ya da ondan hayırlısını getireceğine dair bir beyanıdır. Bu da âyetlerin bazen birbirlerinin bir benzeri olduğuna, bazen de diğerinin daha faziletli olduğuna delildir. Aynı şekilde Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerim'in de hepsi Allah'ın kelamıdır. Bununla birlikte Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerim'in bu üç Kitab'ın en faziletlisi olduğunu da bilirler.][1017]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ona (İbn Teymiyye'ye) yüce Allah'ın: *"Biz bir âyeti nesh eder veya unutturursak"* buyruğunun anlamına dair -ve şanı yüce Allah'ın unutmasının sözkonusu olmadığına dikkat çekilerek- soru sorulması üzerine şu cevabı vermiştir:

Yüce Allah'ın: *"Biz bir âyeti nesh eder veya unutturursak"* buyruğu iki türlü okunmuştur. Bunların en meşhur olanları, "evmunsiha: veya unutturursak" demek olup onu size unutturursak, demektir. Bu da indirdiğimizi nesh edersek yahut da indirmeyi istediğimiz buyruğun tenzilini seçecek olursak size ondan hayırlısını yahut onun benzerini getiririz.

İkinci kıraat ise hemzeli olarak "evnenseha" şeklindedir ki "onu ertelersek, geciktirirsek" demektir. Fakat hiçbir kimse "nensâhâ: onu unutursak" diye okumamıştır.[1018] Her kim "nenseha: onu geciktirirsek" buyruğunun "nensâhâ: onu unutursak" anlamında olduğunu zannederse o Arapçayı da, tefsiri de bilmeyen bir kişidir. Mûsâ (aleyhisselâm): *"Onların bilgisi Rabbimin yanında bir kitaptadır. Rabbim yanılmaz ve unutmaz."* (Tâhâ, 52) buyurmuştur. Unutmak yüce Allah'ın: *"Sana (Kur'ân'ı) okutacağız ve unutmayacaksın. Allah'ın dilediği müstesna."* (A'lâ, 6-7) buyruğunda olduğu gibi kula izafe edilir. Bundan dolayı Ashab-ı Kiramdan kimisi, bu buyruğu "evtensâhe" yani "yahut ey Muhammed! Sen

---

1016 Der'u Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl, VII, 271-272.
1017 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 10-11.
1018 Zâdü'l-Mesîr, I, 127.

onu unutursan" diye okumuşlardır. Bu ise gâyet açıktır ve ancak hemzeli olarak "nense'hâ: onu geciktirirsek" ile hemzesiz olarak "nensâhâ: onu unutursak" arasında bir fark görmeyen bir bilgisizden başkasına gizli kalan bir husus değildir. Allah en iyi bilendir.][1019]

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ
الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108. "Yoksa siz de önceden Mûsâ'dan istendiği gibi peygamberinizden (birtakım şeyleri) istemeye mi kalkışacaksınız? Kim, imanı karşılığında küfrü alırsa doğru yoldan sapıtmış olur."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Yoksa siz de önceden Mûsâ'dan istendiği gibi peygamberinizden (bazı şeyleri) istemeye mi kalkışacaksınız?"* buyruğu ile: *"Kitap ehli senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni isterler. Gerçekten onlar, Mûsâ'dan daha büyüğünü istemişlerdi de: Allah'ı bize apaçık göster demişlerdi."* (Nisa, 153) buyrukları, ümmetlere nebilere bu gibi soruları sormayı yasaklamaktadır.] *[Bunun, rasûllerin sorulan hususun öğrenilmesi ile ilgili olarak bir aracı olmaya elverişli olmadıkları anlamına geldiği söylenemez.]*[1020] Bu gibi sorular ise kemal sıfatını reddetmek anlamındadır. Zira buyrukta sözkonusu edilen, sadece bu şekilde soru sorulmaması istenmesinden ibarettir. Buyrukta kendilerine soru sorulanların soru sorma selahiyetinin olmadığı, ayrıca soru sorulanın gerçekleşmesine dair kudretinin bulunmadığı ve bu kabilden herhangi bir şey yoktur. Aksine bazı hallerde soru sormak, kendisine bunun yasaklandığı kişinin maslahatına ve soru sormasındaki mefsedete binaen yasaklanmış olabilir.][1021]

1019 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 72.
1020 Köşeli parantez arası italik ifadeler, Ebul Fida İsmail b. Kesir'in el-İstiğase'yi özetlediği Telhisu Kitabil İstiğase li İbn Teymiyye, II, 620'den alınmıştır. Çünkü bu ibare olmadan tercümeye esas aldığımız tefsir derlemesindeki şekli ile yanlış anlaşılmalara müsaittir. (Çeviren)
1021 el-İstiğase, 321.

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾

109. "Kitap Ehlinden birçoğu, hak kendilerine besbelli olmuşken ruhlarında yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı, sizi imanınızdan sonra kâfirler olarak geriye döndürmeyi çok isterler. Allah'ın (onlarla cihada dair) emri gelinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Tamamıyla yerilmiş olan kıskanmaya gelince, şanı yüce Allah yahudiler hakkında: *"Kitap ehlinden birçoğu hak kendilerine besbelli olmuşken ruhlarında yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı sizi imanınızdan sonra kâfirler olarak geri döndürmeyi çok isterler."* buyurmaktadır. Yani onlar kıskançlıklarından ötürü sizin irtidad edip dinden dönmenizi temenni ederler. Hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra, kıskançlığı böyle bir şeyi arzu etmelerine sebep olarak göstermektedir. Çünkü onlar, sizin elde ettiğiniz bunca nimetleri gördükten sonra hatta benzerini kendilerinin elde etmediklerini görüp anlayınca sizi kıskandılar. Aynı şey diğer âyette de dile getirilmektedir: *"Yoksa onlar, insanları Allah kendilerine lütfundan verdi, diye mi kıskanıyorlar? Doğrusu Biz, İbrahim soyuna da Kitab'ı ve hikmeti verdik. Onlara çok büyük bir mülk de bağışladık. Onlardan bir kısmı ona iman etti. Bir kısmı da ondan yüz çevirdi. Çılgın alevli ateş olarak (onlara) cehennem yeter."* (Nisa. 54-55)][1022]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den. kendisine çeşitli şekillerde eziyet veren kimselere katlanıp affediciliğine dair nakledilmiş rivâyetler pek çoktur. Nitekim yüce Allah: *"Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine besbelli olmuşken ruhlarında yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı sizi imanınızdan sonra kâfirler olarak geriye döndürmeyi çok arzu ederler. Allah'ın emri gelinceye kadar affedip bağışlayın."* buyurmaktadır. Buna göre (iyiliği) emredip (kötülükten) sakındıran kimseye eziyet edilecek olup, ona eziyet edilmesi Allah'ın sınırlarını çiğnemek

1022 Mecmû'u'l-Fetâvâ. X. 120.

mahiyetinde olursa ve bunda Allah'a ait bir hak varsa herkesin de onu yasaklaması gerekir. Böyle bir haddi aşan kimse de cezalandırılmayı hak eder. Fakat eğer bu sınırın aşılmasında bir insanın da hakkı çiğneniyorsa o insanın onu affetme hakkı vardır. Bir kimsenin kendisine zina iftirasında bulunanı, katili ve daha başka kimseleri affetmesi gibi. Ama onu affetmesi, o kimseden yüce Allah'ın hakkı dolayısıyla ona uygulanması icab eden cezayı kaldırmaz. Fakat bu şekilde emredip yasaklayan kişinin sabır makamı ve şanı yüce Allah'ın benzeri haller için teşri buyurduğu affediciliği kemale ermiş olur. Ve hatta yüce Allah'ın: *"Eğer sabreder ve sakınırsanız işte bu azmedilmeye değer işlerdendir."* (Al-i İmrân, 186) buyruğu ile *"Allah'ın emri gelinceye kadar affedip bağışlayın."* buyruğunun kapsamına girer.

Diğer taraftan burada oldukça ince bir fark vardır: Sabır mutlak olarak emredilmiştir. Bu sebeple bu emir nesh edilmez. Affedip bağışlamaya gelince onun da belli bir nihai noktası vardır. O da "Allah'ın emrini getireceği" zamandır. Allah Rasûlü'ne imkân ve iktidar verip ona yardım ve zafer ihsan etmek sûreti ile emrini getirince, bu sefer o gibi kimselere karşı cihad etme gücüne ve onları marufu kabul etmeye, münkerden alıkoymaya razı olmaya mecbur edebilince, o taktirde bu alanda önceleri aciz olduğu el ile amelde bulunması da artık ona vacip oldu. Böylelikle bu hususta da -tıpkı önceleri sabretmekle emrolunmuş olduğu gibi- sabretmekle emrolunmuş oldu.][1023]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine besbelli olmuşken ruhlarında yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı sizi imanınızdan sonra kâfirler olarak geriye döndürmeyi çok arzu ederler. Allah'ın emri gelinceye kadar affedip bağışlayın."* Allah'ın affedip onların bağışlanması emri, Allah dinini galib getirip askerini aziz kılıncaya kadardır. İzzetin/güçlenmenin ilki Bedir vakasıdır. Bu vaka ile Medine'de bulunan kâfirlerin birçoğunun boyunlarını zelil etti ve diğer kâfirlerin kalbine de korku saldı.][1024]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine besbelli olmuşken ruhlarında yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı sizi imanınızdan sonra kâfirler olarak geriye döndürmeyi çok isterler."* buyurmaktadır. Yüce Allah münafıklar hakkında da: *"Onlar kendileri gibi sizin de kâfir olup böylece birbirinize eşit olmanızı*

1023 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 169-170.
1024 es-Sârimu'l-Meslul, 224.

arzu ederler." (Nisa. 89) buyurmaktadır. Osman b. Affan (radıyallâhu anh) da: "Zina eden bir kadın, keşke bütün kadınlar zina etseler, diye arzu eder." demiştir.][1025]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu ise ne zaman gerçekleşeceği bilinmeyen belli bir süre ile sınırlı olarak verilmiş hükme bir örnektir. Yüce Allah'ın: *"Allah'ın emri gelinceye kadar affedip bağışlayın."* buyruğu ile: *"Ölüm onları alıp götürünceye yahut Allah onlara bir çıkar yol gösterinceye kadar onları evlerde alıkoyun."* (Nisa, 115) buyruklarına benzer. Böyle bir hüküm ise bütün din mensuplarının ittifakı ile caizdir. Peki, buna nesh denilir mi? Bu hususta iki görüş vardır: Buna nesh denilmeyeceği söylenmiştir. Bu da bilinen bir nihai vakte kadar süre tanımaya benzer. Yüce Allah'ın: *"Fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tarafınızdan seçilinceye kadar yeyin, için. Sonra orucu geceye kadar tamamlayın."* (Bakara, 187) buyruğu gibi. Şüphesiz gecenin gelmesi ile orucun vücubunun kalkmasına herkesin ittifakı ile nesh denilmez.

Süresi belli olmayan bir nihai zaman da süresi belli olan gibidir, denilmiştir. Bununla birlikte hayır buna nesh denilir, diye de söylenmiştir. Fakat bu nesh, yahudi ve diğerleri bütün din mensuplarının ittifakı ile caizdir. Buna göre Mesih'in ve Muhammed'in (her ikisine de Allah'ın salat ve selâmları olsun) nübüvvetlerinin sabit olması hakkında anlaşmazlık bulunan neshin caiz görülmesine bağlı değildir. Çünkü bu anlaşmazlık konusu, mutlak hüküm ile alakalıdır. Önceki şeriatler ise mutlak olarak teşri edilmemiştir.

Nesh edicinin fark edilmesini sağlamanın vacip olduğu görüşü ister kabul edilsin ister vacip değildir denilsin, fark etmez. Her iki görüşe göre önceki şeriate mensup olanların şeriatının zamanı gelince nesh edileceği hissettirilmiştir. Çünkü Mûsâ, Mesih (aleyhisselâm)'ın geleceğini müjdelediği gibi onun dışındaki diğer nebiler de böyledir. Mûsâ, Mesih ve onların dışındaki diğer nebiler de Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in gelişini müjdelemişlerdir. Vakıa bu olduğuna göre Mesih'in ve Muhammed'in -Allah'ın salat ve selâmı ikisine olsun- Nebi oluşları görüş ayrılığının bulunduğu neshin sabit olmasına bağlı değildir.][1026]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ali b. Ebu Talha, İbn Abbas'tan[1027] yüce Allah'ın: *"Müşriklerden yüz çevir."* (En'am. 106); *"Sen onların üzerine musallat bir zorba değilsin."* (Gaşiye. 22); *"On-*

1025 el-İstikame. II. 257.
1026 el-Cevabu's-Sahih. V. 152-153.
1027 İbn Ebu Hâtim. Bakara. No: 1096; İbn Cerir. I. 290.

ları affet ve bağışla." (Maide, 13); *"Eğer affeder ve bağışlarsanız ..."* (Teğabun, 14); *"İman edenlere Allah'ın günlerini ummayan kimseleri bağışlamalarını söyle."* (Casiye, 14) ve buna benzer Kur'ân-ı Kerim'de yüce Allah'ın müminlere müşrikleri affedip bağışlamalarına dair vermiş olduğu buyrukların tamamını yüce Allah'ın: *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürün."* (Tevbe, 5); *"Kendilerine kitap verilmiş olanlardan Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen ... elleri ile küçülmüşler olarak cizye verinceye kadar savaşınız."* (Tevbe, 29) buyrukları ile nesh edilmiştir. İşte bu buyruklar, müşrikleri affetmesi hükmünü nesh etmektedir.][1028]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Vakidi dedi ki: Bana, Abdulhamid b. Cafer, Yezid b. Rûman ve Maber'den tahdis etti. İkisi Zühri'den, o İbn Kab İbn Malik ve İbrahim b. Cafer'den, onlar babasından, o Cabir b. Abdullah'tan rivâyet etti. Hepsi bana bu not (nakledeceğim rivâyetin) bir kısmını tahdis etti. Bizim için ittifak ile söyledikleri hususlar şunlar oldu: İbnul Eşref, şair idi Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i ve ashabını da hicv ediyordu. Ayrıca şiirlerinden Kureyş kâfirlerini de onlara karşı kışkırtıyordu. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Medine'ye geldiği zaman Medine ahâlisi karışıktı. Onların kimisi, İslâm davetinin kendilerini bir araya getirdiği Müslümanlar idi. Aralarında silahları olanlar ve kaleleri bulunanlar vardı. Kimileri de her iki kabile ile yani Evs ve Hazrec ile antlaşmalı idi. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Medine'ye geldiği zaman onların hepsi ile sulh yapmak ve onlarla ateşkesi esas alan barış yapmak istedi. Adamın kendisi Müslüman, babası müşrik olabiliyordu. Medine ahâlisinden müşriklerle yahudiler Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ve ashabına oldukça ağır eziyetlerde bulunuyorlardı. Yüce Allah, Nebisine ve Müslümanlara bu hale sabır göstermelerini ve onları affetmelerini emretti. Yüce Allah: *"Muhakkak sizden önce kitap verilenlerden ve şirk koşanlardan çok ezalar işiteceksiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız işte bu, azmedilmeye değer işlerdendir."* (Al-i İmrân, 186) buyruğu onlar hakkında indirilmiştir. Yine yüce Allah: *"Kitap ehlinden birçoğu ... çok isterler."* âyetini de yüce Allah bunlar hakkında indirmiştir.[1029]][1030]

1028 es-Sârimu'l-Meslul, 226.
1029 Vakidi, Meğazi, I, 184, 185; Beyhakî, Delailu'l-Nubuvve, III, 196-197.
1030 es-Sârimu'l-Meslul, 83.

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ
هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾

111. "(Yahûdî ve Hristiyanlar): Yahûdî ve Hristiyan olandan başkası asla cennete giremez, dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, delilinizi getirin."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, yalan iddia sahibi olan kimselerden delil istemek hususunda da: *"(Yahûdî ve Hristiyanlar): Yahûdî ve Hristiyan olandan başkası asla cennete giremez, dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, delilinizi getirin."* (Âyet 111) buyurmaktadır.][1031]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, yahudilerle hristiyanların söylediklerini sözkonusu ederken: *"(Yahûdî ve Hristiyanlar): Yahûdî ve Hristiyan olandan başkası asla cennete giremez, dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, delilinizi getirin."* (Âyet 111) buyurarak bu genel olumsuz ifadelerine ve muhtevasındaki bâtıl olumlu iddiaya dair kesin delil getirmelerini istemesini emir buyurduktan sonra: *"Hayır (dedikleri gibi değil), kim, ihsan edici olarak yüzünü (ihlas ile) Allah'a teslim ederse işte ona Rabbi katından ecri verilecektir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* (Âyet 112) buyurmaktadır.

Böylelikle şanı yüce Allah, geçmiştekiler arasında yahudi, hristiyan ve sabiilerden hak dine bağlı bulunanlardan ve Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra iman edenler hakkında şunu haber vermektedir. Salih olmanın esaslarını ihtiva eden "şu üç hasleti yani yaratılışa ve ölümden sonra dirilişe -mebde'e ve meade- iman, Allah'a ve ahiret gününe iman ile salih amelden ibaret olan bu üç hususu" kendisinde toplayan bir kimse, -ki bunlar emrolunanları yerine getirmek yasak kılınmış şeyleri de terk etmek demektir- böyle bir kimse için sevabın hasıl olacağını haber vermektedir. Bu ise Rabbi nezdinde ona ait olan ecir ve cezalandırmanın ondan uzak tutulmasıdır. Böyle bir kimse, ileride karşılaşacakları şeylerden ötürü korkmaz geride bırak-

1031 el-Cevabu's-Sahîh. V. 413.

tıkları içinde üzülmez. Bundan dolayı yüce Allah: *"Hayır (dedikleri gibi değil), kim, ihsan edici olarak yüzünü Allah'a teslim ederse"* buyurmaktadır ki dinin Allah'a ihlâsı kılınması demektir. Bu da bir ve tek olarak ve ona ortak koşmaksızın Allah'a ibadet demektir. Bu da -ihsan edici olduğu halde- *"Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız Senden yardım dileriz."* (Fâtiha, 5) buyruğunun hakikatidir.

O halde birincisi, yüzün İslâm'a teslim edilmesi demektir ki bu da niyettir. İkincisi ise -ihsan olup- amel etmektir. Şanı yüce Allah'ın bu iki âyette sözkonusu ettiği öncekileriyle, sonrakileriyle bütün kullarına farz kıldığı genel mahiyetiyle iman ve genel mahiyetiyle İslâm'dır.][1032]

İslâm'ın Anlamı

[İşte yüce Allah'ın hiçbir kimseden başkasını kabul etmediği "genel mahiyetiyle İslâm" budur. Yüce Allah: *"Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa ondan asla kabul olunmaz ve o ahirette zarara uğrayanlardan olur."* (Al-i İmrân, 85) ve: *"Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmadığını adaleti ayakta tutarak açıkladı. Melekler de, ilim sahipleri de (buna iman ettiler.) Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Mutlak galiptir, Hakîmdir. Şüphesiz Allah nezdinde din İslâm'dır."* (Al-i İmrân, 18-19)

İslâm, iki anlamı birlikte ihtiva eder. Birincisi, teslimiyet ve boyun eğip itaat etmektir. Dolayısıyla bunu yapan bir kimse mütekebbir olmaz. İkincisi ise ihlâs demektir. Bu (anlam) yüce Allah'ın: *"Yalnızca bir efendiye ait olan (selemen) bir diğer adam."* (Zümer, 29) buyruğundan gelmektedir ki ortaksız olması, ondan ortaklığın bulunmaması demektir. Bu anlamıyla kulun kendisini âlemlerin Rabbi Allah'a teslim etmesidir. Nitekim yüce Allah: *"Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilir? Andolsun ki Biz, onu dünyada beğenip seçmişizdir. O, âhirette de muhakkak salihlerdendir. Hani Rabbi ona: Teslim ol, dediği zaman o da: Âlemlerin Rabbine teslim oldum, demişti. İbrahim de bunu oğullarına vasiyet etti, Yâkûb da (dedi ki): Oğullarım, Allah sizin için bu dini beğenip seçti. O halde siz ancak Müslümanlar olarak can verin."* (Bakara, 130-132) ve: *"De ki: Hiç şüphesiz Rabbim, beni dosdoğru bir yola, dimdik ayakta duran bir dine, muvahhid olan İbrahim'in dinine iletti. O, müşriklerden olmadı. De ki: Şüphesiz benim namazım, bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbı olan Allah içindir. Onun hiçbir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum. Ve ben Müslümanların ilkiyim."* (En'am, 161-163) buyurmaktadır.

1032 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XII, 468-469.

İslâm, lam harfi ile geçişi yapılmış lazım (geçişsiz) bir fiil olarak kullanılır. Yukarıdaki âyetlerde zikredildiği ve yüce Allah'ın: *"Dedi ki: Rabbim, ben nefsime zulmettim ve Süleymanla birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum."* (Neml, 44); *"Size azap gelmezden önce Rabbinize dönün ve O'na teslim olun, sonra size yardım olunmaz."* (Zümer, 54); *"Onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki göklerde ve yerde kim varsa hepsi ister istemez O'na teslim olmuştur ve O'na döndürüleceklerdir."* (Al-i İmrân, 83); *"De ki: Allah'ı bırakıp bize fayda ve zarar vermeyen şeylere mi ibadet edelim? Allah, bizi hidâyete kavuşturduktan sonra ökçelerimiz üzerine gerisin geriye mi döndürülelim? Hani arkadaşları: Bize gel, diye hidâyete çağırdıkları halde, yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşırken, şeytanların saptırdıkları kimse gibi mi olalım? De ki: Asıl hidâyet, Allah'ın gösterdiği doğru yoldur. Ve biz, âlemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk. Bir de: Namazı dosdoğru kılın ve O'ndan korkun, diye. Huzuruna varıp toplanacağınız yalnız O'dur."* (En'am, 71-72) buyruklarında olduğu gibi.

Bazen de "ihsan" ile birlikte müteaddi (geçişli) olarak kullanılır. Yüce Allah'ın: *"(Yahûdî ve Hristiyanlar): Yahûdî ve Hristiyan olandan başkası asla cennete giremez, dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, delilinizi getirin. Hayır (dedikleri gibi değil), kim, ihsan edici olarak yüzünü (ihlas ile) Allah'a teslim ederse işte ona Rabbi katından ecri verilecektir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* (Âyet 111-112) ile: *"İyilik yaparak/ihsan edici olarak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in Hanîf dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir? Allah, İbrahim'i dost edinmiştir."* (Nisa, 125) buyruklarında olduğu gibi.

Şanı yüce Allah, bu dinden daha güzel bir dinin olamayacağını ifade etmiştir. Bu din ise ihsan ile birlikte yüzünün/kişinin kendisini Allah'a teslim etmesidir. Ayrıca: *"Kim, ihsan edici olarak yüzünü Allah'a teslim ederse işte ona Rabbi katından ecri verilecektir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* haberini de vermektedir. İşte bu, geniş kapsamlı söz ve genel hüküm cennete, ancak yahudi ya da hristiyan olmuş kimselerin gireceği iddiasında bulunanların iddiasını reddetmek üzere tespit etmiş bulunmaktadır.

Bu iki vasıf -ki bunlar yüzün Allah'a teslim edilmesi ile ihsanda bulunmaktır- önceden beri sabit olmuş iki esastır. Bunlar da sözün ve amelin Allah'a hâlis olması sünnete ve şeriate uygun olması demektir. Çünkü yüzün Allah'a teslim edilmesi, maksadın ve niyetin Allah için hâlis kılınmasını da ihtiva eder. Nitekim şairlerden biri şöyle demiştir:

"Sayamacağım kadar çok günahlarımdan dolayı Allah'tan bağışlanma dilerim

O Allah ki, kulların Rabbidir, yüz de yanız O'nundur, amel de yalnız O'nun içindir."

Burada yüzün teslim edilmesi ile vechin ikame edilmesi şeklinde dört lafız kullanılmıştır. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Her mescidin yanında yüzlerinizi doğrultun."* (A'râf. 29); *"Sen yüzünü hanif olarak dine Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtratına dosdoğru çevir."* (Rûm. 30) Yüzün tevcih edilmesi/yöneltilmesine gelince buna da İbrahim Halil'in: *"Şüphesiz ki ben, yüzümü hanif olarak gökleri ve yeri yaratana tevcih ettim/çevirdim ve ben müşriklerden değilim."* (En'am. 79) buyruğu gibidir.

Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de namazında istiftah duasında (iftitah tekbirinden sonra okunan duada): *"Şüphesiz ki ben, yüzümü hanif olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim."* diye dua ederdi.[1033] Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), yatağına çekildiği zamanda: *"Allahım, nefsimi yalnızca sana teslim ettim, yüzümü sana çevirdim."* buyururdu. Bunu, el-Bera b. Âzib rivâyet etmiş olup bu da sahih(-i Buhârî ve Müslim)'dedir.[1034]

Buna göre vech (yönelmek, istikamet), yönelen kimseyi de, kendisine yönelinen kimseyi de kapsar. Aynı zamanda yönelmenin kendisini de ifade eder. Nitekim: Hangi vechi istiyorsun, denildiği taktirde hangi cihete hangi tarafa gidiyorsun, demektir. Çünkü her ikisi birbirinden ayrılmaz. İnsan, bir tarafa yönelecek olursa yüzüde o tarafa yönelir. Yüzü de onun yöneldiği taraftan başka tarafa dönmez. Bu, hem batını itibariyle hem de zahiri itibariyle böyledir. O halde bunlar dört husustur. Batın asıl olandır, zahir ise kemali ve şiarı ifade eder. Kalbi bir şeye yöneldiği zaman onun zahirdeki yüzü de ona tabii olur. Eğer kulun kastı, maksadı ve yönelişi Allah'a ise bu, onun iradesinin ve maksadının doğru olması demektir. Bununla birlikte bir de ihsan edici olursa böylelikle o kimse hem ameli salih olan birisidir hem de amelini yalnız yüce Allah için yapan birisidir. Nitekim yüce Allah: *"Artık kim, Rabbine kavuşmayı ümit ediyorsa salih bir amel işlesin ve Rabbine ibadetinde kimseyi ortak koşmasın."* (Kehf. 110) buyurmaktadır.

Aynı zamanda Ömer (radıyallâhu anh) da şöyle dua ederdi: Allahım, amelimin tamamını sâdık kıl. Ve senin vechin için hâlis kıl amelimde hiç kimseye ait bir pay kılma.[1035]

1033 Müslim, VI. 57 -Nevevi şerhi-.
1034 Buhârî, 6313; Müslim, 2710.
1035 Ahmed, Züht. 118.

Salih amel ise ihsanın kendisidir. İhsan da hasenatı işlemek demektir. Bu da Allah'ın emrettiği şey demektir. Allah'ın emrettiği şey ise Allah'ın şeriat kıldığı şeydir. O da Allah'ın Kitab'ına Rasûlü'nün sünnetine uygun olan şeydir. İşte şanı yüce Allah, kastını ihlâsla Allah'a yapan ve amelinde ihsan edici olan kimsenin sevabı hak eden ve cezadan kurtulup esenliğe kavuşan bir kişi olacağını da haber vermektedir.

Bundan dolayı Selef imamları -Allah'ın rahmeti onlara olsun- bu iki esası birlikte sözkonusu ederlerdi. Hudey b. İyad'ın, yüce Allah'ın: *"Hanginizin daha güzel amelde bulunacağını denemek üzere."* (Mülk, 2) buyruğu hakkında daha ihlâslı ve daha doğru amel işleyeceğini, diye açıklamıştır. Ona: Ey Ebu Ali? daha ihlâslı ve daha doğru ne demektir? diye sorulunca şöyle demiştir: Amel, doğru olmakla birlikte ihlâslı olmazsa kabul olunmaz. Yine amel, ihlâslı olmakla birlikte doğru olmazsa kabul edilmez. Amel, hem ihlâslı hem doğru olmadıkça makbul değildir. İhlaslı amel, yalnız Allah için yapılması demektir. Doğru amel ise sünnete uygun olması demektir.[1036]

İbn Şahin ve Lâlekâî, Said b. Cübeyr'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Amelsiz hiçbir söz kabul edilmez. Hiçbir söz ve hiçbir amel niyetsiz kabul edilmez. Hiçbir söz, hiçbir amel ve hiçbir niyet de sünnete uygun olmadıkça kabul edilmez." Yine her ikisi, Hasan-ı Basri'den aynısı rivâyet etmişlerdir. Hasan'dan rivâyet edilenin lafzı ise "kabul edilmez" yerine "salih olmaz uygun olmaz" şeklindedir.[1037]

İşte bu ifadeler, yalnız başına sözü yeterli kabul eden mürcienin kanaatini reddetmeyi de ihtiva etmektedir. Çünkü bununla, hem sözün hem de amelin mutlaka gerekli olduğunu haber vermektedir. Zira iman, söz ve ameldir. Bu ikisinin de bulunması bir zorunluluktur. Nitekim biz, bunu daha başka bir yerde genişçe açıklamış bulunuyoruz.[1038] Ayrıca orada Allah'a, onun şeriatına buğzetmekle birlikte, Allah'a ve şeriatına karşı büyüklük taslamakla beraber tek başına kalbin tasdik etmesinin ve dilin söylemesinin -müminlerin ittifakı iletasdik ile birlikte salih amelde bulunmadıkça iman sayılmayacağını açıklamış bulunuyoruz.

1036 Ebu Nuaym, Hilyetü'l-Evliya, VIII, 95.

1037 Ebu Nuaym, Hilye, II, 335, Katade ve Hasan'dan, VII, 32'de Sufyan-ı Sevri'den diye rivâyet etmişlerdir. İleride daha geniş bir şekilde tahrici yapılacaktır. (Kaynakları gösterilecektir.)

1038 Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin, Kitabül İman ve el-İman el-Evsat adlı eserleri vardır. Her ikisi ayrı ayrı basılmıştır. Bu ikiside Mecmû'u'l-Fetâvâ'nın yedinci cildinde yer almaktadır.

Amelin aslı ise kalbin amelidir. O da buğzetmeye/nefrete ve büyüklenmeye aykırı olan sevgi ve tazim etmektir. Diğer taraftan (Selef alimleri) şöyle demişlerdir: Niyet olmadan söz ve amel kabul edilmez. Bunun böyle olduğu açıkça ortadadır. Çünkü söz ve amel Allah için ihlâslı olmazsa yüce Allah da onu kabul etmez. Yine şöyle demişlerdir: Söz, amel ve niyet de sünnete uygun olmadıkça kabul edilmez. Bu da şeriattır ve bu Allah'ın da, Rasûlü'nün de emrettiği şeydir. Çünkü sünnete ve şeriate uygun olmayan söz, amel ve niyet ancak bid'at olur. Her bir bid'at de bir delalettir. Allah'ın sevdiği şeylerden değildir. Dolayısıyla Allah, onu kabul etmez. Müşriklerin ve kitap ehlinin amelleri gibi ameller ise salih amel olamaz.][1039]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Kim, ihsan edici olarak yüzünü Allah'a teslim ederse"* buyruğu, kim maksadını ve amelini salih amelleri işlemek sûretiyle ihsan edici olarak yalnızca Allah için ihlâsla yaparsa demektir. İslâm işte budur. İslâm, kişinin amelinin salih amel olması ve amelini yalnızca yüce Allah'a yapması demektir. İşte bir ve tek ortak koşmaksızın Allah'a ibadet budur. Allah bütün rasûlleri ile bunu göndermiştir.][1040]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["Hayır. kim ihsan edici olarak yüzünü Allah'a teslim ederse işte ona Rabbi katından ecri verilecektir." ayrıca yüce Allah: *"İyilik yaparak/ihsan edici olarak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in Hanîf dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir? Allah, İbrahim'i dost edinmiştir."* (Nisa. 125) buyurmuştur. Yüzün yüce Allah'a teslim edilmesi demek ise maksadın ve amelin yalnızca ona hâlis kılınması ve yalnızca O'na tevekkül edilmesi demektir.][1041]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Hayır, kim ihsan edici olarak yüzünü Allah'a teslim ederse işte ona Rabbi katından ecri verilecektir."* âyeti de; *"İhsan ederek yüzünü/kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in hanif dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir?"* (Nisa. 125); *"Kim, ihsan edici olduğu halde yüzünü/kendisini Allah'a teslim ederse muhakkak sapa sağlam kulpa tutulmuş olur."* (Lukmân. 22) buyruğu da böyledir. Şüphesiz yüzün Allah'a teslim edilmesi, amelin Allah için

1039 el-İstikame. II. 302-310.
1040 er-Raddu Alal Mantıkıyyın. 448.
1041 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXVII. 45-46.

ihlâsla yapılmasını ve ihsanı da kapsar. İhsan ise amelin Allah için güzelce yapılması demektir. Bu da emrolunduğu işi yapmasıdır. Nitekim yüce Allah: *"Şüphesiz biz, güzel amel işleyenlerin mükafatını boşa çıkarmayız."* (Kehf, 30) buyurmuştur. Salih amel de, kötülük (ihsanın zıttı) de, salih amelin emredilmesini de, amelin bizzat kendisinin de küçümsenmesini ihtiva eder. Aynı zamanda Allah'ın va'dettiği sevabı da hafife almayı kapsar. Buna göre kul, dinini Allah için hâlis kılar ve onun için ihsan ile amelde bulunursa yüzünü ihsan edici olduğu halde Allah'a teslim edenlerden olur ve Rabbleri yanında mükafatı bulunan ve kendileri için korku bulunmayan ve kendileri üzülmeyen kimselerden olur.][1042]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüzün Allah'a teslim edilmesi ihlâsı ve kişinin maksadının yalnızca Allah'a yönelmesi ve emrolunduğu salih ameli ihsan ile/güzel bir şekilde yerine getirmesini ihtiva edecek bir şekilde tefsir edilmiştir. İşte bu iki esas da dinin özünü teşkil eder. Yani Allah'tan başkasına ibadet etmeyip O'nun teşri buyurduğu şekile O'na ibadet etmemiz, bid'atlerle O'na ibadet etmememiz demektir.][1043]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İslâm, yalnızca Allah'a teslim olmak demektir. "İslâm" lafzı, hem teslim olmayı hem de bu teslimiyeti yalnızca Allah'a/ihlâsla yapmayı ihtiva eder. Bunu, Ebu Bekr b. el-Enbari ve ondan başkaları gibi arap dil bilginleri dahil birçok kişi sözkonusu etmiştir. Müfessirler arasından bunları iki ayrı görüş kabul edenler de vardır. Nitekim aralarında Beğavî'nin de bulunduğu bir kesim şunu der: Müslim/Müslüman, Allah'a teslimiyetini arz eden kimsedir. Ona amelini ihlâslı kılan olduğu da söylenmiştir.[1044] Ama tahkik sonucu şudur: Müslim/Müslüman, hem onu hem de bunu kendisinde taşır. Yalnızca Allah'a teslimiyet göstermeyen bir kimse, Müslüman olmaz. Allah'a teslimiyet gösterdiği gibi başkasına da teslim olan bir kimse de Müslüman olmaz. Yalnızca O'na teslim olan bir kimse, ancak Müslümandır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de: *"Hayır, kim, ihsan edici olarak yüzünü Allah'a teslim ederse işte ona Rabbi katından ecri verilecektir."*; *"İyilik yaparak yüzünü Allah'a teslim eden ve İbrahim'in hanif dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir? Hem Allah İbrahim'i dost edinmiştir."* (Nisa, 125) buyurmaktadır. Allah'a teslim olmak da onun hükmüne, emrine ve yasaklarına teslim

1042 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVIII, 250, 251.
1043 İktizau's sıratil mustakim, II, 833; Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 495, Camiu'r-Resail, II, 121.
1044 Beğavî, I, 69.

olmayı da kapsar. Bu ise emrolunanı işlemeyi, yasak kıldıklarını terk etmeyi ve takdire de sabretmeyi kapsar: *"Çünkü kim, takvalı olur ve sabrederse her halde Allah, ihsan edenlerin mükafatlarını boşa çıkarmaz."* (Yûsuf, 90)][1045]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["İslâm" lafzı, biri geçişli olmak üzere biri de geçişsiz olmak üzere kullanılır. Geçişli kullanım yüce Allah'ın: *"İyilik yaparak yüzünü Allah'a teslim eden kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir?"* (Nisa, 125) buyruğu ile; *"Eğer seninle tartışırlarsa de ki: Ben, kendimi Allah'a teslim etmişimdir. Bana uyanlar da. Kendilerine kitap verilenlere ve ümmilere de ki: Siz de İslâm'a girdiniz mi?"* (Al-i İmrân, 20) buyrukları buna örnektir. Ayrıca uyumak istediği zaman kişinin yaptığı duada: *"Nefsimi sana teslim ettim."*[1046] denilmektedir.

Bu lafız, ayrıca lazım/geçişsiz olarak da kullanılır. Yüce Allah'ın: *"Hani Rabbi ona: Teslim ol, dediği zaman o da: Âlemlerin Rabbine teslim oldum, demişti."* (Bakara, 131); *"Göklerde ve yerde olanlar O'na teslim olmuşlardır."* (Al-i İmrân, 83) Belkıs'ın söylediği nakledilen: *"Ve Süleyman'la birlikte âlemlerin Rabbi Allah'a teslim oldum."* (Neml, 44) buyrukları da buna örnektir.

İslâm iki anlamı bir arada ifade eder:

1) Boyun eğmek ve teslimiyet göstermek.

2) Bunu, ihlâs ile yalnızca O'na yapmak demektir.

Yüce Allah'ın: *"Allah, kötü huylu ortak birkaç efendisi olan bir adam ile yalnızca bir efendiye ait olan bir diğer adamı misal verir."* (Zümer, 29) buyruğunda görüldüğü gibi. Bunun adresi ise La ilahe illallah sözüdür. Bunun da iki anlamı vardır:

a) Ortak din olan ve bütün nebiler ile gönderilmiş bulunan Allah'a ortaksız ve bir tek olarak ibadet etmektir. Nitekim Kitab'ın ve sünnetin nassları da onun dinlerinin aynı olduğuna delildir.

b) Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e özel olarak verilen din, şeriat ve minhac/yoldur. Yahut da şeriat, tarikat ve hakikattır.

Bunun da iki mertebesi vardır:

Birinci mertebe, söz ve amelden zahir olanlardır. Bunlar ise beş esastır:

1045 En-Nubuvvât, 69, 70.

1046 Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla rivâyet edilmiş olup kaynakları daha önce gösterildi.

İkinci mertebe ise, bu görünenin/zahirin görünmeyene/bâtıla mutabık olmasıdır. İşte Allah'ın Kitab'ındaki iki âyet ile Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den gelen iki hadis, birinci açıklamayı ortaya koymaktadır. Bu ise imandan daha geneldir. Buna göre her mü'min Müslümandır; ama her Müslüman mü'min değildir.

İkinci açıklama ile ilgili olarakta şöyle denilir: *"Şüphesiz Allah yanında din İslâm'dır."* (Al-i İmrân, 19) buyruğu ile: *"İşte dosdoğru din budur."* (Beyyine, 5) buyrukları ile onun (Rasûlullah -s.a-'in: Ben size Allah'a iman etmenizi emrediyorum, buyurup sonra bunu İslâm'ın hasletleri ile açıklaması, buna örnektir. Bu açıklamaya göre ise tam iman ile din ve İslâm aynı şeydir. İşte Mutezile'nin daha başkasını anlamadığı (İslâm) budur. Hâlbuki bununla üçüncü bir mana daha kastedilebilir ki o da onun kemalini ifade eder. Buna Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Müslüman, diğer Müslümanların dilinden ve elinden esen kaldığı kimsedir." buyruğu bunu ifade eder.[1047]

Bu durumda kişi, kendisinden başkasını esen bırakmış olur. Yani kendisinden zarar görmemiş ve selâmette bırakmış olur.][1048]

"İhsan Edici"nin Anlamı

[İhsan'ın ihlâs demek olduğu söylenmiş ise de tahkik şudur: İhsan, hem ihlâsı hem de ondan başka hususları da kapsar. İhsan, aynı zamanda eksiksiz bir şekilde Allah'a ihlâslı olmayı da ifade eder. Allah'ın sevdiği güzel işleri yapmayı da bir arada ifade eder. Nitekim yüce Allah: *"Hayır (dedikleri gibi değil), kim, ihsan edici olarak yüzünü (ihlas ile) Allah'a teslim ederse işte ona Rabbi katından ecri verilecektir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* (Âyet 112) ve: *"İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in Hanîf dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir? Allah, İbrahim'i dost edinmiştir."* (Nisa, 125) buyurmakta ve önce dinin ihsan edilmesini, sonra da ihsanın kendisini sözkonusu etmektedir.][1049]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki: Eski müfessirler,[1050] yüce Allah'ın: *"Yüzünü Allah'a teslim ederse"* buyruğu hakkında dininde ve amelinde Allah için ihlâslı olursa demektir, diye açıkladıkları gibi, kimileri: İşini Allah'a havale ederse, diye de açıklamışlardır. Allah'ın önünde zilletle boyun eğip tevazu gösterirse, diye de açıklanmıştır.

1047 Buhârî, I, 53 -Fethül Bari-; Müslim, 40.
1048 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 635, 636.
1049 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 622.
1050 İbn Ebu Hâtim, İbn Cerir ve Beğavî gibi.

Bu üçüncü anlam, gerçekleştirilmesi gerekli İslâm'a uygun bir açıklamadır. Çünkü kişinin vechi, onun yöneldiği ve amelinin esasını teşkil eden teveccühü/yönünü çevirmesi demektir. Bu ise bedeninin hükümdarı olan kalbinin yapacağı bir ameldir. Kalbi yönelecek olursa aynı zamanda onun yüzünün yönelmesi de ona uyar. Böylelikle aslı kalpte olan maksat da onun arkasından gelir. Bu da amelin aslını teşkil eder. Amel ise yüzün döndüğüne bağlıdır. Bedenin diğer kısımları ise ona uyar. Böylelikle bâtıl ve zahiri ameli de iç ve dış organları da Allah'a teslim olmuş olur. Yani yalnız O'na teslim olmuş, yalnız Allah'a ihlâs ile amel etmiş olur. Tıpkı lazım/gerekli İslâm'da olduğu gibi. Yüce Allah'ın: *"Âlemlerin Rabbine teslim oldum."* (Bakara. 131) Belkıs'ın söylediği nakledilen: *"Gerçekten ben kendime zulmettim ve Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi Allah'a teslim oldum."* (Neml. 44) buyrukları ile İbrahim ve İsmail'in söylediğini bildirdiği: *"Rabbimiz, ikimizi de sana teslim olmuş kimselerden kıl. Soyumuzu da yalnız Sana teslim olmuş/itaat eden (Müslüman) bir ümmet (yarat.)"* (Bakara, 128) yani Sana itaat eden ve ihlâs ile amel eden bir ümmet yarat, demektir.][1051]

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ
الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ
قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

113. "Yahûdîler: Hristiyanlar (din hususunda söze değer) bir şeye sahip değildir, dediler. Hristiyanlar da: Yahûdîler bir şeye sahip değildir, dediler. Hâlbuki hepsi de Kitab'ı okurlar. Bilmeyenler (müşrik Araplarla mecusiler) de tıpkı onların dedikleri gibi söylediler. Artık Allah, anlaşmazlığa düştükleri bu hususta Kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Yahudiler: Hristiyanlar bir şeye sahip değildir, dediler."* âyeti ile ilgili olarak İbn Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Medine yahudileri ile Necran Hristiyanları, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in huzurunda davalaştılar. Yahudiler: Hristiyanlar (din adına) bir şeye sahip değildir. Cennete de yahudi olanlardan başkası girmeyecektir, deyip İncil'i ve İsâ'yı inkâr ettiler. Hristiyanlar

1051 Mecmû'u'l-Fetâvâ. II, 431.

da: Yahudiler (din namına) bir şeye sahip değildirler, dediler. Mûsâ'yı ve Tevrat'ı inkâr ettiler. Bunun üzerine yüce Allah, bu âyeti inzal buyurdu.[1052]][1053]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Nitekim yüce Allah: *"Yahûdîler: Hristiyanlar (din hususunda söze değer) bir şeye sahip değildir, dediler. Hristiyanlar da: Yahûdîler bir şeye sahip değildir, dediler. Hâlbuki hepsi de Kitab'ı okurlar. Bilmeyenler (müşrik Araplarla mecusiler) de tıpkı onların dedikleri gibi söylediler. Artık Allah, anlaşmazlığa düştükleri bu hususta Kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir."* (Âyet 113) buyurmaktadır. Onlar, İmam Ahmed'in dediği gibidirler: Kitap hakkında ihtilaf ettikleri gibi kitaba aykırı davranırlar ve kitaptan ayrı kalmak üzere ittifak etmiş bulunmaktadırlar. Böylelikle onlar, Allah'ın Kitab-ı Kerim'inde yermiş olduğu ayrılığın ve ihtilafın iki vasfını da kendilerinde toplamış olmaktadırlar. Çünkü O, nebilere muhalefet edenleri de yermiştir. Nebiler hakkında ihtilaf edenleri de yermiştir. Onların her biri bazılarına iman etti, bir kısmını da inkâr etti. Öncekiler hakkında: *"İşte Biz, o peygamberlerin bazısını bazısına üstün kıldık. Allah, onlardan kimisi ile söyleşmiş, kimisini de birçok derecelerle yükseltmiştir. Meryemoğlu İsâ'ya da açık deliller verdik; onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, onlardan sonra gelenler, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat anlaşmazlığa düştüler de kimi iman etti, kimi de kâfir oldu. Eğer Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah, dilediği şeyi yapar."* (Bakara, 253) buyurmaktadır. İkincisi hakkında da: *"Bunun sebebi: Allah'ın, Kitab'ı hak ile indirmesi (onların ise hükmünü gizlemeleri)dir. Muhakkak ki Kitap hakkında anlaşmazlığa düşenler, elbette (haktan) uzak bir ayrılık içindedirler."* (Bakara, 176); *"Siz, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp (dinlerinde) ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır."* (Al-i İmrân, 105) ve: *"Dinlerini parça parça edip fırka fırka ayrılanlar var ya; senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi (cezalarını vermek) ancak Allah'a aittir."* (En'am, 159) buyurmaktadır.][1054]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Muhammed b. İshak Zeyd b. Sabit'in azadlısı Muhammed b. Ebu Muhammed'den zikrettiğine göre, İkrime'den ya da Said b. Cübeyr'den rivâyet etti. O, İbn Abbas'tan (radıyallâhu anh) şöyle dediğini rivâyet etti: Hristiyanlardan

1052 İbn Hişam, Siret, II, 201; İbn Cerir, I, 495; İbn Ebu Hâtim, Bakara, no: 1110.
1053 Minhâcü's-Sünne, V, 260.
1054 Beyanu Telbisi'l Cehmiyye, II, 301.

Necran heyeti, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in huzuruna gelince yahudi alimleri de onların yanına geldi. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in huzurunda anlaşmazlığa düştüler. Rafi b. Hureymile: Siz, din namına bir şeye sahip değilsiniz, deyip hem İsâ'yı hem de İncil'i inkâr etti. Necranlı Hristiyanlardan birisi de yahudilere: Siz, din namına bir şeye sahip değilsiniz, deyip Mûsâ'nın nübüvvetini inkâr etti ve Tevrat'ı da inkâr etti. Bunun üzerine şanı yüce Allah onların: *"Yahudiler: Hristiyanlar bir şeye sahip değildir, dediler. Hristiyanlar da: Yahudiler bir şeye sahip değildir, dediler. Hâlbuki hepsi de Kitab'ı okurlar."* demeleri üzerine bu buyrukları indirdi.[1055]

Yani onların her biri, inkâr ettiği şeyin tasdik edildiğini Kitab'ında okumaktadır. Yani yahudiler İsâ'yı inkâr ettiler; hâlbuki onların yanındaki Tevrat'ta Mûsâ (aleyhisselâm)'ın dili üzere Allah'ın kendilerinden almış olduğu, İsâ'yı tasdik edeceklerine dair söz yer almaktadır. İncil'de de İsâ'nın, Mûsâ'yı tasdik ettiği gibi onun Tevrat'ı Allah'tan getirdiği de tasdik edilmektedir. Bununla birlikte onların her biri, diğerinin elinde bulunanı da inkâr etmektedir.

Katade dedi ki: *"Yahudiler: Hristiyanlar bir şeye sahip değildir, dediler."* Evet, ilk hıristiyanlar bir şeye sahip idiler. Ama sonrakiler, bid'at ortaya koydular ve ayrılığa düştüler, demiştir.

"Hristiyanlar da: Yahudiler bir şeye sahip değildir, dediler." buyruğu hakkında dedi ki: Evet, ilk yahudiler Hakk adına bir şeye sahiptiler. Fakat sonradan bid'atlar ortaya çıkardılar ve ayrılığa düştüler.[1056]

Böylelikle yahudiler, hristiyanların dinini yalanladılar ve: Din adına bir şeye sahip değildir, dediler. Hristiyanlar da yahudilerin kendilerinden ayrıldıkları bütün hususları yalanladılar. Hatta Mesih'in nesh etmediği, aksine kendilerine gereklerince amel etmelerini emrettiği Tevrat'taki şer'i hükümleri bile yalanladılar. (Yahudiler de) onlardan ayrıldıkları birçok hususu yalanladılar. Hatta İsâ'nın getirdiği gerçekleri bile yalanladılar.

Fakat Hristiyanlar, yahudileri tekfir etmekte ve bid'at olarak ortaya çıkardıkları aşırılık ve dalaletlerden dolayı gerekli sınırı aşan şekilde düşmanlıkta aşırı gitseler bile, Mesih'i yalanladıkları zaman yahudilerin de kâfir olduklarında şüphe yoktur. Nitekim yüce Allah, Mesih'e: *"Ey İsâ! Muhakkak Ben, seni (ecelinle) vefat ettireceğim. Seni kendime yükselteceğim. Seni o kâfirler arasından terte-*

1055 Kaynakları az önce gösterildi.
1056 İbn Ebu Hâtim, Bakara, no: 1111

miz çıkaracağım ve sana uyanları kıyamet gününe kadar o inkâr edenlerin üstünde tutacağım." (Al-i İmrân, 55) buyurmuştur. Ayrıca yüce Allah: *"Meryemoğlu İsâ da havarilere: Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kim olacak, demiş, havariler de: Allah'ın (dininin) yardımcıları biziz, demişlerdi. Bunun üzerine İsrailoğullarından bir kesimi iman etmiş, bir kesimi de inkâr etmişti. Biz de iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik de üstün gelenler oluverdiler."* (Saf, 14) buyurmaktadır.][1057]

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِي خَرَابِهَا أُولٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَٓا إِلَّا خَٓائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

114. "Allah'ın mescidlerinde, Allah'ın isminin anılmasını yasaklayanlardan ve onların harap olmalarına çalışanlardan daha zâlim kim olabilir? Böyleleri, oralara ancak korka korka girebil(melid)irler. Onlara dünyada horluk vardır. Âhirette de en büyük azap yine onlaradır."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah: *"Allah'ın mescidlerinde, Allah'ın isminin anılmasını yasaklayanlardan ve onların harap olmalarına çalışanlardan daha zâlim kim olabilir? Böyleleri, oralara ancak korka korka girebil(melid)irler. Onlara dünyada horluk vardır. Âhirette de en büyük azap yine onlaradır."* (Âyet 114) buyruğu dolayısıyla Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyip oraları Allah'ı zikretmek sûreti ile, imar edenleri engellemek sûreti ile onların harap olması için çalışan kimseleri, o mescitlere ancak korkanlar olarak gireceklerine dair haklarında hüküm vermek sûreti ile cezalandırmış olmaktadır.][1058]

1057 el-Cevabu's-Sahih, I, 111-115.
1058 Şerhu'l-Umde, 285.

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

115. "Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır. Şüphe yok ki Allah, Vâsi (rahmeti geniş)tir, her şeyi çok iyi bilendir."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Asım b. Ubeydullah'tan, o Abdullah b. Amir b. Rabia'dan, o babasından şöyle dediğini rivâyet etti: Karanlık bir gecede Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte yolculukta idik. Kıblenin nerede olduğunu kimse bilemedi. Bundan dolayı bizden her bir kişi, bir tarafa doğru namaz kıldı. Sabah olunca bunu Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e söyledik. Bunun üzerine: *"Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyruğu nazil oldu. Bunu, İbn Mace rivayet etmiştir ve hasen bir hadistir, senedi pek kuvvetli değildir. Biz, bunu ancak Eş'as es-Sem'an'ın rivâyet ettiği bir hadis olarak bilmekteyiz. Eş'as da hadis rivâyetinde zayıf bulunur, diyerek Tirmizî de rivâyet etmiştir.

Derim ki: Bunu Ebu Davud et-Tayalisi de Müsned'inde Eş'as b. Said'den ve Ömer b. Kays'tan, o Asım b. Ubeydullah'tan diye rivâyet etmiştir. Bu da Eş'as'ın rivâyetini pekiştirmekte ve onun bunu tek başına (münferiden) rivâyetinin sakıncasını ortadan kaldırmaktadır.

Ayrıca bu metini Cabir'den gelen bir hadis olarak nakledilmektedir ki bunu, Muhammed b. Salim ve Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemi Ata'dan o Cabir'den şöyle dedi diye rivâyet etmiştir: Bir seferde Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte idik. Etrafımız bulutlandı. Bu sebeple (yönümüzü) şaşırdık ve kıblenin neresi olduğu hususunda ihtilafa düştük. Bizden her birimiz bir tarafa doğru namaz kıldı. Yine bizden her bir kişi, yerlerimizi bilelim diye önüne bir çizgi çizmeye koyuldu. Bunu Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e aktardık. O, bize namazımızı yeniden iade etmemizi emretmedi ve: Namazınız yerini buldu, buyurdu. Bunu Dârakutnî ve başkaları rivâyet etmiş olup ikisi de zayıftır demiştir.[1059] Bunu, el-Bâğandî ve Hasan b. Ali el-Muammerî ve başkaları Ahmed

1059 Tirmizî, 345; İbn Mace, I, 326; Tayalisi, 368; Dârakutnî, I, 272; Beyhakî, II, 11; Ebu Nuaym, I, 179. İbn Kesir: Bu senetlerde bir parça zayıflık vardır. Biri diğerini güçlendiriyor olabilir, demiştir.

b. Ubeydullah b. Hasan el-Anberi'den şöyle dedi diye rivâyet etmişlerdir: Babamın Kitab'ında şunu buldum: Bize, Abdülmelik b. Ebu Süleyman el-Arzemi, Ata b. Ebu Rebah'tan tahdis etti, o Cabir'den şöyle dediğini rivâyet etti: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), benim de aralarında bulunduğum bir seriyye/askeri birlik gönderdi. Üzerimize bir karanlık çöktü, kıbleyi bilemedik. Bizden bir kesim: Kıble bu tarafta kuzeye doğru, dediler ve namaz kılıp bir çizgi çizdiler. Bir kısmımız ise. Kıble bu taraftadır, güneye doğrudur, dediler ve bir çizgi çizdiler. Sabah olup da güneş doğunca o çizgilerin kıbleye doğru olmadığı anlaşıldı. Yolculuğumuzdan döndük. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e giderek ona buna dair soru sorduk. O da sustu. Yüce Allah da: *"Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyruğunu indirdi. Bu, mukarib (sahihe yakın) bir isnaddır.

Bu rivâyet yollarının bazıları, kalbi olarak hadisin bir aslının bulunduğunu ve mahfuz bir hadis olduğu kanaatine ağırlık kazandırmaktadır. Çünkü eğer muhaddisin yalan ile itham edilmesi açısından değil de kötü hıfzından ötürü ondan korkuluyor ise şâyet bir başka muhaddis yahut onun gibi iki muhaddis onu güçlendirecek olursa rivâyeti güçlenir ve hatta bazen onun o hadisi hıfzetmiş olacağı dahi bilinebilir. Özellikle bir başka muhaddis, onu bir başka sahabiden rivâyet etmiş ise bu gibi durumda kötü hıfzın bir topluluk hakkında sözkonusu edilmesi uzak bir ihtimaldir ve ona iltifat edilmez. Ancak onların rivâyet ettikleri böyle bir hadis, daha sahih olan bir hadis ile tearuz edecek olursa durum müstesnadır. Tefsir sahipleri, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmişlerdir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ashabından beş on kişi, bir sefere çıktı. Bu ise kıblenin Kabe'ye döndürülmesinden önce idi. Etrafı sis bastı ve namaz vakti girdi. Kıbleyi araştırıp namaz kıldılar. Kimileri doğu tarafına namaz kıldı, kimileri batı tarafına namaz kıldı. Sis dağılınca kıbleyi isabet ettiremediklerini gördüler. Medine'ye geldiklerinde Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e buna dair soru sordular. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil oldu.[1060] Bu, her ne kadar tek başına delil olarak gösterilebilecek durumda değilse bile öbür rivâyetleri pekiştirip güçlendirmektedir. Ayrıca Ahmed, bu âyeti ve âyetin tevilini o hususa dair delil göstermiş ve şöyle demiştir: Kıbleyi araştırdıktan sonra namaz kılsa ve namazını kıldıktan sonra kıbleden başka bir tarafa namaz kıldığını bilse, namazı yerini bulmuş olur. O, bu ictihadında Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır." buyruğu ile ilgili açıklamasını tevil etmiş bulunmaktadır.

1060 İbn Kesir. hadisin İbn Merdûye tarafından kaydedildiğini belirtmektedir.

Bir başka yerde, kıbleden başka bir tarafa namaz kılan kişi hakkında da: "Namazını iade etmez. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır." demiştir. Bu da Ashab-ı Kiramın bu âyet-i kerimeyi, belirttiğimiz gibi kıbleyi araştırma durumu hakkında tevil ettiklerine delildir. Allah, en iyi bilendir elbette. Ama göründüğü kadarı ile Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), o gece onlarla birlikte değildi. O, onları bir seriyye (askeri birlik olarak) göndermişti. Sabah olunca o gittikleri istikametten geri dönmüş ve onunla karşılaşmışlardı. Rivâyetler, buna böylece delalet etmektedir.

Şâyet: İbn Ömer'in rivâyet ettiği hadiste, bu âyet-i kerimenin seferde iken nafile namaz hakkında indiği anlaşılmaktadır,[1061] denilecek olursa biz de şöyle deriz:

Bu ikisi arasında bir aykırılık yoktur. Çünkü kapsamlı ve genel âyet-i kerime. birçok şey hakkında nazil olur. Ya bir tek buyruğun indirilmesi ile bütün bu hususlar kastedilir yahut da Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in, Kur'ân-ı Kerim'i Cebrail (aleyhisselâm)'a arz ettiği defalar sayısınca ya da bir başka yolla nüzul tekrarlanmış olabilir. Her bir defasında lafzı itibariyle bunların hepsine elverişli olmasından ötürü birincisinden başka bir husus hakkında inebilir. Bu da Ashab-ı Kiramın âyet-i kerimenin o hususta nazil olduğunu söylemelerine binaendir. Onlar, bunu söylerken nüzul sebebini kastetmeyip bununla, âyet-i kerimeden o mananın anlatılmak istendiğini ve onun kastedildiğini dile getirmek isterler. Bu da onların açıklamalarında çokça görülen bir husustur.][1062]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyruğunda Allah'ın kıblesi ve Allah'a yöneliş anlamındadır. Selef'in cumhuru böyle demişlerdir.[1063] Bazıları, bunu sıfat âyetleri arasında saymakla birlikte bu böyledir. Bununla birlikte bu yönüyle sıfata delil olabilse de bu tartışılır bir husustur. Çünkü yüce Allah'ın: *"Her nereye dönerseniz"* buyruğunun anlamı, yüzünüzü hangi tarafa döner, hangi tarafı kıble olarak bilirseniz, demektir. Bu buyruk, bir tek mef'ule geçiş yapar. Bunun da manası o tarafı veli edinmesi yani yönelmesi demektir. Nitekim "vella ve tevella"nın bir benzeri de "kaddeme, tekaddeme. beyyene, vetebeyyene (sırasıyla; yöneldi, yön edindi, öne geçti, açıkladı, açıklığa kavuşturdu)" fiilleri gibidir. Yüce Allah'ın:

1061 Müslim 700
1062 Şerhu'l-Umde, 544-547.
1063 Bk. İbn Cerir. I. 502: İbn Ebu Hâtim, Bakara. s. 347: Beğavî ve diğer tefsirler.

"Allah'ın ve Rasûlü'nün huzurunda öne geçmeyin." (Hucurat, 1) ve: *"Apaçık bir hayâsızlık."* (Nisa, 19) buyruklarında da (fiil) bu şekildedir. Burada maksat ise Allah'a ait olan ve Allah'ın yönelmeyi emrettiği cihettir. Çünkü yüce Allah'ın: *"Doğu da, batı da Allah'ındır."* buyruğu, Allah'a ait olan doğudan ve batıdan dönülen o cihette Allah'ın vechinin (yönelinen cihetin) orası olduğuna delildir. Nitekim kıble âyetinde de: *"İnsanlardan birtakım beyinsizler: Onları daha önce yöneldikleri kıblelerinden döndüren nedir, diyecekler. De ki: Doğu da, batı da Allah'ındır. O, dilediği kimseyi doğru yola iletir."* (Âyet 142) buyurmaktadır. Buyruk, kıbleye dönmenin sebebine dair soru sormaları üzerine doğunun da, batının da kendisine ait olduğunu haber vermektedir.

Yüce Allah'ın: *"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü (kıblesi) vardır."* (Bakara, 148) buyruğunda geçtiği gibi "viche: yön" lafzına gelince; bunun da "vech" kelimesi gibi mastar olduğu ve "vad" kelimesinden "vide" gibi olduğu, ondan sonra "fe" harfi (yani kelimenin ilk harfi) hazf edilmeyerek o şekilde bırakıldığı zannedilebilirse de gerçekte böyle değildir. Çünkü eğer mastar olsaydı başındaki "vav" harfinin hazf edilmesi gerekirdi ve bu da "cihet" anlamına gelir. Bu durumda "her cihetin" yahut her vechin denilmesi gerekirdi. Fakat burada "fi'ne" vezninde (viche: dönülen yön) kelimesi, meful (dolaylı tümleç) anlamındadır. Kıble, bid'a, zibhe ve buna benzer kelimeler gibidir.][1064]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyruğunu sıfatları kabul eden ve etmeyenlerden bazı kesimler, sıfat âyetleri arasına sokmuşlardır. Hatta sıfatları kabul edenler İbn Hazm gibi bu kimseler, bunu sıfat âyetleri arasında saymış, sıfatları kabul etmeyenler de bu âyeti sıfattan başka türlü tefsir etmeyi de anlaşmazlık konularında, kendi lehlerine bir delil olarak değerlendirmiştir.

Bundan dolayı (bu maksatla) kurulmuş mecliste bir araya gelip toplandığımız vakit, ben şöyle demiştim: Bana muhalefet eden herkese üç yıl süre tanıyorum. Eğer benim söylediklerime muhalif Selef'ten tek bir harf dahi nakledebilirse delil onundur. Ve ben şunu şunu yaparım, dedim. Bana muhalif kanaatte olanlar, kitapları araştırmaya koyuldular. Beyhakî'nin el-Esma ve Sıfat adlı kitabında yüce Allah'ın: *"Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyruğu hakkında sözkonusu ettiklerini buldular. O, Mücahid'den ve Şafiî'den bundan maksadın "Allah'ın kıblesi" olduğunu söy-

1064 Mecmû'u'l-Fetâvâ, II, 428, 429.

lediklerini zikretmektedir. İkinci mecliste onların ileri gelenlerinden birisi şöyle dedi: Ben, buyruğun te'vil edildiğine dair Selef'ten bir nakil getirmiş bulunuyorum, dedi. Kalbine onun neyi hazırlamış olduğu kanaati doğdu ve şöyle dedim: Muhtemelen sen yüce Allah'ın: *"Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyruğu hakkında nakledilen rivâyeti zikredeceksin, dedim. O: Evet, deyince ben: Bundan maksat Allah'ın kıblesidir, dedim. O: İşte böylece Mücahid ve Şafiî bunu tevil etmiş olmaktadır. Her ikisi de Selef'tendir, dedi.

Ancak böyle bir soru/itiraz, kanaat benim görüşümü reddetmeye elverişli değildir. Çünkü onların benimle tartışmaları esnasında delil diye ileri sürdüklerinin vech sıfatı ile bir alakası olmadığı gibi, böyle bir sıfatın sabit olduğunu da ortaya koymamaktadır. Ama onlar, bu delillerini genel bir yaklaşım olarak ortaya koymaya çalıştılar. Benim sözüm ise cevaplarda görüldüğü gibi kayıtlı idi. Bu bakımdan bu konuda onları haklı göremedim. Aksine şöyle dedim: Bu âyet kesinlikle sıfat âyetlerinden değildir ve: Sıfat âyetleri tevil edilmez, diyenlerin görüşlerinin genel çerçevesi kapsamına girmez, dedim.

O: Sen ondan maksat Allah'ın kıblesidir, dediğin zaman orada "vech/yüz"den söz edilmiyor mu? dedi. Peki, bu durumda bu sıfat âyetlerinden değil midir. (diye ekledi.) Ben: Hayır, bu hakkında anlaşmazlığa düşülen yerlerden değildir. Çünkü ben, burada "vech" ile kıblenin kastedildiğini kabul etmiyorum. Çünkü "vech", Arap dilinde "cihet" demektir. Nitekim şu vechi kastettim, şu veche yolculuk yaptım, denilirken bu cihete gittim, denilmek istenir. Bu da hem çokça kullanılan hem de meşhur olan bir husustur. Yani vech, cihet demektir. Yüce Allah'ın: *"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü (vichesi) vardır."* (Bakara, 148) buyruğundaki "vechin" kendisidir. Yani herkes, yüzünü o tarafa çevirir. Bu durumda yüce Allah'ın: *"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü/vichesi vardır."* buyruğu: *"Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyruğu gibidir. Her iki âyet-i kerime de lafız ve mana itibariyle birbirine yakındır. Her ikisi de kıble hakkındadır. Buna göre vech ve cihet, her iki âyette sözkonusu edilmiş olup, biz o kimsenin döndüğü taraftayız yani onun kıblesinde/karşısında bulunuruz.

Dedim ki: Zaten siyak/bağlam da buna delalet eder. Çünkü yüce Allah: *"Her nereye dönerseniz"* buyurmaktadır ki buradaki "nereye" lafzı zarftır. "Tuvellû" ise yönelirseniz, dönerseniz, demektir. O halde buyruk: Her nereye kıble olarak yönelecek olursanız Allah'ın vechi orasıdır. Böylelikle burada Allah'ın vechi kıble olarak dönülen mekân diye gösterilmiş olur. Bu da yüce Allah'ın: *"Doğu da, batı*

da Allah'ındır." buyruğundan sonra gelmektedir ki bunlar, diğer âyette belirtildiği gibi bütün cihetleri ifade eder: *"De ki: Doğu da, batı da Allah'ındır. O dilediği kimseyi doğru yola iletir."* (Bakara. 142)

Yüce Allah, bütün cihetlerin kendisine ait olduğunu haber vermektedir. Bu da buradaki izafetin bir tahsis ve bir teşrif şereflendirme izafeti olduğuna delildir. Allah'ın ciheti ve Allah'ın kıblesi denilmiş gibi olur. Ama insanlardan bazıları, bundan maksadın Allah'ın ciheti yani Allah'ın kıblesi olduğunu kabul eder. Fakat bununla birlikte: Bu âyet, sıfata delalet ettiği gibi kulun Rabbine doğru yöneldiğine de delalet eder, demektedir. Hadis-i şerifte geçtiği gibi: "Sizden biriniz namaza kalkacak olursa şüphesiz Allah onun yüzünü döndüğü taraftadır."[1065] Yine peygamber Efendimizin: "Kul, yüce Allah'a yüzünü döndürdüğü sürece yüce Allah da öylece ona yönelir. Kul, başka tarafa yöneldiğinde o da yüzünü başka tarafa çevirir."[1066] buyruğu da böyledir. Bu gibi kimseler, devamla der ki: Âyet-i kerime, her iki manaya da delalet etmektedir. Ancak bu, başka bir konudur. Bunun ele alınacağı yer burası değildir.

Maksat şudur: Eğer "orası Allah'ın kıblesidir" diye açıklanacak olursa bu, hakkında görüş ayrılığı bulunan ve sıfat âyetlerinin tevil edilmesini kabul etmeyenlerin reddettiği bir husus olmaktan çıkar. Aynı zamanda bu, sıfat âyetlerinin tevil edilmesini kabul edenlerin onlara karşı delil gösterecekleri buyruklardan da değildir. Çünkü bu mana, özü itibariyle doğru bir manadır. Âyet de ona delalet etmektedir. Eğer âyet sıfatın sabit olduğuna delalet etmekte ise bu da bir başka konudur. Bu durumda onların "Allah'ın vechi oradadır" buyruğunun Allah'ın kıblesi oradadır, anlamına delaleti kalır. Acaba bu delalet, kıbleye vech ile cihetin aynı anlamda olması itibariyle "vech" adını vermek kabilinden midir? Yoksa Allah'ın vechine yönelen bir kimse Allah'ın kıblesine yönelmiş olması itibariyle midir? İşte bu hususta çeşitli bahisler sözkonusudur ki onları ele almanın yeri burası değildir.][1067]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah: *"Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyruğunda kul her nereye yönelirse Allah'ın kıblesine yönelmiş olacağını haber vermektedir. Böylelikle şanı yüce Allah, kula yönelmeyi ve yüzünü çevirmeyi emretmesi sûreti ile emri yerine getirmesi ha-

1065 Buhârî. I. 426; Müslim. 547.
1066 Ebu Davud. 909; hadis zayıftır.
1067 Mecmû'u'l-Fetâvâ. III. 193. VI. 15-17.

linde Allah'ın kıblesine ve onun tayin ettiği istikamete yönelmiş olacağını beyan buyurmaktadır. Bundan dolayı ilim adamları, bu âyet-i kerimenin kabeye yönelmenin muayyen olarak istenmediği hususlar hakkında olduğunu zikretmişlerdir. Yolculuk esnasında binek üzerinde nafile namaz kılanın durumunda olduğu gibi. Böyle bir kimse bineğinin yöneldiği tarafa doğru namazını kılar. Aynı şekilde kıblenin hangi tarafta olduğunu bilmeyen yahut da kabeye yönelecek gücü bulamayan aciz kişi de imkânları ölçüsünde mümkün olan tarafa doğru namaz kılar.][1068]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* Bu buyruk hakkında Selef'ten bir kesim: Allah'ın kıblesi işte orasıdır. Yani Allah'ın (yönelmeyi istediği) cihet orasıdır, diye açıklamışlardır. "Cihet" kelimesi (kullanım itibariyle aynı kökten gelen) "va'd" kelimesi ile "ide" kelimesi, "vezn" kelimesi ile "zine" kelimesi gibidir.

Allah'ın vechi (yüzü)nden maksat ise Allah'ın cihetidir. Allah hakkında sözkonusu edilen vech, cihet ve viche ise namazda dönülen yer demektir. Nitekim âyetin başında: *"Doğu da, batı da Allah'ındır."* buyurduktan sonra: *"Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyurmaktadır. Nitekim yüce Allah: *"İnsanlardan birtakım beyinsizler: Onları daha önce yöneldikleri kıblelerinden döndüren nedir, diyecekler. De ki: Doğu da, batı da Allah'ındır. O dilediği kimseyi doğru yola iletir."* (Bakara. 142) buyurmaktadır.

Doğu da, batı da Allah'ın olduğuna ve herkesin yöneldiği bir istikameti bulunduğuna göre yüce Allah'ın *"Kendisine döndürdüğü bir yönü."* (Âyet 148) buyruğu da ona doğru yöneldiği istikbal ettiği anlamına geldiğine göre, işte bu da yüce Allah'ın: *"Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyruğuna benzer. Yani sizler, her nereye (kıble gibi) yönelecek olursanız Allah'ın vichesi (dönülmesini istediği istikamet) orasıdır, demektir. Şöyle de açıklanmıştır: Bu, Allah'ın sıfatına bir delildir. Ama Allah'ın vechinin orada olduğuna ve kullar nereye yönelecek olurlarsa Allah'ın vechinin de orada olduğuna delalet eder. Yani yönelenler ve kıbleye doğru dönenler onlardır. Yoksa o yüzünü her tarafa doğru çeviriyor anlamında değildir. Bu anlamda açıklayanların bu açıklamaları, Kur'ân-ı Kerim'in lafzını manasından uzaklaştırıp tahrif etmektir ve Müslümanlara yalan söylemektir.

1068 Beyanu Telbisi'l-Cehmiyye. II. 461. 462.

İkinci görüşü benimseyenlere gelince, bu da Allah'ın bütün kainatı kuşatıcı olmasını gerektirir. Nitekim bu gibi hususlar daha başka yerde genişçe açıklanmıştır.][1069]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İbn Ömer dedi ki: Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), Mekke'den Medine'ye gelirken devesi üzerinde olduğu halde devesi nereye doğru dönerse dönsün namaz kılardı. Sonra İbn Ömer şu: *"Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* âyetini okudu. İbn Ömer dedi ki: İşte bu âyet, bunun hakkında inmiştir. Bunu, Ahmed, Müslim, Nesaî ve sahih olduğunu belirterek Tirmizî rivâyet etmiştir.][1070]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* bu âyet-i kerime, bütün namaz kılanlar hakkında geneldir. Ama (kıbleye dönebilme) gücüne sahip olanlar, âyetin kapsamından nesh edilmiş yahut tahsis edilmiştir. Bu durumda âyetin hükmü hadis-i şerifte de belirtildiği gibi, aciz (kıbleye dönme gücü bulunmayan) kimse hakkında devam etmektedir. Çünkü şanı yüce Allah, hiçbir kimseye takatinden fazlasını yüklemez. Kabe'ye yönelmekten dolayı zarar görecek olursa bir başka cihete namaz kılmak namazı kaçırmaktan daha uygundur.][1071]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah: *"Doğu da, batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* buyurmaktadır. Bu âyet-i kerime, bütün cihetlere yönelmesinin caiz olması hükmüne delalet etmektedir. Fakat bu, farz namazda kıblenin bulunduğu tarafı bilen ve ona yönelebilme gücüne sahip olan kimseler hakkında nesh edilmiştir. Böylelikle bu hüküm, kıbleyi bilmeyen ve kıbleye yönelmekten aciz olan kimse hakkında bâkidir. Bu yönelemeyiş ise yolculukta nafile namaz kılan kişi hakkında korku ve benzeri hallerde sözkonusudur. İşte bunlar hakkında hüküm nesh edilmemiştir. Böyle olmasının sebebine gelince; aslolan yüzün bütün cihetlere çevirilmesinin caiz oluşudur. Ama eğer bu cihetlerden herhangi birisine yönelerek namaz kılmak kaçınılmaz olduğuna göre şanı yüce Allah, bizim için kendisinin en çok sevdiği tarafa yönelmeyi tayin etmiş

1069 el-Cevabu's-Sahih, IV. 414. 415.
1070 Şerhu'l-Umde. 524. 525. Hadisin kaynakları daha önce gösterilmişti.
1071 Şerhu'l-Umde. 523

ve bunu vacip kılmıştır. Şâyet kıblenin bulunduğu tarafın bilinmemesi ve acizlik sebebi ile buna imkân bulunmazsa o taktirde bu vacip oluş kalkar. Çünkü bu durumda böyle bir şeyi vacip kılmak imkânsız bir şeydir.][1072]

"Kunut"un anlamı

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۙ سُبْحَانَهُۜ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِۜ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾

116. "Onlar: Allah oğul edindi, dediler. O, (bu gibi şeylerden) münezzehtir. Tam aksine; göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğer."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu ise Ebu Bekir el-Enbari'nin yüce Allah'ın: *"Hepsi O'na boyun eğer."* buyruğu hakkında sözkonusu ettiği açıklamalardan birisidir. O dedi ki: Şanı yüce Allah'ın sanatıyla var ettiği ve hükümlerini üzerinde icra ettiği her bir yaratılmış ona boyun eğer (kunut eder.) İşte bu da onun Rabbinin önünde zelil olduğunun delilidir.[1073]][1074]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Eşyanın Allah'a boyun eğmesi, O'na teslim olması, O'na secde edip O'nu tesbih etmesi hususuna gelince; bu dört hususu şanı yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de sözkonusu etmiş bulunmaktadır. Yüce Allah: *"Onlar: Allah oğul edindi, dediler. O, (bu gibi şeylerden) münezzehtir. Tam aksine; göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğer. Göklerin ve yerin yaratıcısı O'dur. Bir şeyin olmasına dair hüküm verirse ona yalnızca 'Ol!' der, o da oluverir."* (Âyet 116-117) buyurduğu gibi Rûm Sûresi'nde de: *"Göklerde ve yerde olanlar O'nundur. Hepsi O'na itaatle boyun eğicidirler. Yaratıkları ilkin yoktan var eden, sonra da onu tekrar iade eden O'dur ve bu, O'na göre daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüksek sıfatlar yalnız O'nundur. O, Azizdir, Hakimdir."* (Rûm, 26-27) buyurmaktadır.][1075]

1072 Şerhu'l-Umde, 543, 544.
1073 İbnul Enbari'nin bu açıklaması Zâdü'l-Mesîr, I, 136'da yer almaktadır.
1074 Mecmû'u'l-Fetâvâ, I, 46.
1075 Câmiu'r-Resâil, I, 3.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Kunut (boyun eğmek), sözlükte devamlı itaat etmek demektir. Namaz kılan kişinin de kıyamı yahut rükûu yahut secdesi uzayacak olursa o kişi bütün bu hallerde Allah'a kunut etmiş olur. Nitekim yüce Allah: *"Yoksa ahiretten korkarak Rabbinin rahmetini umarak gece saatlerinde kıyamda durarak, secde ederek itaatte (kunutta) bulunan kimse mi (hayırlıdır), o mu?"* (Zümer, 9) Şanı yüce Allah, burada secde ve kıyam halinde böyle bir kimsenin kunut yapan bir kişi olduğunu ifade etmektedir.

Sahih hadiste de şöyle zikredilmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e: Hangi namaz daha faziletlidir, diye sorulunca o: Kunutu uzun olandır, buyurmuştur.[1076] Bu buyruğu ile yalnızca kıyamı uzun olan namazı kastetmemiştir. Aksine kıyamı, rükû' ve sücûdunun uzun oluşunu kastetmiştir. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in namazı da bu şekilde itidalli idi. Kıyamı uzatacak olursa rükûu ve sücudu da uzun tutardı.

Yüce Allah da: *"Gerçekten İbrahim başlı başına bir ümmetti. Allah'a itaatkârdı (kunut ederdi), hanifti."* (Nahl, 120); *"İyi kadınlar, itaatlı olan (kunut eden) ve Allah'ın korumasıyla kendileri de gizli olanı koruyanlardır."* (Nisa, 34); *"Eğer o sizi boşarsa Rabbinin, ona, yerinize Allah'a teslim olan, iman eden, itaat eden (kunut yapan) ... sizden daha hayırlı eşler vermesi umulur."* (Tahrim, 5); *"Doğrusu Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, iman eden erkeklerle iman eden kadınlar, itaate devam eden (kunut yapan) erkeklerle itaate devam eden kadınlar ..."* (Ahzâb, 35) buyurmaktadır. Namazda kıyamı uzun tutmaya "kunut" demesi ise bu halde iken itaati uzun yapmasından dolayıdır. Eğer oturarak namaz kılacak olursa oturduğu halde kunut yapmış olur. Aynı şekilde yan tarafı üzere namaz kılarsa bu durumda da yanı üzere yatmış olarak kunut yapar. Rükûdan önce kıyam yapmaya da aynı şekilde "kunut" adı verilir.

İbn Kuteybe dedi ki: Ben, kunutun aslının itaatten başka bir anlam ifade etmediği görüşündeyim. Çünkü namaz, namazda kıyamda durmak, dua etmek ve bundan başka diğer bütün hususiyetler ondan ortaya çıkar.[1077]

Ebu'l-Ferec[1078] dedi ki: Zeccac dedi ki: Kunut sözlükte iki anlama gelir: Biri kıyam, ikincisi itaattir. Sözlükte ve kullanımda meşhur olan ise kunutun kıyamda dua anlamında kullanılmasıdır. Buna göre kânit (kunut yapan), Allah'ın emrini yerine getiren demektir. Bütün itaatler hakkında kullanılması da caizdir. Çünkü

1076 Müslim, 756.

1077 İbn Kuteybe'nin bu açıklaması, Zâdü'l-Mesîr, I, 135, 136'da yer almaktadır.

1078 Yani İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 135.

itaatler, iki ayak üstünde durmak anlamında kıyam olmasa dahi, niyet ile kıyam (emredileni yerine getirmek) demektir.

Derim ki: Bu ise zayıf bir açıklamadır. Sözlükte sadece ayakta durmaya/ kıyama "kunut" denilmez. Bir kimse ise yürürken de, ayakta dururken de verilen emirleri yerine getirmekte iken ona kunut yapan denilmez. Ama kişi, namazda iken itaat ve ibadet eden bir kişi oluşundan dolayı ona kânit/kunut yapan adı verilir. Şâyet oturarak ve yatarak kunut yapacak olursa yine ona da "kânit/kunut yapan" denilir. Yüce Allah'ın: *"Gönülden gelerek saygı ve itaat ile (kunut ile) Allah'ın huzurunda durun."* (Bakara, 238) buyruğu kunutun "kıyam" ile aynı şey olmadığına, onun sadece kıyamın bir niteliği olup o nitelik ile ayakta duranın "kânit/kunut yapan" olduğuna delildir. İşte bu nitelik secde halinde de sözkonusu olabilir. Nitekim yüce Allah: *"Gece saatlerinde kıyamda durarak secde ederek itaatte (kunutta) bulunan kimse mi?"* (Zümer, 9) buyurmaktadır.

Buna göre sözlükte meşhur olan "kıyam halinde dua etmektir" diyen bu açıklamasını, bu anlamın, fukahanın ıstılahında namazda kunutu sözkonusu ederken yaygın bir hal almasından dolayıdır. Bu ise özel bir örftür. Bununla birlikte fukaha, kişi ister ayakta ister oturarak ister yatarak namaz kılsın yine "kunut"u sözkonusu ederler. Ama farz, ancak kişinin ayakta durarak namaz kılması sûreti ile sahih olacağından ve oturanın namazı ayakta duranın namazının yarısı değerinde olduğundan dolayı ayakta kunut daha çok ve daha meşhur olmuştur. Yoksa Kur'ân-ı Kerim'de olsun sözlükte olsun "kunut" lafzı, bu manada meşhur değildir. Hatta onunla bu manada kastedilmiş de değildir. Aynı zamanda müşterek (birden çok anlam için ortak lafız) da değildir. Aksine lafız, itaat ya da sürekli itaat anlamındadır. Bundan dolayı müfessirler bu lafzı böyle tefsir ederler.

Bu hususta merfu bir hadis de rivâyet edilmiş olup bunu, Tirmizî'nin rivâyette bulunduğu Mısır nüshasından İbn Ebu Hâtim ve ondan başkaları da rivâyet etmiştir. Rivâyet İbn Vehb'in rivâyet ettiği bir hadistir: Bana Amr b. el-Haris'in haber verdiğine göre Dürrac, Ebu Semh kendisine Ebul Heysem'den tahdis etti, o Ebu Said el-Hudri'den, o Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den: "Kur'ân-ı Kerim'de 'kunut'un sözkonusu edildiği her bir yerde itaat demektir." buyurmuştur.[1079]

1079 Ahmed, III, 75; İbn Hibban, 1772 -mevaridü zaman-. Ebu Yala, 1379; Tâberî, III, 265; İbn Ebu Hâtim, Tefsir, Bakara, 1135; İbn Kesir Tefsir'inde (I. 281) bu hadisi, İbn Ebu Hâtim yolu ile zikrettikten sonra şunları söylemektedir: "Fakat bu isnatta bir parça zayıflık vardır. Ona itimad edilemez. Bu hadisi, merfu olarak rivâyet etmesi münkerdir. Bununla birlikte sahabi ya da ondan daha alt tabakada olanlardan birisinin sözü olabilir. Allah en iyi bilendir."

İbn Ebu Talha'nın İbn Abbas'tan rivâyet ettiği *"İyi kadınlar, itaatkâr olan (kânit) ... lardır."* (Nisa, 34) buyruğunu "itaat eden kadınlar" diye açıkladığı rivâyet edilmektedir.

İbn Ebu Hâtim dedi ki: Mücahid, İkrime, Ebu Malik, Ata, Katade ve Süddî'den de bunun gibi rivâyet gelmiştir. Mukatil b. Hayyan'dan da: Allah'a ve maruf hususlarda kocalarına itaat eden kadınlardır, dediği rivâyet edilmiştir.

Said b. Cübeyr'den de yüce Allah'ın: *"Kânit erkekler ve kânit kadınlar"* (Ahzâb, 35) buyruğu hakkında, itaatkâr erkekler ve itaatkâr kadınlar, dediği rivâyet edilmektedir.[1080] O (İbn Ebu Hâtim) dedi ki:[1081] Katade, Süddî ve Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den de bunun gibi açıklama rivâyet edilmiştir.[1082] Yine o, kendi isnadı ile[1083] Ebu'l-Âliyye'den yüce Allah'ın: *"Ey Meryem! Rabbine kunut et/itaat et."* (Al-i İmrân, 43) buyruğu hakkında: Rabbin için (olduğun yerde itaatle) dur, diye açıkladığını rivâyet ettiği gibi Evzai'den de: O ayaklarına sarı sular ininceye kadar mihrabında; kıyamda, rükû ve secde halinde durdu, dediğini rivâyet etmektedir.[1084]

Hasan(-ı Basri)'den rivâyete göre ona yüce Allah'ın: *"Rabbine itaat ve secde et."* (Al-i İmrân, 43) buyruğuna dair soru sorulması üzerine şöyle cevap vermiştir: Yani Rabbine ibadet et, buyurmaktadır.[1085]

Leys'ten, o Mücahid'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: O (Meryem) ayakları şişene kadar kıyamda dururdu.[1086]

Yüce Allah'ın: *"Gece saatlerinde kıyamda durarak secde ederek itaatte bulunan (kânit)."* (Zümer, 9) buyruğu ile ilgili olarak İbn Ebu Hâtim dedi ki: "Kânit"in tefsiri daha önce birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır. Kânit (kunut yapan) Allah'a ve Rasûlü'ne itaat eden kişi demektir.

1080 İbn Ebu Hâtim'in Tefsir'inde Ahzâb Sûresi'nin tefsiri bulunmamaktadır. Bu sebeple ben ed-Durru'l-Mensûr, V. 200'de yer aldığını tespit ettim.

1081 Onun bu sûreye dair tefsiri bende bulunmamaktadır.

1082 Katade'den rivâyeti Tâberî, Tefsir, XXII, 10; Süddî'den gelen rivâyet Beğavî'de, İbn Zeyd'in rivâyetine gelince o da Tâberî, XXII, 10'da yer almaktadır.

1083 İbn Ebu Hâtim, Al-i İmrân, (Sûresinin tefsiri, rivâyet) no: 532; Tâberî, 7051.

1084 İbn Ebu Hâtim, Al-i İmrân, (Sûresinin tefsiri, rivâyet) no: 532; Tâberî, 7051.

1085 İbn Ebu Hâtim, Al-i İmrân, no: 534; Tâberî, 7051.

1086 İbn Ebu Hâtim, Al-i İmrân, no: 533; Tefsiru's Sevrî, , 36; Burada sözü edilen Leys, Leys b. Ebu Süleym'dir. Lafzı ise: "Topukları şişinceye kadar" şeklindedir.

Ahmed b. Sinan'dan, o Abdurrahman b. Mehdi'den, o Süfyan'dan, o Firas'tan, o Şa'bi'den, o Mesruk'tan, o Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Kânit/kunut yapan Allah'ın Rasûlü'ne itaat eden kişidir.

İşte bu, Ashab-ı Kiramdan, tabiinden ve ondan sonra gelenlerden oluşan Selef'in Kur'ân-ı Kerim'de geçen "kunut" lafızlarına dair tefsiri budur.

Onlar, aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Hepsi O'na boyun eğer (kânittirler, kunut ederler)."* buyruğundaki "kunut"u bu şekilde tefsir etmiş olmakla birlikte bütün mahlukatın itaati hususundaki açıklayıcı sözleri farklı farklıdır. Çünkü onlar, cinler ve insanlar arasından Allah'ın rasûlleri ile göndermiş olduğu emrine isyan eden kimseler olduğunu görmüşlerdir. Bu sebeple onların her biri, bütün mahlukatı kapsayan genel bir kunutun çerçevesine giren bir türü sözkonusu etmiştir.

İbn Ebu Hâtim dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Hepsi O'na boyun eğer."* buyruğu(nda geçen kunutun mahiyeti hakkında) farklı açıklamalar yapmışlardır. İsnadı ile o merfu hadisi rivâyet ederek Kur'ân-ı Kerim'de kunutun sözkonusu edildiği her bir harf/yer itaat demektir, buyruğunu rivâyet etmektedir.

Ayrıca İbn Ebu Necih'ten, o Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Kânitun: Kunut edenler/İtaatkâr olanlar, demektir. Yani kâfir bir kimsenin secde halindeki itaati, onun -hoşlanmasa dahi- gölgesinin secde etmesidir, demek istiyor.

Aynı şekilde Şerik'ten, o Husayf'den, o Mücahid'den: *"Hepsi O'na boyun eğer."* buyruğu hakkında: Hepsi O'na itaat ederler. "İnsan ol" dedi oldu, "eşek ol" dedi oldu.[1087] Mücahid, bunu ister istemez secde etmekle, diye tefsir etmiştir. Hoşlanmayışını da gölgesinin secde etmesi ile tefsir etmiştir. Aynı şekilde kevnî (ol) emrine itaat etmek, diye tefsir etmiştir. Bu da yüce Allah'ın: *"O bir şeyi dilediğinde ona emri sadece: 'Ol!' demesidir. O da oluverir."* (Yâsîn, 82) buyruğundaki sözkonusu emirdir. İşte bu kevnî emrin dışına hiç kimse çıkamaz.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den de şöyle dediği sabittir: İyi olsun kötü olsun hiç kimsenin aşamadığı Allah'ın eksiksiz kelimeleri ile (Allah'a) sığınırım.[1088]

1087 İbn Ebu Hâtim, Bakara, s. 348, 349.

1088 Ahmed, III, 419; Ebu Nuaym, Delailu'l-Nubuvve, I, 60; Beyhakî, el-Esmau Ve Sıffat, 25, 184, 185; Şuabu'l-İman, 471; Taberânî, Kebir, 3838; ayrıca Mecmaul Bahreyn, 4577'de belirtildiği gibi Evsat'ta; Sağir, II, 79; Taberânî, Dua, II, 1308'de rivâyet etmişlerdir. Hadis bir parça zayıftır.

İşte bu iki açıklamayı İbnul Enbari zikretmiş bulunmaktadır.[1089] Bununla birlikte: Âyet özeldir, diyerek bir başka açıklama da zikretmiş bulunmaktadır.

Ebul Ferec dedi ki: "Eğer yaratılmışların birçoğu ona itaatkâr olmadığı halde yüce Allah bu buyruğunda nasıl olur da umumî bir ifade kullanmıştır?" diye sorulacak olursa buna üç türlü cevap verilir:

1. Âyet, zahiri itibariyle umumî (genel) ama manası itibariyle hususi (özel) olabilir. Bu durumda mana: İtaat edenlerin hepsi ona itaatkârdır (kânitun) demek olur.

2. Kâfirlerin gölgeleri sabah akşam Allah'a secde eder. Bundan dolayı secde etmek onlara nispet edilmiştir.

3. Her bir mahluk, aslında Allah'ın sanatının ondaki etkisi ve hükümlerinin o sanatı üzerinde cereyan etmesi itibariyle ona kânittir/itaatkârdır. Çünkü her bir yaratılmışın hali, onu var eden bir ilahın varlığına delildir. Bu üç açıklamayı İbnu'l-Enbârî zikretmiştir.

İbn Ebu Hâtim dedi ki: İkinci açıklama: Bize Ebu Said el-Eşec tahdis etti, bize Esbat Mutarrif'den tahdis etti, o Atiyye'den, o İbn Abbas'tan: Kânitûn: Mûsâllûn (namaz kılanlar) demektir.[1090]

Derim ki: Bu, yaratılmışların O'na secde edip O'nu tesbih etmekle nitelendirilmesi kabilindendir. Yüce Allah: *"Görmedin mi ki göklerde ve yerde olanlar ve dizi dizi uçan kuşlar Allah'ı tesbih ederler. Onların her biri kendi dua ve tesbihlerini bilir."* (Nûr, 41) buyurmaktadır. Ama şöyle de denilebilir: Buradaki salat (mealde dua), yaratılmışların ve müminlerin salatıdır. Bununla kâfirlerin namaz kıldıklarını kastetmemiştir, denilebilir. Bu durumda âyet, has (hususi, tahsis edilmiş özelleştirilmiş) olur.

Bundan dolayı İbn Abbas'tan da onun: Bu, âyet has bir âyettir, dediği nakledilmektedir.[1091]

(İbn Ebu Hâtim) dedi ki: Üçüncü açıklama: Diğer taraftan el-Huseyn b. Vakid'den, o babasından, o Yezid en-Nahvi'den, o İkrime'den diye rivâyet olunan senet ile: *"Hepsi O'na boyun eğer."* buyruğu hakkında O'na kulluklarını ikrar ederler, dediği rivâyet edilmektedir. Ayrıca Ebu Malik'ten de buna yakın bir açıklama rivâyet edilmiştir.[1092]

1089 İbnu'l-Enbârî'nin bu açıklaması Zâdü'l-Mesîr, I, 136'da yer almıştır.
1090 İbn Ebu Hâtim, Bakara, no: 1138.
1091 İbn Cerir, XVIII, 152 Mücahid'den.
1092 İbn Ebu Hâtim, Bakara, no: 1139; İbn Cerir, I, 507.

Derim ki: Bu (açıklama), onların fıtratlarında bulunan şanı yüce Allah'ın Rabblerini ikrar ve itiraf ettiklerine dair verilen bir haberdir. Nitekim yüce Allah: *"Hani Rabbin Âdemoğullarının sırtlarından (sülbünden) zürriyetlerini çıkarıp almış ve onları kendilerine şâhit tutup: Ben sizin Rabbiniz değil miyim, buyurmuştu. Onlar da: Evet, demişlerdi."* (A'râf, 172) buyurmaktadır. Şüphesiz ki bu âyet-i kerime, onların fıtratlarındaki Allah'ın Rabbleri olduğuna dair bilgiye göre kendi nefisleri hakkında ikrarda bulunup şâhitlik ettikleri hususunda gâyet açıktır. Ayrıca Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Her doğan fıtrat üzere doğar." buyurmuştur.[1093]

İlim adamlarından bir kesim ise bu ikrar ve itirafı Âdem'in sulbünden çıkartıldıkları zaman gerçekleştirdiğini kabul ederler. Bu vakit, onları konuşturup şâhit tutmuştur. Ama bu hususta Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sahih bir haber sabit değildir. Âyet-i kerime de buna delalet etmemektedir.[1094]

Bilinen hadislerin ifade ettikleri ise şundan ibarettir: Yüce Allah, onları çıkarmış ve Âdem (aleyhisselâm)'a göstermiş, aralarından cennet ehli olanları cehennem ehlinden ayırmış ve o günden itibaren bilinmiş oldular. Evet, bu hususta Ebu Hureyre'den gelen bir hadis bulunmaktadır. Bu hadisi, Tirmizî ve başkaları ceyyid bir isnad ile rivâyet etmişlerdir.[1095] Aynı zamanda bu, Sünen sahiplerinin ve Muvatta'da Malik'in rivâyet ettiği Ömer b. Hattab yoluyla gelen bir hadisle de ifade edilmiştir.[1096] Bu hadis de öbürünü güçlendirmeye elverişli bir hadistir.

Onları konuşturup şâhit tutmasına gelince; bu, Selef'ten bazılarından rivâyet edilmiş bir husustur. Ubey'den[1097] ve İbn Abbas'tan rivâyet edildiği gibi bazıları, bunu İbn Abbas ve başkaları yolu ile merfu olarak da rivâyet etmişlerdir. Aynı şekilde Hakim de Sahih'inde bunu rivâyet etmiş olmakla birlikte bu zayıftır.[1098]

1093 Buhârî, 1359, 1385, 4775; Müslim, 2658.

1094 Şeyhu'l-İslâm (İbn Teymiyye) Der'u Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl, VIII, 482, 483'de bu manadaki rivâyetin zayıf olduğunu açıklamış bulunmaktadır.

1095 Tirmizî, 3075. Hadis sahihtir.

1096 Malik, Muvatta, II, 798; Ebu Davud, 4703; Ahmed, Müsned, I, 44; İbn Ebu Asım, 196, 201 ve başkaları. Hadis sahihtir.

1097 Hakim, II, 324.

1098 İbn Abbas'tan gelen mevkuf rivâyeti, İbn Cerir, IX, 114'de zikretmiş olup İbn Kesir hadisin İbn Abbas'ın mevkuf bir sözü olduğunu tercih etmiştir. Ancak Ahmed Şakir, ona itiraz etmiş merfu rivâyetin sahih olduğunu belirtmiştir. Merfu olan rivâyet de Hakim, I, 27'de yer almaktadır. Zehebi de bunun mürsel olduğunu tercih ettiği gibi İbn Kesir de mevkuf olduğunu merfuya göre tercih etmiştir. Allah en iyi bilendir.

Yine Hakim, Sahih'inde bunun gibi mevzu/uydurma bazı hadisler de rivâyet etmektedir. Zureyb b. Bersemli'nin Hâme b. el-Him'in ve diğerlerinin rivâyetleri gibi. Buna dair geniş açıklamanın ise yeri burdan farklıdır.[1099]

Fakat yaratılmışların yaratıcıyı ikrar ve itiraf etmek özelliğinde bir fıtrata sahip oluşları, Kitab'ın ve sünnetin delalet ettiği bir husustur. Ayrıca akılların delaleti ile bilinen bir husustur bu. Nitekim bu, değişik yerlerde genişçe açıklanmış ve yaratıcının ikrar ve kabul edilmesinin insanların mayalarında fıtri ve zorunlu olduğu genişçe açıklanmıştır. Ama insanlardan bazılarının fıtratları bozulduğu için tedaviye ihtiyacı vardır. Bu da birçok insanın kesin pek çok bilgi hususunda zaman zaman karşı karşıya kaldıkları birtakım safsata bilgiler düzeyindedir. Nitekim bu husus da daha başka bir yerde açıklanmış bulunuyor.

İşte bu gibi kimselerin düşünmeye ihtiyaçları vardır. İnsanların, cumhurunun kabul ettikleri bu hususa göre bilginin aslı, bazen kesin ve fıtri olarak ortaya çıkar bazen de bu hususta düşünmeye ve istidlale ihtiyaç duyulur.

Kelamcıların birçoğu şöyle der: Bilginin zorunlu olarak meydana gelmesi caiz/mümkün değildir. Aksine bilgi, ancak düşünmek ve kesb ile sözkonusu olur. Derler ki: Çünkü bilgi, zorunlu olarak gerçekleşecek olursa şüphesiz teklif ve imtihan da kalkar.

Aralarından bunun vakıada sözkonusu olmadığını iddia edenler dahi vardır. Bu ise oldukça zayıftır. Çünkü rasûllerin getirdikleri imtihan ve teklif, onların bir ve tek olarak Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaları sûretindedir. Bütün rasûller buna çağırmışlardır. İnsanlardan inkârcı olanları ise yaratıcıyı itiraf ve kabul etmeye davet etmişlerdir. Firavun ve benzerleri gibi. O, her ne kadar bâtınen/iç dünyasında yaratıcıyı biliyor idiyse de zalimlik ederek ve büyüklük taslayarak bile bile inkâra yönelmiştir. Nitekim yüce Allah: *"Kalpleri onlara inandığı halde zulümle büyüklenmeleri sebebi ile onları bile bile inkâr ettiler."* (Neml, 14) buyurmaktadır. Mûsâ da firavuna: *"O da demişti ki: Andolsun ki bunları birer ibret olmak üzere göklerin ve yerin Rabbinden başka kimsenin indirmediğini bilmişsindir."* (İsra, 102) demişti.

Rasûllerin sonuncusu da insanları iki şıkkı ile kelime-i şehadeti getirmeye çağırmış ve şöyle buyurmuştur: "Ben insanlarla Allah'tan başka hiçbir ilah olma-

1099 İbnu'l-Kayyım, Şeyhu'l-İslâm (İbn Teymiyye'den) bu gibi hadislerin uydurma olduğuna dair hüküm verdiğini "Fevaidu Hadisiyye" adlı eserinde kardeşimiz meşhur Hasan ile birlikte yaptığımız tahkikte ve İbnu'l-Cevzî Yayınevi'nde basılmış olan eserinde kaydetmiş bulunmaktadır.

dığına ve benim Allah'ın Rasûlü olduğuma şâhitlik edinceye kadar savaşmakla emrolundum. Onlar, bunu söyleyecek olurlarsa kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Onun hakkı ile olması hali müstesna."[1100]

Sahih hadiste de Muaz (b. Cebel)'e şunları söylemiştir: "Sen, kitap ehli bir kavmin yanına gideceksin. Onları kendisine çağıracağın ilk şey, Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına ve Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet getirmek olsun. Eğer onlar sana bu hususta itaat edecek olurlarsa kendilerine Allah'ın üzerlerine bir gün ve gecede beş vakit namaz farz kıldığını bildir. Eğer sana itaat edecek olurlarsa kendilerine Allah'ın zenginlerinden alınıp fakirlerine verilen bir sadakayı/zekâtı farz kıldığını bildir."[1101]

İşte bundan dolayı rasûller, şanı yüce Allah'ın şu buyruğunda haber verdiği üzere kavimlerine şöyle demişlerdir: *"Sizden öncekilerin Nuh, Âd ve Semud kavimlerinin ve onlardan sonra Allah'tan başkasının bilmediği kavimlerin haberleri size gelmedi mi? Rasûlleri onlara apaçık belgelerle gelmişti de ellerini ağızlarına götürüp ... artık müminler yalnız Allah'a tevekkül etmelidir."* (İbrahim, 9-11)

Aynı şekilde bilgilerin de zorunlu birtakım önermelere varması kaçınılmazdır. İnsanlar, esasen hâsıl olanı tahsil etmek ile emrolunmazlar. Aksine onlar, bu zorunlu önermeler gereğince ve bu yolla elde edecekleri diğer bilgilere uygun olarak amel etmekle emrolunurlar.

Yine şunu belirtelim ki insanların çoğunluğu, fıtri olarak sahip bulundukları bilgiden gafildirler. Bundan dolayı fıtratlarında var olan bilgi onlara hatırlatılır. İşte ikrarın (Allah'ın rububîyetini kabulün) esası da bu kabildendir. Bundan dolayı rasûller hatırlatıcılar olmakla nitelendirilirler. Şanı yüce Allah da âyetlerini hatırlatıcı, ibret verici ve basiret açıcı gibi vasıflarla nitelendirir. Yüce Allah'ın: *"(Bunları, itaatimize) dönen her kul için basiretini açması, ibretle tefekkür etmesi için (yarattık.)"* (Kaf, 8)

Eğer bilgilerin bir kısmının zorunlu olduğu ittifakla kabul ediliyorsa ve bu da ya hatırlatmakla yahut istidlal yolu ile emre ve nehye engel değil ise o taktirde insanlara bazen hatırlatmak sûreti ile bazen basiretlerini açmak, görmelerini sağlamak sûreti ile emir verilir. Sonra da insanlara bilip tanıklık ettiği hususları ikrar etmeleri, ona inat etmeyip bile bile inkâr etmemeleri emrolunur. Bununla birlikte kâfirlerin çoğunluğu bildikleri hususları inkâr etmişlerdir.

1100 Buhârî, 5; Müslim, 21.

1101 Buhârî, 1458; Müslim, 19, 31.

Bilinen hakkı itiraf edip ona dair tanıklıkta bulunmak, o hakkın sahibinin önünde itaatle boyun eğmek, iman hususunda kaçınılmaz bir haldir. İblis, firavun ve başkaları ise şanı yüce Allah'ın bu hususu Kitab'ında zikrettiği üzere inatları ve müstekbirlikleri dolayısıyla kâfir olmuşlardır.

Ama Cehmiyye, yalnızca kalbin bilmesinin imanın kendisi olduğunu zannettiklerinden ötürü bunun kesb ile elde edilen bir şey olduğunu ortaya koymak istediler ve İblis ve firavun gibi şeriatın kâfir olarak değerlendirdiği kimselerin, aslında kalplerinde ikrar namına bir şey olmadığını ileri sürmüşlerdir. Aynı şekilde onlar, kulun Allah'a ve Rasûlü'ne düşmanlık etmesi, herhangi bir zorluk bulunmaksızın zahire Allah'a ve Rasûlü'ne sövüp dil uzatması ile birlikte, kalbinde tam bir imanın bulunmasının da mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bundan dolayı Veki' b. el-Cerrah, Ahmed b. Hanbel ve daha başka imamlar -ilgili yerlerinde genişçe açıklandığı gibi- onların kanaatlerini kabul edenlerin kâfir olduğunu ifade etmişlerdir.

Burada maksat ise İkrime ve Ebu Malik gibi Selef'ten bazı kimselerin: *"Hepsi O'na boyun eğer."* buyruğunun O'na kulluğu ikrar ve kabul eder, şeklindeki görüşlerine açıklık getirmektir.[1102]

İbn Ebu Hâtim dedi ki:[1103] Dördüncü tür: Diğer taraftan bilinen senedi ile Rabi' b. Enes'ten rivâyet ettiğine göre *"Hepsi O'na boyun eğer."* buyruğu hakkında: Kıyamet gününde hepsi onun huzurunda ayakta duracaktır, diye açıklamıştır.

Beşincisi:[1104] Sonra, kendi isnadı ile Abdullah b. el-Mübarek yoluyla Şerik'ten, o Salim'den, o Said b. Cübeyr'den: *"Hepsi O'na boyun eğer."* buyruğunu: İhlastır, diye açıkladığını rivâyet etmektedir.

Derim ki: Eğer bununla onların Rabblerini itiraf ettiklerini, çaresiz ve mecbur kaldıkları taktirde Allah'a, dini O'na ihlâs ediciler olarak dua ettiklerini kastediyorsa bu, İkrime'nin açıklaması türündendir. Aksi taktirde onların emrolundukları ihlâs, dini Allah'a hâlis kılanlar olarak ona ibadet etmeleri olup, bunu ancak mü'min olanlar yerine getirebilirler. Böyle bir açıklama ise âyet-i kerimenin özel (has) olduğunu ileri sürenlerin kanaatine göre uygun olabilir. Yalnız İbn

1102 Kaynakları daha önce gösterildi.

1103 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1140; İbn Cerir, I, 571.

1104 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1141; İbn Cerir, VI, 403. Yüce Allah'ın: "Ey Meryem! Rabbine itaat et!" (Al-i İmrân, 43) buyruğunun tefsirinde. Burada Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'nin sözkonusu ettiği açıklanması zor durum sözkonusu değildir.

Ebu Hâtim, bu hususu Selef'ten herhangi bir kimseden açık bir şekilde zikretmemektedir. Ancak İbn Abbas'ın yahut Said'in sözünün buna göre tevil edilip anlaşılması hali müstesnadır.

Bu böyle olmakla birlikte Ebul Ferec de bunu, Selef'ten herhangi bir kimseden zikretmemektedir. O, bu açıklamayı ancak daha önce İbnu'l-Enbârî'den diye nakledilenler arasında zikretmiş hatta şunları söylemiştir: Burada kunut/itaat, boyun eğmek ile kastedilenin ne olduğu hususunda müfessirlerin üç görüşü vardır. Bunların birisine göre bu, itaat demektir. Bu açıklamayı; İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahid ve Katade yapmıştır. İkincisi ise ibadeti ikrar ve kabul etmektir. Bu açıklamayı, İkrime ve Süddî yapmıştır. Üçüncüsü, kıyamda durmaktır. Bunu da Hasan ve Rabi' yapmıştır.

(İbnu'l-Cevzî) dedi ki: Kıyamın/ayakta durmanın anlamı hususunda da iki görüş vardır. Bir görüşe göre bu, O'na kulluğun şâhitliğini yapmakla kıyamda bulunmaktır. İkincisi ise kıyamet gününde O'nun huzurunda ayakta durmak demektir.[1105]

Ancak müfessirlerden bazıları -Sa'lebi, Beğavî ve daha başkaları gibi- müfessirlerin iki görüşü olduğunu sözkonusu ederek -lafız Beğavî'ye ait olmak üzere-[1106] şöyle demişlerdir: *"Hepsi O'na boyun eğer."* Mücahid, Ata ve Süddî ona itaat ederler, diye açıklamışlardır.

İkrime ve Mukâtil ise kulluğunu ikrar ederler, diye açıklamışlardır. İbn Keysân dedi ki: Bunlar şâhitliği yerine getirirler/ayakta tutarlar. Çünkü kunutun asıl anlamı ayakta durmaktır. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Namazın en faziletlisi, kunutun uzunluğudur." buyurmuştur.[1107]

(Beğavî) dedi ki: Âyetin hükmü hakkında görüş ayrılığı içindedirler. Bir topluluk âyetin hükmünün has/özel olduğu kanaatindedir.

Mukâtil dedi ki: Buyruk; Üzeyr, Mesih ve melekler hakkındadır. İbn Abbas'tan rivâyete göre ise o şöyle demiştir: Buyruk, diğer insanlar arasında O'na itaat eden kimselerle ilgilidir, demiştir.

(Beğavî devamla) dedi ki: Bir topluluk ise âyetin hükmünün bütün yaratılmışlar hakkında umumî olduğu kanaatindedir. Çünkü "küll: hepsi" lafzı, hiçbir şey istisna olmayacak şekilde bir şeyi büsbütün kuşatmayı, kapsamayı gerektirir.

1105 Zâdü'l-Mesîr, I, 136.
1106 Beğavî, I, 71.
1107 Müslim, 756.

Daha sonra kâfirlerin bu durumu hakkında da iki (açıklama) yolu(nu) izlemişlerdir. Mücahid: Onlar hoş görmeseler dahi onların gölgeleri aziz ve celil Allah'a secde eder, demiştir. Yüce Allah da: *"Sabah akşam onların gölgeleri (secde eder.)"* (Rad. 15) buyurmaktadır. Süddî ise: Bu kıyamet gününde olacaktır, demiştir. Delili de yüce Allah'ın: *"Yüzler, hay ve kayyuma zillet ile boyun eğmiş olacaktır."* (Tâhâ, 111) buyruğudur. Nitekim "kânitler" zelil kılınmışlar, yaratılış sebepleri için musahhar kılınmışlar anlamındadır, diye de açıklanmıştır.

Derim ki: Buyruğun özel/has olduğunu söyleyen kimseler, âyetin (nüzul) sebebine bakıyor olabilir. O da şudur: Onlar: Allah bir evlat edindi, dediler. Onlar, bu sözü ise ancak meleklerle Mesih gibi nebiler ve Üzeyr hakkında söylemişlerdir. Şanı yüce Allah da Allah'ın kendilerini evlat edindiği söylenen kimselerin, aslında kendisine itaatle boyun eğen (kânit olan) kulları olduğunu açıklamaktadır. Nitekim Enbiya Sûresi'nde: *"Rahman evlât edindi, dediler. O, bundan münezzehtir. Bilakis onlar mükerrem kullardır. Sözleri ile onun önüne geçemezler. Onlar, onun emri gereğince iş görürler. Onların önündekini de, arkalarındakini de bilir. Onun razı olduğu kimselerden başkasına şefaat etmezler. Onlar korkusundan titrerler."* (Enbiya, 26-28) buyurmaktadır. Buradaki "dediler" buyruğundaki zamir, müşriklere aittir. Onlar, bu iddialarını melekler hakkında ileri sürmüşlerdir. Mesih ile Üzeyr'e gelince; onlar hakkında bu iddiayı kitap ehli yapmıştır. Âyet-i kerimenin siyakı da zaten buna açıklık getirmektedir. Çünkü yüce Allah: *"Biz göklerle yeri ve aralarında olanları oyalanalım diye yaratmadık. Eğer Biz eğlence edinmek isteseydik, elbette onu kendi katımızdan edinirdik. Fakat Biz, (bunu) yapanlar değiliz. Bilakis Biz, hakkı bâtıl üzerine bırakırız da hak onun beynini darmadağın eder, o da derhal çekişerek can verir."* (Enbiya, 16-18) buyruğundan itibaren *"Bilakis onlar mükerrem kullardır."* (Enbiye, 26) buyruğuna kadar bu bağlamdır.

Yüce Allah'ın: *"Biz, göklerle yeri ve aralarında olanları oynayalım diye yaratmadık."* buyruğu ile *"bir eğlence"* buyruğu ise çocuk ve kadın ile tefsir edildiği gibi oyun oynamak ile de tefsir edilmiştir. Bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın şu buyrukları gibidir: *"Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları oyun oynayalım diye yaratmadık. Onları ancak hak ile yarattık."* (Duhân, 38-39); *"Biz göğü, yeri ve onların aralarında olanları boşuna yaratmadık. Bu, kâfirlerin zannıdır."* (Sâd, 27); *"Biz gökleri, yeri ve aralarındakileri ancak hak ile yarattık. Şüphesiz o saat gelicidir. O halde (şimdilik) sen onlara güzellikle davran."* (Hicr, 85) Ayrıca yüce Allah'ın: *"Acaba siz Bizim sizi boşuna yarattığımızı mı zannettiniz?"* (Mü'minûn, 115) buyruğu da bunun gibidir. Yüce Allah'ın: *"Biz göklerle yeri ve aralarında*

olanları oynayalım diye yaratmadık." (Enbiya, 16) buyruğu ile şanı yüce Allah, kendisinin fiillerinin övülmeye değer bir amacı olmadığı için vesileleri de ona doğru sevk etmeyen, anlamsız bir şekilde oyun oynayanın fiili gibi bir iş yapmaktan kendisini tenzih etmektedir. Çünkü övülmeye değer bir amaç güdüp ona göre vesileleri yönlendiren bir kimsenin işi, hakkı getiren ve ciddi kimsenin işidir. Nitekim İbrahim (aleyhisselâm)'a Allah, Tevrat'tan ve Kur'ân'dan önce rüştünü verdiği zaman şöyle demişti: *"O zaman babasına ve kavmine demişti ki: İbadet edip durduğunuz bu heykeller de ne oluyor? Atalarımızı bunlara ibadet ederken bulduk, dediler. Andolsun ki siz de, atalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz, dedi. Sen, bize hakkı mı getirdin, yoksa şaka mı yapıyorsun? dediler. Dedi ki: Hayır, sizin Rabbiniz göklerle yerin Rabbi ve onları yoktan var edendir ve ben buna tanıklık edenlerdenim."* (Enbiya, 52-56) Çünkü İbrahim (aleyhisselâm), söyleyeceklerini söyledikten sonra *"Sen bize hakkı mı getirdin yoksa oyun oynayanlardan (şaka yapanlardan) mısın? demişlerdi."* (Enbiya, 55) Çünkü hakkı getirenin durumu, oyun oynayanın şaka yapanın durumundan farklıdır. Onun maksadı, doğru olanı haber vermek ve adaletin kendisi olan faydalı olanı emretmektir. Hâlbuki oyun oynayan ve abesle iştigal edenin durumu böyle değildir. Böylesinin maksadı bu olamaz. Aksine onun maksadı oyalanmak, eğlenmektir.

Bundan dolayı bir kimseye oyun ve şaka olmak üzere ağır sözler söylenir ve ona hoş olmayan işler yapıldığı halde o ciddi ve gerçek olarak bu işi yapana karşı gösterdiği tepkinin bir benzerini göstermez. Bundan dolayı bütün oyun faydasız ve bâtıldır. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Adamın oynayıp oyalandığı her bir şey bâtıldır. Yayı ile ok atması, atını eğitmesi, eşi ile oynaşması müstesna. Çünkü bu işler haktandır."[1108]

Hak, bâtılın zıddıdır. Lehv (oynayıp oyalanma) da bâtıldır. Bundan dolayı şanı yüce Allah, bâtıl olarak bunları yaratmaktan kendisini tenzih etmek üzere: *"Biz, göklerle yeri ve aralarında olanları oynayalım diye yaratmadık."* (Enbiya, 16) buyurmaktadır. Buna göre oyun oynayan kişi, hak sahibi birisi değil, bâtıl iş yapan birisidir. Bundan dolayı Ömer, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in huzuruna girdiğinde yanında el-Esved b. Sürey'in ona şiir okuduğunu görünce iki ya da üç defa susturmak istemiş, o da: Kendisinden ötürü beni susturduğun bu kişi kimdir, diye sormuş. Allah Rasûlü: Bu, bâtılı sevmeyen bir adamdır, buyurmuştur.[1109] Şüphesiz Ömer, bâtılı sevmez ve bâtıl işleyen bir kimseye tahammül edemezdi. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de Ömer'den daha halim ve daha sabırlı idi. O da

1108 Taberânî, Kebir, 1785; Bezzar, 1704. Hadis sahihtir. Bk. Silsiletü Ahadisi Sahiha, 315.

1109 Ahmed, III, 345; Taberânî, Kebir, 844; Ebu Nuaym, Hilye, I, 46; Hakim, III, 615; hadis li gayrihi hasendir.

aynı şekilde bâtılı sevmezdi. Ama haram olmadığı sürece ona bir dereceye kadar sabır gösterir ve katlanırdı. Fakat onun yapılmasının işleyene bir faydası olmaz. Buna rağmen yine böyle birisi bu şekilde bir iş yapacak olursa ona tahammül ederdi. İşte laib/oyun oynayan lafzını abes (boş, anlamsız iş yapan) diye açıklamanın anlamı budur. Bunun başka benzerleri de vardır.

Bunu, çocuk ve eş ile açıklayanlara gelince; onların bu açıklamayı yapmalarının sebebi, müşriklerden birtakım kimselerin onun çocuğunun ve eşinin olduğunu iddia etmeleri ve bu hakka denk düştü, demeleridir. Hâlbuki onlar. kadına da "lehv: oyun oyalanma", çocuğa da lehv adını verirler. İbn Kuteybe dedi ki: Lehvin asıl anlamı cimadır. Ondan kinayeli olarak "sır" diye söz edildiği gibi "lehv" diye de söz edilir.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), erkeğin eşi ile oynaşmasını bâtıl olmayan lehv türünden değerlendirmiştir. Şanı yüce Rabbimiz ise kayıtsız ve şartsız olarak oyun oynamaktan münezzehtir. Çünkü zevcesi ile oynaşan bir kimse. böyle bir işi kadına ihtiyacı olduğundan dolayı yapar. Bunun hikmeti ise neslin devamıdır. Şanı yüce Allah ise çocuk sahibi olmaktan münezzehtir. Dolayısıyla bu âyet-i kerime, hikmetsiz yere abes/boşuna yaratmaktan O'nu tenzih etmeyi ihtiva etmektedir. Çünkü böyle bir şey oyundur. abestir. Âyet, ayrıca O'nun kadın ve evlat gibi kendisi ile oyalanılan şeyleri edinmekten tenzih edilmesini de ihtiva etmektedir. Bundan dolayı bundan sonra yüce Allah. bunları hak ile yarattığını ve evlat sahibi olmaktan münezzeh olduğunu beyan buyurarak: *"Bilakis Biz hakkı bâtıl üzerine bırakırız da hak onun beynini darmadağın eder."* (Enbiya. 18) buyurmaktadır. Kullar hakkında lehvin bir kısmı hak türünden olsa bile, şanı yüce Allah hakkında bütünü ile bâtıldır. Nitekim yüce Allah: *"Eğer Biz, eğlence edinmek isteseydik elbette onu kendi katımızdan edinirdik."* (Enbiya. 17) buyurmaktadır. Şüphesiz eğlenenin kendisi ile eğlenip oyalandığı şey, kendisinden uzakta değil, yakınında bulunur. Bizler ise gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları yarattık. O halde bu nasıl bir oyun ve eğlence olabilir? *"Bilakis Biz, hakkı bâtıl üzerine bırakırız da hak onun beynini darmadağın eder. O da derhal çekişerek can verir (Allah'ı) nitelendirmenizden ötürü vay size!"* (Enbiya. 18) buyurmaktadır.

Daha sonra yüce Allah: *"Göklerde ve yerde kim varsa O'nundur. O'nun yanında olanlar ise O'na ibadete karşı büyüklenmezler ve usanmazlar."* (Enbiya. 19-20) buyurmaktadır. Arkasından yüce Allah, kendisine şirk koşanların şirklerini reddetmekte sonra da Rahman evlat edindi. diyen müşriklerin sözlerini nakletmekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Bilakis onlar mükerrem kullardır..."* (Enbiya. 26-29) buyurmaktadır. İşte meleklerin niteliği budur.

Mesih, Üzeyr ve ona benzer olanlar da yine bu niteliktedirler. Onlar da Allah'ın mükerrem kullarıdır. Nitekim yüce Allah, Mesih hakkında: *"O, ancak kendisine nimet verdiğimiz bir kuldur."* (Zuhruf. 59); *"(İsâ) Mesih de, mukarreb melekler de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler."* (Nisa. 172) buyurmaktadır.

Şanı yüce Allah, Bakara Sûresi'nde: *"Onlar: Allah oğul edindi, dediler. O, (bu gibi şeylerden) münezzehtir. Tam aksine; göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğer."* (Âyet 116) buyurup Allah evlat edindi, diyenler de bu evladı ya meleklerden yahut da Mesih ve Üzeyr gibi insan oğulları arasından diye kabul ettiler. Şanı yüce Allah'ın: *"Hepsi O'na boyun eğer."* buyruğu ise onların, Allah'ın çocukları olduğu söylenen bu kimselerin, aslında Enbiya Sûresi'nde ve başkalarında zikredildiği gibi O'na itaat eden O'nun kullarıdırlar. Nitekim yüce Allah: *"De ki: 'Onu bırakıp boş yere (ilah diye) zannettiklerinizi çağırın. Onlar üzerinizdeki sıkıntıyı gideremeyecekleri gibi, değiştiremezler de.' Onların o tapındıkları da Rabblerine hangisi daha yakın olacak, diye yol ararlar. O'nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten sakınılmaya değer."* (İsra. 56-57) buyruğu ile bu mabudların kendilerinin yüce Allah'a ibadet ettiklerini beyan etmektedir. Bunun benzeri de yüce Allah'ın: *"De ki: 'Onların dedikleri gibi O'nunla beraber başka ilahlar olsaydı, elbette o zaman Arş sahibine bir yol ararlardı."* (İsra. 42) -bu husustaki iki görüşün daha sahih olanına göre- bunun gibidir.

Âyeti has/özel kabul edenlerin hareket noktaları işte budur. Ama şöyle denilir: Âyetin lafzı umumîdir. Âyetten de kastedilen genel oluşudur. Nitekim şanı yüce Allah'ın: *"Tam aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur."* buyurduktan sonra *"Hepsi O'na boyun eğer."* buyurmaktadır. Şanı yüce Allah'ın: *"Göklerde ve yerde ne varsa"* buyruğu umumî olduğuna göre hepsinin O'nun mülkü olduğu da açıkça anlaşılmış olur. Mülk olan bir şey ise evlat olamaz. Yine açıkça anlaşıldığı üzere onların hepsi de O'na itaatle boyun eğerler, ibadet ederler. İtaat edip ibadet eden ise ancak mülk olur, evlat olamaz.

Aynı şekilde şanı yüce Allah, Rûm Sûresi'nde de "kunutu: itaati" çocuk edinmeyi sözkonusu etmeksizin zikretmektedir. Yüce Allah: *"Göklerin ve yerin O'nun emri ile durması da O'nun âyetlerindendir. Bundan sonra sizi bir tek çağırışla çağırırsa hemen yerden çıkıverirsiniz."* (Rûm. 25) buyurduktan sonra: *"Göklerde ve yerde olanlar O'nundur. Hepsi O'na itaatle boyun eğerler. Yaratıkları ilkin yoktan var eden, sonra da onu tekrar iade eden O'dur ve bu O'na göre daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüksek sıfatlar yalnız O'nundur. O, Azizdir,*

Hakimdir." (Rûm. 26-27) buyurmaktadır. Böylelikle göklerde ve yerde olanların hepsinin kendisinin olduğunu ve hepsinin kendisine boyun eğip itaat ettiklerini beyan etmektedir. Bunun ise çocuk sahibi olduğunu söyleyenler hakkında özel olduğunu ileri sürmek ise açıkça yanlıştır, tutarsız bir iddiadır. Bunun, müminler hakkında tahsis edilip özel olduğunu söylemek de böyledir. Çünkü bu, sadece mülk edinmenin, muktedir olmanın genel olduğunu ve bütün yaratılmışların hepsinin O'na itaat edip boyun eğdiklerini beyan etmek için zikredilmişlerdir. Şâyet bununla özellikle müminlerin kastedildiği söylenecek olursa şüphesiz bu, esas maksadın zıddı olur.

Bu da yüce Allah'ın: *"Onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki göklerde ve yerde kim varsa hepsi ister istemez O'na teslim olmuştur."* (Al-i İmrân. 83) buyruğu gibidir. Buna göre şanı yüce Allah, onları İslâm dinine çağırmakta, göklerde ve yerde bulunan her bir şeyin isteyerek ya da istemeyerek ona teslim olmuş olduğunu beyan etmektedir. İkisinden birisi kaçınılmaz olduğuna göre ona asıl faydalı olan, isteyerek İslâm'a girmektir. Bu sebeple kulun, bu dinden başka bir dini edinmesi caiz değildir. Çünkü yüce Allah, bunu İslâm'ın dışındaki her bir dinin bâtıl olduğunu vurgulamak sadedinde sözkonusu etmiş ve: *"Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"* buyurmuştur. Bundan sonra da kulun kendisi ile Müslüman bir mü'min olmasını sağlayacak hususları zikrederek şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Allah'a iman ettik. Bize indirilene, İbrahime, İsmail'e, İshâk'a, Yakûb'a ve oğullarına indirilene; Mûsâ'ya, İsâ'ya ve (diğer) peygamberlere Rabblerinden verilenlere de (iman ettik.) Onlardan hiçbiri arasında ayırım yapmayız. Biz, yalnız O'na teslim olmuşlarız. Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, ondan asla kabul olunmaz ve o, âhirette zarara uğrayanlardan olur."* (Al-i İmrân. 84-85)

Şanı yüce Allah, Bakara Sûresi'nde de zikrettiği gibi bir ve tek olarak Allah'a ibadet etmeyi ve O'nun bütün rasûllerine iman etmeyi zikretmektedir.

Ebu'l-Âliyye dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Rabbine andolsun ki onların hepsine elbette soracağız; yapmakta oldukları şeyleri."* (Hicr. 93) buyruğu hakkında dedi ki: Herkes bu iki hasletten sorgulanacaktır: Dünyada iken neye ibadet ediyordunuz ve rasûllere ne şekilde karşılık verdiniz?[1110]

Göklerde ve yerde bulunanların hepsinin ister istemez O'na secde ettiğinin sözkonusu edilmesi de böyledir. Secde etmek/sücud ise boyun eğmektir. Bu da kunutun/itaatin kendisidir.

1110 İbn Cerir. XIV. 67.

Aynı şekilde eğer kip genel ise onunla özelin kastedilmesi bunu beyan eden bir husus ile birlikte olmadıkça caiz olamaz. Genel ifade özelleştirici unsurlardan soyutlanacak olursa ancak genel/umumî olur. Âyet-i kerime de bu şekilde özelleştiricilerden arınmış genel bir ifadedir. Hatta genel olduğuna delalet eden şeyler ile ayrıca te'kid edilmiştir. Müminlerin bu hususta özelleştirilmesine gelince; bu, ancak bu sebeple övülmeleri yahut da ahirette bunun karşılığı/mükafatı dile getirildiği taktirde sözkonusu olur. Burada ise maksat kendisine itaat etmeleri sebebi ile müminleri övmek değildir. Maksat O'nun kudretinin mülkünün/egemenliğinin ve her şeyin kendisine boyun eğdiğinin beyan edilmesidir. İşte bununla ve öteki ile birlikte (bu hususu düşündüğümüz zaman) her şey O'na boyun eğip O'na itaat etmekle birlikte O'nun bir evladının olması imkânsız bir şey olur. Nitekim rükû halinde yapılması rivâyetle belirlenmiş tespihte şöyle denir: "Subhane men tevada'a külli şey'in li azameti. Subhane menzelle külli şey'in li izzeti. Subhane men estesleme külli şey'in bi kudreti: Azameti önünde her şeyin alçaldığı o yüce zatı her türlü eksiklikten tenzih ederim. İzzeti önünde her şeyin zelil olduğu o yüce zatı her türlü eksiklikten tenzih ederim. Her şeyin kudretine teslimiyetini arz ettiği o yüce zatı her türlü eksiklikten tenzih ederim."

Buna göre bütün yaratılmışları kapsayan kunut/itaat birkaç türlüdür:

1. Her şeyin O'nun meşietine/dilemesine, kudretine ve yaratmasına itaat etmesi. O'nun meşieti, kudreti ve mülkünün dışında hiçbir şey yoktur. Aksine her bir şey tedbir edilen kul olarak işini yapan Rabbi bulunan ve (onun) kahru galebesinde bulunan bir varlıktır. Eğer kendi kendisine bir Rabbinin bulunmadığını ve kendisinin, Rabbin mülkünün dışına çıkmasını var sayacak şekilde bir hayale kapılacak olursa şüphesiz ki bu sarhoşun esaret altında ve kahredilmiş uykunun zincirlere, bukağılara bağlanmış delinin kuracağı hayal türlerinden bir hayal olur. Aksine kendisine ibadet etmeyi büyüklüklerine yedirmeyenler üzerinde Rabbin meşiet ve kudretinin etkin olması, esir alanın esiri hakkındaki, efendinin kölesi hakkındaki, akıl hastanesi (Mâristân[1111]) baş hekiminin deli hakkındaki emrinin geçerliliğinden çok çok daha geçerlidir.

Bu ise şu kanaatte bulunan ehl-i sünnetin görüşlerine de uygundur: O'nun mülkünde O'nun dilediği dışında hiçbir şey olmaz. Hiçbir kimsenin tayin edilmiş kaderin dışına çıkabilme gücü ve satır satır yazılmış levh-i mahfuzda kendisi için yazılmış olanı aşma gücü yoktur ve bu Kaderiyye'nin kanaatine aykırıdır. Çünkü onların görüşlerine göre isyankârlar onun meşietinin, kudretinin, hükmünün, saltanatının ve yaratmasının dışına çıkmış oluyorlar. Dolayısıyla onlar, ne O'nun

1111 Genel olarak bütün hastahanelerin, özel olarak da akıl hastahanelerinin adıdır. (Çeviren)

şer'i emrine ne de kaderi ve kevnî emrine itaat eden kanit kimselerdir. Ehl-i sünnet ise onların onun meşietine, hükmüne ve kevnî emrine -daha önceden de geçtiği gibi- kânit olan/itaat edenlerdir, derler.

Bu açıklamaya göre kânit/itaat eden, bazı hallerde kunutunun/itaatinin farkına varmayabilir. Çünkü onun kunutundan maksat, şanı yüce Rabbin meşieti altında kendisinin herhangi bir şekilde karşı koyması ve direnmesi sözkonusu olmaksızın işleri tedbir edilen, çekilip çevrilen ve yönlendirilen birisi olması demektir. Nitekim yüce Allah: *"Hareket eden ne kadar canlı varsa hepsinin alnından tutan (dilediği gibi tasarrufta bulunan) O'dur."* (Hud, 56); *"Her şeyin egemenlik ve tasarrufu elinde bulunanın şanı ne yücedir. O, münezzehtir, yalnız O'na döndürüleceksiniz."* (Yâsîn, 83)

2. Kunutun ikinci türü, kunutta bulunan kimsenin şuurlu olarak yaptığı itaattir. Bu da onların hepsinin yaratılmış ve Rabbleri tarafından var edilmiş ve Rabblerinin o olduğunu -az önce geçtiği gibi- itiraf etmeleridir.

3. Yaratılmışlar, muhtaç oldukları zaman zorunlu olarak O'na ihtiyaç duyarlar, O'ndan dilekte bulunur, O'na itaatle boyun eğerler. Her ne kadar onların dualarını kabul ettiği vakit O'ndan yüz çevirecek olsalar dahi. Yüce Allah: *"İnsana bir sıkıntı gelip çattığında yanı üzereyken, otururken yahut ayakta iken Bize dua eder. Fakat Biz onun sıkıntısını giderdiğimiz zaman sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için bizi çağırmamış gibi geçer gider."* (Yunus, 12); *"Denizde size bir sıkıntı dokunduğu zaman O'ndan başka taptığınız herkes kaybolur. Fakat O sizi kurtarıp karaya çıkarınca yine yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür."* (İsra, 67)

Hâlbuki yüce Allah, onların hepsinin kendisine kânit olduklarını/itaat ettiklerini haber vermektedir. İhtiyaçları esnasında O'na kunut edip dua ederek yalvarıp yakardıklarında O'na kunut etmiş/itaat etmiş olurlar. Sıkıntılarını açıp giderdiği zaman daha önce kendisine yaptıkları duayı unutsalar ve O'na eşler ortaklar koşsalar bile.

4. Bazı emirlerinde isyan etseler ve bunu yaparken O'na itaat maksadını gütmeseler bile, onun emirlerinin birçoğunda O'na itaat ve boyun eğmek hepsi için kaçınılmazdır. Hatta O'na isteyerek ve istemeyerek teslim olurlar ve secde ederler. Çünkü O'nun rasûlleri göndermesi de, kitaplar indirmesi de adalet iledir. O olmaksızın yeryüzünde yaşayanların hiçbir şeyleri düzelmez ve hiçbir işleri ıslah olmaz. Dünyada hiçbir kimse, onun (adaletin) bütün türleri ile dışına çıkmak ile birlikte yaşayabilme imkânı yoktur. Aksine onun, adalet çeşitlerinden herhangi birisinin kapsamına girmesi onun için bir zorunluluktur. Yol kesicilerin dahi

kendi aralarında üzerinde ittifak edip kabul ettikleri bir yasalarının bulunması zorunludur. Onlardan herhangi birisi, malın tamamını almak isteyecek olsa ona böyle bir imkânı tanımazlar. İnsanların en zalimlerinin ve en kudretli olanlarının dahi istediği her bir işi yapma imkânı yoktur. Aksine mutlaka onun razı etmeyi istediği birtakım yardımcıları bulunmak zorundadır. Kendisine tasallut edeceklerinden korktuğu düşmanları da mutlaka vardır. Dolayısıyla onun kalbinde kendisini yüce Allah'ın emrettiği ve kendisinin istemediği adalete bağlı kalmaya mecbur eden bir arzusu/beklentisi ve bir korkusu bulunur. Böylelikle Allah'a teslim olur, hoşlanmayacak olsa dahi O'na boyun eğer. İşte yüce Allah'ın: *"Hepsi O'na boyun eğer."* buyruğu bunu dile getirmektedir. Genel olarak boyun eğmekten maksat ise boyun eğiş, teslim oluş ve emirlere bağlılık kastedilir. İçten içe bundan hoşlanmasa dahi. Münafıkların itaati buna örnektir. Onlar zahiren müminlere boyun eğer, onlara itaat ederler. Bununla birlikte böyle bir itaatten de hoşlanmazlar.

5. Dünyada ve ahirette onun kendilerine verdiği cezaya da boyun eğerler. Nitekim bazı kimseler, onların kıyamet gününde boyun eğip itaat edeceklerini sözkonusu etmiştir. Bu boyun eğiş şöyledir: Şanı yüce Allah, bazen dünyada insanlara ceza verir, onları helak edip onlardan intikam alır. Nuh, Âd, Semud ve firavun kavimlerini helak ettiği gibi. Onlar, onun verdiği cezaya ve amellerine karşılık kendilerini cezalandırmasına -hoşlanmasalar dahi- boyun eğdiler, uydular, itaat ettiler.

Ceza, dünyada da olur, berzahta da, ahirette de olur. Şanı yüce Allah, her bir nefsin ne kazandığını en iyi bilendir ve O her şeyi adaletle yapandır. Hepsi de O'nun hükmüne teslim olmuşlardır. Amellerine karşılık kendilerini cezalandırmasında ve dünyada yine kendilerine ceza olmak üzere isabet eden musibetlere de boyun eğer, itaat ederler. Nitekim yüce Allah: *"Size isabet eden her musibet ellerinizle kazandıklarınız sebebi iledir."* (Şûrâ, 30); *"Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık da kendindendir."* (Nisa, 79) buyurmaktadır.

İşte bunlar, (bütün yaratılmışları kapsayan) beş türlü itaattir. Onlar, O'nun yaratmasına, hükmüne ve kaderi emrine itaat ederler/boyun eğerler (kunutta bulunurlar.) Ayrıca onun rububîyetini de itiraf ederler, ondan dilekte bulunup ondan birşeyler ümit etmeye de mecbur kalırlar, hoşlanmasalar dahi verdiği emirlerin kapsamına girerler, amellerinin karşılıklarını verir. Hoşlanmasalar dahi onun verdiği emrin kapsamına girerler. Bütün bunların kapsamına, münafık olan da küçülmüş hali ile, kendi eli ile cizyeyi veren (kâfir) de, baştan beri korkarak ve ümit ederek Müslüman olan da bunun kapsamına girer.

O halde kunut/itaat herkesi kapsayan ve kuşatan bir şeydir. Ama mü'min, itaat ile isteyerek O'na boyun eğer, müminden başkaları ise istemeyerek O'na boyun eğer. Yüce Allah: *"Göklerde ve yerde bulunanların kendileri de, gölgeleri de ister istemez sabah akşam Allah'a secde ederler."* (Rad. 15)[1112] buyurmuştur.][1113]

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

117. "Göklerin ve yerin yaratıcısı O'dur. Bir şeyin olmasına dair hüküm verirse ona yalnızca 'Ol!' der, o da oluverir."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Göklerin ve yerin yaratıcısı"* buyruğu iki yerde[1114] bedi', gökleri ve yeri ibda' eden (yoktan ve modelsiz olarak var eden) demektir. Bunun ...[1115] ve mananın, onun göklerinin ve yerinin bedii'dir.[1116] şeklinde olduğunu iddia edenler hata etmişlerdir.][1117]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İşte ehl-i sünnet imamları, (Allah onlardan razı olsun) bunu delil göstermişlerdir. Çünkü yüce Allah: *"Bir şeyi dilediğimiz zaman sözümüz ona ancak 'Ol!' dememizden ibarettir,* o *da derhal oluverir."* (Nahl. 40); *"O, bir şeyi dilediğinde ona emri, yalnızca 'Ol!' demesidir o da oluverir."* (Yâsîn. 82) buyurmuş ayrıca (bu âyette de): *"Bir şeyin olmasına dair hüküm verirse ona yalnızca 'Ol!' der o da oluverir."* buyurmaktadır.

İşte bu, eğer bir şeyi dileyecek olursa ona sadece 'Ol!' diye emir vereceğini, onun da derhal oluvermesini gerektirmektedir.

1112 Merhum İbn Teymiyye. âyet-i kerimenin sadece "Göklerde ve yerde bulunanlar, ister istemez Allah'a secde ederler" mealine tekabul edecek kadarını kaydetmiştir. (Çeviren)

1113 Câmiu'r-Resâil, I, 5-27. Bu risale. aynı zamanda her şeyin Allah'a boyun eğdiği risalesi diye de alınır. "Kunut/itaat etme. boyun eğme"nin anlamını ele aldığı için onu eksiksiz olarak derc etmeyi tercih ettik.

1114 Yani biri Bakara Sûresi'nde. diğeri En'am Sûresi'nde geçmektedir.

1115 Asıl nüsha da boşluk var.

1116 Göklerde ve yerde benzeri olmayandır, anlamında. Çünkü bundan onu mahlukatıyla kıyaslamak gibi yanlış bir anlam çıkar. (Çeviren)

1117 el-Müstedrek Ala Mecmû'u'l-Fetâvâ. I. 46. ez-Zahiriye'deki yazma nüshadan.

Yüce Allah'ın: *"Bir şeyi dilediğinde."* (Yâsîn. 82) O'nun dilediği, murad ettiği her şey hakkında geneldir. O, ancak dilemiş olduğu bir şeyi yaratır. Bu ise O'nun 'Ol!' demedikçe hiçbir şey yaratmamış olmasını gerektirmektedir. Buna göre eğer 'Ol!' emri mahluk ise o da bir başka 'Ol!' emri ile yaratılmış olması gerekirdi. İkincisi de bir diğer 'Ol!' emri ile yaratılmış olmalıydı ve bu böylece sürüp gitmeli idi. Bu da hiçbir şeyi yaratmamış olmasını gerektirir. Çünkü zaten bir başka 'Ol!'u yaratmadıkça herhangi bir şeyi yaratmış olamayacak ve 'Ol!'u yaratmadıkça da 'Ol!' yaratmayacaktı. Böylelikle onun yaratıcı olması için teselsül gerekirdi. Bu ise etkinin aslında ve etki edenin etkin oluşunun aslında, teselsülü gerektirirdi. Bu da yaratmanın aslında teselsül demek olur. Tıpkı yaratıcının zatı hakkında teselsül'ün düşünülmesi halinde olduğu gibi.

Eğer bu varsayım olarak kabul edilecek olursa onun hiçbir durumda yaratıcı olmaması gerekir. Nitekim: Onun kudret sahibi olması düşünülmedikçe kudret sahibi olamaz. Aynı şekilde kudret sahibi olması var sayılmadıkça kudret sahibi olamaz demeye benzer. Yahut da: O kendi zatını yaratıcı kılmadıkça hiçbir şey yaratamaz ve bir şey yaratmadıkça kendi zatını yaratıcı yapamaz demek gibidir. Böyle bir şey söylemeye ise imkân yoktur.

Bu ise şöyle demekten farklıdır: "O, bunu yaratmadıkça onu yaratmaz. Çünkü şanı yüce Allah, bunu yaratmadıkça hiçbir durumda onu yaratmaz." demek yahut "O, kendisi sebebi ile yaratıcı olacağı bir şeyi yaratmadıkça hiçbir şeyi hiçbir durumda yaratamaz." demek ile "Bunu yaratmadıkça bunu yaratmaz." demek arasında fark vardır.

Birincisi, ittifakla imkânsızdır. İkincisi ile ilgili olarak da görüş ayrılığı vardır. Hatta onun bizatihi yaratıcısı olması ve onun yaratıcı olmasının ayrıca yaratıcı olmasına -bunu yaratması diğerini yaratmasına bağlı olsa dahi- bağlı olmaması gerekir. Kur'ân-ı Kerim, yüce Allah'ın 'Ol!' buyurmasının yaratmayı murad ettiği her bir şeyi yaratmasının bir bölümünü teşkil edip yaratmanın tamamı kapsamında yer almış olduğuna delalet etmesi dolayısıyla 'Ol!'un yaratılmış olması caiz değildir.

Aynı şekilde eğer bu emir yaratılmış ise belli bir yerde yaratılması zorunludur. O yerin de ondan önce yaratılması gerekir. Kur'ân-ı Kerim'in açık buyrukları ise buna aykırıdır.

Bundan dolayı Ebul Huzeyl el-Allaf, bu emrin mekânsız bir yerde yaratılmış olduğunu iddia etmiştir. Şanı yüce Allah'ın zatı ile kaim sıfatları ve fiilleri ise yaratmak ile yaratılan arasında fark gözeten cumhurun kabul ettiği yönteme göre,

onun yarattıklarından değildir. İster "yaratmanın bizzat kendisi kadimdir" desinler, ister onun aynının/zatının hadis olduğunu söylesinler, ister türü kadim olsa dahi aynlar hadistir, desinler.

Bu iki görüşü kabul edenler, Allah'ın yaratmasının onun meşieti ve kudreti ile alakalı olduğunu da kabul ederler. Bunların hepsine göre o yaratıcıdır ve kendi zatı ile kaim olan fiilleri yaratılmış değildir. İster: "Bu, onun meşiet ve kudreti ile alakalıdır." desinler, ister "Onun meşiet ve kudreti ile alakalı değildir." desinler. Çünkü şanı yüce Allah'ın: *"Allah, her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62) buyruğunun kapsamına yaratıcının kendisi girmediği gibi "yaratıcı" isminin ad olduğu varlığın kapsamına dahil olan şeyler de girmez. Bu ise onun zatı ile kaim olan sıfatları ve fiilleridir.

Kur'ân-ı Kerim'in yaratılmış olmadığına bu âyet-i kerimeyi delil gösterenlerin de iki görüşü vardır. Bu hususta bütün kesimler arasındaki görüş ayrılıkları, İmam Ahmed'in mezhebine mensup alimler ile Şafiî alimleri, Malikî mezhebi alimleri ile diğerleri arasında da sözkonusudur. Buna göre "muayyen olan/belirli 'Ol!' emri, ya lafzı ile ya da manası ile kadimdir. Nitekim İktiraniler[1118] böyle derler. Yahut da lafzı ile değil de manası ile kaimdir, derler. İttihadiler de böyle derler. Ama onlara karşı: Şanı yüce Allah: *"Ona 'Ol!' der."* (Yâsîn, 82) buyruğunda fiilin başında zikredilen "en" lafzı, katıksız gelecek/geniş zaman bildiren muzari fiil için kullanılır. Yüce Rabbimiz ise burada "*o da derhal oluverir*" buyruğunda böyle bir fiil kullanmıştır. Bu durum ise yaratmanın 'Ol!' sözünün akabinde/hemen sonrasında olmasını gerektirir.

Yüce Allah'ın kudret ve meşieti ile 'Ol!' dediğini ve her bir 'Ol!'dan sonra bir daha 'Ol!' dediğini söyleyen kimselere ise böyle bir soru sorulamaz. Nitekim Kur'ân-ı Kerim yaratılmış değildir, diyen hadis ehli kelamcılar ve fukaha da böyle demişlerdir.][1119]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın diğer âyetteki: *"Göklerin ve yerin yaratıcısı O'dur. Bir şeyin olmasına dair hüküm verirse ona yalnızca 'Ol!' der, o da oluverir."* (Âyet 117) buyruğu, şanı yüce Allah'ın sözü ile eşyayı yarattığına dair bir beyandır. Ayrıca bu emrin ona bağlı/itaat edici olduğunu da açıklamaktadır. Buna göre ona 'Ol!'

1118 Anlaşıldığı kadarıyla: Allah'ın "ol" emrini vermesi ile bu emir ile yaratılması istenen varlığın emirle birlikte var olmasını kabul edenler kastedilmektedir. (Çeviren)

1119 es-Safdiyye, II, 70-73.

diyecek olursa o da olur. Bu ise tevlid[1120] denilen her birinin diğerini doğurması iddiasına aykırıdır. Aksine o, Mesih (aleyhisselâm)'ı 'Ol!' sözü ile yaratmıştır.

Müşahede ile bilindiğine göre mücerred sözü ile eşyayı idare edip yöneten, kendisinden diğer eşyanın doğmasına ihtiyacı olan kimse gibi değildir. O halde şanı yüce Allah'ın, bütün hükümleri hakkında sadece 'Ol!' demekle her şeyin olması sözkonusu olduğuna göre tevellüd/doğurganlık ile nasıl nitelendirilebilir?][1121]

Bir soru üzerine verdiği cevabında;

"Kün: ol" meselesine dair bir bahis:

[Müslümanların imamları, dinin önderleri -Allah hepsinden razı olsun- yüce Allah'ın: *"Bir şeyi dilediğimiz zaman sözümüz ona sadece 'Ol!' dememizden ibarettir. O da derhal oluverir."* (Nahl, 40) buyruğu hakkında söyledikleri nedir? Eğer (bu emre) muhatap olan zaten mevcut bulunuyor ise hasıl olanın tahsili imkânsız bir şeydir. Eğer yok ise olmayana hitap etmek nasıl düşünülebilir?

Bunun üzerine Şeyhu'l-İslâm Ebul Abbas Ahmed b. Teymiyye -yüce Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- şöyle cevap vermiştir:

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun. Birinci mesele iki esasa dayanır:

Birincisi: Şanı yüce Allah'ın muhataptan herhangi bir fiili işlemesini istemediği, aksine kendisi ile kendisinin muhatap olduğu muhatabın herhangi bir fiili, bir kudreti, bir iradesi ya da bir varlığı sözkonusu olmaksızın yarattığı tekvin hitabı ile; emrolunandan belli bir kudret ve bir irade ile yapmasını ya da terk etmesini istediği bir işe dair teklif hitabı arasında fark bulunmaktadır. Bunların tamamı, ancak yüce Allah'ın verdiği güç ve kudret ile gerçekleşiyor olsa bile bu böyledir. Çünkü Allah'ın verdiği güç ve kudret olmadan ne bir emir yerine getiri-

1120 Tevlîd, doğurtma, doğum yaptırma demektir. Genel olarak bir eylem neticesinde o eylemden etkilenende uygun sonucun ortaya çıkması anlamındadır. Tevellüd de doğmak demektir. Kelâmî bir meselenin terimleri olarak anlamı da buna yakındır. Meselâ, yemek yediğimiz ya da su içtiğimiz zaman bunun sonucunda ortaya çıkan bir tokluk ve suya kanmışlık ortaya çıkar. Bu sonucu ortaya çıkarmaya tevlîd, ortaya çıkmasına da tevellüd denilir. Peki, ortaya çıkan tokluk ve suya kanma sonucunu halk eden kimdir, sorusuna da eşyanın tabiatıdır, diye cevap verildiği gibi, yemektir, içilen sudur, diyenler de vardır. Eşyaya, o etkiye uygun sonuç vermek kabiliyetini veren de, o sonucu dilediği zaman hak eden de Allah'tır, diye de cevap verilmiştir. Bu sonuncusu, konu hakkında Ehl-i Sünnetin kanaatini ifade eder. Ateşin yakması, bıçağın kesmesi vb. benzer sebep sonuç ilişkisi olarak gördüğümüz her bir mesele hakkında aynı yaklaşımlar sözkonusudur. İşte bu mesele, kelâmcılar nezdinde "tevellüd meselesi" olarak bilinir. (Çeviren)

1121 Câmiu'r-Resâil, II, 206.

lebilir ne de bir yasaktan kaçınmak mümkündür. Bu hitap türü hakkında insanlar görüş ayrılığı içerisindedir: Acaba var (olacak) olması şartıyla olmayana bununla hitap etmesi doğru olabilir mi yoksa ancak varlığından sonra bu emir ile ona hitap etmesi sahih mi olur? Bununla birlikte o varlık ile hitabın hükmünün, ancak varlığından sonra taallük edeceği hususunda aralarında görüş ayrılığı yoktur.

Aynı şekilde birincisi hakkında görüş ayrılığı içerisindedirler: Bu hitap, gerçek bir hitap mıdır yoksa muktedir olmaktan ve kudret ile hızlıca tekvin etmekten/oluşturmaktan, var etmekten ibaret midir? Sünnete müntesip olanlar arasında meşhur olan birincisidir.

İkinci esasa gelince; var olmayan bir varlık, yokluğu halinde bir şey midir, değil midir? Mutezile ve şia kelamcılarından bazı kesimler, şey denilen varlığın hariçte olduğunu, bir zat/varlık ve bir ayn olduğunu kabul etmişler ve mahiyetlerin yaratılmamış ve var edilmemiş olduğunu, bunların varlıklarının hakikatlerinden ayrı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Felsefeciler, ittihadiler ve onların dışında birtakım münkirlerden çeşitli kesimler de bu kanaattedirler.

İnsanların büyük çoğunluğunun kabul ettiği kanaat olan isbat ehli ve ehl-i sünnet vel cemaate müntesip kelamcıların görüşüne göre ise o, var oluşundan önce zihnin dışında bir varlıktır. Ama asla bir şey değildir, bir zatı ve bir aynı da yoktur. Çünkü hariçte/dış dünyada birisi hakikat, diğeri hakikatinden farklı, varlığından ibaret olan iki şey bulunmamaktadır. Zira şanı yüce Allah, mahiyetlerin kendisi demek olan zatları yoktan var etmiştir. Şanı yüce Allah'ın dışındaki her bir varlık mahluktur, mec'uldür/var edilmiştir, mübda'dır/yoktan meydana getirilmiştir ve onun bir başlangıcı vardır. Fakat bunlar arasında şöyle diyenler vardır: Ma'dum/yok kesinlikle bir şey değildir. Ona "şey" denilmesi, bilgi sahasında sabit olması itibariyle olduğundan ötürü bu mecazi bir ifadedir.

Aralarından şöyle diyenler de vardır: Onun bilgi sahasında bir şekilde sabit olduğunda ve onun içerisinde bir varlığının bulunduğunda şüphe yoktur. İşte o, bu sabit ve var oluş itibariyle bir şeydir ve bir zattır. Bunlar ise var oluş ile sabit oluş arasında bir fark gözetmezler. Yok olan bir şeydir, deyip bulunmayanın/ma'dumun bir şey oluşu arasında yani mümkün ve imkânsız olan arasında fark gözetmeyenler gibi bir ifade kullanmazlar. Hâlbuki ötekileri, bunlar arasında fark görürler. Çünkü mümteni' denilen varlığı imkânsız olanın bir şey olmadığı üzerinde ittifak etmişlerdir. Anlaşmazlık ise yalnız varlığı mümkün olan şeyler hakkındadır.

Onu bir şey kabul edenlerin dayanağı ise ancak böyle bir şeyin bilgi alanında sabit oluşudur. Bu itibar ile onun maksat olarak gözetilmesi, yaratılması, ona dair haber verilmesi, o şeyin emredilip ya da yasaklanması ve başka hususlar, bu itibarla doğru olur. Onlar derler ki: İşte bu özelleştirmelerin katıksız yok ile ilgili olması imkânsızdır. Eğer fark aynî sübutun kendisi olan varlık ile ilmî sübutun kendisi olan varlık arasındaki özel farktan ibaret olduğu anlaşılacak olursa, bu alandaki şüphe de ortadan kalkmış olur.

Yüce Allah'ın: *"Bir şeyi dilediğimiz zaman sözümüz ona sadece 'Ol!' dememizden ibarettir. O da derhal oluverir."* (Nahl. 40) buyruğuna gelince; burada sözkonusu edilen "şey", yaratılmadan önce ve ona bu hitapta bulunulmadan önce bilinen bir şeydir. Zaten bununla o takdir edilmiş ve hükmü kazaya bağlanmış bulunmaktadır. Şanı yüce Allah, bildikleri şeyler arasından dilediğini söyler ve yazar. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), Müslim'in Sahih'inde Abdullah b. Amr'dan rivâyet ettiği hadiste şöyle buyurmaktadır: "Allah, yaratılmışların miktarlarını/kaderlerini gökleri ve yeri yaratmadan elli bin yıl önce takdir buyurmuştur."[1122] Sahih-i Buhârî'de de İmran b. Husayn, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Allah ile birlikte, hiçbir şey yokken Allah vardı ve onun Arşı su üstünde idi. O zikirde her bir şeyi yazdıktan sonra gökleri ve yeri yarattı."[1123]

Ebu Davud'un Sünen'inde ve başka kaynaklarda Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Allah'ın ilk yarattığı şey, kalemdir. Ona: Yaz, buyurdu. O: Ne yazayım, dedi. O: Kıyamet gününe kadar olacak her şeyi, buyurdu."[1124] Yaratılmadan önce yaratılmışların, bilinen, yaratılacağı haber verilen ve yaratılacakları yazılmış olduklarını açıkça ortaya koyan buna benzer daha başka naslar da vardır. İşte bütün bunlar; ilmî, kelamî ve kitabî varlıkları itibariyle bir şeydir. Aynî varlığı demek olan hakikati ise dış dünyada sabit olmasa hatta katıksız bir yokluk ve katıksız bir nefi'/olumsuzluk olsa bile. İşte mevcudatın meşhur olan dört mertebesi de bunlardır. Şanı yüce Allah, bunları Nebisinin üzerine indirmiş olduğu ilk sûrede: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kalemle öğretendir, insana bilmediğini öğretti."* (Alak. 1-5) buyruklarında zikretmiş bulunmaktadır. Biz, bu hususa dair genişçe açıklamaları daha başka bir yerde yapmış bulunmaktayız.

1122 Müslim, 2653.
1123 Buhârî, IV, 222.
1124 Tirmizî, 2156; Ebu Davud, 4700; Ahmed, V, 317. Hadis sahihtir.

Durum böyle olduğuna göre hitap, iradenin kendisine yöneldiği kudretin, yaratmanın ve kevnin/oluşun kendisine taallük ettiği kimseye yönelik olur. Nitekim yüce Allah: *"Bir şeyi dilediğimiz zaman sözümüz ona sadece 'Ol!' dememizden ibarettir. O da derhal oluverir."* (Nahl, 40) buyurmaktadır. Kendisine 'Ol!' denilen şey, irade olunan şeydir. Aynı zamanda onun yaratılmadan önce irade olunduğu zaman, ilimde ve taktirde onun sübutu ve farklılığı/temeyyüzü, ayrıcalığı vardır. Zaten bu olmasaydı, o taktirde irade ile istenen ve yaratılan varlık, başkasından ayrı olmaz, ayırdedilemezdi. Böylelikle kısımlara ayırmaya dair cevap verilmiş olur.

Soru soranın: Eğer muhatap mevcut ise zaten hasıl olanın tahsili imkânsızdır, şeklindeki sorusuna da şöylece cevap verilir:

Sizin bu dediğiniz, hariçte var olanın varlığının, bizzat mevcut olanın varlığının kendisi olması halinde sözkonusudur. Hiç şüphesiz var olmayan, var değildir. Kendi zatı itibariyle de sabit değildir. Fakat bilinen, istenen, ilim, irade ve taktirde bir şey olanın, hariçte varlığı imkânsız değildir. Aksine bütün mahlukat, ancak ilim ve irade sahasında var olduktan sonra var olur.

Soruyu soranın: Eğer yoksa/mevcut değilse var olmayana hitap nasıl düşünülebilir, şeklindeki ifadesine de şöyle cevap verilir:

Eğer var olmayanın anlayacağı ve gereğini yerine getireceği bir hitap ile muhatap alınmasını kastediyorsa, bu imkânsız bir şeydir. Çünkü muhatabın şartı anlamak ve yapmak imkânına sahip olmasıdır. Var olmayanın anlaması ve iş yapması ise düşünülemez. Dolayısıyla o var olmayış halinde, yokluğu halinde, anlayıp yapmasının istenmesi anlamında teklifî hitapta bulunmaya imkân yoktur. Aynı şekilde hariçte/dış dünyada olmayana, hariçte sabit bir şey olduğuna inanmak anlamında tekvinî hitapta bulunup, olması için ona hitap etmek de imkânsızdır.

Bilinen, zikrolunan ve yazılı bulunan bir şeye, eğer iradenin ona tevcih edilmesi gibi bir tekvini hitap yöneltilecek olursa, bu imkânsız değil, aksine mümkün olan bir iştir. Hatta böyle bir şeyi, insan kendisinde de hissedebilir. Kendi içinde bir işi takdir eder/ölçer biçer, onu yapmak ister, iradesini ve isteğini o içinde takdir ettiği, dileyip istediği o şeye yöneltir. Böylelikle irade olunan ve istenen şey de onun kudretine uygun olarak meydana gelir. Eğer onun husule gelmesine kâdir ise irade ve kesin olarak buna talip olması ile birlikte hâsıl olur. Şâyet aciz ise hâsıl olmaz. İnsan şöyle diyebilir: Bu böyle olsun ve buna benzer birtakım talep/istek bildiren kipler kullanabilir. Onun olmasını istediği şey de o işe kudretinin

yetmesine göre meydana gelir. Şanı yüce Allah ise her şeye kadir olandır. O'nun dilediği olur, dilemediği olmaz. Çünkü O, bir şeyi murad ettiği zaman ona sadece 'Ol!' der. O da derhal oluverir.][1125]

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْۜ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰىۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذ۪ي جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٢٠﴾

120. "Yahûdîler de, Hristiyanlar da sen onların dinlerine uymadıkça asla senden hoşnut olmazlar. Allah'ın hidâyeti (var ya) işte doğru yol ancak O'dur, de. Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra onların heveslerine uyacak olursan, Allah(ın azabın)a karşı seni koruyacak hiç bir dostun ve hiç bir yardımcın olmaz."

Tefsiri:

[Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e, yaratılmışların hevasına uymayı yasaklamış bulunmaktadır. Yüce Allah: *"Yahûdîler de, Hristiyanlar da sen onların dinlerine uymadıkça asla senden hoşnut olmazlar. Allah'ın hidâyeti (var ya) işte doğru yol ancak O'dur, de. Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra onların heveslerine uyacak olursan, Allah(ın azabın)a karşı seni koruyacak hiç bir dostun ve hiç bir yardımcın olmaz."* (Âyet 120) buyruğu ile kendisine ilmin gelişinden sonra kitap verilmiş olanların hevasına uymayı ona yasaklamaktadır.][1126]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şimdi, haber cümlesinde: "Onların dinleri" buyurduğu halde nehiyde "onların hevaları"nı sözkonusu ettiğine dikkat edelim. Çünkü onlar, kayıtsız ve şartsız olarak kendi dinlerine uymaktan başkasına razı olmuyorlardı. Yasak ise az ya da çok bütün hususlarda onların hevâlarına tabi olmak ile ilgilidir. Bilindiği üzere onların izledikleri din ile ilgili olarak bazı hususlarda onlara tabi olmak, onların hevaları gereği sevip arzu ettikleri şeylerde bir tür onlara tabi olmaktır. Yahut da onların hevâlarına uygun hususlarda tabi olunduğu zannını uyandıran bir husustur -daha önce geçtiği gibi-.][1127]

1125 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 181-186.
1126 Der'u Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl, VII, 347.
1127 İktizau Sıratul Mustakim, I, 86.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah bundan önce: *"Yahûdîler de, Hristiyanlar da sen onların dinlerine uymadıkça asla senden hoşnut olmazlar. Allah'ın hidâyeti (var ya) işte doğru yol ancak O'dur, de. Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra onların heveslerine uyacak olursan, Allah(ın azabın)a karşı seni koruyacak hiç bir dostun ve hiç bir yardımcın olmaz."* (Âyet 120) buyurmuştur. Yani yahudiler, sen onların dinlerine tabi olmadığın sürece asla senden hoşnut olmayacakları gibi, hristiyanlar da sen onların dinlerine uymadığın sürece senden hoşnut olmazlar.

Bu, her bir taifenin bir millet/belli bir dine bağlı bir kesim olduğuna delil gösterilebilir. Çünkü yüce Allah: *"Yahudiler: Hristiyanlar bir şeye sahip değildir, dediler. Hristiyanlar da: Yahudiler bir şeye sahip değildir, dediler."* (Bakara, 113) buyurmaktadır. Sûrenin sonunda da yüce Allah: *"O peygamber kendisine Rabbinden indirilene iman etti."* (Bakara, 285) diye -sûrenin sonuna kadar- buyurmaktadır. Nitekim baş tarafında da: *"Onlar sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler. Onlar, ahirete de şüphe etmeksizin inanırlar."* (Bakara, 4) buyurmaktadır. Böylelikle şanı yüce Allah, sûreye kapsamlı imanı sözkonusu ederek başladığı gibi, yine kapsamlı imanı sözkonusu ederek sona erdirdi, ortasında da aynı şekilde kapsamlı imanı sözkonusu etti. Bizim Nebimize (sallallâhu aleyhi ve sellem) ise sözlerin başları da, sonları da, kapsamlı olanları da verilmiş bulunmaktadır.][1128]

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ
بِهِ فَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

121. "Kendilerine verdiğimiz Kitab'ı gereği gibi okuyanlar (var ya?) İşte bunlar ona (kitaplarına) iman ederler. Her kim onu inkâr ederse, işte onlar zarara uğrayanların tâ kendileridir."

Tefsiri:

[*"Kendilerine verdiğimiz Kitab'ı gereği gibi okuyanlar"* yani ona gereği gibi uyanlar, demektir.][1129]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["Kitab'ın okunması", ona uyulması demektir. Nitekim İbn Mesud yüce

1128 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIX, 107-108.

1129 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 70.

Allah'ın: *"Kendilerine verdiğimiz Kitab'ı gereği gibi okuyanlar"* buyruğu hakkında; helalını helal, haramını haram bilenler, onun müteşabih olanına iman edip muhkemi ile amel edenler demektir, diye açıklamıştır.[1130] Buna göre kitaba uymak, namazı ve diğer emirleri kapsamakla birlikte ayrıcalığı dolayısıyla onu özellikle sözkonusu etmiştir.][1131]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Kendilerine verdiğimiz Kitab'ı gereği gibi okuyanlar (var ya), işte bunlar ona iman ederler."* buyruğunda sözkonusu edilen tilavet "Kitab'ı okumak" buyruğu ile yüce Allah, onu hakkıyla okuyan kimselerin ona gerçekten iman ettiklerini haber vermektedir. Ashab-ı Kiramdan, tabiinden ve onların dışındakilerden ümmetin Selef'i de bu görüştedir. Yüce Allah'ın: *"Gereği gibi okuyanlar"* buyruğu da yüce Allah'ın: *"Allah (yolun)da da hakkıyla cihad edin."* (Hacc, 78) buyruğu ile *"Allah'tan nasıl korkmak gerekirse (hakkıyla) öyle korkun."* (Al-i İmrân, 102) buyruklarına benzemektedir.][1132]

"Tilâvet/Kitab'ı okumak"ın anlamı hakkında da şunları söylemektedir:

[Aynı şekilde "tilavet" lafzı da yüce Allah'ın: *"Kendilerine verdiğimiz Kitab'ı gereği gibi okuyanlar."* buyruğunda olduğu gibi mutlak olarak kullanıldığı taktirde gereğince amel etmeyi de kapsar. Nitekim İbn Mesud, İbn Abbas ve Mücahid ile onlardan başkaları olan ashab ve tabiin de bunu böylece açıklamış ve şöyle demişlerdir:[1133] O Kitab'ı hakkıyla tilavet etmeleri, ona hakkıyla uymaları, helalını helal, haramını haram bilerek muhkemi ile amel edip müteşabih olanına iman etmeleri demektir.

Bunun tabi olmak anlamındaki "tilavet"ten geldiği de söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"Arkasından geldiği zaman (tilavet ettiği zaman) aya."* (Şems, 2) buyruğunda olduğu gibi. Bu açıklamaya göre ise ona tabi olmanın kapsamına, onu okuyamayan/tilavet etmeyen kimseler de girer.

Hayır! Onun manasının anlaşılması ve gereğince amel edilmesi de onu okumanın/tilavet etmenin eksiksiz olmasının bir gereğidir, diye de açıklanmıştır. Nitekim Ebu Abdurrahman es-Sülemi şöyle demiştir: Bize, Kur'ân'ı okumayı öğ-

1130 İbn Cerir, I, 520; İbn Ebu Hâtim, senetsiz olarak, Bakara, s. 356.

1131 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 176, XVII, 386.

1132 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 391.

1133 İbn Mesud'un bu husustaki açıklamasının kaynakları daha önce geçti. İbn Abbas'ın sözünü İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1164; İbn Cerir: I, 519; Hakim, Müstedrek, II, 266'da; Mücahid'in sözü de Tâberî, I, 520; İbn Ebu Hâtim -senetsiz olarak-, Bakara, s. 357'de geçmektedir.

reten; Osman b. Affan, Abdullah b. Mesud ve başkalarının tahdis ettiklerine göre onlar, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den on âyet öğrendiklerinde onun içindeki ilim ve ameli de öğrenmedikçe o on âyetten başkalarını öğrenmeye geçmezlerdi. Onlar: Böylelikle bizler, hem Kur'ân'ı, hem ilmi hem de ameli birlikte öğrendik, demişlerdir.[1134]][1135]

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

123. "Kimsenin kimseye bir fayda sağlayamayacağı, kimseden fidyenin kabul edilmeyeceği, hiç bir şekilde şefâatin kimseye fayda vermeyeceği bir günden sakının. (O gün) onlara yardım da olunmaz."

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: *"Kimseden fidyenin kabul edilmeyeceği"* buyruğundaki "adl" kelimesi, fidye demektir. Fidye ise fidyesi verilen için -kendi cinsinden başka türden olsa dahi- verilen karşılığa denilir.][1136]

وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾

124. "Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmişti. O da bunları eksiksiz yerine getirmişti. (Allah): Ben seni insanlara imam yapacağım, demişti. Zürriyetimden de, demişti. Allah: Ahdim zâlimlere erişmez, demişti."

Tefsiri:

[Yüce Allah: *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmişti. O da bunları eksiksiz yerine getirmişti. (Allah): Ben seni insanlara imam yapacağım, demişti."* Bu buyruk, onun bütün insanların imamı olduğuna dair bir nas/açık bir buyruktur.][1137]

1134 Hakim. I. 557; Beyhakî, Şuabu'l-İman. 1953.
1135 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 167. 168.
1136 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVII. 376.
1137 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XIX. 106.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın hakkında: *"Gerçekten İbrahim, başlı başına bir ümmetti. Allah'a itaatkârdı, hanifti. O, müşriklerden olmamıştır."* (Nahl. 120) buyurduğu zatın "ümmet" olması, kendisine uyulan kişi olması demektir. Nitekim "kudveh" de kendisine iktida olunan/uyulan kişi demektir. Bir başka âyette de: *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmişti. O da bunları eksiksiz yerine getirmişti. (Allah): Ben seni insanlara imam yapacağım, demişti."* diye buyurmaktadır. İbrahim el-Halil ise Nemrut gibilerine ve onun dışında kalan bu gibi kimselere düşmanlık eden kimsedir.][1138]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Ahdim zalimlere erişmez."* buyruğu şu demektir: Yani zalimler değil, adalet sahibi olanlar benim ahdime nail olur. Bir kişinin önceleri zalim iken sonradan tevbe edip adaletli olduğu var sayılacak olsa, övme ve meth ihtiva eden diğer âyetler onu kapsadığı gibi, bu ahit de onu kapsar. Yüce Allah'ın: *"Muhakkak iyi olanlar nimetler içindedirler."* (Mutaffifin, 13); *"Muhakkak takva sahipleri cennetlerde ve nimet içindedirler."* (Tur, 17) buyrukları gibi.][1139]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Delalet yönüne gelince; bu hususta delil (Efendimiz'in): "Benden sonra gelecek iki kişiye (uyunuz.)" buyruğundadır.[1140] Böylelikle Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), ikisinin kendisinden sonra geleceklerini haber vermekte ve onlara uymayı emretmiş olmaktadır. Eğer ikisi (Ebu Bekir ve Ömer -r.anhuma-) kendisinden sonra zalim ya da kâfir olacak olsalardı, her ikisine de uymayı emretmezdi. Çünkü o, zalime uymayı emretmez. Şüphesiz zalim, kendisine uyulacak (imam edinilecek) bir lider olmaz. Buna delil de yüce Allah'ın: *"Ahdim zalimlere erişmez."* buyruğudur. Bu da zalimin kendisine uyulacak bir önder/imam olmayacağına delildir. Çünkü itimam/imam edinmek, iktida/uymanın kendisidir. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), kendisinden sonra gelecek iki kişiye iktida etmeyi/uymayı emrettiğine göre, -iktida ile imam edinmek de aynı şey olduğuna göre- her ikisinin de kendisinden sonra geleceklerini haber vermesi ile birlikte bunu dile getirmiş olması, her ikisinin de kendisinden sonra kendilerinin imam

1138 es-Safdiyye, II, 234.

1139 Minhacü's-Sünne, VIII, 276-277.

1140 Tirmizî, 3663; İbn Mace, 97; Ahmed, V, 385; Humeydi, 449; Hakim, III, 75; İbn Hibban, 6863 -el-İhsan-; hadisin senedi ceyyiddir.

edinilmesini/kendilerine uyulmasını emretmiş olduğu iki imam olduklarına delildir. İşte maksadımız da budur.][1141]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İbrahim el-Halil, ihlâs sahibi, ihlâsa erdirilmiş haniflerin imamıdır. Çünkü müşriklerin dininin bütün yeryüzünü kuşattıkları bir zamanda, o peygamber olarak gönderildi. Yüce Allah: *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmişti. O da bunları eksiksiz yerine getirmişti. (Allah): Ben seni insanlara imam yapacağım, demişti. Zürriyetimden de, demişti. Allah: Ahdim zâlimlere erişmez, demişti."* (Âyet 124) buyurmakta ve böylelikle ona imamlık ahdinin zalimleri kapsamadığını beyan etmektedir. Buna göre şanı yüce Allah, zalim kimsenin imam olmasını emretmemiştir. Zulmün en büyüğü ise şirktir.][1142]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah onun hakkında: *"Ben seni insanlara imam yapacağım."* buyurmaktadır. İşte ümmet de aynen odur. Yani şanı yüce Allah'ın hakkında: *"Gerçekten İbrahim, başlı başına bir ümmetti. Allah'a itaatkârdı, hanifti."* (Nahl, 120) buyurduğu uyulan liderdir. Allah'ın, kendisine Beyt'in mekânını gösterdiği insanlar arasında haccetmeleri için ilanda bulunmasını emrettiği kişidir. Allah, onun dili ile haram bölgeyi haram kılmıştır. İsmail'e de onunla birlikte nübüvvet vermiştir. İsmail ise canını Allah'a cömertçe adayan ve mihnete sabredendir. Nitekim bu hususu, bundan başka bir yerde pek çok delille açıklamış bulunuyoruz. Annesi Hacer ise Allah'a ve onun Rasûlü İbrahim'e, oğlu ile birlikte hiçbir teselli edecek kimsenin bulunmadığı o vadide kalmak hususunda itaat etmiştir. Nitekim İbrahim el-Halil de: *"Rabbimiz! Ben, zürriyetimden bir kısmını senin mukaddes evinin yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim."* (İbrahim, 37) demiştir.][1143]

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى
وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

125. "Hani Biz, o evi (Kâ'beyi) insanlar için bir dönüş ve güven yeri kılmıştık. Siz de İbrahim'in Makamından bir namaz-

1141 Minhâcü's-Sünne, VIII, 362.
1142 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 201.
1143 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 483.

gah edinin. İbrahim ve İsmail'e de: Evimi tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû' ve sücud edenler için titizlikle temizleyin, diye emir vermiştik."

Tefsiri:

[Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde İbn Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ömer (radıyallâhu anh) dedi ki: Üç hususta Rabbime muvafakat ettim. İbrahim'in Makamı hususunda, hicap hususunda ve Bedir esirleri hakkında."

Buhârî de Enes (radıyallâhu anh)'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Üç hususta Rabbime muvafakat ettim -yahut üç hususta Rabbim bana muvafakat etti-. Ben: Ey Allah'ın Rasûlü! İbrahim'in Makamı yakınlarında bir namazgah edinsen, dedim. Bunun üzerine: *"Siz de İbrahim'in makamından bir namazgah edinin."* âyeti nazil oldu. Ben: Ey Allah'ın Rasûlü! Senin huzuruna iyi kimseler de facir kimseler de girer. Keşke müminlerin annelerine hicabı emretsen, dedim. Bunun üzerine Allah, hicap âyetini indirdi. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in zevcelerinden birilerinin ona sitem ettiği haberi bana ulaşınca, ben de onların yanına gittim ve: Ya bundan vazgeçersiniz yahut da Allah Rasûlü'ne sizin yerinize sizden daha hayırlı olanlarını verecektir, dedim. Sonunda hanımlarından birisi gelerek: Ey Ömer! Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), hanımlarına öğüt verecek imkâna sahip değil mi ki sen kalkmış onlara öğüt veriyorsun, deyince yüce Allah: *"Eğer o sizi boşarsa Rabbinin ona yerinize Allah'a teslim olan ... sizden daha hayırlı eşler vermesi umulur."* (Tahrim, 5) buyruğunu indirdi.[1144]][1145]

Yine merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Çünkü meşâir, (denilen hacc esnasında vakfe yapılan) belirli yerlerde vakfe yapmak, bir tür namaz kılmaktır. Nitekim Mücahid de yüce Allah'ın: *"Siz de İbrahim'in Makamından bir namazgah edinin."* buyurmaktadır. Burada (makam: durduğu yerler) Arafat, Müzdelife, Mina ve buna benzer yerlerdir.[1146] İşte bu gibi yerlerde tam namaz gibi kıbleye yönelmek meşru kılınmıştır.][1147]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Selef'ten bir kesim, yüce Allah'ın: *"Siz de İbrahim'in Makamından bir namazgah edinin."* buyruğu hakkında şöyle demişlerdir: İbrahim'in makamı; Ara-

1144 Buhârî, I, 85, V, 20; Müslim, 434, 493.
1145 Minhâcü's-Sünne, VI, 22, 64, VII, 158, VIII, 65, 66.
1146 İbn Cerir, I, 536; İbn Ebu Hâtim, senetsiz olarak Bakara, s. 372.
1147 el-Umde -Hacc-, II, 452, 453.

fat, Müzdelife ve Mina'dır.[1148] Mûsâlla: Namazgah ise dua edilecek yer demektir.[1149] Bu ise ilim adamlarından pek çok kimseye göre Sahih'te sabit olan şu rivâyete aykırı değildir:[1150] Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), tavaf yaptıktan sonra Makam-(ı İbrahim)'in yanında namaz kıldı ve: "Siz de İbrahim'in makamından bir namazgah edinin." buyruğunu okudu. Çünkü âyet-i kerime, birçok ilim ehline göre aynı zamanda hem bunu hem de ötekini kapsıyor olabilir.][1151]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ahmed de -Abdullah'ın rivâyetinde- dedi ki: Allah'ın izni ile Mekke'ye vardığın zaman (bil ki) Yahya b. Said bize tahdis etti: Bize Cafer b. Muhammed tahdis etti, bize babam tahdis edip dedi ki: Cabir b. Abdullah'ın yanına gittik, o şöyle dedi: Allah'ın Nebisi, Hacer-i Esved'i istilam etti. Sonra (tavafın) üç şavtında remel yaptı, dört şavtında da normal yürüdü. Nihâyet (tavafı) bitirince Makam-ı İbrahim'in arkasına gitti ve arkasında iki rekaz namaz kıldı. Sonra da: *"Siz de İbrahim'in Makamından bir namazgah edinin."* buyruğunu okudu. Sonra hacer(-i esved)i istilam etti ve Safâ'ya doğru çıktı. Arkasından: *"Muhakkak Safâ ile Merve Allah'ın şiarlarındandır."* (Bakara. 158) buyruğunu okudu. Sonra da: Allah'ın buyruğunda başladığı ile biz de başlıyoruz, deyip Safâ'nın üzerine çıktı. Nihâyet oradan bakıp evi görünce tekbir getirdi. Sonra da: لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شئ قدير، لا إله إلا الله وحده، أنجز وعده ونصر عبده، وهزم الأحزاب وحده: Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O, bir ve tektir, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Mülk yalnız O'nundur, hamd yalnız O'nadır ve O, her şeye gücü yetendir. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O, vadini gerçekleştirdi. Kuluna verdiği sözü yerine getirdi ve tek başına bütün orduları hezimete uğrattı." dedi. Sonra yine dua etti. Sonra yine bu sözleri söyledi. Tekrar dua etti. Sonra bir daha bu sözleri söyledi. Sonra (Safâ'dan) aşağıya indi. Nihâyet ayakları vadiye gelince bu sefer remel yaptı (hafif koştu.) Yokuşa tırmanmaya başlayınca yürüdü. Nihâyet Merve'ye kadar vardı. Üzerine, Beyt'i görünceye kadar çıktı. Merve'nin üzerinde de Safâ'nın üzerinde iken söylediğinin aynısını söyledi. Yedinci şavtı Merve'nin yanında tamamlayınca şöyle buyurdu: Ey insanlar! Eğer geride bıraktıklarımı gelecekte yapmak durumunda kalacak olursam, beraberimde hediyelik

1148 Mücahid'den bu rivâyetin kaynakları daha önce gösterildi. Aynı zamanda bu, İbn Abbas ve Ata'dan İbn Cerir ve İbn Ebu Hâtim'den rivâyet edildiği belirtilmektedir.

1149 Bu da İbn Ebu Hâtim, Bakara, no: 1210; İbn Cerir, I, 537'de belirtildiği üzere Mücahid'in tefsiridir.

1150 Müslim, 1218.

1151 el-İstiğase, 278, 279.

kurbanları getirmem ve sadece umre niyeti ile ihrama girerdim. Dolayısıyla aranızda beraberinde hediyelik kurbanlıkları bulunmayanlar, şimdi ihramdan çıksın ve bunu umre olarak yapmış olsun. Böylelikle bütün insanlar/herkes ihramdan çıkmış oldu."[1152]][1153]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bunun özeti şudur: Tavaf'ı. Hacer-i Esved'i istilam ile tamamlayacak, tavaf dolayısıyla kılınan iki rekatten sonra tekrar Hacer'i istilam edecektir. Bu, hem kudum tavafında, hem ziyaret hem de veda tavafında böyledir. Çünkü Cafer b. Muhammed'in babasından, onun Cabir'den, onun Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den rivâyetine göre şöyledir: "Nihâyet onunla birlikte Beyt'e (Kabe'ye) vardığımız vakit, o da rüknü (Hacer-i Esved'i) istilam etti. Üç şavtta remel yaptı, dördünde de tamamen yürüdü. Sonra Makam-ı İbrahim'e doğru ilerledi ve: *"Siz de İbrahim'in Makamından bir namazgah edinin."* âyetini okudu. Makam-ı İbrahim'i kendisi ile Beyt'in arasına aldı. O şöyle derdi: Ben, onun bu uygulamayı ancak Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye zikrettiğini biliyorum: (Tavaf için kıldığı) iki rekatte "Kul huvallahu ahad: De ki o Allah'tır, bir ve tektir (Sûresini)" ve: "Kul ya eyyuhel Kâfirûn: De ki: Ey kâfirler!" Sûresini okurdu. Sonra tekrar rükne (Hacer-i Esved'in bulunduğu köşeye) döndü ve onu istilam etti. Daha sonra kapıdan Safâ'ya doğru çıktı. Safâ'ya yaklaştığı vakit: *"Şüphesiz Safâ ile Merve Allah'ın şiarlarındandır."* (Bakara, 158) buyruğunu okudu. Ben de Allah'ın başladığından başlıyorum, deyip o da Safâ'dan başlayarak Safâ'nın üzerine Beyt'i görünceye kadar çıktı. Kıbleye yöneldi, Allah'ı birledi ve "Allahu Ekber" deyip: لا إله إلا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو على كل شئ قدير، لا إله إلا الله وحده أنجز وعده، ونصر عبده، وهزم الأحزاب وحده "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, O bir ve tektir, O'nun ortağı yoktur, mülk yalnız O'nundur, hamd yalnız O'nadır; O, her şeye gücü yetendir. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, O bir ve tektir, O va'dini gerçekleştirdi, kulunu zafere eriştirdi ve tek başına bütün ahzabı/düşman ordularını bozguna uğrattı." dedikten sonra bunlar arasında yine dua etti. Sonra yine bunun aynısını üç defa söyledi. Daha sonra (Merve'ye gitmek üzere) indi. Nihâyet ayakları vadinin orta tarafına bastı (orada remel yaptı.) Nihâyet yukarıya doğru çıktıklarında yürümeye başladı. Ta ki Merve'ye varıncaya kadar. Merve'nin üzerinde Safâ'nın üzerinde yaptığı gibi yaptı. Derken son

1152 Bu, daha önce geçtiği gibi Müslim'de yer alan ve Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in nasıl haccettiğini anlatan, bilinen hadisidir.

1153 Şerhu'l-Umde -Hacc-, II. 454.

tavafını (say'in son şavtını) Merve üzerinde bitirince şöyle buyurdu: Eğer ben geride bıraktığım işin aynısı ile gelecekte karşılaşacak olursam, beraberimde hediyelik kurbanlıkları getirmem ve umre niyeti ile ihrama girerim. Bu sebeple beraberinde hediyelik kurbanlık bulunmayanlarınız ihramdan çıksın ve bu yaptığını umre olarak yapmış olsun, buyurdu. Bunun üzerine Süraka b. Cu'şum kalkıp: Ey Allah'ın Rasûlü! Bu, yalnız bizim bu yılımız için mi yoksa ebediyyen böyle mi olacak, dedi. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) de bir elinin parmaklarını diğerinin parmaklarına geçirerek: "Umre, haccın içerisinde -iki defa olmak üzere- girdi. Hatta ebediyyen bu böyledir." buyurdu ve hadisin geri kalan kısmını zikretti. Hadisi, Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir.[1154]][1155]

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلٰى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾

126. "Hani İbrahim: Rabbim, bunu emin bir belde kıl, halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri mahsullerle rızıklandır, demişti. (Allah) buyurmuştu ki: Kâfir olanı dahi kısa bir zaman için faydalandıracak, sonra onu cehennem azabına mahkûm edeceğim. Varacağı yer ne kötüdür!"

Tefsiri:

[Şanı yüce Allah, İbrahim (aleyhisselâm)'ın kendisine, Mekke'yi güvenilir bir şehir kılması için dua ettiğini, kendisinin de İbrahim (aleyhisselâm)'ın duasını kabul buyurduğunu haber vermektedir. Bunu, ayrıca birçok yerde sözkonusu etmiştir. İbrahim (aleyhisselâm) da Kabe'yi Mekke'de bina etmiştir. Nitekim yüce Allah: *"Hani İbrahim ve İsmail, o Ev'in temellerini birlikte yükseltiyorlardı: Rabbimiz, bizden kabul buyur. Şüphesiz Sen, işitensin, hakkıyla bilensin. Rabbimiz; ikimizi de Sana teslim olmuş kimseler kıl! Soyumuzdan da yalnız Sana teslim olmuş (Müslüman) bir ümmet (yarat.) Ve bize menâsikimizi göster. Tevbelerimizi kabul buyur. Çünkü Sen, tevbeleri pek çok kabul edensin, (müminleri) hakkıyla esirgeyensin. Rabbimiz! Onların (Müslüman olan zürriyetimin) arasında kendilerin-*

1154 Kaynakları daha önce gösterildi. Bu da Müslim'de yer alan Cabir (radıyallâhu anh)'ın rivâyet ettiği hadis-i şeriftir.

1155 Şerhu'l-Umde -Hacc- II, 449, 450.

den onlara âyetlerini okuyan, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten, onları (şirk ve isyandan) arındıran bir peygamber gönder. Çünkü Sen Azîzsin, Hakîmsin." (Âyet 127-129) buyurmaktadır.][1156]

[Yüce Allah: *"Kâfir olanı dahi kısa bir zaman için faydalandıracak, sonra onu cehennem azabına mahkûm edeceğim. Varacağı yer ne kötüdür."* buyurmaktadır. Buna göre şanı yüce Allah'ın, bir rızık ve bir yardım ile -ya duasını kabul ettiği için yahut da bu da olmadan- eğer yararlandırmış ise bu, o kimseyi yüce Allah'ın sevdiği ve veli edindiği manasına gelmez. Aksine yüce Allah, mümine de, kâfire de, iyi kimseye de, günahkâr olana da rızık verir. Onların dualarını kabul edip dünyada istediklerini onlara vermekle birlikte, ahirette onların en ufak hiçbir payları da olmayabilir.][1157]

Herkes Dua ettiğinde neden "Rabbimiz" der?

[Allah'ın kuluna hayır türünden yaptığı her bir şey, onun "Rabb" adının gereklerindendir. İşte bundan dolayı dua ederken: Ya Rabb, Ya Rabb, denilir.][1158]

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا
وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

128. "Rabbimiz; ikimizi de Sana teslim olmuş kimseler kıl! Soyumuzdan da yalnız Sana teslim olmuş (Müslüman) bir ümmet (yarat.) Ve bize menâsikimizi göster. Tevbelerimizi kabul buyur. Çünkü Sen, tevbeleri pek çok kabul edensin, (müminleri) hakkıyla esirgeyensin."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[O ve İsmail, Beyt'in temellerini yükselttiklerinde: *"Hani İbrahim ve İsmail, o Ev'in temellerini birlikte yükseltiyorlardı: Rabbimiz, bizden kabul buyur. Şüphesiz Sen, işitensin, hakkıyla bilensin. Rabbimiz; ikimizi de Sana teslim olmuş kimseler kıl! Soyumuzdan da yalnız Sana teslim olmuş (Müslüman) bir ümmet (yarat.) Ve bize menâsikimizi göster."* (Âyet 127-128) demişlerdi. Burada

1156 el-Cevabu's-Sahih. V. 205.
1157 İktizau Sıratu Mustakim. II. 781.
1158 Mecmû'u'l-Fetâvâ. I. 207.

"menasik"ten maksat, haccın bütün meşairi/belli başlı yerlerinde yapılan ibadetleri demektir.][1159]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İbrahim el-Halil (aleyhisselâm): *"Rabbimiz! İkimizi de Sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da yalnız Sana itaat eden bir ümmet (var et.)"* demiş ve yüce Allah'tan kendisini Allah'a teslim olan bir kişi kılmasını dilediği gibi, zürriyetinden de ona teslim olacak bir ümmet var etmesini dilemiştir. Bu da faili (özneyi) fail yapanın, şanı yüce Allah'ın kendisi olduğu hususunda gâyet açık bir buyruktur.][1160]

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

129. "Rabbimiz! Onların (Müslüman olan zürriyetimin) arasında kendilerinden onlara âyetlerini okuyan, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten, onları (şirk ve isyandan) arındıran bir peygamber gönder. Çünkü Sen, Azîzsin, Hakîmsin."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu müjdenin anlamı üzerinde duranlar şöyle demişlerdir: Bilindiği gibi Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce İsmailoğulları'nın eli, İshakoğulları'nın eli üstünde değildi. Aksine İshakoğulları arasında peygamberlik ve kitap sürüp geliyordu. Diğer taraftan Yûsuf (aleyhisselâm) döneminde, Yakub ile birlikte Mısır'a girmişlerdi. Bu sebeple İsmailoğulları'nın onlar üzerinde bir üstünlüğü yoktu. Daha sonra Mûsâ (aleyhisselâm) peygamber olarak gönderilince oradan çıktılar. Mûsâ (aleyhisselâm) ile birlikte yeryüzündeki insanların en aziz kimseleri oldular. Kimse onlardan üstün değildi. Ondan sonra da Yuşa ile birlikte Davud (aleyhisselâm) zamanına ve kimseye kendisine verilenlerin benzerinin verilmediği Süleyman'ın hükümdarlığı zamanına kadar bu durumları sürüp gitti. Bundan sonra onlara Buhtunnasar musallat edildi. Yine de İsmailoğulları'nın onlara bir üstünlükleri yoktu. Sonra Mesih gönderildi. Beytu'l-Makdis, ikinci defa tahrip edildi. Çünkü onlar da yeryüzünde iki defa fe-

1159 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 485.
1160 Minhâcü's-Sünne, I, 461.

sat çıkarmışlardı. İşte o zamandan itibaren mülklerinin sonu geldi ve Allah, onları yeryüzünde parçalanmış ümmetler halinde dağıttı. Rûmların ve Farsların yönetimleri altında idiler. Arapların da onlar üzerinde başkalarından daha fazla bir egemenlikleri yoktu. Çünkü İsmailoğulları'nın ister kitap ehli olsun ister ümmiler (kitap verilmemiş olanlar) olsun herhangi bir ümmetin üzerinde bir egemenlikleri bulunmuyordu. Dolayısıyla İsmailoğulları'nın bütün ümmetler üzerinde bir üstünlükleri bulunmuyordu. Bu hal, İbrahim'in ve İsmail'in: *"Rabbimiz! Onların (Müslüman olan zürriyetimin) arasında kendilerinden onlara âyetlerini okuyan, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten, onları (şirk ve isyandan) arındıran bir peygamber gönder. Çünkü Sen, Azîzsin, Hakîmsin."* (Âyet 129) diye seslendikleri dualarında Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilişine kadar devam etti.

O peygamber olarak gönderilince İsmail'in soyundan gelenler, herkes üzerinde bir üstünlüğe sahip oldular. Yeryüzünde onların saltanatlarından daha güçlü bir saltanat olmadı. Farsları da, Rûmları da, daha başka ümmetleri de hükümleri altına aldılar. Yahudileri, Hristiyanları, mecusileri, müşrikleri ve sabiileri de yenik düşürerek emirleri altına aldılar. İşte bununla yüce Allah'ın Tevrat'taki: *"Böylelikle onun eli herkesin üstünde olacak ve herkesin eli onunla olacak."* sözü de açıkça gerçekleşmiş oldu. Bu hal ise zamanın sonuna kadar devam edip gidecektir.][1161]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah, İbrahim el-Halil'in: *"Rabbimiz! Onların arasında kendilerinden onlara âyetlerini okuyan, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten, onları arındıran bir peygamber gönder."* diye dua ettiğini zikretmektedir. Ayrıca yüce Allah, bir başka yerde: *"Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın."* (Ahzâb. 34) buyurmaktadır. Aralarından Yahya b. Ebu Kesir, Katade, Şafiî ve başkalarının da bulunduğu ilim adamlarından birçok kişi, "hikmet"in sünnetin kendisi olduğunu söylemişlerdir. Çünkü şanı yüce Allah, Nebisinin zevcelerine evlerinde okunan Kitab'ı ve hikmeti hatırlamalarını emir buyurmaktadır. Kitap ise Kur'ân-ı Kerim'dir. Bunun dışında Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in tilavet ettiği/okuduğu ise sünnettir.][1162]

1161 el-Cevabu's-Sahih, V. 224, 225.
1162 Mecmû'u'l-Fetâvâ, I. 6.

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا
وَإِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾

130. "Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilir? Andolsun ki Biz, onu dünyada beğenip seçmişizdir. O, âhirette de muhakkak salihlerdendir."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye, bu buyruğun tefsirinde şunları söylemektedir:

[Bizler, yüce Allah'ın: *"Sonra biz sana: Hanif olarak İbrahim'in dinine uy."* (Nahl, 123) buyruğu ile *"Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilir? ... o ahirette de muhakkak salihlerdendir."* buyruğu ile onun milletine/dinine uymakla emrolunmuşuz. Şanı yüce Allah, bizlere Kabe'nin durumunu anlatmış, onun bina edilmesini, hacc edilmesini, ona kıble olarak dönmeyi ve İbrahim milletini Bakara Sûresi içerisinde zikretmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde İbrahim milletini Beyt'i, ona verdiği emri zikretmekle birlikte, Al-i İmrân Sûresi'nde de üçüncü olarak bu hususu sözkonusu etmiştir. Diğer taraftan Hacc Sûresi'nde de haccı, hacc emrini/durumunu, sünnetlerini, İbrahim milletini, hacc Menâsikini, bunlara teşviki ve bunlara dair verilen emrin tespitini sözkonusu etmektedir. Hacc Sûresi'nin bir kısmının Mekkî ve çoğunluğunun ya da geri kalan kısmının da Medine'nin erken dönemlerinde inen medeni âyetler olduğunda şüphe yoktur. Böylelikle haccın vacip ve farz kılınmasının İbrahim milletinden itibaren muhkem emirlerden olduğu ve buna bağlı olarak haccın vücubunun İslâm'ın ilk zamanlarında olduğu bilinmiş olmaktadır.][1163]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Kendini bilmezden başka"* buyruğu gibidir. Basralılar, bu gibi buyruklar hakkında buradaki (nefsehu kelimesi ve benzerleri)nin "mefulül leh" olmak üzere nasb edildiğini söylerler. Yüce Allah'ın: *"Sefihe"* buyruğunu da sözlükteki manasının dışına çıkartırlar. Çünkü bu, lazım bir fiildir. Bundan dolayı onlar da bu fiili lazım/geçişsiz olmaktan herhangi bir delil bulunmadan müteaddi fiil/geçişli fiil haline sokmaktadırlar.

Ferra, başkaları ve bunlara tabi olan kimseler gibi Kufeli nahivcilere göre ise bu lafız temyiz olarak nasb edilmiştir. Onlara göre de temyizin nekire olması

1163 Şerhu'l-Umde -Hacc-, I, 201, 202

mümkün olduğu gibi marife olması da mümkündür. Buna dair de Arap dilinden çok sayıda tanık zikretmişlerdir. Arapların: "ألم فلان رأسه، ووجع بطنه، ورشد أمره؟: Filanın başı ağrıdı, karnı ağrıdı, işi yoluna girdi." gibi sözlerini delil gösterirler. Hâlbuki asıl ise سفهت نفسه ورشد أمره: Nefsi sefihleşti ve işi doğru yoluna girdi." söyleyişidir. Yine Arapların: "غبن رأيه وبطرت نفسه: Görüşü(nde) aldandı, nefsi şımarandı." tabirleri de bu kabildendir. Buna göre yüce Allah'ın: "بطرت معيشتها: *Geçimlerinde şımarmış.*" (Kasas, 58) buyruğu da bu kabildendir. Hâlbuki bizzat şımaran "maişet/geçim"in kendisidir. Fiil,[1164] ... onu temyiz olmak üzere nasb etmiştir. Yüce Allah da: *"Kendi yurtlarından çalım satarak/şımararak insanlara gösteriş yaparak çıkan ... lar gibi olmayın."* (Enfâl, 47) buyurmaktadır. Buna göre yüce Allah'ın: *"Sefihe nefsehu: Kendini bilmez"* buyruğu, nefsi şımarmış yani nefsi şımarık olandan başkası ... demek olur. Fiil, nefse izafe edilince nefs kelimesini temyiz olarak nasb etti. Yüce Allah'ın: *"Ağarmış saçı ile başım alev alıp tutuştu."* (Meryem, 4) buyruklarında ve benzerlerinde olduğu gibi. Bu da İbn Kuteybe'nin ve başkalarının tercihidir. Fakat üzerinde durduğumuz buyrukta, kelime nekiredir. Bu (Meryem Sûresi'ndeki âyette) ise marifedir.[1165]

İşte Kûfelilerin bu görüşü, dil ve anlam bakımından daha doğrudur. Çünkü bizzat insanın kendisi/sefih olandır. Nitekim yüce Allah: *"İnsanlar arasından sefih olanlar ... diyecektir."* (Bakara, 142); *"Ve sefihlere vermeniz ..."* (Nisa, 5) buyurmaktadır. Yine yüce Allah'ın: *"Kendi nefislerinize kötülük ettiğinizi."* (Bakara, 187) buyruğu da böyledir. Maksat ise nefislerinizin kötülük ettiğini ... demektir. Çünkü sefih/beyinsiz, bizzat nefsin kendisi olduğu gibi hainlik/kötülük edenler de nefislerin kendileridir.][1166]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Buna göre insanın kemali, salahı ve mutluluğu, Allah'a bir ve tek olarak ve ortak koşmaksızın ibadet etmesine bağlıdır. İşte şanı yüce Allah'ın hakkında: *"Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilir?"* (Âyet 130) ve: *"Hayır (dedikleri gibi değil), kim, ihsan edici olarak yüzünü (ihlas ile) Allah'a teslim ederse, işte ona Rabbi katından ecri verilecektir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* (Âyet 112) buyurduğu İbrahim milleti de budur.][1167]

1164 Asıl yazmada boşluk var.
1165 İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 148'de Ferra, Meanil Kur'an, I, 79'da buna kısmen işarette bulunmuşlardır. Şeyhu'l-İslâm'ın örnekleri el-Ferra'dan alınmıştır.
1166 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 441, 442
1167 es-Safdiyye, II, 242.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde İbrahim'in de dininin İslâm olduğunu haber vermek üzere yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilir? Andolsun ki Biz, onu dünyada beğenip seçmişizdir. O, âhirette de muhakkak salihlerdendir. Hani Rabbi ona: Teslim ol, dediği zaman o da: Âlemlerin Rabbine teslim oldum, demişti. İbrahim de bunu oğullarına vasiyet etti, Yâkûb da (dedi ki): Oğullarım, Allah sizin için bu dini beğenip seçti. O halde siz ancak Müslümanlar olarak can verin."* (Bakara. 130-132); *"İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in Hanîf dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir? Allah, İbrahim'i dost edinmiştir."* (Nisa. 125) İşte şanı yüce Allah, mutluluğu bu iki vasfın bir arada bulunmasına bağlı kılarak: *"Hayır (dedikleri gibi değil), kim, ihsan edici olarak yüzünü (ihlas ile) Allah'a teslim ederse, işte ona Rabbi katından ecri verilecektir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* (Bakara. 112) buyurmaktadır. Aynı zamanda şu: *"İman edenlerle yahûdîler, sâbîiler ve hristiyanlar(dan) kim, Allah'a ve âhiret gününe iman edip iyi amellerde bulunursa, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."* (Maide. 69) buyruğunda da bunu, ahiret gününe imana ve salih amele bağlı kılmıştır.

İşte bu da aynı zamanda Allah'ın emrettiği salih amelin kendisi olan ihsan ile birlikte dini Allah'a hâlis kılmak demek olan İslâm'ın ve salih amel ile birlikteki imanın birbirinden ayrılmaz şeyler olduklarına delildir. Çünkü her iki vasıf dolayısıyla yapılan va'd aynı va'ddir. O da sevap ve cezanın sözkonusu olmamasıdır. Korkunun sözkonusu olmayışı da kendisinden korkulan şeyin olmamasını gerektirir. Bundan ötürü yüce Allah: *"Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* (Bakara. 38) buyurmakla birlikte onlar korkmazlar, buyurmamaktadır. Çünkü onlar, Allah'tan korksalar dahi onlar için bir korku yoktur. Onların üzülmeyeceklerini ifade etmesi ise üzülmenin geçmişte olanlar hakkında sözkonusu olduğundan dolayıdır. Onlar, hiçbir durumda kabirde olsun kıyametin arasatında olsun üzülmezler. Bu halleri korkudan farklıdır. Çünkü cennete girmeden önce korkmaları sözkonusu olabilir. Ama gerçekte ise onlar için korkulacak bir şey yoktur. Nitekim yüce Allah: *"Haberiniz olsun ki, Allah'ın velilerine hiçbir korku yoktur, onlar kederlenecek de değillerdir. Onlar iman edip, takvalı davrananlardır."* (Yunus. 62-63) buyurmaktadır.][1168]

1168 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 260. 261.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yine yüce Allah: *"Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilir? Andolsun ki Biz, onu dünyada beğenip seçmişizdir. O, âhirette de muhakkak salihlerdendir. Hani Rabbi ona: Teslim ol, dediği zaman o da: Âlemlerin Rabbine teslim oldum, demişti. İbrahim de bunu oğullarına vasiyet etti, Yâkûb da (dedi ki): Oğullarım, Allah sizin için bu dini beğenip seçti. O halde siz ancak Müslümanlar olarak can verin."* (Âyet 130-132) buyurmaktadır. Böylelikle şanı yüce Allah, nefsinin kendisini doğru yoldan uzaklaştırdığı kimselerden başkasının İbrahim dininden yüz çevirmeyeceğini beyan buyurmaktadır. Yani nefsi sefih/doğru yoldan çıkmış cahil olandan başkası böyle yapmaz. Bu açıklama, bu husustaki iki görüşten daha sahih olanı ifade eder. Nahivciler arasından Kufelilerin mezhebi budur. Çünkü onlar, temyiz olarak nasb ile gelen bir kelimenin "nekire" olabildiği gibi "marife" olmasını da caiz kabul ederler. Daha sonra yüce Allah, onun: *"Hani Rabbi ona: Teslim ol, dediği zaman o da: Âlemlerin Rabbine teslim oldum, demişti."* dediğini haber vermektedir.

Ayrıca İbrahim'in, bunu kendi oğullarına vasiyet ettiği gibi Yakub'un da bunu oğullarına vasiyet ettiğini de zikretmektedir. Çünkü her ikisi de kendi oğullarına: *"Oğullarım! Allah sizin için bu dini beğenip seçti. O halde siz ancak Müslümanlar olarak can verin."* demişti.

Bundan sonra Yakub'un ölümü esnasında: *"Oğullarına: Benden sonra siz neye ibadet edeceksiniz, dediği zaman onlar: Senin ilahına ve ataların İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın ilahına bir tek olan ilaha ibadet edeceğiz. Biz O'na teslim olmuşuzdur, demişlerdi."*

İşte bunlar; İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub, hepsi İslâm üzere idiler, hepsi de İslâm'ı kabul etmeyi emretmişlerdir. Daha sonra da yüce Allah: *"Yahudi ve Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Hanif olarak İbrahim'in dinine (uyarız.) O müşriklerden değildi de."* buyurmakta, arkasından da: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız."* (Âyet 136) sonra da: *"Artık, eğer onlar da sizin buna iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak hidâyet bulurlar ve şâyet yüz çevirirlerse, onlar mutlaka apaçık bir ayrılığa düşerler. Onlara karşı Allah sana yeter. O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir."* (Âyet 137) buyurmaktadır. Böylelikle eğer sizin: "Biz O'na teslim olmuş Müslümanlarız." sözünüzü de ihtiva

eden iman ettiğinizin aynısına iman etmekten yüz çevirecek olurlarsa, onların apaçık bir ayrılık içerisinde olacaklarını yani Allah'a ve Rasûlü'ne muhalefet edeceklerini haber vermektedir.][1169]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ayrıca yüce Allah: *"Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilir? Andolsun ki Biz, onu dünyada beğenip seçmişizdir. O, âhirette de muhakkak salihlerdendir. Hani Rabbi ona: Teslim ol, dediği zaman o da: Âlemlerin Rabbine teslim oldum, demişti. İbrahim de bunu oğullarına vasiyet etti, Yâkûb da (dedi ki): Oğullarım, Allah sizin için bu dini beğenip seçti. O halde siz, ancak Müslümanlar olarak can verin. Yoksa siz, ölüm Yâkûb'a gelip çattığı zaman orada hazır mıydınız? Hani o, oğullarına: Benden sonra siz neye ibadet edeceksiniz, dediği zaman, onlar: Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail, İshâk'ın ilâhına, bir tek olan ilâha ibadet edeceğiz. Biz, O'na teslim olmuşuzdur, demişlerdi. Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız da sizindir ve siz onların işlediklerinden sorumlu olmayacaksınız."* (Âyet 130-134) buyurmaktadır.

Şanı yüce Allah, kendisini bilmezden başka yani kendisi sefih/beyinsiz, şuursuz olandan başka kimsenin İbrahim milletinden yüz çevirmeyeceğini ve onun İslâm'ı emrederek: *"Âlemlerin Rabbine teslim oldum."* demiş olduğunu, kendisinin oğullarına vasiyetinin de, İsrail'in/Yakub'un oğullarına vasiyetinin de bu olduğunu, yüce Allah'ın Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini âlemlere seçip üstün kılmış olduğunu da beyan etmektedir.

Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Yahudi ve Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Hanif olarak İbrahim'in dinine (uyarız.) O müşriklerden değildi."* (Âyet 135) buyurarak İbrahim'in milletine uymayı emretmekte, yahudiliğe ve hristiyanlığa girmeyi yasaklamaktadır. Nebilere indirildiği, onlara verilen şekli ile ve ona teslim olmayı kapsayan iman etmeyi ve Allah'ın boyası ile boyanmayı, O'na ibadet eden kimseler olmayı emir buyurmakta, İbrahim'in onun oğullarının, İsrail'in ve oğullarının, yahudi ya da hristiyan olduklarını ileri sürenlerin iddialarını da reddetmektedir.][1170]

1169 el-Cevabu's-Sahih, III, 75-77.
1170 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIX, 106-107.

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلٰهَكَ وَإِلٰهَ اٰبَٓائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

133. "Yoksa siz, ölüm Yâkûb'a gelip çattığı zaman orada hazır mıydınız? Hani o, oğullarına: Benden sonra siz neye ibadet edeceksiniz, dediği zaman, onlar: Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail, İshâk'ın ilâhına, bir tek olan ilâha ibadet edeceğiz. Biz, O'na teslim olmuşuzdur, demişlerdi."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: "*... bir tek olan ilaha ibadet edeceğiz. Biz O'na teslim olmuşuzdur.*" buyruğunda sözü edilen İslâm, bir ve tek olarak Allah'a teslim olmaktır. O'na bir ve tek olarak ibadetin esası da budur. Bu ise O'nu bilmeyi, O'nu sevmeyi, O'na itaatle boyun eğmeyi bir arada kapsar.][1171]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: "*Yahûdî ve Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır (biz) Hanif olarak İbrahim'in dinine (uyarız.) O, müşriklerden değildi.*" (Âyet 135) buyurup devamla "*... O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.*" (Âyet 137) buyurmaktadır. Yüce Allah'ın: "*Hayır! Hanif olarak İbrahim'in dinine*" buyruğu yahudilerin ve hristiyanların üzerinde bulundukları yolun, İbrahim'in milletine aykırı olduğunu açıkça göstermektedir.][1172]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Buna göre kitap ehli, Müslümanlara: "*Yahudi ve Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.*" diyecek olurlarsa Allah da onlara: "*Hayır! Hanif olarak İbrahim'in dinine (uyarız.)*" demelerini emir buyurmaktadır. Çünkü bizim, özel olarak Tevrat ve İncil ehlinin sahip bulunduğu nesh edilmiş şeriate uymamız caiz değilken, tebdil edilip değişikliğe uğratılmış olan bir şeriate uymamız nasıl caiz olabilir? Bilakis biz, İbrahim'in dinine uyarız. Bu ise Allah'ın emrettikleri ile bir ve tek olarak Allah'a ibadet etmektir. Esasen Mûsâ'nın da, İsâ'nın da izledikleri din, bu idi. Ama onların İbrahim'inkinden ayrı özel bir şeriatleri vardı. Ayrıca onlara

1171 Mecmû'u'l-Fetâvâ, III, 91, XX, 115.
1172 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 569.

özel olarak verilen emirler de dinden idi. İbrahim ve ondan öncekiler ise bu özel emirlere muhatap değillerdi. Aynı şekilde Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve ona iman eden kimselere de bu ağır yükler ve zincirler (durumundaki yükümlülükler) onlara emredilmemişti. Aksine bunlar, İbrahim'in üzerinden daha önceleri kaldırılmış olduğu gibi bu ümmetin üzerinden de kaldırılmıştır. Bundan dolayı Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Ben kolay/müsamahakar haniflik ile gönderildim." buyurmuştur.[1173] Ve yine: İslâm'da ruhbanlık yoktur." buyurmuştur.[1174] Ayrıca o: "Dinde aşırıya gitmekten çokça sakının. Çünkü şüphesiz sizden öncekileri dinde aşırılık helak etmiştir." buyurmuştur.[1175] Ömer (radıyallâhu anh)'ın elinde de Tevrat'tan bir yaprak gördüğü sırada: "Nefsim elinde olana yemin ederim eğer Mûsâ hayatta olsaydı, sonra da siz beni bırakıp ona uyacak olsaydınız Andolsun doğru yoldan sapıp uzaklaşırdınız." buyurmuştu.[1176] Yine o: "Bir kavmin, kendi nebilerinden başka bir nebiye indirilmiş kendi kitapları dışındaki bir kitaba uymaları, dalalet olarak onlara yeter."[1177] buyurmuştur.

Yine ondan: "Eğer Mûsâ da, İsâ da hayatta olsalardı, bana uymaktan başka yapacak hiçbir şeyleri olmazdı." buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Böylelikle yahudilerle hristiyanlar arasında mutlu bazı kimselerin olduğu açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bunlar ise nesh ve tebdilden önce Tevrat ve İncil'in şeriatına uyanlardır. Aralarında azabı hak edenler de bulunmaktadır. Bununla birlikte kayıtsız ve şartsız olarak yahudiliğe ve hristiyanlığa uymamız bize yasaklanmış bulunmaktadır. Çünkü aralarından mutlu kimselerin özel hükümleri nesh edilmiş bulunuyor. Bedbaht olanların elinde özel olarak bulunanlar ise ya mübeddeldir yahut da nesh edildikten sonra sarıldıkları nesh edilmiş hükümlerdir. Meşru olanlar da zaten meşru olduğu dönem içinde İslâm ve haniflik isminin kapsamına dahil idi. Ama onlar, nesh edildikten sonra İbrahim'in milleti hanifliğin ve İslâm'ın kapsamından çıktılar. Tebdil edilenin bu halde olması ise öncelikle sözkonusudur. Bundan dolayı yüce Allah: *"Yahudi ve Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler."* buyruğundan itibaren: *"Mutlaka apaçık bir ayrılığa düşerler."* (Âyet 135-137) buyurmaktadır. Ondan sonra da: *"Yoksa siz: Muhakkak İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve oğulları yahudi yahut hristiyan idi, mi diyorsunuz?"* (Âyet 140) buyurmaktadır.

1173 Kaynakları daha önce gösterildi.
1174 Kaynakları daha önce gösterildi.
1175 Kaynakları daha önce gösterildi.
1176 Kaynakları daha önce gösterildi.
1177 Kaynakları daha önce gösterildi.

Şanı yüce Allah, Mûsâ ile Harun'un yahudilerden olduğunu reddetmediği gibi, Mesih'in ve havarilerin nasrani (hristiyan) olduklarını da reddetmemektedir. Ama kayıtsız ve şartsız olarak yahudiliğe ve nasraniliğe özel hükümlere tabi olmayı yasaklamakta ve İbrahim'in milletine uymayı emretmektedir. Çünkü onlara ait özel hükümler, ya nesh edilmiştir yahut değiştirilmiştir. Nesh edilmesi caiz olmayan ise İbrahim'in milletidir. Bu ise bir ve tek olarak Allah'a emrettiği şeylerle ibadet etmektir. Her bir zamanda Allah'a, o zaman içinde emretmiş olduğu şekilde ibadet edilir. İşte Allah'ın öncekilerden de, sonrakilerden de başkasını kabul etmediği İslâm dini budur. Bütün nebilerin ve onlara tabi olanların izlediği İslâm da budur. İşte *"Hayır (dedikleri gibi değil), kim, ihsan edici olarak yüzünü Allah'a teslim ederse ..."* (Bakara, 112) buyruğunda sözü geçen salih amel bu ameldir. Yine yüce Allah: *"Her kim mü'min olduğu halde erkek ya da dişi salih amel işlerse ..."* (Nisâ, 124) buyurmaktadır.][1178]

"Hanif" ne demektir?

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*Bir fasıl:* Bu isim (Hanîf ismi), Kur'ân-ı Kerim'de birkaç defa tekrarlanmış bulunmaktadır. Yüce Allah, insanlara hanif olmalarını emir buyurmuştur. Allah, bu emri önce kitap ehline farz kılmış, sonra Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetine farz kılmıştır. Hem ona hem de onlara İbrahim'in milletine hanif olarak uymalarını vacip kılmıştır. Yüce Allah, kitap ehli hakkında: *"Hâlbuki onlar, ancak dininde ihlâs sahipleri ve hanifler olarak Allah'a ibadet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkası ile emrolunmadılar. Dosdoğru din işte budur."* (Beyyine, 5) buyurmaktadır. Bu ise müşrik olsun kitap ehli olsun ve daha başkaları olsun, bütün insanlara verilmiş bir emirdir.

Şanı yüce Allah: *"De ki: Hayır! Hanif olarak İbrahim'in dinine (uyarız), o, müşriklerden olmadı."* (Âyet 135) buyurmaktadır. İbrahim hakkında da: *"İbrahim bir yahûdî değildi, bir hristiyan da değildi. Fakat o, Hanîf bir Müslümandı, o, müşriklerden de değildi."* (Al-i İmrân, 67); *"De ki: Allah doğru söylemiştir. O halde Hanîf olarak İbrahim'in dinine uyunuz. O müşriklerden değildi."* (Al-i İmrân, 95); *"İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in Hanîf dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir?"* (Nisa, 125); *"De ki: Hiç şüphesiz Rabbim beni dosdoğru bir yola, dimdik ayakta duran bir dine, muvahhid olan İbrahim'in dinine iletti. O, müşriklerden olmadı."* (En'am, 161); *"Gerçekten İbra-*

1178 Tefsiru Âyâtin Üşkilet, I, 281-287.

him, başlı başına bir ümmetti. Allah'a itaatkârdı, hanifti, o müşriklerden olmamıştır." (Nahl. 120); *"Şu halde pisliğin ta kendisi olan putlardan uzak durun ve yalan söylemekten de kaçının. Yalnız Allah'a yönelenler olarak ve ona şirk koşmaksızın (bunları yapın.)"* (Hacc. 30-31); *"Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtratına dosdoğru çevir. Allah'ın yaratışını değiştirmek sözkonusu değildir. Dosdoğru din işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler. Ona dönenler olun, ondan korkun, namazı da dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın."* (Rûm. 30-31)

Kur'ân-ı Kerim'in tamamı, hanifliğin İbrahim'in milleti olduğuna, hanifliğin bir ve tek olarak Allah'a ibadet ve şirkten uzak kalmak olduğuna delildir. Şanı yüce Allah'a ibadet ise onun emrettiği şeylerle ve şeriatı ile olur. Bu da hanifliğin kapsamına girdiği gibi, yahudilerin ve hristiyanların nebilerin emretmedikleri birtakım ibadetleri bid'at olarak ortaya koydukları gibi bid'at olan ibadetler kapsamına girmez. Çünkü Mûsâ, İsâ ve onların dışında israiloğulları nebileri ile onlara tabi olanlar dinlerini değiştirenlerin aksine hanif idiler. Dinlerini değiştirenler ise hanifliğin dışındadırlar.

Şanı yüce Allah, kitap ehline de, onlardan başkalarına da Allah'a dinlerini ona hâlis kılanlar ve hanif kimseler olarak ibadet etmelerini emretmiş bulunmaktadır. Onlar ise beyyine/apaçık delil kendilerine geldikten sonra değişiklikler yaptılar ve olmadık tasarruflarda bulundular.

Selef'in ve din bilginlerinin sözleri -ibareleri türlü türlü olsa dahi- buna delildir.

İbn Ebu Hâtim, bilinen isnadı ile Osman b. Ata el-Horasani'den, o babasından yüce Allah'ın: *"hanif bir Müslüman"* buyruğu hakkında: "(Dinini Allah'a) hâlis kılan bir Müslüman" diye açıkladığını rivâyet etmektedir.[1179]

(İbn Ebu Hâtim) dedi ki: Mukatil b. Hayyan'dan da bunun gibi rivâyet edilmiştir.

Husayf, "Hanif: İhlaslı demektir." demiştir.[1180] Bunu, Sa'lebi ve başkaları ise Mukatil b. Süleyman'dan kendi senedi ile Ebu Kuteybe el-Basri'den -Nuaym b. Sabit- Ebu Kilabe'den şöyle dedi diye zikretmektedir: "Hanif, bütün rasûllere iman eden kişi demektir."

1179 Bk. İbn Ebu Hâtim. Al-i İmrân Sûresi 1. kısım. 326.
1180 Bk. İbn Ebu Hâtim. Al-i İmrân Sûresi 1. kısım. 326.

Muhammed (b. Ka'b) dedi ki: "Hanif, mustakim/dosdoğru yolda yürüyen demektir."[1181] Bilinen isnadı ile Süfyan es-Sevri'den, o İbn Ebu Necih'ten, o Mücahid'den: "Hanif" buyruğu hakkında: "(Nebiye/şeriate) tabi olan" demektir, demiştir.[1182]

Yine o şöyle demiştir: "Haniflik, İbrahim'e uymaktır." Müfessirlerden bir kesim de bunu Mücahid'den diye zikretmişlerdir. Buna yakın bir açıklama da er-Rabi' b. Enes'ten de rivâyet edilmektedir.[1183]

Mücahid dedi ki: "O, kendisi ile insanlara imam/önder olduğu getirdiği şeriat hususunda İbrahim'e tabi olmaktır."[1184]

İbn Ebu Talha da İbn Abbas'tan: "Hanif"i "hacc yapan" demektir, diye açıklamıştır. [1185]

İbn Ebu Hâtim dedi ki: Hasan, Dahhak, Atiyye ve Süddî'den de buna yakın (açıklama) rivâyet edilmiştir.[1186]

Bir kesim de Dahhak'tan şöyle dediğini nakletmektedir: "Eğer hanif ile birlikte Müslüman da bulunacak olursa işte o, hacc eden kişidir, denilir. Eğer onunla beraber bulunmazsa o da "Müslüman" demektir.[1187]

Sa'lebi ve Beğavî gibi ona uyanlar ve daha başkaları İbn Abbas'tan şöyle dediğini zikretmektedir: "Hanif, diğer dinlerden uzaklaşıp İslâm'a yönelen kimse demektir." Derler ki: Bunun asıl anlamı, ayaktaki eğrilik ve eğiklik demek olan "hanefurric"den gelmektedir.[1188] İşte el-Ahnef b. Kays'a (ahnef) denilmesi de bundan dolayıdır. Çünkü o, ayağı ahnef/eğik birisi idi.

Derim ki: Hacc da yüce Allah'ın, onu Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in dili ile farz kıldığı zamandan beri hanifliğin kapsamına girer. O, olmaksızın haniflik tamam olmaz. O (hacc), İbrahim milletindendir. İbrahim döneminden itibaren hep meşru bir ibadettir. Nebilerden Mûsâ, Yunus ve daha başkaları

1181 İbn Ebu Hâtim, Al-i İmrân Sûresi 1. kısım, 234, 235.
1182 İbn Ebu Hâtim, Bakara Sûresi 1. kısım, I, 397; Tâberî, III, 106.
1183 Buna işaret edenlerden birisi de İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1. kısım, I, 397.
1184 Beğavî, bu lafızla Mealimü't-Tenzil, I, 119'da Mücahid'den diye zikretmektedir.
1185 İbn Ebu Hâtim, Bakara, 1-396.
1186 Tâberî, III, 104 -tahkikli-.
1187 Bu açıklamanın kendilerinden nakledildiği kimseler: es-Sa'lebi, el-Keşfi Vel Beyan, I, 157; Beğavî, Mealimü't-Tenzil, I, 119.
1188 Bk. Sa'lebi, el-Keşfu Vel Beyan, I, 157; Beğavî, Mealimü't-Tenzil, I, 119.

Beyt'i hacc etmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren de hacc meşru kılınmıştır ama İslâm'ın son dönemlerinde Medine'de farz kılındığı da ittifakla kabul edilmiştir.

Doğrusu haccın on ya da dokuzuncu yılda farz kılındığıdır. Altıncı yılda farz kılındığı da söylenmiş ise de birincisi daha sahihtir.

Şanı yüce Allah, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ve onun ümmetine hanif olmalarını emir buyurmuştur. Mekkî bir sûre olan Nahl Sûresi'nde: *"Sonra biz sana: Hanif olarak İbrahim'in dinine uy ... diye vahyettik."* (Nahl. 123) buyurmaktadır. Buna göre hacc, o zamanda da vacip/farz olarak değil de müstehaplık ve mükemmellik yolu ile hanifliğin kapsamına giriyordu.

Allah, kitap ehline hanif olmalarını emir buyurmuştur. Hâlbuki hacc, onlara farz kılınmamıştı. Aksine müstehap idi.

Bunun bir benzerini de İbn Ebu Hâtim, er-Rabi' b. Enes'ten diye rivâyet etmiştir. O Ebu'l-Âliyye'den şöyle dediğini nakletmektedir: "Hanif namazında Beyt'e/Kabe'ye yönelen ve eğer oraya gitmek için yol bulabilirse, haccetmeyi üzerine vacip gören kişidir."[1189]

Onun hanifliğe dair bu tefsiri, kıblenin Kabe'ye doğru değiştirilmesinden ve insanlara namazlarında oraya dönmelerinin emredilmesinden ve haccın farz kılınmasından sonra sözkonusudur. Yoksa zaten Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve ona tabi olanlar, Mekke'de olduklarında hanif idiler ve onlar bu şekilde emrolundukları için Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılıyorlardı. Onların Kabe'ye dönerek namaz kılmaları hicretin 2. yılında Medine'de olmuştur.

Aynı şekilde Mûsâ ve ona uyanlar ile Mesih ve ona uyanlar da hanif idiler ve bununla birlikte onlar da Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılıyorlardı.

İbn Ebu Hâtim ve başkaları Katade'den sabit olan tefsirde İbn Ebu Arube'nin tefsirini şöyle dedi diye rivâyet etmektedir: "Haniflik. Allah'tan başka ilah olmadığına şâhitlik etmektir. Haniflikte annelerle. kızlarla, kızkardeşlerle, halalarla, teyzelerle evlenmek haram kılınmıştır. Allah'ın haram kıldığı diğer hususlar da hanifliktir, sünnet olmak da böyledir. Haniflik şirk döneminde idi. Onlar, müşrik oldukları halde anneleri (onlarla nikâhlanmayı) ve az önce geçen diğer yakın akrabalarla evlenmeyi haram kılıyorlardı. Beyt'i hacc ediyorlar ve hacc Menâsikini de yerine getiriyorlardı."[1190]

1189 İbn Ebu Hâtim. Tefsir. Bakara Sûresi 1. kısım. I. 398.
1190 İbn Ebu Hâtim. Bakara. 398.

Katade ise hanifliğin tevhid ve Allah'ın haram kıldıklarını haram bilmek ve sünnet olmak hususlarında İbrahim'in milletine tabi olmak olduğunu zikretmektedir. Ayrıca onlar, müşrik iken de hanifliği bir din olarak biliyorlar ve mahremlerle evlenmeyi haram kabul ediyor, haccediyor, sünnet oluyorlardı. Bu, onun hanifliğin aslından ayrılmalarına sebep olan müşriklikleri ile birlikte İbrahim'in dininden sımsıkı sarıldıkları hususlardan idi. Onlar, böylelikle bunu da bir din olarak benimsiyorlardı.

Zaten bu. onlarla mecusilerle ve mahrem kadınlarla evlenmeyi haram kabul etmeyenlerle. kendileri ile hristiyanlar ve sünnet olmayı kabul etmeyenlerle. kendileri ile Beyt'i haccetmeyi gerekli görmeyen diğer millet/din müntesipleri ile bir fark idi. Çünkü hacc. haniflikten idi; fakat bu, hanifliğin müstehap işlerindendi. Vacip/farz işlerinden değildi. Ebu'l-Hasen el-Ahfeş de: "Hanif, Müslüman demektir." demiştir.[1191]

Başkası da şunu söylemektedir: "Eğer hanif ile birlikte Müslüman da zikredilecek olursa bu hacceden kişi demek olur."

Ebu'l-Hasen el-Ahfeş dedi ki: "Onlar, cahiliye döneminde sünnet olup hacceden kimseye hanif diyorlardı. Çünkü Araplar, İbrahim'in dininden sünnet olmak ve haccetmek dışında hiçbir şeye bağlı değillerdi. İslâm geldikten sonra haniflik de geri geldi."[1192]

Asmai dedi ki: "Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinden uzaklaşan kimse, Araplara göre hanif kişi demektir."

Bundan dolayı hristiyanlardan ve daha başkaları arasından kitap ehli olan bazılarının kitaplarında, hanif kimselere düşmanlık edileceğine dair bazı sözleri bulunmaktadır ki bunlar, müşrik oldukları halde hacceden ve sünnet eden Araplar idi. Çünkü hristiyanlar, ne hacc ediyorlar, ne sünnet oluyorlar ne de sünnet olmayı bir ibadet biliyorlardı. Hatta onların çoğu sünnet olmayı yasaklar, bununla birlikte aralarında sünnet olan kimseler de bulunur.

Çeşitli mezhep ve dinlere dair görüşleri nakledenler arasından, bazılarının kullandıkları ifadelerde sabiiler ile haniflerin birbirlerinin karşıtı olduklarından söz edilir. Bu ise katıksız haniflik olan İbrahim milleti ile ona tabi olan nebileri ve onların ümmetlerini kapsar. Çünkü onlar, müşrik olan sabiilerden farklı olarak bir ve tek Allah'a ibadet ediyorlardı.

1191 Tâberî. III. 107 -tahkikli baskı- kimseye nisbet etmemektedir.
1192 Bu görüşü. İbn Mazur. Lisanu'l-Arab. III. 362'de Ahfeş'e nisbet etmektedir.

Sabiiler de iki türlüdür: Hanif sabiiler. Bunlar, Kur'ân'ın kendilerini övdüğü sabiiler. Bir de müşrik sabiiler. Mecusilerle diğer müşrik türleri ise hanif değildirler.

Ebu Bekr b. Fûrek ve daha başka birtakım kimseler, kelam ve mezhep görüşleri ile ilgili zikrettiklerine göre, Farslar arasından Zerdüşt, Mazdek ve Bahaferit[1193] gibi kimseler, İbrahim'in milletini takip ettiklerini ve onun dinine çağırdıklarını iddia ediyorlardı.

İbn Fûrek, bir eserinde peygamberliğin ispatı ve peygamberliği inkâr eden Hind hukemasından Brahmanlara reddiyeyi sözkonusu ettiği zaman, kendisinden başka kitap ehlinin de zikrettiklerini ve çeşitli görüşleri kaydettikten sonra şunları söylemektedir: "Brahmanistler iki sınıftır: Bir kısmı, bütün rasûlleri inkâr etmişlerdir. Bir diğer kısım ise bazılarının nübüvvetini kabul etmişlerdir. Aralarından Âdem'in nübüvvetini kabul etmekle birlikte, ondan sonra gelenleri inkâr edenler olduğu gibi İbrahim'in nübüvvetini kabul etmekle birlikte, ondan sonrakilerin nübüvvetini inkâr edenler de vardır."

(İbn Fûrek) dedi ki: Eğer bir kimse, "Sen rasûllerin gönderilmesinin caiz olduğuna dair delil getirdin. Peki, Allah'ın insanlara göndermiş olduğu nebilerin sizin sözünü ettiğiniz kimseler olduğuna, başkalarının ise peygamber olarak gönderilmediğine dair delil nedir?" diyecek olursa ona şöyle cevap verilir:

Buna dair delil şudur: Bizler, nakledenlerin yalan söylemiş olmalarını kabul etmenin caiz olmadığı, farklı cihetlerden bize nakledildiğine göre onlar, insanların alışageldiklerinin dışına çıkan birtakım mucizeler getirmişlerdir. Denizi yarmak, asayı yılana dönüştürmek, ölüleri diriltmek, anadan doğma körü ve abraşı iyileştirmek, ayın yarılması gibi. Fakat onlarla ilgili olarak nakledildiği gibi, nübüvvet iddiasında bulunan onlardan başkalarının mucizeleri nakledilmemiştir. İşte bu, onların gerçek nebiler olduğuna, nübüvvet iddiasında bulunmakla birlikte doğru söylediklerine delalet eden mucizeleri bulunmayan, onların dışında kalanlar arasından gerçek nebiler olduğuna delildir."

(İbn Fûrek devamla) dedi ki: Onların doğruluklarının delillerinden birisi de şudur: Bunların her birisinin kendi zamanlarında insanları şehvetlerinin ve hevalarının arkasından gitmelerini engellediklerini, onların ellerini (zulümden) alıkoyduklarını, istediklerini gerçekleştirmelerine ve canlarının çektiklerini yapmalarına engel olduklarını görüyoruz. Bununla birlikte onlara babalarından, oğulların-

1193 Mecusilerden Bahaferidilik fırkasının kendisine nisbet edildiği kişidir. Bk. el-bedu fittarih, IV, 26.

dan, akrabalarından vazgeçmelerini, yakınlarını sırtlarının gerisine bir kenara bırakmalarını da, mallarını cömertçe harcamalarını, onlara karşı alçak gönüllü olmalarını, verdikleri emirleri yerine getirip hükümleri altında yürümelerini de emretmişlerdir.

Bütün bu haller ise insanların nefret edip uzak kaldıkları, kaçtıkları ve bu gibi yükümlülükleri kabullenmekten usandıkları hallerdendir. Eğer nebiler iddialarında doğru olmasalardı, apaçık görülen mucizelerle ve bu mucizeleri hilebazların hilekarlıklarının, şaklabanların şaklabanlıklarının dışına çıkartan türden apaçık delil ve belgeleri ile iddialarının doğru olduğunu ispat etmeselerdi, onların zahiren yaptıkları işin kabul edilmesi gerekmezdi.

Eğer emrinin yerini bulması, gücü ve galibiyeti dolayısıyla onlardan birisi hayatta iken zorlanmış oldukları için kabul ediyor görülselerdi onun ölümünden ve bu dünyadan ayrılışından sonra dünyada hükümdarların geri döndükleri gibi diledikleri tarafa geri dönerlerdi.

Bizler, arka arkaya gelen nesiller ve biri diğerini kovalayan asırlar boyunca her gün onların sevildiklerini, onlara itaat edildiğini, onlara bağlanıldığını, onlarla arkadaşlık etmelerinin, onları görmelerinin kesintiye uğramasına tahammül etmediklerini gördüğümüze göre bu, onların Allah tarafından gönderilmiş nebiler olduklarına. iddialarını apaçık mucizeler ile parlak ve göz kamaştırıcı kesin delillerle doğru olduğunu ispatladıklarına ve bunu bilenin de, bilmeyenin de bütün insanların kalplerini kazandıklarına delil teşkil etmektedir."

(İbn Fûrek devamla) dedi ki: Bir kimse: "Bizler, birtakım iftiracı ve bid'atçilerin âlemde ortaya çıktıklarını ve onların da nebilere uyanlar gibi uyanlarının olduğunu görüyoruz." diyecek olursa biz de onlara: Bu dedikleriniz kimlerdir, diye soru sorarız.

Bu sefer Zerdüşt, Mazdek, Mani ve Bahaferit dışında izleyicileri bulunan ve ayakta duran birtakım merasimler ortaya koymuş bulunan başka herhangi bir kimsenin adını veremediklerini görürüz.

Böyle diyen kimseye şunu söyleriz: "Zerdüşt. Mazdek ve Bahaferit'in üçü de kendi zamanlarında her birisinin İbrahim'in dini üzere dosdoğru yürüdüğünü iddia ettiğini ve onlardan hiçbir kimsenin ona aykırı bir iddiada -yani İbrahim'e aykırı bir iddiada- bulunmadığını görürüz. İşte onun kokusu ve ona intisap sayesinde onlar etrafında uyanlar toplanıp bir araya gelmiş, arkadaşları olmuştur. Yoksa onlar, bunu kendi siyasetleri ve otoriteleriyle gerçekleştirememişlerdir. Ayrıca onlar, herhangi bir dini şeriat olarak koymamışlardır. Aksine onların her biri

kendi zamanında İbrahim'in şeriatının her birilerinin izlediği yol olduğunu iddia ettiğini ve aradan geçen zamanın uzunluğuna göre ona bir şeyler ilave edilip bir şeyler eksildiğini, onların her birisinin kendi kitabında kendi zamanında kavmine ve kendilerine uyanlara dilleri ile birtakım tercümeler sunduğunu görürüz."

(İbn Fûrek devamla) dedi ki: "Mani'ye gelince, o kendisinin Mesih'in dosdoğru yolda yürüyen ve İbrahim'in yolu üzerinde devam eden öğrencilerinden olduğunu onun dışındaki Hristiyanların ise Mesih'in yolundan uzaklaştıklarını, İsâ'ya indirilmiş olan İncil'in kendisinin yanında bulunan olduğunu kendisinin semaya yükseldiği sırada da İsâ'ya kadar yükselip bu işleri onun emri ile yaptığını. neyi tesis ettiyse onun buyruğu ile yerine getirdiğini, İsâ'nın verdiği rüzgâr ile onun için olanlar olduğunu tabi olanların ona uyduğunu, kendi görüşü ile bunların olmadığını iddia etmiştir."

Derim ki: İbrahim (aleyhisselâm)'a buğzeden ve onun düşmanı olan Nemrud'u seven İbrahim'in düşmanı müşrikler de, bugüne kadar Türk, Çin vb. müşrikler arasında bulunmaktadır. Bunlar, putları büyük küçük Nemrud'un sûretinde şekillendirirler. Aralarında oldukça büyük olan putlar da vardır. Onlar, bu putlara ibadet eder ve Nemrud'un adını anarak tesbih ederler. Bunlar ile beraber "subhanenNemrud suhnanenNemrud" dedikleri tesbihleri de vardır.

İbrahim'e -Allah'ın salat ve selâmı onun üzerine olsun- gelince, onu kendisinden sonraki insanlara imam yapan bizzat O'dur. İbrahim'i tazim etmeyen hiçbir mü'min ve imanını açığa vuran hiçbir münafık yoktur. Bununla birlikte böyle bir münafık, İbrahim'in üzerinde gittiği yolun birçoğunu da yalanlamaktadır. Allah, peygamberliği ve Kitab'ı İbrahim'in ümmetinde kılmıştır. Ondan sonraki bütün nebiler onun soyundandır. Nebilere iman etmekle birlikte İbrahim'e iman etmeyen bir kimse de yoktur, genel olarak Allah'a ibadete davet edip şirki yasaklayan herkes de mutlaka İbrahim'i tazim eden birisidir.

Eğer aralarında İbrahim'in üzerinde gittiği yolun birçoğunu yalanlayan bazı nebileri ve rasûlleri de yalanlayan kimseler varsa, şüphesiz İbrahim bu gibi kimselerden beridir. Çünkü onun soyundan gelenler arasından, iyilikte bulunan/ihsan ediciler bulunduğu gibi, açıktan açığa kendi kendisine zulmedenler de vardır. Nitekim Arap müşrikleri de böyle idi, kitap ehlinin üzerinde bulunduğu hal de böyledir. Çünkü İbrahim (aleyhisselâm), peygamber olarak gönderildiği zaman şirk bütün yeryüzünü kaplamış, dünya yukarıdaki gezegenlere ve alttaki putlara ibadet ile dolup taşmıştı. O ise tevhidi açıkça ortaya koydu, tevhide davet etti. Şirke ve müşriklere düşmanlık etti. Allah da kavmine karşı ona yardım etti.

Kur'ân-ı Kerim, birçok yerde onun hanif olduğunu beyan buyurmakta, hanifliği onun sıfatı olarak sözkonusu etmektedir. Hatta "hanif" lafzı, muzafun ileyhten hal olarak nasb edilir. Yüce Allah'ın: *"De ki: Hayır! Hanif olarak İbrahim'in dinine (uyarız.)"* (Bakara. 135) buyruğu ile: *"Hanif olarak İbrahim'in dinine uy."* (Nahl. 123) buyruklarında olduğu gibi. Burada bu lafız, hal olarak nasb edilmiştir. Kufeliler ise buna "kat' üzere nasb" derler. Çünkü lafzın kendisinden sıfat olmadığına göre buna kat' denilir. Bu da Basralıların görüşlerine göre hal olarak mansub demektir.

Bazı nahivciler ise: Halin muzafun ileyh olarak nasb edilmesi, muzaf ve muzafun ileyh aynı şey gibi olmadıkları sürece caiz değildir, demişlerdir. Yüce Allah'ın: *"Sizden biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?"* (Hucurat. 12) buyruğunda olduğu gibi. Burada "kardeş" kelimesinden haldir. Çünkü o, ve onun eti aynı şeydir. Yüce Allah'ın: *"Hayır! İbrahim'in hanif milleti"* buyruğu da böyledir. Çünkü millet, onun bir kısmı gibidir. Adiyy b. Hâtim'in Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e geldiğinde, ona Müslüman olmasını teklif ettiği vakit: "Ben kendi dinim üzereyim." demesi gibi.[1194] O sanki: Kendisinden bir parçadır, demiş gibidir. Bundan dolayı bir kimsenin: "Zeyd'in ilmi ve dini" deyip bunu "Zeyd'den bedel yapmak" da caiz olur.

Bulunan açıklamalar burada sona ermektedir. Allah en iyi bilendir.][1195]

قُولُوٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَآ أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنْزِلَ إِلٰٓى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ
وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَآ أُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَآ أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ
رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

136. "Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

1194 İmam Ahmed. Müsned. IV. 377-378.
1195 Tefsiru Âyâtin Üşkilet. I. 393-408: Câmiu'r-Resâil -5. kolleksiyon- 179-188.

[Biz, kayıtsız ve şartsız olarak bütün nebilere verilenlere iman etmekle emrolunmuşuzdur. Nitekim yüce Allah: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız."* (Âyet 136) buyurmaktadır.

Ayrıca yüce Allah: *"Fakat asıl iyilik/birr, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere iman edenin ... yaptığıdır."* (Bakara. 177) buyurmaktadır.][1196]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), sabah namazının (ilk) iki rekatinde ve tavaf sonrası kılınan iki rekatte yüce Allah'ın: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene ... iman ettik."* buyruğunu ikinci rekatte de yüce Allah'ın: *"De ki: Ey Kitap Ehli! Bizimle sizin aranızda âdil olan bir kelimeye geliniz: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi ortak tutmayalım, kimimiz kimimizi Allah'tan başka Rabbler edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse: Bizim gerçekten Müslümanlar olduğumuza şâhit olun, deyin."* (Al-i İmrân. 64) buyruğunu okurdu.

Çünkü bu iki âyet-i kerimede, İslâm dininin mahiyeti, kavli ve ameli iman ile dile getirilmektedir. Yüce Allah'ın: *"Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene..."* buyruğu kavli, imanı ve İslâm'ı ihtiva eder. Yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda adil olan bir kelimeye geliniz..."* (Al-i İmrân, 64) âyeti de İslâm'ı ve ameli imanı ihtiva eder. Çünkü şanı yüce Allah'ın kullarına lutfettiği en büyük nimet, İslâm ve iman nimetidir. Bu iki nimet. bu iki âyet-i kerimede dile getirilmektedir. Şanı yüce Allah en iyi bilendir.][1197]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e ve İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene ... iman ettik."* diye devam eden bu âyet-i kerimede, yüce Allah nebilerine indirmiş olduklarına iman etmeyi ve bir ve tek olarak ve kendisine ortak koşmaksızın ibadet etmeyi bir arada sözkonusu etmektedir. Sahih hadiste bildirildiği üzere Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), sabah namazının (ilk) iki rekatinde bu âyet-i kerimeyi ve Al-i İmrân Sûresi'ndeki: *"De ki: Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda adil olan bir kelimeye geliniz..."* âyetini

1196 el-Cevabu's-Sahîh. V. 242.

1197 Mecmû'u'l-Fetâvâ. I. 368. V. 105: XVII. 108.

de okurdu. Bu âyet-i kerime, aynı zamanda Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Hristiyanların kralı Kayser'e yazdığı mektubunda zikrettiği âyet-i kerimedir. Bakara Sûresi'ndeki âyetten önce de: *"Yahudi ve Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Hanif olarak İbrahim'in dinine (uyarız.)"* (Bakara. 135) âyeti yer almaktadır. İşte tevhid budur.

Bundan sonra bu âyet-i kerimede de nebilerine indirilenlere iman etmeyi sözkonusu etmekte ve arkasından: *"De ki: Bizimle Allah hakkında mı çekişiyorsunuz? Hâlbuki o bizim de Rabbiniz sizin de Rabbinizdir."* (Bakara. 139) buyurarak her üç âyetin sonunda dinin tamamının Allah'a hâlis kılınmasını çok açık bir şekilde ifade buyurdu.][1198]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Nebiler ile onların dışındakiler arasındaki farkı açıkça ortaya koyan hususlardan birisi de şudur: Şanı yüce Allah, istisnasız olarak bütün nebilere verilenlere iman etmeyi farz kılmıştır. Yüce Allah'ın: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız."* (Âyet 136) buyruğunda olduğu gibi. Yine yüce Allah: *"Namazda yüzlerinizi doğu ve batıya döndürmeniz iyilik/birr değildir. Fakat asıl iyilik/birr, Allah'a, ahiret gününe, meleklere ... iman etmektir."* (Bakara. 177) buyurmaktadır.][1199]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız."* (Âyet 136) buyurmaktadır.

Yine yüce Allah: *"(Namazda) yüzlerinizi doğuya ve batıya döndürmeniz iyilik/birr demek değildir. Fakat asıl iyilik/birr, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman edenin ... yaptığıdır."* (Bakara. 177) buyurmaktadır.

Bundan dolayı Müslümanlar, nübüvveti bilinen bir nebiyi yalanlayan bir kimsenin kâfir ve mürted birisi olacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Kim, bir nebiye sövecek olursa onun öldürülmesi icab eder. Aksine nebilerin tamamına ve-

1198 er-Raddu Alal Ahnai. 202. 203.
1199 es-Safdiyye. I. 255. 256.

rilenlerin hepsine iman etmek icab eder. Onların hiçbiri arasında fark gözeterek birisine iman ederken bir diğerini inkâr etmememiz gerekir. Yüce Allah: "*Şüphe yok ki Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ederek kâfir olanlar, bir de Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isteyenler ve: Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz, diyenler, böylece bunun (küfürle imanın) arasında bir yol tutmaya yeltenenler; işte onlar, gerçek kâfirlerin tâ kendileridirler. Biz, o kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.*" (Nisa. 150-151) buyurmaktadır.

Bu özellik ise yalnızca nebilere hastır. Onların dışındakiler, isterse nebilerin elçilerinden olsunlar isterse sıddîklerin ve öne geçenlerin en büyüklerinden olsunlar (onlar hakkında böyle bir özellik sözkonusu değildir.)][1200]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Nitekim bize: "*Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız. Artık, eğer onlar da sizin buna iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak hidâyet bulurlar ve şâyet yüz çevirirlerse onlar mutlaka apaçık bir ayrılığa düşerler. Onlara karşı Allah sana yeter. O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.*" (Âyet 136-137) buyurmaktadır.

Bu buyruk ile bizlere hepsine iman ettiğimizi ve bizim kendisine teslim olmuş kimseler olduğumuzu söylememizi emir buyurmaktadır. Buna göre Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in risaleti kendisine ulaştığı halde o risalet ile gelenleri ikrar ve kabul etmezse, Müslüman da olmaz mü'min de olmaz. Aksine böyle bir kimse, kendisinin Müslüman ya da mü'min olduğunu ileri sürse dahi kâfir birisidir.][1201]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Müslümanlar ise bütün nebilere iman etmişlerdir. Onlardan herhangi birisi arasında fark gözetmezler. Çünkü bütün nebilere iman etmek farz ve vaciptir. Onlardan birisini dahi inkâr eden bir kimse, onların hepsini inkâr etmiş demektir. Nebilerden herhangi birisine söven bir kimse ilim adamlarının ittifakı ile öldürülmesi gereken bir kâfirdir. Tevbe etmesinin istenip istenmeyeceği hususunda ise görüş ayrılığı vardır. Yüce Allah: "*Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene,*

1200 el-Cevabu's-Sahih. II, 344, 345.
1201 Mecmû'u'l-Fetâvâ. III, 93.

İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız." (Âyet 136) buyurmaktadır.][1202]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bundan dolayı Allah, bize bütün nebilerin getirdiklerinin tamamına iman etmemizi emir buyurmuştur. Çünkü onlar masumdurlar. Allah'tan diye tebliğ ettikleri hususlarda hataları üzere bırakılmadıkları Müslümanların ittifakı ile kabul edilmiştir. Yüce Allah: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız."* (Âyet 136) buyurmaktadır.][1203]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Masumiyet iddiası, nübüvvette ortaklık iddiasında bulunmak gibidir. Çünkü masum olan bir kimseye söylediği bütün hususlarda uymak icab eder. Hiçbir hususta ona muhalefet etmek caiz değildir. Bu ise nebilerin bir özelliğidir. Bundan dolayı kendilerine indirilenlere iman etmekle emrolunmuşuz. Yüce Allah: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız."* (Âyet 136) buyurarak bizlere, nebilerin hepsine verilenlere iman ettiğimizi söylememizi emir buyurmaktadır.][1204]

"Esbat"ın anlamı

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Kur'ân'ın, dilin ve kıyasın delalet ettiği husus şudur: Yûsuf'un kardeşleri Nebi değildi. Kur'ân-ı Kerim'de de, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den nakledilenlerde de hatta Ashab-ı Kiramdan gelen rivâyetlerde bile Allah'ın onlara nebilik verdiğine dair bir haber bulunmamaktadır. Onlara nebilik verildiğini söyleyen kimseler ise Bakara ve Nisa sûrelerinde geçen "esbat'a (verilenlere)" buyruklarıdır. Bu kanaat sahibi olanlar, buradaki "esbat" lafzını Yakub'un çocukları diye

1202 es-Safdiyye, II, 311.
1203 er-Raddu Alel Mantıkiyyin, 482.
1204 Minhâcü's-Sünne, VI, 187, 188.

tefsir etmişlerdir. Doğrusu ise bu lafız ile kastedilen onun sulbünden gelen çocukları değil soyundan gelenlerdir. Nitekim soyundan gelenler hakkında "İsrailoğulları" da denilir. Nebiler de zaten onun soyundan gelmiştir. O halde İsrailoğulları arasında "esbat" İsmail oğulları arasında "kabileler" gibidir.

Ebu Said ed-Darir dedi ki: "Sıbt" kelimesinin asıl anlamı, dalları çok ve birbirine sarmaş dolaş ağaç demektir. Çokluklarından ötürü onlara "esbat (sıbtın çoğulu)" denilmiştir. Nasıl ki dallar, aynı ağaçtan ise esbat da aynı şekilde Yakub soyundan gelmişlerdir. Diğer taraftan hafit (torun) de sıbt gibidir. Bundan dolayı Hasan ve Hüseyn, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in iki sıbtı idi. Esbat da onun on iki oğlunun soyundan gelen Yakub'un torunlarıdır. Yüce Allah da: *"Mûsâ'nın kavminden de (insanları) hakka yönelten ve gereğince adaletle hükmeden bir topluluk vardır. Biz, onları on iki sıbta (kola) ümmetlere ayırdık."* (A'râf. 159-160) İşte bu buyruk, "esbat"ın İsrailoğullarından gelen ümmetler olduğunun ve her bir sıbtın bir ümmet olduğunun aksine, esbatın onun on iki oğlu olmadığının açık ifadesidir. Hatta onlardan doğan çocuklar çoğalıp yayılmadıkça kendilerine "esbat" adının verilmesinin bile bir anlamı yoktur. Çünkü durum, şu ki sıbt insanlardan bir topluluğa denilir.

Esbat, Yakub'un çocuklarıdır, diyenler de onlar, onun sulbünden gelen evlatlarıdır, demek istememişlerdir. Aksine onlar, bu sözleri ile onun zürriyetini kastederler. Tıpkı İsrailoğulları ve Âdemoğulları denilmesi gibi. Âyet-i kerimenin onun sulbünden gelen çocukları hakkında tahsis edilmesi bir yanlışlıktır. Ne lafız ne de mana ona delalet eder. Sadece bu anlama geldiğini iddia eden kimseler apaçık bir hataya düşerler.

Aynı şekilde onlara esbat denilmeleri. az önce geçen âyet-i kerime sebebi ile Mûsâ (aleyhisselâm) döneminden itibaren aldıkları bir addır ve o zamandan itibaren nübüvvet onların arasında görülmüştür. Çünkü Mûsâ'dan önce Yûsuf'tan başka aralarında bir Nebi olduğu bilinmemektedir. Bu hususu destekleyen noktalardan birisi, şanı yüce Allah, İbrahim'in soyundan gelen nebileri sözkonusu edince: *"Onun zürriyetinden Davud'a, Süleyman'a ... da"* (En'âm. 84) ve devamındaki âyetlerde Yûsuf'u ve onlarla birlikte olan diğerlerini zikretmekle birlikte "esbat"ı sözkonusu etmemiştir. Eğer Yûsuf'un kardeşlerine Yûsuf'a verildiği gibi nübüvvet verilmiş olsaydı onunla birlikte anılmaları gerekirdi.

Aynı şekilde şanı yüce Allah, nebiler ile ilgili olarak övücü ve övülmeyi gerektirici nübüvvette uygun hususları zikreder. İsterse bunlar nübüvvetten önce sözkonusu olsun. Nitekim Mûsâ hakkında: *"Kıvamına erip olgunlaşınca ..."* (Ka-

sas. 14) buyurmaktadır. Yûsuf (aleyhisselâm) hakkında da böyle buyurmaktadır. Hadis-i şerifte de: "İnsanların en kerim olanı bir nebiden doğma, İbrahim oğlu İshak oğlu Yakuboğlu Yûsuf'tur." buyurmuştur.[1205] Eğer onun kardeşleri de Nebi olsalardı, bu üstünlükte onların da onunla ortak olmaları gerekirdi. Şanı yüce Allah da Yûsuf (aleyhisselâm)'ın kıssasını ve kardeşlerinin ona yaptıklarını anlatınca onların hatalarını itiraf edip babalarından kendilerine mağfiret dilemesini istediklerini zikretmekte ve onların faziletleri arasında nübüvvete uygun hususları da nebilerin özelliklerinden herhangi birisini zikretmemektedir. Hatta onlar hakkında, onların günahlarını dışarıda tutarak onun günahını sözkonusu ettiği gibi göz kamaştırıcı bir tevbelerinin olduğunu da zikretmemiştir. Aksine onlar hakkında günahlarını itiraf edip mağfiret dileğinde bulunduklarını nakletmektedir. Bununla birlikte şanı yüce Allah, nübüvvetten önce olsun sonra olsun nebilerden herhangi birisinin bunun gibi büyük bir iş yaptıklarını zikretmemektedir. Bu yapılan iş ise babaya karşı gelmek, akrabalık bağını kesmek, Müslümanı köleleştirmek ve onu küfür diyarına sapmak, apaçık yalan söylemek ve bunun dışında onlar hakkında yaptıklarını zikrettiği diğer işleri yaptıklarını, zikretmenin yanında nübüvvetlerinin gereği olarak seçilmiş ve özel kılınmış kimseler olduklarına uygun düşecek hiçbir şey nakletmemektedir. Aksine zikrettikleri, Yûsuf (aleyhisselâm) hakkında naklettiklerinden farklı olarak buna aykırıdır.

Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerim, Gafir/Mü'min Sûresi'ndeki âyetin gereği olarak Yûsuf dışında Mûsâ'dan önce Mısır ahâlisine herhangi bir Nebi gönderilmemiş olduğuna delildir. Eğer Yûsuf'un kardeşleri arasında bir Nebi bulunsaydı, hiç şüphesiz o da Mısır halkına davette bulunur, onun nübüvvetinin haberleri açıkça ortaya çıkardı. Böyle bir şey olmadığına göre onlar arasında bir Nebi olmadığı da anlaşılmış olmaktadır. İşte bunlar, birbirini güçlendiren pek çok farklı husustur.

Siyer bilginleri de Yûsuf'un kardeşlerinin hepsinin Mısır'da öldüklerini zikretmektedir. O da orada ölmüş ve Şam'a nakledilmesini vasiyet ettiği için Mûsâ onun naaşını nakletmiştir.

Velhasıl onların (kardeşlerinin) peygamber oldukları iddiasındaki yanlışlık, "esbat" denilenlerin onlar olduğunun zannedilmesinden dolayıdır. Hâlbuki gerçek böyle değildir. Esbat, ancak onların Mûsâ (aleyhisselâm) döneminden itibaren sıbtlara bölünmüş olan onların soylarından gelenlerdir. Her bir sıbt da başlı başına büyük bir ümmet/topluluk idi. Şâyet "esbat"ten maksat, Yakub'un oğulları

1205 Buhârî, 3382, 3390, 4688.

olsaydı o taktirde: "Yakub ve oğulları" demesi gerekirdi. Çünkü bu ibare, hem daha veciz hem de daha açıktır. Bunun yerine *"İsrailoğulları"* lafzı yerine "esbat" lafzı da nübüvvetin onlar arasında Mûsâ (aleyhisselâm) döneminden itibaren sıbtlara/kollara ayrıldıkları vakitten beri aralarında ortaya çıktığına işaret etmek için tercih edilmiştir. Allah en iyi bilendir.][1206]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Nitekim yüce Allah: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız. Artık, eğer onlar da sizin buna iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak hidâyet bulurlar ve şâyet yüz çevirirlerse onlar mutlaka apaçık bir ayrılığa düşerler. Onlara karşı Allah sana yeter. O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir."* (Âyet 136-137) buyurmaktadır.

Bu buyrukları ile bundan yüz çeviren kimsenin hakka yönelmek maksadına sahip olarak hakkı izleyen bir kimse olmayacağını beyan buyurmaktadır. Çünkü kitap ehlinden maksadı, hakka ulaşmak olan hiçbir kimse bundan yüz çevirmez. Ondan maksadı, ancak -nefsindeki bir heva sebebi ile- ayrılık çıkarmak ve düşmanlık eden kimseler yüz çevirir. Böyle birisine karşı ise Allah sana yeter.][1207]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ayrıca kitap ehline karşı kendisinin ona (Rasûlü'ne) yeteceğini: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız. Artık, eğer onlar da sizin buna iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak hidâyet bulurlar ve şâyet yüz çevirirlerse onlar mutlaka apaçık bir ayrılığa düşerler. Onlara karşı Allah sana yeter. O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir."* (Âyet 136-137) buyruğu ile haber vermektedir.

Şanı yüce Allah, ona kendisine karşı ayrılıkçılık yapan kitap ehlinden bu kimselere karşı yeteceğini haber verdiği gibi yüce Allah: *"Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan onun risaletini tebliğ etmiş olmazsın. Allah, seni insanlardan koruyacaktır..."* (Maide. 67) buyruğu ile de onu bütün insanlara

1206 Camiu'r-Resail. III, 297-299.
1207 el-Cevabu's-Sahih. V. 406-407.

karşı koruyacağını haber vermektedir. Bu buyruk ise yüce Allah'ın onu bütün insanlara karşı koruyacağına dair genel bir haberdir.][1208]

Semi' (Her şeyi işiten) ve Alîm (Her şeyi bilen) buyruğunun anlamı

Merhum İbn Teymiyye, es-Semi ve el-Alim buyruklarının anlamı hakkında şunları söylemektedir:

[İkinci misale gelince; bizim şu anda üzerinde durmakta olduğumuz konuya benzememektedir. Çünkü şanı yüce Allah'ın: *"O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir/es-semiu'l-alîm."* buyruğu, bu sıfatın sabit olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanlardan ise âyet-i kerimede hasır olmadığını söyleyenler vardır. Hasır edilen ise bu sıfatın kemal mertebesidir. Bu mertebe ise ancak Allah hakkında sözkonusudur. Dolayısıyla (bir kimse) rasûl işitmez ve bilmez, diyecek olursa bu lafızdan şanı yüce Rabbin kendisi hakkında özel olarak sözkonusu olanın nefy edildiği anlamı da çıkmaz. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkında nefyin genel manası da başkası da anlaşılmaz. Esasen meleklerin, insanların, cinlerin ve hayvanların da işittikleri ve bildikleri bilinen bir husustur.][1209]

129-136. âyetlerin tefsirine dair genel bir açıklama

[Yüce Allah'ın: *"Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilir?"* (Âyet 130) buyruğu, onun milletinden yüz çeviren herkesin kendisini bilmez bir kişi olacağını beyan etmektedir. Bu buyruk ile ilgili olarak i'rab ve mana bakımından iki görüş vardır:

1. Bu iki görüşün birisi Ferra'nın ve Kufe nahivcilerinden ondan başkalarının görüşü olup İbn Kuteybe'nin ve başkalarının tercih ettiği bir görüştür. Bu, aynı zamanda Selef'ten çoğunluğunun görüşünün de manasını ifade eder. Buna göre bilmezlik yapan (sefihlik eden) nefsin kendisidir. Çünkü "sefihe" geçişsiz/lazım bir fiildir. Ancak mana: Sefih olan kimseden başkası demektir. Böylelikle fiili nefse ait kılmış ve "nefs"i nekire olarak değil temyiz olarak nasb etmiştir. Bu da yüce Allah'ın: *"Ağarmış saçı ile başım alev alıp tutuştu."* (Meryem. 4) buyruğuna benzer.

Kûfeliler ise her ikisini marife kabul etmişlerdir. Ferra der ki:[1210] "Nefs" kelimesinin nasbı, tefsirî ifadeye benzetilmesi dolayısıyladır. Nitekim: ضقت بالأمر ذرعا:

1208 el-Cevabu's-Sahih. VI. 273. 275.
1209 el-İstigase. 333.
1210 Daha önce Ferra'nın görüşüne işaret edilmişti.

Bu işe takatım yetmedi, denilmesi de böyledir. Bu da: ضاق بالأمر ذرعا: Takatı (itibariyle) o işe yetmedi, demektir. Yani benim takatim bu işe yetmedi. İşte "ağaran saçı ile başım alev alıp tutuştu" buyruğu da böyledir ki ağaran saçın başta yanıp tutuştuğu anlamını ifade eder. (Ferra devamla) dedi ki: Bir kimsenin: ألم فلان رأسه: Başı ağrıdı ve ووجع بطنه: Karnı ağrıdı, رشد أمره: İşi doğru gitti, ifadeleri de bu kabildendir. Hâlbuki bu, asıl itibariyle: سفهت نفس زيد: Zeyd'in nefsi kendini bilmezlik etti, رشد أمره: Onun işi doğru yola koyuldu, anlamındadır. Fiil Zeyd'e havale edilince (Zeyd fiilin öznesi olunca) ondan sonrası temyiz olarak nasb edilmiş oldu.

İşte bunlar, Ferra'nın Arap dilinden bildiği birtakım tanıklardır. غبن فلان رأيه: Filanın görüşü yanlıştır ve بطر عيشه: Geçiminde azmıştır, sözleri de buna benzer. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: "بطرت معيشتها: *Geçimlerinde şımarmış.*" (Kasas, 58) buyruğudur ki geçimin kendisi şımarık bir hal almış demektir. İşte Yeman b. Rebab'ın: حمق رأيه ونفسه: Görüşü ahmakça oldu, kendisi ahmaklık etti, şeklindeki sözünün anlamı da bu olduğu gibi, İbnu's-Saib'in: ضل من قبل نفسه: O kendi kendisini saptırdı, sözü ile Ebu Ravk'ın: عجز رأيه عن نفسه: Onun görüşü kendisine bile bir fayda sağlamamıştır, sözü de bu kabildendir.

Basralılar ise bunu bilmezler. Onlardan (bu): جهل نفسه: Kendisini bilmedi anlamındadır, diyenler vardır. İbn Keysan'ın ve Zeccac'ın dediği gibi. Der ki: Çünkü Allah'tan başkasına ibadet eden bir kimse, kendisini bilmemiş olur. Çünkü o, kendisinin yaratıcısını bilmemiştir.

Ama onların bu görüşleri zayıftır. Çünkü eğer anlamın sahih olduğu söylenecek olursa o bu buyrukta "sefihe" buyurmuştur. Sefihe ise lazım bir fiildir. Müteaddi değildir. "Cehile" ise müteaddi bir fiildir. Diğer taraftan Arapçada: "Sefihtu kezâ" ibaresi, ben onu bilmedim anlamında kesinlikle kullanılmaz. Aksine Araplar ötreli olarak "sefuhe-sefâheten" diye kullanırlar ki bu da sefih oldu, demektir. Kesreli olarak sefihe ise ondan sefihlik hasıl oldu, demek olur. Nitekim "fekuha ve fakihe" fiilleri hakkında da böyle açıklama yapmışlardır.

Bazıları da çokça içilmesi halinde: سفهت الشرب kullanımını nakletmiş bulunmaktadır ki, bu da el-Ferra'nın naklettiğine uygundur. Yani onun içmesi sefihçe oldu. Böylelikle içmesi haddi aşınca sefihlik halini bulmuş demektir.

Ahfeş ve Yunus,[1211] kelime cer harfinin düşürülmesi sebebi ile nasb edilmiştir. Yani: سفه في نفسه şeklindedir. Fakat bunların cer harfinin düşürülmesi sebebi ile

1211 Zâdü'l-Mesîr, I, 147'de şöyle denilmektedir: "Yunus dedi ki: Bundan dolayı fiil 'nefs' kelimesine geçiş yaparak onu nasb etmiştir. Ahfeş dedi ki: Cer harfi düşürüldüğünden ötürü 'nefs' kelimesini nasb etmiştir."

demeleri bir esas değildir ki o nazar-ı itibara alınsın. Çünkü harf-i cerler, birtakım yerlerde semâî olarak kaldırılır ve bu durumda fiil bizzat kendisi geçiş yapar.

Eğer bazı şekillerde bu kıyâsî ise o taktirde "sefihe" fiili bu türden değildir ve Allah'ın dininin cahili oldum anlamında: سفهت أمر الله : denilmediği gibi, İslâm dinin cahili oldum, anlamında: سفهت دين الإسلام denilmez. Yani onun hakkında sefihlik ettim, denilemez. Aksine sefihlik ile nitelendirilip temyiz olarak nasb edilen ona ait özel olan şeydir. Bu da "nefsehu" yahut "şurbehu" ve buna benzer lafızlardır.

Maksat şudur: İbrahim'in milletinden yüz çeviren herkes, bizzat sefih bir kimsedir. Ebu'l-Âliyye dedi ki: Yahudiler ve Hristiyanlar İbrahim'in milletinden yüz çevirdiler ve Allah'tan gelmedikleri halde yahudiliği ve hristiyanlığı bid'at olarak ortaya atıp İbrahim'in dinini terk ettiler.

Katade de böyle demiştir: Onlar, nebilerin dinlerini değiştirdiler ve nesh olunana da tabi oldular.

Mûsâ, Mesih ve onlara tabi olanlara gelince; onlar, İbrahim'in milleti üzere olup ona uyan kimselerdir ve o onların da imamıdır. İşte yüce Allah'ın: *"Şüphesiz insanlar arasında İbrahim'e en yakın olanlar elbette ona uyanlarla şu peygamber ve iman edenlerdir."* (Al-i İmrân, 68) buyruğunun anlamı budur. Bu buyruk, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce ve onun (İbrahim'in) peygamber olarak gönderilmesinden sonra ona tabi olanları kapsar. Bunun genel olduğu da söylenmiştir. Hasan-ı Basri dedi ki: Her bir mü'min geçmiş olanlardan da, sonra kalanlardan da olsa İbrahim'in velisidir.[1212] Rabi' b. Enes dedi ki: Onlar, Allah'ın nebisini tasdik edip ona tabi olanlardır. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve onunla birlikteki müminler insanlar arasında İbrahim'e en layık, en yakın olanlardır.[1213] İşte bu ve daha başka hususlar yahudilerle hristiyanların Allah'a ibadet etmediklerini ve onların İbrahim'in milleti üzerinde olmadıklarını açıkça gösteren hususlardır.

Şâyet: Müşrik, İbrahim (aleyhisselâm)'ın: *"Ve beni Naim cennetinin mirasçılarından kıl. Ve babama mağfiret buyur, çünkü o sapıtanlardandır. Öldükten sonra diriltilecekleri günde de beni zelil eyleme."* (Şuarâ, 75-77) buyruğu gereğince, hem Allah'a hem de başkasına ibadet eder. Çünkü yüce Allah'ı, onların ibadet ettikleri arasından istisna etmiştir. Bu da onların Allah'a ibadet ediyor olduklarına

1212 İbn Ebu Hâtim, Al-i İmrân, no: 739.
1213 İbn Ebu Hâtim, Al-i İmrân, no: 733, 737; İbn Cerir, no: 7215

delildir. Aynı şekilde *"Muhakkak ben, sizin ibadet etmekte olduğunuz şeylerden uzağım, demişti. Ancak beni yaratan müstesnâ."* (Zuhruf, 26-27) buyruğunda da onu istisna etmiştir.

Eğer "Müsned'de ve başka hadis kitaplarında ise Husayn el-Huzai'den gelen şu hadis rivâyet edilmektedir: Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisine: Ey Husayn! Sen bugün kaç kişiye ibadet ediyorsun, dediğinde o: Yerde altı tane, semada bir tane olmak üzere yedi ilaha, deyince Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): Ümidin ve korkun için dua ettiğin kimdir, diye sorması üzerine, semadakine dua ediyorum, demiştir."[1214] diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir:

Bu, yahudilerle hristiyanların: Biz Allah'a ibadet ediyoruz, şeklindeki sözleri gibi müşriklerin sözleridir. Onlar, Allah'a ortak koşmakla birlikte ona yapılan ibadetin ibadet olduğunu zannederler. Hâlbuki bu kanaatleri gerçeğe aykırıdır.

İbrahim el-Halil'in söylediğine gelince; bu hususta da iki görüş vardır: Bir kesim: Bu, munkatı' bir istisnadır, derken Abdurrahman b. Zeyd: Onlar, Allah ile birlikte kendi ilahlarına ibadet ediyorlardı, demiştir.[1215]

Buna göre buradaki lafız, kayıtlı bir lafızdır. Çünkü o: "Ma ta'budûn: Sizin ibadet ettikleriniz" demiş ve buna maksadın ne olduğu bilindiğinden ötürü ibadet adını vermiştir. Fakat aslında bu, Allah tarafından gelmiş olan ibadet değildir. Bu yüce Allah'ın (kutsi hadisteki): "Ben ortaklar arasında şirke/ortaklığa en ihtiyacı olmayanım. Her kim bir amel işleyip de ona benden başkasını ortak koşarsa ben ondan uzağım ve o (ameli) ortak koştuğu kimsenindir." buyurmuştur.[1216] Yine bu yüce Allah'ın: *"Onların çoğu şirk koşmaksızın (bir türlü) Allah'a iman etmezler."* (Yûsuf, 106) buyruğu gibidir. Buna "kayıtlı olarak" iman adını vermiştir. Yoksa Allah ile birlikte başka bir ilah koşan müşrik bir kimse, mutlak kullanım halinde "iman" isminin kapsamına girmez. Nitekim yüce Allah: *"Cibte ve tağuta inanırlar."* (Nisa, 51): *"Onlara can yakıcı bir azabı müjdele."* (Al-i İmrân, 21) buyurmaktadır. Bu ise kayıtlı zikredilmek ile birlikte olur. Mutlak olarak zikredilmesi halinde ise iman Allah'a imandır. Müjde ise hayırlı şeyler için sözkonusudur.

Yüce Allah'ın: *"Siz de benim ibadet ettiğime ibadet etmezsiniz."* (Kâfirûn, 3) buyruğu, kayıtsız şartsız olarak ibadeti nefy etmektedir. Bu, kayıtlı olarak ibadet adı verilebilen işin nefy edilmesi gibi değildir. Müşrik bir kimse, eğer Allah'a ve

1214 Kaynakları daha önce gösterildi.
1215 İbn Zeyd'e ait olduğu belirtilen bu tefsiri, ancak İbn Kesir, IV, 127'de ve ondan önce Zâdü'l-Mesîr, VI, 128'de bulabildim.
1216 Müslim, 2985.

başkasına ibadet ediyorsa bu durumda: O, hem Allah'a hem başkasına ibadet eder. Yahut da ona ortak koşarak ibadet eder denilir. Onun kayıtsız ve şartsız olarak ibadet ettiği söylenemez. Hiçbir şeye ibadet etmeyen muattıl ise bundan daha kötüdür. Mutlak ve itidalli olan ibadet asıl kabul edilen ibadettir. Müşrikin yaptığı ibadet ise kabul edilen ibadet değildir. Bu hususu açıklayan buyruklardan birisi de yüce Allah'ın: *"Yoksa siz, ölüm Yakub'a gelip çattığı zaman orada hazır mıydınız?"* (Âyet 133) buyruğu buna açıklık getirmektedir. Bu âyette belirtildiği üzere onlar: *"Senin ilahına ve ataların İbrahim'in ... ilahına ibadet edeceğiz."* dedikten sonra da: *"Bir tek olan ilaha"* demişlerdir.

Bu ise bu husustaki iki vechin (açıklama şeklinin) daha güçlü olanına göre birincisinden bedeldir. Çünkü nekire marifeden bedel olarak zikredilir. Yüce Allah'ın: *"Andolsun ki şiddetle yakalayıp çekeriz alnından. O yalancı ve günahkâr alnından."* (Alak. 15-16) buyruğunda olduğu gibi. Burada (en-nâsiye: alın) kelimesi, önce marife olarak zikredildi, sonra da sıfat almış bir kelime olarak zikredildi.

Aynı şekilde onlar da: *"Senin ilahın"* diyerek marife olarak zikrettiler. Sonra da *"bir tek ilah"* diyerek ona sıfat getirdiler. Bedel ise bazı hallerde âmilin tekrarlanması hükmündedir. Yüce Allah'ın: *"Kavminden müstekbir olanların ileri gelenleri, kendilerince zayıf kabul ettiklerine yani aralarından iman edenlere şöyle dediler."* (A'râf, 75) buyruğunda olduğu gibi. Buna göre ifadenin takdiri: Biz, senin ilahına ibadet edeceğiz. Bir ve tek ilaha ibadet edeceğiz. Ve biz, ona teslim olmuşlarız. Böylelikle onlar, her iki husus ile ilgili iki haberi bir arada zikretmiş oldular. Hem onun ilahına ibadet edeceklerini hem de onların bir ve tek ilaha ibadet edeceklerini haber verdiler. Yoksa iki ayrı ilaha ibadet eden bir kimse, onun ve onun atalarının ilahına ibadet etmiş olmaz. Onun ilahına ancak bir ve tek ilaha ibadet eden kimse ibadet etmiş olur.

Eğer Allah'a ibadet etmekle birlikte ondan başkasına da ibadet eden kimse Allah'a ibadet eden birisi sayılacak olsaydı, bu durumda Allah'a ibadetin iki türlü olması sözkonusu olurdu. Birisi, şirk koşularak yapılan ibadet, diğeri ihlâslı olarak/yalnız ona yapılan ibadet. Eğer durum böyle olsaydı yüce Allah'ın: *"Bir tek ilah olarak"* buyruğu bedel olmazdı. Çünkü bu, bütünden bütündür.[1217] Bu ise bedelulba'z minel küll[1218] değildir. Böylelikle onun ilahı ile atalarının ilahının ancak bir tek ilah olduğu da öğrenilmiş olmaktadır.

1217 Asılda da böyledir. Doğru ifadenin bütünden bütünün bedeli şeklinde olması muhtemeldir.

1218 Parçanın bütün bedeli olması demektir (Çeviren)

İkincisi: Âyet-i kerimedeki: *"Bir tek ilaha"* buyruğu hâl olarak nasb edilmiştir. Fakat bu lazımi bir haldir. Çünkü O, ancak bir tek ilahtır. Yüce Allah'ın: *"Hâlbuki o (Kur'ân) beraberlerinde bulunanı doğrulayan gerçeğin ta kendisidir."* (Bakara, 91) buyruğuna benzemektedir. Çünkü O, ancak (bu şekilde) doğrulayıcı olur. Yine yüce Allah'ın: *"Hanif olarak İbrahim'in milletine."* (Bakara, 135) buyruğu ile *"Peygamberleri haksızca öldürenlere."* (Al-i İmrân, 21) buyrukları da bu türdendir. Buna göre Allah ile birlikte başkasına da ibadet eden bir kimse, ona bir ve tek bir ilah olarak ibadet etmemiş olur. O'na ortak koşan bir kimse de O'na ibadet etmemiş olur. Kendisi ise ancak bir ve tek ilahtır. O halde onun için lazımi olan/ayrılmaz olan bu hal ile ona ibadet etmeyen bir kimsenin, şunu bilmesi gerekir ki onun ona ibadet edebileceği bir başka hali bulunmaz. Dolayısıyla O'na ibadet etmemiş olur.

Eğer: "Müşrik onunla birlikte başka ilahlar da koyar. Dolayısıyla o, onun bir ve tek olmadığı bir halde ibadet etmiş olur." denilecek olursa şöyle cevap verilir: Bu bir yalnışlık olup bunun çıkış noktası ise "ilah" lafzı ile uluhiyeti hak eden kimsenin de hakikatte kendisi ilah olmasa dahi insanların ilah edindikleri kimsenin de kastedilebilir olmasıdır. Aksine onların hem kendilerinin hem de atalarının uydurdukları isimlerden ibarettir. Çünkü bu uydurma mabudlar, bizatihi ilah değildirler. Bunlar, ancak onlara ibadet edenlerin kanaatlerinde ilahtırlar. Bunların ilah kabul edilmeleri müşriklerin var saydıkları ve dış dünyadaki hakikat ile örtüşmeyen kendi içlerinde ürettikleri bir husustur. Bu da alim olan bir kimseyi alim kabul eden, yaşamayan bir kimseyi diri kabul eden, doğru olmayan adaletli olmayan bir kimseyi doğru ve adaletli kabul eden kimsenin durumuna benzer. Böyle birisine de şöyle denilir: Böyle bir kişi sana göre doğru sözlü, adaletli ve alimdir. Bunlar ise gerçekle örtüşmeyen birtakım inançlar ve doğru olmayan, yakışmayan yalan birtakım sözlerdir.

Bundan dolayı şanı yüce Allah, bu gibi tutumları iftira ve yalan türünden değerlendirir. Kehf ashabı hakkındaki: *"Şunlar, şu bizim kavmimiz, O'ndan başka ilahlar edindiler. Bari onlara dair açık bir delil getirselerdi. Artık Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?"* (Kehf, 15) buyruğunda olduğu gibi. İbrahim el-Halil de: *"Siz ancak Allah'tan başka birtakım putlara ibadet ediyor ve aslı olmayan yalanlar düzüyorsunuz."* (Ankebût, 17) demiştir. Yine yüce Allah: *"Allah'tan başkasına tapanlar dahi Allah'a koştukları ortaklara uymuyorlar. Onlar, ancak zanna uyarlar ve ancak yalan söylerler."* (Yunus, 66) buyurmaktadır. Yani o şirk koşanlar, neyin peşinden gitmektedirler? Onlar, ancak zan ve tahminin arkasından gitmektedirler. Bu anlayış doğrudur. Ayrıca bu buyruktaki "ma"

soru edatıdır. Olumsuzluk edatı olduğu da söylenmiştir. Hatta bazıları -Ebul Ferec gibi- bundan başkasını sözkonusu etmemektedir.[1219] Bu ise bundan başka bir yerde açıklandığı gibi zayıf bir görüştür.

Hud (aleyhisselâm): *"Allah'a ibadet edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok. Siz ancak yalan uyduranlarsınız."* (Hud. 50) demiştir.

O halde Allah'tan başkasının ilahlığı uydurma bir durumdur. Bu, zihinsel olarak ve dilde var olmakla birlikte muayyen varlıklar arasında onun bir varlığı yoktur. Bu da gerçekle örtüşmeyen bâtıl itikad ve yalan kabilindendir. Bu uydurma ilahlara tapınanların onlara besledikleri sevgi, onlardan korkmaları ve ümit etmeleri ise bu bâtıl itikada bağlıdır. Bir kimsenin doğru sözlü olduğuna inanarak söylediklerini doğrulayan ve onun haberlerine pek çok emel kuran kimsenin durumuna benzer. Onun yalancı olduğunu öğrenince bozuk olduğu ortaya çıkar. Müseylime'ye, Esved'e ve onların dışında birtakım tekke ve zaviyelere kurulmuş olan saçma sapan şeyler söyleyen, doğru söyleyenin ve doğru olanın aksine Allah'ın izin vermediği şeyleri kendilerine uyanlara şeriat yapan kimselere uyanların durumu gibi bir duruma düşerler. İşte bundan dolayı tevhid kelimesi *"Kökü sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir."* (İbrahim, 24) Şirk sözü hakkında da: *"Toprağın üstünden kökünden koparılmış, istikrarsız sebatı olmayan kötü bir ağaç gibidir."* (İbrahim. 26) buyurmaktadır. Onun ne sabit bir kökü vardır ne de sabit bir dalı. Çünkü o, yalancıların sözleri ve amelleri gibi bâtıldır. Hatta bu uydurma ilahları sevmekle birlikte, bu yalan ve iftira ondan daha da büyüktür.

Şirk, en büyük zulümdür. İbn Mesud dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! En büyük günah hangisidir, dedim. O: "Seni yaratmış olduğu halde Allah'a eş koşmandır." buyurdu.[1220]

Onların bu uydurma ilahlarını bizzat ilah edinmeleri, onlara ibadet edip onları tazim edip sevmeleri, onlara dua edip onların ilah olduklarına inanıp ayrıca onların ilah olduklarının haber verilmesi, var olan bir hadisedir. Nitekim yalancıların itikatlarının fiilen var olan bir şey olduğu gibi. Ama bu uydurma ilahların bizzat ilah olmak vasfına sahip olmaları, Müseylime'nin nübüvvet ile nitelendirilmesi gibi gerçek olmayan bir vasıftır.

Burada iki durum sözkonusudur. Birisi, ibadet edenin durumu diğeri mabudun durumu. İbadet edenlerin hepsinin kalbinde, ibadet ettikleri kimselere karşı bir ibadet ve bir ilah edinmek vardır. Kendisine ibadet edilenlere gelince; Rah-

1219 Ebul Ferec İbnu'l-Cevzî. Zâdü'l-Mesîr. IV, 45.

1220 Buhârî. 4477 -Fethu'l-Bârî-; Müslim. 86.

man olan Allah'a, yalnız O'na ilahlık mahsustur. Onun dışındakilerin ise hiçbir ilahlıkları yoktur. Aksine onun dışındaki varlıklar ölümlüdür. Kendilerine ibadet edenlere ne bir zarar verebilir ne de bir fayda sağlayabilirler: *"De ki: Onların dedikleri gibi onunla beraber başka ilah olsaydı, elbette o zaman Arş sahibine bir yol ararlardı."* (İsra, 42) Bu husustaki iki görüşün daha sahih olanına göre onlar ona ibadet etmek sûreti ile ve onu anmakla ona yakınlaşmanın yolunu ararlardı. Bundan dolayı bu âyetten sonra: *"Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar O'nu tesbih ederler. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."* (İsra, 44) buyurmakta ve bütün yaratılmışların kendisini hamd ile tesbih ettiklerini haber vermektedir. Bu husus, bir başka yerde genişçe açıklanmıştır.

Yüce Allah'ın: *"Senin ilahına ve ataların İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın ilahına, bir tek olan ilaha ibadet edeceğiz. Biz O'na teslim olmuşuzdur."* (Âyet 133) buyruğuna gelince; hal üzere nasb edilmiş olduğu söylenecek olursa bu, ya ibadet edici olan fail/öznenin hali olur yahut da meful durumundaki mabudun durumu olur. Birincisine göre biz, ona kendisinden başka ibadet etmeyen ihlâs ediciler olduğumuz halde ibadet edeceğiz, demek olur. İkincisi ise biz, ona onun ayrılmaz ve vazgeçilmez halinde ibadet edeceğiz, demek olur ki bu da onun bir tek ilah olması halidir. Biz, ona ihlâs ediciler olarak ve bütün uydurma ilahlardan ayrı onun bir ve tek ilah olduğunu itiraf edenler olarak ona ibadet edeceğiz. Eğer takdir bu ikinci şekil olursa, müşrik kimsenin ona ibadet eden birisi olması imkânsız olur. Çünkü böyle bir durumda müşrik ona ibadet etmez. Şanı yüce Allah'ın da kendisine ibadet edebileceğimiz bir başka halde bulunması sözkonusu değildir. Eğer birinci takdiri kabul edecek olursak, bizim kendi nefislerimizle onunla birlikte başka bir ilahlar edinmek sûreti ile bir başka halde ona ibadet etmemiz mümkün olur. Fakat yüce Allah'ın: *"Bir tek ilah olan"* buyruğu lafzın "mabud"un halini gösterdiğine delildir. Bu da: Biz ona dini yalnız ona hâlis kılanlar olarak ibadet ediyoruz, denilmesinden farklı bir durumu ifade eder. Çünkü böyle denilecek olursa hal faile/özneye (ibadet edene) ait olur.

İşte bundan dolayı bu, Kur'ân-ı Kerim'de çokça görülmektedir. Yüce Allah'ın: *"Allah'a dini yalnızca O'na hâlis kılan olarak ibadet et."* (Zümer, 2) ile: *"De ki: Ben Allah'a dinimi yalnız O'na hâlis kılarak ibadet ederim."* (Zümer, 14) buyrukları gibi. Burada hal, failin halidir. Çünkü fail, kimi zaman ihlâslı kimi zaman müşrik olabilir. Ama şanı yüce Rabbimiz ise ancak -her durumda- bir ve tek ilahtır.

Eğer hal, mefulün sıfatı ise yine bu da failin hali demektir. Çünkü onlar: Bu halde biz ona ibadet ediyoruz, demiş oluyorlar. Bu ise onların bir başka durumda ona ibadet etmedikleri anlamını ihtiva eder. Ayrıca yüce Allah'ın: *"Senin ilahına*

ve atalarının ... ilahına ... bir ve tek ilah olan" ifadesi, aynı anda fail ve meful ile yani ibadet edenle ibadet olunanla alakalı bir hali ifade eder. Ondaki âmil -ona tealluk eden- ise ibadettir. İbadet de ibadet edenin fiilidir. Arap dilinde kendisine -meful- denilen de (burada) mabudun/kendisine ibadet olunanın kendisidir.

Nitekim: *"Biz O'na teslim olmuşlarız."* cümlesi hakkında da böyle denilmiştir. Burada yer alan "vav"ın atıf vav'ı olduğu söylendiği gibi hal vav'ı olduğu da söylenmiştir ki biz, bu halde ona ibadet ederiz, demektir. Bu kanaatte olanlar şöyle derler: Bu "ibadet ederiz"in öznesinden yahut da onun mefulünden haldir. Çünkü "lehu: ona" deki "he zamiri" ona racidir. Böyle bir açıklama yalnıştır. Çünkü bu, aynı zamanda her ikisinin de halidir. Çünkü onlar, Müslüman oldukları halde ona ibadet edecek olurlarsa, hem ona ibadet edenler oldukları halde hem de onun mabud olması halinde ona teslim olan Müslümanlardır. Çünkü onların, ibadet ediciler olmaları ile onun mabud oluşu birinin bulunması ve diğerinin olmaması gibi bir hale ait bir özellik değildir.

Burada zarf ve hal bir kelimedir. Fakat müfret, bir lafız değildir. Bundan dolayı yalnışa düşenler işin içinden çıkamamışlardır. Çünkü müfret kelimenin lafız itibariyle buna da ötekine sıfat olmasına da imkân bulunmaz. Mesela: Ben oturarak Zeyd'i vurdum, dediğimiz zaman "oturmak" ya failin ya da mefulün halidir. Ama: Ben, onu insanlar oturuyorken vurdum, diyecek olursak bu, birisi dışarıda kalarak herhangi birisinin hali değildir. Aksine bu, dövmek ile alakalı dövmekle birlikte olan bir haldir. Şöyle demiş gibidir: Ben, onu insanların oturdukları bir zamanda vurdum. Bu durumda da hem fail hem de meful ile alakalı fiilin zarfı olur. Oysa ben, ben otururken yahut o otururken onu vurdum, demek böyle değildir. Bunlar birbirlerinden farklıdırlar.

Âyet-i kerimede: *"Bir tek ilah olan*" ibaresi yer almaktadır ki bu, hiç şüphesiz mabudun halini ifade eder. Bu da onların O'na bir tek ilah olması halinde ibadet etmelerini zorunlu olarak gerektirmektedir. Bu hal ise zaten onun ayrılmaz özelliğidir.

Şâyet maksat: Biz ,ona onun bir tek mabud oluşu halinde onunla beraber bir başka mabud edinmeyiz, olduğu söylenecek olursa, bu lazım olmayan bir hali ifade eder. Ama bu, ibadet edenlerin sıfatı olur. Onun değil. Denildiğine göre: Böyle bir kullanımda ona bir övgü de sözkonusu değildir, onun ilahlığı hak ettiğini ifade eden bir nitelendirme de yoktur. Fakat bu ifade ile yalnızca onlar nitelendirilmiş olmaktadır. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Bir ve tek ilah olan*" buyruğu onun *"İlahınız bir tek ilahtır."* (Bakara. 163) buyruğu gibidir. O, bizatihi bir

ve tek ilahtır. Müşrikler iftira ederek ve sevgileri itibariyle onunla beraber başka ilahlar koşsalar dahi. Bu durumda maksadın bu ismin delaleti ne ise onun olmasını gerektirmektedir.

Eğer onlar, sözü edilen o manayı kastetmiş olsalardı bu taktirde: Biz, ona dinimizi yalnız ona hâlis kılanlar olarak ibadet ederiz, demeleri gerekirdi. Bu manayı da zaten ikinci cümlede sözkonusu etmiş bulunmaktadırlar ki, o da onların: *"Biz O'na teslim olmuşuzdur."* ifadelerinde dile getirilmektedir. Özellikle de bu hal olarak kabul edilirse bu anlamı verir. Yani biz, O'na kendisine teslim olmuşlar olduğumuz halde bir ve tek ilah olarak ibadet ederiz. O'na teslim oluşları ise dini yalnızca O'na hâlis kılmalarını, O'na boyun eğmelerini, hükümlerine teslimiyet göstermelerini -Müslüman olmayanlardan farklı olarak- gerektirir.

İşte bundan dolayı müminlere: *"Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız."* demelerini emir buyurduktan sonra: *"Allah'ın boyası (ile boyanmaya bakın.) Kimin boyası Allah'tan daha güzel olabilir? Biz, yalnız O'na ibadet edenleriz. De ki: Bizimle Allah hakkında mı çekişiyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız sizedir. Biz (dinimizi) O'na hâlis kılanlarız."* (Bakara. 138-139) buyurmaktadır. Bu âyet-i kerimelerde oldukça üstün anlamlar bulunmaktadır ki, bunların hepsinin açıklanabileceği yer burası değildir.][1221]

قُلْ أَتُحَآجُّونَنَا فِي اللهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَآ أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ
وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾

139. "De ki: Bizimle Allah hakkında mı çekişiyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız sizedir. Biz, (dinimizi) O'na hâlis kılanlarız."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye, bu âyet-i kerimeyi açıklama sadedinde şunları söylemektedir:

1221 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 569-581.

[Hüccet, hak ve bâtıl olsun herhangi bir hususta delil gösterilen şeyin adıdır. Yüce Allah'ın: *"Ta ki insanlar arasından - zulmedenlerin dışında – kimsenin size karşı bir delilleri kalmasın."* (Bakara, 150) buyruğunda olduğu gibi.][1222]

Merhum İbn Teymiyye, yüce Allah'ın: *"Yanında Allah'tan gelen bildiği bir şâhitliği gizleyenden daha zâlim kim olabilir?"* buyruğunun tefsiri ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

[Şanı yüce Allah, indirdiği hükümlere şu buyruğunda kendisinin şâhitliği adını vermektedir: *"Yanında Allah'tan gelen bildiği bir şâhitliği gizleyenden daha zâlim kim olabilir?"* İşte bu, Allah'ın indirmiş olduğu ve onda verdiği haberlerin yer aldığı kelamının kendisinin bir şâhitliği olduğuna delildir.][1223]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İşte bundan dolayı şanı yüce Allah, indirmiş olduğu ilmi ve bu ilimdeki şâhitliği gizleyen kimseleri şu buyruğunda olduğu gibi yermiş bulunmaktadır: *"Yanında Allah'tan gelen bildiği bir şâhitliği gizleyenden daha zâlim kim olabilir?"* Yani kendisinde Allah'tan gelmiş bulunan bir şâhitlik bulunduğu halde onu gizleyen kimseden daha zalim kim olabilir? Bu ise Allah'ın açıklamış olduğu ilimdir. Onun açıkladığı ilim, Allah'ın verdiği bir haber ve onun içinde bulunanlara dair kendisinin yaptığı bir şâhitliktir.][1224]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah, onların yanında bulunan ilme şâhitlik adını vermektedir. Nitekim o: *"Muhakkak indirdiğimiz apaçık âyetlerimizi ve hidâyeti, insanlara Kitap'ta apaçık bir şekilde bildirdikten sonra gizleyenler..."* (Bakara, 159) buyurmaktadır ki, onun yanında bulunan Allah'tan gelmiş bir haberi, bir dini yahut da nezdinde bulunan Allah'tan gelmiş bir beyanı yahut nezdinde bulunan Allah'tan gelmiş bir ilmi gizleyen kimseler demiş gibidir. Çünkü eğer yüce Allah'ın: *"Allah'tan"* buyruğu eğer *"keteme: gizledi"* buyruğu ile alakalı ise o taktirde bu bütün şâhitlikleri kapsar. Eğer "yanında" anlamındaki lafız ile alakalı ise -ki bu daha uygun olandır- yahut "şâhitlik" ile ya da her ikisi ile alakalı ise bütün bu hususlarda da durum aynıdır. Yani Allah tarafından gelmiş ve yanında yer bulmuş bir şâhitlik (i gizleyen) demektir. İşte kasıt, nebilerden miras olarak alınmış ilmin şâhitliklerini gizlemektir. Bu ilmi haber vermeye "şâhitlik" demiş bulunmaktadır.

1222 el-Cevabu's-Sahih, III. 70.
1223 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 66.
1224 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 66.

Sonra da: Nebevi haberler de böyledir. O haberlerde "şâhitlik etmek" ile haber vermek kastedilir.][1225]

سَيَقُولُ السُّفَهَآءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَآءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾

142. "İnsanlardan birtakım beyinsizler: Onları, daha önce yöneldikleri kıblelerinden döndüren nedir, diyecekler. De ki: Doğu da, batı da Allah'ındır. O dilediği kimseyi doğru yola iletir."

Tefsiri:

[Yüce Allah: *"İnsanlardan birtakım beyinsizler: Onları, daha önce yöneldikleri kıblelerinden döndüren nedir, diyecekler."* buyurmaktadır.

Bera b. Âzib, Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde kaydedildiği üzere[1226] "onlar yahudilerdir" demiştir. Şanı yüce Allah da: *"Doğu da, batı da Allah'ındır. O dilediği kimseyi doğru yola iletir."* buyurmaktadır.

Bu buyruğunda, nesihte sözkonusu olan emrin ilahi meşiet ile alakası ve ikinci emrin de daha faydalı ve daha ıslah edici oluşunu sözkonusu etmektedir. Çünkü yüce Allah'ın: *"Dilediğini dosdoğru yola iletir."* buyruğu, daha ıslah edici ve daha faydalı olanı beyan etmektedir. *"Dilediği"* buyruğu ile de meselenin ilahi meşiet ile alakalı olduğuna dikkat çekilmektedir.][1227]

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَآ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾

1225 Bu ibareyi el-Kasımî, Tefsirinde, II, 277'de nakletmektedir.

1226 Bununla Bera b. Âzib'in Buhârî, 4486; Müslim, 525'te yer alan ve kıblenin Beytu'l-Makdis'ten Kâbe'ye döndürülmesi ile alakalı hadisini kastetmektedir. Bera (radıyallâhu anh)'ın, bunlar Yahudilerdir, şeklindeki sözünü ise İbn Ebu Hâtim, Bakara, 2. Cüz, no: 1; İbn Cerir, II, 1; es-Sevri, Tefsir, 50'de tahric etmiş bulunmaktadır.

1227 Mecmû'u'l-Fetâvâ, IV, 113.

143. "Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. Bütün insanlara karşı şâhitler olasınız; bu Peygamber de size karşı şâhit olsun diye. Senin hâlâ yöneldiğin kıbleyi, ancak o Peygambere (sana) uyanları ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayırdedelim diye kıble yaptık. Gerçi elbette bu, büyük bir iştir. Ancak Allah'ın hidâyete ilettiği kimseler için değil. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Hakikaten Allah, insanlara Ra'ûf'tur, merhametlidir."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İnsanlar hakkında şâhitlik etmek, kayıtlı olarak sözkonusu edilmekle birlikte yüce Allah'ın: *"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. Bütün insanlara karşı şâhitler olasınız; bu Peygamber de size karşı şâhit olsun diye."* buyruğunda ümmetin tamamı bununla nitelendirilmiş olmaktadır. Bu şâhitlik, insanlara karşı şâhitlik etmekle kayıtlıdır. Tıpkı yüce Allah'ın: *"Buna dair dört şâhit getirmeli değil miydiler?"* (Nûr, 13) buyruğu ile *"Bu işleme erkeklerinizden de iki şâhit tutun."* (Bakara, 282) buyruğunda sözkonusu edilen şâhitlik gibidir. Bununla birlikte bu iki âyette sözkonusu edilen, mutlak şâhitlik değildir. Aksine bu şâhitlik, yüce Allah'ın: *"Ve sizden şâhitler edinmesi"* (Al-i İmrân, 140) buyruğunda olduğu gibidir.][1228]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Böylece sizi vasat bir ümmet"* yani hayırlı ve adaletli kimseler *"kıldık. Bütün insanlara karşı şâhitler olasınız; bu Peygamber de size karşı şâhit olsun diye."*][1229]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. Bütün insanlara karşı şâhitler olasınız."* buyruğu ile *"Önceden de, bunda da sizi Müslümanlar diye o adlandırdı; ta ki Rasûl size şâhit olsun, siz de insanlara karşı şâhitlik edesiniz."* (Hacc, 78) buyruğu ile şanı yüce Rabbin, insanlara karşı şâhitler olarak tayin ettiği kimselerin, hakkında şâhitlik yaptıkları hususu iyi bilen, şâhitliklerinde adalet sahibi kimseler olmaları zorunludur. Eğer onlar; Allah'ın haram kıldığını helal, Allah'ın helal kıldıklarını da haram kılan ve Allah'ın affettiğini farz kılıp Allah'ın farz kıldığını kaldıran kimseler iseler, kesinlikle böyle olamazlar. Aynı

1228 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 58.
1229 el-Cevabu's-Sahih, II, 136.

şekilde onlar, övülen kimseyi cerh eden fakat cerh edilen kimseyi de övecek olurlarsa, bu durumdadırlar.][1230]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. Bütün insanlara karşı şâhitler olasınız; bu Peygamber de size karşı şâhit olsun diye."* buyurmaktadır. Vasat ise adaletli ve hayırlı kimse demektir. Allah, onları insanlara karşı şâhitler haline getirmiş ve onların şâhitliğini Rasûlün şâhitliği yerine koymuştur.

Sahih'te sabit olduğu üzere, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in huzurundan bir cenaze geçirildi. Ashab, ondan hayırlı bir şekilde söz ettiler. O: "Gerekti, gerekti." buyurdu. Sonra yanından bir başka cenaze geçirildi. Ondan da kötü bir şekilde söz edince o: "Gerekti, gerekti." buyurdu. Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü! "Gerekti, gerekti" buyurmanız ne demektir, dediler. O şöyle buyurdu: "Bu cenazeden hayırlı bir şekilde söz ettiniz. Ben de ona 'cennet gerekti' dedim. Diğer cenazeden kötü bir şekilde söz ettiniz ben de ona 'cehennem ateşi gerekti' dedim. Sizler yeryüzünde Allah'ın şâhitlerisiniz." buyurdu.[1231]][1232]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Tevrat şeriatinde sıkılık ve ağırlık daha baskındır. İncil şeriatinde ise yumuşaklık daha baskındır. Kur'ân şeriati ise her iki tarafı da toplayan mutedil/dengeli bir şeriattır. Tıpkı yüce Allah'ın: *"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık."* buyruğunda olduğu gibi.][1233]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah: *"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık."* Yani adaletli ve hayırlı bir ümmet kıldık, buyruğunda olduğu gibi Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetini vasat bir ümmet kılmıştır. Onlar, bütün hususlarda doğru yoldan sapmış iki taraf arasında vasat ve itidallidirler: Akidelerinde, iradelerinde ve sözlerinde her iki tarafta da doğru yoldan sapıp uzaklaşanların ortasındadırlar. İslâm'da ehl-i sünnetin durumu, diğer dinler arasında İslâm'ın durumu gibidir. Onlar, Allah'ı tevhid etmek hususunda itidallidirler. Çünkü yahudiler, yaratıcıyı eksik sıfatlar ile nitelendiriyor, onu eksiklikler ile nitelenen yaratılmışa benzetiyorlardı. Nitekim yüce Allah, onların: *"Muhakkak Allah fakirdir, biz ise zenginiz."* (Al-i İmrân, 181) ve aynı şekilde: *"Allah'ın eli bağlıdır."* (Maide, 64) dediklerini haber

1230 Minhâcü's-Sünne, VIII, 346.
1231 Buhârî, 1367 -Fethu'l-Bârî ile-.
1232 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIX, 177.
1233 el-Cevabu's-Sahih, V, 79.

vermektedir. O, onların kendisini nitelendirdikleri yorgunluktan kendisini tenzih etmiş, onun hakkında caiz kabul ettikleri -ya da aralarından caiz görenlerin kabul ettikleri- uyuklamanın ve uyumanın zatı hakkında sözkonusu olamayacağını ifade buyurmuştur.

Hristiyanlar ise yaratılmış olanı yaratıcıya özel ve kendisinden başka hiç kimsenin ortak olmadığı ilahlık ve buna benzer sıfatlar ile nitelendirmişler ve "Mesih Allah'ın kendisidir.", "Allah'ın oğludur." demişlerdir. *"Onlar, Allah'ı bırakıp âlimlerini, râhiplerini, Meryemoğlu Mesih'i Rabbler edindiler. Hâlbuki onlar, bir tek ilâha ibadet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardı. Ondan başka ilâh yoktur. O, bunların ortak koştukları her şeyden münezzehtir."* (Tevbe, 31) Ayrıca onlar, Meryemoğlunu ve annesini, Allah'tan başka iki ilah edinmişlerdir. Bundan dolayı Hristiyanlar, ibadetler hususunda daha ileri derecede şirk koşmuşlar, yahudiler ise ibadetleri daha çok ta'til etmiş/işlemez hale getirmiş bulunuyorlar. Çünkü onlar, hakka karşı daha büyük çapta büyüklenip onu daha çok inkâr etmişlerdir. Hristiyanlar ise bâtılı daha büyük çapta kabul etmişler ve ona daha çok şirk koşmuşlardır. Bunlar, bâtılı tasdik edip ona tabi olurlar. Öbürleri ise hakkı yalanlayıp bile bile inkâr ederler. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmeti ise vasat olup bir ve tek ve ortaksız olarak Allah'a ibadet ederler. O'nun ve Rasûlü'nün kendisini nitelendirdiği sıfatlarla nitelerler. Çünkü Allah ve Rasûlü, yüce Allah'ı hakkı olan kemal sıfatları ile nitelemişlerdir. Ve bütün eksikliklerden O'nu tenzih etmişlerdir. Kemal sıfatlarının herhangi birisinde, herhangi bir kimsenin ona benzemesinden yana O'nu tenzih etmişlerdir.][1234]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İbn Ebu Talha, İbn Abbas'tan yüce Allah'ın *"Ancak rasûle tabi olanı bilelim diye"* buyruğu ve buna benzer buyruklar hakkında: Ancak görelim, diye şeklinde açıkladığı rivâyet edilmiştir.[1235] Böylelikle var oluş ile birlikte sözkonusu olan ilmi görmek, diye tefsir etmiş olmaktadır. Çünkü görmek, farklı bir bilgiyi ihtiva etse bile var olmayan bir şey, var olanın aksine görülmez.][1236]

1234 Nazariyyetü'l-Akd, 9, 10.

1235 İbn Ebu Talha'nın İbn Abbas'tan naklettiği rivâyet: "Yakin ehlini şüphe ve tereddüt ehlinden ayırdedelim diye" şeklindedir. Bunu, İbn Ebu Hâtim, Bakara, 2-33; İbn Cerir, II, 13'de rivâyet etmişlerdir. Suyutî, bu ifadelerin ed-Durru'l-Mensûr, I, 333'de İbnul Münzir ve Beyhakî tarafından da nakledildiğini belirterek az önce zikredilenlere bunu da eklemiştir. Fakat İbnu'l-Cevzî, Zâdü'l-Mesîr, I, 155'te "görelim diye" ifadesinin İbn Abbas'a ait olduğunu belirtmektedir.

1236 Der'u Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl, X, 173, 174.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: *"Bilelim diye"* buyruğunun "görelim diye" demek olduğunu söylediği rivâyet edilmektedir. Yine ondan: "Ayırdedelim diye" diye rivâyet de nakledilmiş bulunmaktadır. Müfessirler de genel olarak: "Ancak görelim ve ayırdedelim diye" şeklinde açıklamışlardır. İlim ehlinden bir topluluk da bu şekilde şöyle demişlerdir: "Önceleri onun zamanı gelince meydana geleceği biliniyor iken bunun mevcut ve vakıa olarak ortaya çıktığını bilelim diye." şeklinde açıklamışlardır.[1237]

Kimilerinin lafzı da şu şekildedir: İlim iki aşamadır: Var olmadan önce bir şeyi bilmek ve var olduktan sonra bir şeyi bilmek. Hüküm ise var oluşundan sonraki bilgiye göredir. Çünkü sevabı ve ikabı gerektirir. (Bu kanaat sahipleri devamla) dedi ki: Buna göre yüce Allah'ın: *"Bilelim diye"* buyruğu amelde bulunanın sevabı ve cezayı kendisi ile hak ettiği ilmi bilelim, diye demektir. Şüphesiz şanı yüce Allah, onun meydana geleceğini zaten biliyordu. Fakat o bilinen şey, henüz var olmamıştı. Bu da yüce Allah'ın: *"De ki: Siz, Allah'a göklerde ve yerde bilmeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?"* (Yunus. 18) buyruğu gibidir. Yani siz, var olmayan şeyi mi ona haber veriyorsunuz? Çünkü O, var olsa onu mutlaka bilir. Onun var olduğunu bilmesi ve onun varlığı birbirinden ayrılmaz şeylerdir. Bunların birisinin sabit olması, diğerinin sabit olmasını gerektirir. Sabit olmayışı da olmamasını gerektirir. Buna dair geniş açıklamalar bir başka yerde yapılmıştır.][1238]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Senin hâlâ yöneldiğin kıbleyi, ancak o Peygambere (sana) uyanları ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayırdedelim diye kıble yaptık. Gerçi elbette bu büyük bir iştir. Ancak Allah'ın hidâyete ilettiği kimseler için değil."* buyurmaktadır.

Kıble değiştirildiğinde demek istiyor. Yani Kâbe, kıble olarak değiştirilme zamanı gelince onu size kıble yapacağımızı bildiğimiz kıbledir. Çünkü Kâbe, onun mescidi ve haremi, Beytu'l-Makdis'ten çok daha faziletlidir. el-Beytu'l-Atik de, İbrahim'in de onun dışındaki diğer nebilerin de kıblesi odur. Yüce Allah, hiç kimseye Beytu'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmayı, Mûsâ'ya, İsâ'ya ve başkalarına da emretmiş değildir. Bu sebeple bizler, onu (Beytu'l-Makdis'i) sana daimi kıble yapacak değildik. Fakat biz, onu önceleri kıble yaptık. Böylelikle sana başka ta-

1237 Bu açıklamaya yakın açıklamalar: İbn Atiyye. II. 9: Kurtubi. II. 156.

1238 er-Raddu Alel Mantıkiyyin. 466-467.

rafa yönelmeni emretmek sûreti ile insanları sınamak istedik. Bunun sonucunda rasûle uyan kimselerle ökçelerinin üzerine gerisin geri dönenler birbirinden açıkça ayrılmış olacaktı. İşte kıblenin teşriinde bu hikmet vardı.][1239]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Namaza gelince; namaz. bazı hallerde iman isminin kapsamına girebilir. Yüce Allah'ın: *"Allah imanınızı boşa çıkartacak değildir."* buyruğunda olduğu gibi. Bera b. Âzib ve başkaları: Beytu'l-Makdis'e doğru kıldığınız namazınızı diye açıklamışlardır.][1240]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Namaz. İslâm'ın amellerinin ilkidir. imanın amellerinin esasıdır. Bundan ötürü yüce Allah namaza: *"Allah imanınızı boşa çıkartacak değildir."* buyruğunda ona "iman" adını vermiştir. Yani o, Beytu'l-Makdis tarafına doğru kıldığınız namazı boşa çıkarmamıştır. Selef'ten bu şekilde nakil edilmiştir.[1241]][1242]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şüphesiz Allah, namaza: *"Allah sizin imanınızı boşa çıkaracak değildir."* buyruğunda "iman" adını vermiş bulunmaktadır. Maksat ise Beytu'l-Makdis'e doğru kıldığınız namazdır. Çünkü namaz, kişinin amelinin ve sözünün tasdikini yapar. Kalp huzurunu ve hakka yönelip istikrar bulmasını gerçekleştirir. Bununla sadece onların namazın farziyetini tasdik etmelerinin kastedilmiş olması doğru olamaz. Çünkü âyet-i kerime, Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılıp Kâbe'ye doğru namaz kılmaya yetişmeden ölen kimseler hakkında inmiştir. Eğer sadece tasdik kastedilmiş olsaydı, bütün insanlar bu hususta onlara ortak olurdu. Kıyamet gününde de onlar, Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılmanın o zamanda hak olduğunu tasdik edecekler ve hayatta iken yetişmedikleri muayyen bir farzı tasdik etmedikleri için de üzülmeyeceklerdir.][1243]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah: *"Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir."* buyruğunda Beytu'l-Makdis'e doğru kıldığınız namazınızı boşa çıkarmaz, demektir. Böylelik-

1239 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 278.

1240 Mes'eletün Fi'l-Murabatatu bi's-Suğûr. 37-38.

1241 Bu. selef arasında adeta ittifakla kabul edilmiş bir husus gibidir. Ayrıca bk. İbn Ebu Hâtim. Bakara 2. kısım. s. 98; İbn Cerir. II. 17; Zâdü'l-Mesîr. I. 155. Ayrıca bu. ashab-ı kiramdan ve tabiinden büyük bir topluluktan nakledilmiş bir açıklamadır.

1242 Mecmû'u'l-Fetâvâ. X. 439. XXXV. 37.

1243 Şerhu'l-Umde -es-Salat. 87.

le yüce Allah, kendisine itaatin gereğince amel eden kimseye bundan dolayı sevap vereceğini -aynı işi bir başka zamanda yasaklayacak olsa dahi- beyan buyurmaktadır. Aynı şekilde Allah'ın haram kılmadığı şeyi helal kabul eden için herhangi bir vebal yoktur. El verir ki o takva sahibi müminlerden olsun. İsterse aynı şeyi bir başka vakitte haram etsin.][1244]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Biz, yüzünü göğe doğru evirip çevirmeni elbette görüyoruz. Onun için Andolsun seni, hoşnut olacağın bir kıbleye döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram'a (Kâbe'ye) doğru çevir. Siz de nerede bulunursanız yüzlerinizi o yöne çeviriniz."* (Bakara, 144) buyruğundan itibaren *"(Evet), hangi yerden çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a döndür. Siz de her nerede olursanız yüzlerinizi o yöne döndürün."* (Bakara, 150)'ye kadarki buyruklarda geçen "şatrah: o yöne, o tarafa doğru, ona karşı" anlamına gelir. Nitekim şair:

أقيمي أم زنباع أقيمي صدور العيس شطر بني تميم

"Doğrult ey Zinba'ın annesi, doğrult

Develerin göğüslerini Temimoğullarına doğru."[1245]

Yüce Allah: *"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü vardır."* (Bakara, 148) buyurmaktadır. Buradaki "viche: yön" cihet demektir. Nitekim "ide" ve "zine" kelimeleri de böyledir. Bunların aslı "vi'de" ve "vizne"dir. Kıble ise kendisine doğru dönülen taraf ve kişinin yöneldiği cihet demektir.

Şanı yüce Allah da ona yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevirmesini emir buyurmaktadır. Mescid-i Haram ise haremin tamamına denilir. Yüce Allah'ın: *"Onun için bu yıllarından sonra artık onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."* (Tevbe, 28) buyruğunda olduğu gibi. Bu ise Kâbe'ye ait özel bir yasak değildir. Bu da: "Kâbe, mescidin kıblesidir. Mescid, Mekke'nin kıblesi. Mekke, harem bölgesi-

1244 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XI, 404.

1245 Beyit, Kurtubi'de, II, 159 ve İbn Atiyye, II, 16'da şu şekildedir:

أقول لأم زنباع أقيمي صدور العيس شطر بني تميم

"Umm Zinba'a diyorum ki doğrult

Develerin göğsünü Temimoğulları (diyarın)a doğru."

Bazıları bu beyitin şair Ebu Zinba el-Cüzami'ye ait olduğunu söylemişlerdir. Ama el-Eğani sahibi, beyitin İbn Cündeb'e ait olduğunu söylerken, Beyhakî, Şafiî'nin kitaplarından derlediği Ahkamu'l-Kur'an adlı eserinde ve Fahruddin er-Razi Saide b. Cu'be'ye nisbet etmişlerdir.

nin kıblesi. Harem bölgesi ise yeryüzünün kıblesidir." şeklinde nakledilen rivâyeti tahkik eder. Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Kâbe'nin kıblesinde iki rekat kıldığı ve: "İşte kıble budur." dediği sabittir.[1246]][1247]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["*Yüzlerinizi o yöne çeviriniz*" yani ona doğru ve onun tarafına doğru demektir.][1248]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Artık yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir."* Mescid-i Haram ise harem bölgesinin tamamının adıdır. "Şatrahu", ona doğru onun bulunduğu yöne doğru demektir. Böylelikle vacibin, yüzü harem bölgesine doğru çevirmek olduğu anlaşılmaktadır. Nahu ise muayyen cihet demektir.][1249]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Onun için andolsun ki seni hoşnut olacağın kıbleye döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir."* İlim ehlinin icmaı ile ona doğru, onun bulunduğu tarafa doğru anlamındadır. Çünkü "şatr"ın iki anlamı vardır. Birisi bu kaydettiğimizdir. Diğeri ise yarısı demektir. Bu mana ise kastedilmiş bir anlam olmadığına göre birinci anlam kaçınılmazdır. Şanı yüce Allah, yüzü Kâbe tarafına döndürmeyi farz kılmıştır. Bu ise Kâbe'ye doğru namaz kılmaktır. O halde Kâbe'nin içinde namaz kılan, ona doğru namaz kılmış olmaz. Çünkü bir evin yahut bir dükkanın içinde bir kişi için: O onun için namaz kılmaktadır, denilemez.][1250]

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾

147. "Hak, Rabbinden (gelen)dir. O halde sakın şüphecilerden olma."

Tefsiri:

Aynı şekilde müfessirlerin birçoğu yüce Allah'ın: *"Hak Rabbinden (gelen) dir. O halde sakın şüphecilerden olma."* buyruğunda ve: *"Kâfirlere de münafık-*

1246 Kaynakları daha önce gösterildi.
1247 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 207.
1248 Şerhu'l-Umde, es-Salat, 539.
1249 Şerhu'l-Umde, -es-Salat, 537.
1250 Şerhu'l-Umde, es-Salat, 498.

lara da itaat etme." (Ahzâb, 1) buyruğu ve benzerleri hakkında hitap Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yönelik olmakla birlikte maskat ondan başkasıdır, diyen birçok müfessirler bulunmaktadır.[1251]

Yani ondan başkaları hem şüphe eden hem de onlara itaat eden birisi olabilir. Kendisi ise ne şüphecilerdendir ne de onlara itaat eden kimselerdendir.

Fakat durumun böyle olduğu varsayılsa bile yine o, bu buyruk ile muhataptır. Ona da böyle bir şey yasaklanmıştır. Çünkü şanı yüce Allah, haram kılmış olduğu şirki Allah hakkında bilgisizce söz söylemeyi zulmü ve hayâsızlıkları haram etmiştir. Ayrıca yüce Allah, bunu yasaklamakta ve Allah'a itaat etmesini istemektedir. İşte bu durumda da pek büyük bir sevabı hak eder. Eğer yasak ve itaat olmamış olsaydı bunu asla hak edemezdi.][1252]

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ
جَمِيعًا إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾

148. "Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü (kıblesi) vardır. Öyle ise siz de hayır işlerinde birbirinizle yarışın. Nerede olursanız, Allah tümünüzü bir araya getirir. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir."

Tefsiri:

[*"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü vardır."* Kendisine yöneldiği bir kıblesi vardır, demektir.][1253]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü vardır."* buyruğunda geçtiği gibi "viche" lafzı, "va'd" ile "vi'de"de olduğu gibi "vech: yüz"ün mastarı olduğu ve sahih olarak (illet harfi değilmiş gibi) bırakılıp fe'sinin (baştaki vav harfinin) hazf edilmediği zannedilebilir. Hâlbuki durum böyle değildir.

Çünkü bu, mastar olsaydı başındaki "vav" harfinin hazf edilmesi gerekir ki bu da "cihet" olurdu. Ve o durumda da "veli küllin cihetun ev vechun" denilmesi

1251 İbnu'l-Cevzî, I, 158'de naklettiği üzere Zeccac ve başkaları ifade etmiştir.
1252 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 326.
1253 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 215.

de mümkün olurdu. Fakat buradaki "fi'le (veznindeki viche: yön)" kelimesi, kıble ve uydurulan şey anlamında "bid'a (kesilen şey demek olan)" zibha ve buna benzer kelimelerin ihtiva ettiği gibi meful anlamındadır. Kıble kendisine yüzün çevirildiği şey, viche ise yüz ile kendisine yönelinen yer, bid'at de bid'at olarak sonradan ortaya konulan şey, zibha de kesilen şey demektir. Bundan dolayı bu kelimeler, sahih haliyle kalmış ve bunların başlarındaki fe (ilk harfleri) hazf edilmemiştir. Çünkü hazf, ancak mastardan yapılır. Sıfatlardan ve buna benzer mekân ismi, zaman ismi, alet isimleri "mefâ'îl" veznindeki isimler ve daha başka isimlerden yapılmaz.

Bazı fakihlerin: "vech" kelimesi (yüzyüze dönmek, gelmek anlamındaki) "muvacehe"den türemiş olduğunu söylemelerine gelince, buna dair bir delil yoktur. Aksine hayır, bu kelime "vicahet"ten türemiştir, diyen kimseler buna itiraz etmişlerdir. Her iki açıklama da zayıftır. Çünkü "muvacehe" kelimesi "vech"den türemiştir. Tıpkı "müşafehe: karşılıklı konuşmak" lafzının "şefeh: dudak" kelimesinden türemiş olduğu, karşı karşıya gelmek anlamındaki "münazara"nın da "nazar"dan, "muayene"nin de ayn'den türediği gibi.

Müteveccih/yönelen kişi anlamında "vech"in iştikakı ise teveccüh (yüzü ile yönelmek) demek olan "vech"dendir. Bunun böyle olması daha doğrudur. Çünkü bir kimsenin teveccüh etmesi/yüzünü çevirmesi "muvacehe: yüz yüze gelmek"ten farklı olarak başkasına ihtiyaç duymadığı kendisine ait özel fiilidir. Çünkü muvacehe/yüz yüze gelmek, yüzleşmek iki kişinin olmasını gerektirir. İnsan ise hâris (ekin eken) ve hemmam (himmet gösteren, gayret eden) demektir. Onun (buradaki) himmeti ise teveccühüdür. O, bu organı ile dilediği her bir şeye yönelir ve yüzünü ona doğru çevirir.][1254]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü vardır. Öyle ise siz de hayır işlerinizde birbirinizle yarışın. Nerede olursanız Allah tümünüzü bir araya getirir."* buyruğu ile her bir ümmetin kıble olarak yöneldiği, yüzünü çevirdiği bir tarafının olduğunu haber vermektedir. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetini de razı olacağı bir kıbleye yönlendirmiştir. Ona yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevirmesini emir buyurmuştur. Bundan önce ise ona kendisinin de ümmetinin de Beytu'l-Makdis'e doğru dönüp namaz kılmasını emretmiş idi. Bundan dolayı Medine'ye geldikten sonra, on küsur ay Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kıldığı gibi Medine'ye gelişinden önce de Beytu'l-Makdis'e doğru namaz

1254 Mecmû'u'l-Fetâvâ, II, 429, 430.

kılmıştır.[1255] Çünkü rivâyet olunduğuna göre o, Mekke'de iken Kâbe'yi kendisi ile Mescid-i Aksa arasında gelecek şekilde namaz kılardı.][1256]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü vardır."* buyruğu, bize her bir ümmetin yüzünü çevirdiği bir kıblesi olduğunu haber vermektedir. Ancak yüce Allah, burada biz her bir ümmete yüzünü döndüreceği bir kıble tayin ettik buyurmamıştır. Aksine onların, Hristiyanların doğu tarafını dinde aslı olmayan bir bid'at olarak kıble tespit ettikleri gibi, kendileri bu kıbleyi bid'at olarak ortaya çıkarmış olabilirler.][1257]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Kıbleye gelince; yüce Allah, kitap ehlinin bid'at olarak ortaya çıkardıkları kıbleyi kıble yapmamıştır. Bundan dolayı o: *"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü vardır."* buyurmakta buna karşılık mensek,[1258] şir'at[1259] ve minhâc[1260] lafızları ile ilgili olarak buyurduğu şekilde burada: Herkes için yüzünü döndüreceği bir yön tayin ettik, buyurmamıştır.][1261]

115. ve 148. âyetlerdeki "vech"in tefsirine dair

[Ben: Bundan maksat, Allah'ın kıblesidir, dedim. O[1262] ama Selef'ten oldukları halde Mücahid ve Şafiî bunu tevil etmişlerdir, diye cevap verdi. Ama böyle bir ifade, bana cevap teşkil etmiyordu. Çünkü onların hakkında benimle tartıştıkları hiçbir hususta ne "vech/yüz" sıfatı vardı ne de bunun sabit olduğunu belirten bir husus. Ama onlar, bunu genel olarak ortaya koymak istediler. Benim sözüm ise cevaplarda olduğu gibi kayıtlı idi. Dolayısıyla bu konumda onları haklı göremedim. Aksine şöyle dedim: Bu âyet, kesinlikle sıfat âyetlerinden değildir ve: Sıfat âyetleri tevil edilmez, diyen kimselerin genel ifadelerinin kapsamına girmez, dedim.

O: Peki, bu âyette "vech" zikredilmiyor mu, dedi. Ben: Ondan maksat, Allah'ın kıblesidir, deyince o, bu âyet sıfat âyetlerinden değil midir, dedi. Ben,

1255 Kaynakları daha önce gösterildi.
1256 Beyânu Telbisi'l-Cehmiyye, II, 461.
1257 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIX, 112.
1258 Bk. Hac, 34, 67 (Çeviren)
1259 Bk. Mâide, 48 (Çeviren)
1260 Bk. Mâide, 48 (Çeviren)
1261 el-Cevabu's-Sahih, V, 343.
1262 Yani karşıt görüşü savunan tartışmacı kişi.

hayır, bu tartışmanın sözkonusu edilebildiği yerlerden birisi değildir, dedim. Çünkü ben, ancak burada vech"den kastın kıble olduğunu kabul ederim. Çünkü "vech", Arap dilinde cihet ile eş anlamlıdır. Bu bakımdan: Ben şu vechi kastettim, şu veche sefer ettim, denilirken bu cihete yöneldim, bu cihete yolculuk yaptım, denilmiş olur. Bu kullanım da çok ve meşhurdur. O halde vech cihet ile aynı şeydir. Yine yüce Allah'ın: *"Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü (viche/kıblesi) vardır."* buyruğunda olduğu gibidir ki kendisine yüzünü çevirdiği yönlendirdiği demektir. Yüce Allah'ın: *"Kendisine döndürdüğü bir yönü"* buyruğu da yüce Allah'ın: *"Bundan dolayı her nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır."* (Âyet 115) buyruğu gibidir. Her iki âyet de lafız ve mana itibariyle birbirine yakındır, her ikisi de kıble ile ilgilidir. Vech ve cihet ise âyet-i kerimede bizim kendisine doğru döndüğümüz yani kıble olarak yöneldiğimiz bir yer olarak sözkonusu edilmektedir.

Dedim ki: Zaten siyak/bağlam da buna delalet etmektedir. Çünkü o: *"Bundan dolayı her nereye dönerseniz."* buyurmaktadır. Eyne: Nere(de) ise zarflardan bir zarftır. Nereye yönelirseniz yani nereye kıble olarak dönerseniz demektir. O halde mana şudur: Siz hangi yere dönerseniz dönünüz Allah'ın vechi/yüzü oradadır. Burada Allah'ın vechi, kişinin döndüğü mekânda olduğu belirtilmektedir. Bunu da yüce Allah'ın: *"Doğu da, batı da Allah'ındır."* (Bakara, 115) buyruğundan sonra sözkonusu etmektedir ki bu, diğer âyet-i kerimede belirtildiği gibi bütün cihetleri ifade eder: *"De ki: Doğu da, batı da Allah'ındır. O, dilediği kimseyi dosdoğru yola iletir."* (Âyet 142)][1263]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah'ın: *"Andolsun ki sen, kendilerine kitap verilenlere her türlü âyeti (mûcize ve delilleri) getirsen bile onlar yine senin kıblene uymazlar, sen de onların kıblelerine uyacak değilsin. Esasen onlar da biri diğerinin kıblesine uymaz. Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra onların hevâ (ve heves)lerine uyarsan, o zaman muhakkak zulmedenlerden olursun. Kendilerine Kitab'ı verdiklerimiz, onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Bununla birlikte içlerinden bir grup bilip durdukları halde yine de mutlaka hakkı gizlerler. Hak, Rabbin'den (gelen)dir. O halde sakın şüphecilerden olma. Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü (kıblesi) vardır. Öyle ise siz de hayır işlerinde birbirinizle yarışın. Nerede olursanız, Allah, tümünüzü bir araya getirir. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir. Hangi yerden (yolculuğa) çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram*

1263 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VI, 16.

tarafına çevir. Elbette ki bu (yönelme emri), Rabbinden gelen mutlak bir hakktır. Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir. (Evet), hangi yerden çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a döndür. Siz de her nerede olursanız yüzlerinizi o yöne döndürün. Ta ki insanlar arasından -zulmedenlerin dışında– kimsenin size karşı bir delilleri kalmasın." (Âyet 145-149) buyruğu da bu husus hakkındadır.

Selef'ten birçok kişi şu anlamda açıklamışlardır:[1264]

Yani yahudiler, kıble hususunda kendilerine muvafakat etmeniz sebebi ile size karşı delil getirerek: Kıblemiz hususunda bize muvafakat ettiler. Dolayısıyla dinimizde de bize muvafakat etmeleri yakındır, diye düşünmesinler. Böylelikle şanı yüce Allah, kıble hususunda onlara muhalefeti sağlamak sûreti ile bu şekilde bir delil ortaya koymalarının önünü kesmiş olmaktadır. Çünkü hüccet, hak olsun bâtıl olsun, delil diye gösterilen her bir şeyin adıdır. "*Zulmedenler müstesna*" buyruğu ile kastedilenler, Kureyşlilerdir. Çünkü onlar da bizim kıblemize geri döndüler. Dolayısıyla dinimize tekrar dönmeleri de yakındır, diyecekler.

Böylelikle şanı yüce Allah, kıblenin nesh edilip değiştirilmesinin hikmetleri arasında kıble hususunda kâfir insanlara muhalefet olduğunu beyan etmiş olmaktadır. Böylelikle bu, onların bâtıl olan tamah ve ümitlerini daha ileri derecede kesmiş bulunmaktadır. Bilindiği gibi bu mana, her türlü muhalefet ve muvafakat hakkında sabittir. Çünkü kâfire herhangi bir durumunda uyulacak olursa, kıble hususunda yahudilerin elinde bulunan delile benzer ya da ona yakın bir delil bulunmuş olur.][1265]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: "*Ta ki insanlar arasından -zulmedenlerin dışında- size karşı bir delilleri kalmasın. O halde onlardan korkmayın, benden korkun.*" buyruğu ile zalimden korkmayı yasaklamakta, kendisinden korkmayı emir buyurmaktadır. Allah'ın risaletlerini tebliğ edenler yalnız O'ndan korkarlar. Allah'tan başka kimseden korkmazlar.][1266]

150. âyet-i kerimedeki istisnâya dair

İbn Kayyım, bu (150.) âyette geçen istisna hakkında şunları söylemektedir:

1264 Buna yakın ifadeleri. Ebu'l-Âliyye'den İbn Ebu Hâtim, senedi ile Bakara, 2. Kısım, no 110'da zikrederken Tâberî, Tefsir, II, 32'de Mücahid'den diye rivâyet etmektedir. Ayrıca İbn Ebu Hâtim, senetsiz olarak Ata'dan diye de zikretmiştir.

1265 İktizau Sırati Mustakim, I, 86, 87.

1266 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 206.

[Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye'yi şöyle derken dinledim: İstisna, munkatı değildir. Aksine bu istisna da asıl şekli ile muttasıldır. Munkatı olduğunu söyleyenleri böyle demeye iten sebep burada sözkonusu edilen "hüccet/delil" ile gerçek ve doğru hüccetin kastedilmiş olduğunu sanmalarıdır. Hâlbuki Allah'ın Kitab'ında, hüccet ile iki tür (delil) kastedilir. Birisi, doğru ve hak olan hüccet yüce Allah'ın: *"İşte bu kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimizdir."* (En'am. 83); *"Öyle ise tam ve yeterli hüccet Allah'ındır, de."* (En'am. 149) buyruklarında olduğu gibi.

Bir de onunla haklı ya da haksız olarak kayıtsız şartsız olarak ihticacda bulunma (hüccet getirme, delil gösterme) kastedilir. Yüce Allah'ın: *"Eğer seninle tartışırlarsa (sana karşı hüccet getirirlerse) de ki: Ben kendimi Allah'a teslim etmişimdir, de."* (Al-i İmrân. 20); *"Kendilerine âyetlerimiz apaçık okunduğunda onların bütün delilleri/hüccetleri: Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi babalarımızı getiriniz, demekten ibaretti."* (Casiye. 25); *"Rabbi hakkında İbrahim ile mücadele edeni/hüccet getireni görmedin mi?"* (Bakara. 258); *"Çağrısı kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışanların/hüccet getirenlerin delilleri/hüccetleri Rabbleri nezdinde bâtıldır."* (Şûrâ. 16) buyruklarında olduğu gibi.

Hüccet, hak ya da bâtıl olsun delil diye ortaya konulan şeyin ismi olduğuna göre zalimlerin yüce Allah'ın: *"Ta ki insanlar arasında kimsenin size karşı bir delilleri/hüccetleri kalmasın."* buyruğundan zalimlerin hüccetlerinin istisna yapılması da sahih olur.][1267]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Nitekim aranızda içinizden size bir rasûl gönderdik."* (Âyet 151) buyruğu, Kur'ân ile muhatap olan herkesi kapsar.][1268]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Onların yüce Allah'ın: *"Nitekim aranızda içinizden size âyetlerimizi okuyan ... bir rasûl gönderdik."* buyruğu ile yüce Allah'ın: *"Andolsun ki Allah, müminlere içlerinde kendilerinden âyetlerini okuyan ... bir rasûl göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur."* (Al-i İmrân. 164) buyrukları yüce Allah'ın: *"Andolsun ki içinizden öyle bir rasûl gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona pek ağır gelir. Size çok düşkündür. Müminlere oldukça şefkatli ve merhametlidir."* (Tevbe. 128) buyruğuna benzemektedir.

Bu buyruğun genel/umumî olduğunda bir görüş ayrılığı yoktur. Çünkü bu, ya bütün insanlara bir hitaptır. Bu taktirde maksat: Biz size beşer arasından bir

1267 Bedaiulu'l-Fevaid. II. 347. 348.
1268 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 189.

rasûl gönderdik, demek olur. Çünkü sizler, meleklerden herhangi birisinden vahyi alacak güce sahip değilsiniz. Allah, size beşer bir rasûl göndermek ile size lütufta bulunmuştur. Yüce Allah: *"Ona ne diye bir melek indirilmedi, dediler. Eğer Biz, bir melek indirseydik (iman etmemeleri halinde) her halde iş bitirilmiş olurdu. Ve sonra kendilerine (azıcık) bir süre (bile) verilmezdi. Eğer onu bir melek yapsaydık, onu elbette bir adam yapardık. Ve her halde onları (başkalarını) düşürmekte oldukları şüpheye düşürürdük."* (En'am. 8-9) buyurmaktadır.

Ya da hitap Araplara yöneliktir. Her iki ihtimale göre buyruk, onu kendi cinslerinden bir rasûl olarak göndermek sûreti ile muhataplara ihsanda bulunduğu nimetini hatırlatmayı ihtiva etmektedir. Bunda ise onun başkalarına gönderilen bir rasûl olmasının önünde bir engel yoktur. Çünkü eğer bu hitap bütün insanlara yönelik ise aynı zamanda o cinlere de gönderilmiş bir rasûldür. Oysa cinlerin cinsinden de değildir. Durum bu olduğuna göre eğer bu, Araplara bir hitap ise onlara lütfunu hatırlattığı bu nimetin, aynı şekilde başkalarına da hatırlattığı bir lütuf olarak sözkonusu etmesinin önünde ne gibi bir engel vardır. Çünkü Acemler/Arap olmayanlar, cinlerin insanlara yakınlarından daha fazla Araplara yakındır. Ayrıca aziz Kitab'ında, cinlerin Kur'ân'ı işittikleri zaman ona iman ettiklerini de haber vermiş bulunmaktadır.][1269]

"Hikmet"in tefsiri

[Yüce Allah: *"Ta ki size olan nimetimi tamamlayayım ve (bu sûretle) doğru yola gelebilesiniz. Nitekim aranızda içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi (şirkten ve günahlardan) arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti (helâl ve haramı) öğreten, bilmediğiniz şeyleri (Şerîatı ve ahkâmını) bildiren sizden bir Peygamber gönderdik. Öyle ise Beni anın ki Ben de sizi anayım. Ve Bana şükredin, nankörlük etmeyin."* (Âyet 150-152)

Aralarında Yahya b. Ebu Kesir, Katade, Şafiî ve başkalarının da bulunduğu ilim adamlarından birçok kişi, hikmet sünnettir, demişlerdir.[1270] Çünkü Allah, Nebisinin zevcelerine kendi evlerinde Kitap ve hikmetten okunanları hatırlamalarını emir buyurmaktadır. "Kitap", Kur'ân-ı Kerim'dir. Bundan başka Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in okuduğu şeyler de sünnettir.][1271]

1269 el-Cevabu's-Sahih. I. 440. 441.

1270 Yahya b. Ebu Kesir'in bu kanaatini. İbn Ebu Hâtim senetsiz olarak zikretmektedir. Katade'nin bu açıklamasını. Tâberî. I. 557'de kaydetmiş. İbn Ebu Hâtim de senet zikretmeden ifade etmiştir.

1271 Mecmû'u'l-Fetâvâ. I. 6.

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

152. "Öyle ise Beni anın ki Ben de sizi anayım. Ve Bana şükredin, nankörlük etmeyin."

Tefsiri:

[Şöyle denilebilir: Bu, hatırlamak ve unutmak gibidir. Çünkü yüce Allah: *"Öyle ise Beni anın ki Ben de sizi anayım."* buyurmaktadır. Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde de Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: Yüce Allah buyuruyor ki: Ben, kulumun benim hakkımdaki zannı gibiyim ve ben onunla beraberim. O, beni kendi nefsinde zikrettiği taktirde ben de onu kendi zatımda zikrederim. O, beni bir topluluk arasında anacak olursa ben de onu onlardan daha hayırlı bir topluluk arasında anarım. O, bana bir karış yakınlaşacak olursa ben ona bir Arşın yaklaşırım. O, bana bir Arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O, bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim."[1272] Buradaki zikretmek (anmak), kendisini anan kimselere özeldir. Onu anmayan kimseler için böyle bir anılma sözkonusu olmaz. Ona iman edip itaat edenleri de rahmeti ile anar. İndirmiş olduğu zikirden yüz çeviren kimselerden o da yüz çevirir. Nitekim yüce Allah: *"Kim de zikrimden, beni anmaktan yüz çevirirse gerçekten onun için dar bir geçim (ve sıkıntılı bir hayat) sözkonusu olur ve onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz. Der ki: Rabbim beni niçin kör haşrettin. Hâlbuki ben görüyordum. Buyurur ki: Böyledir. Çünkü sana âyetlerimiz geldiğinde onları unuttun. Bugün de sen böylece unutulursun."* (Tâhâ, 124-126) Yüce Allah'ın: *"Münâfık erkeklerle münâfık kadınlar da (fitne ve nifakta) birbirlerindendir. Onlar, kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyarlar, ellerini de (cimrilikle) sıkı tutarlar. Onlar, Allah'ı unuttular. O da onları unuttu."* (Tevbe, 67) buyruğu da bunun gibidir.

İlim adamları buradaki unutmayı ...[1273] diye tefsir etmişlerdir. Buradaki unutmak ise o zikrin zıddıdır. Sahih'de ise hesaba çekeceği o kâfir ile ilgili hadise dair şöyle denilmektedir: "Sen benim huzuruma çıkacağını zannetmiş miydin, buyurdu. O: Hayır, deyince yüce Allah: Sen beni nasıl unuttunsa, bugün ben de seni böylece unutuyorum, buyuracak."[1274]

1272 Buhârî, XIII, 325 -Fethu'l-Bârî-; Müslim, 2675.
1273 Asıl nüshada boşluk var.
1274 Müslim, 2968.

Bu ise kendisine itaatkâr olanları andığı gibi onu anmamasını gerektirmektedir. Bu husus da onun meşiet ve kudreti ile alakalıdır. Şanı yüce Allah, bu kulu yaratmış ve onun ne şekilde amelde bulunacağını daha o amelini yapmadan önce bilmiştir. O amelini işleyince, yaptığı ameli bilmiş ve ayrıca onun amelini görmüş de olur. Böyle bir unutmak ise şanı yüce Allah'ın bu kişinin hali ile ilgili bildikleri ile çelişkili değildir.][1275]

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٣﴾

153. "Ey iman edenler! Sabırla ve namazla (Allah'tan), yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir."

Tefsiri:

[Musibetlere sabıra gelince, bunda da pek büyük bir ecir vardır. Nitekim yüce Allah: *"Sabredenleri müjdele. Onlar, kendilerine bir musibet gelip çattığında: Muhakkak biz, Allah'ınız ve muhakkak biz, O'na dönücüleriz, derler. İşte Rabblerinden bir mağfiret ve bir rahmet hep onların üzerindedir ve onlar doğru yola erdirilenlerin tâ kendileridir."* (Bakara, 155-157) buyurmaktadır. Buna göre bir kişi, eğer yaralanma ve buna benzer bir yolla zulme uğrayacak olup da bunu sadaka olarak bağışlayacak olursa (yani kısasını affedip vazgeçerse), onun bu yaralanması, günahlarına keffaret teşkil eden bir musibet olur. Buna karşı sabretmesi dolayısıyla da zalim kimseyi affetmek sûreti ile ihsanda/iyilikte bulunması dolayısıyla da ona ecir verilir. Çünkü ihsanda bulunmak, ya bir menfaat sağlamakla yahut da bir zararı önlemekle gerçekleşir. Bundan dolayı Allah, onu (kısası affetmeyi) sadaka diye adlandırmıştır.][1276]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Musibetlerle karşılaşılma halinde vacip olan sabretmek ve istircada bulunmak (inna lillah ve inna ileyhi raciun demek)tir. Bu da Allah'ın ve Rasûlü'nün sevdiği bir iştir. Yüce Allah: *"Sabredenleri müjdele. Onlar, kendilerine bir musibet gelip çattığında: Muhakkak biz, Allah'ınız ve muhakkak biz, O'na dönücüleriz, derler."* (Âyet 155-156) buyurmaktadır.][1277]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

1275 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 134, 135.
1276 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXX, 364.
1277 Minhâcü's-Sünne, IV, 551; el-İstikame, II, 273.

[Şanı yüce Allah, şu buyruğu ile musibet halinde istircada bulunmayı meşru kılmış bulunmaktadır: *"Sabredenleri müjdele. Onlar, kendilerine bir musibet gelip çattığında: Muhakkak biz, Allah'ınız ve muhakkak biz, O'na dönücüleriz, derler. İşte Rabblerinden bir mağfiret ve bir rahmet hep onların üzerindedir ve onlar doğru yola erdirilenlerin tâ kendileridir."* (Âyet 155--157)

Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Herhangi bir Müslümana bir musibet gelip çatacak olup o da: "İnna lillah ve inna ileyhi raciun: Muhakkak biz Allah'a aidiz ve elbette biz ona döneceğiz. Allahım bu musibetinden ötürü bana ecir ver ve bana ondan hayırlısını onun yerine ihsan buyur." diyecek olursa mutlaka Allah, o musibeti dolayısıyla ona bir ecir verir ve ona, onun yerinde ondan hayırlısını verir."[1278] Burada zikredilmesi en güzel olan hususlardan birisi de şudur: İmam Ahmed ve İbn Mace, Hüseyn'in kızı Fatıma'dan, onun babası Hüseyn (radıyallâhu anh)'tan rivâyet ettiğine göre şöyle demiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Bir Müslümana bir musibet gelip çatacak olup o da musibetini hatırlayacak olursa -ne kadar eski olursa olsun- onu hatırlayınca yeniden istircada bulunacak olursa, Allah da o musibete uğradığı gün aynısının ecrini ona mutlaka yazar."[1279] Bu hadisi, el-Hüseyn'den onun şehadetine tanık olmuş kızı Fatıma rivâyet etmiştir.

Bilindiği gibi Hüseyn'in uğradığı musibet, aradan geçen bunca zamana rağmen yine hep hatırlanır. İşte onun bu sünneti, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye tebliğ etmesi, İslâm'ın güzellikleri arasında sayılır. Çünkü bu musibet, her hatırlandığında ondan dolayı istircada bulunulur. (İnna lillah ve inna ileyhi raciun, denilir.) Böylelikle insan, Müslümanların bu musibete uğradığı gün gibi aldıkları ecrin bir benzeri ecir alması sözkonusu olur.][1280]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İşte bu, ne kadar eski olursa olsun musibetin hatırlanması halinde, sünnet olanın -bu husustaki kitap ve sünnette buyrukların ifade ettiği şekilde- istircada bulunmak olduğunu açıkça göstermektedir.

1278 Müslim, 918. Muhtemelen buradaki: Sahihayn: Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inin aslı "es-Sahih (-i Müslim) olmalıdır.

1279 İbn Mace, 1600; Ahmed, I, 175 -Ahmed Şakir baskısı-; el-Ukayli, ed-Duafa, I, 64; Ebu Ya'la, 6777; İbn Hibban, el-Mecruhin, III, 88. Hadis, Elbânî'nin de değerlendirdiği gibi oldukça zayıftır. Ondan önce ise el-Busiri, Misbahu Zücace, I, 528'de aynı değerlendirmeyi yapmış bulunmaktadır.

1280 Mecmû'u'l-Fetâvâ, IV, 511, 512.

Çünkü yüce Allah: *"Sabredenleri müjdele. Onlar, kendilerine bir musibet gelip çattığında: Muhakkak biz, Allah'ınız ve muhakkak biz, O'na dönücüleriz, derler. İşte Rabblerinden bir mağfiret ve bir rahmet hep onların üzerindedir ve onlar, doğru yola erdirilenlerin tâ kendileridir."* (Âyet 155-157) buyurmaktadır.][1281]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Salat, lanetin zıddıdır. Rahmet ve rıdvan/razı oluş da gazabın ve öfkenin zıddıdır. Azap ise naimin/nimetin zıddıdır. Şanı yüce Allah, sabredenler hakkında: *"İşte Rabblerinden bir mağfiret ve bir rahmet hep onların üzerindedir ve onlar doğru yola erdirilenlerin tâ kendileridir."* (Bakara. 157) buyurmaktadır.

Yine yüce Allah, münafıklar hakkında: *"Kötü akıbet onların üzerine olsun. Allah da onların üzerine gazaplanmış, onları lanetlemiş ve onlar için cehennemi hazırlamıştır. O ne kötü dönüş yeridir!"* (Fetih. 6) buyurmaktadır.][1282]

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

158. "Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir. Her kim, Beyti hacceder veya umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Kim de gönül isteği ile (nafile) bir hayır işlese, gerçekten Allah şükredenlerin ecrini verendir, her şeyi hakkıyla bilendir."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alametlerindendir. Her kim Beyt'i hacceder yahut umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde bir sakınca yoktur."* buyurmaktadır. Bu buyruğu ile ikisi arasında tavaf/say etmekten ötürü hatırlarına gelen şüpheden dolayı, herhangi bir vebalin sözkonusu olmayacağını belirtmektedir. Çünkü cahiliye döneminde, onların bazıları ikisi arasında tavafı/sayı hoş karşılamıyordu. İkisi arasında tavaf etmek ise Müslümanların ittifakı ile ya bir rükün ya vacip yahut da müekked bir sünnettir.][1283]

1281 Minhâcü's-Sünne. VIII. 152.
1282 Camiu'r-Resail. II. 384.
1283 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXIV. 20.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sabit olduğuna göre o Safâ'ya gitmek üzere (Beyt'in yanından) çıkınca yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alametlerindendir."* buyruğunu okudu ve: "Allah'ın kendisi ile başladığından biz de başlarız." buyurmuştur.[1284] Böylelikle şanı yüce Allah'ın, Merve'den önce Safâ'yı sözkonusu ederek başladığını da haber vermiş olmaktadır.][1285]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Cabir (radıyallâhu anh)'ın rivâyet ettiğine göre Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), tavafı bitirip rüknü (haceri) istilam ettikten sonra çıktı ve: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alametlerindendir."* Dolayısıyla Allah'ın başladığı ile siz de başlayın. buyurdu. Bu, Nesaî'nin lafzıdır. Lafız -sebep özel olsa dahi- ya umumîdir. Bu durumda umumî olması bakımından bir hüccettir. Yahut da hususidir. Safâ'dan başlamanın vacip olması, Allah'ın bu hususta verdiği haberde onu zikrederek başlamasından ötürü vacip olmuştur. Dolayısıyla şanı yüce Allah'ın verdiği emirde, ilk olarak sözkonusu ettiği yüzden başlamanın vacip olması öncelikle sözkonusudur. Buna göre bir kimse, durumu aksine çevirip yüzünü yıkamadan önce ellerini yıkayacak olursa, bunu saymaz ve su böylelikle müstamel olmamış olur.][1286]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alametlerindendir. Her kim, Beyt'i hacceder yahut umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde bir sakınca yoktur."* buyurmaktadır. Bu tavaf, itikâf ve namazın meşru kılındığı gibi mutlak olarak teşri' buyurulmamıştır. Zaten Sahih'te sabit olduğuna göre bazı kimseler, Safâ ile Merve'nin Allah'ın şeairinden/alametlerinden olmadığını zannetmişlerdi. Aksine onlar, bu işin cahiliye işlerinden olduğunu sanmışlardı. İslâm gelince buna dair soru sordular. Yüce Allah da bu âyet-i kerimeyi Safâ ile Merve'nin şiarlarından/alametlerinden olduğunu, ikisi arasında tavafı/sayı kullarına teşri buyurmuş olduğunu beyan etmek üzere inzal buyurdu. Dolayısıyla bu hususta, hacc ya da umre yapan kimse için bir vebal yoktur. Böylelikle daha önce ortaya çıkmış olan şüphe ve zannı da ortadan kaldırmış oldu. Bu da bir

1284 Buhârî, III, 397 -Fethu'l-Bârî ile-; Müslim, 1218. Bu da Cabir (radıyallâhu anh)'ın (Nebi -s.a.v-nin haccını anlatan) bilinen hadisinde geçmektedir.

1285 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XII, 589.

1286 Şerhu'l-Umde -taharet-, 205, 206.

kimsenin yapmakla emrolunduğu bir ibadetin yasaklanmış olduğunu zannetmesi ile alakalı olarak soru sormasına ve ona: Meşru ve müstehap olsa dahi bunda bir sakınca yoktur, demesine benzer.

Çünkü bu âyet-i kerime nazil olduğu zaman Allah, haccı henüz vacip/farz kılmamıştı. Aksine şanı yüce Allah, bunun: Her ikisi Allah'ın alametlerindendir, buyurması sûreti ile meşru olduğunu beyan etmiştir. Aynı şekilde yüce Allah: *"Kim de gönül isteği ile (nafile) bir hayır işlerse gerçekten Allah şükredenlerin mükafatını verendir."* buyruğu ile de bunu açıklamış oluyordu. İşte bu iki husus da bu işin salih bir amel olduğunu ve yüce Allah'ın: *"bir sakınca yoktur"* buyruğunun da tavaf/say ile yüce Allah'a yakınlaşmakta ve onu bir ibadet bellemekte bir günah/sakınca bulunmadığı anlamına gelir. Çünkü herhangi bir kimse, bu ikisi arasında ancak ibadet kastı ile tavaf/say yapar. Bu, hem ibadet niyeti ile hem de ibadetin dışında bir maksatla yapılan yolculuk gibi değildir. Dolayısıyla bir kimse, bu işi ancak ibadet niyeti ile yaptığına göre yüce Allah'ın: *"Onları güzelce tavaf etmesinde bir sakınca yoktur."* buyruğunda anlam şu demek olur: Bu yolla Allah'a ibadet eden kişi için bir sakınca yoktur. İşte bu da ikisi arasında tavafın/sayın Allah'a ibadet olduğuna bir delildir.][1287]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Sakınca olmadığının ifade edilmesi, (namaz)ın kasr edilmesinin sünnet olduğuna mani değildir. Tıpkı yüce Allah'ın: *"Onları güzelce tavaf etmesinde bir sakınca yoktur."* buyruğuna benzemektedir.][1288]

Merhum İbn Teymiyye, say'in hükmü ile ilgili görüş ayrılığını sözkonusu ederken şunları söylemektedir:

[Say'in tatavvu/nafile olduğunu söyleyenler, yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir. Her kim Beyti hacceder veya umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Kim de gönül isteği ile (nafile) bir hayır işlese, gerçekten Allah şükredenlerin ecrini verendir, her şeyi hakkıyla bilendir."* (Âyet 158) buyruğunu delil gösterirler. O, bu buyruğunda onların kendinin alametlerinden olduğunu haber vermektedir. Bu ise ikisi arasında tavafın/say'in meşru ve sünnet olmasını, bundan daha fazla bir hükmünün olmamasını gerektirir. Çünkü eğer daha fazlasını murad etmiş olsaydı yüce Allah: *"Allah'ı, meş'ari haramın yanında anınız."* (Bakara, 198) buyurduğu gibi aralarında

1287 Camiu'r-Resail, I, 203-204
1288 Muhtasaru'l-Fetava el-Mısriyye, 72.

tavaf/say etmeyi emredecekti. Diğer taraftan yüce Allah: *"Her kim Beyt'i hacceder yahut umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde bir sakınca yoktur."* buyurarak bir vebalin sözkonusu olmayacağını ifade buyurmaktadır. Eğer onların ikisi arasında tavaf etmek hususunda maruz kaldıkları şüpheyi -yüce Allah'ın izni ile geleceği gibi- izale etmek için sözkonusu olmuş olsaydı, hiç şüphesiz bu siga, ikisi arasında tavaf etmenin mübah olmasını gerektirmektedir. Onların Allah'ın şiarlarından/alametlerinden olması da bunun müstehap olmasını gerektirir. Böylelikle buyruğun ikisi arasında tavaf etmenin mendup anlamında ve maruz kaldıkları şüpheyi ortadan kaldırmak için sözkonusu olduğu da öğrenilmiş olmaktadır. Bundan fazlası ise sözkonusu değildir. Sonra yüce Allah: *"Kim de gönül isteği ile (nafile) bir hayır işlerse gerçekten Allah şükredenlerin ecrini verendir, her şeyi hakkıyla bilendir."* buyurmaktadır. Şanı yüce Allah, bir işe teşvikte bulunur ve güzel görecek olup, sonra da bunun arkasından tatavvu/nafile ile teşvikte bulunmak sûreti ile sözünü sona erdirecek olursa bu, bu işi yapmanın tatavvu olduğuna delil olur. Aksi taktirde âyetin başlangıcı ile sonu arasında bir uyum sözkonusu olamaz.

Ata'dan, onun Enes'ten rivâyet ettiğine göre o: "İkisi arasında tavaf etmemesinde (bir sakınca yoktur.)" diye okurmuş.[1289]

Ata'dan da rivâyete göre, İbn Mesud'un kıraatinde yahut İbn Mesud'un mushafında: İkisi arasında tavaf etmemesi ... şeklindedir. Bu iki rivâyeti Ahmed, nasih ve mensuhta rivâyet etmiştir.[1290]

Enes'ten de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ensar, Safâ ile Merve arasında tavaf/say etmeyi hoş görmüyordu. Nihâyet: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alametlerindendir. Her kim Beyt'i hacceder yahut umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde bir sakınca yoktur."* buyruğu nazil oldu. Hadis, Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla rivâyet edilmiş olup bu, Müslim'in lafzıdır. Buhârî'nin lafzı da şöyledir: Asım b. Süleyman dedi ki: Ben Enes b. Malik'e Safâ ile Merve hakkında soru sordum. O: Bizler, onların (arasında say etmenin) cahiliye işi olduğu görüşünde idik. Bu sebeple İslâm gelince onlardan geri durduk. Şanı yüce Allah da: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alametlerindendir."* buyruğunu zikretti ve buyruğu: *"bir sakınca yoktur"* buyruğuna kadar zikretti.[1291]

1289 Tâberî, II, 49.

1290 Kitap kayıptır. Ancak İbnu'l-Cevzî ondan "Nevasihul Kur'an" adlı eserinde bazı nakiller aktarmış bulunmaktadır.

1291 Buhârî, 4496; Müslim, 1278.

İşte Enes b. Malik, âyetin nüzul sebebini bilen bir kişi olmakla birlikte o yine de: "O iş (Safâ ile Merve arasında say etmek), tatavvudur." derdi. Böylelikle onun, âyet-i kerimeden buyruğun mendupluk anlamını ve nafileyi işlemek hususunda bir teşvik demek olduğunu anlamış bulunmaktadır.

Bunun genel olarak vacip olduğunu söyleyenlere gelince; bu görüş, bizim ashabımızın/Hanbeli mezhebi alimlerinin büyük çoğunluğunun kabul ettiği görüştür: Şanı yüce Allah, onların Allah'ın şiarlarından/alametlerinden olduğunu haber vermektedir. Allah'ın şeairinden sayılan her bir şeyin mutlaka onlarla ilgili Arafat, Müzdelife, Mina ve Beyt gibi diğer şeair hakkında sözkonusu olduğu şekilde, onlar için de vacip/farz bir nüsük/hacc ibadetinin olması da zorunludur. Çünkü şanı yüce Allah, sayılan bu mekânları adının anılacağı yerler ve oralarda kendisine ibadet olunacak ve hacc ibadetinin ifa edileceği mekânlar olarak tespit etmiştir. Böylelikle bunlar da birer alamet olmuştur. Allah da insanların bunları yapmak maksadını gütmelerini, bunlara gelmeyi farz kılmıştır. O halde bir mekânın Allah'ın şiarı ve onun koyduğu bir alamet olarak tespit edilmekle birlikte, insanların onu kastedip yapmaları ile ondan yüz çevirmeleri arasında muhayyer bırakılmaları/istediklerini yapmakta serbest kabul edilmeleri caiz olamaz. Çünkü Allah'ın bir şiarından yüz çevirmek, onu tazim etmeye aykırıdır. Şiarların/alametlerin tazim edilmesi ise yüce Allah'ın: *"Kim Allah'ın şiarlarını tazim ederse şüphesiz ki o kalplerin takvasındandır."* (Hacc. 32) buyruğu dolayısıyla vacip/farzdır. Takva ise yaratılmışlara vaciptir. Allah da takvalı olmayı birçok yerde emredip tavsiye etmiş, Allah'tan korkmayan, takvalı olmayan kimseleri yermiş, Allah'a karşı takvalı olmayı önemsemeyen kimseleri tehdit etmiştir. İkisi arasında tavaf/say onları tazim etmek olduğuna, onları tazim etmek de kalplerin takvasından ileri geldiğine, takva da vacip olduğuna göre ikisi arasında tavaf/say etmek de vaciptir. Onlar üzerinde durmayı terk etmek ise onları tazim etmeyi terk etmek demektir. Nitekim haccı büsbütün terk etmek de Allah'ın şerefli kıldığı yerleri tazim etmemek demektir. Bu gibi yerleri tazim etmemek ise âyet-i kerimenin mefhumu gereğince kalplerin günahkârlığından ileri gelir.

Yüce Allah'ın: *"Onları güzelce tavaf etmesinde bir sakınca yoktur."* buyruğuna gelince; bizzat bu buyruk, onun bu hitabı ile yalnızca yapılması ile yapılmaması birbirine eşit olacak şekilde vakfe yapmanın/üzerlerinde durmanın mübah olduğunu kastetmemiş olduğuna delildir. Çünkü o, bu iki yeri Allah'ın şiarlarından/alametlerinden diye tespit etmiş, sonra da: *"Bir sakınca yoktur."* buyurmuştur. Eğer hüküm, vasfın akabinde başına "fe" harfi getirilerek sözkonusu edilirse bunun illet olduğu bilinir. Böylelikle onların Allah'ın şiarlarından olmaları,

sakıncanın/vebalin kaldırılmasını gerektirdiğini ortaya koyar. Bunun arkasından ise teşvike delil olan buyruk gelmektedir ki bu da yüce Allah'ın: *"Kim de gönül isteği ile (nafile) bir hayır işlerse"* buyurmaktadır. Evet, bu sıfat ancak haram olduğu şeklinde yanlış kanaat sahibi olunan hususlar ile ilgili olarak kullanılır. Yüce Allah'ın: *"... namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur."* (Nisa, 101); *"Fakat kim mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi aşmaksızın (yerse) ona günah yoktur."* (Bakara, 173); *"İman edip salih amel işleyenlere ... bir vebal yoktur."* (Maide, 93) buyruklarına benzer. Şüphesiz meytenin/leş yemenin haram kılınması, zaruret halinde de sözkonusu olan bir husustur. Namaz kılmayı gerektiren sebep, yolculuk halinde de bulunmaktadır. İşte burada da bu iki şiar böyledir. Çünkü cahiliye işi olan birtakım hususlar sebep olarak vardır: Bundan dolayı her ikisi arasında tavafın haram olacağından korkulmuştur. Enes'in ise onların Allah bu âyeti indirinceye kadar ikisi arasında tavafı/say etmeyi hoş görmediklerine dair rivâyeti, az önce geçmiş bulunmaktadır.

Zühri, Urve'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Âişe'ye sorup dedim ki: Yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alametlerindendir. Her kim Beyt'i hacceder yahut umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde bir sakınca yoktur."* buyruğu hakkında görüşün nedir? Allah'a yemin ederim, Safâ ile Merve arasında tavaf etmemekten dolayı hiçbir kimse için vebal/sakınca yoktur.

Âişe şöyle dedi: Kardeşimin oğlu! Ne kötü bir söz söyledin. Eğer durum senin yorumladığın şekilde olsaydı, âyetin: "İkisi arasında tavaf etmemesinde bir vebal yoktur." şeklinde olması gerekirdi. Hâlbuki âyet, ensar hakkında inmiştir. Onlar, Müslüman olmadan önce Müşellel'in yakınında bulunan ve ibadet ettikleri put olan Menat adına ihrama girip telbiye getiriyorlardı. Bundan dolayı kim ihrama girdiyse Safâ ile Merve arasında tavaf etmekten çekiniyordu. Onlar, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e buna dair soru sorduklarında: Ey Allah'ın Rasûlü! Biz, Safâ ile Merve arasında tavaf etmekten çekiniyorduk, dediler. Bunun üzerine yüce Allah: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alametlerindendir."* âyetini indirdi.

Âişe (radıyallâhu anhâ) dedi ki: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) de her ikisi arasında tavaf etmeyi sünnet kıldı. Dolayısıyla herhangi bir kimsenin ikisi arasında tavaf etmeyi/say etmeyi terk etme yetkisi yoktur.

Sonra ben, bunu Ebu Bekr b. Abdurrahman'a haber verdim de o: Şüphesiz ki bu, benim daha önce işitmediğim bir ilimdir. Şüphesiz ilim ehli, birtakım kimselerin insanların ancak Âişe'nin sözkonusu ettiği menat'ın yakınından telbiye

getirip ihrama girdiklerini söylediği kimseler müstesna, hepsinin Safâ ile Merve arasında tavaf ettiklerini, zikrettiklerini işitmişimdir. Beyt'in tavafı sözkonusu edilip Safâ ile Merve arasında tavaf Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmeyince, onlar: Ey Allah'ın Rasûlü! Biz Safâ (ile Merve) arasında tavaf ederdik, dediler. Allah da Beyt'in etrafında tavaf etmeyi zikretmekle birlikte, Safâ'yı zikretmedi. Peki, Safâ ile Merve arasında tavaf etmemizde üzerimize bir vebal var mı, deyince yüce Allah: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alametlerindendir."* buyruğunu indirdi.[1292]

Ebu Bekr dedi ki:[1293] Ben, bu âyetin her iki kesim hakkında indiğini dinlemişimdir. Hem cahiliye döneminde Safâ ile Merve arasında tavaf etmekten çekinen kimseler hakkında hem de daha önceleri tavaf ediyorken, sonra yüce Allah'ın, Beytullah'ı tavaf etmeyi emrettiği halde Safâ'yı sözkonusu etmediğinden ötürü, İslâm döneminde ikisi arasında tavaf etmekten sakınan kimseler hakkında inmiştir. Nihâyet bunu, Beyt'in tavaf edilmesi ile ilgili olarak zikrettiklerini ifade ettikten sonra sözkonusu etti. -Müttefekun aleyhtir/Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla rivâyet edilmiştir.-

Hişam b. Urve'dan, o babasından şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ben, yaşım küçükken Âişe'ye dedim ki: Yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın alametlerindendir. Her kim Beyt'i hacceder yahut umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde onun için bir sakınca yoktur."* buyruğu hakkında sen ne dersin? Benim gördüğüm kadarıyla herhangi bir kimsenin ikisi arasında tavaf etmemesinden dolayı üzerine herhangi bir şey gerekmez. Âişe, şu cevabı verdi: Asla! Eğer senin dediğin gibi olsaydı, âyet: Onlar arasında tavaf etmemesinde ona bir vebal/bir sakınca yoktur, şeklinde olmalıydı. Bu âyet-i kerime ensar hakkında nazil olmuştur. Onlar, menat'ın yakınından telbiye getirerek ihrama giriyorlardı. Menat da Kudeyd hizasında idi. Onlar, Safâ ile Merve arasında tavaf/say etmekten çekiniyorlardı. İslâm gelince Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e sordular, bunun üzerine şanı yüce Allah: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve ... her kim Beyt'i hacceder yahut umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde onun için bir sakınca yoktur."* buyruğunu indirdi. Hadis, Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla rivâyet edilmiştir. Müslim'in lafzında da şöyle denilmiştir: Bu buyruk, ensar'dan bir kesim hakkında indirilmiştir. Bunlar, ihrama girdikleri vakit cahiliye

1292 Buhârî, 4495; Müslim, 1277.

1293 Bu, Zühri'nin kendisine bu hususu zikrettiği ve bu cevabı ona veren Ebu Bekr b. Abdurrahman b. Haris b. Hişam'dır. Bu ibare de Müslim, 1277 numaralı hadiste geçmektedir.

döneminde menat için telbiye getirip ihrama giriyorlardı. Bu sebeple onlara Safâ ile Merve arasında tavaf etmeleri helal olmuyordu.

Yine Müslim'in bir lafzında şöyle denilmektedir: "Ensar İslâm'a girmeden önce onlar ve Gassaniler menat yakınında ihrama giriyorlardı. Bu sebeple Safâ ile Merve arasında tavaf/say etmekten çekindiler. Oysa bu ataları arasında menat için ihrama giren bir kimse için Safâ ile Merve arasında tavaf etmemek bir sünnet idi."[1294]

el-Ezrakî'nin,[1295] İbn İshak'tan rivâyetine göre Amr b. Luhay, Safâ ile Merve arasında Nehîku Mecâvidirrîh denilen bir put, Merve üzerinde de Mut'imu't-Tayr denilen bir başka put dikti. Menat'ı da Kudeyd tarafında deniz sahilinde dikti. İşte Ezd ve Gassanlıların ziyaret ve tazim ettikleri putlar da bunlardı. Onlar, Beyt'i tavaf edip Arafat'tan döndüklerinde ve Mina'da kaldıkları süreyi tamamladıktan sonra menat'ın yakınında bir yerden başka bir yerde traş olmazlar. Onlar, onun yanından telbiye getirip ihrama girerlerdi. Orada ihrama giren bir kimse ise Safâ ile Merve arasında tavaf etmezdi. Buna sebep ise Nehîku Mecâvidirrîh ile Mut'imu't-Tayr adındaki putların kendi nezdlerindeki değerleri idi. İşte ensardan olan bu kesim, Menat için ihrama girerlerdi. (İbn İshak devamla) dedi ki: Menat ise Evslilerle Hazreclilerin, Ezdlilerden de Gassanlıların ve Yesrib ahâlisi ile Şam ahâlisinden onların dini merasimlerine tabi olanların putu idi. Bu put, Kudeyd taraflarında Müşellel cihetinde deniz kıyısında bulunuyordu. Bunu, isnadı ile İbnu's-Saib'den zikrederek: Orası Huzeyllilere ait bir kaya idi ve Kudeyd'de bulunuyordu, demiştir.

Böylelikle âyet-i kerime ile insanların. "Safâ ile Merve'nin de cahiliye dönemi insanlarının tazim ettikleri taşlar kabilinden oldukları" şeklindeki hatalı kanaatlerinin kaldırılmasının kastedildiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Cahiliye döneminde ensar ise kendisi adına ihrama girdikleri puttan ötürü Safâ ile Merve arasında tavaf etmiyorlar ve Safâ ile Merve'nin üzerinde bulunan iki puta benzeterek onun yanında ihramdan çıkıyorlardı.

Başkaları ise ensar'ın dışında cahiliye dönemi insanları, o ikisini (Safâ ile Merve'yi) tazim ediyorlardı ve Kur'ân-ı Kerim'de onlar sözkonusu edilmemiştir. İşte bu sebep, hem müşriklere muhalefet etmek hem de Allah'ın âlemetlerini tazim etmek için onların tazim edilmelerini ve şereflerinin yüce tutulmasını gerektirmektedir. Çünkü yahudilerle hristiyanlar, Kâbe'yi tazim etmekten yüz çevi-

1294 Bütün bunlar, daha önce kaynakları gösterilen hadisin rivâyetleridir.

1295 Ahbaru Mekke adlı eserinde.

rince, Allah: *"Artık kim inkâr ederse şüphesiz ki Allah âlemlere muhtaç değildir."* (Al-i İmrân. 97) buyurarak Beyt'in haccedilmesini vacip kılmıştır. Safâ ile Merve de Allah'ın alametlerinden (şiarlarından) olduğu halde birtakım müşriklerin yüz çevirdiği işlerden olduğu için, daha zahir/güçlü olan Beyt'in yakınında ibadetin farz kılındığı gibi, onun yakınında da ibadetin farz/vacip gerekli kılınması olmuştur. Bundan dolayı Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), müşrikler Müzdelife'den ifada yapıp döndükleri için onlara muhalefet edip Arafat'tan ifada buyurmuştur. Böylelikle Arafat'tan ifada vacip olmuş ve güneş batımına kadar vakfesini sürdürerek orada vakfe yapmak da vacip olmuştur. Böylelikle bizler, şeairden/şiarlardan, alametlerden sayılmakla birlikte müşriklerin yanında ibadet etmekten yüz çevirdikleri her bir yerde Allah'ın ibadette bulunmayı vacip/farz kıldığını görüyoruz.

Yüce Allah'ın: *"Kim de gönül isteği ile (nafile) bir hayır işlerse."* buyruğuna gelince; "tetavvu: gönül isteği ile kendiliğinden yapılan iş", asıl anlamı itibariyle itaatten alınan bir kelimedir. İtaat ise emri kabul etrnek, ona boyun eğmektir. Buna göre tatavvu demek, kolaylaştırmak demektir. Nitekim: *"Nihâyet nefsi kendisine kardeşini öldürmeyi kolay gösterdi."* (Maide. 30) buyruğunda da "tavva'at", kolay gösterdi, demektir. "Tetavvatu'l-hayr" ise kendimi zorlamadan sıkılmadan o hayrı yaptım, demektir.

Hacc amelleri katıksız bir ibadet, safi bir emre itaat, nefisler için bir zillet, izzet/güç tavırlarının ve alışılmış işlerin dışına çıkmak olup, nefislerin bu ibadette herhangi bir payı bulunmadığı için şeytan, bu ibadeti insanın gözünde çirkin gösterebilir ve ona bu ibadeti yapmamasını söyleyebilir. Bundan dolayı o: *"Ben de Andolsun senin doğru yolunda onlara engel olacağım."* (A'râf. 16) demiştir. İlim ehlinden bir adam da: O, hacc yoludur, demiştir.[1296]

Şanı yüce Allah, haccı farz kıldıktan sonra: *"Artık kim inkâr ederse şüphesiz ki Allah âlemlere muhtaç değildir."* (Al-i İmrân, 97) buyurmaktadır. Çünkü şanı yüce Allah, insanlar arasından namazı, zekâtı ve orucu inkâr etmese dahi bu ibadeti inkâr edecek kimselerin ortaya çıkacağını ve yapacağı haccı bir iyilik görmeyerek, bu ibadeti terk etmeyi de bir günah olarak görmeyeceğini bilmiştir.

Diğer taraftan özellikle de Safâ ile Merve arasının tavaf edilmesi için kat edilmesi gereken mesafe, uzun bir mesafedir. Burada şiddetli bir koşma vardır ve hacc ve umre dışında alışılmış bir iş değildir. Bundan dolayı şeytan, bu Safâ ile Merveden daha çok nefret ettirebilir. Bunun için şanı yüce Allah: *"Kim de gönül*

1296 Bunu, İbn Kesir, Avn b. Abdullah'tan diye zikretmiş olup onun lafzı: Mekke yoludur, şeklindedir.

isteği ile (nafile) bir hayır işlerse." buyurmaktadır ki Allah'ın emrini kabul edip ona uyup itaat ederse. Bu, ibadeti kolaylıkla isteyerek ve hoşlanmayarak, Allah'a ibadet. ona itaat ve Rasûlü'ne itaat olmak üzere yaparsa demektir. Bu, aslında Safâ ile Merve arasındaki say'in bir teşviki mahiyetindedir. Nitekim itaatin emre uygun hareket etmek olduğunu, hayrın tatavvu olarak yapılması ise ondan hoşlanmamanın aksini ifade ettiğini görüyoruz. Bir hayrı Allah için isteyerek ve hoşlanması sözkonusu olmaksızın yapan her bir kimse, bir hayır tatavvu etmiş olur. Onun yaptığı bu hayır, ister vacip olsun ister müstehap olsun aynı şeydir. Evet, vacip en özel iki ismi ile ayırdedilmek üzere ona farz yahut vacip denilmiştir. Geri kalan genel isim ise örfte iki kısımdan asgari olan hakkında ağırlıklı olarak kullanılır. Dabbe, hayvan ve diğer isimlerde olduğu gibi.

Aynı şekilde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), yaptığı umresinde ve haccında da, onunla birlikte Müslümanlar da Safâ ile Merve arasında tavaf/say etmişler ve Allah Rasûlü: "Hacc ibadetlerinizi benden öğreniniz." buyurmuştur. İkisi arasında tavaf ise hacc ibadetlerinin en büyüklerinden ve ameli en çok olanlardandır. Onun bu buyruğu ise yüce Allah'ın: *"Oraya bir yol bulabilenlerin o evi haccetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır."* (Al-i İmrân, 97) buyruğu ile *"Haccı ve umreyi de Allah için tamamlayın."* (Bakara, 196) buyruğunda, Allah'ın emrine uymak sadedinde ve ayrıca bu emrin anlamını tefsir etmek ve açıklamak sadedinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla onun bu fiili, vücub olmak üzere yapılmış demektir. Bunun dışına ancak menâsikteki birtakım şekiller ve tamamlayıcı unsurlar çıkar. Hacc ibadetlerinden eksiksiz bir tür ile meşairden bir meşar/şiar ise bu kaidenin dışına kesilip çıkartılacak olursa asla caiz olamaz. İşte Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ashabı da bunu delil göstermişlerdir.][1297]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bunun bir benzeri yüce Allah'ın: *"Her kim Beyt'i hacceder yahut umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde onun için bir sakınca yoktur."* buyruğudur. Bu buyruk, hacc ve umre yapan dışında onları tavaf etmenin/say yapmanın yasak olduğuna delildir. Bundan dolayı Safâ ile Merve arasında tavaf etmek, ancak hacc yahut umre ibadetinde meşrudur.][1298]

1297 Şerhu'l-Umde, -Hacc-, II, 624-634.
1298 Şerhu'l-Umde, -Hacc-, II, 658.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَآ أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾

159. "Muhakkak indirdiğimiz apaçık âyetlerimizi ve hidâyeti, insanlara Kitap'ta apaçık bir şekilde bildirdikten sonra gizleyenler var ya; işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet edenler lânet eder."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Muhakkak indirdiğimiz apaçık âyetlerimizi ve hidâyeti, insanlara Kitap'ta apaçık bir şekilde bildirdikten sonra gizleyenler var ya; işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet edenler lânet eder."* (Âyet 159) buyurmaktadır. Bu buyruğunda, onu insanlara kitapta beyan etmiş olduğunu haber vermekle birlikte, onu gizleyeni de lanetlemektedir. Bu gibi kimseler, hakkı gizleyip saklamakla birlikte onu insanlara nasıl beyan etmiş olur ve gizlediğinin aksini nasıl açığa vurmuş olur? Eğer hakkı beyan etmeyip susacak olursa hakkı gizlemiş demektir. Nebilerin yalan söyleyip hakkı sakladıklarını ileri süren kimseler, onların Nebi olduklarını söylemekle birlikte bunu yapacak olurlarsa münafıkların en şerlilerinden, en kötülerinden ve çelişkili oldukları en açık seçik ortada bulunanlarından olurlar.][1299]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bundan dolayı yüce Allah: *"Muhakkak indirdiğimiz apaçık âyetlerimizi ve hidâyeti, insanlara Kitap'ta apaçık bir şekilde bildirdikten sonra gizleyenler var ya; işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet edenler lânet eder."* (Âyet 159) buyurmaktadır. Şüphesiz onların hakkı gizlemelerinin zararları, kendilerini aşarak hayvanlara ve başkalarına kadar ulaşmıştır. Bu sebeple hayvanlara varıncaya kadar lanet okuyucuların hepsi onları lanetlemiştir.][1300]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Muhakkak indirdiğimiz apaçık âyetlerimizi ve hidâyeti, insanlara Kitap'ta apaçık bir şekilde bildirdikten sonra gizleyenler var ya; işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet edenler lânet eder."* (Âyet 159) buyurmakta-

1299 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 265.

1300 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVIII, 187.

dır. Beyyinat lafzı, "beyyine"in çoğuludur. Beyyinat, özü itibariyle apaçık kendisi vasıtası ile de başkaları açıklık kazanan delillere ve burhanlara denilir. Mesela "beyyenel amr" denilir ki özü itibariyle açık seçik olarak ortaya çıktı, anlamına gelir. Yine "beyyene gayrahu" da denilir. "el-beyyin" özü itibariyle kendisi açıkça ortaya çıkan ve başkasını açıkça ortaya çıkaran şeyin adıdır. "Mubin" lafzı da böyledir. Mesela "fahişetün mubinetun" lafzı, mütebeyyinetün: açık bir hayâsızlık buyruğu buna örnektir. İşte delillerin durumu budur. Delillerin önermeleri özü itibariyle bilinir olurlar. Maddi ve apaçık önermeler gibidirler. Onlarla başkaları açıklık kazanır ve açık seçik belli olan gizli olana delil gösterilir. "Hüda", hedanın mastarıdır. Hüda ise insanın kendisi ile yararlanacakları ve gerek duydukları şeyi açıklamak demektir. Dalaletin zıddıdır. Dal/dalaleten, düşen kişi maksadını kaybeden, maksat olarak izlemek istediği yolunu şaşıran kimse demektir.

Şanı yüce Allah, kitaplarında insanları hidâyete iletecek şeyleri beyan etmiş ve neyi kastetmeleri gerektiğini ve hangi yolu izlemeleri gerektiğini onlara öğretmiştir. Kendilerine biricik maksat ve mabudun Allah olduğunu ve O'ndan başkasına ibadet etmenin caiz olmadığını öğrettiği gibi, kendilerine kendisine ibadet etme yolunu da öğretmiş bulunmaktadır. Çünkü mabudun beyanı ve ne ile ona ibadet edileceğinin açıklanması, hidâyetin kapsamı içerisindedir. Beyyinat ise buna dair delil ve burhanları beyanı ihtiva eder. Dolayısıyla onun hidâyet olmak üzere verdiği emirler ve haberler, takliden ve zanna uyarak alınıp kabul edilsin diye delilsiz mücerred bir sözden ibaret değildir. Aksine o, apaçık âyetleri beyan eder. Apaçık âyetler ise kesin deliller ve tartışılmaz burhanlar/belgelerdir.][1301]

وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾

163. "İlâhınız tek bir ilâhtır. O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur. O, Rahmândır, Rahîmdir."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["*İlahınız tek bir ilahtır. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, Rahmandır, Rahimdir.*" buyruğu ile ilahın bir ve tek ilah olduğunu, ondan başka ilah edinmenin caiz olmadığı, dolayısıyla ondan başkasına ibadet edilmemesi gerektiğini haber vermektedir.][1302]

1301 Nubuvvât. 151. 152.
1302 Fetava. V. 308. Bu ibarelerin geçtiği eser "er-Risaletü't-Tisiniyye" diye bilinir. Yaygın hatalar-

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu da yüce Allah'ın: *"İlahınız tek bir ilahtır."* buyruğu gibidir. Bu buyrukta uluhiyette bir ve tek olduğunu tespit etmekte ve mevcudatın bir ve tek olduğunu söylememektedir. Allah'ın Kitab'ındaki bu tevhid, uluhiyetin tevhididir. Uluhiyetin tevhidi ise Allah ile birlikte bir başka ilah kabul etmemek, onunla beraber başka bir ilaha dua ve ibadet etmemek demektir. Bunun, bizzat varlığın ta kendisi olarak kabul edilmesi ile ne ilgisi vardır?][1303]

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ وَمَآ أَنْزَلَ اللهُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ مَآءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَآءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

164. "Muhakkak göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde, insanlar için faydalı şeylerle denizlerde akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip ölümünden sonra onunla yeryüzünü diriltti̇ği suda ve orda her çeşit canlıyı üretip yaymasında, rüzgârları estirişinde ve gökle yer arasında boyun eğdirilmiş olan bulutlarda, aklını kullanan bir topluluk için nice âyetler vardır."

Tefsiri:

"Dâbbe/yeryüzünde hareket eden canlı varlık"ın anlamı

[Devâbb lafzı, "dâbbe"in çoğuludur. Dâbbe ise semada olsun yerde olsun debelenen/hareket eden insan, cin, melek ve hayvan her bir türden canlıya denilir. Kur'ân-ı Kerim'de "behime" denilen hayvanların, insanların birçoğundan daha üstün olduklarına -beş âyet-i kerimede- delil bulunmaktadır.][1304]

Merhum İbn Teymiyye, aynı âyet hakkında şunları söylemektedir:

[Şanı yüce Allah, güneşi, ay'ı ve yıldızlarıyla, gece ve gündüzün kendisi sebebi ile değişiklik gösterdiği yörüngelerinde yol alışlarıyla gökleri yaratmasını zik-

dan birisi de bu risalenin Şeyhu'l-İslâm'ın son yaptığı teliflerden olduğunun kabul edilmesidir. Doğrusu ise o, bu risaleyi 718 yılında telif etmiştir. 728 yılında değil.

1303 Mecmû'u'l-Fetâvâ, II, 277.

1304 Mecmû'u'l-Fetâvâ, IV, 351.

retmektedir. Bu yörüngelerinde yol alışlarının bir sonucu olarak onların artışları, eksilişleri, birinin diğerinin üzerine girişi, birinin diğerinden alışı da açıkça ortaya çıkmaktadır. Bunun neticesinde senenin mevsimleri ayrılır. Birisi ile ağaçların aşılandığı, diğeri ile meyvelerin olgunlaştığı sıcak ve soğuk arka arkaya gelir. Şanı yüce Allah, ayrıca canlıların ve hayvanların meskeni durumunda olan yeryüzünü de sözkonusu etmektedir. Orada, büyük küçük gemileri taşıyan suların toplandığı denizler bulunur. Diğer taraftan yüce Allah, bulutları ortaya çıkartan ve bulutları Allah'ın yağmur yağdırmaya izin verdiği yerlere yürüten rüzgârı da zikretmektedir. Bu bulutlar sayesinde ülkeleri, ekinleri ve davarları ihya eder. Bu rüzgârlar ile denizlerde büyük küçük gemiler akıp gider. Bütün bu hususlarla, insanların geçimlerinin sebebi olan diğer işler ıslah olup yoluna koyulur. Bu yolla, onların menfaatleri artar. Bütün bu hususların bir araya gelmesi birbiri ile yardımlaşması sûreti ile de âlemin işleri ıslah olur ve düzene girer. İşte bütün bunlar, bu âlemi ortaya çıkartan yüce yaratıcının kadir, hakim, alim ve habir olduğuna delildir. İşte bütün bu hususlar, yüce Allah'ın: *"İlahınız tek bir ilahtır. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, Rahmandır Rahimdir."* (Bakara, 163) buyruğunun hemen arkasında sözkonusu edilmiştir. Böylelikle aynı zamanda bize, şanı yüce Allah'ın vahdaniyetinin delili olduğunu da ortaya koyan bu haberin doğruluğuna, bununla delil göstermek istemiştir. Ayrıca yüce Allah'ın rahmeti, kullarına da şefkatini de zikretmektedir. Esasen delillendirme yolları pek çok olmakla birlikte bizler, bunlardan (bu) kitapta anlaşılması daha kolay olan hususları sözkonusu ettik.][1305]

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ
جَمِيعًا وَأَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ
اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ
اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ أَعْمَالَهُمْ
حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

165. "İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır. Zulmedenler,

1305 Beyanu Telbisi'l Cehmiyye, I, 181, 182.

azabı görecekleri vakit kuvvetin bütünüyle Allah'ın olduğunu ve Allah'ın vereceği azabın gerçekten çok şiddetli olduğunu bir bilselerdi.

166. O zaman kendilerine uyulanlar, uyanlardan hızla uzaklaşırlar. O azabı görmüş, aralarındaki bütün bağlar da kopup gitmiş olacaktır.

167. Uyanlar: Bizim için bir dönüş olsaydı da bizden uzaklaşıp gittikleri gibi biz de onlardan uzaklaşırdık, derler. Böylece Allah, amellerini aleyhlerindeki hasretler halinde kendilerine gösterecektir. Ve onlar, ateşten çıkacak da değillerdir."

Tefsiri:

[Yüce Allah: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* Yani yüce Allah'a olan sevgileri, bunların eş koştukları putlarına besledikleri sevgilerinden çok daha fazladır.][1306]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler."* buyurmaktadır. Buna göre bir kimse, herhangi bir yaratılmışı Allah'ı sevdiği gibi sevecek olursa, o müşriktir. Bununla birlikte Allah için sevmek ile Allah ile birlikte sevmek arasındaki farkı da bilmemiz gerekir.][1307]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Buradaki maksat, bizim, Allah sevgisinin kapsamına giren ve onun sevgisi içerisinde bulunan Allah yolunda ve Allah için sevmek ile sevgi beslemekte şirk ihtiva eden, Allah'tan başkası için sevmek arasındaki farkı gözetmektir. Nitekim yüce Allah: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler."* buyurmaktadır. Bunlar, sevgi hususunda Rabblerine ortak koşarlar, O'na başkalarını denk tutarak başkalarını O'na eş koşarlar. Öbürleri ise dinlerini Allah için hâlis kılmış kimseler oldukları için dinlerinin esası olan sevgileri tamamı Allah içindir. İşte Allah'ın rasûlleri ile gönderdiği, kendisi ile kitaplarını indirdiği ve uğrunda cihadı emrettiği budur.

1306 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 162, 163; Câmiu'r-Resâil, II, 260.
1307 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 48, 49.

Nitekim yüce Allah: *"Fitne kalkıncaya ve din yalnızca Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın."* (Bakara, 193) ve: *"De ki: Eğer babalarınızı, oğullarınızı, kardeşlerinizi, eşlerinizi, aşiretinizi (soy ve sopunuzu), elinize geçirdiğiniz malları, durgunluğa uğramasından korktuğunuz ticareti ve hoşunuza giden meskenleri Allah'tan, Rasûlü'nden ve O'nun yolundaki cihaddan daha çok seviyorsanız o halde Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyedurun. Allah, fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez."* (Tevbe, 24) buyurmuştur.

Bilindiği gibi müminlerin Rabblerine sevgileri, bu müşriklerin kendi Rabblerine ve ortaklarına besledikleri sevgiden çok daha fazladır. Diğer taraftan Allah'a eş ve ortak edinmek, günahların en büyüklerindendir. Nitekim sahih'de, Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! En büyük günah hangisidir, dedim. O: Allah'a seni yaratan o olduğu halde eş koşmandır, buyurdu. Ben: Sonra hangisidir, dedim. O: Sonra seninle beraber yemek yiyecek korkusu ile çocuğunu öldürmendir, buyurdu. Ben: Sonra hangisidir, dedim. O: Sonra da komşunun helali ile zina etmeye kalkışmandır, buyurdu."[1308] Şanı yüce Allah da bunu tasdik etmek üzere: *"Onlar ki Allah ile birlikte başka bir ilaha ibadet etmezler. Hak ile olması dışında Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı nefsi de öldürmezler, zina da etmezler."* (Furkan, 68) buyruğunu, bunu tasdik etmek üzere indirdi. Buna göre Allah ile birlikte bir başka ilaha dua ve ibadet etmek, Allah'a eş ve Allah'ı sever gibi sevdiği bir ortak edinmektir. Çünkü ibadetin aslı, sevgidir.][1309]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* buyurmaktadır ki yani onlar, (koştukları ortakları) Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise onlardan çok daha fazla Allah'ı severler. Çünkü onlar, dinlerini Allah'a hâlis kılmışlardır. Dolayısıyla onlar, sevgiyi onunla başkası arasında ortak kılmamışlardır. Çünkü sevgide ortaklık, onun eksilmesini gerektirir. Allah ise bunu kabul etmez. Nitekim sahih hadiste şanı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Ben, ortaklar arasında şirke en muhtaç olmayanım. Kim, bir amel işleyip de o amelde Benden başkasını ortak koşacak olursa, Ben o amelden uzağım. O amelin tamamı, o ortak koştuğu kimseye ait olur."[1310]][1311]

1308 Hadisin kaynakları daha önce gösterildi.
1309 Câmiu'r-Resâil, II, 260, 261.
1310 Kaynakları daha önce gösterildi.
1311 Câmiu'r-Resâil, II, 289.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bilindiği gibi Allah'a fiilen ortak koşmanın esası, sevgide ortak koşmaktır. Yüce Allah: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* buyurmakta ve bununla, insanlar arasında Allah'a ortak koşan kimselerin bulunduğunu ve bunların Allah'ı sevdikleri gibi sevdikleri eşler edindiklerini haber verdiği gibi, iman edenlerin Allah'a besledikleri sevginin bunlarınkinden çok daha güçlü olduğunu da haber vermektedir. Müminlerin Allah'a besledikleri sevgi, bunların bir taraftan putlarına, diğer taraftan Allah'a besledikleri sevgiden çok daha fazla daha güçlüdür. Çünkü onlar, sevgide Allah'a ortak koştular. Böylelikle sevgi, onunla koştukları ortaklar arasında ortaklaşa bir değer haline gelir. Müminler ise aslını Allah sevgisinin teşkil ettiği dinlerini, Allah için hâlis kılarak sevgi hususunda Allah'a eş ve denk tutmamışlardır. Aksine Allah ve Rasûlü'nü onların dışındaki her şeyden çok severler. Rasûlü'nü sevmek de Allah'ı sevmekten ileri gelir. Allah uğrundaki her türlü sevgi de böyledir. Bu da Allah için sevmek demektir.][1312]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bundan dolayı yüce Allah: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* buyurarak yüce Allah, Allah'tan başka eşler edinen ve Rabblerine şirk koşan müşriklerin her ne kadar Allah'ı sevdikleri gibi, ortak koştukları varlıkları seviyor iseler de iman edenlerin Allah'a sevgileri, onların hem Allah'a hem de putlarına besledikleri sevgiden çok daha fazla olduğunu açıklamaktadır. Çünkü müminler, Allah'ı daha iyi bilirler. Sevgi ise bilmeye tabidir. Çünkü müminler, bütün sevgilerini yalnızca Allah'a vermişlerdir. Öbürleri ise sevgilerinin bir kısmını başkasına ayırarak onu ve ortak koştukları varlıkları sevgide ortak koşmuşlardır. Fakat müminlerin halinin daha kâmil olduğu açıkça bilinen bir husustur.][1313]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Muhabbet/sevgi ise altında pek çok türün sıralandığı bir cinstir. Her bir ibadet eden, ibadet ettiğini sever. Müşrikler de ilahlarını severler. Nitekim yüce Allah: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır.*

1312 Câmiu'r-Resâil, II, 255; Minhâcü's-Sünne, V, 395.

1313 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 56.

Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır." buyurmaktadır. Bu buyruk ile ilgili iki görüş vardır:

a. Onlar. koştukları ortakları müminlerin Allah'ı sevdiği gibi severler.

b. Onlar, Allah'ı sevdikleri gibi ortaklarını severler. Çünkü yüce Allah: *"İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* buyurmuştur. Dolayısıyla müşrikler, muvahhidlerin Allah'a ibadet ettikleri gibi kendi ilahlarına ibadet ederler, demeye imkân yoktur. Aksine onlar. ancak Allah'ı sevdikleri gibi (ibadet ederler), denilebilir. Çünkü onlar. kendi ilahlarını âlemlerin Rabbine denk tutarlar. Nitekim yüce Allah: *"Sonra da kâfir olanlar -buna rağmen- Rabblerine (putları) eşit tutarlar."* (En'am. 1): *"Allah'a yemin olsun ki biz, gerçekten apaçık bir sapıklıkta idik. Çünkü sizi âlemlerin Rabbi ile bir tutmuştuk."* (Şuarâ. 97-98) buyurmaktadır.

İkinci görüşün ileri sürdüğü delile cevap vermek hususunda, birinci görüşü destekleyen bazı kimseler şöyle demişlerdir: Müfessirler dedi ki: Yüce Allah'ın: *"İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* buyruğu, onların Allah'a besledikleri sevgi, müşriklerin kendi ilahlarına besledikleri sevgiden çok daha güçlüdür, demektir.[1314] Böyle diyene, şu şekilde cevap verilir: Bu müfessirlerin söyledikleri. sizin söyledikleriniz ile çelişmektedir. Çünkü sizler: Onlar, putlarını müminlerin Allah'ı sevdikleri gibi severler. demektesiniz. Bu ise mü'min kimselerin müşriklerin kendi Rabblerine besledikleri sevgiden daha ileri derecede Allah'ı seviyor olmaları ile çelişkilidir. Böylelikle bu görüşün zayıf olduğu ortaya çıkmakta ve müminlerin Allah'ı sevmelerinin. müşriklerin Allah'ı ve kendi ilahlarını sevmelerinden daha fazla olduğu da isbatlanmış olmaktadır. Çünkü bunlar, sevgide ortak koşmuş oldukları halde. müminler sevginin tamamını Allah'a ihlâslı kılmışlardır.

Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Allah'ı sever gibi"* buyruğunda mastar, meful olan sevilene izafe edilmiş ve sevmenin öznesi hazf edilmiştir. Bununla ya fail tayin edilmeksizin Allah'ı sevdiği gibi sevdiği kastedilir. Bu durumda her iki kesim hakkında genel kalır. Bu ise yüce Allah'ın: *"İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* buyruğu ile çelişkili olur. Yahut da onların Allah'ı sevdikleri gibi sevgi kastedilmiş olur. Fakat onlardan başkalarının Allah'ı sevdiği gibi sevmenin kastedilmiş olması caiz olamaz. Çünkü ifadeler arasında onların sevmelerinden farklı olarak buna delil olan bir şey yoktur. Çünkü yüce Allah'ın: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler."* buyruğu, buna delil olup burada benzetilen sevgiyi onlara izafe

---

1314 Bu. Zâdü'l-Mesîr. I. 170'deki ifadelerin tasarruf ile nakledilmiş halidir.

ettiği gibi onlara benzeyen sevgi de böyledir. Çünkü ifadelerin siyakı/bağlamı buna delildir. Zira: O, Zeyd'i, Amr'ı sevdiği gibi sever. Yahut Ali'yi, Ebu Bekir'i sevdiği gibi sever. Yahut da kendi yakınları dışındaki Salihleri, kendi akrabası arasından salihleri sevdiği gibi sever, diyecek olsa yahut da: Hakkı sevdiği gibi bâtılı da sever. Yahut da o, Kur'ân'ı sevdiği gibi, ıslık çalma ve el çırpmayı sevdiği gibi sever ve buna benzer şeyler söyleyecek olursa anlaşılan şey, ancak benzetilen ile kendisine benzetilene sevgi besleyen kişidir. İşte bu gerektiği gibi öteki de gereklidir. Bundan da onun başkasını sevdiği gibi, bunu sevdiğinin dışında bir şey anlaşılmaz. Zira ifadede, kesinlikle ondan başkasını sevdiğine dair bir delil yoktur.

Maksat, Allah'tan başka ilah edinilen kimselerin sevileceğinin ifade edilmesidir. Çünkü yüce Allah: *"Kendi hevasını ilah edinmiş bilgisine rağmen Allah'ın kendisini şaşırtmış olduğu kimse hakkında ne dersin?"* (Casiye, 23) buyurmaktadır. Buna göre hevası ile sevdiğine ibadet eden bir kimse, kendi hevasını ilah edinmiş olur. Onun hevası ile sevdiği kendi ilahı olarak sevmiş, demektir.[1315] Bu durumda o, gerçekten ilah edinilmeyi hak eden kimseyi ilah edinmiş olmaz. Aksine hevası ile sevdiğini ilah edinir. İlahını hevası edinen bir kimsenin de müşriklerin ilahlarına, buzağıya tapanların buzağıya besledikleri sevgi gibi bir sevgisi bulunur. Bu ise Allah için bir sevgi değil, Allah ile birlikte başkasını sevmektir. Müşriklerin sevgisi de işte budur.

Nefisler, Allah sevgisini iddia edebilir. Fakat gerçekte ise bu sevgi arzu ettiğini seven bir şirk sevgisi olur. Allah ile birlikte sevgide onu ortak etmiş olabilir. Bazı hallerde de nefis hevayı fark edemez. Çünkü bir şeye beslenen sevgi, kişiyi kör ve sağır eder.][1316]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* buyurmakta ve iman edenlerin Allah'a sevgilerinin, müşriklerin kendi putlarına sevgisinden çok daha ileri olmakla nitelendirmektedir.

Âyet-i kerime hakkında iki görüş vardır: Onlar, müminlerin Allah'ı sevdikleri gibi ortak koştuklarını severler. Fakat iman edenler, onların putlarını sevdiklerin-

1315 Muhtemelen doğru ifade: "Hevası ile sevdiği şeyi ilahı edinir." şeklinde olmalıdır. Yani nefsinin sevdiğine ibadet eder ve onu ilah edinir.

1316 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 357-359.

den çok daha fazla Allah'ı severler, diye açıklandığı gibi şöyle de açıklanmıştır: Onlar, ortak koştuklarını Allah'ı sevdikleri gibi severler: İman edenler ise onlardan daha fazla Allah'ı sever. Doğrusu budur. Birincisi ise çelişkili ve bâtıl bir görüştür. Çünkü müşrikler, putları müminlerin Allah'ı sevdikleri gibi sevemezler. Sevgi, beraberinde iradenin de bulunmasını gerektirir. Kudret ile birlikte tam irade ise fiil işlemeyi gerektirir. Buna göre insan, Allah'ı ve Rasûlü'nü sevdiği, Allah'ın ve Rasûlü'nün sevdiğini de kesinlikle yapmak istemekle birlikte, işleyebilecek kudrete de sahip olduğu halde o işi yapmaması imkânsız bir durumdur. İnsanın gücü yetmekle birlikte iman ettiğini söylememesi, onun kalbinde Allah'ın kendisine farz kılmış olduğu gerekli imanın bulunmadığına delil teşkil eder.][1317]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* buyurmaktadır. Her kim herhangi bir yaratılmışı, yaratıcıyı sevdiği gibi sevecek olursa o kişi bir müşriktir. Bununla birlikte Allah için, Allah yolunda sevmek ile Allah ile birlikte (başkasını) sevmek arasındaki farkı görmek gerekir. Birincisi, yüce Allah'ın sevgisinin ve O'nu tevhidin eksiksiz olmasının bir neticesidir. İkincisi ise bir şirktir. Birincisinde şanı yüce Allah, bizzat kendisi olduğu için sevilir ve şanı yüce Rabbin sevdikleri onun sevgisine tabi olarak sevilir. Bir kimse, Rasûlü'nü, Kitab'ını ve onun mü'min kullarını böylelikle sever. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahihler'inde Enes (radıyallâhu anh)'dan, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Üç haslet kimde bulunursa onlar sebebi ile imanın lezzetini hisseder. Allah'ı ve Rasûlü onların dışındaki her şeyden daha çok seven, sevdiği bir kimseyi ancak Allah için seven ve yüce Allah kendisini küfürden kurtarmış olduktan sonra küfre dönmekten, ateşe atılmaktan hoşlanmadığı gibi hoşlanmayan kimse."[1318]

Allah ile birlikte sevmek ise şudur: Bir kimse, birisini kalbinden yüce Allah için değil de kendisi için sevecek olursa Allah ile birlikte sevmiş olur. Müşriklerin, ortak koştukları putlarını sevmeleri gibi. Diğer taraftan, kabirleri birer put edinen bu gibi kimselerin de şanı yüce Allah'ın tevhid ve ibadetinin bir gereği olan hususlar ile alay ettiklerini ve onların Allah'tan başka şefaatçi edindikleri kimseleri tazim ettiklerini görüyoruz. Hatta onlardan bazı kimseler, Beyt'in haccedilmesini ve Beyt'i hacceden kimseleri dahi hafife alırlar. Bunun yerine kendi imamlarının,

1317 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 187, 188.
1318 Buhârî, 6941; Müslim, 43.

kendi şeyhlerinin, üstadlarının ziyaret edilmesini Beyt'in haccedilmesinden daha faziletli görürler. Bu ise hem şiada hem de ehl-i sünnete müntesip olanlar arasında var olan bir şeydir.][1319]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* ve: *"De ki: Eğer Allah'ı seviyor iseniz bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."* (Al-i İmrân, 31); *"Allah, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetli, kendisinin onları seveceği onların da kendisini seveceği bir topluluk getirir ki Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar."* (Maide, 54) buyurmaktadır.

İşte bunlar, Allah'ı seven kimseler için üç temel esastır: Dinlerini hâlis kılmaları, Rasûlü'ne uymaları ve onun yolunda cihad etmeleri.

Çünkü şanı yüce Allah, Allah'a ortak koşan müşrikler hakkında onların Allah'ı sevdikleri gibi o putlarını sevdiklerini haber vermekte, sonra da: *"İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* buyurmaktadır. Çünkü müminlerin Allah'a sevgileri, Allah'ı sevdikleri gibi koştukları ortakları da seven müşriklerin sevgisinden çok daha güçlüdür. Buna göre Allah'ı sevdiği gibi Allah'tan başka bir şeyi seven bir kimse, müminlerden değil, müşriklerdendir.][1320]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Hatta bazen bir erkeğe bakmak ve onun doğrudan tenine temas etmek şirke kadar götürebilir. Nitekim yüce Allah: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler."* buyurmaktadır.

Bundan dolayı sûretlere aşık olmak, ancak Allah sevgisinin zayıflığından ve imanın zayıf oluşundan ötürü sözkonusu olur. Yüce Allah ise böyle bir aşkı, Kur'ân-ı Kerim'de ancak müşrik olan azizin karısı ile müşrik olan Lut kavmi hakkında sözkonusu etmiştir. Eli kolu bağlı esir aşık ise aşık olduğunun kulu olur, onun bağlısı olur, kalbi de ona esir olur.][1321]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

1319 Telhisu Kitabi İhtihase, II, 669, 670.
1320 el-İstikame, I, 261, 262.
1321 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 293.

[Yüce Allah: *"O zaman kendilerine uyulanlar, uyanlardan hızla uzaklaşırlar. O azabı görmüş, aralarındaki bütün bağlar da kopmuş gitmiş olacaktır."* (Âyet 166) buyruğu hakkında Fudayl b. İyaz. Leys'ten. o Mücahid'den şöyle dediğini nakletmektedir:[1322] Bundan kasıt. Allah'tan başkası için beslenen sevgiler ve dünya hayatında aralarında bulunan bağlardır. *"Uyanlar: Bizim için bir dönüş olsaydı da bizden uzaklaşıp gittikleri gibi biz de onlardan uzaklaşırdık, derler. Böylece Allah, amellerini aleyhlerindeki hasretler halinde kendilerine gösterecektir. Ve onlar, ateşten çıkacak da değillerdir."* (Âyet 167) Buna göre şanı yüce Allah'ın. kendilerine hasretler halinde gösterdiği amelleri dünya hayatında iken Allah için yapmadıkları. birbirlerine karşı yaptıkları işlerdir. Allah'tan başkası için dost edinmek. arkadaşlık etmek. sevgi beslemek de bundandır. O halde hayrın bütünü. Allah'a bir ve tek olarak ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmaksızın ibadet etmektedir. "Vela havle vela kuvvete illa billah: Bir itaati yapabilmek ve bir masiyetten uzak kalabilmek ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür."][1323]

يَٓا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًاۘ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِۜ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّٓوءِ وَالْفَحْشَٓاءِ
وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

168. "Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olanlarını yeyin. Şeytanın adımlarına uymayın. Zira o, size apaçık bir düşmandır.

169. O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İşte bundan dolayı şanı yüce Allah. mutlak olarak bütün insanlara hitap ile yalnızca müminlere hitabı birbirinden ayırarak şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olanlarını yeyin. Şeytanın adımlarına*

1322 Bunu. İbn Cerir. 2417: Ebu Nuaym. Hilye. III. 285: ve Abd b. Humeyd rivâyet etmiştir ki bunların hepsi Fudayl yoluyla Ubeyd el-Muktib'den o Mücahid'den diye rivâyet etmişlerdir. Muhtemelen Şeyhu'l-İslâm'ın nezdinde bir başka senet de bulunmuş olabilir. Allah en iyi bilendir.

1323 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 73. 74. X. 605. 606. XIII. 81.

uymayın. Zira o, size apaçık bir düşmandır. O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder. " (Âyet 168-169) Yüce Allah, insanlara yeryüzünde bulunanlardan yemeye iki şart ile izin vermiştir: Hoş ve temiz olması ile helal olması. Daha sonra yüce Allah: *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin (helal ve) temiz olanlarından yeyin ve Allah'a şükredin. Eğer ona kulluk ediyorsanız. O, size ancak (boğazlanmadan) ölmüşü, (akan) kanı, domuz etini bir de Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı."* (Âyet 172-173) buyurmaktadır.

Bu buyruğu ile müminlere, hoş ve temiz şeylerden yeme iznini vermekle birlikte, helal olma şartını koşmayarak onun kendilerine zikrettiklerinden başkalarını haram kılmamış olduklarını haber vermektedir. Bunların dışında kalanlar, müminlere haram değildir. Bununla birlikte, hitabı ile bunları helal kılmamıştır. Aksine bu afv (ayrıca hükme bağlanmamış) hususlardır. Nitekim Selman'ın hem mevkuf hem de merfu olarak rivâyet edilen hadisinde şöyle denilmektedir: "Helal, Allah'ın Kitab'ında helal kıldığıdır. Haram ise Allah'ın Kitab'ında haram kıldığıdır. Hakkında bir şey söylemediği şeyler ise affedilen şeylerdendir."[1324]

Ebu Sa'lebe'nin Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye naklettiği hadisinde de şöyle buyurmuştur: "Muhakkak Allah, birtakım farzları farz kılmıştır; onları kaybetmeyin. Birtakım hadler tespit etmiştir; onları aşmayın. Bazı şeyleri haram kılmıştır; onları çiğnemeyin. Bir de bazı şeyler hakkında da unutmak sözkonusu olmaksızın size merhamet olmak üzere onlara dair bir şey söylememiştir; siz de onları araştırmayın."[1325]

Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"De ki: Bana vahyolunanlar arasında yiyecek bir kimseye haram olduklarını bulduğum yiyecekler yalnız şunlardır: Ölü ..."* (En'am, 145) Böylelikle sözü edilenler dışındakiler hakkında, haram kılmanın sözkonusu olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durumda haram oldukları söylenmemiş olanlar "af" olur. Helal kılmak ise ancak hitap ile sözkonusu olur. Bundan dolayı bundan sonra nazil olmuş bulunan Maide Sûresi'nde: *"Senden kendilerine ne-*

1324 Tirmizî, 1726; İbn Mace, 3367. Hadis bir parça zayıftır. İbn Receb'in tercih ettiği gibi mevkuf olma ihtimali daha yüksektir. Ayrıca hadisin Ebu Derda'dan gelen şâhitleri de vardır ki bunları Bezzar, 123; Hakim, II, 375; Beyhakî, X, 12'de kaydetmektedir ki bu da hasen bir rivâyettir.

1325 Taberânî, XXII, 221; Dârakutnî, IV, 83; Ebu Nuaym, Hilye, IX, 17; Hakim, II, 122. Nevevi ve Sem'ani hasen olduğunu belirtirken, başkaları zayıf olduğunu söylemişlerdir. Muhtemelen daha doğrusu da budur. Allah en iyi bilendir.

yin helal kılındığını soruyorlar. De ki: Size bütün iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Allah'ın size öğrettikleri ile alıştırıp öğrettiğiniz avcı hayvanların avları da..." buyruğundan itibaren: *"Bugün size iyi ve temiz olan şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helaldir. Sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir."* (Maide. 5) buyruğu nazil oldu. İşte o gün. hoş ve temiz olan şeyler onlara helal kılındı. Bundan önce ise istisan ettiği şeyler dışında onlara bir şey haram kılınmamıştı.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de yırtıcı hayvanlar arasından azı dişi olan her bir hayvan ile kuşlardan da pençeli her bir kuşu haram kılmıştır. Bu ise Kitab'ın hükmünü nesh eden bir hüküm değildir. Çünkü zaten kitap bunu helal kılmamıştır. Sadece onun haram kılınması hususunda bir şey söylememiştir. Dolayısıyla bunların haram kılınması. yeni bir şer'i hüküm demektir. Bundan dolayı Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem). çeşitli yollardan rivâyet edilmiş Ebu Rafi, Ebu Sa'lebe, Ebu Hureyre ve başkalarının naklettikleri hadiste şöyle buyurmuştur: "Sakın sizden birinizin rahat koltuğuna yaslanmış olduğu halde ona benim vermiş olduğum bir emrim yahut da yasaklamış olduğum bir yasağım geldiğinde, o kalkıp: Bizimle sizin aranızda şu Kur'ân var. Onda helal namına bulduklarımızı helal kabul ederiz. İçinde haram olduğuna dair hüküm bulduklarımızı da haram kabul ederiz, demesin. Şunu bilin ki gerçekten bana kitap ve onunla birlikte onun misli verilmiştir." Bir diğer lafızda da: "Şunu bilin ki o. Kur'ân'ın bir misli ya da daha fazlası kadardır. Şunu bilin ki ayrıca ben. yırtıcı hayvanlardan azı dişli her bir hayvanı haram kıldım." şeklindedir.[1326]

Böylelikle üzerine bir başka vahyin indirilmiş olduğunu, bunun da Kitab'ın dışında hikmet olduğunu açıklamış olmaktadır. Ayrıca bu vahiyde haram kılındığını haber verdiği şeyleri, Allah'ın ona haram kıldığını haber verdiği şeylerdir. Bu ise Kitab'ı nesh etmek değildir. Çünkü kitap, hiçbir zaman bunları helal kılmamıştı. Ancak kitap, hoş ve temiz olan şeyleri helal kılmıştır. Bunlar ise tayyibat/hoş ve temiz şeylerden değildir. Ayrıca yüce Allah: *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz olanlarından yeyin."* (Bakara. 172) buyurmaktadır.

Buna göre bu âyet-i kerime. umum/genel ifadenin kapsamına girmemektedir: Ama o, bunları haram kılmamış olduğundan ötürü, haram kılınmaları affedilmiş kısımlar olur. Yoksa yenilmesine izin verilmiş şeyler değil.

Kâfirlere gelince; yüce Allah. onlara herhangi bir şeyi yeme iznini de vermemiştir. Onlara herhangi bir şeyi helal de kılmamıştır ve onlara yedikleri herhangi

1326 Ebu Davud. 4605: Tirmizî. 2263: İbn Mace. 13. Sahih bir hadistir.

bir şeyi de affetmemiştir. Aksine yüce Allah: *"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden helal ve temiz olanlarını yeyin."* buyurmuştur. Böylelikle onların yedikleri şeylerin helal olmasını şart koşmuştur. Helal ise Allah ve Rasûlü tarafından izin verilmiş olan şeylerdir. Allah ise ancak kendisine iman edenlere yeme iznini vermiştir. Buna göre iman etmedikleri sürece, herhangi bir şeyi yemeleri için onlara izin vermemiştir.][1327]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bundan dolayı yüce Allah, mutlak olarak insanlara hitap etmek ile müminlere hitap etmek arasında fark gözeterek şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olanlarını yeyin. Şeytanın adımlarına uymayın. Zira o, size apaçık bir düşmandır. O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder. Onlara: Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman, onlar: Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız, derler. Ya ataları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış idiyseler?"* (Âyet 168-170) Yüce Allah, insanlara yeryüzünde bulunanlardan ancak iki şartla yeme izni vermiştir. Bunun tayyib/hoş ve temiz olması ile helal olması. Sonra da: *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin (helâl ve) temiz olanlarından yeyin ve Allah'a şükredin. Eğer O'na kulluk ediyorsanız O, size, ancak (boğazlamadan) ölmüşü, (akan) kanı, domuz etini, bir de Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Fakat kim, mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi (doyacak kadarını) aşmaksızın (yerse) ona günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.."* (Bakara. 172-173) buyurmaktadır.][1328]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ayrıca yüce Allah, şeytanın adımlarını izlemeyi yasakladı ve onun Allah hakkında bilgisizce söz söylemeyi emrettiğini haber vererek: *"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olanlarını yeyin. Şeytanın adımlarına uymayın. Zira o, size apaçık bir düşmandır. O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder. Onlara: Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman, onlar: Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız, derler. Ya ataları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış idiyseler?"* (Âyet 168-170) buyurmaktadır.][1329]

1327 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 45-47.
1328 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 45.
1329 el-Cevabu's-Sahih. VI. 460.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"O zaman kendilerine uyulanlar, uyanlardan hızla uzaklaşırlar. O azabı görmüş, aralarındaki bütün bağlar da kopup gitmiş olacaktır."* (Âyet 166) buyruğundan itibaren: *"O inkâr edenlerin durumu (ile peygamberin durumu) bağırıp çağırıştan başka bir şey duymayan (hayvan)lara haykıran kimsenin haline benzer. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onun için akıl erdirmezler."* (Âyet 171) buyurmaktadır. Bu buyruğunda, kendine uyulan kimselerin Allah'a itaate aykırı olan hususlarda kendilerine uyan kimselerden uzaklaşacaklarını sözkonusu etmektedir. O, bu hususu yüce Allah'ın: *"İlahınız tek bir ilahtır."* (Bakara, 163) buyruğundan sonra zikretmektedir. Çünkü bir ve tek ilah, kendisine ibadet olunan ve itaat olunandır. Buna göre buna aykırı hususlarda uyduğu herhangi bir varlığa itaat eden bir kimsenin, böyle bir yergiden de bir payı olur. Yüce Allah: *"Biz insana ana babasını tavsiye ettik. Annesi onu güçsüzlük üstüne güçsüzlükle taşımıştır."* (Lukman, 14) buyruğundan itibaren: *"Eğer onlar bilmediğin şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa sen onlara itaat etme. Bununla beraber dünyada onlarla iyi geçin ve sen bana dönenlerin yoluna uy."* (Lukman, 14-15) buyurmaktadır.

Daha sonra insanlara, yeryüzünde bulunanları helal ve temiz olarak yemeleri ve buna aykırı hususlarda şeytanın adımlarına uymamaları doğrultusunda hitap etmektedir. Çünkü şeytan, ancak kötülüğü ve hayâsızlığı, bir de Allah hakkında bilmedikleri şeyleri söylemelerini emreder. Böylelikle onlar, bilgisizce "bu haramdır", "bu da helaldir" ya da haberî ya da amelî hususlarda Allah'a uydurup söyledikleri daha başka şeyleri söylerler. Nitekim yüce Allah: *"Dillerinizin yalan yere niteleyegeldiği şeyler için: Şu helaldir şu da haramdır, demeyin."* (Nahl, 116) buyurmaktadır.

Diğer taraftan yüce Allah hakkında bilgisizce bir şeyler söyleyen bu gibi kimselere: *"Allah'ın indirdiğine uyun denildiği zaman onlar: Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeylere uyarız, derler."* (Âyet 170) Yani onların yanında ilim namına bir şey yoktur. Onlarda sadece geçmişlerine uymak vardır. Alışageldikleri ve eğitimini alıp yetiştikleri budur.

Daha sonra yüce Allah, özel olarak müminlere hitap ederek şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin (helâl ve) temiz olanlarından yeyin ve Allah'a şükredin. Eğer O'na kulluk ediyorsanız. O, size, ancak (boğazlamadan) ölmüşü, (akan) kanı, domuz etini, bir de Allah'tan baş-*

kası adına kesileni haram kıldı. Fakat kim mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi (doyacak kadarını) aşmaksızın (yerse) ona günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir." (Âyet 172-173) Onlara, kendilerine ihsan etmiş olduğu rızkın hoş ve temiz olanını yemelerini emir buyurmaktadır. Çünkü rızıktan kastedilenler, onlardır. Burada helal olma şartını koşmamaktadır. Çünkü ancak sözü edilen şeyleri haram kılmıştır. Bunun dışındakiler ise onlar için helaldir. İnsanlara ise yeryüzünde bulunan şeyleri helal ve temiz olarak yemelerini emir buyurmuştur. Ve o, ancak müminlere helal kılınmıştır. Kâfirlere ise hiçbir şey helal kılınmamıştır. Çünkü helal olmak, mü'min olmak şartına bağlıdır. Rızkını ibadeti için bir destek almayan bir kimseye ise aynı şekilde Allah onu haram kılmamış olsa dahi, hiçbir şeyi helal kılmamıştır. Dolayısıyla şüphesiz Allah, onu onlara helal kılmış haram kılmamıştır, denilemez. Şanı yüce Allah, yahudilere En'am Sûresi'nde sözünü etmiş olduğu şeyleri haram kılmış bulunmaktadır.][1330]

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمٌّ
بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

171. "O inkâr edenlerin durumu (ile peygamberin durumu), bağırıp çağırıştan başka bir şey duymayan (hayvan)lara haykıran kimsenin haline benzer. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onun için akıl erdirmezler."

Tefsiri:

[*O inkâr edenlerin durumu ... haykıran kimsenin haline benzer."* Yani kâfir olanları davet edenin durumu, haykıran kimsenin durumu gibidir. Ya da kâfirlerin durumu, kendisine haykırılan, seslenilen kimsenin durumu gibidir. Her birisinde de mana açıktır ve bellidir.][1331]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"O inkâr edenlerin durumu (ile peygamberin durumu), bağırıp çağırıştan başka bir şey duymayan (hayvan)lara haykıran kimsenin haline benzer. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onun için akıl erdirmezler."* buyurmaktadır. Münafıklar hakkında da: *"Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık onlar dönmezler."* (Bakara, 18) buyurmaktadır.

1330 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIX, 262-264.
1331 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 393.

İnsanlar arasından şöyle diyenler vardır: Onlar, işitmek, görmek ve konuşmaktan yararlanmadıkları için sağır, dilsiz ve kör olarak değerlendirilmişlerdir. Yahut da onlar, işitmekten, görmekten ve konuşmaktan yüz çevirdikleri için sağır, dilsiz ve kör gibi olmuşlardır. Hâlbuki durum böyle değildir. Aksine onların bizzat kalpleri de körelmiş, sağırlaşmış ve dilsizleşmiştir. Nitekim yüce Allah: *"Çünkü gözler kör olmaz. Asıl göğüslerdeki kalpler kör olur."* (Hacc, 46) buyurmaktadır.

Kalp ise hükümdar, organlar onların askerleridir. O düzelirse cesedin diğer kısımları da düzelir. O bozulursa cesedin diğer kısımları da bozulur. Böylelikle kulağı ile davarların duyduğu gibi sesi duyar. Yani o, seslenişi anlamaz. Kısmen anlasa dahi tam anlamıyla anlamaz. Çünkü tam anlamıyla anlamak, onun sevilenin sevgisinin ve hoşlanılmayanın nefretinin kalpteki tesirini göstermesini gerektirir. Bu husus ne zaman gerçekleşmeyecek olursa, o taktirde eksiksiz bir tasavvur da gerçekleşmiş olmayacağından onun olmadığını söylemek caiz olur. Çünkü tam olarak bulunmayan bir şeyin yok olduğu söylenir. Nitekim namazını doğru dürüst kılamayan kimseye: "Namaz kıl, çünkü sen namaz kılmadın?" buyurmuştur.[1332] İşte imanın yokluğundan söz edildiği yerlerde bu bakımdan hareketle söz edilir.][1333]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["O inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırıştan başka bir şey duymayanlara haykıran kimsenin haline benzer."

Yüce Allah, onları çobanlarının seslendiği fakat bağırıştan başka hiçbir şey duymayan koyunlara benzetmektedir. Nitekim bir başka âyette: *"Sen onların çoğunu dinler ve akıl erdirirler mi sanırsın? Onlar ancak hayvanlar gibidir. Hatta onlar -yolca- daha da sapıktırlar."* (Furkan, 44) buyurmaktadır. Yine yüce Allah: *"Andolsun ki Biz, cehennem için cinlerden ve insanlardan çok kimseler yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır fakat bunlarla anlamazlar. Gözleri vardır fakat bunlarla görmezler. Kulakları vardır fakat bunlarla işitmezler. Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha da sapıktırlar."* (A'râf, 179) buyurmaktadır.

Müfessirlerden bir kesim, bu âyetler ile yüce Allah'ın: *"İnsana bir sıkıntı gelip çattığında yanı üzereyken, otururken yahut ayakta iken bize dua eder. Fakat Biz onun sıkıntısını giderdiğimiz zaman, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için Bizi*

1332 Bu ifade, meşhur olan namazını doğru dürüst kılamayan kimse ile ilgili hadiste yer almaktadır.

1333 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 27.

çağırmamış gibi geçer gider." (Yunus, 12) âyeti gibi benzeri diğer âyetler hakkında şanı yüce Allah'ın, insanın birtakım kusurlarını sözkonusu edip yerdiği benzerleri ile ilgili olarak bu müfessirler şöyle der: Bu âyet, kâfirler hakkındadır. Burada, insandan maksat da kâfirdir. Böylelikle bu açıklamayı duyan bir kimse, Müslüman olduğunu açığa vuran kimseler hakkında bu yergi ve tehditten bir payın sözkonusu olmayacağını zanneder. Hatta daha ileriye giderek Araplar arasından şirki açıkça izhar eden kimselerin yahut da küfrü açıkça ortaya koyduklarını bildiği Yahudiler, Hristiyanlar, Türk ve Hint müşriklerinin benzerlerinin dahi böyle bir tehditten pay sahibi olmadıklarını düşünür. Bunun sonucunda Allah'ın kullarının kendileri ile hidâyet bulmaları için indirmiş olduğu bu âyetlerden yararlanamaz.

İlk olarak şöyle denilir: İslâm'ı açığa vuran kimseler arasında mü'min de vardır, münafık da vardır. Münafıklar ise her zaman pek çoktur. Münafıklar ise cehennem ateşinin en alt basamağındadırlar.

İkinci olarak da şöyle denilir: İnsanda -beraberinde iman bulunsa dahi- bazı hallerde münafıklıktan ve küfürden bir şube bulunabilir. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla rivâyet edilmiş hadiste şöyle buyurmuştur: "Dört haslet vardır ki her kimde bulunurlarsa katıksız bir münafık olur. Kendisinde bunlardan bir haslet bulunan kimsede ise o hasleti terk edinceye kadar münafıklıktan bir haslet bulunmuş olur: Konuşursa yalan söyler, kendisine bir emanet verilirse hainlik eder, ahitleşirse ahdini bozar, tartışırsa da kötü konuşmaya başlar."[1334]

Böylelikle kendisinde bunlardan bir hasletin bulunduğu bir kimsede münafıklıktan bir haslet bulunmuş olacağını haber vermektedir.][1335]

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾

172. "Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin (helâl ve) temiz olanlarından yeyin ve Allah'a şükredin. Eğer O'na kulluk ediyorsanız."

1334 Buhârî, 34; Müslim, 58.
1335 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 104, 105.

Tefsiri:

[Şanı yüce Allah, hoş ve temiz şeyleri yemeyi emretmekle birlikte şükretmeyi de emir buyurarak: *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin (helâl ve) temiz olanlarından yeyin ve Allah'a şükredin. Eğer O'na kulluk ediyorsanız."* (Âyet 172) buyurmaktadır.

Müslim'in Sahih'inde, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Şüphesiz Allah, kulun bir yemek yeyip bundan dolayı kendisine hamd etmesine ve bir şey içip ondan dolayı kendisine hamd etmesine razı gelir."[1336]

Gelen bir rivâyette: "Yeyip de şükreden bir kimse oruç tutup da sabreden bir kimse gibidir."[1337] Bunu İbn Mace, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den rivâyet etmiştir.][1338]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin (helâl ve) temiz olanlarından yeyin ve Allah'a şükredin. Eğer O'na kulluk ediyorsanız."* (Âyet 172) buyurarak hoş ve temiz şeylerden/tayyibattan yemeyi kendisine de şükretmeyi emir buyurmaktadır. Tayyib ise insana faydalı olan şeylerdir. O pis ve murdar şeyleri de haram kılmıştır. Bunlar (habais) ise ona zarar veren şeylerdir. Ayrıca kendisine şükretmeyi de emir buyurmaktadır. Şükretmezse emrolunanları yapmak, yasakladıklarını da terk etmek sûreti ile itaati olan işleri yapmak demektir.][1339]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yine yüce Allah: *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz olanlarından yeyin ve Allah'a şükredin."* buyruğu ile yemeyi ve şükretmeyi emretmektedir. Buna göre yemek yeyip de şükretmeyen bir kimse yerilmiş bir kişi olur. Yemek yemeyip şükretmeyen de aynı şekilde yerilmiş bir kimse olur.[1340]

1336 Müslim, 2734.
1337 İbn Mace, 1764. Hadis sahihtir.
1338 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 311, 312; Câmiu'r-Resâil, II, 349.
1339 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 135.
1340 el-İstikame, II, 135.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

173. "O, size, ancak (boğazlamadan) ölmüşü, (akan) kanı, domuz etini, bir de Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Fakat kim mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi (doyacak kadarını) aşmaksızın (yerse) ona günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir."

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: *"Fakat kim mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi aşmaksızın"* buyruğu ile ilgili olarak bunların kayıtsız ve şartsız olarak kişiye ait sıfatlar olduğu söylenilmiştir. Buradaki "bağy: saldırgan" Müslümanların imamına ve aralarında adalet ehli olan kimselere baş kaldıran kimseler ve benzerleridir. Nitekim yüce Allah: *"Eğer onlardan biri diğerine karşı haddi aşarsa, o haddi aşan grupla Allah'ın emrine dönünceye kadar çarpışın."* (Hucurat, 9) buyurmaktadır.

Haddi aşan (el-'âdî) insanların canına ve malına kasteden, yol kesen saldırgan kimseler buna örnektir.

Bunların kişinin zorunlu/zaruret halinin niteliği olduğu da söylenmiştir. Buna göre saldırgan (bağy) helali yeme gücüne sahip olmakla birlikte haddi aşarak harama uzanan kimsedir. Diğer taraftan el-'âdî (haddi aşan kişi) ise ihtiyaç miktarını aşan kişi demektir. Nitekim yüce Allah: *"Kim, son derece aç ve çaresiz kalır da günaha meyletmeksizin mecbur kalırsa ..."* (Maide, 3) buyurmaktadır. Bu da Selef'in çoğunluğunun kanaati olup şüphesiz doğru olan da budur. Esasen şeriatte yaptığı yolculuğu ile asi/günahkâr olan kimsenin meyte/leşten yemeyeceğine ve namazı kasr ile/kısaltarak kılmayacağına delil olacak bir buyruk yoktur. Aksine kitap ve sünnetin nasları, Selef'ten birçoğunun mezhebinin de belirttiği gibi genel ve mutlaktır. Aynı zamanda bu, Ebu Hanife'nin, Zahiri mezhebi mensuplarının da görüşüdür. Sahih olan da budur.

Başkasına ait yiyeceğe mecbur kalan bir kimsenin, fakir olması halinde ayrıca bedel verme yükümlülüğü yoktur. Çünkü aç kimseye yemek yedirmek, çıplak olana giydirmek farz-ı kifayedir. Eğer bir başkası bunu yerine getirmeyecek olursa, muayyen kimseler için bunlar birer farz-ı ayn olurlar.][1341]

1341 Mecmû'u'l-Fetâvâ, IV, 19.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın meyte/leş hakkında fakat kim mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi aşmaksızın (yerse) ona günah yoktur." buyruğu ile ilgili olarak müfessirlerden bir kesim, burada sözü edilen "bağy: saldırgan" kendisi ile savaşılması caiz olan ve imama karşı başkaldıran bağydir. "el-'âdî: haddi aşan" ise Müslümanlara saldıran kimse demek olup bunlar da yol kesici muharib kimselerdir. Bu müfessirler derler ki: Meytenin bunlara helal olmadığı sabit olduğuna göre diğer ruhsatların böyle olması öncelikle sözkonusudur. Yine derler ki: Yaptığı yolculuğunda isyan eden bir kimse, eğer mecbur kalırsa ona tevbe edip yemek yemesini emrederiz ve ona kendi kendisini telef etmesini mübah görmeyiz, derler. Bu görüş, Şafiî ve İmam Ahmed'in mezhebine mensup alimlerin kabul ettiği bilinen bir görüştür.

Ahmed ve Malik ise böyle bir kimseye namazını kısaltıp Ramazan orucunda oruç açma ruhsatı dışında ona meyteden yemesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Çünkü haram olan bir sefer/yolculuk bir masiyettir. Yolcuya verilen ruhsatlar ise buna bir yardım ve destektir. Masiyete yardım ve destek ise caiz değildir.

Bunlar ise zayıf delillerdir.

Âyet ile ilgili olarak müfessirlerin çoğunluğu şöyle demişlerdir: Bağy'den murad, helal olanı yeme gücüne sahip olmakla birlikte helali aşıp harama el uzatan kimsedir. Saldırgan kimse ise ihtiyaç duyduğu miktarı aşan bir kimsedir. Doğru tefsir, birincisi değil de budur. Çünkü yüce Allah, bu hükmü Mekkî sûre olan En'am ve Nahl sûrelerinde ve Medine'de nelerin yenilmesinin helal, nelerin yenilmesinin haram olduğunu beyan etmek için indirmiştir. Zaruret/mecburiyet, zorunluluk hali ise yolculuğa özel değildir. Eğer yolculuk hakkında olsaydı haram olan yolculuk yol kesmek ve imama başkaldırmak gibi yolculuklara da özel değildir. Ayrıca Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) döneminde kendisine başkaldırılacak bir imam da yoktu. Ayrıca yöneticiye başkaldırmanın şartları arasında yolcu olması da yoktur. Şanı yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de kendileri ile savaşılmasını emrettiği bağylerde ise yolcu olmaları şartı aranmaz. İlk olarak âyetin haklarında nazil olduğu kimseler de yolcu değillerdi. Aksine bunlar, avali ahâlisinden mukim kimselerdi ve bunlar ayakkabılarla kuru hurma dallarıyla çarpışmışlardı. Âyet-i kerimede "haram kılınmış her bir yolculuk" gibi bir ifade yokken yolculuğa ait özel olmayan durum ile tefsir edilmesi nasıl caiz olabilir? Âyet-i kerimede sözkonusu edilen eğer denildiği gibi olsaydı hüküm haram yolculuk ile örtüşmezdi.

Çünkü bu durum, yolculuk olmadan da olabilir. Bu olmadan da haram yolculuk da yapılıyor olabilir.

Diğer taraftan yüce Allah'ın: "Saldırmamak (anlamındaki) "ğayrabağin" lafzı "mecbur kalırsa" anlamındaki lafızın halidir. Dolayısıyla buyruğun mecbur kaldığı ve saldırmaksızın ve haddi aşmaksızın yemek durumunda kaldığı yeme hali olması gerekir. Çünkü yüce Allah: *"ona günah yoktur"* buyurmaktadır. Bilindiği gibi günahın sözkonusu olmayışı, fiilin kendisi olan yemek ile ilgilidir. Yoksa ona ihtiyaç duyan nefis/kişi ile alakalı değildir. Buna göre âyetin anlamı şudur: Kim mecbur kalıp saldırmayarak ve haddi aşmayarak yerse...

İşte bu da maksadın böyle bir kimsenin yemek yemesinde saldırganlığa girmemesi ve haddi aşmaması gerektiği olduğunu açıkça göstermektedir. Şanı yüce Allah da saldırganlığı ve haddi aşmayı bir arada sözkonusu eder. Çünkü saldırmak (bağy)in türü olan şeyler bir zulümdür. Haddi aşmak (udvan) ise mübah olan sınırı aşmak demektir. Aynı şekilde yüce Allah günahı ve haddi aşmayı (udvanı) da: *"İyilik ve takva üzere birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde ise yardımlaşmayın."* (Maide, 2) buyruğunda bir arada sözkonusu etmiştir.

Çünkü günah/ism şerrin türüdür. Haddi aşmak ise mübah olan miktarı aşmaktır. Buna göre saldırmak/bağy de günah türündendir. Yüce Allah: *"Kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki bağy/kıskançlıktan dolayı ayrılığa düştüler."* (Al-i İmrân, 19) ve: *"Kim, vasiyet edenin bir hataya meylinden yahut günaha düşeceğinden korkar da aralarını bulursa ona hiçbir günah yoktur."* (Bakara, 182) buyurmaktadır.

Burada ism/günah kasten meydana gelmesi halinde mirasçılarının zulmünün türünü ifade eder. Cenef/günaha meyletmek ise hata ile yapılandır, ism ise kasten yapılandır. Çünkü özellikle kasten yapılan ism'i sözkonusu edince, bu durumda yalnızca hata yoluyla yapılanlar cenefin kapsamına girer. "Udvan" lafzı da sınırları aşmak türünden işler demek olur. Nitekim yüce Allah: *"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim, Allah'ın sınırlarını aşarsa kendisine zulmetmiş olur."* (Talak, 1) ve buna benzer buyruklarda bunu ifade etmiştir. Buna benzeyen buyruklardan birisi de yüce Allah'ın: *"Rabbimiz, günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla."* (Al-i İmrân, 147) buyruğudur. İsraf/taşkınlık ise mübah olan sınırı aşmak demektir. Zünub (günahlar, zenbin çoğulu) ise türü itibariyle kötülük ve günah olan şeylere denilir.][1342]

1342 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXIV, 110-112.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şeriatı girdisi ile çıktısı ile iyice okuyan bir kimse, onun yüce Allah'ın: *"Fakat kim mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi aşmaksızın (yerse) ona günah yoktur."* buyruğu ile; *"Kim, son derece aç ve çaresiz kalır da günaha meyletmeksizin (sayılanlardan yemeye) mecbur kalırsa şüphesiz Allah, mağfiret edendir, merhamet edendir."* (Maide, 3) buyrukları üzerine yükselmiş olduğunu görür. İnsanların geçimlerinde muhtaç oldukları her şey, eğer sebebi -bir vacibi terk etmek yahut bir haramı işlemekten ibaret- bir masiyet değilse o iş onlara haram değildir. Çünkü onlar, haddi aşmayan ve saldırmayan çaresiz kalmış kimse durumundadırlar. Eğer masiyet olan bir yolculuk yapan ve meyte yemeye mecbur kalan yolcu yahut da masiyet uğrunda malını tüketerek sonunda borçlanmış olan bir kimse gibi, bu işin sebebi bir masiyet ise o taktirde ona tevbe etmesi emrolunur ve onun bu zorunlu halini ortadan kaldıracak kadar bir şey onun için mübah olur. Bu durumda ona meyte mübah olur ve onun borcu zekâttan ödenir. Şâyet tevbe etmeyecek olursa, işte bu kişi nefsine zulmeden ve hileli yola başvuran bir kimse demektir. Böylesinin durumu da yüce Allah'ın haklarında: *"Çünkü cumartesi günlerinde balıkları akın akın meydana çıkarak yanlarına geliyor, tatil yapmadıkları gün ise yanlarına gelmiyordu. İşte biz, itaatten çıktıklarından dolayı kendilerini böylece imtihan ediyoruz."* (A'râf, 163) buyruğu ile; *"Yahudilere zulümleri sebebi ile kendilerine helal kılınmış olan pek çok şeyi yasakladık."* (Nisa, 160) buyruklarında dile getirdiği kimselerin durumu gibi olur. Bu ise pek büyük bir kaidedir. Muhtemelen -inşaallah- ileride ona dikkat çekeriz.][1343]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Bir de Allah'tan başkası adına kesileni"* yani Allah'tan başkasının adı anılanı (haram kıldı.)][1344]

el-Kasımî -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- dedi ki:

[İmam İbn Teymiyye dedi ki: Akmış olan kanın haram kılınması ise nefisteki şehevi ve gazap gücünün toplandığı madde oluşundan dolayıdır. Onun fazlalığı ise bu gücün haddi aşmasını gerektirir. Ayrıca kan, bedende şeytanın akıp gittiği maddedir. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Muhakkak şeytan Âdemoğlu'nun içinde kanın aktığı gibi akar."[1345] buyurmuştur.][1346]

1343 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXIX, 64, 65.
1344 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXV, 113.
1345 Buhârî, 1063.
1346 el-Kasimi, Mehasinu Tevil, III, 41, 42.

ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

176. *"Bunun sebebi: Allah'ın, Kitab'ı hak ile indirmesi (onların ise hükmünü gizlemeleri)dir. Muhakkak ki, Kitap hakkında anlaşmazlığa düşenler, elbette (hakdan) uzak bir ayrılık içindedirler."*

Tefsiri:

[İşte şanı yüce Allah'ın: *"Onlarsa hâlâ anlaşmazlık içerisindedirler. Rabbinin rahmet ettikleri müstesna."* (Hud, 118-119) buyruğu ile: *"Gerçekten siz, birbirini tutmayan sözler içindesiniz. Ondan döndürülenler döndürülür."* (Zâriyât, 8-9) buyruğunda sözkonusu ettiği yerilen görüş ayrılıklarıdır. Yüce Allah'ın: *"Muhakkak ki kitap hakkında anlaşmazlığa düşenler, elbette (haktan) uzak bir ayrılık içindedirler."* buyruğu ile *"Siz kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır. O günde kimi yüzler ağaracak, kimi yüzler kararacaktır."* (Al-i İmrân, 105-106) buyruğu ile *"Biz 'nasraniyiz' diyenlerin de sağlam bir şekilde sözlerini almıştık. Onlar da kendilerine verilen öğütlerden bir pay almayı unuttular. Biz de kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlığı yerleştirdik."* (Maide, 14) buyruklarında sözü geçen yerilmiş, ihtilaftır.][1347]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Allah'ın dini hususunda ihtilaf iki türlüdür:

a. İhtilafın bütünü ile yerilen bir ayrılık olmasıdır. Yüce Allah'ın: *"Muhakkak ki kitap hakkında anlaşmazlığa düşenler elbette (haktan) uzak bir ayrılık içindedirler."* buyruğunda olduğu gibi.

b. Onların bir kısmının hak üzere olması halidir. Yüce Allah'ın: *"Fakat anlaşmazlığa düştüler de, kimi iman etti kimi de kâfir oldu."* (Bakara, 253) Fakat eğer ihtilaf/anlaşmazlık mutlak olarak geçecek olursa tümüyle yerilmiş bir iş olur. Yüce Allah'ın: *"Onlarsa hâlâ anlaşmazlık içerisindedirler. Rabbinin rahmet ettikleri müstesna. Zaten onları bunun için yaratmıştır."* (Hud, 118-119) buyruğunda olduğu gibi. *"Sizden öncekiler, ancak çokça soru sormaları ve nebilerine muhalefet*

1347 el-Cevabu's-Sahih, I, 155

etmeleri dolayısıyla helak olmuşlardır."[1348] Bundan dolayı bu husustaki ihtilafı/ayrılıklarının tamamını yerilmiş olarak tefsir etmişlerdir.][1349]

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ
ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّٓائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِۚ
وَأَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواۚ وَالصَّابِرِينَ
فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحِينَ الْبَأْسِۜ أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُواۜ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ
الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177. "(Namazda) yüzlerinizi doğuya ve batıya döndürnneniz, iyilik demek değildir. Fakat asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitab'a (semavi kitaplara), peygamberlere iman edenin, mala olan sevgisine rağmen onu akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilenenlere, (özgürlüğe kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapmış) kölelere verenlerin, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahitleşince ahitlerini yerine getirenlerin, sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin yaptığıdır. Sadakat gösterenler işte bunlardır. Takvâ sahibi olanlar da ancak bunlardır."

Tefsiri:

[Aynı şekilde onların imana dair soru sormaları üzerine yüce Allah'ın şu: *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya döndürmeniz iyilik değildir."* âyetini inzal buyurmuştur. Nitekim el-birr/iyilik iman ile tefsir edildiği gibi takva ile de tefsir edilmiştir. Allah'a yakınlaştırıcı amel diye de tefsir edilmiştir. Hepsi de doğrudur. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e merfu olarak onun "birr/iyilik"i iman ile tefsir ettiği rivâyet edilmiştir.

Muhammed b. Nasr (el-Mervezi) dedi ki: Bize İshak b. İbrahim tahdis etti, bize Abdullah b. Yezid el-Mukri ve el-Mulai tahdis edip dediler ki, bize el-Mesudi Kasım'dan şöyle dediğini tahdis etti: Bir adam Ebu Zer'in yanına geldi ve ona

1348 Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in sahih bir hadisidir.
1349 Müellefati'ş-Şeyh, IX, 127.

imana dair soru sordu. O da: "*Yüzlerinizi doğuya ve batıya döndürmeniz iyilik değildir.*" âyetini sonuna kadar okudu. Adam: Ben sana iyilik/birre dair soru sormadım, deyince o şöyle dedi: Bir adam, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e geldi. Senin bana hakkında soru sorduğun aynı şeyi ona sordu. O da benim sana okuduğumun aynısını ona okudu. Senin bana söylediğinin aynısını o adam da ona söyledi. Adam, buna razı gelmeyince ona şöyle dedi: Mü'min o kimsedir ki, iyilik işlediği taktirde o kendisini sevindirir ve sevabını da ümit eder. Bir kötülük işleyecek olursa o, onu rahatsız eder ve onun cezasından korkar.[1350] Yine (Muhammed b. Nasr) dedi ki: Bize İshak tahdis etti, bize Abdürrezzak tahdis etti, bize Ma'mer, Abdülkerim el-Cezeri'den onun Mücahid'den tahdis ettiğine göre Ebu Zer, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e imana dair soru sorunca ona: "*Yüzlerinizi doğuya ve batıya döndürmeniz iyilik demek değildir.*" âyetini sonuna kadar okudu.[1351]

Yine kendi isnadı ile İkrime'den şöyle dediğini rivâyet etti: Hasan b. Ali b. Ebu Talib'e Şam'dan dönüşü sırasında imana dair soru sorulunca o: "*Yüzlerinizi doğuya ve batıya döndürmeniz iyilik demek değildir.*" âyetini okudu.[1352]

İbn Batta, kendi isnadı ile Mübarek b. Hassan'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Salim el-Afdas'a sordum: Bir adam Allah'a itaat etse, ona hiç isyan etmese, bir diğer adam da Allah'a isyan etse ve ona itaat etmese arkasından itaatkâr kişi, Allah'ın huzuruna gittiğinde Allah onu cennetine koyacak. İsyankar kişi de Allah'ın huzuruna vardığı taktirde onu cehenneme koyacak. Peki, iman bakımından bunlar arasında fazilet farkı olur mu? dedim. O: Hayır, dedi. Ben de bunu Ata'ya zikredince o: Sor onlara, iman hoş ve iyi bir şey mi yoksa kötü bir şey mi? Çünkü yüce Allah: "*Allah, murdarı temizden ayırdetsin, murdarı birbiri üstüne koyup hepsini yığsın da onları cehenneme atsın diye. İşte onlar, zarara uğrayanların ta kendileridir.*" (Enfâl. 37) buyurmaktadır. Ben de onlara bunu sordum. Ama bana cevap vermediler. Onlardan birisi dedi ki: Şüphesiz iman beraberinde hiç amel bulunmadan bâtın/gizli kalır, deyince bunu da Ata'ya zikrettim. O: Subhanallah! Bunlar Bakara Sûresi'ndeki: "*Yüzlerinizi doğuya ve batıya dön-*

1350 Tazimu Kadri's-Salâh. I. 416, no: 408; Suyutî, ed-Durru'l-Mensûr, I. 169'da: Bunu, İshak b. Râhûye Müsned'inde ayrıca Abd b. Humeyd ve İbn Merdûye el-Kasım b. Abdurrahman'dan diye rivâyet etmişlerdir, deyip bu hadisi zikretmektedir.

İbn Kesir Tefsir'inde Mücahid ile Ebu Zer arasında inkita-kopukluk bulunmakla hadisin illetli olduğunu söylemiştir. Birinci rivâyetinde yine inkita sebebi ile illetli olduğunu söylemiştir. el-Mesudi de hafızası karışmış olanlardan birisidir.

1351 Tazimu Kadri's-Salâh, I. 417, no: 409; İbn Ebu Hâtim, Tefsir, Bakara -2. kısım- no: 354.

1352 Tazimu Kadri's-Salâh, I. 417, no. 410; Suyutî, ed-Durru'l-Mensûr, I. 169'da: Bunu, Abdurrezzak, İbn Râhûye ve Abd b. Humeyd tahric etmiştir, demektedir.

dürmeniz iyilik demek değildir. Fakat asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, nebilere iman edenin ... yaptığıdır." âyetini okumuyorlar mı? dedi ve şöyle devam etti: Sonra yüce Allah, bu ismi gereği olan amel ile nitelendirerek: *"Ona olan sevgisine rağmen malı akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilenenlere, kölelere verenlerin, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahitleşince ahitlerini yerine getirenlerin, sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin yaptığıdır. Sadakat gösterenler işte bunlardır. Takva sahibi olanlar da ancak bunlardır."* dedi. Arkasından dedi ki: Şimdi onlara sor: Acaba bu amel, bu ismin kapsamına girdi mi? Arkasından da: *"Kim de mü'min olarak ahireti diler ve bunun için gereği gibi çalışırsa."* (İsra. 19) âyetini okudu ve böylelikle amelin ismin gereği olduğunu göstermiş oldu. Amel ise ismin kendisidir, (diye ekledi.)

Burada maksat şudur: Övgü, ancak beraberinde amel bulunan iman için sabit olmuştur. Amelsiz iman için değil. Yermenin ve cezalandırmanın amelin terk edilmesi halinde sözkonusu olacağı bilinecek olursa, bundan sonraki görüş ayrılıklarının da bir faydası yoktur. Aksine bu, lafzî bir anlaşmazlıktan ibaret kalır. Bununla birlikte onlar lafzı kullanmakta hataya düşerler, kitap ve sünnete de muhalefet etmiş olurlar. Eğer: "Kişiye ameli terk etmesinin zararı olmaz." diyecek olurlarsa bu da apaçık bir küfür olur. Bazı kimseler onların bu kanaatte olduklarını onlardan nakleder ve onların şöyle dediklerini zikreder: Allah, kullara birtakım amelleri farz kılmış olmakla birlikte, onlardan bu amelleri işlemelerini istememiştir. Bu amelleri terk etmelerinin onlara bir zararı olmaz.

Bu görüş ise tevhid ehlinden hiçbir kimse cehenneme girmeyecektir, diyen onların aşırıya kaçanların görüşü olabilir. Fakat ben, kendisinden bu görüşü nakledebileceğim muayyen bir kimse olduğunu bilmiyorum. İnsanlar, bunu kitaplarda nakletmekle birlikte bunu kimin söylediğini muayyen olarak zikretmemektedirler. Bu, herhangi bir değeri olmayan kimselerin sözü de olabilir. Çünkü fâsıklarla münafıklardan birçok kimse şöyle der: İman ile yahut tevhid ile birlikte herhangi bir günahın bir zararı olmaz. Mürcie fırkasının sözlerini reddedenlerin bazıları da onları böyle demekle nitelendirmiş bulunmaktadır.

Buna ise şanı yüce Allah'ın âyet-i kerimenin sonundaki: *"Sadakat gösterenler işte bunlardır, takva sahibi olanlar da ancak bunlardır."* buyruğu buna delildir. Çünkü yüce Allah'ın: *"Sadakat gösterenler"* buyruğu yani iman ettiklerini söyleyişlerinde doğru söyleyenler demektir. Yüce Allah'ın: *"Bedevi Araplar: İman ettik, dediler. De ki: Siz iman etmediniz fakat teslim olduk, deyin (çünkü) iman henüz kalplerinize girmemiştir."* (Hucurat. 14) buyruğundan itibaren *"Müminler, ancak Allah'a ve Rasûlü'ne iman eden ve sonra da şüpheye düşmeyen, sonra*

da malları ve canları ile Allah yolunda cihad eden kimselerdir. İşte onlar, sâdık olanların ta kendileridir." (Hucurat, 15) buyruğuna kadar olan bu âyetler bunun gibidir. Yani işte Allah'a iman ettik, şeklindeki sözlerinde doğru söyleyenler bunlardır. Yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu yalancılardan durumları farklıdır. *"Münafıklar sana geldiklerinde dediler ki: Şehadet ederiz ki muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün. Hâlbuki Allah da biliyor ki sen hiç şüphesiz onun Rasûlüsün ve Allah şâhitlik eder ki muhakkak münafıklar yalancıdırlar."* (Münafikun, 1); *"İnsanlardan öyleleri vardır ki iman etmedikleri halde, Allah'a ve âhiret gününe inandık, derler. Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Ama kendilerinden başkasını aldatamazlar da yine farkına varmazlar. Kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırdı. Yalan söyledikleri için onlara acıklı bir azap vardır."* (Bakara, 8-10)

Âyetin sonundaki "yekzibûn: yalan söyledikleri" buyruğunda meşhur iki kıraat/okuyuş sözkonusudur. Çünkü onlar, "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" sözlerinde yalan söyledikleri gibi, zahiren doğru söylemiş olsalar dahi bâtinen Rasûlü yalanlamış kimselerdir.

Yüce Allah: *"Elif, Lâm, Mîm! İnsanlar 'iman ettik' demeleri ile bırakılıverileceklerini ve imtihan edilmeyeceklerini mi sandılar? Andolsun onlardan önce geçenleri Biz imtihan etmişizdir. Allah, elbette doğru olanları da bilir, yalancı olanları da bilir."* (Ankebût, 1-3) buyurmakta ve böylelikle insanları fitneye maruz bırakmasının yani onları imtihan edip sınamasının, denemesinin kaçınılmaz olduğunu beyan etmektedir.

(Fitne kökünden olmak üzere): "Fetentü'z-zeheb" ibaresi, altına karışmış yabancı maddeleri altından ayırdetmek maksadıyla altını ateşe sokmak halinde kullanılır. Mûsâ (aleyhisselâm)'ın: *"Zaten o, ancak senin fitnendir. Sen onunla kimi dilersen saptırır, kimi dilersen hidâyete erdirirsin."* (A'râf, 155) şeklindeki ifadeleri de buradan gelmektedir. Yani bu, senin imtihanın, sınaman ve belaya maruz bırakman/denemendir. Nitekim Sen, sabredip şükredenin böyle olmayandan belli olup ayırdedilmesi için kullarını iyiliklerle ve kötülüklerle sınadığın gibi, müminin kâfirden, doğru söyleyenin yalancıdan, münafığın ihlâslı kimseden ayırdedilmesi için de onları rasûlleri göndermek ve kitapları indirmekle de imtihan ettin. Böylelikle Sen, bunu birtakım kimselerin dalalete düşmelerine, başkalarının da hidâyet bulmalarına bir sebep kılmış oldun.

Kur'ân-ı Kerim'de müminleri doğrulukla, münafıkları da yalancılıkla nitelendiren bu kabilden pek çok buyruk yer almaktadır. Çünkü her iki kesim de dilleri

ile 'iman ettik' demişlerdir. Buna göre söylediğini ameli ile gerçekleştiren kimse, doğru söyleyen mü'min kişidir. Ama kalbinde bulunmayanı dili ile söyleyen kişi ise yalancı ve münafık birisidir. Yüce Allah: *"İki ordunun karşılaştığı gün, başınıza gelen musibet, Allah'ın emriyle idi ve müminleri ayırdetmesi içindi. Bir de münafıklık yapanları açığa vurmak içindi. Onlara: Gelin, Allah yolunda savaşın yahut savunun, denildiği vakit: Eğer biz savaş olacağını bilseydik arkanızdan gelirdik, dediler. Onlar, o gün imandan çok küfre daha yakındılar. Onlar, ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Allah, onların gizlediklerini çok iyi bilendir."* (Al-i İmrân. 166-167) buyurmaktadır. Birr/iyilik âyetinde de: *"Sadakat gösterenler işte bunlardır, takva sahibi olanlar da ancak bunlardır."* buyurmuş olması, maksadın onların "iman ettik" sözlerinde, doğru söyleyip sadakat göstermiş olduklarına delil teşkil etmektedir. Çünkü söylemekle emrolundukları söz budur ve söyledikleri söz de bu idi.

Onların sadece dilleri ile telaffuzda bulunup "biz ebrar/iyi kimseleriz" yahut "iyi insanlarız" demekle emrolunmamışlardı. Aksine bir kimse: "Ben iyi birisiyim" diyecek olursa kendi kendisini tezkiye etmiş olur. Bundan dolayı Cahş kızı Zeyneb'in adı "Berre" idi. Ona: Kendi kendisini tezkiye ediyor, denilince Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), kendisine "Zeyneb" adını vermiştir. Bu ise onların "iman ettik" sözleri ile imanı ifade etmelerinden farklıdır. Çünkü böyle bir şey söylemek, onlara farz kılınmıştır. Şanı yüce Allah: *"Deyin ki: Biz, Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz.) Biz, O'na teslim olmuşlarız."* (Bakara. 136) buyurmaktadır. Aynı şekilde Al-i İmrân Sûresi'nin baş taraflarında da: *"De ki: Allah'a iman ettik. Bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Yakûb'a ve oğullarına indirilene; Mûsâ'ya, İsâ'ya ve (diğer) peygamberlere Rabblerinden verilenlere de (iman ettik.) Onlardan hiçbiri arasında ayrım yapmayız. Biz yalnız O'na teslim olmuşlarız."* (Al-i İmrân. 84) buyrulmaktadır.

Yine yüce Allah: *"O Peygamber, kendisine Rabbinden indirilene iman etti, müminler de. Onların her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. Peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız, (derler.) Ve: (Rabbimiz), dinledik, itaat ettik. Rabbimiz, Senden mağfiret dileriz ve dönüş ancak Sanadır, dediler."* (Bakara. 285) buyurmaktadır. Buradaki "fark gözetmeyiz" buyruğu, onların "iman ettik ve fark gözetmeyiz" dediklerine bir delildir. Bundan dolayı: *"İşittik ve itaat ettik, dediler."* (Bakara. 285) buyurmaktadır. Böylelikle onlar, hem "iman ettik" dediler hem de "işittik ve itaat ettik" dediler. Yüce Allah,

birr âyetinde de: *"Takva sahibi olanlar da ancak bunlardır."* Buyurarak, ebrar/iyi kimselerin mutlak ve soyut olarak zikredilmesi halinde, "takva sahibi olanlar"ın kendileri olduğunu ortaya koymuş olmaktadır. Ama her ikisini birlikte ve kayıtlı olarak kullanması halinde: *"Birr ve takva üzere yardımlaşınız."* (Maide, 2) buyruğunda ise bunları ayrı ayrı sözkonusu etmiş bulunmaktadır. Bu âyet-i kerime ise iman denilen şeyin, birr ve takva denilen şeylerin mutlak olarak kullanılmaları halinde aynı şey olduklarına delildir. Bu durumda müminler, takva sahibi olanların kendileridir ve ebrar/iyilerin kendileridir.

Bundan ötürü şefaate dair sahih hadislerde: "Kalbinde zerre ağırlığınca imandan eser bulunan kimseler cehennemden çıkar." buyrulmaktadır.[1353] Bazılarında da "hayır namına zerre ağırlığınca" denilmektedir. Bu da yüce Allah'ın: *"Kim, zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa onu görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yapıyorsa onu görecektir."* (Zilzal, 7-8) buyruğu ile örtüşmektedir. Çünkü hayır namına zerre ağırlığınca olan bir şey, aynı zamanda iman namına zerre ağırlığınca olan şey ile aynıdır. İşte takva sahibi iyi/ebrar o mü'min kimseler, mutlak saadet ehli kimselerdir. Onlar, aynı zamanda azapsız olarak cennete gireceklerı va'dolunmuş cennet ehlidir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Bizi aldatan bizden değildir, bize karşı silah taşıyan bizden değildir." buyurduğu kimselere gelince[1354] bunlar o dediği kimselerden değildirler. Aksine bunlar, benzerleri gibi tehdide maruz kalan günahkâr kimselerdendirler.][1355]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bunu, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye rivâyet etmişlerdir. Nitekim bunu, Muaz b. Esed şöylece rivâyet etmiştir: Bize Fudayl b. İyaz, Leys b. Süleym'den tahdis etti, o Mücahid'den rivâyet ettiğine göre Ebu Zer, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e imana dair soru sorunca, o da şöyle buyurdu: "İman, ikrar ve amel ile tasdik etmektir." Sonra da yüce Allah'ın: *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya döndürmeniz iyilik demek değildir."* buyruğundan itibaren *"takva sahibi olanlar da ancak bunlardır."* buyruğuna kadar okudu.[1356]][1357]

1353 "İmandan eser" ifadesi, Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla kaydedilmiş olmakla birlikte, hayır namına ifadesi, Tirmizî, 2593'de yer almakta olup Tirmizî: Hasen sahihtir, demiştir. Hadisin hükmü dediği gibidir.

1354 Müslim, 101, birinci cümle ikinci cümleden sonra kaydedilmiş olarak.

1355 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 179-184.

1356 Bunun kaynağını tespit edemedim. Şeyhu'l-İslâm'ın zikrettiği senette iki illet bulunmaktadır. Birincisi, Mücahid ile Ebu Zer arasındaki intitadır. İkincisi ise Leys b. Ebu Süleym'in zayıf bir ravi olduğudur.

1357 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 296.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde "el-birr: iyilik" lafzı da mutlak olarak zikredilecek olursa, şu buyruklarda olduğu gibi Allah'ın vermiş olduğu bütün emirleri kapsar: *"İyiler, hiç şüphesiz nimetler içerisindedirler. Kötüler ise hiç şüphesiz cehennemdedirler."* (İnfitar. 13-14) Diğer taraftan yüce Allah: *"Fakat iyilik kişinin (bundan) sakınmasıdır."* (Bakara. 189) ve: *"Fakat asıl iyilik Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitab'a (semavi kitaplara), peygamberlere iman edenin, mala olan sevgisine rağmen onu akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilenenlere, (özgürlüğe kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapmış) kölelere verenlerin, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahitleşince ahitlerini yerine getirenlerin, sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin yaptığıdır. Sadakat gösterenler işte bunlardır. Takvâ sahibi olanlar da ancak bunlardır."* (Âyet 177) buyruklarında olduğu gibi. Buna göre birr, mutlak olarak kullanıldığı taktirde takvanın ad olarak verildiği her şeye addır. Takva da mutlak olarak kullanılacak olursa, birr'in ad olduğu şeyler için kullanılır. Diğer taraftan yüce Allah'ın: *"Birr/iyilik ve takva üzere yardımlaşınız."* (Maide, 2) buyruğunda olduğu gibi her ikisinin bir arada zikredildiği de olur.][1358]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Fakat asıl iyilik Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere iman edenin ... yaptığıdır."* buyurmaktadır.

Buna göre nebilerin getirdiklerine iman etmek bizim söylememiz ve iman ettiğimizi ifade etmemizin emrolunduğu hususlardandır. Bütün nebilere iman etmenin gerektiği Müslümanların üzerinde ittifak ettikleri hususlardandır. Bir tek nebiyi inkâr eden bir kimse kâfirdir. Bir nebiye söven bir kimsenin de öldürülmesi ilim adamlarının ittifakı ile icab eder.][1359]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yine yüce Allah: *"(Namazda) yüzlerinizi doğuya ve batıya döndürmeniz, iyilik demek değildir. Fakat asıl iyilik Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitab'a (semavi kitaplara), peygamberlere iman edenin, mala olan sevgisine rağmen onu akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilenenlere, (özgürlüğe kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapmış) kölelere verenlerin, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahitleşince ahitlerini yerine getirenlerin, sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin yaptığıdır. Sadakat gösterenler işte bunlardır. Takvâ sahibi olanlar da ancak bunlardır."* (Âyet 177) buyurmaktadır. Bu

1358 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 165.
1359 Minhâcü's-Sünne. VI. 188.

âyet-i kerime, pek büyük ve değeri pek yüksek Kur'ân âyetlerinin en büyüklerinden dini emirleri en kapsamlı ifade eden âyetlerinden birisidir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e imanın hasletlerine dair soru sorulması üzerine bu âyetin indiği de rivâyet edilmiştir.[1360] Tirmizî'de. Fatıma bint Kays'ın rivâyetine göre Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Şüphesiz malda zekâtın dışında bir hak vardır." buyurduğu ve bu âyet-i kerimeyi okuduğu rivâyet edilmiştir.[1361]

Âyet-i kerime çeşitli hususlara delil teşkil etmektedir:

1. Yüce Allah, bu hususları yerine getirenlerin takva sahibi olanların ta kendileri olduğunu haber vermektedir. Ayrıca bütün bu hususlar, yerine getirilmeleri emrolunmuş işlerdir.

2. Yüce Allah, bütün bu hususların birr'in/iyiliğin kendisi olduğunu, bunları yapanların sâdıkların yani "iman ettik" sözlerinde doğru olanların ta kendileri olduğunu haber vermektedir. Âyet-i kerimenin genelinde sözü edilen hususlar, varlık âlemine çıkan hususlar olup yerine getirilmeleri emrolunmuş işlerdir. Böylelikle yerine getirilmeleri emrolunmuş olan bu işlerin birre, takvaya ve imana -nehyedilmemiş olmaları bakımından- dahil oldukları da öğrenilmiş olmaktadır. İşte bu üç ismin gereklerinin yerine getirilmesi sûreti ile cennet hak edilir. Nitekim yüce Allah: *"İyiler hiç şüphesiz nimetler içerisindedirler. Kötüler ise hiç şüphesiz cehennemdedirler."* (İnfitar, 13-14); *"... yahut takva sahiplerini günahkârlar gibi mi kılarız?"* (Sâd, 28); *"Muhakkak ki takva sahipleri cennetlerde ve ırmaklardadır."* (Kamer, 54) ve: *"Mü'min kimse fâsık kimse gibi midir? Bunlar eşit olmazlar."* (Secde, 18) buyurmuştur.

Âyet-i kerimede sözkonusu edilen bu hasletler, ayrıca bunların vacip olduğuna da delalet etmektedir. Çünkü şanı yüce Allah, bunları yerine getirenlerin söylediklerinde sâdık olan kimseler olduklarını, aynı zamanda bunların takva sahibi kimseler de olduklarını haber vermektedir. Sıdk/doğruluk da, iman da -zekâtın dışındaki hakların vacip kılınması gibi- vaciptir/farzdır.][1362]

"Takva"nın anlamı

[Takva, şanı yüce Allah'ın: *"Fakat asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, ... sadakat gösterenler işte bunlardır, takva sahibi olanlar da ancak bunlardır."* buyruğunda açıkladığı gibidir. Bunun özeti ise Allah'ın ve Rasûlü'nün emrettiklerini yapmak, Allah'ın ve Rasûlü'nün yasakladıklarını da terk etmektir.][1363]

1360 İbn Cerir, I, 95.
1361 Tirmizî, 662, 663; İbn Mace, 1789 -zayıf bir hadistir-.
1362 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XX, 132-134.
1363 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVII, 39.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde takva da vacip olan işleri eda edip haramları terk etmenin adıdır. Nitekim yüce Allah: *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya döndürmeniz iyilik değildir."* buyruğundan itibaren *"Sadakat gösterenler işte bunlardır, takva sahibi olanlar da ancak bunlardır."* buyruğunda takvanın sınırını açıklamış bulunmaktadır.

İşte birçok kimse, bu noktadan itibaren hataya düşmekte ve fiilde yahut da malda terk edilmesini gerektiren bir kerahetin varlığına baktıkları halde, onun yerine getirilmesini gerektiren bir durumun bulunup bulunmadığına bakmazlar.][1364]

"Kitab"ın anlamı

[*"Yüzlerinizi doğuya ve batıya döndürmeniz iyilik demek değildir. Fakat asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere iman edenin ... yaptığıdır."*

"Kitap", Allah'ın indirdiği her türlü Kitab'ı kapsayan bir cins isimdir. Bu isim, Kur'ân'ı kapsadığı gibi Tevrat ve İncil'i de kapsar. Yüce Allah'ın: *"De ki: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim, aranızda adalet yapmakla emrolundum."* (Şûrâ. 15); *"O Peygamber, kendisine Rabbinden indirilene iman etti, müminler de. Onların her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. Peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız, (derler.)"* (Bakara. 285) buyruklarında olduğu gibi.

Bir diğer kıraatte de (kitaplarına anlamındaki lafız yerine) "ve Kitab'ına" anlamındadır. Yüce Allah'ın: *"De ki: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim. Aranızda adalet yapmakla emrolundum."* buyruğunda olduğu gibidir. (Yani kitap lafzı tekildir.)][1365]

"İman etti"nin anlamı

[O taktirde bu: *"Fakat asıl iyilik, Allah'a ... iman edenin"* yani iman eden kimsenin buyruğu gibi olur.][1366]

1364 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXIX. 279.
1365 el-Cevabu's-Sahih. I. 133. 134.
1366 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XIV. 393.

